

Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania

mgr Anna Śleszyńska –Świderska

**ZACHOWANIA POLSKICH KONSUMENTÓW
W WARUNKACH GLOBALNEGO KRYZYSU GOSPODARCZEGO**

Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem
dr hab. Jerzego Borowskiego, prof. UwB

Białystok 2017

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	4
1. Teoretyczne podstawy zachowania konsumentów.....	12
1.1 Zachowania konsumentów w teorii ekonomii.....	12
1.1.1. Istota zachowania konsumentów.....	12
1.1.2. Prawidłowości w zachowaniu konsumentów.....	18
1.1.3. Znaczenie zachowania konsumentów.....	23
1.2 Czynniki kształtujące zachowanie konsumentów.....	27
1.2.1 Wybrane koncepcje czynników zachowania konsumentów.....	27
1.2.2 Czynniki ekonomiczne.....	30
1.2.3 Czynniki pozaekonomiczne.....	34
1.3 Rodzaje i modele zachowania konsumentów.....	40
1.3.1 Rodzaje zachowania.....	40
1.3.2 Modele zachowania.....	42
1.4 Tendencje w zachowaniu konsumentów.....	49
2. Kryzys gospodarczy jako szczególne uwarunkowanie zachowania konsumentów..	60
2.1 Przebieg kryzysu gospodarczego i jego istota.....	60
2.1.1 Pojęcie i miejsce kryzysu w cyklu koniunkturalnym.....	60
2.1.2 Źródła kryzysu.....	65
2.1.3 Etapy kryzysu.....	73
2.2 Symptomy kryzysu gospodarczego i ich wpływ na konsumentów.....	77
2.3 Racjonalność postępowania konsumentów w kryzysie.....	83
2.4 Konsument w kryzysie a rola państwa w gospodarce.....	89
2.4.1 Podejścia do roli państwa w gospodarce.....	89
2.4.2 Działalność opiekuńcza państwa nad konsumentem.....	94
3. Uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych w kontekście sytuacji gospodarczej w kraju.....	99
3.1 Poziom i tempo wzrostu gospodarczego.....	99
3.2 Kształtowanie się cen dóbr i usług konsumpcyjnych.....	107
3.3 Sytuacja na rynku pracy.....	115
3.4 Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych.....	123
3.4.1 Dochody do dyspozycji brutto gospodarstw domowych.....	123
3.4.2 Dochody rozporządzalne gospodarstw domowych.....	132
3.5 Wnioski.....	139
4 Przemiany w konsumpcji polskich gospodarstw domowych.....	145
4.1 Wydatki gospodarstw domowych.....	146
4.1.1 Wydatki gospodarstw na poziomie krajowym.....	146
4.1.2 Wydatki gospodarstw według grup społeczno-ekonomicznych.....	147
4.1.3 Wydatki gospodarstw w ujęciu terytorialnym.....	151
4.2 Struktura wydatków konsumpcyjnych i jej zmiany w czasie.....	156
4.2.1 Struktura wydatków na poziomie krajowym.....	156
4.2.2 Struktura wydatków według grup społeczno-ekonomicznych.....	159
4.2.3 Struktura wydatków w ujęciu terytorialnym.....	161
4.3 Województwa o podobnej strukturze wydatków konsumpcyjnych.....	166
4.3.1 Wybór metoda grupowania.....	166
4.3.2 Wyniki grupowania.....	168
4.5 Wnioski.....	178

5 Weryfikacja zachowań konsumpcyjnych polskich gospodarstwach domowych...	181
5.1 Związek wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych i ich czynników w kontekście sytuacji gospodarczej kraju.....	182
5.1.1 Metodologia badania.....	182
5.1.2 PKB a wydatki konsumpcyjne gospodarstw.....	186
5.1.3 Ceny produktów i usług konsumpcyjnych a wydatki konsumpcyjne gospodarstw.....	190
5.1.4 Bezrobocie a wydatki konsumpcyjne gospodarstw.....	194
5.1.5 Dochody a wydatki konsumpcyjne gospodarstw.....	199
5.2 Skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania.....	203
5.2.1 Przeciętna skłonność do konsumpcji i oszczędzania.....	203
5.2.2 Krańcowa skłonność do konsumpcji i oszczędzania.....	210
5.3 Postawy konsumentów a ich wydatków konsumpcyjnych.....	216
5.3.1 Kształtowanie się ufności konsumentek.....	217
5.3.2 Współzależność zaufania konsumentów i ich wydatków konsumpcyjnych.....	220
5.4 Ocena zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych.....	229
5.4.1 Podejścia w ocenie zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych.....	230
5.4.2 Zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych w ujęciu subiektywnym.....	233
5.4.3 Zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych w ujęciu obiektywnym.....	242
5.5 Wnioski.....	247
Zakończenie i wnioski.....	255
Spis zawartości aneksu.....	261
Aneks.....	263
Bibliografia.....	323
Spis rysunków.....	333
Spis tabel.....	333
Spis wykresów.....	335
Streszczenie.....	337

WSTĘP

Zachowania konsumentów stanowią integralną część każdej gospodarki. Interdyscyplinarny charakter zachowania konsumentów, sprawia, że zagadnienie to może być analizowane z różnych punktów widzenia. W ekonomii zachowania konsumentów związane są zwłaszcza z procesem konsumpcji, który rozumieć należy nie tylko jako wydatki ponoszone przez gospodarstwa domowe na cele konsumpcyjne, ale także jako stopień zaspokajanych dzięki temu potrzeb¹. Takie też rozumienie zachowania konsumentów przyjęto w niniejszej rozprawie.

Podkreślić należy, że zachowania konsumentów są kategorią złożoną. Przebiegają w dwóch układach instytucjonalnych: na rynku i po za nim. W pierwszym przypadku chodzi o zachowania rynkowe, czyli zachowania konsumentów związane z działaniami prowadzącymi do zakupu dóbr i usług. W drugiej sytuacji chodzi natomiast zachowania konsumpcyjne, czyli zachowania konsumentów w gospodarstwie domowym obejmujące działania związane z gospodarowaniem i użytkowaniem środków konsumpcji².

***** Problematyka badawcza i jej uzasadnienie *****

Dynamiczne zmiany zachodzące w otoczeniu konsumentów, sprawiają, że ich zachowanie ulega przeobrażeniom. Wśród czynników kształtujących zachowanie konsumentów, szczególnym uwarunkowaniem, aczkolwiek o charakterze pośrednim jest kryzys gospodarczy.

Kryzys gospodarczy to okres poważnych przemian w gospodarkach poszczególnych krajów, zwłaszcza jeżeli ma on wymiar globalny. Dochodzi wtedy do osłabienia gospodarczego i naruszenia stanu równowagi nie w jednym kraju, czy w kilku, ale w kilkunastu, a nawet we wszystkich krajach na świecie. Pojawia się szereg niekorzystnych zjawisk, takich jak na przykład: spadek PKB, wzrost bezrobocia³.

Kryzys gospodarczy na świecie w latach 2008-2009, którego zaczątku upatruje się w upadku Banku Lehman Brothers w Stanach Zjednoczonych w 2007 roku, okazał się być rozległy i głęboki w swoich negatywnych konsekwencjach. Skutki jego obserwować można na wielu płaszczyznach. Zachodzące w środowisku gospodarczym zmiany jeszcze nadal ujawniają się w mniejszym lub większym stopniu w większości krajów. Początkowo polska gospodarka nie poddała się globalnemu kryzysowi. Z czasem jednak pewne oznaki zbliżającego się kryzysu zaczęły pojawiać się także i w Polsce.

Według Eurostatu kryzysem objęte jest państwo, które w kolejnych dwóch kwartałach odnotowuje spadek PKB. Aczkolwiek zgodnie z tym, że nie można powiedzieć, że w Polsce miał miejsce kryzys gospodarczy, to dane GUS potwierdzają, że doszło w Polsce do

¹ T. Zalega. Konsumpcja, Determinanty, Teorie, Modele, PWE, Warszawa 2012, s. 13 i 200.

² Lbidem, s. 30.

³ A. Jabłońska, Fluktuacje gospodarcze i kryzysy [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007, s. 373-374.

wyraźnego spowolnienia gospodarczego. Taka sytuacja utrudnia funkcjonowanie podmiotów rynkowych, w tym i konsumentów, których zachowanie pod wpływem określonych bodźców ulega modyfikacji. Kierunki i siła zmian owych zachowań nie jest tożsama. Ujawniają się różne postawy i reakcje. W zależności od cech charakterystycznych dla poszczególnych grup podmiotów rynkowych przyjmowane postawy i reakcje mogą być mniej lub bardziej widoczne.

Aktywny udział konsumentów jako podmiotów rynkowych w życiu gospodarczym i społecznym, sprawia, że stałe prowadzenie badań nad ich zachowaniem jest koniecznością. Konsumenci zgłaszając popyt na dobra i usługi konsumpcyjne stanowią istotną siłę napędową współczesnych gospodarek. Zachowania konsumentów z jednej strony weryfikują decyzje produkcyjne przedsiębiorstw, a z drugiej strony wpływają na alokację zasobów w gospodarce⁴. W przypadku przedsiębiorstw, analizy zachowania konsumentów są cennym źródłem informacji na podstawie których popyt potencjalny przekształcany jest w popyt efektywny, o czynnikach wpływających na konsumpcję czy kształtowania się trend w konsumpcji. W odniesieniu do państwa, informacje o zachowaniu konsumentów wykorzystywane są w prowadzeniu efektywnej polityki w różnych obszarach gospodarki czy dokonywania na ich podstawie wszelakich prognoz gospodarczych⁵. Ponadto zachowania konsumentów wpływają również na zachowania innych podmiotów rynkowych, których decyzje i wybory przekładają się także na funkcjonowanie gospodarki.

W otoczeniu ukształtowanym przez globalny kryzys gospodarczy potrzeba prowadzenia badań nad zachowaniem konsumentów jest jeszcze większa. Rosnąca bowiem w tym okresie niepewność i ryzyko podejmowanych działań, sprawia, że zachowanie konsumentów staje się bardziej złożone. Proces decyzyjny jest bardziej skomplikowany, a wybór trudniejszy do przewidzenia. Zarówno konsumenci o mniejszych, jak i większych dochodach zastanawiają się co kupować, a czego nie kupować. Rozdysponowanie dochodu pomiędzy konsumpcją określonych dóbr i usług, a oszczędności dla przeciętnego konsumenta staje się wyzwaniem. Decydując się na przeznaczenie swojego dochodu w całości na konsumpcję, konsument rezygnuje jednocześnie z oszczędności na poczet przyszłej konsumpcji.

Obok czynnika dochodowego o który wspomniano, ważny staje się także psychologiczny stan konsumentów. Pojawiają się różne postawy, obawy i niepewność związane z kryzysem gospodarczym. Rosnąca intensywność bodźców docierających do konsumenta o niekorzystnych zmianach w otoczeniu gospodarczym, sprawia, że wzrasta poczucie jego lęku. W rezultacie spada również poziom zaufania konsumenckiego, który

⁴ M. Janoś – Kresło, B. Mróz (red.), Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006, s. 11.

⁵ A. Gardocka- Jałowiec, Zmiany w konsumpcji a kreowanie innowacji, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015, s. 82-83.

rzutuje na wydatki konsumpcyjne. Zaufanie konsumentów ma duże znaczenie w ocenie bieżącej i przyszłej sytuacji gospodarczej, własnej bieżącej i przyszłej sytuacji materialnej czy możliwości oszczędzania i dokonywania ważnych zakupów. Konsumenti oceniają daną zmianę ekonomiczną tym ryzykowniejszą i tym bardziej spada ich zaufanie, im większy odczuwają niepokój⁶. W tej sytuacji zmiany w wydatkach konsumpcyjnych, mogą nie być w pełni uzasadnione tylko zmianami dochodu.

W tym kontekście usprawnienie procesów dostosowania oferty do oczekiwań konsumentów jest wyzwaniem dla przedsiębiorstw. Tworząc swoją ofertę, przedsiębiorstwa muszą mieć na uwadze nie tylko potrzeby konsumentów, ale również i ograniczenia jakie powodują niekorzystne tendencje w gospodarce.

Rosnące ceny dóbr przy niezmiennym budżecie konsumentów, sprawiają, że ich możliwości nabywcze zmniejszają się. Zakup dóbr, które do nie dawna zajmowały ważne miejsce w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstwa domowego ustępuje miejsca dobrom relatywnie tańszym. W rezultacie malejący popyt na niektóre grupy dóbr wymusza na przedsiębiorstwach ograniczenie ich podaży, z czym wiąże się także zmiana sposobu podejścia do strategii marketingowej, która wymaga przeformułowania⁷. Wiedza o tym, jak i dlaczego zachowuje się konsument dla przedsiębiorstwa jest zatem niezbędna. Umożliwia ona lepsze zrozumienie zachowania konsumenta, a przez to i skuteczniejsze ich kształtowanie w przyszłości.

Analiza zachowania konsumentów w warunkach ujawniających się trudności gospodarczych, nie tylko jest przydatna zatem dla samego przedsiębiorstwa, ale również i innych instytucji państwowych, które zajmują się prognozowaniem zachowania konsumentów w przyszłości. Prognozy takie są niezwykle istotne dla krajowej gospodarki, co wynika z aktywnej roli konsumpcji jaką odrywa w procesach rozwoju gospodarczego. Rola ta wyraża się m.in. poprzez wpływ: na aktywność ekonomiczną jednostek czy całych grup prowadząca do wzrostu ich zamożności lub ubóstwa, na długość i jakość czynnika ludzkiego oraz na ilość i jakość wykonywanej pracy przez człowieka⁸.

W powyższym kontekście zachowanie konsumentów uznać można za problematykę niezwykle interesującą. Już od wielu lat stanowi ona przedmiot badań, zarówno na gruncie teoretycznym, jak i praktycznym. Jej interdyscyplinarny charakter, sprawia, że może mieć ona szerokie zastosowanie. W tym zakresie istnieje już co prawda znaczny dorobek, ale warunkach niepewności i ryzyka jakim jest kryzys gospodarczy na świecie, stała analiza

⁶ T. Zaleśkiewicz, Percepcja działań ekonomicznych [w] Psychologia ekonomiczna, T. Tyszka (red.), Gdańskie Towarzystwo Ekonomiczne, Gdańsk 2004, s. 94.

⁷ K. Mazurek – Łopacińska, Zachowania nabywców jako podstawa strategii marketingowej, Wydawnictwo Akademii ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Warszawa 1997, s. 9.

⁸ M. Janoś – Kresło, B. Mróz (red.), Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006, .s 63-65.

zachowania konsumentów jest w pełni uzasadniona, zwłaszcza ze względu na znaczący wpływ postępowania konsumentów na gospodarkę każdego kraju.

Przedmiotem rozważań w niniejszej dysertacji są zmiany w konsumpcji polskich gospodarstw domowych w warunkach dekonunktury gospodarczej w Polsce w latach 2008-2012. W toku rozważań podmiotem badania uczyniono gospodarstwa domowe. Zasadniczym problemem badawczym w tym aspekcie jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie – jakie tendencje wystąpiły w zachowaniach konsumpcyjnych gospodarstw domowych w warunkach dekonunktury gospodarczej w Polsce, a kryzysu gospodarczego na świecie? Należy w tym przypadku zaznaczyć, że podjęta w rozprawie problematyka badawcza jest nie tylko próbą autora uporządkowania wiedzy teoretycznej w sferze zachowania konsumentów, ale jest także próbą poszerzenia dorobku naukowego o kolejne ogniwo w łańcuchu analiz zachowania konsumentów, w tak trudnym okresie, jakim jest dekonunktura gospodarcza.

Zakres czasowy analizy w rozprawie obejmuje lata 2005-2012. Ze względu jednak na tematykę rozprawy zasadniczym okresem analizy są lata 2008-2012, nazwane okresem „kryzysowych zmian”. Lata 2005-2007 zostały określone natomiast mianem „okresu przedkryzysowego”, który stanowi odniesienie dla zmian, które można obserwować w Polsce od 2008 roku, czyli od momentu rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie.

Przyjmując za przedmiot rozważań rozprawy doktorskiej ową problematykę, autorka dysertacji kierowała się nie tylko ważnością owej tematyki dla funkcjonowania gospodarki. Motywem podjęcia takiej tematyki rozprawy były również ciekawość poznawcza i osobiste zainteresowania naukowe autora zagadnieniem zachowania konsumentów.

***** Cele pracy i hipotezy badawcze *****

Mając na uwadze powyższe, głównym celem rozprawy jest identyfikacja tendencji w konsumpcji polskich gospodarstw domowych (rozumianych jako zmiany w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych) w kontekście dekonunktury w Polsce, a kryzysu gospodarczego na świecie w latach 2008-2012. Cel główny zdeglomerowano na cele szczegółowe, którymi są:

- uwarunkowań konsumpcji polskich gospodarstw domowych w kontekście sytuacji gospodarczej w kraju;
- identyfikacja i charakterystyka zmian w poziomie i strukturze konsumpcji gospodarstw domowych w przekroju terytorialnym i w ujęciu grup społeczno-ekonomicznych oraz ocena zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych;
- identyfikacja kierunku i siły związku zmian w konsumpcji gospodarstw domowych z sytuacją gospodarczą w kraju i postawami konsumenckimi oraz

Aby zrealizować cele pracy sformułowano hipotezę główną i trzy hipotezy szczegółowe. Hipoteza główna pracy H0 brzmi następująco : ***pomimo uniknięcia przez Polskę kryzysu gospodarczego w latach 2008-2012, w konsumpcji polskich gospodarstw***

domowych zamieszkujących poszczególne województwa, nastąpiły zmiany związane nie tylko ze zmianami dochodu wyjaśnianymi przez teorię konsumpcji.

Hipotezy szczegółowe niniejszej rozprawy sformułowano w następujący sposób:

H1: Zmiany w konsumpcji gospodarstw domowych w latach 2008-2012 mogą wskazywać na tendencję ograniczenia wydatków z jednoczesnym wzrostem udziału w strukturze wydatków sztywnych i limitowania tym samym możliwości zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych, zwłaszcza w gospodarstwach domowych zamieszkujących województwa gorzej sytuowane gospodarczo i uzyskujące w związku z tym mniejsze dochody.

H2: Zmiany w konsumpcji polskich gospodarstw domowych w okresie dekonunktury mogą wynikać ze splotu innych aniżeli tylko dochód czynników i mogą wskazywać na istnienie związku z sytuacją gospodarczą w kraju oraz zmianami postaw konsumenckich.

H3: W okresie dekonunktury w Polsce w latach 2008-2012 jedne gospodarstwa domowe w odpowiedzi na wyhamowanie dynamiki wzrostu ich dochodów mogły ograniczać wydatki konsumpcyjne, wykazując przy tym wrażliwość na zmiany dochodu a inne gospodarstwa niezależnie od zmian dochodu mogły utrzymywać konsumpcję na dotychczasowym poziomie, korzystając w tym celu z oszczędności.

Pierwszą hipotezę badawczą zweryfikowano poprzez analizę przemian w konsumpcji polskich gospodarstw domowych (rozdział 4) oraz ocenę zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych (podrozdział 5.4). Drugą hipotezę badawczą zweryfikowano poprzez charakterystykę uwarunkowań konsumpcji polskich gospodarstw domowych w kontekście sytuacji gospodarczej w kraju (rozdział 3) oraz analizę związku zmian w konsumpcji gospodarstw domowych z sytuacją gospodarczą w kraju i postawami konsumenckimi (podrozdział 5.1 i 5.3). Trzecią hipotezę badawczą zweryfikowano natomiast poprzez analizę skłonności do konsumpcji i oszczędzania gospodarstw domowych (podrozdział 5.2). Syntetyczne ujęcie weryfikowanych hipotez przedstawiono na końcu pracy w części „Zakończenie i wnioski”.

***** Metodologia badania *****

Do weryfikacji hipotezy głównej i hipotez szczegółowych wykorzystano metodę hipotetyczno – dedukcyjną wspartą analizą opisową i statystyczną, w tym analizą dynamiki, analizą skupień i analizą korelacji.

Analizę opisową oparto w szczególności na publikacjach książkowych, a także na artykułach i informacjach zamieszczonych w prasie fachowej i w Internecie oraz ogólnodostępnych raportach z przeprowadzanych przez wybrane instytucje badań. Analiza ta pozwoliła na przedstawienia teoretycznych podstaw zachowania konsumentów oraz charakterystyki kryzysu gospodarczego jako szczególnego uwarunkowania zachowania konsumentów.

Analizę statystyczną, w tym analizę dynamiki oparto w szczególności na danych statystycznych pochodzących z GUS oraz w mniejszym stopniu z EUROSTATU, OECD i Raportów „Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków”. Analiza ta pozwoliła na przede wszystkim na identyfikację i charakterystykę uwarunkowań konsumpcji w kontekście sytuacji gospodarczej w Polsce oraz zmian w poziomie i strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w przekroju terytorialnym i w ujęciu grup społeczno-ekonomicznych, a także analizę ocen zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych gospodarstw domowych w ujęciu subiektywnym i obiektywnym.

Wśród metod badawczych zastosowano również analizę skupień z wykorzystaniem metody Warda. Szczegółową charakterystykę wskazanej metody zawarto w podrozdziale 4.3.1. Dzięki zastosowaniu analizy skupień możliwe było:

- pogrupowanie województw Polski ze względu na podobne tendencje w konsumpcji gospodarstw domowych, ukazując tym samym grupy województw, w których potrzeby konsumpcyjne zaspokajane są na najwyższym i najniższym poziomie;
- określenie, w których województwach konsumpcja na przestrzeni lat 2005-2012 uległa największym i najmniejszym zmianom.

Przeprowadzono również analizę korelacji z wykorzystaniem współczynnika Pearsona i współczynnika Spearmana pozwalającą na określenie związku zmian w konsumpcji polskich gospodarstw domowych z sytuacją gospodarczą kraju i zmianami postaw konsumenckich. Zastosowanie w analizie korelacji dwóch współczynników podyktowane było przede wszystkim tym, że nie wszystkie uwzględnione w badaniu zmienne miały rozkład normalny, co w przypadku analizy korelacji z wykorzystaniem współczynnika Pearsona nie zawsze umożliwiało potwierdzenie istotności statystycznej związku badanych zmiennych. Było to natomiast możliwe w przypadku analizy korelacji z zastosowaniem współczynnika Spearmana, gdzie dla potwierdzenia istoty statystycznej korelacji zmiennych nie jest wymagany ich dwuwymiarowy rozkład normalny. Jako, że wyniki korelacji uzyskane z zastosowaniem współczynnika Pearsona i Spearmana były zbliżone do siebie, przyjęto założenie, że gdyby badane zmienne w analizie korelacji Pearsona miały dwuwymiarowy rozkład normalny to wyniki korelacji tej z dużym prawdopodobieństwem uznać można za istotne statyczne, jeżeli w przypadku tych samych zmiennych wyniki korelacji Spearmana wskazują na występowanie istotnie statystycznego związku pomiędzy tymi zmiennymi. Szczegółową charakterystykę i wyjaśnienia odnośnie wskazanych metod analizy korelacji zawarto w podrozdziale 5.1.1.

Podstawą analizy korelacji były dane GUS w przekroju wojewódzkim pochodzące z lat 2005-2012 z zaznaczeniem podziału na dwa podokresy: lata 2005-2007 i lata 2008-2012. Jak wcześniej zaznaczono zasadniczym okresem badawczym są lata 2008-2012, natomiast lata 2005-2007 stanowią jedynie odnośnik dla zmian obserwowanych w latach 2008-2012.

Do opisu konsumpcji w gospodarstwach domowych wykorzystano przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne ogółem na 1 osobę w gospodarstwach domowych, z uwzględnieniem wydatków przeznaczanych na takie cele jak: wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe, wydatki na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe, wydatki na odzież i obuwie, wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, wydatki na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, wydatki na zdrowie, wydatki na transport, wydatki na łączność, wydatki na rekreację i kulturę, wydatki na edukację, wydatki na restauracje i hotele oraz wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne. Do opisu sytuacji gospodarczej wykorzystano natomiast takie zmienne jak: poziom i tempo zmian PKB, poziom wskaźników CPI, stopa bezrobocia i tempo jej zmian oraz poziom i tempo zmian dochodów gospodarstw domowych. Do opisu postaw konsumenckich wykorzystano zaś bieżący i wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej oraz składowe tych wskaźników.

W pracy wykorzystano także pomocniczo techniki tabelaryczne i graficzne. Ze względu na zachowanie spójności tekstu i objętość rozprawy niektóre utworzone tabele i wykresy zamieszczono w aneksie znajdującym się na końcu pracy. Dla oznaczenia tabel, wykresów i dodatkowych analiz uzupełniających znajdujących się w aneksie, zachowując ciągłość numeracji każdorazowo dodawano literę A.

***** Układ pracy *****

W warstwie metodologicznej rozprawa łączy zarówno elementy rozważań teoretycznych, jak i empirycznych. W części teoretycznej zostały przeprowadzone rozważania obejmujące problematykę teoretycznych aspektów zachowania konsumentów oraz kryzysu gospodarczego jako szczególnego, aczkolwiek pośredniego uwarunkowania zachowania konsumentów. Natomiast w części empirycznej w oparciu o dane pochodzące ze źródeł wtórnych, zaprezentowano wyniki analizy dotyczące kształtowania się uwarunkowań konsumpcji w gospodarstwach domowych w kontekście sytuacji gospodarczej w Polsce, przemiany w konsumpcji gospodarstw domowych oraz odwołując się do teorii konsumpcji dokonano weryfikacji zachowań konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych.

Analiza została przeprowadzona zarówno na poziomie krajowym, w przekroju grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, jaki i w ujęciu wojewódzkim. Ponadto w rozprawie miejscami odwołano się także do danych na poziomie międzynarodowym, w szczególności do danych statystycznych Eurostatu dla UE-27.

Praca składa się ze wstępu, 5 rozdziałów, zakończenia i wniosków, spisu tabel, rysunków i wykresów oraz aneksu. Dwa pierwsze rozdziały mają charakter teoretyczny natomiast pozostałe empiryczny. Rozdziały empiryczne zakończono syntetycznymi wnioskami.

W rozdziale pierwszym omówiono teoretyczne aspekty zachowania konsumentów. Zwrócono uwagę na prawidłowości i znaczenie zachowania konsumentów. Przedstawiono

czynniki kształtujące zachowanie konsumentów z podziałem na ekonomiczne i pozaekonomiczne. Ponadto zaprezentowano także rodzaje i wybrane modele zachowania konsumentów, a także omówiono tendencje w zachowaniu konsumentów.

Rozdział drugi dotyczy kryzysu gospodarczego jako uwarunkowania zachowania konsumentów. Poruszono w nim takie kwestie jak: specyfika istoty i przebiegu kryzysu gospodarczego, symptomy kryzysu i ich wpływ na konsumentów, racjonalność postępowania konsumenta oraz opieka państwa nad konsumentem w kryzysie.

Rozdział trzeci posłużył przedstawieniu wybranych uwarunkowań konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych w kontekście sytuacji gospodarczej kraju. Przeanalizowano poziom i tempo rozwoju gospodarczego, zmiany w cenach produktów i usług konsumpcyjnych, sytuację na rynku pracy oraz dochody gospodarstw domowych. Należy zauważyć, że wskazane elementy składowe nie tylko warunkują konsumpcję gospodarstw domowych, ale obrazują jednocześnie sytuację gospodarczą w Polsce.

Zasadniczym celem rozdziału czwartego jest identyfikacja przemian w konsumpcji gospodarstw domowych. Punktem wyjścia było przedstawienie wydatków gospodarstw domowych na poziomie krajowym, zarówno w ujęciu grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, jak i układzie terytorialnym. W dalszej kolejności zaprezentowano zmiany struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na poziomie krajowym, w układzie terytorialnym i grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Następnie omówiono wyniki grupowania województw Polski ze względu na podobieństwo struktury wydatków konsumpcyjnych i ich zmian w latach 2005-2012.

Rozdział piąty poświęcono weryfikacji zachowań konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych. W pierwszej kolejności z wykorzystaniem analizy korelacji określono związek zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych z sytuacją gospodarczą w kraju i postawami konsumentów. Następnie omówiono skłonność do konsumpcji i oszczędzania gospodarstw domowych. Ponadto przeanalizowano także zaspokojenie potrzeb gospodarstw z wykorzystaniem subiektywnych ocen gospodarstw domowych w tym obszarze.

TEORETYCZNE PODSTAWY ZACHOWANIA KONSUMENTÓW

Zachowanie współczesnych konsumentów jest bardziej złożone i trudniejsze do przewidzenia niż kiedyś. Zachodzące w otoczeniu dynamiczne zmiany, sprawiają że zachowanie konsumentów jest efektem splotu wielu czynników, które w wielu przypadkach są niezależne od konsumenta. Oczywiście istnieje także grupa czynników wpływających na postępowanie konsumentów, które są zależne od samych konsumentów. Sytuację komplikują dodatkowo ujawniające się w wyniku postępującej globalizacji liczne tendencje w konsumpcji. Pomocna w tej sytuacji okazać się może identyfikacja rodzajów zachowania konsumentów oraz charakterystyka modeli zachowania konsumentów. Oczywiście należy mieć na uwadze, że w teorii istnieje wiele takich modeli, z których jedne są mniej użyteczne, a drugie bardziej.

W tym kontekście w niniejszym rozdziale w pierwszej kolejności przedstawiono zachowanie konsumentów w teorii ekonomii, wyjaśniając istotę i znaczenie zachowania konsumentów oraz odwołując się do wybranych teorii konsumpcji. Omówiono także czynniki kształtujące zachowanie konsumentów, uwzględniając podział na ekonomiczne i pozaekonomiczne. Wskazano i scharakteryzowano również rodzaje zachowania konsumentów oraz odwołano się do najbardziej popularnych modeli zachowania konsumentów. Na koniec dokonano natomiast identyfikacji i charakterystyki tendencji w zachowaniach konsumentów, podkreślając wpływ globalizacji na kształtowanie się owych tendencji.

1.1 Zachowania konsumentów w teorii ekonomii

1.1.1 Istota zachowania konsumentów

Zachowania konsumentów są młodą dyscypliną naukową, która z uwagi na interdyscyplinarny charakter stanowi szerokie spectrum możliwości prowadzenia analiz. W zależności od zakresu i celu badań, pojęcie zachowania konsumentów, może nabierać różnego znaczenia.

W ekonomii zachowania konsumentów związane są przede wszystkim z procesem konsumpcji rozumianym jako proces zaspokojenia potrzeb ludzkich. Konsumpcję w tym ujęciu rozumieć należy nie tylko jako same wydatki konsumpcyjne ponoszone przez gospodarstwa domowe, ale również jako stopień zaspokojenia szeroko rozumianych potrzeb⁹. Sam akt konsumpcji ma charakter krótkotrwały, gdyż po upływie pewnego czasu potrzeby

⁹ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty..., op.cit., s. 200.

odnawiają się, co rodzi konieczność ponownego ich zaspokojenia. Układ potrzeb i relacje pomiędzy nimi mają zatem charakter temporalny. Jednocześnie należy mieć na uwadze, że każdy konsument ma swój indywidualny i niepowtarzalny układ potrzeb i dynamikę ich zmian¹⁰.

Zaspokojenie potrzeb następuje poprzez użytkowanie różnego rodzaju dóbr materialnych i usług. To w jaki sposób dana potrzeba zostanie zaspokojona powoduje konieczność dokonywania wyboru, a w konsekwencji podjęcia decyzji o sposobie finansowania zakupu produktów, które mają zaspokoić potrzeby. Jednostka pragnąc zaspokoić swoje potrzeby będzie podejmowała różnego rodzaju działania uwarunkowane zarówno czynnikami zewnętrznymi, pochodzącymi z otoczenia, jak i wewnętrznymi wynikającymi ze stanu człowieka. W tym przypadku można powiedzieć, że reakcja jednostki na pojawiające się bodźce związana jest głównie z¹¹:

- specyfiką potrzeb wyznaczających kolejność celów i aspiracji konsumpcyjnych,
- wielkością i strukturą dotychczasowej oraz przyszłej konsumpcji,
- zdobywaniem środków materialnych na konsumpcję.

Zróżnicowanie potrzeb konsumpcyjnych ujawniających się w innym stopniu u każdego konsumenta oraz uwarunkowania, które temu towarzyszą sprawiają, że zachowanie konsumenta przeważnie ma charakter indywidualny. Aczkolwiek postawy i reakcje na określone bodźce jednej jednostki nigdy do końca nie będą tożsame z postawami i reakcjami drugiej jednostki. Jeżeli przyjąć by jednak określone kryteria zachowania, można określić względnie jednorodne grupy zachowań konsumenckich. Nie umniejsza to jednak faktu, że każda jednostka w specyficzny, tylko dla siebie sposób, zgodnie z indywidualną skalą preferencji i realnie dostępną siłą nabywczą, podejmuje decyzję o wyborze produktu i usług oraz o dokonaniu zakupu.

Literatura przedmiotu w różnorodny sposób definiuje zachowania konsumentów. Wybrane definicje prezentuje tabela 1.1. Wynika z nich, że zachowanie konsumentów jest to cykliczny proces, na który składa się ogół czynności: nabywanie, konsumowanie oraz dysponowanie posiadanymi dobrami materialnymi i niematerialnymi. Wykonywane przez człowieka jako konsumenta czynności pozwalają zaspokoić mu jego potrzeby, których związek z zachowaniem i środkami służącymi ich zaspokojeniu podkreślają spotykane w literaturze przedmiotu definicje zachowania się konsumenta.

Nabywanie stanowi pierwszy akt zachowania konsumentów. Tworzy je szereg „...działań i operacji myślowych przed zakupem i związanych z procesem zakupu”¹². Nabycie dobra czy usługi sprawia, że konsument staje się uczestnikiem rynku, który w

¹⁰ A. Gardocka-Jałowiec, op. cit., s. 99.

¹¹ G. Świątowsky, Zachowania konsumenckie, PWE, Warszawa 2006, s. 12.

¹² A. Burgiel, Potrzeby i zachowania konsumpcyjne oraz ich determinanty – podstawowe pojęcia, Konsument i jego zachowania na rynku europejskim, E. Kieźel (red.), PWE, Warszawa 2011, s. 44.

znaczny sposób wpływa na jego rozwój. Dokonywanie zakupów prowadzi bowiem m.in. do wzrostu produkcji, która stanowi istotny czynnik wzrostu gospodarczego.

Tabela. 1.1 Definicje zachowania konsumenta

Autorzy	Definicja
G. Światowy	Zachowanie konsumentckie to podejmowanie przez jednostki decyzji o procesach zdobywania dóbr, usług, doświadczeń i pomysłów oraz konsumowania ich i dysponowania nimi.
J.F. Engel, R.D. Blackwell i P.W. Miniard	Zachowanie konsumenta to ogół działań związanych z uzyskiwaniem, użytkowaniem i dysponowaniem produktami oraz usługami wraz z decyzjami poprzedzającymi i warunkującymi te działania.
L. Rudnicki	Zachowanie konsumenta to ogół działań i percepcji składających się na przygotowanie decyzji wyboru produktu, dokonanie owego wyboru oraz jego zakup.
F. Hansen	Zachowanie konsumenta to ogół działań i percepcji konsumenta składających się na przygotowanie decyzji wyboru produktu, dokonanie owego wyboru oraz konsumowanie.
M. Pohorille	Zachowanie konsumenta to sposób w jaki hierarchizuje on swoje potrzeby, w jaki wybiera dobra i usługi służące ich zaspokojeniu oraz użytkuje posiadane dobro.
J. Szczepański	Zachowanie konsumenta to odczuwanie potrzeby i oceny potrzeb oraz przyznawanie pierwszeństwa, czyli ustalanie subiektywnej hierarchii własnych potrzeb, wybór środków zaspokojenia potrzeb uznawanych za najważniejsze. Wybór dróg prowadzących do zdobycia wybranych środków zaspokojenia potrzeb; obchodzenia się ze zdobytymi środkami zaspokojenia potrzeb.
H.Fabiunke, H. Fischer, J. Jager, I W. Koppert	Zachowanie konsumenta to indywidualne odczuwanie potrzeb obejmujące całokształt subiektywnie i obiektywnie określonych, racjonalnych i emocjonalnych, świadomych i nieświadomych posunięć w trakcie przygotowań do podjęcia decyzji na rynku dóbr konsumpcyjnych oraz w czasie ich konsumpcji.
L.G. Schiffman i L.L. Kanuk	Zachowanie konsumenta to działania związane z poszukiwaniem, zakupem, użytkowaniem i oceną dóbr i usług, które mają zdolność do zaspokojenia potrzeb.
J.C. Mowen	Zachowanie konsumenta koncentruje się na subiektywnym podejmowaniu decyzji o procesach zdobywania dóbr i usług, nabywaniu wszelkiego rodzaju doświadczeń i pomysłów oraz sposobach konsumowania i odpowiedniego dysponowania dobrami i usługami.
E. Kiezel	Zachowanie konsumenta to spójna całość różnego rodzaju czynności, działań i postępowań, które są bezpośrednio związane z dokonywaniem różnych wyborów procesie zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych w określonych warunkach społecznych, kulturowych i ekonomicznych.
G. Antonides i F. van Raaij	Zachowanie konsumenta to działanie obejmujące czynności psychiczne i fizyczne, łącznie z ich motywami i przyczynami, jednostek i małych grup, silnie skorelowane z pozyskiwaniem informacji o produktach, kupowaniem, użytkowaniem oraz pozbywaniem produktu.

Źródło: opracowanie własne na podstawie L. Rudnicki. Zachowania rynkowe nabywców. Mechanizmy i uwarunkowania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2004, s. 21-23.; Zachowania nabywców, G. Rosa, J. Perenc (red.), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2011, s. 9.; T. Zalega. Konsumpcja, Determinanty, Teorie, Modele, PWE, Warszawa 2012, s. 27-30.

Wzrost oferty rynkowej sprawił, że konsumenci mogą wybierać spośród wielu ofert. Podjęcie decyzji o wyborze konkretnego dobra, które w najlepszy sposób zaspokoi potrzebę, wiąże się z poszukiwaniem przez konsumenta i w pierwszej kolejności informacji o dostępnych ofertach, następnie porównaniem zdobytych informacji, dokonaniem wyboru i nabyciem dobra. Działanie to uwarunkowane jest wieloma czynnikami, wśród których szczególnie istotne są czynniki ekonomiczne, takie jak np. dochód konsumenta i ceny dóbr. Kiedy konsument zastanawia się nad trudnym wyborem lub już jego dokonał oraz kiedy istnieją argumenty przemawiające za zakupem i przeciw niemu, pojawia się dysonans poznawczy. Konsument wtedy zaczyna się zastanawiać, który produkt ma wybrać lub czy postąpił dobrze dokonując zakupu określonego produktu. Niepewność pojawiająca się w związku z podjętą już decyzją dowodzi tego, że zachowanie konsumenta w momencie dokonywania zakupu nie do końca było zgodne z jego aktualną postawą. Jeżeli jednak jednostka podjęła zachowanie niezgodne z jej aktualną postawą, to samo wykonanie takiego działania może spowodować zmianę wcześniej przyjętej postawy. Gdyby do tego nie doszło, to konsument po dokonaniu wyboru i tak będzie przypisywał wybranej alternatywie większą atrakcyjność, niż produktowi, który odrzucił, co w swoich badaniach wielokrotnie pokazywał Festinger i jego następcy¹³.

Konsumowanie, które jest kolejną fazą zachowania konsumenta, dla współczesnego społeczeństwa staje się głównym sensem jego istnienia. Nie bez powodu jest ono nazywane społeczeństwem konsumpcyjnym. Każda jednostka, która funkcjonuje w takim społeczeństwie, świadomie uczestniczy w procesie konsumowania, gdyż umożliwia to jej zapewnienie sobie dostatniego i wygodnego życia. Poziom konsumpcji decyduje o szansach życiowych i pozycji społecznej. Możliwość eksploatacji nowych aspektów rozwoju jakie umożliwia człowiekowi konsumpcja, sprawia, że społeczeństwo skupia się w większości przypadków na pozyskiwaniu i konsumowaniu dóbr. Jak podkreśla L. Rudnicki, inne motywy działania przyświecają jednak posiadaniu, które służy własnemu zaspokojeniu potrzeb, a inne gdy służy ono zaspokojeniu potrzeb rodziny, a jeszcze inne gdy mamy doczynienia z zachowaniem konsumpcyjnym „posiadania dla posiadania” cechującym nie tylko kolekcjonerów, ale także i zwykłych ludzi¹⁴.

Nabycie, a w dalszej kolejności posiadanie dobra, umożliwia jednostce dysponowaniem nim. Faza ta związana jest z procesami myślowymi i działaniem po dokonaniu zakupu, kiedy ujawnia się satysfakcja konsumenta. Satysfakcja jest istotna z punktu widzenia nie tylko samego konsumenta, ale i przedsiębiorstwa, w którym produkt czy usługa została nabyta. Dla konsumenta wysoka satysfakcja to zadowolenie z dokonanego

¹³ A. Falkowski, T. Tysza, Psychologia zachowań konsumenckich, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001, s. 237-239.

¹⁴ L. Rudnicki, Determinanty zachowań konsumentów na rynku, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2009, s. 9.

wyboru produktu zwiększające prawdopodobieństwo ponownego zakupu określonego dobra w danej firmie, a dla przedsiębiorstwa to zdobycie nowego klienta i zysk. Nie każdej jednostce konsumującej określony produkt towarzyszą jednakowe odczucia. Odczucia te pogarszają się wraz ze wzrostem ilości konsumowanego dobra.

W analizie czynności: nabywania, posiadania i dysponowania środkami zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych ujawniają się dwa wymiary zachowań konsumentów: zachowania rynkowe i zachowania w sferze konsumpcji. Pierwszy rodzaj zachowania związany jest nabywaniem produktów i usług na rynku, drugi natomiast z zachowaniem jednostki w sferze konsumpcji zakupionego już produktu. Zachowań tych nie można rozdzielić, występują one w ścisłej korelacji i określonej kolejności, co akcentuje także w swoich opracowaniach m.in. L. Rudnicki i E. Kiezel.

W literaturze przedmiotu obok powyższych wymiarów zachowań konsumenckich wyróżnić jeszcze można:

- zachowania zarobkowe nakierowane na zdobywanie środków pieniężnych, realizowane poza gospodarstwem domowym;
- zachowania bezpośrednio konsumpcyjne realizowane nie tylko wewnątrz gospodarstwa domowego, ale i na rynku;
- zachowania zaopatrzeniowo-produkcyjne skierowane na zdobycie środków zaspokojenia potrzeb. Składa się ono z zachowań nabywczych, realizowanych poza gospodarstwem domowym oraz zachowań domowo-gospodarczych zachodzących wewnątrz gospodarstwa¹⁵.

Silne oddziaływanie na siebie wszystkich wymiarów zachowania konsumentów uniemożliwia wytyczenie jednolitej granicy pomiędzy nimi. Możliwe jest jednak określenie grup konsumentów występujących w ramach owych zachowań. Według M. Solomona, G. Bamossy`ego i S. Askegaarda konsumentem jest każda osoba odczuwająca i zaspokajająca swoją potrzebę. Może to czynić poprzez zakup lub inne działanie. Takie podejście do konsumenta znajduje potwierdzenie w tym, że konsument uczestniczy we wszystkich trzech fazach zachowań konsumpcyjnych, tj.: działaniach przez zakupem, w czasie zakupu i po zakupie produktu¹⁶.

L.G. Schiffman i L.L. Kanuk dzielą konsumentów w zależności od tego, kto konsumuje nabywane produkty i ze względu na to kto kupuje i korzysta z nabytego produktu. Grupy konsumentów przedstawia rysunek 1.1.

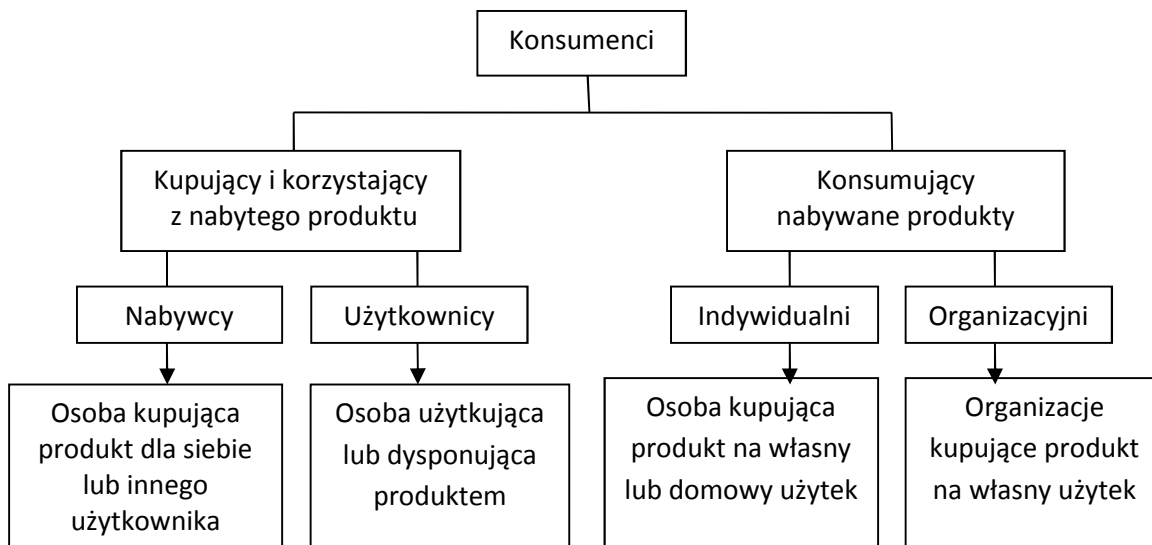
W grupie konsumentów kupujących i korzystających z nabytego produktu znajdują się nabywcy, którzy kupują produkt dla siebie lub innego użytkownika oraz użytkownicy, którzy

¹⁵ J. Kramer, Zachowania podmiotów rynkowych, PWE, Warszawa 1999, s. 126.

¹⁶ M. Solomon, G. Bamossy, S. Askegaard, Consumer Behaviour. A European Perspective, Prentice – Hall Europe, Paris 1999, p. 9-10.

użytkują lub dysponują produktem. Natomiast do grupy konsumentów konsumujących nabywane produkty należą konsumenci indywidualni kupujący produkt na własny lub domowy użytek i konsumenci organizacyjni kupujący produkty i usługi na użytek różnego rodzaju organizacji.

Rysunek. 1.1 Grupy konsumentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie L.G. Schiffman, L.L. Kanuk, *Consumer Behavior*, Prentice – Hall International, New Jersey 1995, p. 52-55.

Analizując zachowania konsumentów w ramach ich poszczególnych grup należy zaznaczyć kilka kwestii. Po pierwsze osoba dokonująca zakupu nie zawsze jest użytkownikiem zakupionego produktu, użytkownik z kolei nie zawsze jest nabywcą produktu. Po drugie konsument jest pojęciem szerszym niż użytkownik, gdyż oprócz użytkowania, wykonuje także i inne czynności: podejmuje decyzje, dokonuje zakupu, utylizuje użyte dobra itp. Po trzecie pojęcie konsument nie jest tożsame z pojęciem nabywca i nie każdy nabywca jest konsumentem. I po czwarte konsument jako finalny użytkownik produktu i jako podmiot zachowań, może działać zarówno indywidualnie, jaki i grupowo¹⁷.

Badania nad zachowaniem konsumenta skupiają się w pierwszej kolejności na pojedynczym konsumencie, a dopiero potem nad grupowym wymiarem zachowań konsumenckich. Specyfika zachowań konsumenckich zarówno w przypadku działań indywidualnych, jak i grupowych związana jest z rozdziałem ról w zachowaniu konsumenta. Można wyróżnić dwa przypadki, w których uwidaczniają się owe role. W pierwszym przypadku nabywca i płacący są zazwyczaj tą samą osobą, a konsument jest kimś innym. W drugim przypadku nabywca i konsument w zasadzie są tą samą osobą, a płacącym jest ktoś inny. Przy działaniu indywidualnym proces zachowań konsumpcyjnych wydaje się być

¹⁷ M. Bombol, *Potrzeby konsumenta*, [w:] *Konsument i konsumpcja...*, op.cit., s. 45.

stosunkowo prosty, jednak w przypadku działań grupowych jest on znacznie bardziej złożony, gdyż towarzyszyć mu mogą sprzeczne cele osób w nie zaangażowanych¹⁸.

Coraz więcej konsumentów będących członkami gospodarstw domowych decyduje o swojej konsumpcji, której struktura staje się dostosowana do specyficznych potrzeb osobistych. Większa ilość użytkowanych dóbr przez pojedyncze osoby, sprawia również, że indywidualna działalność konsumpcyjna nabiera nowego wymiaru, w którym na znaczeniu zyskuje posiadanie wyrafinowanych środków zaspokojenia potrzeb. Indywidualność zachowań w tej sytuacji sprowadza się do świadomego podejmowania działań niekonwencjonalnych, zmieniania wyznaczników statusu społecznego czy kreowania swoich potrzeb do granic nierealności. A wszystko po to aby wyróżniać się na tle innych i z dumą podkreślać swoją indywidualność¹⁹.

W powyższych rozważaniach ujawnia się cel działalności konsumpcyjnej, którym jest zaspokojenie potrzeb własnych i wspólnych członków gospodarstwa domowego oraz organizacji, połączone z jednoczesną maksymalizacją użyteczności pozyskiwanych dóbr, z czego płynie także maksymalizacja zadowolenia. Z punktu widzenia niniejszego celu szczególnego znaczenia nabierają sposoby gromadzenia środków przeznaczonych na działalność konsumpcyjną, pozyskiwane głównie dzięki pracy zarobkowej oraz właściwe gospodarowanie nimi. Stanowi to główną miarę efektywności funkcjonowania konsumenta. Jako, że potrzeby konsumpcyjne są nieograniczone, a posiadane zasoby na ich zaspokojenie są ograniczone, konsument musi dokonywać wyboru pomiędzy celami konsumpcyjnymi. Zróżnicowanie wyborów tych wzrasta w miarę wzrostu środków którymi dysponuje konsument.

Jeżeli by nie brać pod uwagę poszczególnych grup konsumentów, to samo pojęcie konsumenta najogólniej określa się jako jednostkę konsumującą występującą po stronie popytu i ten popyt tworzącą²⁰. Konsument jako podmiot ekonomiczny spożywa zatem nabywane produkty i tym samym aktywnie uczestniczy w kształtowaniu rynku.

1.1.2 Prawdliwości zachowania konsumentów

Działalność gospodarcza każdego podmiotu rynkowego, tak jak i konsumentów opiera się na środkach pieniężnych i materialnych. Są one niezbędne, aby móc zaspokoić potrzeby. Wybór sposobów i środków zaspokojenia tych potrzeb wynika z zasobów, którymi dysponują

¹⁸ J. Bon, B. Pras. Rozdział ról nabywcy, płacącego i konsumenta [w:] Zachowanie konsumenta. Koncepcje i badania europejskie, M. Lambkin, G. Foxall, F. van Raaij, B. Heilbrunn (red.), , Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001, s. 150-151.

¹⁹ M. Janość-Kresło, Cechy konsumentów i gospodarstw domowych jako podmiotów konsumpcji [w:] Konsument i konsumpcja ..., op. cit., s. 16-17.

²⁰ Lbidem, s. 14.

lub dysponować mogą konsumenci²¹. Najczęściej jednak znajdują się oni w sytuacji, w której dysponują ograniczonymi zasobami²². Chodzi zwłaszcza o sposób gospodarowania dochodami, które w głównej mierze warunkują zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych.

Jako, że analizowany problem jest wieloaspektowy, dla lepszego zrozumienia jego istoty odwołano się do teorii i hipotez dotyczących kształtowania się zachowania konsumentów. W ekonomii rozważania w tym zakresie prowadzone są w ujęciu mikro i makro.

Teorie mikroekonomiczne koncentrują się głównie na zachowaniu pojedynczego konsumenta. Zasadniczym przedmiotem ich rozważań jest postępowanie jednostki w warunkach ograniczonych dochodów i konieczności dokonywaniu wyboru kolejności zaspokojenia potrzeb. W początkowym okresie rozwoju teorie mikroekonomiczne przedstawiały konsumenta jako człowieka w pełni racjonalnego, który mając dostęp do wyczerpujących informacji, w swym działaniu kieruje się tylko motywami ekonomicznymi. Z czasem jednak pełna racjonalność ustąpiła miejsca selektywnej racjonalności, zgodnie z którą na zachowanie człowieka wpływa wiele czynników, m.in.: zdolność do zachowań w grupie, zdolność do uczenia się systemów wartości i na własnych błędach²³. Zmiany zachodzące w obszarze tych czynników powodują, że konsument nie jest w stanie jednoznacznie przewidzieć skutków swojego zachowania, co oznacza, że może zachowywać się racjonalnie tylko w określonych warunkach.

Aczkolwiek zachowania konsumpcyjne mają charakter zindywidualizowany, to w makroskali układają się one w pewne prawidłowości. Sprawia to, że prawa rządzące postępowaniem jednostek można wykorzystać do analizy postępowania określonych zbiorowości, jakimi są np. gospodarstwa domowe, czym zajmuje się teoria konsumpcji w podejściu makroekonomicznym. Podstawowym zagadnieniem teorii konsumpcji w tym ujęciu jest identyfikacja czynników determinujących całość wydatków konsumpcyjnych lub wydatków na dobra o znaczeniu podstawowym dla rozwoju koniunktury, tj. na odzież czy domy mieszkalne²⁴.

Prowadzone badania konsumenckie przez różne ośrodki badawcze pokazują, że obok obiektywnej sytuacji ekonomicznej, na zachowania konsumpcyjne coraz większy wpływ wywiera postrzeganie tej sytuacji przez konsumentów oraz ich optymistyczne lub pesymistyczne oczekiwania w stosunku do własnej sytuacji ekonomicznej i sytuacji

²¹ M. Janoś-Kresło, Konsumpcja jako..., [w:] Konsument i konsumpcja..., op. cit., s. 71.

²² A. Dąbrowska, Przemiany w strukturze konsumpcji i ich uwarunkowania [w:] Konsument i konsumpcja ..., op. cit., s. 152.

²³ T. Zalega, Konsumpcja - podstawy teoretyczne, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007, s. 114-115.

²⁴ Lbidem, s. 115.

gospodarczej kraju²⁵. W tym kontekście znaczenia wydaje się nabierać psychologiczne spojrzenie na zachowania konsumpcyjne, które próbuje wyjaśnić m.in. wpływ zmiennych psychologicznych na relacje pomiędzy danym czynnikiem ekonomicznym a decyzją gospodarstwa domowego.

Istotę wybranych prawidłowości zachowania konsumentów przedstawia tabela 1.2.

Tabela 1.2 Istota wybranych prawidłowości zachowania konsumentów

Teoria		Charakterystyka teorii
Prawo malejącej użyteczności Hermana H. Gossena	I prawo Gossena	Wraz ze wzrostem konsumpcji (lub posiadania) jakiegoś dobra przyrost zadowolenia z konsumpcji (nabywania) każdej kolejnej jednostki zmniejsza się. Użyteczność krańcowa zmniejsza się, a dalsza konsumpcja może powodować nawet osiągnięcie wartości ujemnej. W rezultacie konsument doznaje przykrości, gdyż spada jego użyteczność całkowita.
	II prawo Gossena	Wyjaśnia zasady zachowania się konsumenta przy większej ilości dóbr. Według niej konsument będzie starał się tak rozdysponować swój fundusz nabywczy, aby każda jednostka pieniężna wydana na ostatnią jednostkę każdego dobra przyniosła mu jednakowy przyrost zadowolenia (użyteczności).
	III prawo Gossena	Według niej towar ma wartość subiektywną, która wyznaczana jest przez wielkość zadowolenia, jaką owa wartość towaru dostarcza dla konsumenta. Wartość każdej następnej jednostki posiadanego dobra zmniejsza się i może osiągnąć zero.
Prawo Ernesta Engla		W miarę wzrostu dochodów udział wydatków na żywność w dochodach ogółem maleje.
Hipoteza dochodu absolutnego Johna M. Keynesa		Konsumpcja rośnie wraz z dochodami, lecz jej przyrost jest mniejszy od przyrostu dochodów. W odniesieniu do skłonności do konsumpcji J.M. Keynes dowodził, że wraz ze wzrostem dochodów obniża się skłonność do konsumpcji, a rośnie skłonność do oszczędzania.
Hipoteza dochodu permanentnego (stałego) Milтона Friedmana		Poziom wydatków konsumpcyjnych nie jest uzależniony wprost od wielkości bieżących dochodów rozporządzalnych, lecz od przeciętnego dochodu uzyskiwanego w dłuższym okresie (dochodu permanentnego), na podstawie którego konsumenci kształtują swoje decyzje ekonomiczne odnośnie wydatków konsumpcyjnych. Zgodnie z hipotezą stosunek między stałą konsumpcją a stałym dochodem nie zmienia się w miarę wzrostu dochodów, ale pod wpływem innych czynników, takich jak: poziom stopy procentowej, stosunek między dochodem a posiadanym majątkiem, stopień niepewności co do przyszłych dochodów, wiek i stan rodzinny konsumenta, uwarunkowania kulturowo-społeczne.
Hipoteza cyklu życia Franco Modiglianiego i Alberta Ando		Ludzie kształtują swój poziom i strukturę konsumpcji nie tylko na podstawie wielkości aktualnych dochodów czy wielkości dochodów stałych osiąganych w perspektywie kilku lat, lecz przy uwzględnieniu spodziewanych dochodów w skali całego życia oraz spadku na rzecz swoich dzieci.
Hipoteza dochodu relatywnego Jamesa S. Duesenberry'ego		Rozmiary konsumpcji gospodarstwa domowego zależą nie tylko od bezwzględnego poziomu dochodu gospodarstwa domowego, ale także od ich relacji do dochodów innych gospodarstw domowych oraz dochodów w przeszłości.

²⁵ C. Antonides, Oczekiwania ekonomiczne i zachowania inwestycyjne [w:] Psychologia ekonomiczna, T. Tyszka (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Spot 2004, s. 106.

Prawo popytu Alfreda Marshalla	Wraz ze wzrostem cen nabywanych produktów popyt maleje, a wraz ze spadkiem cen nabywanych produktów, popyt rośnie.
Teoria zachowania konsumenta G. Katony	Konsument nie reaguje tylko na czynniki ekonomiczne. Zgodnie z teorią najważniejszymi zmiennymi kształtującymi postępowanie konsumenta są czynniki psychologiczne, wśród których zasadniczą rolę odgrywa postawa, decydująca o nabyciu danego dobra. Zdaniem G. Katona pozytywna postawa prowadzi do zakupu dobra, nawet gdy potrzeba zakupu tego dobra nie jest silnie odczuwana. Negatywna postawa natomiast nie prowadzi do zakupu dobra, nawet w sytuacji gdy istnieje silna potrzeba zaspokojenia potrzeby i istnieją możliwości jej zaspokojenia. Konsument zachowuje się racjonalnie tylko w nielicznych przypadkach, a jego typowym zachowaniem z uwagi na dominację zachowań impulsywnych, nie jest świadomy wybór.

cd. tabeli 1.2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Cz. Bywalec, *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 115-125.; T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty...*, op. cit., s.182 - 227.

Przedstawione w tabeli 1.2 teorie i hipotezy zachowania konsumentów w ogólnym ujęciu dotyczą relacji zachodzących pomiędzy wielkością dochodu konsumenta, a jego wydatkami konsumpcyjnymi. Najczęściej jest tak, że im większymi środkami pieniężnymi dysponuje konsument, tym więcej wydatkuje na konsumpcję i odwrotnie. Jako, że w pierwszej kolejności konsumenci zawsze zaspokajają najpilniejsze potrzeby, to w sytuacji spadku dochodu, wszystkie środki będą przeznaczać tylko na te potrzeby. Z kolei wzrost dochodu, będzie powodował, że coraz większą jego część, konsumenci będą przeznaczali na zaspokojenie potrzeb wyższego rzędu²⁶. Ostatecznie efekty decyzji konsumentów w tych sytuacjach widoczne będą w poziomie i strukturze konsumpcji.

Konsument działając w celu jak najlepszego zaspokojenia swoich potrzeb, będzie starał się optymalizować swoje wybory, nawet w warunkach kryzysu gospodarczego. Dysponując ograniczonym dochodem będzie starał się tak go rozdysponować pomiędzy określone dobra, aby osiągnąć możliwie najwyższe zadowolenie. Uwzględniając III prawo Gossena, można powiedzieć, że dokonując zakupu określonego produktu, w warunkach, kiedy rosną ograniczenia finansowe konsumentów, wartość tego produktu, konsument będzie postrzegał jako wyższą, aniżeli w sytuacji dysponowania większymi środkami na zaspokojenie potrzeb. Stopień jego zadowolenia w tej sytuacji będzie jednak wysoce uzależniony od tego, co nabywa i użytkuje otoczenie. W szczególności konsument będzie porównywał się do grupy społecznej, którą świadomie lub nie świadomie naśladuje i której dochody są najbardziej zbliżone do poziomu jego własnych dochodów²⁷.

²⁶ Nie każda zmian dochodu powoduje natychmiastową zmianę poziomu i strukturze konsumpcji. Musi bowiem minąć pewien czas, zanim konsument zaakceptuje nową sytuację.

²⁷ Cz. Bywalec, L. Rudnicki, *Konsumpcja*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002, s. 117.

Zdaniem J.M. Keynesa to dochód rozporządzalny jest głównym czynnikiem determinującym zachowanie konsumenta. W swojej teorii dochodu absolutnego dowodził, że w krótkim okresie na konsumpcję człowiek przeznaczają tylko pewną stałą część dochodu, a resztę oszczędza. Skłonność do konsumpcji w tym okresie jest stała. W długim okresie natomiast ludzie skłonni są do zwiększania konsumpcji wraz ze wzrostem dochodów, jednak nie o tyle ile wzrośnie dochód. Przyrost konsumpcji jest w związku z tym mniejszy od przyrostu dochodu, co oznacza spadek skłonności do konsumpcji wraz ze wzrostem dochodów i jednocześnie wzrost skłonności do oszczędzania²⁸.

W warunkach kiedy dochody konsumentów są ograniczone, może mieć miejsce podobna sytuacja. Konsument w obawie przed pogorszeniem się swojej sytuacji finansowej, może ograniczać skłonność do konsumpcji, a zwiększać skłonność do oszczędzania, w celu zabezpieczenia przyszłej konsumpcji. Przeciętna skłonność do konsumpcji, czyli stosunek wydatków konsumpcyjnych do całego dochodu osiągniętego w tym samym czasie, oraz krańcowa skłonność do konsumpcji, którą sprowadzić można do określenia odsetka dodatkowych dochodów przeznaczonych na cele konsumpcyjne, w okresie w takich warunkach mogą zatem spadać.

Konsumentowi ciężko jest zrezygnować z nabytych przyzwyczajeń konsumpcyjnych i stylu życia. Pogarszająca się sytuacja materialna, sprawia, że w wielu przypadkach, konieczna jest zmiana przyzwyczajeń konsumpcyjnych. Następuje to jednak bardzo powoli. W nadziei na poprawę swojej sytuacji, konsument będzie starał się jak najdłużej utrzymać poziom swojego życia. W tym celu może korzystać z oszczędności, zaciągać kredyty i pożyczki, korzystać z pomocy socjalnej oraz innych form pozyskiwania pieniędzy, takich jak np. sprzedaż części swojego majątku²⁹. Postępowanie takie umożliwia zachowanie przez pewien czas nabytych wcześniej przyzwyczajeń konsumpcyjnych. Poziom wydatków konsumpcyjnych ponoszonych na ten cel nie jest uzależniony wprost od wielkości bieżących dochodów rozporządzalnych, ale przede wszystkim od przeciętnego dochodu uzyskiwanego w dłuższym okresie, który M. Friedman nazywa dochodem permanentnym. Składają się na niego wszystkie dochody uzyskane w ciągu ostatnich lat, które są średnią ważoną oraz oczekiwany poziom przyszłych dochodów³⁰.

Dochód permanentny wpływa na standard życia konsumenta. W kryzysie, na poziom i strukturę konsumpcji wpływ będzie miała jednak nie tylko wielkość dochodów rozporządzalnych czy dochodu permanentnego. Zgodnie z hipotezą cyklu życia F. Modiglianiego i A. Ando, na skłonność do konsumpcji, w tym także i skłonność do oszczędzania, wpływ wywierają również oczekiwania konsumentów, co do wielkości spodziewanych dochodów w skali całego życia, a nawet spadki na rzecz dzieci.

²⁸ J.M. Keynes, *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, WN PWN, Warszawa 2007, s. 5-10 i 88.

²⁹ A. Dąbrowska, *Przemiany w strukturze ...*, op. cit., s. 153.

³⁰ Cz. Bywalec, L. Rudnicki, op. cit., s. 113.

W ogólnym ujęciu, skłonność do konsumpcji jest zatem, tym większa im:

- większy jest bieżący dochód rozporządzalny konsumenta,
- większy jest dochód permanentny w perspektywie kilku lat,
- większy jest dochód oczekiwany w przyszłości przez konsumenta.

Odwrotnie sytuacja wygląda w przypadku skłonności do oszczędzania. Im wyższe są powyższe czynniki, tym skłonność do oszczędzania jest mniejsza. W momencie, kiedy przyszła sytuacja dochodowa konsumenta jest niepewna, a środki pieniężne na zaspokojenie potrzeb, którymi dysponuje konsument, są ograniczone, skłonność do konsumpcji zatem obniża się, a rośnie skłonność do oszczędzania.

1.1.3 Znaczenie zachowania konsumentów

Postępowanie konsumenta wywiera duży wpływ na rozwój gospodarki. Stąd wpływa w głównej mierze znaczenie zachowania konsumentów, które ponadto warunkowane jest wzrostem produkcji, rozszerzeniem oferty rynkowej kierowanej do konsumentów i zmianami cywilizacyjno - kulturowymi³¹.

Rozpatrując znaczenie zachowania konsumentów, których odzwierciedleniem jest zjawisko konsumpcji, odgrywającej coraz większą rolę w procesie rozwoju gospodarczego, uzasadnionym jest omówienie z ekonomicznego punktu widzenia roli zachowania konsumentów przez pryzmat znaczenia konsumpcji. Dla pełniejszego zrozumienia tej kwestii przedstawiono pojęcie konsumpcji.

Termin „konsumpcja” ewoluował na przestrzeni wielu lat. W literaturze przedmiotu dostrzec można zamienne stosowanie terminu „konsumpcja” z terminem „spożycie”, które przyjmują postać aktu lub procesu konsumpcji. W ekonomii konsumpcję najczęściej definiuje się jako akt zaspakajający różne potrzeby lub proces wykorzystywania dóbr i usług w celu zaspokojenia potrzeb ludzkich. Podejście to ujawnia się zarówno w wąskim jak i szerokim ujęciu konsumpcji. Wąskie ujęcie przedstawia konsumpcję jako wykorzystanie dóbr i usług celem zaspokojenia potrzeb ludzkich, gdzie podkreśla się zwłaszcza znaczenie dochodu, nabywanie dóbr na rynku oraz ich użycie w gospodarstwie domowym. Szerokie ujęcie natomiast to nic innego jak akty zaspokojenia potrzeb ludzkich, których rezultaty ujawniają się w postaci konkretnych efektów i skutków konsumpcji rozumianych jako funkcje konsumpcji³².

O potencjale konsumpcji pisano już ponad 100 lat temu. Francuski ekonomista, Ch. Gide w owym czasie, stwierdził, że „konsumpcja jest ostateczną przyczyną całego procesu ekonomicznego, a znaczenie jej jest znacznie większe, niżby się to wydawało wobec

³¹ Zachowania nabywców, G. Rosa, J. Perenc (red.), Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2011, s. 9.

³² T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty..., op. cit., s. 13-15.

skromnego miejsca, które się jej w systemie najczęściej poświęca”. Choć wtedy nie dostrzegano jeszcze w pełni znaczenia konsumpcji, to zmiany zachodzące w procesie rozwoju gospodarczego i społeczeństw związane z rewolucją technologiczną w produkcji, doprowadziły do wzrostu roli konsumpcji w gospodarce³³. Jak podkreśla J. Kramer współczesna rola konsumpcji jest czynna i kreująca, a nie wynikowa i ograniczająca³⁴. Sprowadza się ona do skutków zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych i humanizacji samej konsumpcji w społeczeństwie, co Cz. Bywalec sprowadza do znaczenia gospodarczego i społeczno – kulturalnego konsumpcji³⁵.

Gospodarcze znaczenie konsumpcji uwidacznia się we wpływie konsumpcji na aktywność ekonomiczną jednostek, grup i społeczeństw. Aktywność ta w zależności od kraju, w którym jest rozpatrywana i uwarunkowań, które temu towarzyszą, jest zróżnicowana. W przypadku konsumenta ujawnia się ona w postaci wzrostu jego zamożności, a przypadku kraju w postaci rozwoju gospodarczego.

Istnienie potrzeb podstawowych warunkujących przeżycie konsumenta i dążenie do zaspokojenia pojawiających się potrzeb ponadpodstawowych, składających się na ekonomiczną sferę konsumpcji, pozwala rozpatrywać znaczenie zachowania konsumentów w wymiarze reprodukcyjnym i motywacyjnym. W pierwszym przypadku chodzi głównie o zaspokajanie potrzeb podstawowych, w drugim zaś o zaspokajanie potrzeb ponadpodstawowych. Zarówno w pierwszej, jak i w drugiej sytuacji znaczenia nabiera praca zarobkowa konsumenta. O ile dążeniu do zaspokojenia potrzeb podstawowych towarzyszą mniejsze przyrosty wydajności pracy, wzrostu aktywności i uczenia się, o tyle dążeniu do zaspokojenia potrzeb ponadpodstawowych obserwować można znacznie szybszy wzrost tych parametrów. Zdaniem J. Kramera wynika to przede wszystkim z kojarzenia konsumpcji z pracą, w wyniku której konsument uzyskuje środki na zaspokojenie swoich potrzeb konsumpcyjnych³⁶. Motywacyjny wymiar zachowania konsumenta, który tutaj się ujawnia występuje jednak tylko w określonym przedziale dochodów. U konsumentów osiągających niskie dochody wymiar ten, a ściślej motywacyjna funkcja konsumpcji nie występuje³⁷.

Funkcja społeczno- gospodarcza konsumpcji wynika przede wszystkim z dokonujących się przemian cywilizacyjno – kulturowych, w których wzrasta znaczenie posiadania dobrego zdrowia, rozwijania wiedzy i kwalifikacji, ruchliwości przestrzennej, zawodowej i społecznej człowieka³⁸. W związku z tym rosną m.in. potrzeby w zakresie

³³ Ch. Gide, *Zasady ekonomii społecznej*, Spółka Wydawnicza Polska, Kraków 1900, s. 553., podaje za: A. Kusińska, *Konsumpcja a rozwój społeczno- gospodarczy Regionów Polsce*, PWE, Warszawa 2011, s. 13.

³⁴ J. Kramer, op. cit., s. 19.

³⁵ Cz. Bywalec, *Konsument i konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 113-117.

³⁶ J. Kramer, op. cit., s. 20.

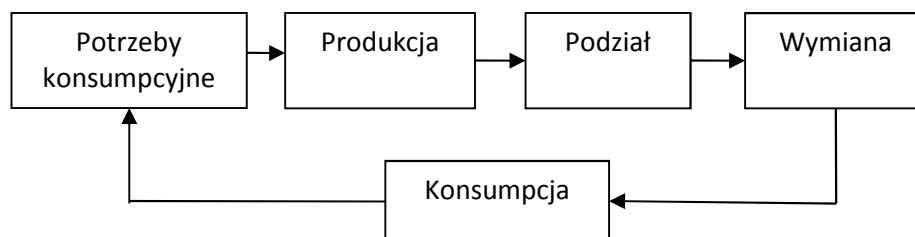
³⁷ E. Kieźel, *Istota, znaczenie i funkcje konsumpcji w gospodarce rynkowej [w:] Konsument i jego zachowania ...*, op. cit., s. 14.

³⁸ J. Kramer, op. cit., s. 116.

kształcenia, opieki zdrowotnej, rozwoju kulturalnego czy zdrowego stylu życia. Zmianie ulega nie tylko struktura konsumpcji, ale również sposoby konsumowania. Konsumpcja jest w tym przypadku narzędziem, które umożliwia zaspokojenie tych potrzeb. Jednak, aby tak się stało dokonujące się zmiany w konsumpcji muszą być zarówno ilościowe, jak i jakościowe.

Rozpatrując znaczenie zachowania konsumentów przez pryzmat konsumpcji należy podkreślić, że pozostają one w silnym związku z gospodarką narodową. Zależności te przedstawia rysunek 1.2.

Rysunek 1.2 Powiązania zachowania konsumentów z gospodarką narodową

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Daszkowska, J. Senyszyn, Elementy teorii konsumpcji, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994, s. 38-41.

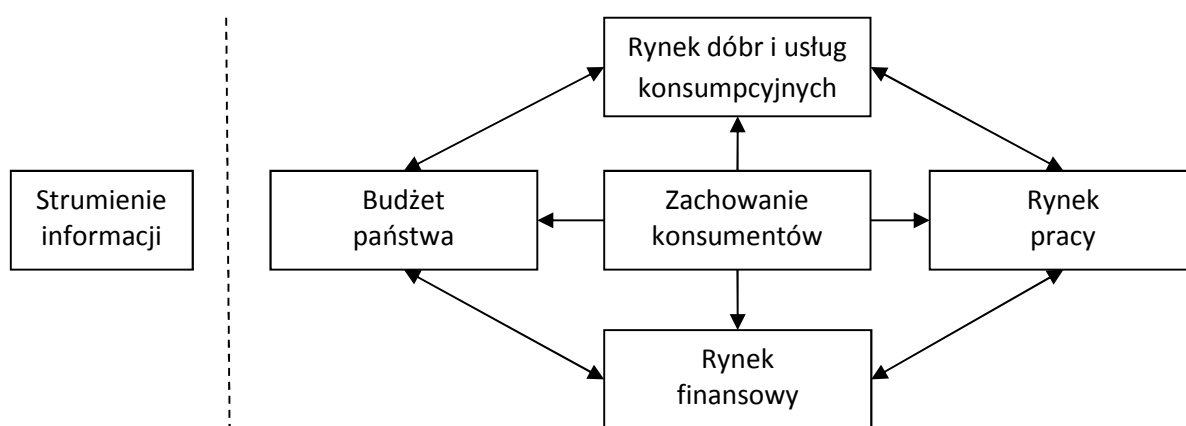
Punktem wyjścia zachowania konsumentów są potrzeby konsumpcyjne. Konsument dążąc do zaspokojenia potrzeb poprzez proces i akt spożycia uruchamia proces produkcyjny wytwarzający produkty i usługi odpowiadający zgłaszanym potrzebom. W procesie tym ma miejsce aktywne uczestnictwo konsumentów, którzy poprzez podejmowanie pracy, przyczyniają się do wytwarzania dóbr. Następnie podział dzieli wytworzone dobra zgodnie z prawami społecznymi, a wymiana dzieli ponownie to co zostało już wcześniej podzielone, jednak tym razem zgodnie już z indywidualną potrzebą jednostki³⁹. Na początku ma miejsce wymiana pracy na dochód pieniężny, a następnie tegoż dochodu na dobra i usługi. Konsumowane dobra i usługi zaspokajają potrzeby konsumpcyjne jednak tylko na pewien czas. Mając tendencje do odnawiania się, potrzeby wymagają ponownego ich zaspokojenia, co sprawia, że zależności pomiędzy zachowaniem konsumentów, a gospodarką narodową mają charakter cykliczny.

Powiązania zachowań konsumpcyjnych z gospodarką narodową uwidaczniają się w tym przypadku przede wszystkim w procesach wymiany, które sprowadzić można do sprzężeń zwrotnych, jakie zachodzą pomiędzy nimi poprzez rynek pracy, rynek towarów i usług konsumpcyjnych, rynek finansowy, budżet państwa oraz strumień informacji płynących z gospodarki⁴⁰. Sprawia to, że konsument staje się aktywnym uczestnikiem życia gospodarczego. Sytuację prezentuje rysunek 1.3.

³⁹ M. Daszkowska, J. Senyszyn, Elementy teorii konsumpcji, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994, s. 40.

⁴⁰ M. Janość-Kreśło, Cechy konsumentów ..., op. cit., s. 29.

Rysunek 1.3 Konsument jako uczestnik życia gospodarczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Daszkowska, J. Senyszyn, op. cit., s. 40; S. Smyczek, I. Sowa, Konsument na rynku. Zachowania. Modele. Aplikacje, Difin, Warszawa 2005, s. 25.

Z rysunku 1.3 wynika, że konsument jest nie tylko uczestnikiem rynku dóbr i usług konsumpcyjnych, gdzie nabywa produkty pozwalające zaspokoić jego potrzeby. Jest również uczestnikiem rynku pracy i rynku finansowego. Zgłaszając popyt na dobra i usługi konsumpcyjne, jako reprezentant z jednej strony podaży pracy, a drugiej popytu na pracę oraz osoba korzystająca z ofert rynku finansowego wpływa nie tylko na kształt swojego budżetu, ale także i budżetu państwa. Dowodzi to tego, że konsument swoim zachowaniem wywiera wpływ na alokację czynników wytwórczych w gospodarce. W sposób pośredni wpływa na zjawisko bezrobocia w gospodarce, które rzutuje na poziom i strukturę konsumpcji, a w dalszej kolejności na wzrost i rozwój gospodarczy⁴¹.

W takiej sytuacji szczególnego znaczenia nabierają takie aspekty zachowania konsumentów jak:

- 1) Działalność produkcyjna polegająca na podejmowaniu działań w celu pozyskania środków na zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych. W tym kontekście dla gospodarki istotne jest zwłaszcza kształtowanie się siły roboczej, którą można wykorzystać w procesach gospodarczych. Konsumentów zdobywając doświadczenie i kwalifikacje kierują się przede wszystkim uzyskaniem maksymalnych dochodów z podjętej pracy, które umożliwią im zaspokojenie w największym stopniu ich potrzeb konsumpcyjnych.
- 2) Aktywność konsumentów na rynku finansowym. W zachowaniach finansowych konsumentów obserwować można zarówno gromadzenie oszczędności zapewniających bezpieczeństwo bieżącej i przyszłej konsumpcji, jak i korzystanie z ofert kredytowych w celu pokrycia wydatków konsumpcyjnych.

⁴¹ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty..., op. cit., s. 10.

- 3) Poziom i struktura konsumpcji oraz zwyczaje zakupowe, które wpływają na funkcjonowanie rynku dóbr konsumpcyjnych oraz pośrednio także i rynku pracy. Ze względu na to, że konsumenci nabywają większość dóbr na rynku, znajomość zachowań konsumpcyjnych daje podmiotom funkcjonującym na rynku możliwość przewidzenia zmian w zachowaniu konsumentów oraz lepsze dostosowanie się do pojawiających się potrzeb konsumpcyjnych, a tym samym lepsze ich zaspokojenie. Odnosi się to zarówno do przedsiębiorstw, którym informacje o postawach i oczekiwaniach konsumentów niezbędne są do opracowania optymalnej strategii marketingowej, jak i państwa w ogóle, które znając zachowania konsumentów, może lepiej planować dochody i wydatki publiczne na dobra i usługi, z których także korzystają konsumenci. Ponadto znajomość zachowań konsumenckich niezbędna jest także różnym instytucjom, które z jednej strony zajmują się badaniem zachowań konsumenckich w celu przewidzenia ich wpływu na kształt gospodarki, a z drugiej udostępniają konsumentom informacje niezbędne im do funkcjonowania na rynku. Informacje te mogą dotyczyć rynku pracy, planowanej podaży dóbr, powstających nowych miejscach zakupu, nowych ofertach na rynku finansowym itp.

Znaczenie zachowania konsumentów oraz ich znajomość, jak widać, nie jest mała. Konsumpcja jest siłą napędową rozwoju współczesnych gospodarek. Warunkiem koniecznym tego rozwoju jest w pierwszej kolejności wzrost produkcji i zatrudnienia, który przyczynia się do wzrostu dochodów konsumentów. Stymuluje to inwestycje konsumentów i przyczynia się do wzrostu popytu na rynku pracy, co przekłada się na konsumpcję, która dalej wraz z innymi czynnikami stymuluje rozwój gospodarczy kraju⁴².

Jako, że współczesne problemy gospodarcze często mają początek w załamaniu się popytu, złych nastrojach konsumenckich czy pogarszającej się koniunkturze konsumenckiej, znajomość istoty, prawidłowości zachowania konsumentów i ich znaczenia, jest uzasadnionym i koniecznym krokiem do prowadzenia rozważań i analiz przez badaczy w tej kwestii.

1.2 Czynniki determinujące zachowanie konsumentów

1.2.1 Wybrane koncepcje czynników zachowania konsumentów

Zachowania konsumentów nie są zjawiskiem prostym. Konsumenci w dwojaki sposób, świadomie lub nieświadomie ulegają wpływom czynników hamujących lub stymulujących ich postępowanie. Zrozumienie, dlaczego konsument zachował się w

⁴² A. Kusińska, Konsumpcja a rozwój społeczno- gospodarczy Regionów Polsce, PWE, Warszawa 2011, s. 23.

⁴² J. Kramer, op. cit., s. 19.

określony sposób, wymaga rozpoznania czynników, które na niego oddziałują. Jako, że niektóre czynniki są bardziej wymierne, a inne mniej, nie zawsze możliwe jest dokładne rozpoznanie wpływu określonego czynnika na zachowanie konsumenta.

Czynniki kształtujące zachowanie konsumenta najogólniej można podzielić na zależne od konsumenta będące wpływami genetycznymi oraz niezależne od konsumenta, płynące z otoczenia. W pierwszym przypadku chodzi o zróżnicowanie genetyczne człowieka, które determinuje jego wymagania konsumpcyjne. W drugim natomiast o zróżnicowanie warunków

Tabela 1.3 Grupy czynników kształtujących zachowania konsumentów

Autorzy	Czynniki kształtujące zachowanie konsumentów
L. Rudnicki (2012)	Czynniki wewnętrzne (psychologiczne, personalno-demograficzne) i zewnętrzne (społeczno-kulturowe, ekonomiczne)
T. Zalega (2007)	Czynniki biologiczne, demograficzne, psychospołeczne, ekonomiczne i społeczno zawodowe
E. Kieźel (2010, 1999)	Czynniki ekonomiczne i pozaekonomiczne –zewnętrzne i wewnętrzne oraz subiektywne (motywy, zwyczajem postrzeganie, nawyki , osobowość, postawy, tradycja)
G. Światowy (2006)	Czynniki psychiczne, społeczne, ekonomiczne
K. Żelazna (2002)	Czynniki mikroekonomiczne (demograficzne, fizjologiczne-psychologiczne, społeczno-zawodowe, ekonomiczne) i makroekonomiczne (geograficzne, gospodarczo-ekonomiczne, społeczno-kulturowe), informacyjno – kulturowe)
L. Garbarski (1997)	Czynniki demograficzno-ekonomiczne i społeczno-psychologiczne
S. Gajewski (1994)	Czynnik indywidualne (psychologiczne), społeczno-kulturowe i ekonomiczne.
S. Młynarski (1990)	Czynnik endogeniczne związane bezpośrednio z samym konsumentem i egzogeniczne związane z otoczeniem konsumenta.

Źródło: opracowanie własne na podstawie T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty...*, op. cit., s. 93-117.; L. Rudnicki, *Zachowania rynkowe konsumentów...*, s. 61 – 126.; E. Kieźel, *Czynniki kształtujące zachowanie konsumentów [w:] Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, E. Kieźel (red.) Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s. 104-143.; G. Światowy, *Zachowania konsumentów*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 57-134.; *Rynkowe zachowania konsumentów*, E. Kieźel (red.), AE, Katowice 1999, s. 107.; L. Garbarski, *Zachowania nabywców*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998, s. 21-30; S. Gajewski, *Zachowanie się konsumenta a współczesny marketing*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994, s. 19-22.

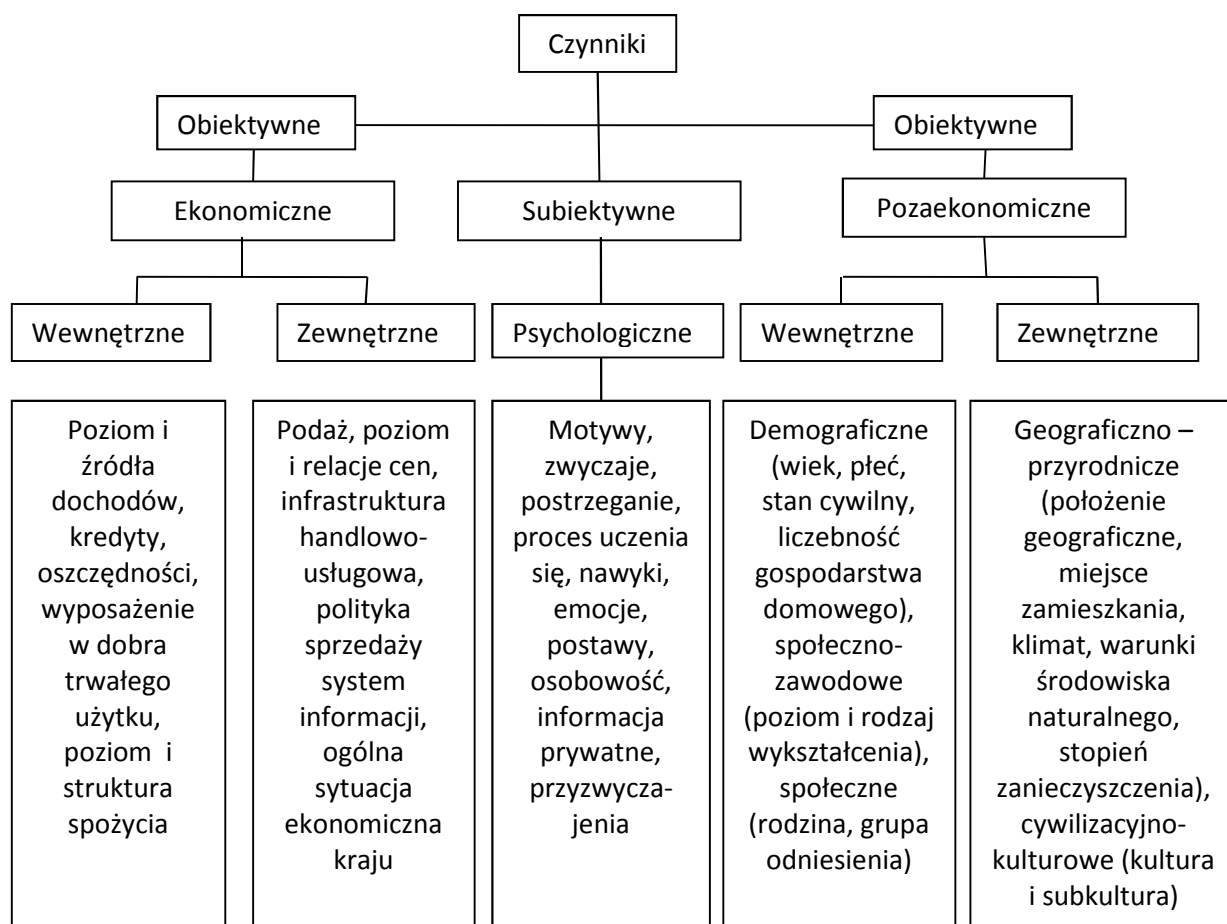
środowiska, w którym konsument funkcjonuje. Łączne oddziaływanie obydwu grup czynników sprawia, że zachowanie konsumentów charakteryzuje się nieskończoną liczbą potrzeb, preferencji, postaw i reakcji⁴³.

Wśród badaczy istnieje rozbieżność, co do podziału grup czynników oddziałujących na zachowanie konsumentów. Dowodzi tego wielość klasyfikacji determinant zachowania konsumentów, które można znaleźć w literaturze przedmiotu. Niektóre z nich prezentuje tabela 1.3.

⁴³ S. Gajewski, *Zachowanie się konsumenta a współczesny marketing*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994, s. 20-21.

Szczególną uwagę w tabeli 1.3 zwrócono na koncepcję podziału E. Kieźel, która klasyfikuje czynniki zachowania konsumentów w precyzyjny i jasny sposób. E. Kieźel dokonała wyraźnego podziału czynników na subiektywne, ekonomiczne oraz pozaekonomiczne, a także rozgraniczenia na czynniki wewnętrzne, zależne od konsumenta i zewnętrzne, niezależne od konsumenta. Niniejszy podział został wykorzystany w rozprawie. Jego uszczegółowienie przedstawia rysunek 1.4.

Rysunek 1.4 Czynniki kształtujące zachowanie konsumentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Rynkowe zachowania ...*, E. Kieźel (red.), op. cit., s. 104 - 107.

Inną klasyfikacją determinant zachowania konsumentów jest podział na bodźce w skali makro i mikro. Czynniki w skali makro tworzą zewnętrzne siły i zjawiska, które pośrednio oddziałują na zachowanie konsumenta i na które nie ma on wpływu. Jako podstawowe determinanty w skali makro najbardziej mierzalne przyjmuje się poziom i tempo rozwoju gospodarczego oraz procesy demograficzno-społeczne⁴⁴. Czynniki w skali mikro tworzą natomiast zmienne obiektywne, podobnie interpretowane przez wszystkich konsumentów i zmienne subiektywne, interpretowane w sposób indywidualny⁴⁵.

⁴⁴ Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii i ...*, op. cit., s. 66.

⁴⁵ *Rynkowe zachowania konsumentów*, E. Kieźel (red.), AE, Katowice 1999, s. 104.

Podejście do czynników kształtujących zachowanie konsumentów zaprezentowane na rysunku 1.4 należy do grupy podziałów, gdzie badacze wyróżniają czynniki obiektywne i subiektywne. Czynniki obiektywne związane są z uwarunkowaniami ekonomicznymi i pozaekonomicznymi zachowania konsumentów, na które składa się szeroki zbiór zróżnicowanych determinant o charakterze zewnętrznym i wewnętrznym. W zachowaniu konsumenta dążącego do zaspokojenia swoich potrzeb, szczególne znaczenie wydają się odgrywać bodźce ekonomiczne, współokreślające sytuację gospodarczą. „W sposób wymierny dowodzą one istnienia ograniczonych zasobów zarówno w gospodarce kraju, jak i gospodarstwie domowym konsumenta”⁴⁶. Jako czynniki obiektywne stwarzają one jednocześnie podstawy, głównie materialne do podejmowania decyzji i dokonywania wyboru.

Na tym gruncie warto podkreślić, że zachowania konsumentów wynikają ze splotu wielu czynników i uwarunkowań, zarówno o charakterze makroekonomicznym, jak i mikroekonomicznym. W warunkach zawirowań gospodarczych podkreśla się zwłaszcza znaczenie czynników z tej pierwszej grupy, które pośrednią oddziałują na zachowania konsumentów. Zalicza się do nich m.in. sytuację ekonomiczną w kraju, stan koniunktury, poziom inflacji czy inne trendy gospodarcze⁴⁷.

1.2.2 Czynniki ekonomiczne

Do ekonomicznych determinant wewnętrznych zalicza się poziom i źródła dochodów, kredyty, oszczędności, wyposażenie w dobra trwałego użytku oraz poziom i strukturę spożycia. Jako, że w ekonomicznym podejściu do badań nad zachowaniem ludzi chodzi o analizę, jak ludzie radzą sobie z problemem rzadkości, alokacją ograniczonych zasobów w celu zaspokojenia stale rosnących potrzeb konsumpcyjnych⁴⁸, dochód konsumenta uznać należy za najważniejszy ekonomiczny bodziec wewnętrzny determinujący stan pozostałych bodźców na tym poziomie. Dochód w tym przypadku stanowi środek warunkujący zaspokojenie potrzeby, wpływa na wydatki konsumpcyjne oraz poziom i strukturę spożycia. Zmiany w zachowaniu konsumenta powoduje zarówno zmiana poziomu, jak i struktury dochodu. Generalnie jego wzrost prowadzi do wzrostu popytu i odwrotnie, spadek natomiast,

⁴⁶ G. Świątowski, op. cit., s. 134.

⁴⁷ U. Grzega, Wpływ wybranych makrouwarunkowań i czynników ekonomicznych na zachowania konsumentów [w:] Działania ekonomiczne podmiotów rynkowych –materiały konferencyjne, D. Kopycińska (red.), Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2007, s. 129-139.

⁴⁸ Zachowania konsumenckie – teoria i praktyka, J. Woś (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003, s. 9.

proceeds to a decline in demand. It does not apply to all goods, such as e.g. goods of low value⁴⁹.

Referring to income in discussing economic consumer behavior is important especially because of the fact that they are measurable values allowing to search for dependencies in the sphere of phenomena and real processes. Moreover, income enables the analysis of demand and consumption according to defined criteria of particular groups of consumers, indirectly helping to determine changes occurring in the area of other factors, such as e.g. prices⁵⁰. The significance of income as a factor shaping consumer behavior is noticed by many researchers, of which the evidence is the reference to it in many theories of consumer behavior.

An essential feature of consumer income is its regularity, which ensures regular satisfaction of needs and the level of the so-called real income, for which a consumer can acquire a certain set of goods and services. Regularity of incomes can be considered in the context of incomes:

- stable, constituting the consumer's income fund, to which all incomes, monetary incomes reduced by expenses and adjusted to the balance of understood as a particular form of income, credits and savings;
- periodic and sporadic, constituting the so-called decision fund, understood as a surplus appearing in a situation when incomes are greater than necessary expenses for satisfying basic needs⁵¹.

Each consumer, having precisely defined resources, must manage them in a way ensuring him optimal satisfaction of his needs, which in relation to limited resources are unlimited. In connection with this, he must determine what and in what quantity he will consume, and also in what way he will distribute his income between particular products and services. A deterioration of the income situation forces changes in the management of resources, and at the same time a change in the current standard of living, which lasts longer in the case of a decline in income. A consumer will strive to maintain his usual consumption level for as long as possible, for which he will be forced to take on financial obligations, leading at the beginning to an increase in the income fund, and then to its reduction through the necessity of paying the obligations. With the passage of time, having in mind the security of his future consumption, the consumer will be forced to save, which lasts only for a certain period. In the end, when the consumer accepts a worse income position, he will try to reduce his consumption, in order to finance it from his current income.

⁴⁹ L. Rudnicki, *Zachowania rynkowe nabywców. Mechanizmy i uwarunkowania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Karków 2004, s. 140-142.

⁵⁰ A. Dąbrowska, *Przemiany w strukturze ...*, op. cit., s. 121.

⁵¹ *Rynkowe zachowania ...*, op. cit., s. 116-117.

Wśród zmiennych ekonomicznych zewnętrznych wyróżnić można natomiast podaż, poziom i relacje cen, infrastrukturę handlowo-usługową, system informacyjny, za pośrednictwem którego konsument komunikuje się z rynkiem oraz ogólną sytuację ekonomiczną w kraju, w tym stan koniunktury i równowagi na rynku, stan systemu prawnego i systemu finansowego, poziom bogactwa kraju oraz zasady organizacji życia społecznego. Ważną rolę odgrywa także państwo, które dysponując szerokim wachlarzem instrumentów poprzez które wpływać może na zachowanie konsumentów⁵². Konsument nie mając bezpośredniego wpływu na te uwarunkowania, zmuszeni są traktować je jako warunki konieczne i dostosowywać się do nich na ogół podejmując odpowiednie działania adaptacyjne.

Sytuacja ekonomiczna kraju wywiera istotny wpływ na sytuację materialną konsumenta i jego poziom życia, a tym samym i zachowania konsumpcyjne. Konsumpcja, która współcześnie staje się stylem życia, odzwierciedla także poziom życia konsumenta oraz jest narzędziem demonstracji jego statusu społecznego. O stanie gospodarki krajowej świadczy m.in: poziom PKB, stopa bezrobocia, poziom inflacji, poziom i dynamika wzrostu wynagrodzeń, poziom konsumpcji, stan budżetu państwa, produkcja, bilans handlowy i inne zmienne⁵³. W przypadku konsumentów i ich zachowań, z gospodarczego punktu widzenia najważniejsze są takie czynniki jak: poziom PKB, sytuacja na rynku pracy, poziom i dynamika zmian cen produktów i usług konsumpcyjnych oraz dostęp do dóbr i usług konsumpcyjnych, a także podaży tych dóbr.

Rozwój gospodarczy, a w efekcie poprawiająca się sytuacja dochodowa społeczeństwa wpływa pozytywnie na poziom i strukturę konsumpcji. Natomiast pogarszający się stan gospodarki wywołuje odwrotne skutki w sferze zachowań konsumenckich. Prowadzi do pogorszenia się nastrojów konsumenckich, zmian w poziomie i strukturze konsumpcji, zmian zwyczajów nabywczych oraz wzrostu skali zachowań adaptacyjnych konsumentów służących poprawie ich poziomu życia. W sytuacji tej pojawić może się efekt substytucyjny, polegający na tym, że konsument będzie dążył do zastąpienia dobra droższego dobrem relatywnie tańszym.

Rozpatrując ekonomiczne czynniki kształtujące zachowanie konsumentów, należy zaznaczyć, że niewątpliwie najważniejszymi determinantami, które w sposób bezpośredni oddziałują na postępowanie konsumenta, są dochody i ceny dóbr konsumpcyjnych, decydujące o popycie rynkowym oraz podaż wyznaczająca rzeczywiste ramy konsumpcji.

Pomiędzy niniejszymi kategoriami ekonomicznymi występują określone zależności. W ujęciu ogólnym, sformułować je można następująco:

⁵² G. Światowy, op. cit., s. 135.

⁵³ U. Grzega, Oznaki kryzysu gospodarczego w świetle wskaźników ekonomicznych [w:] Zachowania polskich konsumentów w warunkach kryzysu gospodarczego, E. Kieźel, S. Smyczek (red.), , Wydawnictwo Placet, Warszawa 2011, s. 20.

- wzrost dochodu prowadzi do wzrostu popytu i odwrotnie, co nie dotyczy wszystkich dóbr;
- wzrost cen powoduje spadek popytu, a spadek cen powoduje wzrost popytu;
- wzrost cen powoduje wzrost podaży, a spadek cen powoduje spadek podaży.

Zdawać należy sobie sprawę z tego, że w określonych warunkach, zależności pomiędzy danymi zmiennymi mogą ulegać zmianie w kierunku tzw. paradoksu, które nie są częstym zjawiskiem. Przykładem mogą być:

- paradoks Giffena, który objawia się wzrostem zakupów dóbr pierwszej potrzeby na skutek wzrostu cen tych towarów;
- paradoks Veblena, polegający na zwiększeniu zakupów dóbr luksusowych pod wpływem wzrostu ich cen;
- efekt snoba, w którym zakup produktu jest tym bardziej atrakcyjniejszy dla konsumenta, im mniej osób go posiada;
- efekt dochodowy obniżki cen, w którym spadek cen dóbr substytucyjnych wywołuje efekt podobny do wzrostu dochodów;
- efekt rygla, według którego konsument na wzrost cen reaguje skłonnością do utrzymania dotychczasowego poziomu konsumpcji;
- efekt szoku i oswojenia, który mówi, że zaraz po tym jak ceny wzrosną konsument obniża spożycie, aby potem do niego powrócić;
- zjawisko antycypacji zakupów, które przejawia się we wzroście dokonywanych zakupów pomimo wzrostu cen, w obawie przed dalszymi podwyżkami;
- paradoks spekulacyjny, według którego konsumenci widząc wzrost cen, wykupują towary z zamiarem ich odsprzedaży licząc na zysk⁵⁴.

Zmiany zarówno dochodu jak i cen dóbr konsumpcyjnych wywołują zróżnicowane reakcje konsumentów. W przypadku dochodu reakcja uzależniona może być od tego czy zmiany dotyczą tej części dochodu, która stanowi główne źródło utrzymania czy części, która jest nadwyżką funduszu nabywczego konsumenta. Wpływ dochodu na wydatki konsumentów określa miernik elastyczności dochodowej popytu, który mówi jak zmieni się popyt na dobro pod wpływem zmiany dochodów konsumentów⁵⁵. Zmiana ta może być dodatnia lub ujemna. W pierwszej sytuacji, przy każdym poziomie ceny, ilość nabywanego przez konsumenta dobra, rośnie wraz ze wzrostem dochodu. Świadczy to o tym, że nabywane dobra są dobrami normalnymi, a wydatki na nie rosną. W drugiej natomiast sytuacji, ilość nabywanego przez konsumenta dobra, maleje wraz ze wzrostem dochodu. Potwierdza to, że mamy doczynienia z dobrami niższego rzędu, na które wydatki konsumentów maleją.

⁵⁴ K. Mazurek – Łopacińska, op. cit., s. 61.

⁵⁵ P. Krugman, R. Wells, Mikroekonomia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012 s. 277.

W przypadku zmiany ceny, na reakcję konsumenta wpływa nie tylko wysokość uzyskiwanego dochodu, ale także charakter produktu, istnienie substytutów oraz rodzaj potrzeby, jaka ma być zaspokojona. Podstawą określenia intensywności tej reakcji jest elastyczność cenowa popytu, która informuje o ile spadnie lub wzrośnie popyt w reakcji na zmianę ceny⁵⁶.

Inaczej konsument zareaguje jednak na zmianę ceny dobra niższego rzędu, a inaczej na zmianę ceny dóbr wyższego rzędu. W przypadku wzrostu ceny dobra niższego rzędu, które zaspokajają podstawowe potrzeby konsumenta, wzrost ceny nie sprawi, że konsument zrezygnuje z jego zakupu (niska elastyczność cenowa popytu). Może np. zamiast chleba razowego z ziarnami, zakupić chleb zwykły, który jest tańszy. Gdy wzrasta zaś cena dobra wyższego rzędu, konsument może zrezygnować z jego zakupu, lub jego nabycie odłożyć w czasie (wysoka elastyczność cenowa popytu). Bez dóbr wyższego rzędu, służących zaspokojeniu potrzeb ponadpodstawowych, może bowiem się obejść.

Należy pamiętać, że cena i dochód nie są jedynymi czynnikami ekonomicznymi determinującymi zachowanie konsumenta, ale jak podkreślają badacze, w tej grupie determinant najważniejszymi.

1.2.3. Czynniki pozaekonomiczne

Podobnie jak w przypadku zmian zewnętrznych uwarunkowań ekonomicznych, zachowania adaptacyjne towarzyszyć będą też zmianom zewnętrznym uwarunkowań pozaekonomicznych, takim jak:

- uwarunkowania geograficzno – przyrodnicze, do których zalicza się położenie geograficzne, miejsce zamieszkania, klimat, warunki środowiska naturalnego, stopień zanieczyszczenia;
- uwarunkowania cywilizacyjno-kulturowe, w tym kultura i subkultura.

Dynamiczne zmiany dokonujące się w obszarze uwarunkowań geograficzno-przyrodniczych oraz cywilizacyjno-kulturowych prowadzą do coraz częstszych kontaktów osób, grup i narodów, które zachowują się w odmienny sposób. Postępująca unifikacja konsumpcji pod wpływem rozwoju środków masowego komunikowania, wzrostu ruchliwości społecznej i demograficznej oraz produkcji i upowszechniania się dóbr konsumpcyjnych o identycznych i podobnych cechach na świecie upodabnia kulturowo do siebie konsumentów. Pomimo wielu podobieństw, zachowania konsumentów są zróżnicowane⁵⁷.

Konsumenci dążąc do poprawy swojego bytu, do zdobycia środków na zaspokojenie coraz bardziej wyrafinowanych potrzeb, migrują, stykając się z nową kulturą czy zupełnie

⁵⁶Lbidem, s. 256 i 271-273.

⁵⁷ A. Dąbrowska, *Przemiany w strukturze...*, op. cit., s. 133.

odmiennymi warunkami środowiska naturalnego od tych w których żyli dotychczas. Często wtedy pojawiają się zupełnie nowe potrzeby konsumpcyjne, które z biegiem czasu stają się częścią hierarchii potrzeb konsumenta. W nowym otoczeniu konsument poznaje nowe aspekty odżywiania się, ubierania się, urządzania mieszkania, systemy wartości, formy zachowania się w określonych sytuacjach itp. W obliczu tego konsument zmienia się. Absorbując lub odrzucając nowe elementy otoczenia, z którymi zetknął się, konsument uczy się na nowo, jak funkcjonować w nowym otoczeniu.

Według J. Gajewskiego pewne rodzaje zachowań, normy i systemy wartości służą rozwojowi człowieka i ułatwiają mu przystosowanie się do nowego środowiska. Inne natomiast, uważane za szkodliwe, są przez konsumenta odrzucane. Te typy zachowań, które są dla konsumenta bardziej użyteczne w danych warunkach środowiskowych i kulturowych, staną się trwałą częścią jego systemu zachowań, z którego czerpać będą także inne jednostki⁵⁸.

Współczesny konsument poddawany jest wpływowi kultury globalnej, którą tworzą ujednolicone systemy ideałów, norm, wartości, postaw i wzorców zachowań oraz formy i narzędzia działania w określonych sytuacjach. Jej oddziaływanie przejawia się w trzech wymiarach: materialnym, niematerialnym i społecznym⁵⁹.

Rozwój cywilizacji, pojawienie się nowych technik i technologii wytwarzania dóbr pozwalają coraz lepiej zaspokajać potrzeby konsumpcyjne. W tym istotnego znaczenia nabiera zwłaszcza dostęp do informacji możliwy dzięki nowoczesnym technologiom. Jak podkreśla U. Grzega, współcześnie to dzięki temu zaspokajane są zwłaszcza potrzeby edukacyjne, kulturalne, bezpieczeństwa i zagospodarowania materialnego. Zwiększony dostęp do informacji daje ponadto lepsze możliwości w znalezieniu pracy, planowania czasu wolnego czy organizacji zakupów i konsumpcji. Przede wszystkim zaś umożliwia aktywne obcowanie z globalną kulturą i podnosi ogólny komfort życia konsumentów⁶⁰.

Niewątpliwie zatem, nowe wytwory kultury materialnej takie jak samochody, sprzęty AGD i RTV, nowoczesne budowle, nowe techniki komunikacji i itp., zmieniają zachowanie konsumentów. Konsumpcja dzięki temu stała się bardziej nowoczesna, co oznacza jej trwałe ulepszenie we wszystkich możliwych wymiarach. Posypują zmiany wartościowe, ilościowe i jakościowe w konsumpcji artykułów żywnościowych i nieżywnościowych oraz usług, a także rozwijają się nowe możliwości zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych⁶¹, które w wielu przypadkach mogą być zaspokajane nie tylko szybciej, ale i taniej.

⁵⁸ S. Gajewski, op. cit., s. 116-117.

⁵⁹ N. Goodman, Wstęp do socjologii, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 41.

⁶⁰ U. Grzega, Stopień zaspokojenia potrzeb informacyjnych polskich gospodarstw domowych, Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, nr 32/2013, s. 70-71.

⁶¹ U. Grzega, Dostęp do internetu w gospodarstwach domowych a unowocześnienie konsumpcji w Polsce i UE, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne problemy Usług. Wirtualizacja gospodarki – spojrzenie interdyscyplinarne, nr 117/2015, s. 360-361.

Należy także podkreślić, że powszechna dostępność owych wytworów i likwidacja ograniczeń w ich przepływie integruje społeczeństwo. Wzajemne przenikanie się w danym otoczeniu norm, wartości, języków, religii i przekonań typowych dla różnych kultur, sprawia że konsument staje się częścią globalnego systemu kulturowego, którego znajomość ułatwia komunikację międzyludzką, prowadząc do lepszego zrozumienia konsumenta stykającego się z różnymi kręgami kulturowymi. Niematerialny charakter kultury otwiera zatem społeczeństwo konsumpcyjne na nowe bodźce kulturowe takie jak np.: tworzenie się subkultur o określonych systemach zachowań o przynależności do których decydują takie cechy jak narodowość czy wyznanie. Jako, że organizacja społeczeństwa i związane z nią wzory oraz normy postępowania, jak również stosunki społeczne, wyznaczające charakter społeczny kultury cały czas ewoluują, konsument stale musi dostosowywać się do zmian.

Bez względu na głębokość przemian w postawach i reakcjach konsumentów zawsze pojawiać się będą znamiona jego rdzennej kultury, zwłaszcza w:

- preferencjach zakupu i użytkowania poszczególnych produktów,
- odrębnościach zwyczajów nabywczych,
- odbiorze środków promocji,
- stosunku do poszczególnych form handlu,
- podejściu do sposobu finansowania zakupów⁶².

Wpływy kultury przejawiając się w zwyczajach i nawykach konsumentów różnicują strukturę konsumpcji. W jednych krajach użytkuje się np. więcej tego samego produktu niż w innych. Obserwować można to szczególnie w przypadku krajów o odmiennych uwarunkowaniach geograficzno-przyrodniczych. Różnice jednak czasami obserwować można także w krajach sąsiadujących ze sobą. Znajomość determinant kulturowych i geograficzno – przyrodniczych zachowania konsumentów przydatna jest zwłaszcza dla przedsiębiorstw planujących ekspansję na rynkach zagranicznych.

Obok uwarunkowań kulturowych i geograficzno-przyrodniczych kształtujących proces decyzyjny konsumentów, równie silnie oddziałującymi czynnikami są uwarunkowania demograficzne i społeczno-zawodowe. Aczkolwiek stale podkreśla się znaczenie determinant społeczno-zawodowych w zachowaniu konsumenta, to zmienne demograficzne ze względu na prostotę ich identyfikacji, zaliczyć można do jednych z podstawowych kryteriów typologii zachowań konsumenckich⁶³.

Do czynników demograficznych zalicza się wiek, płeć, fazy cyklu życia rodziny czy wielkość gospodarstwa domowego. Wraz ze zmianą struktury demograficznej społeczeństwa w istotny sposób zmienia się zachowanie konsumentów. Wiek i płeć wpływa m.in.. na

⁶² L. Rudnicki, Zachowania konsumentów na rynku, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012, s. 124-125.

⁶³ Cz. Bywalec, Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny, C. H. Beck, Warszawa 2010, s.96.

wielkość spożycia oraz role odgrywane przez jednostki konsumujące w procesie decyzyjnym. Płeć różnicuje oczekiwania konsumentów w stosunku do określonych dóbr konsumpcyjnych i przypisuje użytkowanie produktów właściwych tylko kobiecie lub mężczyźnie. Faza cyklu życia rodziny wpływa zaś np. na liczbę podejmowanych decyzji autonomicznych w sprawach konsumpcji. W cyklu życia rodziny na zmianę poziomu i struktury wydatków konsumpcyjnych wpływają zwłaszcza takie momenty jak np.: narodziny dziecka, śmierć, przejście na emeryturę czy rozwód⁶⁴.

Rodzina jest najbliższym otoczeniem kształtującym zachowanie konsumenta. Stanowi ona najmniejszą podstawową komórkę społeczną, w której umacniają się czynniki psychologiczne i ekonomiczne zachowania konsumenta. Zachowanie rodziny lub jej członków często kształtują tzw. grupy odniesienia, będące swoistym wzorcem do naśladowania. W takich grupach ludzie porównują i oceniają swoje zachowanie (komparatywna grupa odniesienia), poszukują akceptacji swojego statusu (statusowa grupa odniesienia) lub przyjmują wartości i normy w celu oceny różnych zjawisk (normatywna grupa odniesienia). Regulatorem postępowania członków każdej grupy są przyjęte normy zachowania przez każdą grupę, które tworzą określone schematy zachowania jednostek przynależących do danej grupy odniesienia. Niekiedy na zachowanie konsumenta oddziałuje tzw. lider opinii najczęściej nienależący do grupy konsumentów na których wywiera się wpływ. Za ich pośrednictwem którego łatwiej jest firmie dotrzeć do trudno dostępnych konsumentów i zdobyć tym samym nowe segmenty rynku⁶⁵. Warto zaznaczyć, że przynależność do grupy odniesienia nie jest stała. Konsument pragnąc demonstrować swój status, zwiększyć swoją pozycję społeczną, zmienia grupy odniesienia. Wybiera te, które z jego punktu widzenia są dla niego użyteczne i możliwe do osiągnięcia.

Jak stwierdza Z. Bauman, „w społeczeństwie konsumentów, gdzie stosunki międzyludzkie wiodą ku rynkom towarów konsumpcyjnych i przez nie są kierunkowane...”, poczucia przynależności do określonej grupy, konsument nie osiągnie tylko dzięki przestrzeganiu norm i wartości grupy do której aspiruje. Niezbędnym elementem jest własna metonimiczna identyfikacja z ową grupą⁶⁶.

Ważną rolę w zachowaniach konsumentów odgrywa także posiadany poziom i rodzaj wykształcenia. Rzutuje ono na stopień w jakim ujawniają się potrzeby poszczególnych jednostek i ich rodzaj. Osoby posiadające wyższy poziom wykształcenia, więcej wymagają nie tylko od siebie, ale także i swojego otoczenia. W związku z tym potrzeby wyższego rzędu są u nich bardziej uwypuklane, aniżeli u osób z mniejszym poziomem wykształcenia.

⁶⁴ I. Sowa, Czynniki demograficzne determinujące zachowania konsumentów [w:] Konsument i jego zachowania ..., op. cit., s. 128-133.

⁶⁵ G. Świątowsky, op. cit., s. 110-112.

⁶⁶ Z. Bauman, Konsumowanie życia, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydanie I, Kraków 2009, s. 91.

W kontakcie konsumenta z osobami przynależącymi do danej grupy czy to z bliższego, czy dalszego otoczenia, uwidaczniają się wspomniane powyżej determinanty społeczne zachowań konsumentów, takie jak: grupy odniesienia, rodzina i pozycja społeczna, której osiągnięcie wiąże się z odegraniem przez konsumenta pewnej roli społecznej opartej na podejmowaniu działań oczekiwanych przez otoczenie. W rezultacie styl życia konsumenta obejmujący m.in. strukturę jego wydatków, poglądy, sposoby spędzania wolnego czasu zdeterminowany jest przez przynależność do danej grupy społecznej, której sposób bycia odróżnia ją od innych zbiorowości. Pomimo to każdy konsument posiada subiektywne cechy, charakterystyczne tylko dla niego. Należą do nich uwarunkowania psychologiczne zachowania konsumentów, takie jak: osobowość, postawy, opinie, postrzeganie i motywacje. Odzwierciedlają one indywidualne różnice między konsumentami w obrębie różnych grup konsumentów, a nawet w grupie, której konsumenci są do siebie podobni pod względem określonych cech. Funkcjonując w różnych środowiskach, pod wpływem różnych czynników, jest bowiem mało prawdopodobne, aby znaleźć dwóch identycznych konsumentów. Niemniej jednak podobieństwo konsumentów pod względem danych cech ułatwia zrozumienie zachowania konsumentów, co umożliwia podzielenie ich na homogeniczne grupy, określane jako segmenty rynku.

W ostatnich latach coraz bardziej podkreśla się także wpływ czynników psychologicznych na zachowania konsumentów. Ich analiza jest ważna przede wszystkim z uwagi na fakt, że stanowią one zbiór elementów, których efektem współdziałania są zróżnicowane wzory zachowania, wpływające na sposób adaptacji konsumentów do środowiska⁶⁷. Jak stwierdzają G. Foxall i R. Goldsmith, czynniki psychologiczne poprzez swój subiektywny charakter, wpływają na kształt ostatecznej decyzji konsumenta. Analiza uwarunkowań psychologicznych pozwala wyjaśnić:

- Dlaczego ludzie kupują jedne produkty, a inne nie?
- Jakie motywacje nimi kierują w momencie dokonywania zakupu?
- Jak konsument spostrzega bodźce do niego docierające?
- Dlaczego na docierające bodźce konsument reaguje tak, a nie inaczej?
- Dlaczego konsumenci pod wpływem określonych bodźców przyjmują różne postawy?⁶⁸

Rdzeniem uwarunkowań psychologicznych zachowania konsumenta jest jego osobowość. Stanowi ona zbiór wielu cech psychicznych jednostki, takich jak: skłonność do ryzyka, posiadany temperament, poziom pewności siebie, itp. oraz mechanizmów

⁶⁷A. Jachnis, Psychologia konsumenta. Psychologiczne i socjologiczne uwarunkowania zachowań konsumenta., Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Warszawa 2007, s. 166.

⁶⁸G.R. Foxall, R.E. Goldsmith, Psychologia konsumenta dla menadżera marketingu, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 69.

wewnętrznych⁶⁹, które wpływają na sposób spostrzegania bodźców płynących z otoczenia, zapamiętywania ich i uczenia się, prowadząc do rozwoju nawyków, reagowania i wydawania opinii oraz przyjmowania określonych postaw.

Z psychologicznego punktu widzenia punktem odniesienia w zachowaniu konsumenta może być przedmiot i jego cechy, zmiany w otoczeniu, środki reklamy itp. Biorąc pod uwagę wpływ czynników psychologicznych na postawy konsumentów pod uwagę należy wziąć trzy rodzaje elementów:

- poznawczy, opisujący świadomość i system przekonać konsumenta co do danego przedmiotu lub zdarzenia;
- emocjonalny, wyrażający upodobania i emocje konsumenta w stosunku do danego przedmiotu lub wydarzenia;
- element działania (behawioralny), związany z gotowością konsumenta do określonego działania w celu zaspokojenia swoich potrzeb⁷⁰.

Elementy te wpływają na przyjmowanie przez konsumentów określonych postaw, które mogą być rozumiane jako „...stosunkowo stałe skłonności do pozytywnego lub negatywnego ustosunkowania się do obiektu postawy”. Obiektem postawy w tym kontekście może być wszystko. Aczkolwiek podkreśla się, że postawy wprawdzie mogą obejmować K.być one spójne. Ponadto w praktyce istnieją również postawy oparte tylko na elemencie poznawczym lub emocjonalnym. W zależności od tego jak silna jest postawa w określonych warunkach, może ona podlegać mniejszej lub większej modyfikacji⁷¹.

Szczególnym przejawem psychologicznego stanu konsumentów, w którym wyraża się postawa konsumentów wobec zdarzeń ekonomicznych, jest prowadzona na szeroką skalę i powszechnie wykorzystywana w praktyce analiza zaufania konsumentów. Samo zaufanie jak wiele zjawisk, jest złożone. Podejście do zaufania jest dwojakie. Niektórzy badacze utożsamiają go ze spełnianiem własnych oczekiwań, a inni z obdarzeniem wiarą drugiej strony. Na przykład S.D. Boon i J.G. Holmes, stwierdzają, że zaufanie jest stanem, który wyraża się przez pozytywne oczekiwania względem działania danego podmiotu, które mają wpływ na „osobę ufającą”, nawet w warunkach obarczonych ryzykiem⁷². Jednostka lub grupa w tej sytuacji liczy na spełnienie swoich oczekiwań. Inną interpretację zaufania prezentuje np.

⁶⁹ T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty...*, op. cit., s. 111.

⁷⁰ L. Garbarski, *Zachowania nabywców*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998, s. 36.

⁷¹ K. Stasiuk, D. Maison, *Psychologia konsumenta*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2014, s. 331-332.

⁷² Boon S.D., Holmes J.G., *The dynamics of Interpersonal Trust: Resolving Uncertainty in the Face of Risk* [w:] *Cooperation and Prosocial Behavior*, Hinde R.A., Groebel J., (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 1994, p.194.

P. Dasgupta. Stwierdza, że zaufanie polega na prawidłowym przewidywaniu działania drugiej strony, które ma wpływ na inną osobę, zanim będzie można zobaczyć te i innych⁷³.

W powyższych interpretacjach zaufania ujawnia się pewna przewidywalność zdarzeń, działań lub zachowań, które budują ową ufność. Podmioty, w tym i konsumenci mając poczucie pewnego bezpieczeństwa, działają bardziej aktywnie. Częściej podejmują działania pociągające za sobą, może nie w całości, ale przynajmniej w części niepewne i niemożliwe do kontrolowania konsekwencje podjętych decyzji⁷⁴. Kiedy brak jest natomiast zaufania podmioty stają się bardziej powściągliwe w swoim zachowaniu, bacznie analizując każdy nawet najmniejszy szczegół niepewnej i ryzykownej sytuacji. W tym kontekście powiedzieć można, że zaufanie to swego rodzaju układ przyjmowany w niepewnych warunkach przez suwerenne podmioty, które okazując zaufanie, planują przyszłość tak jakby była ona znana i pewna⁷⁵.

Różnorodność czynników oddziałujących na zachowanie konsumenta, sprawia, że trudno do końca przewidzieć, jak naprawdę zachowa się konsument w określonej sytuacji. Czynniki zachowań konsumenckich nie występują oddzielenie. Jeden działa obok drugiego. Pomiędzy nimi wstępuje sieć różnorodnych powiązań. Interakcje zachodzącego wskutek tego pomiędzy nimi, przyczyniają się do tego, że stan określonego czynnika uzależniony jest od innego. W efekcie, analiza nie jednego czynnika, a kilku pomiędzy którymi zachodzi sprzężenie zwrotne, dać może miarodajne wyniki badań nad zachowaniami konsumentów.

1.3 Rodzaje i modele zachowania konsumentów

1.3.1 Rodzaje zachowania

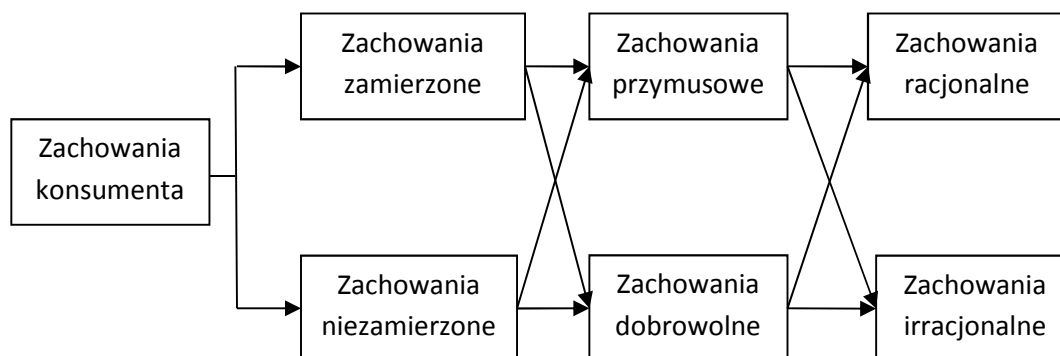
Z ekonomicznego punktu widzenia w badaniach nad zachowaniem konsumentów, chodzi przede wszystkim o analizę, jak ludzie radzą sobie z problemem rzadkości i alokacją ograniczonych zasobów w celu zaspokojenia stale rosnących potrzeb konsumpcyjnych oraz o ustalenie w jaki sposób konsument użytkuje posiadane zasoby, jak ocenia różne środki zaspokojenia potrzeb i w jaki sposób podejmuje decyzje w celu maksymalizacji satysfakcji. Postępowanie konsumenta w tych sytuacjach, nie zawsze do końca da się zrozumieć. Mnogość determinant oddziałujących na owe postępowanie wpływa na występowanie różnorodnych rodzajów zachowań konsumentów. Klasyfikację zachowań konsumentów przedstawia rysunek 1.5.

⁷³ P. Dasgupta, Trust as a commodity [w:] Trust: Making and Breaking Cooperative Relations, Gambetta D. G. (red.), Basil Blackwell, New York 1988, s. 51.

⁷⁴ P. Sztompka, Zaufanie. Fundament społeczeństwa, Wyd. Znak, Kraków. 2007, s. 69-70.

⁷⁵ Lbidem, s. 45-59.

Rysunek 1.5. Klasyfikacja zachowań konsumenckich

Źródło: L. Rudnicki, *Zachowania konsumentów na rynku*, PWE, Warszawa 2012, s. 12.

Konsument jako jednostka dążąca do utrzymania dobrego standardu życia, świadomie w określony sposób zaspokaja swoje potrzeby. Teoria wyboru konsumenta, zakłada, że człowiek w pełni racjonalny sposób potrafi rozdysonować swój dochód, tak aby przy danym dochodzie zakupiona ilość produktów i usług po określonej cenie dawała mu największą satysfakcję. Takie działanie wymaga doskonałej wiedzy i pełnych informacji o produktach i ich cenach. Niestety w rzeczywistości konsument nie posiada tak pełnej informacji, która umożliwiałaby takie działanie. W rezultacie jednostka najczęściej dokonuje wyboru, który wydaje się być racjonalny w kontekście posiadanej przez nią wiedzy o produktach i usługach⁷⁶. Gdy dostępne informacje są, co zdarza się często niepełne, konsument nie zawsze może lub nie jest dostatecznie motywowany, aby wyciągnąć z nich wnioski. Jeżeli odczuwane w czasie zakupu emocje u konsumenta powstają „bez wysiłku” nie można raczej oczekiwać, aby konsumenci kierowali się zasadami racjonalnymi, przynajmniej gdy chodzi o dobra, które niewiele się różnią lub ich zakup wiąże się z niewielki ryzykiem.

Zachowania o których możemy powiedzieć, że są w pełni racjonalne rzadko zatem występują w rzeczywistości i mogą odnosić się tylko do określonych przypadków nabywania drogich dóbr takich jak domy czy samochody, prezentów itp. To zachowanie jest niewątpliwie spójne i zgodne z dążeniem konsumenta do lepszego życia. W sytuacji, w której wybór konsumenta byłoby niespójny i sprzeczny z najlepiej pojętym interesem, kiedy jego zachowaniem kieruje snobizm, naśladownictwo czy głęboko ukryte w nim motywy i impulsy, a nie przemyślana kalkulacja⁷⁷, zachowanie przyjmuje wymiar irracjonalny. Niekiedy bowiem bywa, że konsumenci świadomie lub nieświadomie odrzucają, to co mówi im rozum i w swym postępowaniu kierują się impulsami i własnymi wrażeniami.

Przymuszenie konsumenta do określonego działania, cechuje dużo mniejszy stopień racjonalności niż zachowanie dobrowolne, które jest niczym nieskrępowane. W czasie

⁷⁶ Ch. Pinson, A. Jolibert, *Zachowanie konsumenta-przegląd aktualnych koncepcji i zagadnień* [w:] *Zachowania konsumentów. Koncepcje i badania europejskie*, M. Lambkin, G. Foxall, F. van Raaij, B. Heilbrunn (red.), , Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, s. 62.

⁷⁷ L. Rudnicki, *Zachowania konsumentów na ...*, op. cit., s. 14-15.

kryzysu gospodarczego pojawiające się ograniczenia, zwłaszcza dochodowe, będące stanem konieczności na przykład do zmiany stanu życia, mogą skutkować rozwojem skali zachowań przymuszonych. Nie jednokrotnie takie zachowanie wynika z oddziaływania na konsumenta osób trzecich, na przykład w gospodarstwie domowym, gdzie jeden z członków utracił źródło dochodów i jest finansowo w pełni uzależniony od innych członków gospodarstwa domowego łożących na jego konsumpcję.

Zachowania, które wymusza na konsumentach kryzys gospodarczy mogą być także zamierzone i niezamierzone. Z jednej strony są to działania w pełni zamierzone, o wysokim stopniu świadomości i celowości, odzwierciedlające przekonania i potrzeby konsumenta w danym czasie. Z drugiej zaś strony, niechęć do rezygnacji ze wszystkich przyzwyczajzeń w czasie kryzysu, może popchnąć konsumenta do zachowań niezamierzonych ujawniających się pod wpływem chwili.

Przeprowadzone rozważania pokazują, jak skomplikowane mogą być zachowania konsumentów, zwłaszcza w warunkach niepewności i ryzyka, które potęguje kryzys gospodarczy. Zdaniem Ph. Kotlera zrozumienie postępowania konsumentów, wymaga analizy różnych modeli zachowań konsumenckich.

1.4.2 Modele zachowania

Model zachowania konsumentów zinterpretować można jako uproszczony schemat ukazujący zależności zachodzące pomiędzy różnymi elementami składającymi się na postępowanie konsumenta⁷⁸. Tworzy go szereg zmiennych będących we wzajemnych zależnościach, wyjaśniających skutek określonego działania⁷⁹. Widoczna w niektórych modelach określona sekwencja zmiennych, od zmiennych stałych prowadzących do uświadomienia potrzeby, przez przygotowanie do zakupu, po dokonanie do zakupu i reakcje po zakupie⁸⁰, pozwala traktować model zachowania konsumenta jako sekwencyjny łańcuch zależnych od siebie działań. Z jednej strony modele skupiać mogą się zatem na determinantach zachowań konsumenckich i współzależnościach zachodzących pomiędzy nimi, a z drugiej na procesie podejmowania decyzji zakupu i jego uwarunkowaniach. Istotną cechą w tym jest uwzględnianie wpływu instrumentów marketingowych, kształtowanych przez firmę. Zależność tych instrumentów od przedsiębiorstwa rzutować może na ostateczne relacje konsumentów, prowadząc do błędów w analizie zachowania konsumentów dokonanej za pomocą określonego modelu.

⁷⁸ L.G. Schiffman., L.L. Kanuk, *Consumer Behavior*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New York 1995, s. 27.

⁷⁹ G. Światowy, op. cit., s. 44-45.

⁸⁰ S. Kaczmarczyk, *Zastosowanie badań marketingowych. Zarządzanie marketingowe i otoczenie przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2007, s. 50.

Jak wskazuje E. Kieźel należy odróżnić modele zachowań od wzorów zachowań. Wzory zachowań odzwierciedlają aktualne na rynku prawidłowości i regularności zachowań konsumenckich empirycznie stwierdzone. Zachowania te wynikają z preferencji konsumentów kształtujących hierarchię ich potrzeb, a tym samym i strukturę spożycia. Model pomimo, iż stanowi uproszczone odzwierciedlenie rzeczywistości, jest konstrukcją bardziej teoretyczną, co sprawia, że tylko pod względem funkcjonalnym może być utożsamiony ze wzorem zachowań⁸¹.

Istnieje wiele różnorodnych modeli zachowania konsumentów. Ich intensywny rozwój nastąpił w latach sześćdziesiątych XX wieku. Popularny system klasyfikacji modeli zachowania konsumentów opracowało w 1974 roku Amerykańskie Stowarzyszenie Badań Rynkowych, dzieląc modele na siedem grup. Jako, że każdy model różni się zakresem wykorzystania, po pierwsze podzielono je na ogólne mające zastosowanie w różnych przypadkach i na ad hoc, które można wykorzystać tylko w konkretnym przypadku. Biorąc pod uwagę kryterium skalę wyróżniono modele mikro dotyczące pojedynczych konsumentów i makro analizujące procesy zachodzące w szerokiej grupie konsumentów. W zależności od źródła informacji wyróżniono modele teoretyczne, gdzie informacja pochodzi od istniejących teorii oraz modele empiryczne oparte na informacjach pochodzących z badań bezpośrednich. W zależności od złożoności modeli wyróżniono modele behawioralne oparte na określonych założeniach wyjaśniających postępowanie konsumentów oraz statystyczne oparte o wyniki analizy statystycznej. Według kryterium mierzalności, podzielono modele na jakościowe pokazujące jedynie dane zmienne bez żadnych interakcji oraz ilościowe ukazujące wartości poszczególnych zmiennych i ich znaczenie w analizie zachowań konsumentów. Obserwowane zmiany w zachowaniu konsumentów i podejmowane próby określenia ich kierunków zmian w przyszłości dały wyraz w postaci podziału modeli także na statystyczne odzwierciedlające sytuację konsumentów w danym momencie i dynamiczne opisujące przyszłe zmiany mogące nastąpić w zachowaniu konsumentów. Dążenie do tego, aby modele jak najlepiej odzwierciedlały zachowanie konsumentów doprowadziło natomiast do podziału ich na te o niskiej kompleksowości prezentujące w ogólny sposób zachowanie konsumentów oraz na te o wysokiej kompleksowości przedstawiające bardziej szczegółowo zachowanie konsumentów⁸².

W literaturze przedmiotu, najczęściej spotykanym podziałem modeli zachowania konsumentów jest podział według stopnia złożoności wyróżniający modele proste i złożone⁸³. Akcentuje je w swoich opracowaniach np. G. Światowy, L. Rudnicki, S. Smyczek, I. Sowa czy C. Rise.

⁸¹ G. Światowy, op.cit., s. 218-220.

⁸² C. Rise, *Understanding Customers*, Butterworth/Heinemann, Oxford 1993, p. 200-202

⁸³ L.G. Schiffman, L.L. Kanuk, *Consumer Behavior*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New York 1995, p. 319.

Modele proste odnoszą się do podstawowych determinant opisujących zachowanie konsumentów, które przedstawiają ogólną charakterystykę zachowania konsumentów. Do grupy tej należą modele tzw.:

- czarnej skrzynki oparte o wyniki uzyskane w trakcie bezpośredniej obserwacji czynników oddziałujących na postępowanie konsumenta i towarzyszącej temu reakcji;
- decyzyjne obrazujące różne etapy procesy decyzyjnego konsumenta;
- osobowych zmiennych koncentrujące się na wewnętrznych determinantach kształtujących postępowanie konsumenta;
- hybrydowe (decyzyjno-osobowe), ukazujące poszczególne etapy procesu decyzyjnego i podkreślające jednocześnie wpływ czynników wewnętrznych konsumenta na ostateczny wynik owego procesu⁸⁴.

Permanently zmieniające się otoczenie, sprawia że konsument doświadcza wielu zmian. W większym stopniu narażony jest na funkcjonowanie w warunkach ograniczanego dostępu do zasobów pozwalających zaspokajać mu jego potrzeby. W efekcie jego decyzje, tak jak i zachowanie stają się bardziej złożone. Analiza za pomocą modeli prostych umożliwiła tylko przeprowadzenie bardzo pobieżnych rozważań w tej sytuacji, co prowadzić mogło by w danym przypadku do powstania luk w przeprowadzonej analizie. Chociaż niektóre modele proste uwzględniają jednocześnie zmienne wewnętrzne i zewnętrzne, zwiększając przez to dokładność analizy i możliwość lepszego prognozowania zachowania, to i tak nie jest możliwe tak dokładne zobrazowanie zachowania konsumenta, które może być dokonane przy zastosowaniu modeli złożonych.

Modele złożone różnią się od modeli prostych przede wszystkim tym, że obok przedstawiania czynników istotnych dla zachowania konsumenta, prezentują również wzajemne relacje zachodzące pomiędzy nimi. Cecha ta, będąca rdzeniem złożonych modeli strukturalnych jest najczęściej wykorzystywana w badaniach nad zachowaniem konsumentów. Dzięki wykorzystaniu modeli strukturalnych możliwe jest ukazanie procesów psychicznych, wyjaśniających dochodzenie do skutku zachowań konsumenckich. Inne modele w tej grupie np. stochastyczne, za pomocą rachunku prawdopodobieństwa, przedstawiają zachowanie konsumenta jako proces, w którym analizie poddawane są bodźce na wejściu i reakcje na owe bodźce na wyjściu, ale pomijane są reakcje zachodzące wewnątrz organizmu konsumenta⁸⁵. Jeżeli zastosowanie modeli strukturalnych i stochastycznych nie daje właściwego rozwiązania pod względem matematyczno – analitycznym, na wejściu wyznaczyć można kilka określonych punktów odniesienia i za pomocą modeli symulacyjnych

⁸⁴ S. Smyczek, I. Sowa, Konsument na rynku. Zachowania. Modele. Aplikacje, Centrum Doradztwa i Informacji Difin sp. z o.o., Warszawa 2005, s. 121-122.

⁸⁵ G. Światowy, op. cit., s. 46.

korzystających ze specjalnych technik symulacyjnych, można próbować uzyskać lepszą interpretację matematyczną – analityczną zachowania konsumentów⁸⁶.

W teorii zachowania konsumenta opracowano wiele modeli, które obok czynników ekonomicznych, uwzględniają także wpływ na proces decyzyjny konsumenta determinant pozaekonomicznych, takich jak: społeczne, psychologiczne i kulturowe. Jako, że modele ekonomiczne w swoich analizach uwzględniają tylko czynniki ekonomiczne i pomijają czynniki pozaekonomiczne oraz kwestie związane z procesem decyzyjnym⁸⁷, uzasadnionym wydaje się być odwołanie się w prowadzonych rozważaniach do modeli uwzględniających zróżnicowane czynniki zachowania konsumenta.

Intensywnie prowadzone badania nad zachowaniem konsumentów, w latach sześćdziesiątych XX wieku, zaowocowały powstaniem wielu różnorodnych modeli⁸⁸, stanowiących inspirację dla obecnych badaczy podejmujących próby tworzenia modeli opisujących zachowanie konsumenta. Biorąc pod uwagę częstotliwość akcentowania w literaturze przedmiotu, wśród popularnych modeli zachowania konsumentów zaliczyć można:

- model procesu decyzyjnego Ph. Kotlera,
- model zachowania konsumenta A.R. Andreasena,
- model podejmowania decyzji Nicosii,
- model uczenia się konsumenta J.A. Howarda i J.N. Shetha,
- model zachowania konsumenta J.F. Engla, D.T. Kollata i R.D. Blackwella,
- model zachowania konsumenta J. O`Shaughnessy`ego.

Tabela 1.4 Istota popularnych modeli zachowania konsumentów

Nazwa modelu	Cechy charakterystyczne
Model procesu decyzyjnego Ph. Kotlera	Model należy do modeli prostych typu „czarna skrzynka”. Wyróżnić w nim można czynniki na wejściu i wyjściu wpływające na zachowanie konsumenta przed i po dokonaniu zakupu. Na wejściu czynnikami stymulującymi zakup są: cena, jakość, dostępność, rodzaj, usługa, opinie i wizerunek. Poprzez kanały takie jak: reklama, sprzedawcy, znajomi, rodzina i doświadczenie czynniki te docierają do konsumenta. Wywołują one określone rezultaty decyzji konsumenta w postaci wyboru produktu, marki dostawcy, ilości zakupionego towaru i częstotliwości dokonywania zakupu.
Model zachowania konsumenta A.R. Andreasena	Jest to jeden z pierwszych modeli zachowania konsumenta opracowany w 1966 roku. W zachowaniu konsumenta podkreśla on kluczową rolę opinii, emocji i postaw. W modelu tym informacje docierające do konsumenta są filtrowane. Wywołując w nim określone odczucia, na co wpływ mają normy i wartości wobec innych produktów oraz inni konsumenci, sprawiają, że konsument uwzględniając ograniczenia zaczyna poszukiwać, dokonując w końcu wyboru. Podjęta decyzja, na co wskazuje model, jest wynikiem zaangażowania konsumenta i posiadanego doświadczenia w zakresie rozwiązywania danego

⁸⁶ S. Smyczek, I. Sowa, op. cit., s. 225.

⁸⁷ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty..., op. cit., s. 228.

⁸⁸ S. Smyczek, Podział i charakterystyka modeli konsumentów [w:] Konsument i jego zachowania ..., op.cit., s. 221.

	problemu decyzyjnego.
Model podejmowania decyzji Nicosii	Głównymi elementami składowymi modelu są: komunikacja masowa, zachowania polegające na poszukiwaniu i dokonywaniu wyborów oraz konsumpcja. Nacisk modelu położony jest zwłaszcza na wyjaśnienie relacji zachodzących pomiędzy wymienionymi elementami. Komunikacja masowa związana jest z przepływem komunikacji pomiędzy konsumentem a firmą z uwzględnieniem zarówno cech organizacyjnych firmy, jak i podstawowych cech konsumenta. Konsument w modelu tym poszukuje i wartościuje informacje odnośnie dóbr konfrontując je jednocześnie ze swoją postawą. Pozytywne wartościowanie informacji prowadzi do przekształcenia się postawy w motywację prowadzącą do dokonania zakupu ściśle skorelowaną z preferencjami konsumenta i towarzyszącymi mu ograniczeniami, czego konsekwencją jest konsumpcja dobra.
Model uczenia się konsumenta J.A. Howarda i J.N. Shetha	Głównym założeniem modelu jest racjonalne działanie konsumenta, którego charakter procesu nabywczego uwarunkowany jest czynnikami płynącymi z otoczenia konsumenta. Według modelu początkowymi czynnikami oddziałyującymi na zachowanie konsumenta są zmienne wejścia obejmujące uwarunkowania marketingowe i społeczne. W efekcie ich działania kształtują się zmienne hipotetyczne związane z percepcją i procesem uczenia się. Z punktu widzenia zmiennych hipotetycznych, konsument w określony sposób otrzymuje i przetwarza informacje z otoczenia, na co wpływają zmienne percepcyjne takie jak: jawne poszukiwanie informacji, wieloznaczność bodźców, uwaga i zniekształcenia percepcji. Następnie w procesie uczenia się uwypuklają się motywy działania, cele konsumenta i jego preferencje, określone zostają kryteria wyboru, intencja oraz satysfakcja.
model zachowania konsumenta J.F. Engla, D.T. Kollata i R.D. Blackwella	W modelu EKB wyróżnić można cztery główne składowe, a mianowicie: proces podejmowania decyzji, zarządzanie procesem decyzyjnym, przetwarzanie informacji i czynniki otoczenia wpływające na proces decyzyjny. Proces podejmowania decyzji przebiega następującej kolejności: identyfikacja problemu, poszukiwania możliwości rozwiązania problemu i ich ocena, podjęcie decyzji zakupu, ujawnienie się reakcji po dokonaniu zakupu w postaci zadowolenia, dysonansu poznawczego lub braku reakcji gdy produkt jest dokładnie zgodny z oczekiwaniami konsumenta. Zarządzanie procesem decyzyjnym związane jest z czynnikami psychologicznymi konsumenta, które filtrują inne bodźce oddziaływujące na zachowanie konsumenta. Istotne są na tym poziomie kryteria wyboru na podstawie których dokonywana jest ocena produktu i posiadane informacje rzutujące na postawy i reakcje konsumenta. Warto zauważyć, że model ten wśród czynników otoczenia kształtujących zachowanie konsumenta nie uwzględnia praktycznie zmiennych ekonomicznych. Nacisk kładzie na takie zmienne jak: rodzina, kultura, grupa, społeczna, osobowość, styl życia i dochód.
Model zachowania konsumenta J. O'Shaughnessy'ego	Dominującymi elementami modelu są cele i potrzeby oraz przekonania determinujące skłonność konsumenta do zakupu. Według J. O'Shaughnessy'ego konsument może zachowywać się trojaki sposób. Po pierwsze może odczuwać potrzeby ukryte, bierne i wyłączone. W każdym przypadku nie nabywa produktu w celu ich zaspokojenia. Potrzeby Jeżeli będą to potrzeby ukryte, to konsument nie będzie świadomy jak produkt może pomóc mu je zaspokoić. Jeżeli będzie odczuwał potrzeby bierne, to w ich wyniku pomimo, że jest świadomy korzyści wynikających z użytkowania produktu, to z różnych względów nie dokona jego zakupu. W przypadku potrzeb wyłącznych,

	konsument nie jest w stanie dokonać zakupów ze względu tzw. powodów wyłączających. Drugim rodzajem zachowania konsumenta w modelu jest nabywanie bez decydowania, gdzie decyzje nie są przemyślane. Konsument dokonuje zakupu, czy decydować może nawyk, przypadek losowy lub preferencja wewnętrzna. Trzecim rodzajem zachowania jest dokonanie przemyślanego zakupu. Według modelu wpływają na to następujące kryteria wyboru: techniczne, prawne, integracyjne, adaptacyjne i ekonomiczne.
--	--

cd. tabeli 1.4

Źródło: opracowanie własne na podstawie T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty. ..., op. cit., s. 228-233.; J. O'shaughnessy, Dlaczego ludzie kupują, PWE, Warszawa 1994, s. 12 – 18.; S. Gajewski, Zachowanie konsumenta a ..., op. cit., s. 170-178.; G. Światowy, Zachowania ..., op. cit., s. 37; Schiffman L.G., Kanuk L.L., Consumer ..., op. cit., p. 587 – 650, F.M. Nicosia, Customer decision processes, Marketing and Advertising Implications, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ 1996, p. 83- 10.; Ph. Kotler, Marketing. Analiza, Planowanie, wdrożenie, kontrola, Wydawnictwo Felberg, Warszawa 1999, s. 162-164.

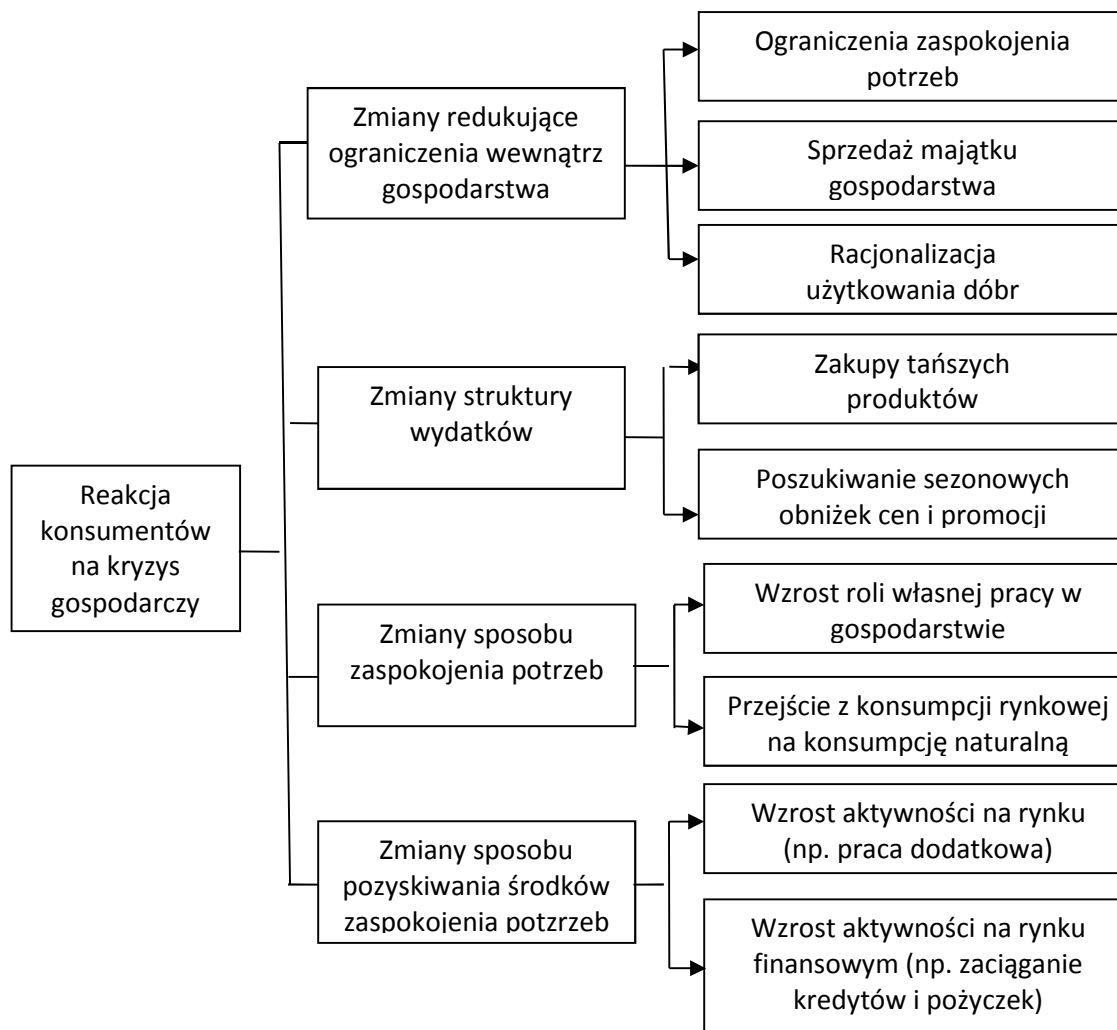
Istotę wymienionych modeli prezentuje tabela 1.4. Modele są jednymi z wielu, które można wykorzystać w celu odzwierciedlenia postępowania konsumentów. Pomimo, że każdy z zaprezentowanych modeli w inny sposób ujmuje zachowanie konsumentów, niemniej można stwierdzić, że istota samego procesu wszędzie pozostaje ta sama. Podstawowym bodźcem motywującym konsumenta do działania są potrzeby. Pod ich wpływem konsument podejmuje aktywność rynkową, która kształtowana jest przez zróżnicowane czynniki mające charakter bodźców, hamulców lub określonych warunków. Ostatecznie to wspólne oddziaływanie wszystkich czynników, wpływa na złożoność procesu decyzyjnego konsumenta, wynikiem którego jest dokonanie wyboru. Inaczej jednak przebiegać będzie proces decyzyjny dotyczący zakupu produktu zaspakajającego potrzeby niższego rzędu, a inaczej produktu zaspakajającego potrzeby wyższego rzędu. W pierwszej sytuacji zakupy wymagać będą znacznie mniej analiz aniżeli w drugiej sytuacji, gdzie zakupy wymagają głębszych przemyśleń ze strony konsumenta. Tym samym proces decyzyjny konsumenta staje się bardziej złożony i wymaga poczynienia bardziej kompleksowej analizy.

W związku z turbulencjami występującymi w gospodarce światowej i gospodarkach wielu krajów, zachowanie konsumentów ulega zmianom. Pojawiające się kryzysy gospodarcze wymuszają na konsumentach określone reakcje. W odwzorowaniu tych reakcji pomocne mogą okazać się właśnie modele zachowania konsumentów.

Przykład modelowego ujęcia zachowania konsumentów w warunkach kryzysu gospodarczego przedstawia rysunek 1.6. Model ten stanowi wynik badań przeprowadzonych w celu oceny wpływu kryzysu gospodarczego na zachowania konsumentów w dwóch krajach Unii Europejskiej. Jednym krajem były Niemcy jako reprezentant starych krajów Unii Europejskiej, a drugim była Polska jako reprezentant nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej. Jak pokazuje model, kryzys prowadzi do zmian w zachowaniu konsumentów. Uwidaczniać się one mogą w: zmianach redukujących ograniczenia wewnątrz gospodarstwa, zmianach w strukturze wydatków konsumpcyjnych, zmianach sposobu zaspokojenia potrzeb oraz zmianach sposobu pozyskania środków zaspokojenia potrzeb. Zdawać należy sobie

jednak sprawę z tego, że jest to uproszczony obraz rzeczywistości, który ukazuje możliwe kierunki zmian w zachowaniu konsumentów pod wpływem kryzysu gospodarczego w danym momencie kryzysu. Dopiero ciągła i głębsza analiza zachowania konsumentów wobec kryzysu gospodarczego, może dać odpowiedź na pytanie – czy rzeczywiście i w jaki sposób kryzys zmienia zachowania konsumentów?

**Rysunek 1.6 Model zmian zachowania konsumentów
w przypadku kryzysu gospodarczego.**

Źródło: S. Smyczek, M. Głowik, *Consumer ethocentrism as result of global economical crisis – european perspective*, HTW des Saarlandes, Saarbrücken 2009 (maszynopis).; podaje za: S. Smyczek, *Modele rynkowych zachowań konsumentów [w:] Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, E. Kieźel (red.), Polskie Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 2010, s.. 235.

Duża różnorodność zachowań konsumentów może utrudniać wybór właściwego modelu, który w kompleksowy sposób ujmowałby wszystkie aspekty decyzji podejmowanych przez konsumentów. Aczkolwiek praktycy zgłaszają zapotrzebowanie na prosty model, który w pełni oddawałaby zachowanie konsumentów w różnych sytuacjach rynkowych i pod wpływem różnych czynników, to jak podkreślają S. Smyczek i I. Sowa, idealny model nie

istnieje. Trudno jest w jednym modelu o uwzględnienie wszystkich zmiennych wyjaśniających zachowanie konsumentów.

Jedne zachowania pod wpływem określonych czynników mogą być bowiem bardziej racjonalne, a inne mniej racjonalne. W zachowaniu jednostka uwzględnia zazwyczaj zmienne ekonomiczne, co podkreśla tradycyjne podejście do racjonalności w ekonomii. Niektórzy ekonomiści uważają, że każde zachowanie konsumenta cechuje się wysokim stopniem racjonalności, gdy jest suwerenne i dobrowolne i gdy w jego wyniku konsument maksymalizuje swoje zadowolenie⁸⁹. Niemniej należy zaznaczyć, że wszystkie działania konsumenta ujęte w modelu zawsze ukierunkowane są na maksymalizację postrzeganej w subiektywny sposób przez konsumenta użyteczności. Dlatego też, wykorzystanie do analizy zachowania konsumentów nawet ograniczonej ilości czynników, może pomóc zrozumieć zachowanie konsumentów w określonej sytuacji.

1.4 Tendencje w zachowaniu konsumentów

Dokonujące się na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat przemiany w sposobie funkcjonowania gospodarek na całym świecie doprowadziły do zmian w zachowaniu konsumentów, w których zaobserwować można pewne tendencje. Zarysowujące się coraz wyraźniej trendy Cz. Bywalec określa jako nową konsumpcję, prowadzącą do rozwoju kapitalizmu konsumpcyjnego nacechowanego wzrostem poziomu konsumpcji⁹⁰, czemu sprzyja globalizacja. Jest ona następstwem procesów, które zmieniły perspektywę postrzegania zasad i reguł postępowania, zdarzeń, zachowań, działań oraz uznawanych wartości, z narodowej na ogólnoswiatową⁹¹.

Wpływ globalizacji na zachowania konsumentów uwidacznia się w sferze konsumpcji prowadząc do rozwoju zjawiska określanego mianem globalizacji konsumpcji. Jest ona bezpośrednią konsekwencją globalizacji rynków, a zwłaszcza rynku dóbr konsumpcyjnych. Wskutek niej powstają tzw. produkty globalne, powszechnie dostępne na rynkach większości krajów świata. W praktyce oznacza to dostępność ich we wszystkich punktach sprzedaży detalicznej, dostosowaną pod wieloma względami do warunków lokalnych oraz większy popyt na towary lansowane i sprzedawane na rynkach międzynarodowych. Produkty niegdyś zarezerwowane tylko dla wyższej klasy społecznej są dostępne teraz również i dla niższych klas społecznych oraz konsumentów z krajów o niższym poziomie rozwoju cywilizacyjnego. Dzięki rozpoznawalnej marce służy im jako sposób dowartościowania się. Ponadto określona symbolika takich produktów narzucając określone wzory kulturowe, znacznie ułatwia

⁸⁹ J. O'Shaughnessy, Dlaczego ludzie kupują, PWE, Warszawa 1994, s. 107.

⁹⁰ Cz. Bywalec, Konsumpcja a rozwój społeczny i gospodarczy..., op. cit., s. 7.

⁹¹ G. Gierszewska, B. Wawrzyniak, Globalizacja. Wyzwania dla zarządzania strategicznego, Poltext, Warszawa 2001, s. 19.

komunikacje między konsumentami pochodzącymi z różnych krajów czy z różnych grup społecznych⁹².

Taki stan rzeczy sprawia, że współcześni polscy konsumenci wykazują coraz częściej chęć dogonienia rozwiniętych krajów Europy Zachodniej pod względem stylu konsumowania, niejednokrotnie popadając przez to w wir konsumpcji bogatej oferty dóbr i usług związanej w wielu przypadkach z zaciąganiem na ten cel pożyczek⁹³.

Upodobnienie się wzorów konsumpcji będące efektem użytkowania produktów globalnych, nie jest jedynym skutkiem globalizacji konsumpcji. Jako pochodne skutki tego procesu wymienić można:⁹⁴ zmiany w strukturze i hierarchii potrzeb nabywców, ich systemach wartości, postawach i stylach życia oraz zmiany w sposobie zaspokajania potrzeb i zwyczajach zakupowych.

Podejścia do globalizacji konsumpcji wśród badaczy są podzielone⁹⁵. Z jednej strony podkreśla się, że ułatwia ona życie. Uniwersalizacja produktów i usług konsumpcyjnych oraz ich szeroka dostępność, sprawia, że adaptacja w obcym środowisku staje się łatwiejsza dla migrującego konsumenta, który poszukuje dodatkowych środków zaspokojenia swoich potrzeb. Dlatego wielu konsumentów chętniej odwiedza nowe miejsca i z mniejszą obawą styka się z odmiennościami kulturowymi. Z drugiej jednak strony globalizacja konsumpcji hamuje rozwój kultur lokalnych, lokalnych produktów, sposobów konsumpcji, co zubaża nie tylko dany region czy kraj, ale i cały świat.

W zachowaniu współczesnych konsumentów obserwować można wiele sprzeczności będących rezultatem globalizacji konsumpcji. Jedni konsumenci dążą do wyróżniania się. Poszukując własnej tożsamości i indywidualności zachowują się w specyficzny tylko dla siebie sposób. Drudzy natomiast nie demonstrują swojej indywidualności. Wręcz przeciwnie, w swoim postępowaniu coraz bardziej upodabniają się do zachowań innych konsumentów. Sprawia to, że obok zachowań zindywidualizowanych, istnieją zachowania masowe konsumentów pozbawione znamion odmienności. Jednocześnie na skutek postępujących w świecie przemian ma miejsce mieszanie się trendów i jednocześnie kształtowanie się przeciwnych sobie w niektórych przypadkach trendów w zachowaniu konsumentów, które ulegają upowszechnianiu się.

W procesie globalizacji konsumpcji można w tym kontekście mówić zatem o trzech zasadniczych rodzajach stosunków: ujednolicenia (homogenizacji), różnicowania (polaryzacji) i wymieszania (hybrydyzacji). Jako najważniejszy skutek globalizacji

⁹² K. Mazurek – Łopacińska, Zachowania nabywców ich konsekwencje marketingowe, PWE, Warszawa 2003, s. 34.

⁹³ B. Mróz, Konsument w globalnej gospodarce. Trzy perspektywy, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa, w Warszawie, Warszawa 2013. s. 101.

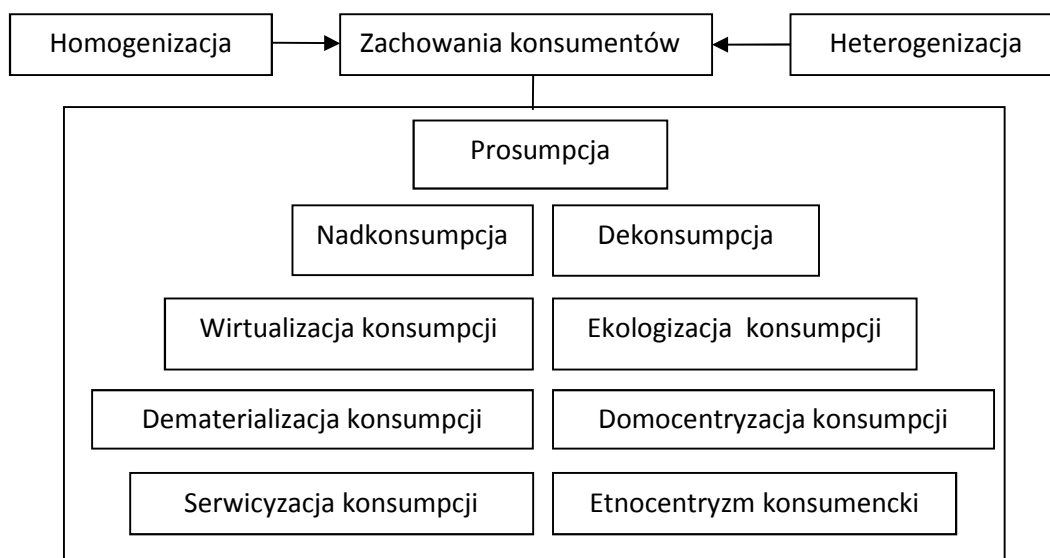
⁹⁴ B. Mróz, Procesy globalizacji konsumpcji. Eurokonsumenci [w:] Konsument i konsumpcja ..., op. cit., s. 203.

⁹⁵ T. Zalega, op. cit., s. 223.

konsumpcji przyjmuje się homogenizację konsumpcji⁹⁶. Społeczeństwa konsumpcyjne w dobie globalizacji i nowoczesnych technologii nie są jednak jednolite. Obserwuje się bowiem liczne procesy rozwarstwienia społecznego pod względem dochodów i zamożności, które rzutują na możliwości zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych⁹⁷.

W praktyce wyróżnić można kilka istotnych tendencji w konsumpcji gospodarstw domowych (rysunek 1.7). Zaprezentowane na rysunku 1.7 trendy konsumenckie potwierdzają stwierdzenie, że globalizacja konsumpcji nie jest procesem jednolitym i spójnym, ale zróżnicowanym i wielokierunkowym. Analiza owych trendów wydaje się być konieczna dla ukazania różnorodności zjawiska globalizacji konsumpcji, w szczególności z uwagi na fakt, że trendy te cały czas ewoluują i przenikają do kultur coraz to większej liczby krajów. Przemawia za tym nakładanie się na siebie w jednym czasie wielu zmiennych, z jednej strony wzmacniających pewne zachowania konsumentów, a drugiej znoszących inne.

Rysunek 1.7 Trendy w zachowaniu konsumentów

Źródło: opracowanie własne na podstawie T. Zalega, *Konsument. Determinanty...*, op. cit., s. 126-131.

Analiza konsumentów i ich zachowań przejawiających się w poziomie i strukturze konsumpcji, prowadzonym stylu życia czy zwyczajach zakupowych, pozwala dostrzec narastanie tendencji do upodobnienia się zachowań konsumenckich. Zjawisko to ma nie tylko wymiar krajowy, ale również i międzynarodowy. Chodzi przede wszystkim o tzw. homogenizację, w wyniku której na świecie rozpowszechniają się pewne wzory zachowania konsumentów, ujednolicone pod względem określonych kryteriów. Zjawisku temu sprzyjają przede wszystkim postępujące procesy globalizacji oraz tworzenie się tzw. globalnej kultury konsumpcyjnej⁹⁸. Globalizacja prowadzi do przesuwania się i zacierania różnic kulturowych, różnic w zachowaniu kobiet i mężczyzn oraz mieszkańców miast i wsi,

⁹⁶ F. Byłok, *Konsumpcja, konsument i społeczeństwo konsumpcyjne we współczesnym świecie*, „Śląsk” Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2013, s. 174.

⁹⁷ B. Mróz, *Konsument w globalnej...*, op. cit., s. 101.

⁹⁸ Cz. Bywalec, *Konsumpcja w teorii i praktyce* ..., op. cit., s. 144-145.

upodobnienia się stylów życia, rozwoju procesów urbanizacyjnych, a także rozwoju i upowszechnia się technologii informatycznych i telekomunikacyjnych, ułatwia tworzenie się i jednoczesne rozprzestrzenianie się homogenicznej kultury konsumpcyjnej.

Kultura konsumpcyjna to „...szczególny sposób, w jaki członkowie społeczeństwa konsumentów zastanawiają się nad swym postępowaniem – lub w jaki działają bezrefleksyjnie, czyli bez zastanowienia się na tym, co jest celem ich życia i jakie środki są najwłaściwsze do jego osiągnięcia, nad tym, jak odróżniają rzeczy i czyny istotne dla tego celu rzeczy i czynów nieistotnych, na tym, co ich podnieca, co mało wzrusza, a co jest im całkiem obojętne, na tym, co ich pociąga, a co odrzuca, na tym, co ich zachęca do działania, a co skłania do ucieczki, czego pożądamy, czego się boją i w jakim punkcie ich obawy i pragnienia się równoważą...”⁹⁹. Żeby postępowanie konsumentów ulegało homogenizacji, musi zaistnieć zatem określony zestaw warunków życiowych, w których wysoce prawdopodobne będzie przyjęcie przez większość członków społeczeństwa konsumentów zaleceń globalnej kultury konsumpcyjnej. Jednostka przynależąc do społeczeństwa konsumentów, które propaguje konsumpcyjny styl życia, czuje się osaczona, jeżeli pragnie indywidualności. Obawa przed utratą statusu członka społeczeństwa konsumpcyjnego, który jest wyznacznikiem prestiżu, może jednak w niektórych jednostkach wygłaszać potrzebę wyróżniania się.

Obok procesu homogenizacji postępuje również heterogenizacja, która jest swego rodzaju odpowiedzią na umasowienie zachowań konsumenckich. W duchu heterogenizacji, celem konsumenta jest bycie indywidualistą i dążenie do wyróżniania się poprzez demonstrację wyrafinowanych potrzeb i nabywanie specyficznych produktów. Pojawiające się głosy, że trzeba zacząć manifestować swoją tożsamość w czasach ujednolicania się zachowań, nabiera na znaczeniu. Sprzyjają temu: zmiany technologii produkcji i dystrybucji, rozwój i upowszechnienie się internetu, zanikanie roli lokalnych wartości, tworzenie się subkultur, rozwój demokracji oraz wzrost mobilności ludzi i rozwój środków komunikacji¹⁰⁰. Dzięki temu konsument czuje się bardziej wolny w swym wyborze, a firmy szybciej mogą zaspokajać rozmaite potrzeby konsumentów przez lepsze dostosowanie do potrzeb konsumpcyjnych specjalnie zaprojektowanych ofert. Sposobem na wyrażenie siebie staje się to co modne i nietypowe. Pozwala to nie tylko zakomunikować światu odmienną, ale umożliwia także pokazanie, że pomimo chęci wyróżniania się, jednostka nadal jest członkiem społeczeństwa konsumpcyjnego, które nie zadawała się skończonym zbiorem potrzeb.

Zdaniem Z. Baumana, w przeciwieństwie do „wadliwych konsumentów”, będących specyficzną dla społeczeństwa konsumpcyjnego odmianą „wyrzutków społeczeństwa”, konsument heterogeniczny „...zawsze poszukuje nowych pożądań zdolnych wzbudzić

⁹⁹ Z. Bauman, op. cit., s. 61-62.

¹⁰⁰ Cz. Bywalec, Konsumpcja w teorii i praktyce ..., op. cit., s. 139 – 140.

przyjemne pożądanie satysfakcji”. Badacz podkreśla, że groźba przed wydaleniem ze społeczeństwa konsumentów nie dotyczy tych, którzy poszukują własnej tożsamości w homogenicznym świecie konsumpcji, ale tych, którzy czują się zaspokojeni posiadaną już tożsamością¹⁰¹. W umasowionym świecie konsumpcji, jej heterogenizacja, jest zatem zjawiskiem bardziej pozytywnym od homogenizacji, gdyż tworzy konsumenta posiadającego tożsamość wyróżniającą go na tle innych jednostek konsumujących. Sprawia to, że nie jest on anonimowy dla przedsiębiorstwa, a jego potrzeby zaspokajane są w zindywidualizowany sposób, co przynosi mu więcej zadowolenia, aniżeli ujednoliconą obsługę masowego konsumenta.

W masowym konsumpcjonizmie jednostka pragnąc zachować zatem swoją tożsamość, podejmuje działania mające na celu kreację jej niepowtarzalnego wizerunku, podążając jednocześnie za modą. W tym sensie konsumpcja staje się czynnością zindywidualizowaną, w której jednostka samotnie podejmuje akty w celu heterogenizacji swojego zachowania¹⁰². Wydaje się więc, że tendencja ta nie sprzyja zaspokojeniu potrzeby budowania przynależności konsumenta, a tym samym poczucia jego bezpieczeństwa.

Specyficzną formą heterogenicznej konsumpcji jest deterytorializacja konsumpcji, hybrydyzacja konsumpcji i etnocentryzm konsumencki¹⁰³. Deterytorializacja konsumpcji związana jest z rozprzestrzenianiem się zachowań konsumpcyjnych typowych dla różnych kultur. Hybrydyzacja konsumpcji związana jest natomiast z przenikaniem w nowe miejsca i mieszkania się zróżnicowanych pod względem kulturowym zachowań konsumpcyjnych, w wyniku których kształtować mogą się lokalne systemy wartości i lokalne sposoby użytkowania globalnych produktów¹⁰⁴.

Z kolei etnocentryzm konsumencki jest sposobem widzenia produktów krajowych jako lepsze od innych. Może on mieć jednak wymiar nie tylko krajowy, ale także lokalny i regionalny. Zakłada on, że moralnym obowiązkiem konsumenta jest kupowanie produktów rodzimych, co wpływa pozytywnie na rozwój rodzimej gospodarki. Konsument przyjmujący postawę etnocentryczną patrzy przede wszystkim przez pryzmat własnej kultury. Działa świadomie i celowo, czemu sprzyja lepsza edukacja konsumentów. Dokonując wyboru w postaci kupowania produktów krajowych i korzystania wyłącznie z nich, kieruje się głównie względami moralnymi, wynikającymi z poczucia dbania o dobro kraju, a nie względami emocjonalnymi czy racjonalnymi. Widząc realne zagrożenie dla gospodarki krajowej ze strony produktów zagranicznych, prawdopodobnie większość konsumentów kupowałyby więcej produktów wytworzonych w kraju, aniżeli tych wyprodukowanych za granicą.

¹⁰¹ Z. Bauman, op .cit., s. 108.

¹⁰² P. Kopiec, Konsumpcjonizm. Perspektywa protestanckiej koncepcji człowieka i społeczeństwa, Wydawnictwo KUL, Lublin 2016, s.. 65.

¹⁰³ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty..., op. cit., s.. 127.

¹⁰⁴ Cz. Bywalec, L. Rudnicki, op. cit., s. 140.

Rosnącą potrzeba posiadania i użytkowania dobra, którego nie wytwarza krajowy przemysł, będzie powodowała jednak osłabienie siły postawy etnocentrycznej.

Nowym trendem, który można obserwować już od pewnego czasu w zachowaniach konsumentów jest dekonsumpcja, czyli ograniczenie konsumpcji. Takie działanie konsumentów w wielu przypadkach, zwłaszcza w czasach destabilizacji gospodarczej rodzącej niepewność i ryzyko jest koniecznością. Trudna sytuacja materialna prowadzi do ograniczenia konsumpcji. Rozwija się konsumpcja asekuracyjna. Konsumenci czekając na poprawę sytuacji materialnej, wiele zakupów odkładają na później. Chcą zabezpieczyć się na trudne czasy, ograniczają pożyczanie i zwiększają oszczędzanie. Niejednokrotnie także ograniczają ilościowo konsumpcję w celu realizacji swoich aspiracji jakościowych. Rozwój technologii sprawił, że wytwarzane produkty są coraz lepszej jakości. Obecnie konsumentowi łatwiej jest nabyć produkt wysokiej jakości, niż kilkanaście lat temu, kiedy podaż takich produktów była ograniczona. We współczesnym czasach często sprawdza się maksyma: mniej znaczy więcej. Lepiej potrzeby konsumenta może zaspokoić mniej produktów wyższej jakości, aniżeli więcej produktów gorszej jakości. Dekonsumpcja jednak nie oznacza, że konsument ma zrezygnować z zaspokojenia swoich potrzeb. Ważne jest jednak to, aby robił to bardziej racjonalnie i potrafił odróżnić potrzeby, które rzeczywiście wymagają zaspokojenia, od tych które są tylko kaprysem. Dla niektórych konsumentów dekonsumpcja może być przymusem, a dla innych nowym sposobem na życie w świecie pędzącego konsumpcjonizmu, gdzie liczy się stan posiadania i obsesja kupowania.

Lepsza edukacja konsumentów, na którą składają się: obszar wykształcenia się określonego układu wartości i potrzeb konsumpcyjnych oraz obszar konkretyzacji potrzeb w określonych uwarunkowaniach rynkowych¹⁰⁵, podnosi świadomość konsumentów. Wskutek tego ma miejsce nie tylko dekonsumpcja, ale postępuje także proces ekologizacji konsumpcji. Wzrasta zarówno dbałość o środowisko naturalne, jak i własne zdrowie. Konsumenci nie tylko racjonalnej wykorzystują dobra i racjonalnej gospodarują zapasami, ale nabywają także produkty emitujące niewielką ilość odpadów. Na rzecz ochrony środowiska wielu konsumentów rezygnuje również z komunikacji samochodowej, zastępując ją rowem czy komunikacją publiczną. Większą popularnością cieszą się produkty produkowane zgodnie z wymogami środowiska oraz opakowania podatne na bezpieczną utylizację. Tak modny w ostatnich latach zdrowy styl życia, sprawia, że konsumenci bardziej zastanawiają się na tym co kupują i w jakich ilościach. Takimi postawami i wyborami konsumentów, producenci zmuszani są do transformacji produkcji w kierunku bardziej ekologicznej. Pozytywnie wpływa to nie tylko na stan środowiska naturalnego, ale również i stan ludzkiego organizmu.

Procesom dekonsumpcji i ekologizacji konsumpcji sprzyja szerzenie się idei zrównoważonego rozwoju, która zakłada:

¹⁰⁵ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty... op. cit., s.. 125-126.

- produkcję i konsumpcję, która nie degraduje środowiska, dzięki obniżeniu ich materialnego poziomu do takiego, który jest akceptowany z punktu widzenia potrzeby zachowania jakości środowiska;
- ochronę zasobów naturalnych dla przyszłych pokoleń;
- względnie równomierne rozłożenie dobrobytu społecznego;
- racjonalnej gospodarki przestrzennej respektującej wymogi ochrony środowiska;
- takie zaspokojenie potrzeb obecnego pokolenia, które bez uszczerbku wpływać będzie na zaspokojenie analogicznych potrzeb przyszłych pokoleń¹⁰⁶.

Z praktycznego punktu widzenia konsumpcja zrównoważona to konsumpcja, która poprzez respektowanie w jednakowym stopniu celów ekonomicznym, ekologicznym i społecznym, nie wywiera negatywnego wpływu na gospodarkę, środowisko i społeczeństwo. Jednak aby tak się stało, jak podkreśla D. Kiełczewski należy przestrzegać trzech zasad dotyczących wskazanych obszarów. Należą do nich:

- zasada racjonalności ekonomicznej, która dotyczy zachowania konsumpcji w długim okresie czasu i kierowania się optymalizacją ekonomiczną w dokonywaniu wyborów;
- zasada racjonalności ekologicznej, która zakłada ograniczenie przede wszystkim negatywnego wpływu konsumpcji na środowisko, tak żeby zachować je dla przyszłych pokoleń;
- zasada racjonalności społecznej, w której rdzeniem są wybory konsumentów nie tworzące nowych problemów społecznych lub nie pogłębiające problemów już istniejących¹⁰⁷.

Pomimo, że niektórzy konsumenci ograniczają spożycie, znaczna większość z nich wciąż pozostaje pod wpływem konsumpcjonizmu, który prowadzi do nadmiernego spożywania dóbr, irracjonalnego z punktu widzenia potrzeb biologicznych człowieka. Życie w konsumpcyjnym społeczeństwie, gdzie, na pierwszym miejscu jest konsumpcja, traktowana przez wiele jednostek jako miernik ich pozycji społecznej, „...nie jest rajem, ale piekłem” - jak stwierdza A. Aldridge. Owocami jego rozwoju są ogromne nierówności społeczne, ostentacyjna i nie znająca umiaru konsumpcja, erozja wspólnoty, niepohamowany narcyzm i fetyszyzm towarowy¹⁰⁸.

Ludzie oddając się konsumpcji, kupowali i wielu z nich kupuje nadal więcej, niż im w rzeczywistości potrzeba do zaspokojenia potrzeb. Zakupy stały się ich codziennym rytuałem. W konsumpcjonizmie nie chodzi już tylko o gromadzenie dóbr materialnych. W globalnej

¹⁰⁶ D. Kiełczewski, Konsumpcja a perspektywy zrównoważonego rozwoju, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2008, s. 30-31.

¹⁰⁷ D. Kiełczewski, Zasada zrównoważonego rozwoju w zachowaniach konsumenckich, „Handel Wewnętrzny”. 2012, maj-czerwiec, s. 50.

¹⁰⁸ A. Aldridge, Konsumpcja, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006, s. 36.

konsumpcji obserwować można coraz częściej wypieranie jednych dóbr przez drugie¹⁰⁹. Konsument szybko zużywa jedno dobro, nawet nie do końca, bym móc zastąpić je drugim, bardziej nowoczesnym. Przyczynia się to do szerzenia marnotrawstwa czynników produkcji, których nadmierna eksploatacja może zagrozić istnieniu ludzi¹¹⁰.

Według J. Baudrillard'a, przyspieszone zużywanie produktów, a tym samym i maszyn je wytwarzających, niczemu dobremu nie służy i nie przynosi żadnych dostrzegalnych korzyści. Imituje jedynie wzrastającą liczbę pozornych innowacji technologicznych, które usypiają uwagę społeczeństwa konsumpcyjnego pochłoniętego spożywaniem, a nie dostrzegającego degradującego wpływu konsumpcjonizmu. Nadmierne użytkowanie prowadzi do powolnego zaniku radości z konsumpcji¹¹¹. W efekcie społeczeństwo konsumpcyjne, aby istnieć i podtrzymywać nadal satysfakcję z konsumpcji, potrzebuje swoich przedmiotów, zwłaszcza do tego, aby je niszczyć, nawet gdy nie są potrzebne i wytwarzać je na nowo, w bardziej doskonałej formie.

Nadmierna konsumpcja obciąża zatem konsumenta. Sprawia, że staje się on jednostką bierną, podatną na bodźce zewnętrzne. Konsumpcjonizm uczy przede wszystkim kapryśności i rozrzutności, a niczego nie wymaga w przeciwieństwie do minimalizmu konsumpcyjnego, który wymaga dyscypliny i aktywności w poszukiwaniu informacji o produktach, które wybierzemy sami, a nie które narzuci nam rynek¹¹². W działalności konsumenckiej istotne jest zatem to, aby działać i tworzyć coś samemu, a nie tylko wybierać z łatwo dostępnych, obfitych i umasowionych ofert rynkowych.

Współcześnie konsumowanie nie jest traktowane jedynie już jako nabywanie, posiadanie czy użytkowanie, ale dla większości konsumentów stanowi sposób na określenie własnego „ja” i swojej pozycji w konsumpcyjnym otoczeniu¹¹³. W związku z tym ludzie kupują nie tylko produkty odpowiadające ich stylowi życia, ale również zwracają się w stronę prosumpcji.

Prosumpcja jest formą konsumpcji innowacyjnej wymagającej od konsumenta inteligencji i kreatywności. Polega na łączeniu procesów konsumpcji i produkcji. Współczesny konsument nie tylko konsumuje, ale w wielu przypadkach produkuje także na swój użytek. Staje się prosumentem. Konsument wkładając w produkcję swoją inwencję twórczą i przedsiębiorczość staje się także przedsiębiorcą. W ten sposób nie tylko może się wyróżnić w konsumpcyjnym społeczeństwie, gdzie wszyscy konsumują, ale może także zarobić oferując wytworzone produkty i usługi innym konsumentom.

¹⁰⁹ W. Watroba, Społeczeństwo konsumpcyjne w dobie globalizacji, AE, Wrocław 2006, s. 78.

¹¹⁰ Cz. Bywalec, Konsumpcja w teorii i praktyce ..., op. cit., s. 157.

¹¹¹ J. Baudrillard, Społeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2005, s. 31 i 43.

¹¹² D. Loreau, Sztuka prostoty, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa. 2011, s. 12 i 21.

¹¹³ J. Woś, J. Rochacka, M. Kasperek –Hoppe, Zachowania konsumentów – teoria i praktyka, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004, s. 102.

Powyższe zachowanie konsumenta stymulują przede wszystkim:

- większa elastyczność czasu pracy oraz rozwój technologii, co prowadzi do przenikania się aktywności zawodowej i konsumpcyjnej ograniczonej do tej samej przestrzeni;
- zmiana podejścia do edukacji ,a zwłaszcza edukacji ustawicznej, która wyposaża jednostki w wiedzę niezbędną do działalności prosumpcyjnej i sama jest jej przejawem;
- wzrost czasu wolnego, na skutek modernizacji procesów produkcji i zmiany organizacji pracy, w którym oprócz czynności typowo konsumpcyjnych, pojawia się także aktywność produkcyjna;
- ewoluowanie pracy w kierunku pracy twórczej, której przejawem jest dążenie do zespolenia aktu kreacji i konsumpcji¹¹⁴.

Czynniki te sprzyjają również kształtowaniu się zjawiska zwanego domocentryzmem, polegającego na przenoszeniu życia publicznego do domu. Aktualnie możliwość konsumowania bez wychodzenia z domu, cieszy się wśród konsumentów dużym zainteresowaniem. Rozwój techniki dostarczający wysokiej jakości sprzęt rozrywkowy, upowszechnienie się internetu i telekomunikacji, sprawił, że współczesny dom stał się jednocześnie centrum odpoczynku, nauki, rozrywki i kultury. Wszystko to możliwe jest również dzięki wirtualizacji konsumpcji. Już teraz znaczna część konsumentów zaspokaja swoje potrzeby konsumpcyjne za pośrednictwem Internetu. Zakupy on-line obejmują nie tylko dobra trwałego użytku, ale także i żywność. Konsumenci dążąc do wygodnego życia i oszczędności czasu, zmęczeni tradycyjnym wykonywaniem zakupów, będą korzystać z udogodnień rynkowych coraz częściej. Wirtualizacja konsumpcji, którzy sprzyja domocentryzmowi, wydaje się nasilać ten trend. Z jednej strony sprzyja to oszczędności czasu i możliwości przeznaczenia go na spotkania rodzinne w zaciszu domowym, ale z drugiej rozwijać może zjawiska takie jak: izolacja od otoczenia, zamykanie się w sobie czy zanikanie spotkań towarzyskich.

Rozpowszechnienie się domocentrycznego zaspokajania potrzeb prowadzi do rozwoju m.in. usług transportowych, handlowych, naprawczych, bankowych, ubezpieczeniowych i innych¹¹⁵. Konsumenci chętnie korzystają w wszelkiego rodzaju usług konsumpcyjnych i coraz częściej poszukują w produktach i usługach konsumpcyjnych cech zapewniających im demonstrację odmienności i pozamaterialnego sensu życia. Prowadzi to do dematerializacji konsumpcji, która ujawnia się w postaci serwicyzacji i atromorfizacji konsumpcji¹¹⁶. Wzrost znaczenia sfery niematerialnej uwidacznia się zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych. Po pierwsze następuje w nich serwicyzacja, prowadząca do wzrostu udziału usług w strukturze konsumpcji i po drugie, ma miejsce antromorfizacja konsumpcji skutkująca nabywaniem

¹¹⁴ Cz. Bywalec, L. Rudnicki, op. cit., s. 145-147.

¹¹⁵ B. Mróz, Procesy globalizacji konsumpcji..., op. cit., s. 222.

¹¹⁶ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty..., op. cit., s. 129.

produktów, którym można przypisać konkretne znaczenia i wartości niematerialne¹¹⁷. Jak podkreśla J. Baudrillard, coraz więcej zasadniczych aspektów naszych społeczeństw wiąże się z logiką znaczeń, analizą i systemów symbolicznych ukrytych w dobrach konsumpcyjnych. Nie oznacza to jednak zdaniem J. Baudrillard'a, że społeczeństwo cofa się tym samym do społeczeństw pierwotnych¹¹⁸. Działanie takie obserwowane we współczesnych społeczeństwach jest przede wszystkim wyrazem ciekowości i odkrywania, a jednocześnie znudzenia konsumenta umasowioną konsumpcją, która pozbawiona znaków i symboli traci swoją atrakcyjność.

Mówiąc o procesie globalizacji konsumpcji i uwidaczniających się w związku z tym tendencjach w konsumpcji warto nadmienić kilka istotnych kwestii, które się w tej sytuacji ujawniają. A mianowicie:

- pojawienie się nowych modeli konsumpcji, czemu sprzyja produkcja szerokiego wachlarza produktów,
- upowszechnienie się globalnej etyki konsumpcji,
- nabywanie nowych kompetencji przez konsumentów w związku z koniecznością dokonywania wyborów z szerokiej oferty produktów,
- kształtowanie przez firmy się nowego typu konsumenta, który zaspokaja swoje potrzeby ich produktami,
- obsesyjne dążenie konsumentów do korzyści materialnych związanych z posiadaniem dóbr konsumpcyjnych,
- zmniejszenie znaczenia lokalnej kultury w życiu społecznym¹¹⁹.

Konkludując, przedstawione tendencje w zachowaniu konsumentów są odpowiedzią na zachodzące w otoczeniu zmiany. Informacje płynące z analizy powyższych trendów dostarczają m.in. wiedzy: o zmianie struktury zakupów konsumentów w kierunku zakupu produktów lepszej jakości, o dążeniu do zakupu przez konsumentów dóbr bezpiecznych i nie szkodzących zdrowiu, o zapotrzebowaniu na nowe usługi wśród konsumentów, o konieczności przygotowywania ofert z wykorzystaniem nowoczesnych technologii czy stabilizowaniu się wydatków konsumpcyjnych na coraz wyższym poziomie¹²⁰.

Na upowszechnianie się owych trendów wpływają zwłaszcza: dokonujące się pod wpływem globalizacji zmiany w systemach wartości konsumentów i przenikanie się kultur, niepewna sytuacja finansowa konsumentów, dążenie do wygodnego życia przejawiające się w

¹¹⁷ J. Woś, J. Rochacka, M. Kasperek –Hoppe, op. cit., s. 111-112.

¹¹⁸ J. Baudrillard, op. cit., s. 18-19.

¹¹⁹ A. Dąbrowska, F. Byłok, M. Janoś-Kresło, D. Kiełczewski, I. Ozimek, Kompetencje konsumentów. Innowacyjne zachowania. Zrównoważona konsumpcja, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2015, s.24-25.

¹²⁰ U. Grzega, Zmiany i trendy w konsumpcji gospodarstw domowych jako uwarunkowania działania małych przedsiębiorstw w Polsce, Uniwersytet Szczeciński. Zeszyty Naukowe nr 638. Ekonomiczne Problemy Usług nr 63. Uwarunkowania rynkowe rozwoju mikro, małych i średnich przedsiębiorstw - mikrofirma 2011. Tworzenie i zarządzanie, Szczecin 2011, s. 81-82.

preferowaniu wygody nabywania i użytkowania produktów, rozwój technologii informacyjnej i telekomunikacyjnej umożliwiającej zakupy on-line oraz rozrywkę bez wychodzenia z domu, wzrost mobilności konsumenckiej, a także wzrost świadomości ekologicznej, zdrowotnej i ekonomicznej konsumentów.

Pewne czynniki hamować mogą jednak zachodzące procesy konsumpcji. Do czynników tych zaliczyć można m.in. uwarunkowania kulturowe, postawy etnocentryczne w wyniku których preferowane są przede wszystkim produkty rodzime, rozwarstwienie dochodów, bezrobocie i obawy przed utratą tożsamości narodowej¹²¹.

Biorąc pod uwagę zachodzące w związku z powyższym dynamiczne i głębokie zmiany w otoczeniu konsumentów, mówić można o kształtowaniu się nowej konsumpcji. W tym kontekście jak podkreśla U. Grzega chodzi o konsumpcję bardziej nowoczesną, ulepszoną i zmodyfikowaną na poziomie wartościowym, ilościowym i jakościowym kreowanym, w kreowaniu której dużą rolę odgrywają media, które wskazują m.in. stylu życia związany z zajmowaną pozycją społeczną. Gospodarstwo domowe podejmując taką konsumpcję, z jednej strony dąży do prowadzenia stylu życia umożliwiającego zaspokojenie nowych wykreowanych przez otoczenie potrzeb, a z drugiej strony stara opierać swoje działania na kategoriach statusu i uznania¹²². To jednocześnie konsumpcja, która tworzy nowe nawyki wzory, przełamując dotychczas istniejące. W jej wyniku tworzą się nie tylko nowe postawy oparte na kategoriach nowoczesnego myślenia, ale pojawiają się także nowe potrzeby, sposoby gospodarowania i konsumowania w celu zaspokojenia owych potrzeb¹²³.

Z jednej strony powyższe trendy uwidaczniają ewolucję zachowań konsumenckich w różnych kierunkach i dowodzą temu, że konsument jest jednostką dynamiczną, którego postępowanie podlega ciągłym przeobrażeniom. Z drugiej zaś strony pomagają konsumentom lepiej dostosować się do nowych uwarunkowań, które w wielu przypadkach stanowią prawdziwe wyzwanie. Współcześni konsumenci nie tylko muszą sprostać wyzwaniom związanym z procesami integracji i globalizacji, ale przede wszystkim muszą poradzić sobie ze skutkami, jakie spowodował na świecie ostatni kryzys gospodarczy.

¹²¹ B. Mróz, *Procesy globalizacji konsumpcji...*, op.cit., s. 25.

¹²² U. Grzega, *Unowocześnienie konsumpcji gospodarstw domowych* [w:] *Zachowania konsumentów. Procesy unowocześnienia konsumpcji*, E. Kieźel, S. Smyczek (red.), Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 15-17.

¹²³ J. Molenda, *Postawy kobiet wiejskich wobec unowocześnienia gospodarki chłopskiej w pierwszym dziesięcioleciu XX wieku* [w:] *Kobieta i kultura życia codziennego. Wiek XIX i XX. Zbór studiów*, A. Żarnowska, A. Szwarc (red.), t. V, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1997, s. 192-193; podaję za: U. Grzega, *Unowocześnienie konsumpcji gospodarstw domowych* [w:] *Zachowania konsumentów. Procesy unowocześnienia konsumpcji*, E. Kieźel, S. Smyczek (red.), Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 16.

Rozdział 2

KRYZYS JAKO SZCZEGÓLNE UWARUNKOWANIE ZACHOWANIA KONSUMENTÓW

Kryzys gospodarczy jest dla konsumentów szczególnym okresem, w którym wielu z nich zmuszonych jest do ograniczenia swoich potrzeb konsumpcyjnych. Przebieg i długość trwania kryzysu oraz związane z tym pogorszenie się stanu gospodarek wielu krajów, czego przejawem jest m.in. spadek tempa wzrostu gospodarczego, wzrost bezrobocia i ograniczenie dochodów, najczęściej prowadzi do racjonalizacji zachowania konsumentów. W efekcie konsumenci z większą rozważą rozdysponowują swój dochód do dyspozycji. W wielu przypadkach trudna sytuacja materialna konsumentów w dobie kryzysu, nawet pomimo racjonalizacji postępowania uniemożliwia zaspokojenia nawet najbardziej elementarnych potrzeb. W tej sytuacji szczególnego znaczenia nabiera pomoc państwa dla gospodarstw domowych znajdujących się w szczególnie trudnej sytuacji materialnej.

W niniejszym rozdziale przedstawiono przebieg ostatniego kryzysu gospodarczego na świecie, uwzględniając jego etapy i miejsce w cyklu koniunkturalnym oraz źródła jego powstania. Ponadto wskazano na symptomy kryzysu gospodarczego takie jak m.in.: spadek PKB, pogorszenie się sytuacji na rynku pracy, a co za tym idzie i pogorszenie się sytuacji dochodowej gospodarstw domowych. Symptomy te nie pozostały bez wpływu na zachowanie konsumenta i możliwości zaspokojenia jego potrzeb, dlatego przedstawiono również aspekt racjonalizacji postępowania konsumentów w dobie kryzysu oraz podkreślono konieczność pomocy państwa, zwłaszcza dla gospodarstw domowych nie będących w stanie zaspokoić swoich elementarnych potrzeb konsumpcyjnych.

2.1 Przebieg kryzysu gospodarczego i jego istota

2.1.1 Pojęcie i miejsce kryzysu w cyklu koniunkturalnym

W każdej gospodarce obserwować można okresowe zmiany aktywności gospodarczej. Wielkości takie jak np.: zatrudnienie, produkcja, konsumpcja czy dochód narodowy podlegają wahaniom. Zmiany te w ekonomii określa się jako cykl koniunkturalny, co wskazuje na regularny przebieg procesu wahań koniunkturalnych. Współcześnie rzadko jednak fluktuacje charakteryzują się cyklicznością i regularnością.

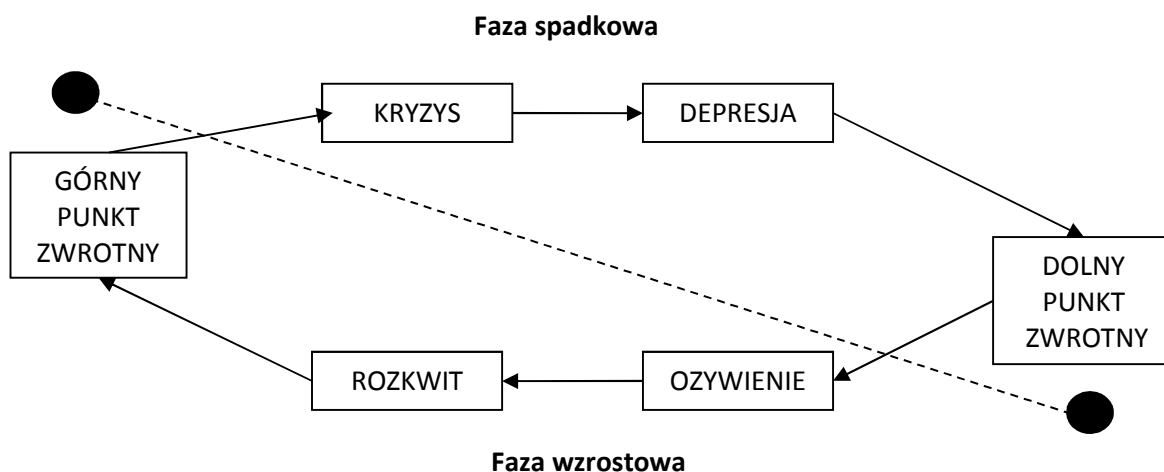
W literaturze przedmiotu wskazać można wiele koncepcji periodyzacji cyklu koniunkturalnego. Jednym z popularnych kryteriów oznaczania faz cyklu koniunkturalnego jest, ich liczba. W kontekście tym wyróżnić można np. cykle składające się z czterech, trzech lub dwóch faz. Niezależnie od liczby faz w każdym cyklu wyróżnić można okres niskiego

i zwykłego ruchu koniunkturalnego¹²⁴. Zniżkowy ruch koniunkturalny oznacza obniżoną aktywność gospodarki a, zwykły – rosnącą aktywność gospodarki.

Jedną z koncepcji czterofazowego cyklu koniunkturalnego jest podział zaproponowany przez L. Mendelsona, który wyróżnia:

- kryzys, w którym dochodzi do spadku poszczególnych wielkości ekonomicznych;
- depresję, oznaczającą względną stabilizację gospodarki na obniżonym poziomie, prowadzącą w pewnym momencie do osiągnięcia najniższego poziomu wzrostu i utrzymującego się przez pewien czas;
- ożywienie prowadzące do poprawy stanu aktywności gospodarczej;
- rozkwit, rozpoczynający się od osiągnięcia lepszych poziomów wskaźników aktywności gospodarczej w porównaniu z poprzednim cyklem. Pomimo, że w fazie tej mamy wzrost aktywności gospodarczej, to dynamika tego wzrostu zmienia się w zwolnionym tempie i jest zróżnicowana dla poszczególnych wskaźników ekonomicznych¹²⁵.

Rysunek 2.1 Przebieg cyklu koniunkturalnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Jabłońska, *Fluktuacje gospodarcze i kryzysy* [w:] *Elementarne zagadnienia ekonomii*, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007, s. 373-374.

Przykładowy przebieg czterofazowego cyklu koniunkturalnego przedstawia rysunek 2.1. Wynika z niego, że nowy cykl koniunkturalny rozpoczyna się wraz z kryzysem, przechodząc po pewnym czasie w depresję prowadzącą do osiągnięcia tzw. dolnego punktu zwrotnego, w którym gospodarka osiąga najniższe wskaźniki aktywności gospodarczej. Faza spadkowa kończy się wraz z pojawieniem się ożywienia gospodarczego. Stan gospodarki ulega wtedy stopniowej poprawie, aż do rozkwitu, w czasie którego aktywność gospodarcza osiąga tzw. górny punkt zwrotny. Jest to moment, gdy notuje się najwyższy poziom

¹²⁴A. Maksimczuk, *Makroekonomiczna teoria cykli koniunkturalnych* [w:] *Teoria ekonomii. Makroekonomia*, K. Meredyk (red.), t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 216-218.

¹²⁵A. Jabłońska, *Fluktuacje gospodarcze i kryzysy* [w:] *Elementarne zagadnienia ekonomii*, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007, s. 373-374.

aktywności gospodarczej od poziomu aktywności podczas poprzedniego szczytu. Po tym następuje kryzys i zaczyna się nowy cykl koniunkturalny.

W przebiegu cyklu koniunkturalnego trudno jest dokładnie określić ile czasu będą trwały poszczególne jego fazy. Pomimo, że w czterofazowym cyklu wahania koniunkturalne powtarzają się w określonym rytmie, to mogą być one zarówno mniej lub bardziej regularne.

Modyfikacja czterofazowych w tryfazowe cykle koniunkturalne wynika przede wszystkim za zmian zachodzących w otoczeniu. W cyklu tryfazowym wyróżnić można takie fazy jak np.: recesję, ożywienie i stabilizację. Jedną z koncepcji takiego cyklu jest trójfazowa koncepcja podziału M.K. Ewansa. Autor koncepcji do periodyzacji cyklu użył „...kryterium relacji rzeczywistego tempa wzrostu do trendu”, czyli wygładzonej ścieżki przedstawiającej rozwój produkcji w długim okresie po wyeliminowaniu krótkookresowych wahań”¹²⁶.

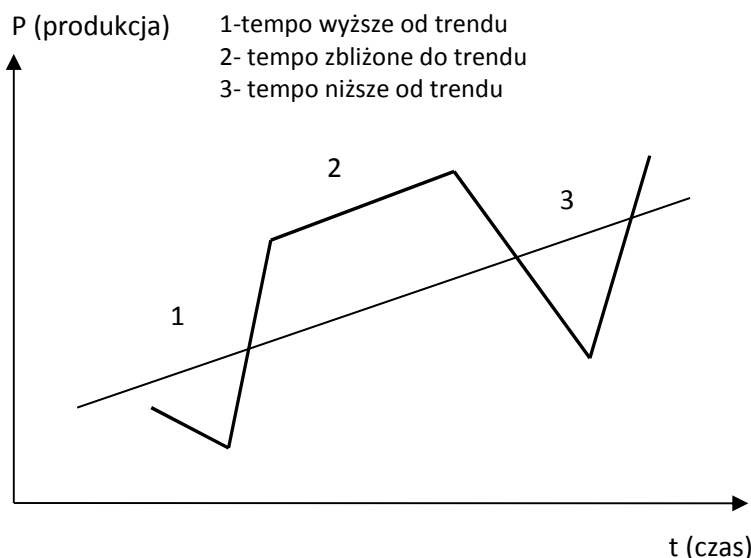
Trójfazowe oznaczenie cyklu koniunkturalnego przedstawia rysunek 2.2. Z analizy rysunku 1.9 wynika, że rzeczywiste tempo wzrostu na początku cyklu jest wyższe od trendu (faza I), następnie tempo to staje się zbliżone do trendu (faza II), a na końcu, zaznacza się tendencja spadkowa tempa wzrostu, które jest niższe od trendu (faza III).

Dwufazowe cykle koniunkturalne często utożsamia się ze współczesnymi cyklami koniunkturalnymi, w których zazwyczaj wyróżnia się dwie fazy: wzrostową i spadkową. Faza wzrostowa nazywana także fazą ekspansji, łączy w sobie ożywienie i rozkwit. To okres wysokiej aktywności gospodarki. Faza spadkowa natomiast, nazywana również recesją, łączy w sobie kryzys i depresję. To okres niskiej aktywności gospodarki, w której niekoniecznie musi dojść do spadku poszczególnych wielkości ekonomicznych. Objawami recesji może być brak wzrostu lub jego zwolnienie. Fluktuacje w takim oznaczeniu faz cyklu koniunkturalnego, obserwowane są w okresie rozpoczynającym się np. o drugiej wojnie światowej. Wtedy też coraz bardziej zaczęły zaznaczać się nieregularności w skali i czasie trwania wahań gospodarczych. Wahania gospodarcze w klasycznych cyklach koniunkturalnych, w których zachowany jest prosty regularny lub cykliczny charakter wahań, występowały w okresie przed drugą wojną światową¹²⁷. W kontekście tym powiedzieć można zatem, że wahania koniunkturalne w okresie przed i po drugiej wojnie światowej zasadniczo różnią się od siebie. Postępujące we współczesnym świecie zmiany społeczno- gospodarcze sprawiają, że współczesne cykle koniunkturalne, ulegają dalszym modyfikacjom, w czym dużą rolę odgrywa także globalizacja.

¹²⁶ A. Maksimczuk, Makroekonomiczna teoria cykli ..., op. cit., s. 213 i 217.

¹²⁷ P. Skrzypczyński, Metody spektralne w analizie cyklu koniunkturalnego gospodarki polskiej [w:] Materiały i Studia, Zeszyt nr 252, Narodowy Bank Polski, Warszawa 2010, s. 5 i 12.; dokument elektroniczny na http://www.nbp.pl/publikacje/materiały_i_studia/ms252.pdf (dostęp dnia 15.03.2013).

Rysunek 2.2 Trójfazowa periodyzacja cyklu koniunkturalnego

Źródło: A. Maksimczuk, *Makroekonomiczna teoria cykli koniunkturalnych* [w:] *Teoria ekonomii. Makroekonomia*, K. Meredyk (red.), t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 218.

Nie ma gospodarki rynkowej bez periodycznych kryzysów, co w swoich rozważaniach wykazało już wielu badaczy¹²⁸. Współczesną gospodarkę światową i tworzące ją gospodarki poszczególnych krajów po roku 2007 dotknęły trudności związane z rozprzestrzenieniem się globalnego kryzysu gospodarczego.

Kilkadziesiąt lat temu L. Mendelson stwierdził, że aby kryzys gospodarczy można uznać było za globalny, „...każdy z głównych krajów kapitalizmu nie tylko musi osiągnąć określony poziom rozwoju gospodarczego, ale kraje te muszą powiązane być ze sobą przez wystarczająco rozwinięte handlowe, kredytowe oraz inne stosunki gospodarcze, przede wszystkim zaś muszą toczyć ze sobą walki konkurencyjne”¹²⁹. To pokazuje co owym czasie sprzyjało rozwojowi kryzysowi w skali globalnej. Współcześnie powiązania te są bardzo rozwinięte, a ich występowanie nie jest warunkiem tego, że kryzys gospodarczy musi wystąpić i zostanie od razu uznany za globalny.

Niewątpliwie rozwój owych powiązań ułatwiają postępujące na świecie procesy globalizacyjne, które w wyniku ujawnionych na skutek globalnego kryzysu gospodarczego zjawisk, będą podlegały zmianom. W ślad za nimi zmieniać może także się charakter powiązań pomiędzy poszczególnymi państwami w sferach, których dotyczy globalizacja. Warto przytoczyć na tym gruncie przekroje globalizacji o których pisze A.F. Bocian. Są to:

- globalizacja ekonomiczna dotycząca przepływów na duże odległości dóbr, kapitałów i usług oraz informacji,
- globalizacja społeczna dokonująca się poprzez rozprzestrzenianie się idei, informacji i wyobrażeń oraz przemieszczanie się ludzi,

¹²⁸ N. Roubini, S. Mihm, *Ekonomia kryzysu*, Oficyna a Wolters Kluwers business, Warszawa 2011, s. 11.

¹²⁹ L. Mendelson, *Teoria i historia kryzysów i cykli ekonomicznych*, PWN, t.1, Warszawa 1959, s. 159.

- globalizacja polityczna związana z rozpraszaniem się polityki rządowej¹³⁰.

W literaturze przedmiotu znaleźć można wiele pojęć na określenie kryzysu, takich jak m.in.: załamanie, recesja, krach zapaść, osłabienie czy spowolnienie gospodarcze. W ogólnym ujęciu kryzys gospodarczy zdefiniować można jako okres, w którym dochodzi do załamania wzrostu gospodarczego, wyrazem czego są takie zjawiska jak np.: spadek PKB, wzrost bezrobocia, spadek zatrudnienia czy wzrost inflacji. Według Eurostatu kryzysem objęte jest państwo, które w kolejnych dwóch kwartałach odnotowuje spadek PKB.

Istnienie wielu określeń typów kryzys sprawia, że w wielu przypadkach nie odróżnia się pojęcia kryzysu gospodarczego od kryzysu finansowego, który często poprzedza gospodarczy. W efekcie spotkać można zamienne stosowanie owych pojęć. W tym kontekście warto przytoczyć pojęcie kryzysu finansowego, który według Raportu Banku Rozliczeń Międzynarodowych pt. „Financial Crises and Economic Activity” jest wydarzeniem, w wyniku którego korporacyjne i finansowe sektory poszczególnych krajów na skutek niekompetentnego działania instytucji finansowych i korporacji, doświadczają wielu trudności prowadzących do kłopotów z wywiązywaniem się na czas zawartych umów¹³¹. Doświadczając owych trudności podmioty rynkowe nie funkcjonują sprawnie. Dochodzi do obniżenia ich aktywności, co zaburza równowagę gospodarczą, wywołując tym samym wahania koniunkturalne.

Według Keynesa przejście tendencji zwyżkowej w tendencję zniżkową, zazwyczaj następuje nagle i gwałtownie. Jak stwierdza jednak wielu badaczy w przypadku kryzysu, który rozpoczął się formalnie po koniec 2008 roku było inaczej. Na początku pojawiły się łagodne sygnały ostrzegawcze, które z czasem zaczęły przybierać na sile. Na początku zmiany dokonywały się w sposób niezauważalny i widoczne były dopiero już w stadium zaawansowanym¹³².

W związku z tym stwierdzić można, że początkowo objawy aktualnego kryzysu traktowano jako drobne trudności, które nie będą miały znaczącego wpływu na stan gospodarki światowej i tworzących ją gospodarek krajowych. Szybko jednak zweryfikowano pomyłkę. Ostatni kryzys na świecie okazał bowiem się być rozległy i głęboki w swoich negatywnych konsekwencjach. Jak podkreśla R. Michalski kryzys objął zarówno sferę gospodarki realnej, czego przejawem była recesja w 2009 roku i w latach 2012-2013 obserwowana w strefie euro oraz sferę regulacyjną dotyczącą mechanizmu podejmowania

¹³⁰ A.F. Bocian, Procesy globalizacji a kryzys światowy [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009, J. Kaliński, M. Zalesko (red.,) Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 401 i 407.

¹³¹ S. G. Cecchetti, M. Kohler, Ch Upper, Financial Crises and Economic Activity, August 2009, dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf> (dnia 06.09.2012 r.).

¹³² A. Małkiewicz, Kryzys. Polityczne, ekologiczne ekonomiczne uwarunkowania, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010, s. 83.

decyzji, czego przejawem było m.in. podjęcie zbyt ostrożnych, nadmiernie rozciągniętych w czasie i mało skutecznych działań antykryzysowych¹³³.

2.1.2. Źródła kryzysu

Według A.F. Bociana, trwające od lat procesy globalizacyjne, w przypadku wystąpienia kryzysu, mogą wydłużać czas jego trwania. Nie wiadomo, jak długo trwać może zapaść ekonomiczna w poszczególnych gospodarkach. Można, jednak wskazać, że mniej wyrafinowane systemy finansowe państw, dają lepsze rokowania na czas kryzysu¹³⁴ i mogą uchronić je przed poważniejszymi turbulencjami gospodarczymi. W tym kontekście warto wskazać, że jak podkreśla R. Michalski, polski system finansowy w okresie po globalnym kryzysie gospodarczym i problemach gospodarczych w strefie euro najbardziej zagrożony jest nie przez czynniki wewnętrzne, ale przez wciąż niestabilną sytuację gospodarczą poza krajem¹³⁵. Niezwykłość ostatniego kryzysu gospodarczego na świecie w tej sytuacji polega a tym, że dotknął on przede wszystkim „kraje rozwinięte gospodarczo”, w których okazało się, że ich system finansowy nie jest zupełnie przygotowany do radzenia sobie z problemem niewypłacalności¹³⁶, która w okresie kryzysu nabrała większego znaczenia w kontekście ograniczenia możliwości podejmowania działań antykryzysowych.

W tym względzie szczególną rolę w rozprzestrzenianiu się kryzysu, który rozpoczął się pod koniec 2008 roku, odgrywał właśnie globalny system finansowy. Aczkolwiek podkreślić trzeba, że zapewniając „...środki niezbędne do akumulacji kapitału oraz dyfuzji postępu technologicznego i organizacyjnego”, wpływa korzystnie na wzrost gospodarczy na świecie¹³⁷, to jednak tworząc przez to powiązane wzajemnie ze sobą systemy finansowe poszczególnych krajów, ułatwia przenikanie turbulencji finansowych z jednych krajów do drugich. Najprostszą drogą zrozumienia kryzysu gospodarczego jest odwołanie się do tzw. kanałów transmisyjnych, przez które system finansowy oddziaływa na realną gospodarkę¹³⁸. Podłączenie systemu finansowego do realnej gospodarki prezentuje rysunek 2.3.

¹³³ R. Michalski, Przyszłość finansowo-gospodarcza, i polityczna Unii Europejskiej, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Ekonomia VI, nr 36/2014, s. 61-62.

¹³⁴ A.F. Bocian, Procesy globalizacji a kryzys ... op. cit., s. 417.

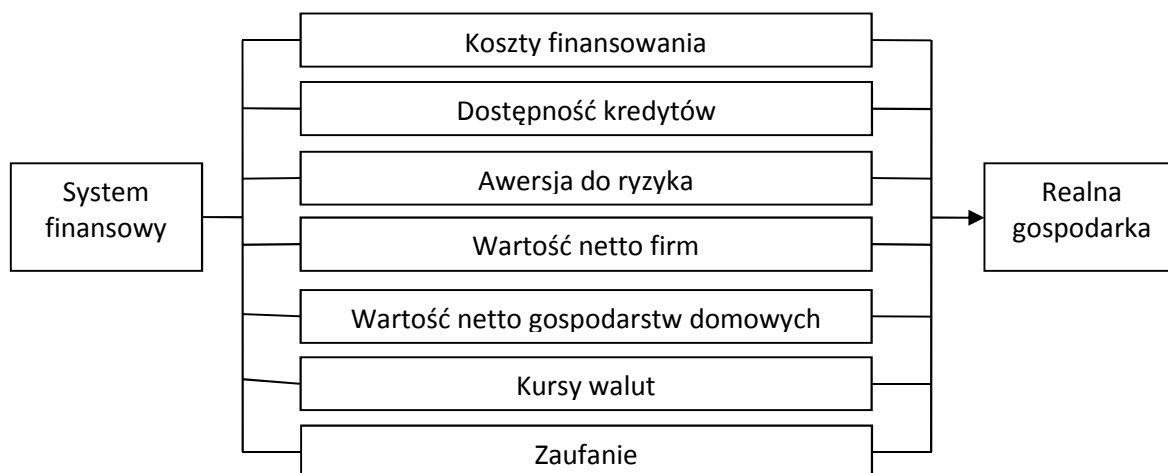
¹³⁵ R. Michalski, Polska polityka pieniężna w roku 2014 - déjà vue, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Raport o stanie finansowym państwa 2014-2015. Ekonomia VIII, 43 (5)/ 2015 , s. 45.

¹³⁶ R. Michalski, Przyszłość finansowo-gospodarcza, i polityczna Unii Europejskiej, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Ekonomia VI, nr 36/2014, s. 64.

¹³⁷ J. Grabowiecki, Stagnacja gospodarcza i reformy strukturalne w Japonii [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009, J. Kaliński, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s.277.

¹³⁸ S. G. Cecchetti, M. Kohler, Ch Upper, Financial Crises and Economic Activity, August 2009, s. 4., dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf> (dostęp dnia 06.09.2012 r.).

Rysunek 2.3 Podłączenie systemu finansowego do realnej gospodarki

Źródło: opracowanie własne na podstawie S. G. Cecchetti, M. Kohler, Ch Upper, *Financial Crises and Economic Activity*, August 2009, s. 5., dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf> (dostęp dnia 06.09.2012 r.).

Identyfikacja kanałów, poprzez które system finansowy powiązany jest z gospodarką, jest konieczna przede wszystkim z uwagi na to, że pomiędzy systemem finansowym, a stanem gospodarki doszukać się można wielu wzajemnych zależności poprzez wiążące je elementy. Chodzi o takie elementy jak: koszty finansowania, dostępność kredytów, awersja do ryzyka, wartość netto firm i gospodarstw domowych, kursy walut i zaufanie (rysunek 2.3), które w zróżnicowany sposób wpływają na rzeczywisty stan gospodarki. I tak rosnące koszty finansowania, prowadzą do wzrostu stóp procentowych i spadku cen akcji, a to do spadku inwestycji. Powstające wskutek tego zaburzenia w systemie finansowym, sprawiają, że instytucje znacznie zaostrzają warunki uzyskania kredytów, co obserwować można w przypadku ostatniego kryzysu.

Rosnące koszty kredytów i ograniczenie ich dostępności pośrednio zmniejszają dochody gospodarstw, co negatywnie rzutuje na poziom popytu konsumpcyjnego. Wskutek niekorzystnych uwarunkowań ekonomicznych popyt ten maleje, a u konsumentów obserwować można rosnącą awersję do ryzyka. W związku z tym konsumenci są bardziej racjonalni w podejmowaniu swoich decyzji zakupowych. Jeżeli już zdecydują się dokonać zakupu, z którym związane jest określone ryzyko, to oczekują w zamian wielu dodatkowych korzyści lub odkładają ten zakup na później. Znaczenia nabiera nie tylko cena, ale i wysoka jakość dobra. Generalnie jednak w warunkach kryzysu konsumenci starają się unikać nabywania aktywów obarczonych jakimkolwiek ryzykiem.

Wskutek spadających cen akcji na całym świecie i cen nieruchomości oraz mniejszej dostępności kredytów, w niektórych krajach obserwować można drastyczny spadek wartości

netto dochodów gospodarstw domowych i firm¹³⁹. W przypadku gospodarstw domowych oznacza to spadek ich zamożności, a co za tym idzie zmiany w poziomie oszczędzania oraz poziomie i strukturze wydatków konsumpcyjnych. Natomiast w przypadku przedsiębiorstw, zwykle sygnalizuje to pogorszącą się rentowność. Obie te zmiany niewątpliwie wpływają na realny stan gospodarki, który w wyniku interakcji przynajmniej kilku elementów ulega pogorszeniu.

Niemniej ważne od omówionych już kanałów, poprzez które z systemu finansów kryzys dociera do gospodarki, są kursy walut oraz aspekt zaufania. W dobie obecnego kryzysu, każdy podmiot rynkowy dąży do minimalizacji ryzyka związanego z alokacją własnego kapitału. Osłabienie kursu walut poszczególnych państw powoduje odpływ kapitału oraz obniża ich wiarygodność, a tym samym i zaufanie do ich aktywów, które uważane za mniej bezpieczne, nie chętnie są nabywane. Podobnie rzecz wygląda w firmach i gospodarstwach domowych, gdy na skutek spadku ich rentowności, spada ich wiarygodność, a tym samym i zaufanie. Dlatego też wraz ze wzrostem niepewności i ryzyka, każdy inwestor i konsument, dokładniej weryfikuje podejmowane decyzje. Staje się bardziej ostrożny. Jego zaufanie spada. Sytuację tą oddają poziomy wskaźników zaufania przedsiębiorców i konsumentów, które od momentu rozpoczęcia się obecnego kryzysu nie są zadawalające.

Pisząc o ostatnim kryzysie często wielu badaczy porównuje go z kryzysem lat trzydziestych XX wieku. Jak zaznacza J. Borowski, takie porównanie poprzez pryzmat na przykład wskaźników ilustrujących spadek produkcji, dochodu narodowego, zatrudnienia, eksportu czy importu, jest absurdalne¹⁴⁰. Również A.F. Bocian, stwierdza, że takie porównania mają małą siłę predykcyjną. Gospodarka lat trzydziestych XX wieku, zdecydowanie bowiem różni się od współczesnej gospodarki¹⁴¹.

Prowadząc na tej płaszczyźnie studia literaturowe, nasuwa się konkluzja, że kryzysy nie są wyjątkiem, lecz regułą. Nie oznacza to oczywiście, że każdy kryzys jest taki sam i wypływa z tych samych źródeł. Konkretnie okoliczności kryzysu mogą zmieniać się, a jego źródłem mogą być rozmaite problemy występujące w różnych dziedzinach gospodarki. Jeżeli zapytać by się ekonomistów, dlaczego kryzysy występują i co jest ich źródłem, udzieliliby najrozmaitszych odpowiedzi. „Część powiedziałaby, że kryzysy są nieodłącznym skutkiem ingerencji państwa w gospodarkę, inni zaś, że dochodzi do nich dlatego, że państwo za mało wtrąca się. Jeszcze inni uznaliby, że nie ma czegoś takiego jak załamanie koniunktury

¹³⁹ Wartości netto gospodarstwa domowego/ firmy zdefiniować można jako wartości netto aktywów gospodarstwa domowego/ firmy pomniejszone o zobowiązania, co wartościowo odpowiada kapitałowi własnemu.

¹⁴⁰ J. Borowski, Korporacje transnarodowe wobec kryzysu hipotecznego [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009, J. Kaliński, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 439.

¹⁴¹ A. F. Bocian, *Ekonomia. Globalizacja a etyka* [w:] *Ekonomia- Polityka- Etyka*, A.F. Bocian (red.) t. III, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012, s. 284.

gospodarczej czy pęknięcie bańki spekulacyjnej, bo rynki są samowystarczalne, więc jeśli ceny domów wzrastają, dwa, trzy razy w ciągu kilku lat, a potem nagle gwałtownie spadają, by sięgnąć dna, to należy się z tym pogodzić: tak rynek reaguje na nowe informacje”¹⁴². Coraz częściej pojawiają się także odpowiedzi, że kryzysy biorą się głównie z psychiki człowieka. To czynniki psychologiczne popycha ludzi do nieracjonalnych zachowań i podejmowania irracjonalnych decyzji¹⁴³.

Ekonomiści różnią się, zatem przy wyjaśnianiu źródeł powstawania kryzysów. Jedni upatrują ich w czynnikach losowych, czynnikach psychologicznych, błędnej polityce pieniężnej, a inni w niedoskonałościach mechanizmu rynkowego, zawodności państwa czy zmianach po stronie popytu i podaży. Na przykład według R. Bootle’a przyczyn obecnego kryzysu należy upatrywać w interakcji kilku czynników. Są to:

- bańki inwestycyjne objawiające się nadmiernym wzrostem cen w jednej branży w oderwaniu od realiów gospodarczych. Wskazuje się zwłaszcza na bańki na rynkach nieruchomości w Stanach Zjednoczonych jako zasadnicze źródło obecnego kryzysu.;
- błędna polityka finansowa, w której zrezygnowano z restrykcji narzucających instytucjom finansowym rozdział funkcji, co przyczyniło się do ujawnienia się słabości finansowej banków;
- błędna polityka pieniężna, której analizą zajmował się m.in. John B. Taylor. W swoich opracowaniach wskazał, jak nadmierne obniżenie stóp procentowych przez bank centralny w Stanach Zjednoczonych, po roku 2001 wywołało przyspieszony wzrost kredytów, który z kolei przyczynił się do powstania bańki mieszkaniowej w USA., a w roku 2007 wywołał kryzys finansowy. To z kolei powodowało nadmierne presje na banki centralne w innych krajach, w tym w strefie euro, gdzie też nadmierne zaczęto obniżać koszty kredytów¹⁴⁴;
- wydatki przewyższające dochody budżetowe pociągające za sobą nadmierne zadłużanie się państw.
- rosnące ryzyko i niepewność działalności inwestycyjnej połączone z niewydolną wyceną przez różne instytucje ryzyka inwestycyjnego;
- niekompetencja instytucjonalna przejawiająca się np. w słabym systemie nadzoru korporacyjnego, niepełnym egzekwowaniu przepisów prawa w zakresie konkurencji, krótkowzroczność decyzyjna, uległość i inne;

¹⁴² N. Roubini, S. Mihm, op. cit., s. 33 i 59.

¹⁴³ B. Poskrobko, *Cykle i trendy [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009*, J. Kaliński, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s.25.

¹⁴⁴ L. Balcerowicz, *Przedmowa do wydania polskiego [w:] Zrozumieć kryzys finansowy*, J. B. Taylor, Wydanie I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010, s. 13-14.

- nadmierne skłonności do oszczędzania w wielu krajach świata prowadzące do zamrożenia środków pieniężnych, które z kolei powoduje zakłócenia w przepływie dochodu i spowolnienia w ruchu okrężnym¹⁴⁵.

Mówiąc o możliwych źródłach kryzysu gospodarczego, warto wspomnieć o austriackiej teorii koniunktury, sformułowanej przez Misesa i rozwiniętej przez Hayeka, która źródeł fluktuacji gospodarczych upatruje w nadmiernej ekspansji kredytowej. Zgodnie z tym podejściem zbyt duża ilość udzielanych kredytów, prowadzi do sztucznego obniżenia rynkowej stopy procentowej poniżej poziomu, który skłania podmioty do dobrowolnego oszczędzania. Ograniczony w wyniku tego dostęp do środków produkcji, utrudnia przedsiębiorcom realizację inwestycji, czego objawem w skali makro jest zmniejszenie tempa wzrostu gospodarczego¹⁴⁶.

Inne podejście w tej sprawie, prezentuje J.M. Keynes, który głównego źródła kryzysów upatruje w niedostatecznym popycie na dobra konsumpcyjne i inwestycyjne. Wysoka stopa procentowa jego zdaniem nie służy koniunkturze gospodarczej, gdyż ogranicza inwestycje, a nawet może prowadzić do inwestowania w zapasy. Lepsza jest niska stopa procentowa, która może pobudzić wzrost gospodarczy. Mając na celu zwiększenie skłonności do konsumpcji wskazane jest podejmowanie i koncentrowanie się nie na jednym działaniu, ale na wielu zabiegach polityczno - gospodarczych. Aczkolwiek wysoka stopa procentowa, nie wpływa dobrze na rynek pracy, gdyż nie zapewnia pełnego zatrudnienia, jednak nie należy jednak od razu upatrywać przyczyn kryzysu tylko w wysokiej stopie procentowej¹⁴⁷.

W przypadku ostatniego kryzysu gospodarczego na świecie, jego źródła sprowadzić można do dwóch kategorii: makroekonomicznych i mikroekonomicznych. Przedstawia je tabela 2.1.

Wzrost znaczenia makroekonomicznych źródeł globalnego kryzysu gospodarczego wynikać może przede wszystkim ze zjawiska współzależności gospodarczej krajów od siebie. „...W każdym momencie w gospodarce narodowej danego kraju ujawniają się m.in. skutki cyklicznego rozwoju innych gospodarek narodowych i odwrotnie – cykliczny rozwój danej gospodarki narodowej oddziałuje w mniejszym lub większym stopniu na rozwój krajów – partnerów”¹⁴⁸. W warunkach występujących współzależności gospodarczych pomiędzy poszczególnymi krajami, zwłaszcza w czasie kryzysu, każdej gospodarce towarzyszy niepewność i ryzyko. Żaden kraj, ani funkcjonujące w nim podmioty rynkowe w związku z

¹⁴⁵ R. Bootle, *The Trouble with markets. Saving capitalism from itself*, Nicholas Brealey Publishing, London 2009, s. 9.

¹⁴⁶ R. Ciborowski, *Uwarunkowania kryzysów gospodarczych w austriackiej szkole ekonomii* [w:] *Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009*, J. Kaliński, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 33-34.

¹⁴⁷ J.M. Keynes, *op.cit.*, s. 293-294 i 289.

¹⁴⁸ J. Misala, *Globalne kryzysy gospodarcze i procesy dostosowawcze w gospodarce światowej – współczesne implikacje dla Polski*, [w:] *Współczesny kryzys gospodarczy. Przyczyny. Przebieg. Skutki*, J. L. Bednarczyk, S. I. Bukowski, J. Misala (red.), Wydanie I, Warszawa 2009, s. 15.

tym nie mogą być pewne dnia jutrzejszego, nawet jeżeli kryzys dotknął je tylko w niewielkim stopniu.

Tabela 2.1 Źródła ostatniego kryzysu gospodarczego

Źródła kryzysu	
Makroekonomiczne	Mikroekonomiczne
- problemy z narastaniem globalnej nierównowagi gospodarczej - uporczywe i duże deficyty w obrotach bieżących połączone z rosnącym zadłużaniem się krajów - nadwyżki w przepływach kapitałowych kapitału z krajów wschodzących do krajów uprzemysłowionych, zwłaszcza do Stanów Zjednoczonych - wysoka stopa oszczędzania na świecie - długi okres trwania niskich stóp procentowych	- zniekształcenie zachęt dla konsumentów - wady technik stosowanych do pomiaru, oceny i zarządzania ryzykiem oraz wykorzystywanie ich do monitorowania w strukturach nadzoru korporacyjnego wykorzystywanych do monitorowania - zawodność systemu regulacyjnego

\
Źródło; opracowanie własne na podstawie BIS, 79th Annual Report, Bank for International Settlements, Basel 2009, June 29, Chapter 2, s. 4 i 7.; dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2009e1.pdf> (dostęp dnia 09.08.2012 r.).

Jednym z istotnych makroekonomicznych źródeł ostatniego kryzysu, są problemy z narastaniem globalnej nierównowagi gospodarczej. Narastająca nierównowaga w tempie rozwoju gospodarczego krajów w coraz większym stopniu różnicuje warunki inwestycyjne i oszczędnościowe na świecie. W długiej perspektywie czasu taki stan rzeczy jest niekorzystny dla gospodarki światowej i tworzących ją gospodarek poszczególnych krajów. Prowadzić bowiem może to na świecie do jeszcze większego rozwarstwienia na poziomie społecznym i gospodarczym.

W tym kontekście należy zaznaczyć, że przez wiele lat sądzono, że ruch kapitału odbywa się tylko w kierunku z krajów bogatych do krajów biednych. Tym samym dominowało przeświadczenie, że koniunktura krajów biednych uzależniona jest od koniunktury krajów bogatych. Zgodnie tym, jeżeli więc źle dzieje się w gospodarkach krajów bogatych, powinno to przełożyć się na gospodarki krajów biedniejszych. Jak wykazuje J. Borowski – sytuacja ta, to przeszłość. Uwidacznia się to np. w okresie pierwszej fali obecnego globalnego kryzysu gospodarczego. Podczas gdy kraje rozwinięte znalazły się w kryzysie, to w krajach wschodzących, utrzymał się szybki wzrost gospodarczy (np. Chiny czy Indie). Rosnąca samodzielność i rola krajów wschodzących w gospodarce światowej, a także coraz lepsze umiejętności rządów radzenia sobie z okresami dekonunktury¹⁴⁹, wydają się jednak dawać nadzieję, na stopniowe, ale bardzo powolne wyrównywanie globalnych nierówności w tempie rozwoju gospodarczego.

¹⁴⁹ J. Borowski, Korporacje transnarodowe wobec ..., op. cit., s. 436 i 439-440.

Inny ważny zestaw makroekonomicznych źródeł kryzysu to wydłużanie okresu niskich stóp procentowych w przemysłowych i wschodzących gospodarkach rynkowych. Jeżeli w jednym kraju uprzemysłowionym, który borykał się z trudnościami gospodarczymi podjęto decyzję o obniżce stóp procentowych, w ślad za nim idą kraje wschodzące będące pod wpływem turbulencji gospodarczych, które także obniżały stopy procentowe. Niskie stopy procentowe spowodowały wiele efektów, z których jedne były bardziej przewidywalne, a inne mniej. Do tych bardziej przewidywalnych zaliczyć można możliwość zaciągnięcia przez gospodarstwa domowe taniego kredytu, co doprowadziło do boomu kredytowego w krajach uprzemysłowionych. Skutkowało to nie tylko zadłużaniem się gospodarstw domowych, ale powstawaniem także „baniek na rynkach nieruchomości” Innym efektem niskich stóp procentowych był wzrost zdyskontowanej wartości strumieni dochodów wynikających z aktywów zarabiających. Sprzyjały temu zwłaszcza tworzone zachęty w branży zarządzania aktywami. Instytucje finansowe chętnie wchodziły w długoterminowe kontrakty zarządzania aktywami oferując stosunkowo wysokie stopy zwrotu. Kiedy jednak stopy procentowe obniżały się, instytucjom finansowym trudniej było dotrzymać warunków kontraktów. W rezultacie instytucje, aby móc wywiązać się z zawieszonych kontraktów, zaczęły przyjmować na siebie większe ryzyko. Prowadziły tym samym do kształtowania się mylnego wyobrażenia o trendzie wzrostu, który przedstawiany było jako wyższy, niż był w rzeczywistości¹⁵⁰.

Obok źródeł makroekonomicznych kryzysu ujawniło się także wiele czynników natury mikroekonomicznej pogłębiających kryzys gospodarczy. Po pierwsze należą do nich problemy z tworzeniem zachęt inwestycyjnych. Instytucje finansowe kreując system różnorodnych zachęt, starają się przede wszystkim przyciągnąć jak największą rzeszę klientów. Ludzie ulegając zachętom i powierzając instytucjom finansowym swoje pieniądze z góry zakładają że ich fundusze są bezpieczne. Założenie to wynika zwłaszcza stąd, że niewiele osób posiada wiedzę o bilansach banków, z usług których korzysta czy o finansach przedsiębiorstw, w których inwestują poprzez zakup akcji czy dłużnych papierów wartościowych. W obecnym kryzysie niestety system, który miał być bezpieczny dla m.in. konsumentów, zawiódł ich. W efekcie wielu konsumentów straciło swoje fundusze i zaczęło zadłużać się korzystając z tanich kredytów.

Następnym na liście mikroekonomicznych źródeł ostatniego kryzysu jest wadliwy pomiar i ocena ryzyka. Przekonanie, że gospodarka światowa pomimo powolnego rozwoju w długim okresie jest stabilna, prowadzi do kształtowania się poglądu, że długi okres względnej stabilności w gospodarce, oznacza małe ryzyko. Jak podkreśla w swoim raporcie Bank Rozliczeń Międzynarodowych, jest to błędne myślenie, którego eliminacja stanowi

¹⁵⁰ BIS, 79th Annual Report, Bank for International Settlements, Rescue. Recovery. Reform, Chapter 1, Basel 2009, June 29, , p. 5-6.; dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2009e1.pdf> (dostęp dnia 09.08.2012 r.).

wyzwanie¹⁵¹. Taki pogląd obniża czujność i skraca czas reakcji na mogące pojawić się zagrożenia, a tym samym zmniejsza szanse na podjęcie optymalnych działań przeciwdziałających negatywnym skutkom zawirowań gospodarczych.

Oprócz problemów z zachętami inwestycyjnymi i pomiarem ryzyka istotnym mikroekonomicznym źródłem kryzysu jest fakt, że instytucje finansowe stosunkowo łatwo mogą przenosić działalność poza obszar regulacyjny. W chwili obecnej rozrośnięty system finansowy, obok banków działających w obszarze regulacyjnym, tworzą także pozabankowi pośrednicy, którzy nie podlegają już tak restrykcyjnym regulacjom, jak same banki. Z tego względu można powiedzieć, że współczesny system finansowy stał się bardziej ryzykowny, niż w przeszłości.

Ocena przyczyn ostatniego kryzysu jest jeszcze o tyle utrudniona, zwłaszcza że do niedawna jeszcze mówiło o trwaniu kryzysu. Pomimo, że przed 2012 rokiem uważano, że gospodarka światowa powoli wychodzi z kryzysu, to Raport ONZ World Economic Situation and Prospects 2012 pokazał, że gospodarkę światową w następnych latach mogą czekać dalsze zawirowania gospodarcze. Chodziło zwłaszcza o groźbę trzeciej fali globalnego kryzysu gospodarczego, która tym razem miała objąć państwa „rynków wschodzących” i rozwijających się¹⁵². Przyczyną tego było wiele nierozwiązanych problemów w najbardziej rozwiniętych gospodarkach świata w następstwie recesji w latach 2008-2010. Najpilniejszym problemem do rozwiązania w tym kontekście, była niekorzystna sytuacja na rynku pracy w większości krajów świata, która wpłynęła na ograniczenie dochodów ludności¹⁵³.

Na koniec warto odnieść się do stwierdzenia R. Michalskiego, który podkreśla, że ostatni kryzys gospodarczy na świecie doprowadził do przeorientowania polityki gospodarczej państw strefy euro i zapoczątkował wiele istotnych zmian organizacyjno-regulacyjnych, których wprowadzenie potrwa kilka lat. Na tym tle polska polityka gospodarcza w małym stopniu dostosowała się do zmian zachodzących w globalnym otoczeniu, koncentrując swoje działania przeważnie na kwestiach wewnętrznych kraju¹⁵⁴.

Konkludując, analiza źródeł ostatniego kryzysu gospodarczego, nasuwa pytanie, czy ów kryzys powinien być zaliczony do „...kategorii recesji, spowodowanej błędną polityką makroekonomiczną, zwłaszcza w sferze finansowej czy kategorii depresji wynikającej z narastania i przekłuwania bąbli spekulacyjnych ze wszystkimi negatywnymi konsekwencjami dla sfery realnej”. Jako, że do ostatniego kryzysu doprowadziły oba te zdarzenia, kryzys ten

¹⁵¹ BIS, 79th Annual Report..., op. cit., p. 10.

¹⁵² R. Michalski, Polityka gospodarcza Polski w okresie zaburzeń finansowych i przemian strukturalnych w gospodarce europejskiej i światowej, Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula. Rola środowiska w przepływach międzygałęziowych, nr 3 (49)/ 2016 s. 14.

¹⁵³ World Economic Situation and Prospects 2012, United Nations, s. 1.; dokument elektroniczny na stronie http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2012wesp.pdf (dostęp dnia 09.08.2012 r.).

¹⁵⁴ R. Michalski, Polityka gospodarcza Polski w okresie zaburzeń finansowych i przemian strukturalnych w gospodarce, op .cit., s. 14.

nazwano „...Wielką Recesją przez mocno wątpliwą analogię do Wielkiej Depresji lat 1929-1933”¹⁵⁵.

2.1.3. Etapy kryzysu

Ostatni kryzys gospodarczy na świecie rozwinął się w kilka wyraźnych etapów o różnym stopniu natężenia. W rozważaniu tych warto odwołać się do jednego z raportów Banku Rozliczeń Międzynarodowych, w którym nakreślone zostały kolejne stadia kryzysu. Raport wymienia pięć etapów ostatniego kryzysu. Są to:

- 1) Etap wczesny zwany preludium, trwający do połowy marca 2008 r. Jest to okres niezwykle niskich realnych stóp procentowych, dogodnych warunków kredytowych, niskiej zmienności w rynkach finansowych i powszechne podwyższenie cen aktywów. W okresie tym obserwować można było zawirować na rynku kredytów hipotecznych, które rozpoczęły się w Stanach Zjednoczonych. Banki udzielając pożyczek osobom, które nie mogły ich spłacić, doprowadziły do tego, że zaczęły przeżywać trudności. Początkowo było to tylko kilka czołowych Banków w Stanach Zjednoczonych, jednak z biegiem czasu kryzys rozgrzeszył na inne branże, rynki finansowe innych państwa, aż objął gospodarkę światową.
- 2) Etap drugi, obejmujący okres od połowy marca do września 2008 roku. Charakterystyczne dla tego etapu było rosnące zainteresowanie inwestorów krajami wschodzącymi. Niestety pogłębiająca się recesja w Stanach Zjednoczonych doprowadziła do rozprzestrzenienia się kryzysu na inne główne gospodarki świata. Pojawiło się wiele obaw co do zdolności banków poradzenia sobie z kryzysem. System bankowy ogarnęła panika. Przewidywano duże straty finansowe, które znalazły potwierdzenia w bilansach banków. Pojawiła także niepewność co do wartości aktywów, która tylko jeszcze bardziej spotęgowała panikę. Pojawiające się bariery finansowania, zaczęły wymuszać sprzedaż aktywów. Ceny akcji zaczęły spadać, co generowało znaczne straty finansowe. Wprowadzono w związku z tym w Stanach Zjednoczonych nadzwyczajne środki ograniczenia krótkiej sprzedaży akcji w największych bankach i firmach brokerskich, które co prawda pomogły w ograniczeniu rosnącej presji pod wpływem kryzysu, jednak na krótko. W tym czasie niepewność co do banków i presja finansowania inwestycji w „bezpiecznych walutach” rosły. Wydarzenia te okazały się być na tyle toksyczne, że nastąpiło bankructwo Lehman Brothers, które zapoczątkowało drastyczny spadek zaufania globalnego.

¹⁵⁵ R. Michalski, J. Sawicki, D.J. Błaszczuk, K. Prandecki, W stronę zrównoważonego rozwoju, Akademia Finansów i Biznesu Vistula, Warszawa 2015, s. 7.

- 3) Etap trzeci, zwany kryzysem zaufania globalnego. Obejmował okres pomiędzy połową września a połową października 2008 roku. Znamienne dla tego okresu był wzrost liczby instytucji finansowych zagrożonych ryzykiem niewypłacalności, co powodowało narastanie kryzysu globalnego zaufania. Aby temu zapobiec działania państw koncentrowały się przede wszystkim na wsparciu płynności poprzez dokapitalizowanie całego systemu bankowego. Jednocześnie coraz bardziej zaostrzały się warunki finansowania, co zaczęły odczuwać kraje wschodzące, które dodatkowo odczuwały także załamanie się eksportu. Rynki finansowe były pod stałą presją strat na skutek spadającego zaufania do bezpieczeństwa czynionych inwestycji. Jako, że w ostatnich latach rynek finansowy w poszczególnych krajach zdominowany był w znacznej części przez napływający kapitał zagraniczny, który zapewniał dostęp do dużych depozytów walutowych, pojawiało się na nim wiele obaw przed ograniczeniem do źródeł zagranicznego finansowania. Pożyczkobiorcy i inwestorzy w rezultacie stali się bardziej czujni na działania instytucji finansowych. Aby ustabilizować sytuację, państwa zaczęły zwracać się o pomoc do MFW i innych instytucji międzynarodowych, co przyniosło oznaki tymczasowej poprawy. Pozostające nierozwiązane problemy po krótkiej przerwie względnej poprawy, powodowały dalszy jednak spadek indeksów giełdowych w poszczególnych krajach.
- 4) Etap czwarty, był jedną z reakcji na postępującą niestabilność finansową na świecie oraz wzrost obaw przed pogłębieniem się kryzysu. Obejmował on okres pomiędzy połową października 2008 roku a połową marca 2009 roku. W okresie tym ujawniły makroekonomiczne i finansowe efekty przenikania spowolnienia gospodarczego w skali globalnej. W rezultacie rządy państw zaczęły koncentrować się zwłaszcza na skutkach spowolnienia gospodarczego. Podejmowane przez nie działania miały na celu złagodzenie skutków szybko rosnącej fali spowolnienia gospodarczego. Pojawiło się wiele pytań o skuteczność owych działań. Nie wszystkie z nich okazały się być pomocne. W rezultacie gospodarki wielu krajów zaczęły wykazywać coraz gorsze dane. Wskaźniki ekonomiczne z każdą chwilą były słabe, co uwidaczniało się w różnego rodzaju raportach. Napływające w owym czasie pesymistyczne wieści od czasu do czasu przerywały tylko krótkotrwałe okresy optymizmu jako odpowiedź na zapowiadane interwencje rządowe. Ostatecznie dane o PKB z początku 2009 roku potwierdziły jednak destrukcyjny wpływ kryzysu finansowego na gospodarki poszczególnych krajów.
- 5) Etap piąty (od połowy marca 2009 i lata kolejne), w którym obserwować można było czasowe symptomy ożywienia gospodarczego. Pomimo poprawy warunków na różnych rynkach, niepewność i ryzyko, że sytuacja w gospodarkach znowu się

pogorszy nie ustępowały w owym czasie. Wysiłki rządowe państw połączone z bankami centralnymi, nie do końca zdołały zatem przywrócić globalne zaufanie¹⁵⁶.

W kolejnych etapach ostatniego kryzysu gospodarczego coraz bardziej ujawniała się zwiększona wrażliwość gospodarki światowej na zmiany polityki stóp procentowych. Należy podkreślić, że wprowadzanie ujemnych stóp procentowych, które pobudzają będący w stagnacji wzrost gospodarczy, jest coraz częstsze. Zagrożeniem w tej sytuacji jest nadmierne obniżenie stóp procentowych, czego efektem może być tylko czasowa poprawa sytuacji na rynku kapitałowym, rynku pracy czy rynku dóbr konsumpcyjnych, która daje mylny obraz stanu gospodarki. Nagromadzenie w rezultacie fałszywych informacji, prowadzi wtedy do błędnych wniosków. Mało przewidywalna w tej sytuacji gospodarka, utrudnia określenie rzeczywistych konsekwencji płynących z podjętych decyzji, które okazać mogą się fatalne w skutkach dla realnej sfery gospodarki¹⁵⁷. Aby wyeliminować ryzyko takiej sytuacji, jak wskazuje austriacka teoria koniunktury, musi pojawić się faza kryzysu i depresji, które umożliwią powrót do odpowiednich proporcji pomiędzy poszczególnymi elementami gospodarki¹⁵⁸, aby na nowo mogła ona wkroczyć na ścieżkę wzrostu.

Na tym tle warto zaznaczyć, że polska Rada Polityki Pieniężnej odmiennie od wiodących banków centralnych krajów rozwijających się, które utrzymują swoje stopy procentowe poniżej stóp inflacji, prowadzi politykę realnych dodatnich stóp procentowych, które od lipca 2013 roku wyraźnie rosną¹⁵⁹.

Istotnym problem w przebiegu ostatniego kryzysu okazała się kwestia zadłużenia państw. Aczkolwiek jak zaznacza H. Wnorowski, korzystanie przez kraje z zagranicznych kredytów, od dawna jest stałym elementem funkcjonowania gospodarek, to jednak obecnie świadomość szybkiego wychodzenia z długu jest mniejsza niż kiedyś. Współcześnie coraz częściej kraje pożyczają z myślą o realizacji celów bieżących, kiedyś chodziło natomiast przeważnie o cele rozwojowe. Wciąż rosnące potrzeby bieżące społeczeństwa, sprawiają się, że państwo pożycza coraz więcej. Jeden kredyt często spłaca drugim. Wreszcie coraz bardziej oddalając się „...od tzw. granicy bezpieczeństwa, tj., sytuacji, gdy roczna obsługa zadłużenia przekracza 25% wartości rocznego eksportu, a wielkość spłaty rocznych odsetek

¹⁵⁶ BIS, 79th Annual Report, Bank for International Settlements, *The Global Financial Crisis, Chapter 2*, Basel 2009, June 29, s. 16-36.; dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2009e2.pdf> (dostęp dnia 12.08.2012 r.).

¹⁵⁷ BIS, 89th Annual Report, Bank for International Settlements, *Global financial markets: between uneasy calm and turbulence, Chapter 2*, Basel 2016, June 26, s. 5-6.; dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2016e2.htm> (dostęp dnia 09.08.2016 r.).

¹⁵⁸ R. Ciborowski, *Uwarunkowania kryzysów gospodarczych ...*, op. cit., s.39 -40.

¹⁵⁹ R. Michalski, *Polska polityka pieniężna w roku 2014*, op. cit. s. 45.

przekracza 10% tego eksportu”, kraj popada w pętlę zadłużenia, stając się czasowo niewypłacalny¹⁶⁰.

W powyższym kontekście warto zaznaczyć, że Polska należy do krajów poważnie zadłużonych wobec zagranicy. Według danych NBP, zadłużenie zagraniczne Polski ogółem rosło nieprzerwanie od 2002 roku i w 2012 roku stanowiło 72,6% PKB i wyniosło 277,3 mld euro. W porównaniu do roku 2008, a więc w przeciągu 5 lat zadłużenie to wzrosło o 59,9%. Z kolei w 2013 roku zadłużenie stanowiło 70,7% PKB i wyniosło 275,5 mld euro. W stosunku do roku 2012 udział zadłużenia w PKB zmniejszył się zatem o 1,9 pkt. procentowego¹⁶¹.

Taki stan rzeczy może być spowodowany tym, że władze gospodarcze Polski –(rząd i bank centralny) od kilku lat przewidują korzystne otoczenie zewnętrznych warunków finansowych i tym samym duże możliwości zaciągania długu oraz związane z tym „...łatwe finansowanie deficytu na rachunku obrotów bieżących napływem kapitału długookresowego, w tym inwestycji bezpośrednich”. Poważnym problemem w tej sytuacji może okazać się sytuacja, a w której może dojść do nasilenia się procesów inflacyjnych nie tylko w poszczególnych państwach, ale nawet w skali całego świata. W efekcie może to jeszcze bardziej podnieść koszty zaciągania długu na rynkach finansowych, co w przypadku państw stosunkowo słabo rozwijających się, do których zalicza się m.in. Polska, coraz trudniej będzie pozyskać dostęp do źródeł zewnętrznego finansowania¹⁶².

W warunkach globalnego kryzysu, taka sytuacja stanowi zagrożenie nie tylko dla państw, które w danym momencie są niewypłacalne, ale także i państw, które są w tym czasie zdolne są do regulowania zobowiązań. Jedne kraje pożyczając drugim, prowadzą do tworzenia się sieci powiązań finansowych pomiędzy nimi. W efekcie globalizacja, która poprzez system finansowy ułatwia przenikanie skutków błędnych decyzji pożyczkobiorców do gospodarek pożyczkodawców, bardziej naraża je na utratę płynności finansowej.

Skutkować może to w pierwszej kolejności kryzysem finansowym, a w dalszej perspektywie także kryzysem gospodarczym. Ryzyko takiego scenariusza w tej sytuacji jest wysoce prawdopodobne¹⁶³. W związku z tym przeciwdziałanie i zapobieganie takim zjawiskom, które zwiększają ryzyko wystąpienia kryzysu uznać należy za działanie niezbędne. W UE już na początku dekady XXI wieku opracowano program mający wprowadzić zmiany „...w nadzorze mikro- i makroekonomicznym, w zakresie koordynacji

¹⁶⁰ H. Wnorowski, Kryzys zadłużeniowy [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009, J. Kaliński, M. Zalesko (red.) , Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009, s. 209-210 i 218.

¹⁶¹ R. Michalski, Polska polityka pieniężna w roku 2013 - niemoc wobec spowolnienia, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Raport o stanie finansowym państwa 2013-2014. Ekonomia VII, nr 37/2014, s. 50.

¹⁶² R. Michalski, *Polska polityka pieniężna w latach 2012-2013 - więcej restrykcyjności niż akomodacji*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Ekonomia IV, nr 33/2013 . s. 39 -40.

¹⁶³ P. Artus, M-P. Virad, Wielki kryzys globalizacji, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2008, s. 19.

polityk budżetowych (w tym fiskalnych), mechanizmach kontrolno-dyscyplinujących oraz sposobach szybkiej pomocy dla krajów przeżywających trudności ekonomiczne”, aby nie dopuścić do ich pogłębienia się¹⁶⁴. W tym znaczeniu ostatni kryzys to „...okres nieortodoksyjnych rozwiązań i hiperaktywności, zarówno rządów, jak i władz monetarnych krajów rozwiniętych”¹⁶⁵.

2.2. Oznaki kryzysu gospodarczego i ich wpływ na konsumenta

Oznaki kryzysu gospodarczego, które z punktu widzenia poszczególnych grup podmiotów odznaczają się zróżnicowanym stopniem istotności ujawniają się z różną siłą w poszczególnych krajach. Ich prawdziwą skalę, ujawnić może dopiero przeprowadzona analiza w oparciu o wskaźniki ekonomiczne. Zaznaczyć przy tym należy, że zmiany tylko jednego wskaźnika aktywności ekonomicznej nie świadczą od razu o tym, że mamy odczynianie z fluktuacjami koniunkturalnym. Dopiero obserwacja i zmiany kilku wskaźników, może dać odpowiedź na pytanie, czy takie wahania rzeczywiście wystąpią.

Najbardziej niepokojącym objawem ostatniego kryzysu, jest jego globalny wymiar¹⁶⁶. Kryzys gospodarczy w większym lub mniejszym stopniu dotyka nie tylko państwa, ale również każdy funkcjonujący w gospodarce podmiot, z tym, że dla każdego z nich określone oznaki kryzysu gospodarczego mają zróżnicowany wymiar istotności. Co dla jednego podmiotu jest ważne i w istotny sposób zmienia jego sytuację, nie koniecznie musi w jednakowy sposób oddziaływać na sytuację drugiego podmiotu. Postrzeganie określonych oznak kryzysu zależy przede wszystkim od wyjściowej sytuacji, w jakiej znajduje się dany podmiot.

Kryzys gospodarczy ma charakter makrouwarunkowania, które wywiera stosunkowo znaczący wpływ na zachowania gospodarstw domowych, a jego postrzegane uzależnione jest od stopnia w jakim dotknął on dane gospodarstwo domowe. Nie ma jednak znaczenia bezpośredniego. Oddziałuje w sposób pośredni i obiektywny, poprzez prowadzenie do niekorzystnych zmian w sytuacji gospodarczej kraju. Najczęściej wpływ ten odroczony jest w czasie¹⁶⁷. W zależności od stopnia, w jakim globalny kryzys dotknął dany kraj, zmiany te są zróżnicowane przestrzennie. Uwzględniając również czas trwania globalnego kryzysu gospodarczego, należy zaznaczyć, że zmiany te zróżnicowane są także w ujęciu czasowym.

Pierwsze oznaki kryzysu zwykle nie są widoczne od razu, ale dopiero po pewnym czasie. Zazwyczaj początkowo sytuacja, w której znajdują się gospodarstwa domowe w

¹⁶⁴ R. Michalski, Polityka gospodarcza Polski w okresie zaburzeń finansowych i przemian strukturalnych w, op. cit., s. 20.

¹⁶⁵ R. Michalski, J. Sawicki, D.J. Błaszczuk, K. Prandeki, W stronę zrównoważonego, op. cit., s. 9.

¹⁶⁶ A. Touraine, Po kryzysie, Oficyna Naukowa, Warszawa 2013, s. 23.

¹⁶⁷ U. Grzega, Poziom życia w Polsce i Unii Europejskiej w warunkach kryzysu gospodarczego, Przegląd Zachodniopomorski. Rozprawy i Studia, Tom XXVIII (LVIII), Zeszyt 3 Vol. 2, 2013, s. 124.

warunkach kryzysu, jest efektem sytuacji z okresu poprzedniego¹⁶⁸. Dopiero później może, ale nie musi nastąpić dostosowanie się gospodarstw domowych do sytuacji w jakiej się znalazły. Zgodnie z teorią konsumpcji gospodarstwa domowe starają się utrzymać jak najdłużej dotychczasowy poziom konsumpcji.

W ocenie stanu gospodarki powszechnie wykorzystywanymi zmiennymi są: PKB, spożycie, oszczędności, inwestycje, import i eksport, produkcja, poziom cen oraz sytuacja na rynku pracy¹⁶⁹. Z uwagi na występujące zależności pomiędzy poszczególnymi elementami gospodarki o charakterze sprzężeń zwrotnych¹⁷⁰, zmiany w wyniku kryzysu jednego elementu pociągają za sobą zmiany w innych elementach gospodarki. Dlatego spadek tempa wzrostu gospodarczego przekłada się negatywnie na inne obszary gospodarki.

Podstawową zależność pomiędzy globalnym kryzysem gospodarczym, a zachowaniem konsumentów sprowadzić można do tego, że światowy kryzys przekładając się na spadek tempa wzrostu gospodarczego danego kraju, pogarsza sytuację na rynku na rynku pracy i sytuację dochodową gospodarstw domowych, co w efekcie wywołuje zmiany w poziomie i strukturze wydatków konsumpcyjnych. W tym kontekście na zachowanie konsumentów mierzone wydatkami konsumpcyjnymi, największy wpływ o charakterze bezpośrednim mają dochody, a pośrednio wpływają także poziom i tempo wzrostu gospodarczego mierzone PKB, sytuacja na rynku pracy oraz kształtowanie się cen dóbr i usług konsumpcyjnych.

Jak podkreśla w swoich opracowaniach wielu badaczy oraz wiele instytucji badawczych krajowych i międzynarodowych, PKB stanowi podstawową miarę stanu gospodarki krajowej. Pojęcie PKB odnosi się do produkcji w określonym czasie, najczęściej w ciągu roku lub kwartału¹⁷¹. Przedstawia strumień nowych produktów wytworzonych przez czynniki produkcji ulokowane w danym kraju. Jeżeli strumień ten zostanie skorygowany o dochody netto z własności za granicą powstaje produkt narodowy brutto (PNB) ukazujący strumień łącznego produktu całej gospodarki narodowej¹⁷². W kontekście tym PNB rozumieć można jako sumę dochodów z czynników produkcji osiągniętych przez mieszkańców danego kraju lub jako sumę sprzedaży finalnej netto (bez sprzedaży przez zagranicznych właścicieli czynników produkcji) zrealizowanej przez mieszkańców danego kraju¹⁷³. Jako, że maszyny i urządzenia w gospodarce nieustannie się zużywają, należy uwzględnić zjawisko amortyzacji. Odejmując wtedy od PNB wyrażonego w cenach czynników produkcji, wartość amortyzacji,

¹⁶⁸ U. Grzega, *Poziom życia ludności w Polsce – determinanty i różnicowania*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Warszawa 2012, s. 117.

¹⁶⁹ R. E. Hall, J. B. Taylor, *Makroekonomia*, Wydanie 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 43-67.

¹⁷⁰ U. Grzega, *Oznaki kryzysu gospodarczego w świetle wskaźników makroekonomicznych [w:] Zachowania polskich konsumentów w warunkach kryzysu gospodarczego*, E. Kieźel, S. Smyczka (red.), Wydanie I, Warszawa 2011, s. 21.

¹⁷¹ R. E. Hall, J. B. Taylor, op. cit., s. 43.

¹⁷² D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Makroekonomia*, PWE Warszawa 2007, s. 46.

¹⁷³ M. Burda, Ch. Wyplosz, *Makroekonomia. Podręcznik europejski*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1995, s. 39.

czyli zużycie posiadanego kapitału trwałego w danym okresie otrzymujemy produkt narodowy netto (PNN)¹⁷⁴, określany inaczej jako dochód narodowy¹⁷⁵. Dochód narodowy to ilość pieniędzy, jaką dysponuje gospodarka na dobra i usługi, po odłożeniu odpowiedniej ilości pieniędzy na sfinansowanie amortyzacji i utrzymanie istniejącego zasobu kapitału na dotychczasowym poziomie¹⁷⁶.

W ocenie stanu gospodarki ważną rolę odgrywa tempo zmian PKB.¹⁷⁷ Od momentu rozpoczęcia się globalnego kryzysu gospodarczego obserwować można było w poszczególnych krajach spowolnione tempa wzrostu gospodarczego. W efekcie zagrożony zostaje dotychczasowy poziom życia ludności, o czym mówi wielkość PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca (tzw. PKB per capita). Aczkolwiek miara ta jest powszechnie wykorzystywana do określenia poziomu stopy życiowej ludności, należy zaznaczyć, że nie jest ona w pełni poprawnym miernikiem dobrobytu. Literatura przedmiotu podaje kilka argumentów za tym przemawiającym. Po pierwsze, wskaźnik ten nie uwzględnia nierejestrowanej produkcji, która wpływa na poziom dobrobytu ludności. Po drugie, wskaźnik PKB nie uwzględnia wypoczynku, który także ma istotne znaczenie dla dobrobytu jednostek. I po trzecie, PKB, nie uwzględnia tzw. efektów zewnętrznych produkcji, które dotyczą zwłaszcza ubocznych skutków wzrostu produkcji np. dla środowiska naturalnego, które wpływają na wzrost uciążliwości życia ludzi¹⁷⁸.

Inną oznaką kryzysu była pogarszająca się sytuacja na rynku pracy. Jak wynika z literatury, zwalnianie ludzi z pracy i stawanie się przez nich bezrobotnymi, obok spowolnionej dynamiki PKB, są jedną z najbardziej znamiennych cech kryzysu gospodarczego¹⁷⁹. W warunkach kryzysu gospodarczego obserwować można nagły wzrost bezrobocia. Jednak nawet w warunkach dobrej koniunktury pewna grupa osób zawsze może pozostawać bez pracy. W związku z tym istnienie zjawiska bezrobocia jest nieuniknione.

Bezrobotnym jest osoba, która poszukuje pracy i jest gotowa ją podjąć, ale z określonych przyczyn nie może znaleźć zatrudnienia. Istotnym warunkiem uznania takiej osoby za bezrobotną jest rejestracja w urzędzie pracy oraz nie pobieranie nauki w systemie dziennym. Pomimo, że w urzędach pracy, wciąż przybywa osób rejestrujących się jako bezrobotne, odsetek osób tych w rzeczywistości może być o wiele większy. Osoby bezrobotne i osoby zatrudnione, które ukończyły 16 rok życia tworzą w gospodarce

¹⁷⁴ T. Obrębski, Dochód narodowy i wzrost gospodarczy [w:] Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy, S. Marciniak (red.) Wydawnictwo Naukowe PWN, Wydanie II, Warszawa 1999, s. 295.

¹⁷⁵ D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, op. cit., s. 38.

¹⁷⁶ S. Duda, J. Kuśpit, H. Mamcarz, A. Pakuła, H. Żukowska, M. Żukowski, Zarys Ekonomii, Wydawnictwo UMCS, Łódź 2003, s. 154.

¹⁷⁷ A. Raczko, Podstawowe kategorie i problemy wzrostu gospodarczego [w:] Ekonomia. Elementarne zagadnienia, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994, s. 211.

¹⁷⁸ E. Kwiatkowski, Podstawowe kategorie i czynniki wzrostu gospodarczego [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 251-252.

¹⁷⁹ R. E. Hall, J. B. Taylor, op. cit., s. 133.

narodowej tzw. siłę roboczą, w której w zależności od fazy cyklu koniunkturalnego, mogą dominować osoby bezrobotne lub osoby pracujące wykonujące pracę przynoszącą im dochody. Siła robocza stanowiąca zasoby pracy nie uwzględnia osób młodych nie pracujących, osób starszych będących emerytami i rencistami oraz tych, którzy nie chcą pracować¹⁸⁰. Pracującym jest natomiast osoba, która w wyniku podjęcia pracy, uzyskuje wynagrodzenie stanowiące jej źródło zarobku i dochodu.

Bezrobocie jako bardzo ważna zmienna w makroekonomii wymaga stałego pomiaru i analizy uzyskanych z tego tytułu wyników. Od wielu lat jest ono cechą charakterystyczną wielu gospodarek narodowych, która stanowi poważny problem. Niezależnie od rozmiarów bezrobocia, należy je postrzegać jako zjawisko negatywne, które hamuje wzrost gospodarczy. Dlatego tak istotnym aspektem jest prowadzenie przez państwo aktywnej polityki mającej na celu przeciwdziałanie bezrobociu.

Jednymi ze wskaźników charakteryzujących sytuację na rynku pracy są stopa bezrobocia i poziom przeciętnego wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej. Stopa bezrobocia jest to stosunek liczby osób bezrobotnych do zasobów siły roboczej. Przeciętne wynagrodzenie brutto w gospodarce narodowej zdefiniować można natomiast jako przeciętną cenę pracy (płacę) płaconą przez pracodawcę dla pracobiorcy w gospodarce narodowej. Współcześnie płaca ta podlega nieustannym modyfikacjom poprzez oddziaływanie na nią szeregu czynników. Wśród nich wymienić można m.in.:

- ceny produktów i usług,
- kategoria płacy minimalnej,
- skala zaangażowania nakładów pracy,
- poziom konkurencji,
- działalność związków zawodowych,
- dodatkowe korzyści niepieniężne osiągnane przez pracowników,
- pozycja zakładu pracy na rynku,
- samodzielne decyzje zatrudnionych osób przy uwzględnieniu warunków pracy i oceny własnej sytuacji¹⁸¹.

Wysokie bezrobocie i słaba dynamika wzrostu płacy, pogarszają sytuację dochodową konsumentów. Dodatkowo np. jeżeli rosną przy ograniczonym dochodzie ceny dóbr i usług konsumpcyjnych, możliwości nabywcze konsumentów zmniejszają się. Zarówno konsumenci o niższych, jak i wyższych dochodach, zastanawiają się co, gdzie i w jakich ilościach kupować, a czego nie kupować. Zakup dóbr, które do nie dawna zajmowały ważne miejsce w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstwa domowego ustępuje miejsca dobrom

¹⁸⁰ M. Burda, Ch. Wyplosz, op. cit., s. 20-21.

¹⁸¹ J. Paszkowski, Rynek pracy. Bezrobocie [w:] Teoria ekonomii. Makroekonomia, t. II, K. Meredyk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000, s. 154.

relatywnie tańszym. W rezultacie malejący popyt na niektóre grupy dóbr wymusza na przedsiębiorstwach ograniczenie ich podaży, z czym wiąże się spadek ich produkcji w gospodarce. Może jednak również wystąpić i odwrotna sytuacja, w której pomimo wzrostu ceny, popyt na niektóre dobra konsumpcyjne będzie rósł. Istotnego znaczenia w tym przypadku nabiera skłonność konsumenta do płacenia. Każde dobro czy usługa konsumpcyjna posiada górną granicę kwoty, którą konsument jest skłonny zapłacić. Jeżeli rosnąca cena dobra przekroczy tę granicę, konsument nie dokona zakupu kolejnej jednostki tego dobra. Jeżeli natomiast cena będzie równa jego skłonności do płacenia, będzie się zastanawiał, czy dokonać zakupu. Takie zachowanie konsumenta powodowane może być obawą o naruszenie swojego dobrobytu i stratami jakie mogą z tego tytułu wyniknąć.

W ogólnym ujęciu zależność pomiędzy cenami a dobrobytem konsumenta, wyjaśnić można w następujący sposób: wzrost ceny dobra, które konsument będzie chciał nabywać w tej samej ilości, co przed wzrostem ceny, będzie prowadził do pogorszenia się dobrobytu konsumenta, bo teraz płaci więcej. Odwrotnością tego jest sytuacja, w której ceny spadają. W sytuacji gdy konsument będzie nabywał dobro w tej samej ilości, co przed spadkiem jego ceny, ale będzie płacił za nie niższą cenę, jego dobrobyt będzie się zwiększał¹⁸². Jako, że konsument będzie chciał jak najdłużej zachować swój dobrobyt, z reguły będzie rezygnował z zakupu dobra, którego cena wzrosła i zastąpi je substytutem. Podobnie może zachować się w przypadku dóbr luksusowych. Dobra luksusowe o wyższej wartości, może zastąpić dobrami luksusowymi o niższej wartości. W działaniach takich ujawnia się wrażliwość konsumenta na cenę, która w poszczególnych grupach produktu jest zróżnicowana.

Wrażliwość konsumenta na cenę najczęściej określa się przez pryzmat elastyczności cenowej, o której wspomniano już w rozdziale pierwszym dysertacji. Najczęściej jest ona ujemna, gdyż wzrost ceny prowadzi do spadku sprzedaży. W niektórych jednak okresach, może być dodatnia, gdyż spadek ceny, prowadzi do wzrostu sprzedaży. W przypadku artykułów konsumpcyjnych charakteryzujących się wysoką elastycznością cenową, nawet niewielki przyrost ceny dobra może spowodować duży spadek jego sprzedaży lub niewielkie obniżenie ceny, może znacznie zwiększyć sprzedaż. Inaczej jest w przypadku produktów charakteryzujących się niską elastycznością cenową. Z jednej strony duży wzrost ceny będzie powodował tylko nieznaczny spadek sprzedaży, a z drugiej duża obniżka ceny przyczyni się tylko do niewielkiego wzrostu sprzedaży¹⁸³.

Popyt na dobra, które posiadają bliskie substytuty jest bardziej elastyczny, aniżeli popyt na dobra nie posiadające zamienników. Jeżeli w gospodarce obserwować można ogólny wzrost cen, konsumenci poszukują substytutów i jeżeli je znajdą, łatwiej rezygnują z dotychczas użytkowanych dóbr. Łatwiej konsumentom zrezygnować jest także z zakupu dóbr

¹⁸² N.G.Mankiw, M.P.Taylor, *Mikroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 209, s. s 200.

¹⁸³ A.Falkowski, T. Tyska, op. cit., s. 224-225.

luksusowych, których popyt jest bardziej elastyczny, niż w przypadku dóbr podstawowych odznaczających się popytem mniej elastycznym. Nawet jeżeli tendencja wzrostowa cen dóbr podstawowych będzie utrzymywała się, konsumenci nie zmniejszą drastycznie zapotrzebowania na te dobra. Na pewno oszczędniej gospodarować będą środkami zaspokojenia potrzeb podstawowych, ale z nich nie zrezygnują, co mogłoby wydarzyć się w przypadku dóbr luksusowych zaspokajających potrzeby wyższego rzędu.

Z dotychczas przeprowadzonych rozważań, nasuwa się konkluzja, że uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jak kształtowały się ceny dóbr i usług konsumpcyjnych w danym okresie, jest istotnym elementem kształtowania się zachowania konsumenta. Aby zmierzyć następujące w czasie zmiany cen, w ekonomii najczęściej posługuje tzw. indeksem cen konsumpcyjnych¹⁸⁴. Oblicza się go badając ceny rynkowe dóbr znajdujących się w tzw. koszyku konsumpcyjnym, który konstruowany jest w taki sposób, aby odzwierciedlić konsumpcję przeciętnego gospodarstwa domowego. Sprawia, to że koszyki różnią się od siebie w poszczególnych krajach. Jeżeli np. w jednych krajach mieszkańcy wydają więcej na żywność, a w drugich więcej wydają na dobra trwałe, to elementy te stanowią główne składowe w koszykach tych państw¹⁸⁵.

Generalnie powiedzieć można, że pojawiające się symptomy kryzysu, nie powodują od razu widocznych zmian w strukturze i poziomie wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Zmiana preferencji konsumentów następuje powoli. Na początku konsumpcja gospodarstw domowych nie jest wrażliwa na oznaki kryzysu. Jej poziom rośnie. Z czasem jednak, gdy wśród konsumentów rośnie obawa o ich sytuację ekonomiczną, a zarazem o sytuację gospodarczą w kraju, wydatki konsumpcyjne stają się coraz bardziej wrażliwe na oznaki kryzysu. W efekcie następuje spadek wydatków konsumpcyjnych, których niski poziom może utrzymywać się tak długo, jak konsumenci będą w pesymistycznych nastrojach.

Konsument „...nie opiera swoich zachowań tylko na faktach obiektywnych...”, jakimi są oznaki kryzysu, ale także i „...na własnych ich interpretacjach, które powstają zarówno w procesie poznania, jak i w wyniku towarzyszących mu doznań emocjonalnych. Sytuacje obiektywne konsument zamienia w reprezentacje myślowe, a dostępne mu warianty działania wartościuje ze względu na cele, do osiągnięcia których zmierza”¹⁸⁶. Efektem jest wybór tych działań, które w warunkach kryzysu pozwalają konsumentowi zaspokoić jego potrzeby, zapewniając jednocześnie maksymalne zadowolenie z użytkowanych dóbr. Siłą oddziałującą w tej sytuacji obok czynników ekonomicznych, wydają się być również czynniki psychologiczne. Ich wpływ na zachowanie konsumenta w okresie kryzysu

¹⁸⁴ Jeżeli np. bazowym okresem rozpatrywanym dla indeksu są lata 2005 – 2007, to oznacza to, że przy obliczeniu indeksu przyjmuje się że, średni poziom cen konsumpcyjnych w okresie 2005-2007 wynosi 100. Patrz: P.Krugman, R.Wells, Makroekonomia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 64-68.

¹⁸⁵ P.Krugman, R.Wells, Makroekonomia, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 62 i 64.

¹⁸⁶ G. Maciejewski, Ryzyko w decyzjach nabywczych konsumentów, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2010, s. 58.

sprowadzić można do dwóch wymiarów. Konsumenci albo wierzą, że będzie lepiej, w związku z czym ich wydatki konsumpcyjne będą rosły, albo nie wierzą w poprawę sytuacji, lub przewidują nawet jej pogorszenie, w związku z czym będą ograniczać swoje zakupy.

Docierające do konsumenta z dużą częstotliwością informacje o rosnącej skali oznak kryzysu, budzą niewątpliwie jego niepokój. Dokonujące się na tym tle negatywne zmiany w gospodarce, wywołują u konsumentów niepewność, którzy podejmując mniej lub bardziej zdywersyfikowania działania, nie są pewni ich skutków. Związane z tym ryzyko będzie wywierało wpływ na zachowanie konsumenta jednak tylko pod warunkiem, gdy będzie ono postrzegane przez niego¹⁸⁷. Naturalną reakcją jest wtedy przyjęcie przez konsumenta postawy obronnej, która przejawiać się będzie w podejmowaniu szeregu zachowań dostosowawczych, mających na celu poprawę pogorszonej na skutek kryzysu sytuacji materialnej, tak aby jak najdłużej utrzymać dotychczasowy poziom i strukturę konsumpcji.

2.3 Racjonalność postępowania konsumentów w dobie kryzysu

Racjonalność w bardzo ogólnym ujęciu oznacza zachowanie rozważne, którego efektem jest osiągnięcie założonego celu. Odnosić ona może się zarówno do konkretnych podmiotów konsumpcji (skala mikro), jak i całego społeczeństwa dążącego do racjonalności w zakresie kształtowania struktury i poziomu konsumpcji (skala makro). Czym większa racjonalność poszczególnych podmiotów konsumpcji, tym większa racjonalność zbiorowa.

Postrzeganie konsumenta jako racjonalnie zachowującego się podmiotu jest zgodne z wizją człowieka jako *homo oeconomicus*, który w logiczny i przemyślany sposób zaspokaja swoje potrzeby. To, że jednak przypisuje się mu racjonalność, w rzeczywistości wcale nie musi oznaczać, że postępuje on racjonalnie¹⁸⁸. Jak zaznacza Aldridge obok takiego ujęcia konsumenta, istnieje też ujęcie, według którego konsument jest naiwniakiem. Zachowanie konsumenta w tym przypadku jest irracjonalne, co wynikać może m.in. z braku obiektywnych czy zafałszowanych informacji. Konsument staje się ofiarą błędnego i naiwnego postępowania¹⁸⁹. Podobnie twierdzi Galbraith, który podkreśla że zachowanie konsumenta we współczesnej gospodarce nie jest racjonalne, zwłaszcza w odniesieniu do wymogów oszczędnego trybu życia¹⁹⁰. W odniesieniu do ujęcia Aldridgea, konsument może ulegać złudnym informacjom, które płyną do niego z otoczenia stając się ofiarą. W warunkach kryzysu takie informacje mogą być dostarczane przez media. Natomiast w odniesieniu do stwierdzenia Galbraitha, konsument aczkolwiek zachowuje się nie racjonalnie, nie jest ofiarą. Można go postrzegać natomiast jako jednostkę, która popada w pętlę nadmiernej konsumpcji,

¹⁸⁷ Lbidem, s. 37 i 49.

¹⁸⁸ Ł. Goryszewski, *Style konsumpcji polskiej klasy wyższej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2014, s. 14-15.

¹⁸⁹ A. Aldridge, op. cit., s. 28.

¹⁹⁰ Ł. Goryszewski, op. cit., s. 43..

z czym wiąże się przeznaczanie dochodu w całości na konsumpcję, korzystanie z wcześniej zgromadzonych oszczędności w celu sfinansowania dodatkowej konsumpcji lub nawet zaciąganie pożyczek na ten cel.

O ile w praktyce przyjmuje się, że ujęcie konsumenta naiwniaka jest sytuacją względnie wyjątkową wynikającą z np. z niedoskonałości informacji płynącej z otoczenia, to postrzeganie konsumenta jako jednostki racjonalnej uznaje się za dominujący sposób zachowania się konsumenta¹⁹¹.

Według G. Katona, twórcy wskaźnika postaw konsumenckich, konsument zachowuje się racjonalnie tylko w niektórych sytuacjach. Cechy, które zwiększają racjonalność zachowania konsumenta to: dobre wykształcenie, uzyskiwanie średnich dochodów, młody wiek jednostki oraz dokonywanie zakupów z przyjemności, a nie z przykrego obowiązku¹⁹². Na racjonalizację zachowania konsumenta wpływają ponadto: informacje na temat stanu koniunktury gospodarczej, przewidywań dotyczących przyszłości, oczekiwania odnośnie rozwoju sytuacji gospodarczej oraz nastawienie i postawy¹⁹³, które znajdują swoje odzwierciedlenie w poziomie i strukturze wydatków konsumpcyjnych.

Problem racjonalnego zachowania analizować można, nie z jednego, ale przynajmniej z kilku punktów widzenia. Z jednej strony rozpatrywać je można jako wpływ na rozwój człowieka, a drugiej jako wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy¹⁹⁴. W głównej mierze wynika, to z rozmaitej interpretacji pojęcia racjonalności, z czym wiąże się jego wieloznaczeniowość oraz istnienie różnych typów racjonalności¹⁹⁵. Inny charakter ma np. racjonalność rzeczywista, a inny racjonalność proceduralna. Według podejścia pierwszego dana decyzja jest racjonalna, jeżeli osiąga się maksymalną korzyść. Według podejścia drugiego natomiast decyzja jest racjonalna, jeżeli prowadzi do uzyskania maksymalnej korzyści, jaka możliwa jest do osiągnięcia przy uwzględnieniu stanu posiadanej wiedzy¹⁹⁶.

Jeszcze inaczej rzecz ma w się np. w przypadku racjonalności praktycznej i naukowej. Racjonalność praktyczna występuje w sytuacji wyboru takich środków, które umożliwią osiągnięcie założonych celów. Racjonalność naukowa oznacza zaś każdy sposób prowadzący do skutecznego rozwiązania danego problemu, nawet wtedy gdy jednostka uznaje go za racjonalny, a inni postrzegają go jako działanie irracjonalne¹⁹⁷.

¹⁹¹ Lbidem, s. 15.

¹⁹² T. Zalega, Konsumpcja- podstawy ..., op. cit., s. 131.

¹⁹³ T. Zalega, Wpływ kryzysu na postawy i zachowania gospodarstw domowych wysokobudżetowych [w:] Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Modernizacja dla spójności społeczno-ekonomicznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011, s. 470.

¹⁹⁴ Racjonalność konsumpcji i zachowań konsumentów, E. Kieźel (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004, s. 28.

¹⁹⁵ T. Zalega, Mikroekonomia współczesna, Wydanie I, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2001, s. 118.

¹⁹⁶ H.A. Adamkiewicz-Drwiło, K. Jędrzejewska, Mikroekonomia. Gospodarka rynkowa i zachowania konsumenta, Wydanie III, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o.o., Gdańsk 2002, s. 17.

¹⁹⁷ Konsument i jego wybory rynkowe, E. Kieźel (red.), Akademia Ekonomiczna, Katowice 2002, s. 9-11.

Zasoby, którymi dysponuje konsument oraz zachodzące pomiędzy nimi relacje, a także wpływ otoczenia oddziałują na racjonalność zachowania konsumentów¹⁹⁸. W tym kontekście należy mieć na uwadze, że kryzys gospodarczy rodzi ograniczenia zasobów, które są podstawową przyczyną konieczności racjonalnego gospodarowania, przejawiającego się w dokonywaniu najbardziej korzystnych wyborów. Fakt, że dany wybór jest optymalny dla jednego konsumenta, nie oznacza, że jest on tak samo jednakowo korzystny dla innego konsumenta. Postrzeganie i ocena racjonalności gospodarowania ma więc charakter subiektywny, na który wpływ wywiera wiele czynników. Jak stwierdza G. Katon, te same bodźce nie wywołują u każdego konsumenta podobnych reakcji, w zachowaniu którego wystąpić może nawet radykalna zmiana w dotychczasowej reakcji na dopływające z otoczenia bodźce¹⁹⁹. Dlatego np. w czasie kryzysu gospodarczego, gospodarstwa domowe bardzo szybko zmienić mogą swoje zachowanie, które znajdzie odbicie w ich rozmiarach i strukturze wydatków konsumpcyjnych. Nie ulega jednak wątpliwości, że w wyniku kryzysu gospodarczego z reguły konsumenci bardziej racjonalnie gospodarują posiadanymi środkami, co zapobiega m.in. marnotrawstwu w konsumpcji. Następuje ponadto ograniczenie skutków nadmiernej konsumpcji m.in. jej wpływu na środowisko naturalne, jak również ograniczenie postaw materialistycznych czy uzależnienia od zakupów²⁰⁰.

Niemniej jednak biorąc pod uwagę zasadę racjonalnego gospodarowania²⁰¹, można powiedzieć, że optymalnym wyborem jest ten, w którym stosunek efektów do nakładów jest najwyższy lub ten, w którym stosunek nakładów do efektów jest najniższy²⁰². Jako, że założenia racjonalność jest definicyjną cechą ekonomii²⁰³, która podmiotom działającym na rynku, w tym i konsumentom przypisuje zdolność do racjonalnego postępowania, konsument maksimum zadowolenia osiągnie nabywając określony koszyk produktów i usług jedynie przy uwzględnieniu zasady racjonalnego gospodarowania.

Zgodnie z tym fundamentalnym założeniem, zachowanie podmiotu, a w omawianym przypadku konsumenta, który zawsze zmierza do maksymalizacji swojej satysfakcji²⁰⁴, w swoim postępowaniu kieruje się pewnymi postulatami. Do podstawowych zalicza się:

- 1) Warunek spójności, który zakłada, że decydent wie, czego chce i wie, czego chce bardziej, a czego chce mniej. Konsument mając do wyboru zatem kilka koszyków dóbr, wie który jest mu bardziej potrzebny i ten właśnie wybierze.

¹⁹⁸ A. Gardocka- Jałowicz, op. cit., s. 89.

¹⁹⁹ T. Zalega, Konsumpcja- podstawy ..., op. cit., s. 13

²⁰⁰ U. Grzega, Poziom życia ludności w Polsce – determinanty i, op. cit., s. 117-118..

²⁰¹ Zasada racjonalnego gospodarowania rozpatrywana może być dwojako: jako zasada największego efektu przy danym nakładzie środków lub jako zasada najmniejszego nakładu środków do osiągnięcia danego efektu.

²⁰² R. Milewski, Racjonalność gospodarowania i rachunek ekonomiczny [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 30.

²⁰³ S. Smyczek, I. Sowa, op. cit., s. 85.

²⁰⁴ Inne określenie używane w literaturze przedmiotu to maksymalizacja funkcji użyteczności.

- 2) Warunek zachłanności, który zakłada, że konsument dokonując wyboru spośród koszyków, z których jedne posiadają więcej jakiegoś dobra niż drugie, wybierze te, które posiadają więcej określonych dóbr. Jedne koszyki dóbr konsument będzie preferowała zatem nad innymi.
- 3) Warunek przechodniości, zgodnie z którym, konsument w sytuacji gdy będzie miał do wyboru trzy koszyki dóbr, będzie preferował koszyk pierwszy nad drugi, a koszyk drugi nad trzeci, w ostateczności będzie preferował koszyk pierwszy nad trzeci²⁰⁵.

Postępowanie konsumenta jest złożonym efektem, na który wpływ wywiera wiele czynników ekonomicznych i pozaekonomicznych. Analiza racjonalności konsumenta w tym kontekście nie jest łatwa. Zachowanie konsumenta może być np. racjonalne z punktu widzenia ekonomicznego, ale nie być np. już racjonalne z punktu widzenia społecznego. Podobnie sytuacja może wyglądać przy uwzględnieniu czynnika czasu. To co jest racjonalne w chwili obecnej, może być irracjonalne w innym czasie.

Istotną kwestią przy analizie racjonalności konsumenta, jest rozstrzygnięcie, „...czy jest ona kategorią bezwzględną mierzoną kardynalnie czy też względną...”, gdzie nie określa się, czy dane zachowanie konsumenta jest bezwzględnie racjonalne, lecz stara się odpowiedzieć na pytanie, czy owe zachowanie jest bardziej lub mniej racjonalne²⁰⁶.

W praktyce trudno jest jednoznacznie określić, czy dane zachowanie jest bezwzględnie racjonalne. Jeszcze trudniejsze wydaje się to być w warunkach kryzysu gospodarczego, kiedy otoczenie charakteryzuje się dużą i często nieprzewidywalną dynamiką zmian. Można natomiast wskazać czy w danym okresie, zachowanie jest bardziej czy mniej racjonalne. Właściwszym podejściem w tej sytuacji wydaje się być potraktowanie racjonalności jako kategorii względnej, która zmienia się w pewnym okresie np. w czasie kryzysu gospodarczego.

Rozważania nad racjonalnością konsumenta obecne są w całej historii myśli ekonomicznej. Poszukiwanie odpowiedzi na pytanie czy konsumentowi, właściwa jest cecha racjonalności, doprowadziło badaczy do wielu wniosków. W makroekonomii, konsument zachowuje się racjonalnie, w sytuacji gdy wybiera działanie prowadzące do zwiększania jego korzyści lub zmniejszenia jego kosztów. W mikroekonomii natomiast, z jednej strony podkreśla się dążenie konsumenta do osiągnięcia możliwie największej satysfakcji przy posiadanych środkach pieniężnych (koncepcja tradycyjna), a z drugiej akcentuje się „...aksjomat zgodności i przechodniości między ujawnionymi preferencjami konsumenta” (koncepcja ujawnionych preferencji), który dysponuje wszystkimi niezbędnymi informacjami w celu podjęcia decyzji zapewniającej maksymalną satysfakcję. Pomimo, że obydwie

²⁰⁵ S.B. Dzik, T. Tyszka, Czy zachowania ludzi są racjonalne? [w:] Psychologia ekonomiczna, T. Tyszka (red.), Gdańskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Wydanie I, Gdańsk 2004, s. 43.

²⁰⁶ Cz. Bywalec, Konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 43.

podejścia mikroekonomiczne przypisują konsumentowi racjonalność działania, to należy podkreślić, że ujęcie tradycyjne kładzie jedynie nacisk na czynniki ekonomiczne. Z kolei koncepcja ujawnionych preferencji, obok czynników ekonomicznych w zachowaniu konsumenta, uwzględnia także i czynniki pozaekonomiczne²⁰⁷.

Z ekonomicznego punktu widzenia analizę racjonalności konsumenta sprowadzić można do porównania nakładów i korzyści płynących z różnych wariantów potencjalnych decyzji, a następnie wyboru wariantu najlepszego. Oznacza to, że racjonalność konsumenta związana jest bezpośrednio z namysłem, jakie potrzeby, w jaki sposób i przy użyciu jakich środków zostaną zaspokojone²⁰⁸.

Podkreślana już kilkakrotnie złożoność zachowania konsumenta, pozwala stwierdzić, że określenie stopnia racjonalności zachowania konsumenta przez pryzmat jednego miernika, jest nie możliwe. Uzasadnione jest zatem odwołanie się do przynajmniej kilku mierników. W zależności od przyjętego kryterium oceny racjonalności zachowania konsumentów, przyjęte mierniki będą mniej lub bardziej złożone. Do podstawowych kryteriów zalicza się: ekonomiczne, psychologiczne, społeczno-organizacyjne i biologiczne²⁰⁹. Wraz z miernikami przedstawia je tabela 2.2.

Tabela 2.2 Kryteria i mierniki racjonalności zachowań konsumenta w ujęciu makroekonomicznym.

Kryteria	Mierniki
Kryteria ekonomiczne	poziom i struktura wydatków konsumpcyjnych, kształtowanie się współczynników elastyczności dochodowej i cenowej wydatków, udział wydatków i oszczędności w dochodach, skłonność do konsumpcji i oszczędzania, struktura budżetu czasu, udział czasu wolnego
Kryteria psychologiczne	kolejność zaspokojenia potrzeb (układ hierarchiczny), subiektywne oceny stopnia zaspokojenia potrzeb, subiektywne oceny poziomu osiągniętego konsumpcji, stopień satysfakcji konsumenta w sferze konsumpcji
Kryteria społeczno-organizacyjne	Udział form organizacji konsumpcji, struktura miejsc zakupów, miejsc konsumpcji, struktura form płatności itp.
Kryteria biologiczne (w odniesieniu do zachowań w dziedzinie konsumpcji żywności)	Stopień pokrycia norm zapotrzebowania na energię i składniki pokarmowe, częstotliwość spożycia ważniejszych grup produktów, liczba posiłków spożywanych w ciągu dnia itp.

Źródło: *Racjonalność konsumpcji i zachowań konsumentów*, E. Kieźel (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004, s. 26.

Przedstawione w tabeli 2.2 mierniki mają zarówno charakter ilościowy, jak i jakościowy. Ich ekonomiczny i pozaekonomiczny charakter, tak jak w przypadku kryteriów,

²⁰⁷ S. Smyczek, I. Sowa, op. cit., s. 85- 86.

²⁰⁸ J. Woś, J. Rochacka, M Kasperek-Hoppe, op. cit., s. 28.

²⁰⁹ Racjonalność konsumpcji i zachowań ..., op. cit., s. 23 i 26.

potwierdza wieloaspektową naturę konsumentów, która wpływa na postrzeganie ich zachowania jako bardziej racjonalnego lub mniej racjonalnego. Dlatego każda ocena racjonalności konsumentów wydaje się być bardziej względna niż bezwzględna.

Biorąc pod uwagę specyfikę działalności konsumenta, jego racjonalność odnieść można do racjonalności konsumpcji. Aby uwzględnić wymienione powyżej kryteria racjonalności zachowania konsumenta można przyjąć definicję racjonalności konsumpcji Cz. Bywalca. Racjonalną konsumpcję definiuje on jako konsumpcję, „...która znajduje pokrycie w budżecie konsumenta, przyczynia się do jego prawidłowego i fizycznego rozwoju, jest zgodna z jego systemem wartości i nie stoi w sprzeczności z interesem innych ludzi”²¹⁰.

Uwzględniając powyższą interpretację racjonalności konsumpcji, w warunkach kryzysu gospodarczego, szczególnego znaczenia wydają się nabierać cele wyznaczone przez konsumentów i dobór środków do ich realizacji. Narzucone przez kryzys ograniczenia, sprawiają, że weryfikacja tego, co konsumentowi jest bardziej niezbędne do zaspokojenia potrzeb, ogranicza swobodny wybór celów. Sposób doboru i użycia środków, także jest bardziej w tej sytuacji przemyślany. Bardziej respektowana jest zasada racjonalnego gospodarowania, która optymalizuje użycie środków, zapobiegając tym samym ich marnotrawstwu. Bez znaczenia wydaje się być tutaj poziom budżetu konsumenta. Każdy konsument, czy to osiągający mniejsze czy większe dochody, w celu realizacji swoich celów, będzie starał się racjonalizować swoje zachowanie. Inny będzie tylko stopień owej racjonalności, który rozpatrywać można w tej sytuacji przez pryzmat zakupu takiej ilości wybranych dóbr, przy określonym dochodzie i cenie, które przyniosą konsumentowi największe zadowolenie.

Uwzględniając prawo popytu można powiedzieć, że konsument w kryzysie dysponując ograniczonym dochodem, będzie zastępował dobra droższe, dobrami relatywnie tańszymi i podobnymi. W efekcie siła nabywcza dochodu konsumenta zwiększy się i nabydzie on więcej tańszych dóbr kosztem ograniczenia konsumpcji podobnych dóbr relatywnie droższych. Zachowanie takie jest racjonalne, gdyż jest wewnętrznie spójne i pozwala na maksymalizację satysfakcji. W warunkach rynkowych związane jest ono z:

- 1) Efektem dochodowym, który polega na tym, że zmiana ceny danego dobra powoduje zmianę dochodu realnego konsumenta. Wzrost ceny danego dobra, obniża dochód realny konsumenta i sprawia, że może on mniej kupić tego dobra. Natomiast spadek ceny danego dobra, prowadzi do wzrostu dochodu realnego konsumenta i sprawia, że może więcej nabyć danego dobra.
- 2) Efektem substytucyjnym, który opiera się na założeniu, że konsument dąży do utrzymania danego poziomu użyteczności przez minimalizowanie swoich wydatków.

²¹⁰ Cz. Bywalec, Konsumpcja a rozwój gospodarczy ..., op. cit., s. 37.

- 3) Efektem komplementarnym, który sprowadzić można do tego, że wzrost ceny danego dobra spowoduje nie tylko zmiany w strukturze zakupów konsumenta, ale także zmiany w zakupowanych przez konsumenta artykułach komplementarnych.

Efekty te działają równocześnie i w pewnych sytuacjach mogą się wzmacniać lub też osłabiać²¹¹. Uwzględniając zmiany jakie, kryzys gospodarczy powoduje w otoczeniu konsumentów, wydaje się, że efekty te ulegają wzmocnieniu. Po pierwsze dlatego, że konsument będzie dążył do jak najdłuższego utrzymania poziomu użyteczności, który był przed kryzysem. Po drugie np. wzrost cen określonych dóbr przy niskiej dynamice dochodu konsumentów, będzie zmniejszał siłę nabywczą środków pieniężnych będących w dyspozycji konsumentów. I po trzecie wzrost cen jednego z dóbr komplementarnych, sprawi że konsument zrezygnuje lub ograniczy konsumpcję drugiego dobra, „...zarówno przez efekt substytucyjny (wycofanie się z konsumpcji droższych dóbr), jak i przez efekt dochodowy (jeśli są to dobra normalne)”²¹².

Reasumując, dysponowanie ograniczonymi zasobami pieniężnymi w warunkach kryzysu gospodarczego oraz dążenie do maksymalizacji zadowolenia, prowadzi do racjonalizacji zachowania konsumenta. Dylematem, przed którym staje konsument, jest rozdysponowanie środków pieniężnych pomiędzy różne cele. Decyzje, które w tym zakresie konsument podejmie zgodnie z teorią zachowania konsumenta G. Katona cechuje większy konserwyzm i rozważa. W czasie kryzysu cechy te wydają się być szczególnie widoczne, zwłaszcza wtedy gdy decyzje te podejmowane są w dłuższym horyzoncie czasowym i są na tyle poważne, że wymagają głębszej analizy ewentualnych skutków, a także oceny aktualnej i przyszłej sytuacji materialnej konsumenta²¹³. Dokonując w tym okresie hierarchizacji swoich potrzeb konsument musi zdecydować, które z nich są ważniejsze, a które z nich są mniej ważne. Jedne z nich w związku z tym zaspokoi, a zaspokojenie innych odsunie w czasie. Ponadto musi rozważyć również takie aspekty jak: jaką część posiadanych środków pieniężnych przeznaczyć na wydatki konsumpcyjne, a jaką na oszczędności oraz, czy konieczne jest np. zaciągnięcie zobowiązania finansowego, jeżeli posiadana ilość środków pieniężnych jest nie wystarczająca na bieżącą konsumpcję.

2.4 Konsument w dobie kryzysu a rola państwa

2.4.1 Podejścia do roli państwa w gospodarce

Opieka państwa, zwłaszcza w sytuacji kiedy wiele osób ma problemy z zaspokojeniem podstawowych potrzeb egzystencjalnych, jest jednym z obszarów działalności państwowej.

²¹¹ Cz. Bywalec, L. Rudnicki, op. cit., s. 122.

²¹² D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Mikroekonomia...*, op. cit., s. 155.

²¹³ T. Zalega, *Konsumpcja- podstawy ...*, op. cit., s. 132.

Umożliwienie obywatelom zaspokojenia ich potrzeb, nie tylko tych podstawowych, wymaga jednak utrzymania stabilnego rozwoju gospodarki. W warunkach kryzysu gospodarczego, nabiera to szczególnego wymiaru

Rola państwa w gospodarce od dawna stanowi przedmiot wielu dyskusji. Stanowiska w tej sprawie nadal się polaryzują. Część badaczy dowodzi konieczności rozdzielania gospodarki i państwa, a część opowiada się za jego aktywnością w gospodarce. Zróżnicowane podejścia do tej kwestii, sprawiają, że spór o aktywność państwa w gospodarce, jak dotąd nie znalazł jeszcze rozwiązania²¹⁴. Wpływ na to wywierają np. tradycje, osiągnięty poziom rozwoju gospodarczego czy zmiany zachodzące w gospodarce²¹⁵.

Wybrane podejścia do roli państwa w gospodarce przedstawia tabela 2.3.

Ograniczenie roli państwa, jak postuluje wielu badaczy, w wielu aspektach wydaje się być konieczne, zwłaszcza w tych w których ma miejsce ograniczenie wolności jednostki, przez co staje się ona bardziej bierna, a w konsekwencji mniej przedsiębiorcza. W warunkach równowagi rynkowej, kiedy sam rynek jest w stanie zapewnić taki zestaw dóbr, którego w danym czasie potrzebuje jednostka, jest ona zdolna do samorozwoju. W warunkach kryzysu gospodarczego, kiedy dochodzi do ograniczenia środków służących zaspokojeniu potrzeb, wiele jednostek, nie jest w stanie samodzielnie przetrwać bez opieki państwa. Ujawniająca się w tym czasie zawodność rynku, dowodzi temu, że nie jest on doskonały i aby wyeliminować swoje niedoskonałości potrzebuje interwencji państwa, która może przywrócić efektywność, stabilizację i sprawiedliwość w gospodarce. Nie oznacza to jednak, że owe niedoskonałości zostaną usunięte w całości. Podobnie jak dla jednostek, kryzys tworzy bowiem ograniczenia i dla działalności państwa. Interwencja państwa w kryzysie jest jedynie próbą naprawienia skutków zawodności rynku i wspomżenia mechanizmu rynkowego.

Tabela 2.3 Wybrane podejścia do roli państwa w gospodarce

Autor	Stanowisko
A.Smith	Interesy najlepiej są realizowane gdy działa „niewidzialna ręka rynku”. Gospodarką powinni zajmować się jedynie prywatni przedsiębiorcy, bo są racjonalni w swych decyzjach. Państwo natomiast jest nieudolne w gospodarowaniu. Jego funkcje powinny zostać ograniczone do obrony społeczeństwa przed inwazją ze strony innych niezależnych społeczeństw, ustanowienia wymiaru sprawiedliwości, aktywności w dziedzinach społecznie użytecznych (np. szkolnictwo, roboty publiczne, opieka socjalna).
M.Friedman	Opowiadał się za koncepcją „państwa minimum” w gospodarce. O wzroście gospodarczym nie decyduje państwo, ale wolna przedsiębiorczość przejawiająca się w tym, że każda jednostka ma prawo podejmowania nowej działalności gospodarczej. Fakt, że jego zdaniem wolny rynek jest w stanie zaoferować ludziom pożądane dobra, nie oznacza zbyteczności istnienia państwa. W ocenie M. Friedmana państwo powinno wykonywać jedynie takie funkcje, które nie zakłócają mechanizmu rynkowego. Do funkcji tych należą: zapewnienie bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego, określenie zasad

²¹⁴ E. Kundera, Państwo w ujęciu doktryny liberalnej [w:] Państwo i rynek. Obszary zawodności, U. Kalina-Prasznik (red.), Wydawnictwo Gaskor Sp.z.o.o., Wrocław 2011, s. 21.

²¹⁵ T. Zalega, Mikroekonomia ..., op. cit., s. 515.

	prawnych oraz przyjęcie odpowiedzialności za pieniądź. Rynek lepiej rozwiązuje problemy społeczne niż państwo. Czasem jednak państwo powinno interweniować, aby nie został naruszony rozwój społeczny. Reguły rynkowe nie mogą być bowiem zastosowane w czystej postaci we współczesnej gospodarce, która w bardzo ograniczonym zakresie potrzebuje interwencji państwa, zwłaszcza w tych sferach, gdzie państwo jest niezbędne.
F. von Hayek	Jest przeciwny uprzywilejowanej i monopolistycznej pozycji państwa. Ingerencja państwa jest wskazana tylko wtedy gdy zwiększa możliwości dokonywania wyboru i spontanicznie wspomaga siły gospodarki, w której centralne miejsce zajmuje rynek i konkurencja. To istnienie rynku i konkurencji najlepiej służy optymalnej alokacji zasobów, rozwojowi gospodarki i sprawiedliwości społecznej. Konkurencji nie można ograniczać poza dziedzinami, w których jest to naprawdę niezbędne. Zdaniem Hayeka państwo nie może ograniczać ekonomicznej wolności jednostki, która jest prawdziwa jedynie gdy jednostka ma swobodę działalności gospodarczej, z którą związane jest ryzyko i odpowiedzialność. Co prawda uznaje potrzebę pomocy państwa lub nawet przejęcia przez nie inicjatywy w takich dziedzinach jak oświata i system ubezpieczeń społecznych, to jednak gani wykorzystywanie przymusu państwa w celu zapewniania sprawiedliwego podziału. Stwierdza, że prowadzi to do destrukcji indywidualnej wolności i przekształcenia porządku rynku w porządek totalitarny.
J.M.Buchanan	Będąc współtwórcą teorii wyboru publicznego, dowodził, że jednostka stosuje takie same kryteria wyboru, zarówno w relacjach rynkowych, jak i w relacjach w obszarze sektora publicznego. Tym samym stwierdził, że nie możliwe jest, aby zachowania podmiotów sektora publicznego były podporządkowane interesowi publicznemu. W związku z tym państwo reprezentowane przez te podmioty, nie wypełnia należycie swojej roli jako opiekuna. Wynika, to przede wszystkim stąd, że podmioty te podejmując finalne decyzje odnośnie działalności rządu, starają się przede wszystkim maksymalizować korzyści osobiste. Wzrost roli państwa w tej sytuacji nie służy dobru społecznemu. Rozszerzenie się aparatu państwa i wydatków rządowych zagraża wielu instytucjom, na których opiera się porządek społeczny. Pomimo jego widocznego negatywnego stosunku do ingerencji państwa, twierdził, że ani rozszerzenie ingerencji państwa, ani wzmocnienie roli rynku nie rozwiążą problemów współczesnej gospodarki. Biorąc po uwagę jego współautorstwo w teorii wyboru publicznego, można stwierdzić zdecydowanie był za ograniczeniem zakresu działalności państwa i wyborów publicznych. Zarzucając państwu brak dyscypliny finansowej, która prowadzi do wzrostu deficytu budżetowego, twierdził, że zniesienie państwa opiekuńczego przyniesie wszystkim więcej korzyści, niż szkody.
J.E.Stiglitz	Był przekonany o zawodności rynku i potrzebie aktywności państwa w gospodarce. Dla rozwoju gospodarczego wskazane jest zachowanie równowagi między sektorem państwowym i prywatnym. Konieczne jest także eliminowanie ubóstwa i wzrost równości, czemu sprzyja interwencja państwa. Dążenie do ograniczenia państwowych systemów zabezpieczenia społeczne jest działaniem niefortunne. Systemy te bowiem dokonując nawet niewielkiej redystrybucji, zapewniają najbiedniejszym podstawowy poziom utrzymania.
A.Marshall	Był zdecydowanym przeciwnikiem bezpośredniej interwencji państwa w gospodarkę. Rozwagał stabilizowanie koniunktury przez poddanie kontroli państwa jedynie branż, które dostarczały dobra zaspokajające podstawowe potrzeby jednostki, na które popyt był niewielki i względnie stały. Odrzucał wprowadzenie zmian na rynku przez państwo. Pomimo widocznych niedoskonałości rynku, uznał go za najlepszy mechanizm alokacji zasobów, stabilizacji gospodarczej i społecznej sprawiedliwości.
J.K.Galbraith	Popierał istnienie państwa opiekuńczego oraz instytucji zabezpieczenia

	społecznego. Twierdził, że bezpieczeństwo ekonomiczne osiąmane przez transfery socjalne, nie stanowi zagrożenia dla postępu gospodarczego. Świadczenia socjalne są potrzebne, gdyż poprzez wpływanie na podtrzymanie siły roboczej i stabilizowanie koniunktury gospodarczej zapobiegają większym stratom, jakie mogły by spowodować bezrobocie i zanik inicjatywy przedsiębiorstw w następstwie kryzys. W celu usunięcia wad systemu rynkowego konieczne jest stosowanie przez państwo odpowiednich instrumentów polityki gospodarczej i polityki społecznej.
--	--

cd. tabeli 2.3

Źródło: opracowanie własne na podstawie E. Kundera, *Państwo w ujęciu doktryny liberalnej* [w:] *Państwo i rynek. Obszary zawodności*, U. Kalina-Prasznic (red.), Wydawnictwo Gaskor Sp.z.o.o., Wrocław 2011, s. 22-38.; W. Rytkowski, *Współczesne Państwo dobrobytu. Ekspansja, kryzys, spory*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 19-46.

Powyższe słowa wydają się nawiązywać do podejścia Samuelsona i Nordhousa, którzy stwierdzają, że chociaż mechanizm rynkowy wyposażony jest w godne uwagi sposoby wytwarzania i alokowania dóbr, to jednak w pewnych warunkach one zawodzą. Aby je naprawić i zapewnić efektywność, stabilność i sprawiedliwość, może wkroczyć państwo. Pokonanie pojawiających się w gospodarce trudności ekonomicznych wymaga współpracy państwa i rynku. Tylko poprzez równoczesne oddziaływanie państwa i rynku, gospodarka może na nowo zacząć się rozwijać²¹⁶.

Konkluzją, jaka nasuwa się z dotychczasowych rozważań odnośnie roli państwa w gospodarce jest stwierdzenie, że nie można całkowicie wyeliminować ingerencji państwa, ale i nie można również dopuścić do tego, aby państwo zajmowało uprzywilejowaną pozycję, która ogranicza przedsiębiorczość jednostek. W pewnych sytuacjach, takich jak chociażby kryzys gospodarczy, ingerencja państwa wydaje się być potrzebna. Jest to bowiem czas, kiedy rynek nie jest sam sobie w stanie poradzić z pojawiającymi się problemami.

Przytoczyć w tym kontekście można argumenty J. Wilkina, które jego zdaniem uzasadniają potrzebę istnienia państwa i jego funkcji. Po pierwsze państwo zapewnia podstawowy ład instytucjonalny dla funkcjonowania społeczeństwa. I po drugie państwo musi istnieć, aby w razie ujawnienia się niesprawności rynku, skorygować je, w celu zapewnienia dalszego rozwoju gospodarki i funkcjonujących na rynku podmiotów²¹⁷. Czyni to przede wszystkim poprzez dostarczenie kapitału do poprawienia funkcjonowania mechanizmu rynkowego, prowadząc jednocześnie do przywrócenia zaufania do instytucji funkcjonujących na rynku.

W ogólnym ujęciu rolę państwa sprowadzić można do dwóch stref ekonomicznych: realnej i regulacyjnej²¹⁸. Jeżeli zdefiniować by państwo jako zbiór instytucji, które decyzje odnośnie gospodarowania podejmują w kolektywny i oparty na określonych wartościach

²¹⁶ P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus, *Ekonomia I*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 89 i 105.

²¹⁷ J. Wilkin, *Sfera publiczna i sfera prywatna: co je dzieli i łączy? Ujęcie instytucjonalne*, „Optimum. Studium Ekonomiczne”, 2008, nr 4, s. 6.

²¹⁸ E. Skawińska, K. G. Sobiech-Grabka, K.A. Nawrot, *Makroekonomia. Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarki rynkowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. Warszawa 2010, w.77.

sposób²¹⁹, to można powiedzieć, że w aspekcie realnym rola państwa wyraża się poprzez działalność różnych instytucji publicznych. Przedmiotem działań owych instytucji jest kreacja zmian w poszczególnych obszarach gospodarki, takich jak np. produkcja, konsumpcja, nauka, technika, edukacja itp., celem dopasowania się do potrzeb funkcjonujących na rynku podmiotów. W aspekcie regulacyjnym rola państwa polega natomiast na wpływaniu na działalność różnych podmiotów gospodarczych, z czym wiąże się istnienie odpowiednich do tego instytucji i spoczywających w ich rękach narzędzi kształtowania zachowań podmiotów rynkowych.

Aby właściwie wypełniać swoją rolę zarówno w sferze realnej, jak i regulacyjnej, państwo musi podejmować szereg działań mających na celu zapewnienie:

- stabilności gospodarczej,
- optymalnej alokacji zasobów,
- właściwej redystrybucji dochodów.

W warunkach kryzysu gospodarczego kiedy nierównowaga rynkowa ulega pogłębieniu, państwo, aby wypełnić swoje funkcje musi wykazać się większą niż w warunkach równowagi aktywnością. Stabilność gospodarki jest ważną kwestią dla każdego podmiotu rynkowego. Tylko w takich warunkach podmioty rynkowe mogą optymalnie rozwijać się. Brak mechanizmu, który w warunkach nierównowagi rynkowej, samoczynnie doprowadziłby do zrównania się popytu i podaży, stawia przed państwem w tym obszarze wiele wyzwań. Chodzi w szczególności o utrzymanie wysokiego tempa wzrostu gospodarczego, stworzenie warunków do optymalnego wykorzystania czynników wytwórczych oraz przeciwdziałanie wzrostowi bezrobociu, który stanowi obecnie poważny problem gospodarczy na całym świecie. Polityka państwa w tym zakresie polega na manipulowaniu wydatkami rządowymi, podatkami stanowiącym główne źródło dochodów państwa, a także „...podażą pieniądza celem zapewnienia stabilnego poziomu produkcji, zatrudnienia i cen dla osiągnięcia wzrostu gospodarczego”²²⁰.

Trudnością może okazać się zapewnienie optymalnej alokacji zasobów, czyli takiej, która odpowiadałaby potrzebom społecznym. Jako, że rynek nie jest doskonały, a w gospodarce dochodzi do zderzenia się nieograniczonych potrzeb ludzkich i ograniczonych zasobów czynników wytwórczych służących zaspokojeniu tych potrzeb, państwo musi interweniować i dokonywać wyborów odnośnie alokacji zasobów. Gospodarowanie zasobami w takich warunkach tylko przy wykorzystaniu regulacji rynkowej nie prowadziło by do optymalnej alokacji zasobów. Alokacja zasobów tylko np. w sektor prywatny nie ma racji bytu, gdyż produkcja niektórych dóbr tylko przez prywatnego producenta nie jest dla niego

²¹⁹ Z Podlasiak, Społeczno-ekonomiczne funkcje współczesnego państwa, [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 293.

²²⁰ S. Duda, J. Kuśpit, H. Mamcarz, A. Pakuła, H. Żukowska, M. Zukowski, op. cit., s. 290.

opłacalna. W związku z tym, konieczny jest transfer czynników wytwórczych zarówno w kierunku wytwarzania dóbr publicznych, z których korzystać może każda jednostka, jak i dóbr prywatnych powstających na drodze promowania i rozwoju prywatnej przedsiębiorczości.

2.4.2 Działalność opiekuńcza państwa nad konsumentem

Z punktu widzenia konsumentów w warunkach kryzysu, działania państwa mające na celu zapewnienie właściwej redystrybucji dochodów, wydają się mieć kluczowe znaczenie. Poprzez właściwą redystrybucję dochodów państwo może zapewnić im godne warunki życia. Na warunki te składają się: poprawa sytuacji materialnej, wyrównywanie szans rozwoju ekonomicznie i socjalnie najsłabszych jednostek oraz asekurowanie ich przez ryzykami życiowymi²²¹.

W literaturze przedmiotu funkcję redystrybucji dochodów utożsamia się z funkcją opiekuńczą państwa. Według Z. Baumana takie podejście „...nakłada na instytucje kierowane przez państwo obowiązek opieki społecznej...”, której podstawową zasadą jest „...pierwszeństwo równości potrzeb przed nierównością do wnoszenia opłat”²²². W myśl tego stwierdzić można, że każdy obywatel ma prawo do godnych warunków życia, które możliwe są dzięki zaspokojeniu przez niego swoich potrzeb. Jeżeli więc kryzys prowadzi do pogorszenia sytuacji ekonomicznej konsumentów, w taki sposób, że nie są oni w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb, państwo poprzez pomoc ma obowiązek stworzyć im warunki umożliwiające zaspokojenie owych potrzeb. Nie chodzi jednak o zaspokojenie każdej pojawiającej się potrzeby, a przede wszystkim takich potrzeb, których zaspokojenie zapewnia godne warunki życia. Są to podstawowe potrzeby, które istnieją w sposób obiektywny, wszędzie jednakowo, a uznanie stopnia ich zaspokojenia zmienia się w czasie²²³. Do potrzeb takich zaliczyć można np. potrzebę pracy, potrzebę korzystania z dóbr natury czy potrzeby zaspakajane poprzez użytkowanie podstawowych dóbr materialnych i niematerialnych, które są podstawą egzystencji człowieka, poczucia jego bezpieczeństwa, przynależności i szacunku dla siebie samego jako jednostki, która ma swoje miejsce w świecie.

Mówiąc o potrzebach ludzkich warto odnieść się do tzw. dóbr społecznie pożądaných, czyli takich dóbr, do których dostęp w przekonaniu społecznym powinien mieć każdy, nawet wtedy gdy tego nie pragnie. Przykładem takich dóbr jest np. oświata czy opieka zdrowotna.

²²¹ M. Kwapiszewska, J. Kwapiszewski, *Polityka społeczna, praca socjalna i wolontariat*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile, Piła 2012, s. 13.

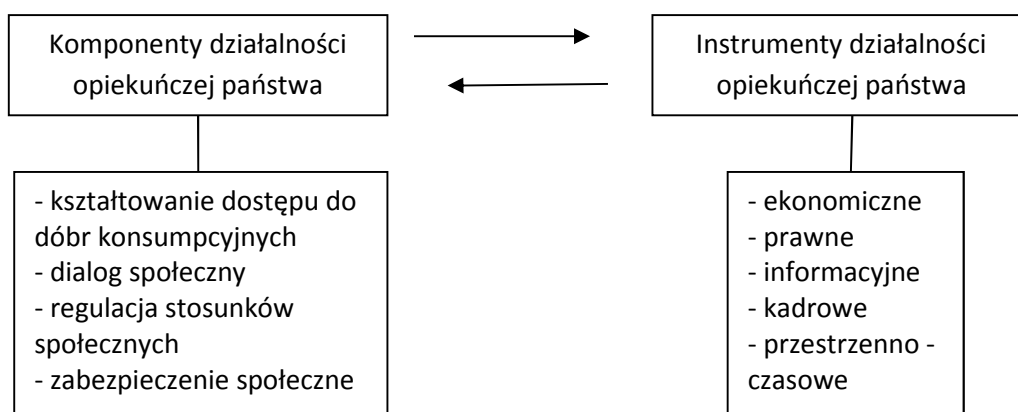
²²² Z. Bauman, *Praca. Konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006, s. 87-88.

²²³ K.W.Frieske, P.Poławski, *Opieka i kontrola. Instytucje wobec problemów społecznych*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice 1999, s. 49.

Konieczność ich istnienia uzasadniają tzw. efekty zewnętrzne, które przejawiają się w tym, że decyzje produkcyjne i konsumpcyjne jednych podmiotów wywierają wpływ na konsumpcję czy produkcję innych podmiotów. Biorąc po uwagę zewnętrzne korzyści płynące z konsumpcji dóbr społecznie pożądanых, popyt na niektóre z tych dóbr np. oświatę, „...byłby wyższy od możliwości rynkowej ich wytworzenia, w następstwie czego koszt...” dostępu do tych dóbr przekraczałby możliwości finansowe przeciętnego gospodarstwa domowego²²⁴. Oferując takie dobra obywatelom, celem państwa „...jest nie tyle wmawianie ludziom, czego powinni chcieć, ile pomoc w osiągnięciu tego, czego pragną”²²⁵.

Opieka państwa przejawiać się może w różnych obszarach. Jest ona możliwa poprzez zastosowanie odpowiednich instrumentów. Komponenty i instrumenty działalności opiekuńczej państwa przedstawia rysunek 2.4.

Rysunek 2.4 Komponenty i instrumenty działalności opiekuńczej państwa

Źródło: opracowanie własne na podstawie J. Supińska, *Style i instrumenty polityki społecznej* [w:] *Polityka społeczna*, G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 85-89.

Z analizy rysunku 2.4 wynika, że jedną z istotnych kwestii w działalności opiekuńczej państwa jest kształtowanie dostępu do dóbr konsumpcyjnych. Służy to zaspokojeniu wcześniej wskazanych już potrzeb człowieka. Aby każda jednostka mogła korzystać z dóbr konsumpcyjnych państwo reguluje:

- dostęp do pracy zarobkowej,
- zasady wynagrodzenia za pracę,
- zasady opodatkowania dochodów,
- zasady udzielania kredytów, stanowiących dla wielu osób źródło dochodu,
- zasady ochrony konsumentów, które wspierają szczególnie konsumentów o mniejszej sile nabywczej,
- zasady uprawnień do świadczeń społecznych
- zasady dostępu do własności majątku produkcyjnego i konsumpcyjnego, których brak ograniczałby dostęp ludzi do tego majątku np. do zabytków,

²²⁴ S. Duda, J. Kuśpit, H. Mamcarz, A. Pakuła, H. Żukowska, M. Zukowski, op. cit., s. 288-289.

²²⁵ D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Mikroekonomia...*, op. cit., s. 501.

- warunki prosumpcji, czyli wytwarzania przez gospodarstwo domowe dóbr konsumpcyjnych na własny użytek²²⁶.

Wprowadzając za pośrednictwem instrumentów prawnych w powyższych obszarach regulacje, państwo wpływa na sposób zachowania obywateli związany z zaspokojeniem ich potrzeb. Jako, że informacje zawarte w dokumentach prawnych stanowią jeden z najważniejszych wyznaczników zachowania ludzi, ważnym aspektem jest stworzenie systemu za pośrednictwem, którego owe informacje będą w przestrzeń społeczną emitowane. W tym przypadku szczególnego znaczenia wydają się nabierać środki masowego przekazu, system edukacji oraz instrumenty kadrowe tworzone przez ludzi wykonujących zawody służby społecznej. Osoby takie nie tylko pełnią funkcje informatora i doradcy społecznego, ale również uczą i wychowują, kształtując zachowania ludzkie.

Biorąc pod uwagę zmiany zachodzące w ostatnich latach w aktywności gospodarczej wielu krajów, w działalności opiekuńczej państwa duże znaczenie odgrywają także instrumenty przestrzenno-czasowe, związane z efektami procesów inwestycyjnych państwa. Wymienić tu można np. inwestycje czynione w obszarze edukacji, służby zdrowia czy mieszkalnictwa.

Zastosowanie wskazanych powyżej instrumentów jest celowe i konieczne. Z punktu widzenia wytwarzanych dochodów, można powiedzieć jednak, że system redystrybucji nie jest jednakowo sprawiedliwy dla każdego. Ujawniające się coraz bardziej różnice dochodowe, pogłębiające podział społeczeństwa na biednych i bogatych, wydają się to potwierdzać. Taki stan rzeczy powoduje szereg dylematów, wśród których jeden z poważniejszych problemów stanowi ubóstwo. Sprawia, to, że niektóre jednostki system redystrybucji dochodów przez państwo mogą traktować jako niesprawiedliwość społeczną, co wzmacniać może poczucie wyzysku społecznego. Ludzie nie posiadając środków do zaspokojenia swoich potrzeb, oczekują i potrzebują od państwa pomocy. „Istnieje bowiem pewien minimalny poziom stopy życiowej, poniżej którego nie powinien schodzić żaden obywatel”²²⁷. Udzielana pomoc jest zarówno w formie pieniężnej jak i rzeczowej. Mogą to być np. dopłaty do mieszkań, zasiłki dla bezrobotnych, świadczenia rodzinne, przydzielanie bonów na żywność czy zakup innych artykułów pierwszej potrzeby.

Kryzys gospodarczy to czas kiedy wiele osób nie w pełni zaspokaja swoje potrzeby, rezygnując z nich lub odsuwając ich zaspokojenie w czasie, przede wszystkim ze względów ekonomicznych. Państwo wydaje się być właśnie po to, aby tworząc odpowiednie warunki, umożliwić obywatelom zaspokojenie tychże potrzeb. Odwrócenie się państwa od obywateli w tak trudnych warunkach, jakim jest kryzys, wywołuje niekorzystne implikacje nie tylko dla pojedynczej jednostki, ale także i innych jednostek tworzących z tą jednostką wspólne

²²⁶ J. Supińska, *Style i instrumenty polityki społecznej* [w:] *Polityka społeczna*, G. Firlit-Fensak, M. Szyłko-Skoczny (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 86.

²²⁷ D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Mikroekonomia...*, op. cit., s. 500.

gospodarstwo domowe. Ponadto bierna postawa państwa wobec sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych rodzi zagrożenia dla stabilności gospodarczej i wzrostu gospodarczego kraju. Dlatego w warunkach postępującego kryzysu gospodarczego na świecie ważną kwestią wydaje się być działalność opiekuńcza państwa wobec swoich obywateli. Postępując w ten sposób państwo buduje zaufanie społeczne będące jednym z istotnych czynników wzrostu gospodarczego.

Perturbacje, które w wyniku globalnego kryzysu gospodarczego, dotyczą nie tylko coraz więcej państwa, ale także tysiące gospodarstw domowych, sprawiają, że zaufanie społeczne zostało mocno naruszone. Nie chodzi tylko zaufanie do instytucji finansowych, ale przede wszystkim do państwa, które wypełniając swoją funkcję kontrolną, powinno bronić przestrzegania norm społecznych. Odbudowanie przez państwo zaufania podmiotów rynku, w tym konsumentów staje się wyzwaniem. Jak podkreśla A.F. Bocian – „Jak długo nie uda odbudować się zaufania społecznego do kontrolnych funkcji państwa i do instytucji funkcjonujących w gospodarce, tak długo gospodarka światowa trwać będzie w marazmie i nie będzie w stanie przeorientować się na rozwój”²²⁸, a tworzące ją gospodarki oraz jej podmioty, pogrążyć będą się w zapaści ekonomicznej. Bez znaczenia wdaje się tu poziom zamożności kraju czy gospodarstwa domowego. Sprawne wypełnianie swoich funkcji przez państwo, jak zaznacza Robert H. Wade, profesor ekonomii politycznej w London School of Economics, potrzebuje tego samego poziomu zaufania społecznego u biednych i bogatych. Jest to zależność, której waga stale rośnie, a w dobie kryzysu wydaje się jeszcze silniejsza. „Społeczeństwo nieufne nie pozwoli rządowi ani na transfery, ani na urządzenie rynku. Nie będzie więc zdolne do innowacji, czyli do stworzenia takiej gospodarki, która daje wysokie dochody”²²⁹. A to jest ważne dla zapewnienia optymalnych warunków do rozwoju gospodarki i konsumentów, których wydatki konsumpcyjne wywierają wpływ na gospodarkę.

Należy jednak mieć na uwadze, że kryzys gospodarczy znacznie ogranicza możliwości działalności opiekuńczej państwa. Spowolnienie gospodarcze, prowadzące do spadku PKB, obniża środki finansowe, które można było by przeznaczyć na pomoc ludziom w trudnej sytuacji ekonomicznej. W konsekwencji mniejsza skala pomocy państwowej prowadzi do obniżenia poziomu zaspokojenia potrzeb gwarantowanego przez państwo, a tym samym do wzrostu liczby osób nie posiadających warunków do odpowiedniego standardu życia²³⁰. Nie wynika to tylko z ograniczonych możliwości pomocy państwa w kryzysie, ale również i z naturalnych różnic pomiędzy ludźmi, które według Fredricha von Hayeka uzasadniają nierówność materialną ludzi. Stwierdza on, że wynikające z owej nierówności materialnej

²²⁸ A.F. Bocian, Procesy globalizacji a kryzys op. cit., s. 423-424.

²²⁹ J. Żakowski, Trzeba rzucić kości. Ekonomista prof. Robert H. Wade o pułapkach neoliberalizmu i ryzykownych dalekosiężnych inwestycjach, które opłacać może tylko państwo. „Polityka”, 2013, nr 27, s. 40.

²³⁰ M. Książkowski, Kryzys gospodarczy końca pierwszej dekady XXI wieku – szanse i zagrożenia dla polityki społecznej [w:] Polityka społeczna w kryzysie, M. Książkowski, B. Rysz-Kowalczyk, C. Żóładowski (red.), Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 25.

zróżnicowanie ekonomiczne, jest zjawiskiem naturalnym, i co więcej, nawet pożądanym. Jest to bowiem skutek i zarazem warunek rozwoju gospodarki. Jego występowanie motywuje jednostki do wysiłków dla osiągnięcia awansu materialnego. Prowadzi do jej rozwoju²³¹.

Pomoc państwa w warunkach kryzysu wydaje się być czymś naturalnym i koniecznym. Warto na tym gruncie zastanowić się jednak, jak pisze Z. Bauman, czy pomoc państwa to rzeczywiście system nastawiony na zaspokajanie potrzeb ludzkich? Czy to „pomoc w akumulacji kapitału i zysków, czy społeczna zapłata, której należy bronić i której ma przybywać jak pieniędzy w pensji”? Z pewnością uzyskanie odpowiedzi na te pytania jest trudne. Zdaniem z. Baumana, opieka państwa jest „...po trosze tym wszystkim i jeszcze czymś więcej”²³². Dlatego uzasadnionym wydaje się stwierdzenie, że bez pomocy państwa egzystencja słabego ekonomicznie konsumenta w warunkach kryzysu stałaby się bardziej zagrożona, aniżeli w sytuacji gdy tą pomoc konsument otrzymuje.

²³¹ W. Rutkowski, *Współczesne państwo dobrobytu. Ekspansja, kryzys, spory*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, s. 20.

²³² Z. Bauman, *Praca. Konsumpcjonizm*, op. cit., s. 89.

Rozdział 3

UWARUNKOWANIA KONSUMPCJI W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH W KONTEKŚCIE SYTUACJI GOSPODRCZEJ W POLSCE

W niniejszym rozdziale przedstawiono uwarunkowania konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych w kontekście sytuacji gospodarczej w Polsce. Mając na uwadze sytuację gospodarczą Polski w analizie uwzględniono takie czynniki jak: poziom i tempo rozwoju gospodarki, sytuację na rynku pracy mierzoną stopą bezrobocia, zmiany cen produktów i usług konsumpcyjnych oraz sytuację dochodową gospodarstw domowych. Należy przy tym zauważyć, że analizowane czynniki nie tylko stanowią determinanty konsumpcji w gospodarstwach domowych, ale ukazują również stan polskiej gospodarki.

W tym kontekście należy podkreślić, że sytuacja gospodarcza w kraju jest ważnym ekonomicznym stymulatorem rozwoju konsumpcji. Występujące w gospodarce w danym okresie zdarzenia ekonomiczne wpływają na bieżące i przyszłe postawy oraz oceny gospodarstw domowych dotyczące postrzegania m.in. własnej sytuacji materialnej i sytuacji gospodarczej w kraju, w znacznym stopniu mogą rzutować na poziom i strukturę wydatków konsumpcyjnych.

3.1. Poziom i tempo rozwoju polskiej gospodarki

Aczkolwiek ostatni kryzys na świecie ma swoje przyczyny poza granicami Polski, to jednak fakt coraz mocniejszego powiązania polskiej gospodarki ze światową, sprawił, że skutki tego kryzysu dotarły także i do Polski. Jak wynika z analiz prowadzonych przez wielu badaczy, skutki światowego kryzysu gospodarczego dotarł do Polski już pod koniec 2008 roku. W momencie gdy na świecie rozpoczynał się kryzys gospodarczy, w polskiej gospodarce notowano najwyższe od kilku lat tempo wzrostu. W owym czasie sprzyjał temu zwłaszcza dostęp do środków finansowych z Unii Europejskiej oraz stosunkowo stabilna sytuacja makroekonomiczna w Polsce w kilku ostatnich latach przed rozpoczęciem się ostatniego kryzysu gospodarczego na świecie²³³.

Analiza poziomu i dynamiki zmian PKB w Polsce w latach 2005-2012 pozwala stwierdzić, że aczkolwiek nie odnotowano kryzysu w Polsce, to nastąpiło zauważalne spowolnienie gospodarcze.

Wzbogaceniem i poszerzeniem analizy w tym kontekście może zostać zbadanie poziomu i dynamiki zmian PKB per capita. Analiza taka została przeprowadzona przez autora

²³³ W. Misiąg, Budżetowe skutki kryzysu światowego systemu finansowego, E-finance. Finansowy kwartalnik internetowy, nr 9 / 2009, s. 2.; dokument elektroniczny na : <http://www.e-finance.com/artykuly/125.pdf> , dostęp dnia 20.08.2014 r.

rozprawy, a jej wyniki zostały zamieszczone w aneksie tekstowym (tekst 1A). W tym miejscu warto podkreślić, że wartość PKB per capita to bardzo często wykorzystywany wskaźnik w analizie poziomu życia ludności, która rozumieć można jako stopień zaspokojenia potrzeb wynikający z konsumpcji dóbr i usług konsumpcyjnych²³⁴. Związany jest on tym samym z wydatkami gospodarstw domowych ponoszonymi na konsumpcję. Spadek dynamiki PKB per capita, świadczy więc o tym, że poziom życia konsumentów obniżył się, a tym samym zmniejszyły się możliwości zaspokojenia potrzeb.

Jak wynika z tabeli tabela 3.1 rosnące tempo rozwoju polskiej gospodarki w latach 2005 -2007, w kolejnych latach uległo wyrażanemu spowolnieniu. Dynamika wzrostu PKB w 2008 i 2009 roku w stosunku do roku 2007 w ujęciu nominalnym zmniejszyła się odpowiednio o 2,6 i 5,6 punktu procentowego, zaś w ujęciu realnym o 1,7 i 5,2 punktu procentowego. Aczkolwiek w roku 2010 i 2011 zanotowano małe ożywienie, to i tak w roku 2012 ponownie wystąpił spadek dynamiki wzrostu PKB.

Tabela 3.1 PKB i jego dynamika w Polsce w latach 2005-2012.

Lata	PKB w mln zł		Dynamika PKB (rok poprzedni=100%)	
	w cenach bieżących	w cenach stałych z roku 2012	w cenach bieżących	w cenach stałych z roku 2012
2005	983302	1190332	106,5	106,3
2006	1060031	1264252	107,8	106,2
2007	1176737	1350762	111,0	106,8
2008	1275432	1420032	108,4	105,1
2009	1344383	1443395	105,4	101,6
2010	1416447	1499769	105,6	103,9
2011	1528127	1566330	107,9	104,4
2012	1596378	1596378	104,5	101,9

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie: Mały Rocznik Statystyczny 2013, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013, s. 195.; Mały Rocznik Statystyczny 2011, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2011, s. 193.; Mały Rocznik Statystyczny 2003, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009, s. 189.; Mały Rocznik Statystyczny 2008, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2006, s. 192.; Mały Rocznik Statystyczny 2007, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2007, s. 194.; Mały Rocznik Statystyczny 2006, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2006, s. 190.

W 2012 roku wartość wytworzonego PKB wyniosła blisko 1596,4 mln. W odniesieniu do poprzednich lat, zauważyć można, że różnice pomiędzy wytwarzaną w kolejnych latach wartości PKB maleją. W cenach bieżących i stałych z roku 2012, wartość ta była odpowiednio wyższa o:

- 62,4% i 34,1% w stosunku do roku 2005,
- 50,6% i 26,3% w stosunku do roku 2006,
- 35,7% i 18,2% w stosunku do roku 2007,

²³⁴ S. 38.

- 25,2% i 12,4% w stosunku do roku 2008,
- 18,7% i 10,6% w stosunku do roku 2009,
- 12,7% i 6,4% w stosunku do roku 2010,
- 4,5% i 1,9% w stosunku do roku 2011.

Dynamika realnego wzrostu PKB w Polsce w porównaniu do UE-27 w badanym okresie przedstawiała się lepiej (tabela 3.2). Podczas gdy w Polsce w latach 2009-2010 obserwowano spowolniony, ale nadal wzrostowy trend PKB, wskaźniki dynamiki PKB UE-27 w tym samym okresie były ujemne. W roku 2009 i 2010 w Polsce wyniosły one odpowiednio 102,6% i 103,7%, a UE27 95,6% i 99,6. Taki stan rzeczy z pewnością pozytywnie wpłynął na zmniejszenie dysproporcji w poziomie rozwoju gospodarczego pomiędzy Polską i innymi krajami UE-27. Poziom PKB per capita mierzony parytetem siły nabywczej w 2012 roku w Polsce wyniósł 63,8% wskaźnika UE-27. Pomimo notowanego rokrocznie wzrostu tego wskaźnika, po roku 2009 jego wzrost spowolnił się. W 2009 roku w stosunku do roku 2008 wzrósł o 4 punkty procentowe, a w 2012 w stosunku do roku 2011 już tylko 1,9 punktu procentowego.

Tabela 3.2. Dynamika realnego wzrostu PKB w latach 2005-2012 w Polsce na tle UE-27.

Lata	Realna dynamika PKB* (rok poprzedni = 100)		PKB per capita w Polsce według parytetu siły nabywczej (UE27=100)
	Polska	UE27	
2005	103,5	102,0	36,0
2006	106,2	103,4	50,4
2007	107,2	103,1	53,1
2008	103,9	100,5	54,4
2009	102,6	95,6	58,8
2010	103,7	99,6	61,7
2011	104,8	102,1	63,8
2012	101,8	101,7	65,7

*w cenach stałych z roku poprzedniego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT, dokumenty elektroniczne na <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1> (dostęp dnia 20.08. 2014 r.),

<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tec00114&language=en> (dostęp dnia 20.08. 2014 r.).

W przekroju wojewódzkim zarówno poziom, jak i dynamika zmian wytworzonej wartości PKB w latach 2005-2012 były zróżnicowane. Sytuację przedstawia tabela 3.3 i tabela 3.4.

Z analizy tabeli 3.3 wynika, że realna wartość wytworzonego PKB w poszczególnych województwach w porównaniu z wartością nominalną w latach 2005-2012 była wyższa. W analizowanym okresie co roku najwyższą wartość PKB notowano w woj. mazowieckim, a najmniejszą w woj. opolskim. W 2012 roku wartość wytworzonego PKB w woj.

mazowieckim (353348 mln zł) była ponad dziesięciokrotnie wyższa niż w woj. opolskim (34305 mln zł). Różnica ta była prawie 9,5 razy wyższa w 2005 roku, 9,8 razy wyższa w 2006 roku, 9,6 razy wyższa w 2007 roku, 9,3 razy wyższa w 2008 roku, 9,9 razy wyższa w 2009 roku, 10,4 razy wyższa w 2010 roku i 10,3 razy wyższa w 2011 roku.

Tabela 3.3 PKB w Polsce według województw w latach 2005-2012 (w mln zł).

Województwo		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
		a - w cenach bieżących				b- w cenach stałych z roku 2012			
Dolnośląskie	a	76943	85774	96658	103534	110448	120120	131098	138298
	b	93143	102299	110953	115272	118582	127186	134375	138298
Kujawsko-pomorskie	a	46469	50217	55358	59773	61721	64379	68390	71526
	b	56253	59892	63545	66550	66267	68166	70100	71526
Lubelskie	a	38388	40849	45361	50233	51082	54042	58544	63929
	b	46470	48719	52069	55928	54844	57221	60008	63929
Lubuskie	a	23455	24942	27581	28057	30358	31684	33552	35667
	b	28393	29747	31660	31238	32594	33548	34391	35667
Łódzkie	a	61110	65628	72658	79457	81859	85765	93254	98819
	b	73976	78272	83403	88465	87888	90810	95585	98819
Małopolskie	a	71748	78789	86635	94790	99509	104089	113946	123832
	b	86854	93968	99447	105537	106838	110212	116795	123832
Mazowieckie	a	210219	229212	255893	274142	293974	315826	341720	353348
	b	254480	273371	293737	305222	315625	334404	350263	353348
Opolskie	a	22405	23338	26618	29363	29680	30380	33266	34305
	b	27122	27834	30554	32692	31866	32167	34098	34305
Podkarpackie	a	37319	39894	43685	48450	50884	52512	57026	62448
	b	45176	47580	50145	53943	54632	55601	58452	62448
Podlaskie	a	22909	24427	27351	29124	30903	32090	34239	35057
	b	27732	29133	31396	32426	33179	33978	35095	35057
Pomorskie	a	55602	60250	67073	70937	78243	79577	86208	93859
	b	67309	71858	76992	78979	84005	84258	88363	93859
Śląskie	a	130442	137959	152741	167948	175324	184038	198301	205025
	b	157906	164538	175330	186989	188236	194864	203259	205025
Świętokrzyskie	a	24794	27084	30329	34086	34747	35681	37831	40125
	b	30014	32302	34814	37950	37306	37780	38777	40125
Warmińsko-mazurskie	a	28153	29977	32756	35394	37078	38871	41609	43663
	b	34080	35752	37600	39407	39809	41158	42649	43663
Wielkopolskie	a	92813	98806	109131	118471	127381	131885	142445	154153
	b	112354	117842	125270	131902	136762	139643	146006	154153
Zachodnio-pomorskie	a	40533	42887	46904	51375	52389	54847	57898	60850
	b	49067	51149	53841	57200	56247	58073	59345	60850

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2012 r., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2014, s. 60-61.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2011 r., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2013, s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2010 r., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2012, s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2008 r., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2010, s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2007 r., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2009, s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2006 r., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2008, s. 52.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2005 r., Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2007, s. 48.

Wytworzona w 2012 roku najwyższa wartość produktu krajowego brutto w przekroju terytorialnym, wynosząca 353348 mln zł w porównaniu z najwyższą wartością PKB wytworzoną w roku 2005 była wyższa o 68,1% ,w roku 2006 była wyższa o 54,2%, w roku

2007 była wyższa o 38,1%, w roku 2008 była wyższa o 28,9%, w roku 2009 była wyższa o 20,2%, w roku 2010 była wyższa o 11,9%, w roku 2011 była wyższa o 3,4%. Wygenerowana natomiast w 2012 roku najniższa wartość PKB w przekroju terytorialnym, wynosząca 34305 mln zł, w porównaniu z najniższą wartością PKB wytworzoną w roku 2005 była wyższa o 53,1%, w roku 2006 była wyższa o 47,0%, w roku 2007 była wyższa o 28,9%, w roku 2008 była wyższa o 16,8%, w roku 2009 była wyższa o 15,6%, w roku 2010 była wyższa o 12,9%, w roku 2011 była wyższa o 3,4%.

O znacznych dysproporcjach pomiędzy województwami w zakresie wytwarzanej wartości PKB świadczy udział poszczególnych województw w tworzeniu produktu krajowego brutto. Udział województw w tworzeniu PKB przedstawia wykres 3.1. Z analizy tego wykresu wynika, że w latach 2005-2012 udziały poszczególnych województw w generowaniu produktu krajowego brutto wahały się od 2,1-2,3% w woj. opolskim do 21,4-21,9% w woj. mazowieckim. Biorąc pod uwagę lata 2005-2007 stwierdzić można, że w tym okresie udziały w tworzeniu PKB nie zmieniły się w 5 województwach (kujawsko-pomorskie, lubelskie, łódzkie, podlaskie i pomorskie), zwiększyły się w 6 województwach (dolnośląskie, małopolskie, mazowieckie, opolskie i świętokrzyskie), a zmniejszyły w 6 województwach (lubuskie, podkarpackie, śląskie, warmińsko – mazurskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie).

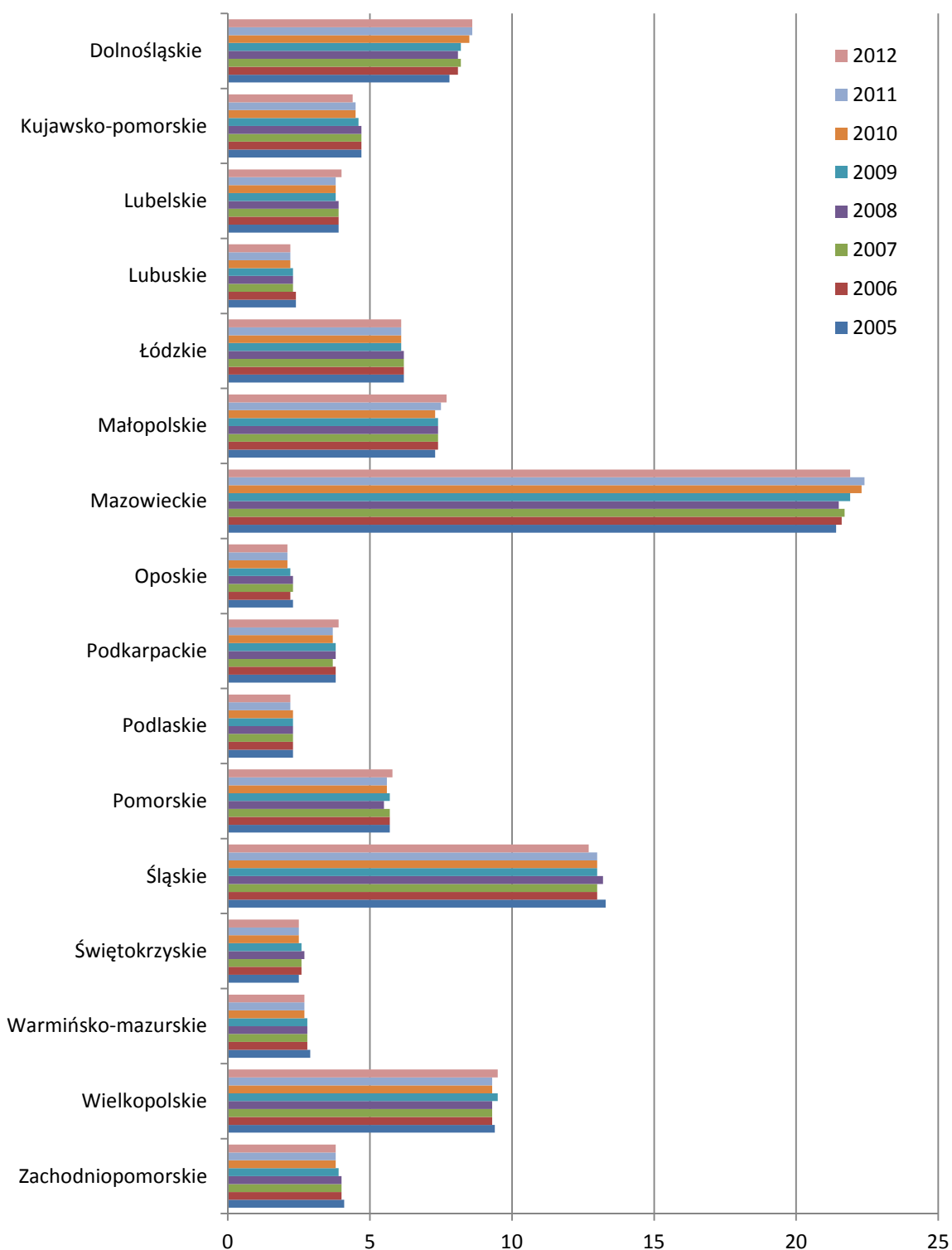
Lata 2008 – 2009 w jednych województwach przyniosły dalszy spadek udziału w tworzeniu produktu krajowego brutto, w drugich wzrost, a w innych utrzymał się dotychczasowy poziom. W roku 2008 w stosunku do roku 2007, w większości województw udział nie zmienił się. Wzrósł tylko w woj. świętokrzyskim, śląskim i podkarpackim, a spadł w woj. pomorskim, mazowieckim i dolnośląskim. W roku 2009 natomiast w porównaniu z rokiem 2008 zanotowano wzrost udziału w 4 województwach (dolnośląskie, mazowieckie, podlaskie i wielkopolskie), spadek w 7 województwach (kujawsko-pomorskie, lubuskie, lubelskie, małopolskie, mazowieckie, podkarpackie, pomorskie i wielkopolskie – zwiększyło swoje udziały w tworzeniu PKB. O ile udział w czterech województwach: lubuskim, łódzkim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim - nie zmienił się, to w pozostałych pięciu (kujawsko-pomorskim, opolskim, podlaskim, śląskim i świętokrzyskim) zmalał.

W latach 2005-2012 województwami o największych udziałach w tworzeniu PKB pozostawały niezmiennie woj. mazowieckie i śląskie. Województwa te razem generowały 34,7% PKB w 2005 roku, 34,6% PKB w 2006 roku, 34,7% PKB w 2007 roku, 34,7% PKB w 2008 roku, 34,9% PKB w 2009 roku, 35,3% PKB w 2010 roku, 35,4% PKB w 2011 roku i 34,6% PKB w 2012 roku.

Nie zmienił się także skład województw wykazujących najniższy udział w tworzeniu produktu krajowego brutto. Jak wynika z wykresu 3.1. w latach 2005 -2012, były to województwa: lubuskie, opolskie, podlaskie, świętokrzyskie i wielkopolskie, których udział

każdego z nich w tworzeniu PKB nie przekraczał 3%. Łączny udział tych województw w tworzeniu PKB wyniósł 12,4% w 2005 roku, 10,7% w 2006 i 2007 roku, 12,4% w 2008 roku, 10,2% w 2009 roku, 11,8% w 2010 roku oraz 12,0% w 2011 i 2012 roku.

Wykres 3.1 Udział województw w tworzeniu PKB w latach 2005-2012 (w%).

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2012 r., s. 60-61.; Produkt krajowy brutto. Rachunki regionalne w 2011 r., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2010 r., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2008 r., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2007 r., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2006 r., s. 52.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2005 r., s. 48.

Zmiany w wytwarzania PKB przez poszczególne województwa w latach 2005 – 2012 przebiegały w różnym tempie (tabela 3.4.). W ujęciu nominalnym tempo zmian było większe aniżeli w ujęciu realnym. W latach 2005 - 2006 różnica w tym zakresie nie była tak znaczna. Od roku 2007 zauważyć natomiast można było wyraźny wzrost różnicy pomiędzy nominalnym i realnym tempem zmian w wytwarzaniu produktu krajowego brutto w każdym województwie, który utrzymał się do 2009 roku. W 2010 roku różnica ta zmniejszyła się, a w latach 2011-2012 ponownie powiększyła.

**Tabela 3.4 Dynamika PKB w Polsce według województw
w latach 2005-2012 (w %).**

Województwo		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
		a - w cenach bieżących				b- w cenach stałych z roku 2012			
Dolnośląskie	a	107,8	111,5	112,7	107,1	106,7	108,8	109,1	105,5
	b	107,6	109,8	108,5	103,9	102,9	107,3	105,7	102,9
Kujawsko-pomorskie	a	103,9	108,1	110,2	108,0	103,3	104,3	106,2	104,6
	b	103,7	106,5	106,1	104,7	99,6	102,9	102,8	102,0
Lubelskie	a	104,6	106,4	111,0	110,7	101,7	105,8	108,3	109,2
	b	104,4	104,8	106,9	107,4	98,1	104,3	104,9	106,5
Lubuskie	a	107,4	106,3	110,6	101,7	108,2	104,4	105,9	106,3
	b	107,2	104,8	106,4	98,7	104,3	102,9	102,5	103,7
Łódzkie	a	105,8	107,4	110,7	109,4	103,0	104,8	108,7	106,0
	b	105,6	105,8	106,6	106,1	99,3	103,3	105,3	103,4
Małopolskie	a	106,6	109,8	110,0	109,4	105,0	104,6	109,5	108,7
	b	106,4	108,2	105,8	106,1	101,2	103,2	106,0	106,0
Mazowieckie	a	111,6	109,0	111,6	107,1	107,2	107,4	108,2	103,4
	b	111,4	107,4	107,4	103,9	103,4	106,0	104,7	100,9
Opolskie	a	102,3	104,2	114,1	110,3	101,1	102,4	109,5	103,1
	b	102,1	102,6	109,8	107,0	97,5	100,9	106,0	100,6
Podkarpackie	a	105,4	106,9	109,5	110,9	105,0	103,2	108,6	109,5
	b	105,2	105,3	105,4	107,6	101,3	101,8	105,1	106,8
Podlaskie	a	105,4	106,6	112,0	106,5	106,1	103,8	106,7	102,4
	b	105,2	105,1	107,8	103,3	102,3	102,4	103,3	99,9
Pomorskie	a	107,4	108,4	111,3	105,8	110,3	101,7	108,3	108,9
	b	107,2	106,8	107,1	102,6	106,4	100,3	104,9	106,2
Śląskie	a	102,0	105,8	110,7	110,0	104,4	105,0	107,8	103,4
	b	101,8	104,2	106,6	106,6	100,7	103,5	104,3	100,9
Świętokrzyskie	a	102,7	109,2	112,0	112,4	101,9	102,7	106,0	106,1
	b	102,5	107,6	107,8	109,0	98,3	101,3	102,6	103,5
Warmińsko-mazurskie	a	105,0	106,5	109,3	108,1	104,8	104,8	107,0	104,9
	b	104,8	104,9	105,2	104,8	101,0	103,4	103,6	102,4
Wielkopolskie	a	106,2	106,5	110,4	108,6	107,5	103,5	108,0	108,2
	b	106,0	104,9	106,3	105,3	103,7	102,1	104,6	105,6
Zachodnio-pomorskie	a	106,3	105,8	109,4	109,5	102,0	104,7	105,6	105,1
	b	106,1	104,2	105,3	106,2	98,3	103,2	102,2	102,5

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2012 r....., s. 60-61.; Produkt krajowy brutto. Rachunki regionalne w 2011 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2010 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2008 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2007 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2006 r....., s. 52.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2005 r....., s. 48.

W analizowanym okresie dynamika zmian PKB²³⁵ (rok poprzedni=100) w przekroju terytorialnym wyniosła:

- w roku 2005 od +2,0% (woj. śląskie) do +11,6% (woj. mazowieckie) w ujęciu nominalnym i od +1,8% (woj. śląskie) do +11,4% (woj. mazowieckie) w ujęciu realnym;
- w 2006 roku od +4,2% (woj. opolskie) do +11,5% (woj. dolnośląskie) w ujęciu nominalnym i od +2,6% (woj. śląskie) do + 8,5% (woj. mazowieckie) w ujęciu realnym;
- w 2007 roku od +9,3% (woj. warmińsko-mazurskie) do +14,1% (woj. opolskie) w ujęciu nominalnym i od +5,2% (woj. warmińsko-mazurskie) do + 9,8% (woj. opolskie) w ujęciu realnym;
- w 2008 roku od +1,7% (woj. lubuskie) do + 12,4% (woj. świętokrzyskie) w ujęciu nominalnym i od -1,3% (woj. lubuskie) do + 9,0% (woj. świętokrzyskie) w ujęciu realnym;
- w 2009 roku od +1,1% (woj. opolskie) do + 10,3% (woj. pomorskie) w ujęciu nominalnym i od -2,5% (woj. opolskie) do + 6,4% (woj. pomorskie) w ujęciu realnym;
- w roku od +1,7% (woj. pomorskie) do + 8,8% (woj. dolnośląskie) w ujęciu nominalnym i od +0,3% (woj. pomorskie) do +7,3% (woj. dolnośląskie) w ujęciu realnym;
- w 2011 roku od +1,7% (woj. pomorskie) do + 8,8% (woj. dolnośląskie) w ujęciu nominalnym i od +0,3% (woj. pomorskie) do +7,3% (woj. dolnośląskie) w ujęciu realnym;
- w 2012 roku od +2,4% (woj. podlaskie) do + 9,2% (woj. lubelskie) w ujęciu nominalnym i od -0,1% (woj. podlaskie) do +6,5% (woj. lubelskie) w ujęciu realnym.

Analiza nominalnej dynamiki zmian rok do roku w generowaniu PKB w cenach bieżących przez poszczególne województwa, wykazywała tendencję wzrostową, aczkolwiek od roku 2008 w większości województw spowolnioną (z wyjątkiem woj. podkarpackiego, śląskiego, świętokrzyskiego i zachodniopomorskiego, w których wyraźne spowolnienie odnotowano od roku 2009). Badanie natomiast realnej dynamiki zmian PKB, obok tendencji dodatniej wykazało także ujemne tempo zmian, obserwowane w 2008 roku (rok poprzedni=100) w woj. lubuskim (-1,3%) i 2009 roku (rok poprzedni=100) w woj. kujawsko-pomorskim (-0,4%), lubelskim (-1,9%), łódzkim (-0,7%), opolskim (-2,5%), świętokrzyskim (-1,7%) i zachodniopomorskim (- 1,7%).

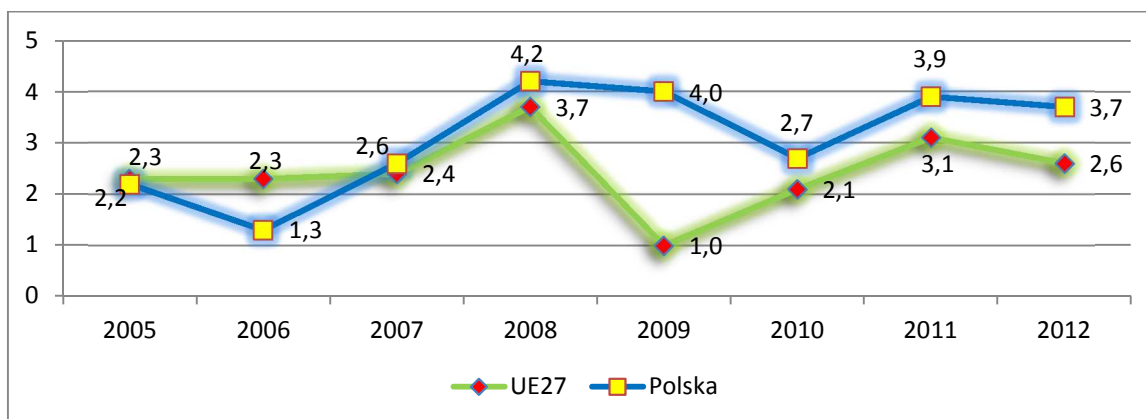
²³⁵ W cenach bieżących i w cenach stałych z 2012 roku .

3.2 Kształtowanie się cen towarów i usług konsumpcyjnych

Kształtowanie się cen w istotny sposób wpływa na przebieg procesów ekonomicznych w gospodarce. Dla uczestników rynku poziom cen stanowi informację, na podstawie której mogą określić, jakie zachowanie w danej sytuacji jest optymalne. Sprowadza się to do sytuacji, w której zgodnie z prawem popytu, wraz ze wzrostem cen wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych spadają, a wraz ze spadkiem cen wydatki te rosną. Oczywiście należy pamiętać o istnieniu paradoksów, które powodują odstępstwa od tej reguły.

We współczesnych gospodarkach krajów obserwować można ciągły wzrost cen większości towarów i usług konsumpcyjnych. W polskiej gospodarce odnotowany w latach 90-tych XX wieku silny wzrost cen produktów konsumpcyjnych wyraźnie został ograniczony w pierwszej dekadzie XXI²³⁶. Jednak wraz z rozpoczęciem się w 2008 roku kryzysu gospodarczego na świecie, w Polsce już w latach następnych zauważyć można było, że wskaźnik cen przyjmował wartości wyżej aniżeli w latach 2005-2007. Nie były to jednak różnice aż tak znaczne (wykres 3.2).

Wykres 3.2 Zharmonizowany wskaźnik cen konsumpcyjnych HICP w Polsce na tle średniej UE27 w latach 2005-2012 (w %).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT, HCIP- inflation rate. Annual average rate of change (in %), dokument elektroniczny na <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00118&plugin=1> (dostęp dnia 10.12.2014).

Jak wynika z analizy danych Eurostatu wskaźnik cen w Polsce w latach 2005-2012 w większości badanych lat kształtował się powyżej przeciętnego poziomu cen UE-27. Stosunkowo wyrównany wskaźnik cen odnotowano jedynie w roku 2005 (Polska-2,2; UE27-2,3) i 2007 (Polska – 2,6; UE27-2,4). Największa różnica pomiędzy średnim poziomem cen w Polsce i UE-27 wystąpiła w roku 2009 i wyniosła 3 punkty procentowe (Polska – 4,0; UE27-1,0). Wysoką różnicę obserwować można było także w roku 2011 i 2012, która wyniosła odpowiednio 0,8 (Polska – 3,9; UE27-3,1) i 0,9 (Polska – 3,7; UE-27-

²³⁶ U. Grzega, Oznaki kryzysu gospodarczego ..., op. cit., s. 30.

2,6) punktu procentowego. W pozostałych latach badanego okresu różnica natomiast wyniosła: rok 2008 – 0,5 punktu procentowego, rok 2010 – 0,6 punktu procentowego.

W ostatnich kilku latach kształtowanie się cen w Polsce nabrało bardziej egzogenicznego charakteru, co swoje źródło ma nie tyle w nadmiernym popycie, co w zmianie kosztów związanych ze zmieniającymi się cenami surowców, w tym z cenami energii, szczególnie pochodzących z importu²³⁷.

Analizując ogólny poziom cen towarów i usług konsumpcyjnych w Polsce w latach 2005-2012 na podstawie danych GUSu (tabela 3.5), stwierdzić można, że druga połowa badanego okresu zdecydowanie była mniej korzystna aniżeli pierwsza połowa. Widoczna tendencja spadkowa poziomu cen na poziomie roku 2005 i 2006 załamała się już w 2007, kiedy wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych ukształtował się na poziomie 102,5 i był wyższy o 1,4 punktu procentowego w stosunku do roku poprzedniego. W kolejnych latach wskaźnik cen przyjmował już tylko wartości wyższe. W latach 2008-2012 wyniosły one od 102,6 (wartość minimalna odnotowano w roku 2010) do 104,7 (wartość maksymalna odnotowano w roku 2012). W ogólnym ujęciu ceny towarów i usług konsumpcyjnych w 2012 w stosunku do roku 2005 wzrosły o 23,8%, a w stosunku do roku 2010 o 8,2%.

Jak wynika z tabeli 3.5 w latach 2005-2012 (porównanie dotyczy cen z 2012 w stosunku do roku 2005) najbardziej wzrosły ceny użytkowania mieszkania i nośników energii (o 50,4%). Ceny znacznie wzrosły także w przypadku napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych (o 39,1%), żywności i napojów bezalkoholowych (o 31,5%) oraz restauracji i hoteli (30,2%). O ponad 20% wzrosły ceny związane z transportem (o 26,5%), zdrowiem (o 22,2%). Nieznacznie powyżej 10% wzrosły też ceny wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego (o 11,6%) oraz innych nie wymienionych towarów i usług konsumpcyjnych (o 13,6%). Praktycznie na niezmiennym poziomie pozostały ceny w obszarze rekreacji i kultury (wzrosły tylko o 2,6%). W tym samym czasie spadły natomiast o 32,6% ceny odzieży i obuwia oraz o 3% ceny związane z łącznością.

W przypadku poszczególnych grup towarów i usług konsumpcyjnych (z wyłączeniem cen użytkowania mieszkania i nośników energii, gdzie wskaźnik cen w 2006 był wyższy aniżeli w 2005 roku i wyniósł odpowiednio 104,7 i 103,7) zauważyć można, że niższy poziom wskaźników w roku 2006 w porównaniu z rokiem 2005 (wskaźniki cen w 2005 roku kształtowały się na poziomie 94,6-104,9, zaś w 2006 na poziomie 93,0-101,8) nie był trwały. W roku 2007 wszystkie wskaźniki cen wymienionych w tabeli 3.5 towarów i usług konsumpcyjnych z wyjątkiem cen użytkowania mieszkania i nośników energii (wskaźnik na poziomie 92,6), były wyższe (wartość wskaźników w 2007 wyniosła od 100,0 do 104,9) w porównaniu z rokiem 2006. W kolejnych latach obserwować można było naprzemienny

²³⁷ Michalski R., Polska polityka pieniężna w 2015 roku- czekanie na Godota, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Raport o stanie finansowym państwa 2014-2015. Raport o stanie majątku gospodarstw domowych w Polsce 2014-2015. Ekonomia XII, 50 (5)/ 2016 s. 51.

wzrost i spadek poziomu wskaźników cen, który dotyczył wszystkich badanych grup towarów i usług konsumpcyjnych. I tak wskaźniki te wyniosły: w 2008 roku – od 93,1 do 106,4, w 2009 roku – od 92,6 do 109,4, w 2010 roku – od 96,2 do 106,2, w 2011 roku – od 98,5 do 107,7 i w 2012 roku – od 95,8 do 107,0.

**Tabela 3.5 Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych
w Polsce w latach 2005-2012.**

Towary i usługi konsumpcyjne	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Rok poprzedni =100							2005= =100	2010= =100	
Ogółem	102,1	101,1	102,5	104,2	103,5	102,6	104,3	104,7	123,8	108,2
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,1	100,6	104,9	106,1	104,1	102,7	105,4	104,3	131,5	109,9
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,7	101,7	103,3	106,4	109,4	105,3	103,7	104,1	139,1	108,0
Odzież i obuwie	94,6	93,0	92,6	93,1	92,6	96,2	98,5	95,8	67,4	94,4
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	103,7	104,7	104,1	109,1	108,6	103,8	106,2	105,8	150,4	112,4
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	101,3	100,2	101,1	102,1	102,1	101,2	102,2	102,3	111,6	104,6
Zdrowie	102,6	101,3	102,1	103,4	103,2	102,9	104,5	103,2	122,4	107,8
Transport	104,9	100,6	102,1	103,1	97,6	106,2	107,7	107,0	126,6	115,2
Łączność	99,8	99,4	100,0	99,3	99,6	98,7	99,2	100,8	97,0	100,0
Rekreacja i kultura	100,6	99,3	100,2	99,7	102,1	99,7	100,5	101,1	102,6	101,6
Edukacja	103,2	101,5	101,6	103,5	103,6	102,7	103,4	104,2	122,2	107,7
Restauracje i hotele	103,4	101,8	103,5	106,1	105,1	103,2	104,2	103,0	130,2	107,3
Inno towary i usługi	100,7	100,4	100,9	101,4	102,6	102,1	103,3	102,2	113,6	105,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Ceny w gospodarce narodowej w 2012 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013, s. 37-42.; Ceny w gospodarce narodowej w 2008 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009, s. 69-76.

Konkludując należy zauważyć, że od 2008 roku aż do końca okresu badawczego tj. 2012, stopa inflacji w Polsce mierzona wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych (CPI) kształtowała się powyżej podstawowego celu polityki pieniężnej, ustalonego na poziomie 2,5% (+/-1%)²³⁸. Z kolei jak warto zaznaczyć w 2013 roku skutek szybko postępującej dezinflacji w drugim kwartale tego roku, roczne tempo zmian cen towarów i usług konsumpcyjnych utrzymało się poniżej dolnej granicy dopuszczalnych wahań, spadając mocno poniżej 2,5%. Tym samym wyciągnąć można wniosek, że władze monetarne nie były zupełnie w stanie kontrolować procesów inflacyjnych, realizując przy tym nadmierną restrykcyjność prowadzonej polityki²³⁹.

²³⁸ R. Michalski, Polska polityka pieniężna w roku 2013 - niemoc wobec spowolnienia, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Raport o stanie finansowym państwa 2013-2014. Ekonomia VII, nr 37/2014, s. 44.

²³⁹ R. Michalski, Polska polityka pieniężna w latach 2012-2013 - więcej restrykcyjności niż akomodacji, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Ekonomia IV, nr 33/2013 . s. 38-39.

W grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych w latach 2005-2012 kształtował się na zróżnicowanym poziomie (tabela 3.6). W badanym okresie ceny najszybciej rosły w gospodarstwach emerytów (w 2012 roku były wyższe o 27,6% w porównaniu z rokiem 2005) i rencistów (w 2012 roku były wyższe o 28,9% w porównaniu z rokiem 2005). W gospodarstwach pracowników i rolników wzrosły odpowiednio o 22,6% i 22,9%. Najwolniej rosły natomiast w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (wzrost o 20,8%).

W pierwszych dwóch latach (2005-2006) badanego okresu w każdej grupie gospodarstw domowych zauważyć można obniżenie się wskaźników cen towarów i usług konsumpcyjnych. W następnych dwóch latach (2007-2008) odnotowano natomiast wzrost wskaźników. W latach 2009-2010 poziom wskaźników ponownie uległ obniżeniu, w 2011 roku wzrostowi i 2012 jeszcze raz obniżeniu. Pomimo że 2012 roku wskaźniki cen w poszczególnych grupach gospodarstw domowych uległy obniżeniu (rok 2011=100), to i tak ich wartość była wyższa od tej odnotowanej w latach 2005-2007. Tempo wzrostu cen w latach 2008-2012 (od 2,4 w gospodarstwach rolników do 5,2 w gospodarstwach rencistów) było zatem wyższe aniżeli te odnotowane w latach 2005-2007 (od 0,6 w gospodarstwach rolników do 3,0 w gospodarstwach rencistów).

Tabela 3.6 Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2005-2012.

Gospodarstwa domowe	Gospodarstwa domowe pracowników									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Rok poprzedni =100								2005= =100	2010= =100
Pracowników	102,0	100,9	102,3	104,0	103,3	102,6	104,1	103,6	122,6	107,8
Rolników	102,1	100,6	102,2	104,4	103,0	102,4	104,8	103,8	122,9	108,8
Pracujących na własny rachunek	101,9	100,8	102,1	103,5	102,9	102,5	103,9	103,5	120,8	107,5
Emerytów	102,3	101,4	102,9	104,9	104,2	102,8	104,7	104,0	127,6	108,9
Rencistów	102,4	101,5	103,0	105,2	104,5	102,8	104,9	104,1	128,9	109,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie: „Ceny w gospodarce narodowej w 2012 r....., s. 69-79.; Ceny w gospodarce narodowej w 2008 r....., s. 79-89.

Rozpatrując kształtowanie się cen wybranych towarów i usług konsumpcyjnych w według grup gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (tabela 1A), stwierdzić można, że zmiany cen badanych produktów dotknęły w podobnym stopniu wszystkie grupy gospodarstw domowych, a odnotowane różnice były mało istotne. Wskaźniki cen badanych produktów konsumpcyjnych w poszczególnych grupach gospodarstw domowych kształtowały się bowiem na względnie porównywalnym poziomie. I tak w latach 2005-2012 w gospodarstwach domowych:

- pracowników poziom wskaźników cen żywności i napojów bezalkoholowych wynosił od 100,5 do 106,1,; napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych od 101,5

- do 109,1; odzieży i obuwia 92,6 do 98,5; użytkowania mieszkania i nośników energii od 103,6 do 108,8; wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego od 100,1 do 102,3; usług i towarów w zakresie zdrowia od 101,4 do 104,5; transportu od 97,6 do 107,8; łączności od 99,2 do 100,6; rekreacji i kultury od 99,2 do 101,9; edukacji od 101,5 do 104,3; restauracji i hoteli od 101,8 do 106,1 oraz innych towarów i usług od 100,1 do 103,4;
- rolników poziom wskaźników cen żywności i napojów bezalkoholowych wynosił od 100,0 do 106,7; napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych od 101,6 do 109,1; odzieży i obuwia 92,4 do 98,4; użytkowania mieszkania i nośników energii od 103,0 do 110,6; wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego od 99,9 do 102,2; usług i towarów w zakresie zdrowia od 101,4 do 104,5; transportu od 96,2 do 108,5; łączności od 98,4 do 100,9; rekreacji i kultury od 96,8 do 101,5; edukacji od 101,1 do 103,5; restauracji i hoteli od 101,5 do 105,7 oraz innych towarów i usług od 100,0 do 103,4;
 - pracujących na własny rachunek poziom wskaźników cen żywności i napojów bezalkoholowych wynosił od 100,6 do 105,9; napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych od 101,2 do 108,3; odzieży i obuwia 92,7 do 98,4; użytkowania mieszkania i nośników energii od 103,7 do 109,0; wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego od 100,2 do 102,3; usług i towarów w zakresie zdrowia od 101,4 do 104,6; transportu od 97,4 do 107,7; łączności od 98,5 do 100,7; rekreacji i kultury od 99,2 do 102,8; edukacji od 101,6 do 105,9; restauracji i hoteli od 101,5 do 105,7 oraz innych towarów i usług od 100,1 do 103,3;
 - emerytów poziom wskaźników cen żywności i napojów bezalkoholowych wynosił od 100,7 do 106,0; napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych od 102,5 do 111,5; odzieży i obuwia 92,6 do 98,9; użytkowania mieszkania i nośników energii od 103,7 do 109,4; wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego od 100,2 do 102,4; usług i towarów w zakresie zdrowia od 101,3 do 104,5; transportu od 100,5 do 107,5; łączności od 98,8 do 101,3; rekreacji i kultury od 99,7 do 102,5; edukacji od 101,2 do 103,3; restauracji i hoteli od 102,2 do 106,9 oraz innych towarów i usług od 100,1 do 103,2;
 - rencistów poziom wskaźników cen żywności i napojów bezalkoholowych wynosił od 100,7 do 106,0; napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych od 103,0 do 112,7; odzieży i obuwia 92,4 do 98,7; użytkowania mieszkania i nośników energii od 103,7 do 109,3; wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego od 100,3 do 102,6; usług i towarów w zakresie zdrowia od 101,3 do 104,4; transportu od 98,6 do 108,9; łączności od 98,8 do 101,2; rekreacji i kultury od 100,0 do 102,4; edukacji

od 101,2 do 103,6; restauracji i hoteli od 102,4 do 107,1 oraz innych towarów i usług od 100,3 do 103,2.

We wszystkich kategoriach gospodarstw domowych w ostatnim roku badanego okresu tj. w 2012 roku porównaniu z latami 2005-2006, wskaźniki cen prawie wszystkich badanych towarów i usług konsumpcyjnych były większe. Wyjątek stanowiły tylko wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w zakresie rekreacji i kultury w gospodarstwach domowych pracowników, gdzie na koniec badanego okresu były one wyższe od tych odnotowanych w pierwszych latach analizowanego okresu. Aczkolwiek jak zaznaczono wcześniej, różnice w tym przypadku były mało wyraźne, to jednak porównując ceny z roku 2012 w stosunku do roku 2005 zauważyć można, że ceny:

- żywności i napojów alkoholowych najbardziej wzrosły w gospodarstwach rolników (32,9%), a najmniej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (30,8%);
- napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych najbardziej wzrosły w gospodarstwach rencistów (68,2%), a najmniej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (30,1%);
- użytkowania mieszkania i nośników energii najbardziej wzrosły w gospodarstwach emerytów (52,9%), a najmniej w gospodarstwach pracowników (49,7%);
- wyposażenia mieszkania i prowadzenia gospodarstwa domowego najbardziej wzrosły w gospodarstwach emerytów (12,1%), a najmniej w gospodarstwach rolników (9,9%);
- usług i towarów w zakresie zdrowia najbardziej wzrosły w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (24,8%), a najmniej w gospodarstwach rencistów (20,8%);
- usług i towarów w zakresie transportu najbardziej wzrosły w gospodarstwach rencistów (32,1%), a najmniej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (23,3%);
- usług i towarów w zakresie łączności spadły najbardziej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (3,9%), a najmniej w gospodarstwach emerytów (1,3%);
- usług i towarów w zakresie rekreacji i kultury najbardziej wzrosły w gospodarstwach emerytów (6,0%), a spadły tylko nieznacznie w gospodarstwach rolników (0,7%);
- usług i towarów w zakresie edukacji wzrosły najbardziej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (24,8%), a najmniej w gospodarstwach rolników (15,4%);
- usług i towarów w zakresie restauracji i hoteli najbardziej wzrosły w gospodarstwach rencistów (36,4%), a najmniej w gospodarstwach rolników (28,7%);
- innych towarów i usług konsumpcyjnych najbardziej wzrosły w gospodarstwach pracowników (13,7%), a najmniej w gospodarstwach rolników (12,3%).

Zróźnicowanie cen towarów i usług konsumpcyjnych w latach 2005-2012 widoczne było także w przekroju wojewódzkim (tabela 3.7). W okresie tym w każdym województwie obserwować można było naprzemienną tendencję spadku i wzrostu wskaźników cen.

Aczkolwiek w roku 2005 nastąpił wzrost cen (wskaźniki cen wyniosły od 101,7 w woj. pomorskim i śląskim do 102,4 w woj. świętokrzyskim) w stosunku do roku 2004, to jednak już w roku 2006 tempo wzrostu cen zmniejszyło się we wszystkich województwach (wskaźniki cen od 100,7 w woj. pomorskim do 101,3 w woj. podkarpackim). W kolejnych dwóch latach tj. 2007-2008 wskaźniki cen we wszystkich województwach wzrosły (wskaźniki cen w 2007 roku wyniosły od 102,2 w woj. mazowieckim do 102,9 w woj. lubuskim i w roku 2008 od 103,9 w woj. mazowieckim, pomorskim i śląskim do 104,8 w woj. dolnośląskim). W latach 2009-2010 ponownie obserwować można było spadek poziomu cen (wskaźniki cen w 2009 roku wyniosły od 102,4 w woj. pomorskim do 104,4 w woj. lubuskim i w roku 2010 od 101,8 w woj. lubelskim do 103,2 w woj. podkarpackim). W roku 2011 z kolei wskaźniki cen z powrotem podniosły się (wskaźniki cen w 2011 roku wyniosły od 103,7 w woj. mazowieckim i śląskim do 104,9 w woj. podkarpackim), a w 2012 roku powrotnie obniżyły się (wskaźniki cen w 2012 roku wyniosły od 103,3 w woj. śląskim do 104,1 w woj. podkarpackim i warmińsko-mazurskim).

Tabela 3.7 Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych według województw w Polsce w latach 2005-2012.

Województwo	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Dolnośląskie	102,2	101,2	102,8	104,8	104,0	102,9	104,6	103,7
Kujawsko-pomorskie	102,0	100,9	102,3	104,4	103,3	102,6	104,6	103,7
Lubelskie	102,0	100,8	102,3	104,1	103,3	101,8	104,0	103,8
Lubuskie	102,3	101,1	102,9	104,2	104,4	102,8	104,1	103,8
Łódzkie	102,0	101,2	102,8	104,1	103,5	102,8	104,4	103,8
Małopolskie	102,2	101,1	102,4	104,3	103,5	102,6	104,3	103,6
Mazowieckie	102,1	101,1	102,2	103,9	103,4	102,4	103,7	103,5
Opolskie	102,2	101,2	102,6	104,4	103,5	102,8	104,4	103,7
Podkarpackie	102,3	101,3	102,7	104,4	103,9	103,2	104,9	104,1
Podlaskie	102,0	100,9	102,3	104,3	103,2	102,3	104,5	103,7
Pomorskie	101,7	100,7	102,3	103,9	102,4	102,6	104,1	103,4
Śląskie	101,7	100,8	102,2	103,9	103,9	102,4	103,7	103,3
Świętokrzyskie	102,4	101,1	102,7	104,5	103,8	102,6	104,7	104,0
Warmińsko-mazurskie	102,2	100,6	102,3	104,3	103,3	103,1	104,6	104,1
Wielkopolskie	102,1	100,7	102,4	104,7	103,6	102,8	104,7	104,0
Zachodniopomorskie	101,8	100,9	102,4	104,2	103,7	102,7	104,3	103,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, *Ceny w gospodarce narodowej w 2012 r.*....., s. 37-42.; *Ceny w gospodarce narodowej w 2008 r.*....., s. 44.

Podobnie jak w przypadku zmian cen towarów i usług konsumpcyjnych w grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, tak i w poszczególnych województwach zmiany cen w latach 2005-2012 były porównywalne, a różnice stosunkowo niewielkie (tabela 2A). Niemniej jednak analizując kształtowanie się średniookresowego tempa zmian cen

Tabela 3.8 Średniookresowe tempo zmian cen wybranych towarów i usług konsumpcyjnych według województw w Polsce w latach 2005-2012.

Województwo	Żywność i napoje bezalkoholowe	Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	Odzież i obuwie	Mieszkanie	Zdrowie	Transport	Rekreacja i kultura	Edukacja
Dolnośląskie	4,3	4,8	-4,6	5,4	3,2	3,4	0,4	3,3
Kujawsko-pomorskie	4,3	5,4	-8,0	5,2	2,9	3,6	-0,5	2,7
Lubelskie	3,8	4,6	-3,8	4,7	2,7	3,2	-1,0	2,4
Lubuskie	3,8	4,7	-4,7	5,1	3,1	4,0	1,1	3,5
Łódzkie	4,2	5,1	-5,4	5,5	2,8	3,7	0,0	3,0
Małopolskie	4,0	4,7	-6,0	5,4	2,8	3,4	0,6	2,5
Mazowieckie	3,7	4,7	-4,4	4,8	2,8	3,2	0,9	3,1
Opolskie	4,0	5,4	-6,1	5,5	3,2	3,7	0,5	3,0
Podkarpackie	4,0	4,6	-1,8	5,6	2,9	3,6	0,8	3,5
Podlaskie	4,0	4,2	-3,7	4,5	3,1	3,1	0,6	2,8
Pomorskie	4,3	4,4	-10,2	4,8	3,0	3,3	0,0	2,8
Śląskie	3,6	4,4	-6,9	5,0	2,8	3,5	0,1	2,4
Świętokrzyskie	4,0	5,5	-5,2	5,5	3,2	3,3	1,0	1,6
Warmińsko-mazurskie	4,5	4,9	-6,9	4,8	2,9	3,7	0,8	3,6
Wielkopolskie	3,9	5,2	-4,7	5,2	2,9	3,9	0,7	2,8
Zachodniopomorskie	3,7	5,1	-4,4	5,2	2,5	3,8	0,6	2,3

Źródło: opracowanie i obliczenia własne z wykorzystaniem arkusza kalkulacyjnego Excel na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013, s. 579.; Rocznik Statystyczny Województw 2012, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012, s.585.; Rocznik Statystyczny Województw 2011, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2011, s. 569.; Rocznik Statystyczny Województw 2010, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010, s. 533.; Rocznik Statystyczny Województw 2009, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009, s. 549.; Rocznik Statystyczny Województw 2008, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008, s. 667.; Rocznik Statystyczny Województw 2007, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2007, s. 643.; Rocznik Statystyczny Województw 2006, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2006, s. 625.

wybranych towarów i usług konsumpcyjnych według województw w badanym okresie (tabela 3.8), stwierdzić można, że ceny:

- żywności i napojów bezalkoholowych najszybciej rosły w woj. warmińsko- mazurskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +4,5), a najwolniej w woj. mazowieckim i zachodniopomorskim i (średniookresowe tempo zmian wyniosło +3,7);
- napojów alkoholowych i wyrobów tytoniowych najszybciej rosły w świętokrzyskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +5,5), a najwolniej w woj. podlaskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +4,2);
- odzieży i obuwia najszybciej zmniejszały w woj. pomorskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło -10,2), a najwolniej w woj. podkarpackim (średniookresowe tempo zmian wyniosło -1,8);
- mieszkania najszybciej rosły w woj. podkarpackim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +5,6), a najwolniej w woj. podlaskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +4,5);

- towarów i usług w zakresie zdrowia najszybciej rosły w woj. dolnośląskim, opolskim i świętokrzyskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +3,2), a najwolniej w woj. lubelskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +2,7);
- towarów i usług w zakresie transportu najszybciej rosły w woj. wielkopolskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +3,9), a najwolniej w woj. podlaskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +3,1);
- towarów i usług w zakresie rekreacji i kultury najszybciej rosły w woj. lubuskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +1,1), a najszybciej spadały w woj. lubelskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +1,0) ;
- towarów i usług w zakresie edukacji najszybciej rosły w woj. podkarpackim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +3,5), a najwolniej w woj. świętokrzyskim (średniookresowe tempo zmian wyniosło +1,6).

Resumując, ceny poszczególnych towarów i usług konsumpcyjnych wzrastają w różnym tempie. W Polsce w latach 2005 -2012 obserwować można było zarówno tendencje wzrostową, jak i spadkową w tym zakresie. W tym kontekście należy zaznaczyć, że z makroekonomicznego punktu widzenia umiarkowany wzrost cen na poziomie ustalonym przez NBP jest korzystnym zjawiskiem dla gospodarki. Jest bowiem wyrazem jej rozwoju. Koniecznym do tego warunkiem jest utrzymanie tzw. bezpiecznego poziomu inflacji, który oznacza przede wszystkim utrzymanie poziomu cen w ustalonych przez NBP granicach. Jak podaje Biuro Analiz Sejmowych, w pełni kontrolowanym przez Bank Centralny poziomem inflacji, który sprzyja jednocześnie rozwojowi gospodarki, jest poziom 2%²⁴⁰. O ile w badanym okresie w Polsce według danych GUS w latach 2005-2006 stopa inflacji nie przekraczała 2%, o tyle w latach 2007-2012 poziom ten został już przekroczony. Mogło to być jednym z czynników, który wpłynął na koniec okresu badawczego na wyraźne spowolnienie dynamiki wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych.

3.3 Zmiany na rynku pracy

Kształtowanie się sytuacji na rynku pracy jest nierozzerwalnie związane z sytuacją gospodarczą w kraju. Osłabiona koniunktura gospodarcza w kraju zwiększa ostrożność przedsiębiorstw w podejmowaniu wszelkich decyzji²⁴¹. Dotyczy to m.in. tworzenia nowych miejsc pracy czy podniesienia wynagrodzeń dla zatrudnianych już osób. Czasami także firmy

²⁴⁰ K. Marchewka – Bartkowiak, Inflacja w Polsce, Analizy, Nr 15 (59)/ 2011, Biuro Analiz Statystycznych, s. 2-3., dokument elektroniczny na [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/B62DE054A6B2D0CFC12578EA003E68BD/\\$File/Analiza_%20BAS_2011_59.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/B62DE054A6B2D0CFC12578EA003E68BD/$File/Analiza_%20BAS_2011_59.pdf) (dostęp dnia 14.12.2014 r.).

²⁴¹ D. Szepieniec - Puchalska, Makroekonomiczne uwarunkowania i mierniki konsumpcji [w:] Raporty. Konsumpcja w Polsce w 2011, A. Olejniczuk-Merta (red.), Instytut Badań Rynku , Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2012, s. 8-9.

mogą być zmuszone są do redukcji zatrudnienia. Wskutek tego rośnie liczba osób pozostających bez pracy lub zagrożonych jej utratą. W tej sytuacji zwiększa się także ostrożność gospodarstw domowych w przeznaczaniu pieniędzy na określone cele konsumpcyjne.

Jednymi z podstawowych zmiennych opisujących sytuację na rynku pracy są: aktywność zawodowa, zatrudnianie, stopa bezrobocia i kształtowanie się płac w gospodarce. W tym podrozdziale analizie poddano pierwsze trzy wskazane elementy. Ze względu, na to że w dalszej części niniejszego rozdziału analizie poddano dochody konsumentów, zbadanie kształtowanie się wynagrodzenia w Polsce ogółem i poszczególnych województwach potraktowano jako uzupełnienie i rozszerzenie analizy sytuacji na rynku pracy. Wyniki tejże analizy zamieszczono w aneksie tekstowym (tekst 2A).

Dane GUS dotyczące rejestrowanego bezrobocia w Polsce pokazują, że w latach 2005-2012, pozytywny w pierwszej połowie badanego okresu spadkowy trend poziomu bezrobocia, w drugiej połowie odwrócił się i bezrobocie zaczęło rosnąć (tabela 3.9). Na koniec badanego okresu w 2012 roku poziom zarejestrowanego bezrobocia wyniósł 13,4%. Był niższy o 4,1 punktu procentowego w stosunku do poziomu bezrobocia z początku okresu badawczego (rok 2005) i wyższy o 3,9 punktu procentowego w stosunku do roku 2008, który był ostatnim rokiem w badanym okresie, kiedy zanotowano najniższe bezrobocie. W roku 2008 w stosunku do roku 2007 zmniejszyła się także dynamika spadku bezrobocia, W roku 2009 zanotowano już natomiast zauważalnie rosnącą dynamikę bezrobocia, która była o 25,2% większa w stosunku do roku 2008. W kolejnych latach aczkolwiek dynamika wzrostu bezrobocia rok do roku obniżała się, czyli przyrosty były coraz słabsze, wzrost stopy bezrobocia utrzymał się do końca okresu badawczego.

**Tabela 3.9 Bezrobocie rejestrowane i jego dynamika
w Polsce w latach 2005-2012 (w %).**

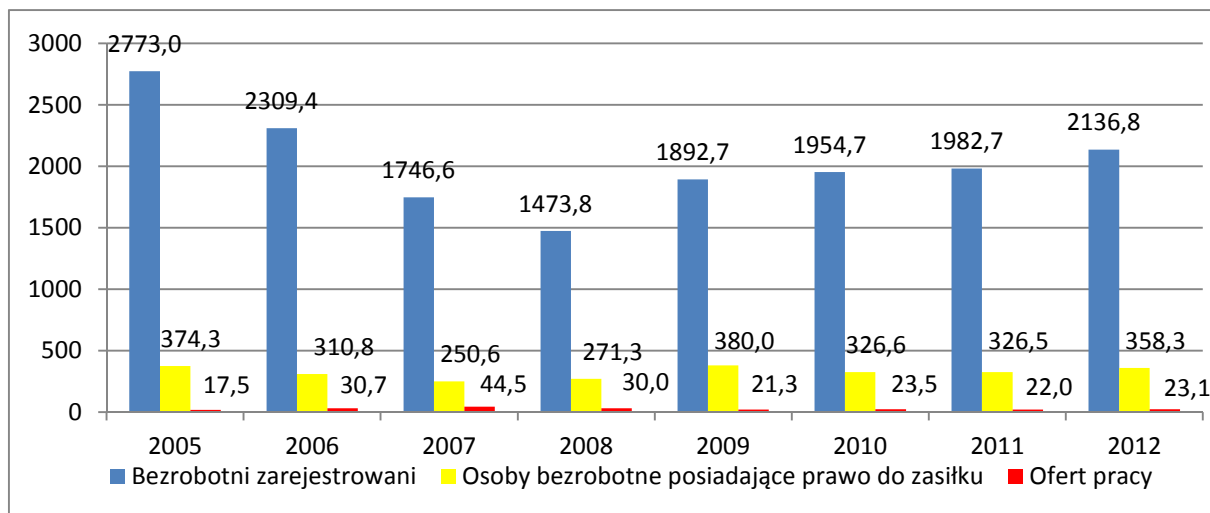
Lata	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Stopa bezrobocia	17,6	14,8	11,4	9,5	11,9	12,4	12,5	13,4
Dynamika (rok poprzedni=100)	92,6	84,1	77,0	83,3	125,2	104,2	100,8	107,2

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 2013, s. 163.; Mały Rocznik Statystyczny 2010....., s. 155.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 153.

Jak wynika z wykresu 3.3 podczas gdy w latach 2005-2008 liczba zarejestrowanych osób pozostających bez pracy z roku na rok sukcesywnie malała, liczba ofert pracy rosła. Należy uznać to niewątpliwie za pozytywną tendencję na rynku pracy. Podczas gdy w 2005 roku liczba zarejestrowanych osób bezrobotnych była o 158,5 raza większa od liczby ofert pracy, to w 2007 roku różnica ta wyniosła już tylko 39,2 . Jednak już w roku 2008, kiedy liczba ofert pracy widocznie zmniejszyła się w stosunku do roku poprzedniego (2007). obserwować można było wyhamowanie tej tendencji. W latach 2009-2012 stosunek liczby

zarejestrowanych osób bezrobotnych do liczby ofert pracy znacznie pogorszył się w porównaniu z latami 2005-2008. W roku 2012 liczba zarejestrowanych osób pozostających bez pracy była aż o 92,5 raza większa od liczby ofert pracy.

Wykres 3.3 Bezrobotni zarejestrowani, oferty pracy i uprawnieni do zasiłku w Polsce w latach 2005-2012 (w tys.).

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie *Mały Rocznik Statystyczny 2013*....., s. 163.; *Mały Rocznik Statystyczny 2010*....., s. 155.; *Mały Rocznik Statystyczny 2008*....., s. 153.

Wraz ze wzrostem liczby zarejestrowanych osób bezrobotnych i zmniejszeniem się liczby ofert pracy w latach 2009-2012 w porównaniu z latami 2005-2008, w drugiej połowie badanego okresu wzrosła także liczba osób bezrobotnych posiadających prawo do zasiłku. Na koniec roku 2012 liczba ta wyniosła 358,3 tys. osób i była większa o 42,9% od wartości najniższej zanotowanej w latach 2005-2012, która wyniosła 250,6 tys. osób (rok 2007) i 6% od wartości najwyższej zanotowanej w 2009 roku. W porównaniu natomiast do wartości początkowej z badanego okresu – z roku 2005, była tylko o 4,5% niższa. Oznacza to, że sytuacja osób pozostających bez pracy w końcu okresu badawczego w znacznym stopniu upodobniła się do tej z początku okresu badawczego.

Według Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej aczkolwiek aktywność zawodowa Polaków stopniowo rośnie, to i tak nadal pozostaje niska²⁴². W latach 2005 – 2012 generalnie obserwować można było w tym zakresie tendencję wzrostową (tabela 3.10). Populacja osób aktywnych zawodowo (pracujących i bezrobotnych) wzrosła z 17161 tys. osób w roku 2005 do 17340 tys. osób (wzrost zaledwie o 1%). Dynamika zmian z małymi wahaniami pozostawała na względnie podobnym poziomie. Ujemną dynamikę (rok do roku) obserwować można było jedynie w roku 2006 (spadek o 1,3%), 2007 (spadek o 0,6%) i 2010

²⁴² Rynek pracy w Polsce w 2012 roku, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament Rynku Pracy, Warszawa 2013, s. 4.; dokument elektroniczny na: <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sytuacja-na-ryнку-pracy/rynek-pracy-w-polsce---rok-2012/> (dostęp dnia 10.09.2014 r.).

(spadek o 0,9%). W pozostałych latach analizowanego okresu dynamika wzrostu (rok do roku) liczby osób aktywnych zawodowo, wyniosła natomiast od 0,6% do 1,6%.

**Tabela 3.10 Ludność aktywna i bierna zawodowo
w Polsce (15 lat i więcej) w latach 2005-2012.**

Wyszczególnienie		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Aktywni zawodowo (w tys.)		17161	16938	16839	17011	17279	17123	17221	17340
Dynamika (rok poprzedni=100%)		100,8	98,7	99,4	101,0	101,6	99,1	100,6	100,7
w tym	Pracujący (w tys.)	14116	14594	15241	15800	15868	15473	15562	15591
	Dynamika (rok poprzedni=100%)	102,3	103,4	104,4	103,7	100,4	97,5	100,6	100,2
	Bezrobotni (w tys.)	3045	2344	1619	1211	1411	1650	1659	1749
	Dynamika (rok poprzedni=100%)	94,3	77,0	69,1	74,8	116,5	116,9	100,5	105,4
Bierni zawodowo (w tys.)		14097	14427	14533	14362	14181	13832	13782	13698
Dynamika (rok poprzedni=100%)		100,0	102,3	100,7	98,8	98,7	97,5	99,6	99,4

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 143.; Mały Rocznik Statystyczny 2010....., s. 136.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 134.

Pomimo obserwowanego początkowo wzrostu liczby osób biernych zawodowo (wzrost z 14097 tys. w 2005 r. do 14533 tys. osób w 2007 r.), ostatecznie liczba ta na koniec okresu badawczego zmniejszyła się (spadek w 2012 r. odpowiednio o 2,8% i 5,7% w stosunku do roku 2005 i 2007). Obserwowana do 2010 roku rosnąca dynamika spadku liczby osób biernych zawodowo, w latach 2011 – 2012 została wyhamowana. Podczas gdy w roku 2010 w stosunku do roku 2009 liczba osób biernych zawodowo była o 2,5% mniejsza, to już w roku 2011 i 2012 zmiana ta r/r wyniosła odpowiednio 0,6% i 0,4%.

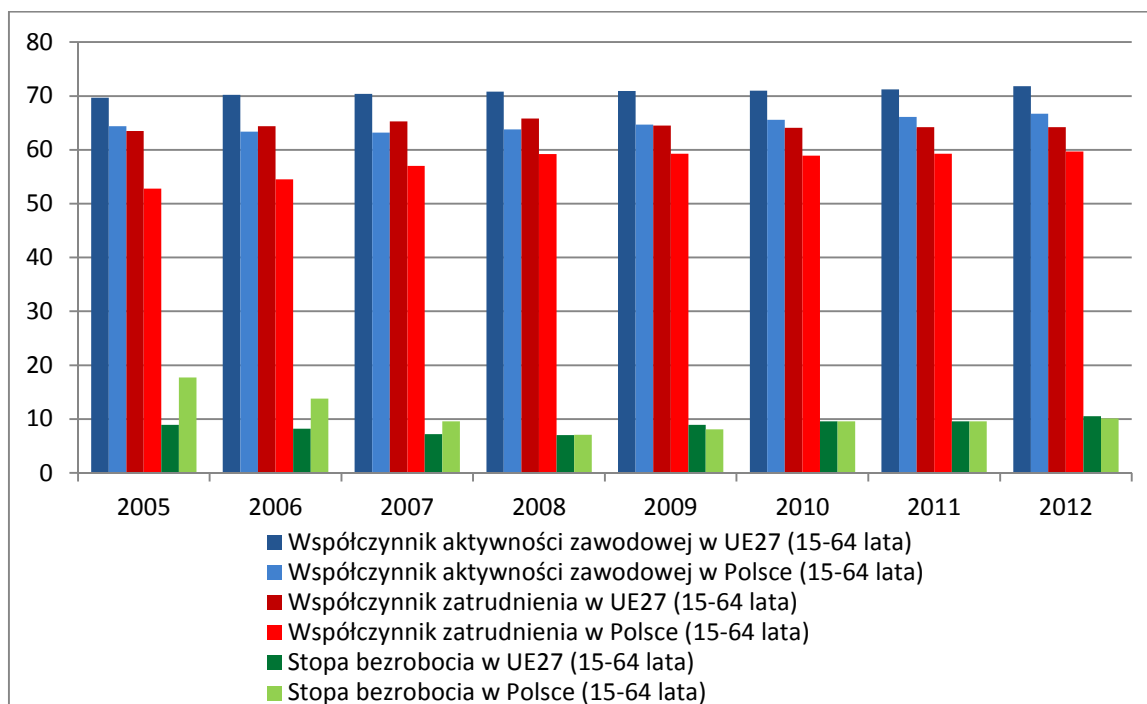
Aktywność zawodowa Polaków na tle średniej Unii Europejskiej w latach 2005 -2012 nie wypadła najlepiej. Podobnie sytuacja w tym czasie wyglądała w odniesieniu do wskaźnika zatrudnienia. Pomimo zauważalnego w ostatnich kilku latach okresu badawczego zmniejszenia się różnic, dystans w obu zakresach pozostawał nadal wysoki. Nieco lepiej wyglądała sytuacja w przypadku stopy bezrobocia (wykres 3.4).

Z analizy wykresu 3.4 wynika, że zarówno współczynnik aktywności zawodowej, jak i zatrudnienia w Polsce pozostają zdecydowanie na niższym poziomie aniżeli średnia UE-27. Według danych Eurostatu współczynnik aktywności zawodowej osób w wieku produkcyjnym (15-64 lata) w Polsce w 2012 roku wyniósł 66,7% i był niższy o 5,1 punktu procentowego w porównaniu ze średnią UE-27. Rosnące zróżnicowanie w tym obszarze obserwować można było w latach 2005-2007 badanego okresu (wzrost z 5,3 do 7,2 punktu procentowego), w kolejnych latach 2008-2012 różnica ta natomiast uległa zmniejszaniu (spadek z 7,2 do 5,1 punktu procentowego).

Analizując wskaźnik zatrudnienia w Polsce na tle średniej Unii Europejskiej (UE27) w latach 2005-2012, zauważyć można systematyczne coroczne zmniejszanie się różnicy

między średnią krajową i unijną. W 2012 wskaźnik zatrudnienia w Polsce w grupie wiekowej 15-64 lata wyniósł 59,7% (UE27 – 64,2%) wobec 52,8% w roku 2005 (UE-27 – 63,5%). Różnica pomiędzy Polską a UE27 w tym zakresie zmniejszyła się z 10,7 punktu procentowego w 2005 roku do 4,5 punktu procentowego w 2012 roku.

Wykres 3.4 Współczynnik aktywności zawodowej, zatrudniania i stopy bezrobocia w Polsce na tle UE27 w latach 2005-2012 (w%).

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database> (dostęp dnia 12.09.2014 r.).

Jak wcześniej zaznaczono, najbardziej dystans pomiędzy Polską a UE27 zmniejszył się w odniesieniu do stopy bezrobocia (osoby w wieku 15-64 lata). Na podstawie analizy danych Eurostatu stwierdzić można, że podczas gdy 2005 roku różnica w tym zakresie wyniosła 8,8 punktu procentowego (Polska - 17,7%, UE27-8,9%), to 2012 wyniosła 0,4 punktu procentowego na korzyść Polski (Polska -10,1%, UE27- 10,5%). W tym kontekście należy zaznaczyć, że w latach 2005-2008 obserwować można było systematyczne zmniejszanie się różnicy (z 8,8 do 0,1 punktu procentowego), w 2009 roku zmniejszenie się o 0,8 punktu procentowego poziomu bezrobocia w Polsce w stosunku do UE27 (Polska – 8,1%, UE27-8,9%), a w latach 2010-2011 zrównanie się stopy bezrobocia (9,6%) w Polsce i w UE27.

Pomimo odnotowanego w latach 2005-2012 widocznego zmniejszenia dystansu pomiędzy Polską i krajami Unii Europejskiej w zakresie aktywności zawodowej ludności, zatrudnienia i bezrobocia, pod tymi względami nadal pozostawało wysokie terytorialne zróżnicowanie w Polsce. Sytuację prezentuje tabela 3.11.

Tabela 3.11 Terytorialne zróżnicowanie wskaźnika aktywności zawodowej, zatrudniania i stopy bezrobocia w Polsce²⁴³ w latach 2005-2012 (w %).

Województwo	Wskaźnik aktywności zawodowej							
	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	54,9	54,0	53,7	54,2	54,9	55,8	56,1	55,9
Dolnośląskie	54,5	54,1	53,2	52,9	53,9	54,7	54,0	53,8
Kujawsko-pomorskie	55,7	52,8	51,6	52,4	54,8	54,7	54,8	56,3
Lubelskie	56,7	55,9	56,5	55,2	55,7	56,3	57,1	56,5
Lubuskie	55,1	53,0	53,4	52,4	53,6	55,6	55,3	53,7
Łódzkie	55,3	54,4	54,8	55,3	54,9	56,8	57,5	56,6
Małopolskie	55,9	55,0	53,4	53,6	54,3	55,1	55,8	55,3
Mazowieckie	56,1	56,9	57,1	58,9	58,8	58,5	60,1	60,2
Opolskie	53,8	52,8	51,1	51,2	53,6	53,6	53,9	54,4
Podkarpackie	54,2	54,0	54,5	54,7	56,6	56,9	56,7	56,3
Podlaskie	56,1	54,0	54,5	54,6	54,8	54,9	55,6	55,7
Pomorskie	53,6	52,8	53,1	52,7	52,4	55,9	55,0	55,5
Śląskie	52,2	51,1	50,2	51,7	52,5	52,9	53,9	53,5
Świętokrzyskie	54,3	55,1	56,4	56,6	55,9	57,0	57,5	57,1
Warmińsko-mazurskie	52,3	51,3	51,4	51,3	52,4	53,5	52,2	51,4
Wielkopolskie	57,0	55,3	54,4	55,0	56,0	58,2	57,8	57,3
Zachodniopomorskie	54,1	50,8	49,3	50,4	52,2	52,7	51,9	52,2
Województwo	Wskaźnik zatrudnienia							
	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	45,2	46,5	48,5	50,4	50,4	50,4	50,7	50,2
Dolnośląskie	42,0	44,9	46,5	48,1	48,5	48,5	48,2	47,8
Kujawsko-pomorskie	44,7	44,3	45,8	47,7	49,1	48,9	48,7	49,6
Lubelskie	48,6	48,8	51,1	50,4	50,4	50,7	51,1	50,6
Lubuskie	44,6	45,7	48,2	49,0	48,5	49,8	50,1	48,9
Łódzkie	45,7	47,1	49,7	51,6	50,8	51,6	52,1	50,3
Małopolskie	47,4	48,1	48,9	50,4	50,0	50,1	50,6	49,6
Mazowieckie	47,8	49,9	51,9	55,3	55,3	54,2	55,4	55,4
Opolskie	44,7	45,8	46,3	47,9	48,4	48,6	48,8	49,2
Podkarpackie	45,2	46,7	49,3	50,2	50,9	50,3	49,6	48,8
Podlaskie	48,0	47,8	49,6	51,1	51,0	49,2	50,5	50,6
Pomorskie	43,5	45,7	48,1	49,8	49,0	50,7	50,3	50,2
Śląskie	42,3	43,9	46,1	48,3	49,0	48,1	48,9	48,4
Świętokrzyskie	44,0	46,4	49,6	51,6	49,9	50,1	50,1	49,6
Warmińsko-mazurskie	41,6	43,2	46,0	47,5	48,0	48,3	47,1	45,8
Wielkopolskie	47,2	48,3	49,9	51,6	51,8	53,1	52,8	52,4
Zachodniopomorskie	41,8	42,1	43,6	45,6	46,8	46,2	45,8	46,5
Województwo	Stopa bezrobocia							
	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	17,7	13,8	9,6	7,1	8,2	9,6	9,7	10,1
Dolnośląskie	22,9	17,1	12,7	9,1	10,1	11,3	10,6	11,1
Kujawsko-pomorskie	19,8	16,1	11,3	9,1	10,4	10,6	11,0	11,8
Lubelskie	14,3	12,8	9,5	8,8	9,7	9,9	10,3	10,5
Lubuskie	19,1	13,8	9,8	6,5	9,6	10,5	9,5	9,0
Łódzkie	17,4	13,4	9,3	6,7	7,6	9,2	9,3	11,0
Małopolskie	15,3	12,5	8,5	6,2	7,9	9,1	9,4	10,4
Mazowieckie	14,7	12,2	9,1	6,0	6,0	7,4	7,9	8,0
Opolskie	16,9	13,2	9,3	6,6	9,9	9,7	9,3	9,5
Podkarpackie	16,6	13,6	9,6	8,2	10,1	11,6	12,5	13,2
Podlaskie	14,4	11,4	8,9	6,4	7,0	10,3	9,2	9,3

²⁴³ Dotyczy ludności w wieku 15 lat i więcej.

Pomorskie	19,0	13,5	9,5	5,5	6,4	9,3	8,4	9,6
Śląskie	19,0	14,1	8,1	6,6	6,7	9,1	9,2	9,4
Świętokrzyskie	19,0	15,6	12,1	8,8	10,8	12,0	13,0	13,1
Warmińsko-mazurskie	20,4	16,0	10,5	7,5	8,5	9,7	9,7	11,1
Wielkopolskie	17,2	12,7	8,3	6,1	7,5	8,8	8,7	8,5
Zachodniopomorskie	22,6	17,1	11,5	9,6	10,4	12,3	11,8	11,0

cd. tabeli 3.11

Źródło: opracowanie własne na podstawie Badanie ekonomiczne ludności w latach 2010-2012, GUS, Warszawa 2014, s. 44-45, 98-99 i 140-141.; Badanie ekonomiczne ludności w latach 2008-2011, GUS, Warszawa 201, s. 44-44, 99-100 i 141-142.; Badanie ekonomiczne ludności w latach 2003-2007, GUS, Warszawa 2009, s.45-46, 97-98 i 139-140.

W 2012 roku różnica pomiędzy najwyższym a najniższym wskaźnikiem aktywności zawodowej wyniosła 8,8 punktów procentowych (max. 60,2% - woj. mazowieckie, min. 51,4% - woj. warmińsko-mazurskie) wobec:

- 3,9 punktu procentowego w 2005 roku (max. 56,1% - woj. mazowieckie, min. 52,3% - woj. warmińsko-mazurskie),
- 6,1 punktu procentowego w 2006 roku (max. 56,9% - woj. mazowieckie, min. 50,8% - woj. zachodniopomorskie),
- 7,8 punktu procentowego w 2007 roku (max. 57,1% - woj. mazowieckie, min. 59,3% - woj. zachodniopomorskie),
- 8,5 punktu procentowego w 2008 roku (max. 58,9% - woj. mazowieckie, min. 50,4% - woj. zachodniopomorskie),
- 6,6 punktu procentowego w 2009 roku (max. 58,8% - woj. mazowieckie, min. 52,2% - woj. zachodniopomorskie),
- 5,8 punktu procentowego w 2010 roku (max. 58,5% - woj. mazowieckie, min. 52,7% - woj. zachodniopomorskie),
- 8,2 punktu procentowego w 2011 roku (max. 60,1% - woj. mazowieckie, min. 51,9% - woj. zachodniopomorskie).

Analizując aktywność zawodową Polaków w ujęciu wojewódzkim stwierdzić można, że na przestrzeni lat 2005-2012 różnice te pogłębiły się. Aczkolwiek trzeba zaznaczyć, że w latach 2009-2010 różnica pomiędzy maksymalną, a minimalną wartością współczynnika aktywności zawodowej w stosunku do lat poprzednich zmniejszyła się, to i tak tendencja ta nie utrzymała się w latach 2011-2012. W latach 2011-2012 w poszczególnych województwach obserwować można było nie tylko wyhamowanie dynamiki wzrostu badanego wskaźnika, ale także jego dynamikę ujemną (wyjątek w 2012 roku stanowiły woj. kujawsko-pomorskie, mazowieckie, opolskie, podlaskie i pomorskie).

W badanym okresie pogłębiło się także zróżnicowanie pomiędzy województwami Polski w przypadku wskaźnika zatrudnienia. W 2012 roku różnica pomiędzy najwyższą a najniższą wartością wskaźnika zatrudnienia w Polsce w ujęciu terytorialnym wyniosła 9,6%

punktu procentowego (max. woj. mazowieckie - 55,4%, min. woj. zachodniopomorskie - 46,5%) wobec:

- 6,2 punktu procentowego w 2005 roku (max. 47,8% - woj. mazowieckie, min. 41,6% - woj. warmińsko-mazurskie),
- 7,8 punktu procentowego w 2006 roku (max. 49,9% - woj. mazowieckie, min. 42,1% - woj. zachodniopomorskie),
- 8,3 punktu procentowego w 2007 roku (max. 51,9% - woj. mazowieckie, min. 43,6% - woj. zachodniopomorskie),
- 9,7 punktu procentowego w 2008 roku (max. 55,3% - woj. mazowieckie, min. 45,6% - woj. zachodniopomorskie),
- 8,5 punktu procentowego w 2009 roku (max. 58,8% - woj. mazowieckie, min. 46,8% - woj. zachodniopomorskie),
- 8,0 punktu procentowego w 2010 roku (max. 54,2% - woj. mazowieckie, min. 46,2% - woj. zachodniopomorskie),
- 9,6 punktu procentowego w 2011 roku (max. 55,4% - woj. mazowieckie, min. 45,8% - woj. zachodniopomorskie).

Analiza stopy bezrobocia w Polsce w ujęciu terytorialnym w latach 2005-2012 pozwala stwierdzić, że pomimo obserwowanej w kilku pierwszych badanych latach pozytywnej tendencji zmniejszania się różnicy pomiędzy największym i najmniejszym poziomem stopy bezrobocia w województwach, w połowie badanego okresu różnica ta znowu zaczęła wzrastać. W 2012 roku wyniosła ona 5,2 punktu procentowego (woj. podkarpackie - 13,2% , woj. mazowieckie – 8,0%) wobec:

- 8,6 punktu procentowego w roku 2005 (woj. dolnośląskie – 22,9% , woj. lubelskie – 14,3%),
- 5,7 punktu procentowego w roku 2006 (woj. dolnośląskie i zachodniopomorskie – 17,1% , woj. podlaskie – 14,3%),
- 4,6 punktu procentowego w roku 2007 (woj. dolnośląskie – 12,7% , woj. śląskie – 8,1%),
- 4,1 punktu procentowego w roku 2008 (woj. dolnośląskie – 9,1% , woj. pomorskie – 5,5%),
- 4,8 punktu procentowego w roku 2009 (woj. świętokrzyskie – 10,8% , woj. mazowieckie – 6,0%),
- 4,9 punktu procentowego w roku 2010 (woj. zachodniopomorskie – 12,3% , woj. mazowieckie – 7,4%),
- 4,6 punktu procentowego w roku 2011 (woj. świętokrzyskie – 13,0% , woj. mazowieckie – 7,9%).

Stosunkowo wysokie tempo wzrostu wskaźnika zatrudnienia w poszczególnych województwach Polski obserwowane od 2005 roku, zostało spowolnione na przełomie lat 2008/2009. Od tego momentu aż do 2012 roku w poszczególnych województwach odnotowano nawet spadki wskaźnika zatrudnienia. W 2012 roku w stosunku do roku 2011 spadek tego wskaźnika wystąpił prawie we wszystkich województwach z wyjątkiem woj. kujawsko-pomorskiego, mazowieckiego, opolskiego, podlaskiego i zachodniopomorskiego. Największe spadki wystąpiły w woj. łódzkim (o 1,8 punktu procentowego), warmińsko-mazurskim (o 1,3 punktu procentowego) i lubuskim (o 1,2 punktu procentowego).

3.4 Sytuacja dochodowa gospodarstw domowych

Jak wynika z teorii konsumpcji dochód uznawany jest za najważniejszy czynnik wpływający na poziom i strukturę konsumpcji w gospodarstwach domowych. W ogólnym ujęciu przyjmuje się, że wzrost dochodu prowadzi do wzrostu konsumpcji i odwrotnie – spadek dochodu skutkuje zmniejszaniem się poziomu konsumpcji. W tym względzie szczególnie istotne jest prowadzenie analizy dochodów gospodarstw domowych w ujęciu realnym, dzięki której możliwe jest określenie siły nabywczej konsumenta. Zmiany realnych dochodów gospodarstw domowych „...traktować można jako bardzo czuły barometr zmian zachodzących w gospodarce i na rynku w aspekcie światowym i lokalnym, a także wewnątrz gospodarstw domowych następujących pod wpływem otoczenia”²⁴⁴.

Analiza dochodów polskich gospodarstw domowych może być przeprowadzona w oparciu o dane makroekonomiczne dotyczące dochodów sektora gospodarstw domowych, jak i w oparciu o dane pochodzące z badania budżetów gospodarstw domowych prowadzonych przez GUS. Jak zaznaczają badacze, w tym przypadku należy pamiętać, że ze względu na różnice w metodologii obu badań, między uzyskanymi danymi, istnieją rozbieżności. Podczas gdy dane makroekonomiczne podają wartość dochodów brutto, dane w ujęciu mikroekonomicznym uzyskane w toku badania budżetów gospodarstwa domowych, podają wartość netto dochodów²⁴⁵.

3.4.1 Dochody do dyspozycji brutto w gospodarstwach domowych

Badanie dochodów gospodarstw domowych w ujęciu makroekonomicznym związane jest z wyodrębnieniem sektora gospodarstw domowych wśród sektorów instytucjonalnych.

²⁴⁴ A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, T. Słaby, J. Witek, Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013, s. 48.

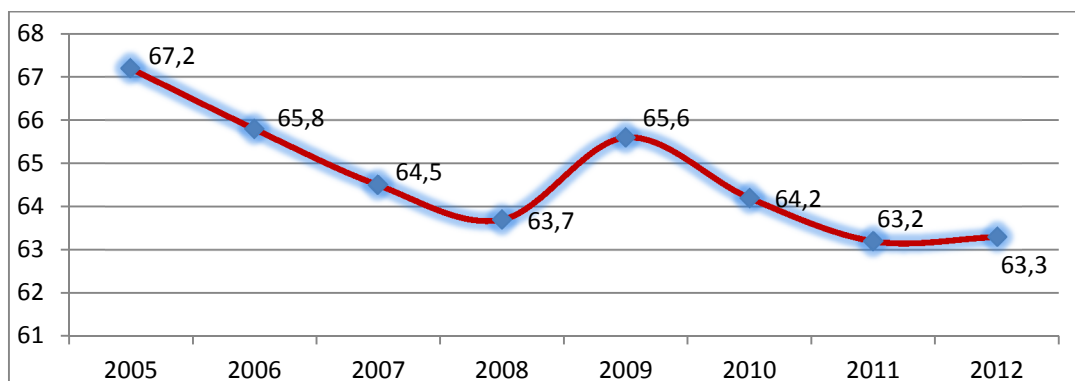
²⁴⁵ K. Kuśmierczyk, Dochodowe - cenowe uwarunkowania konsumpcji w gospodarstwach domowych [w:] Konsumpcja w Polsce. Raport Roczny, Kusińska A., Olejniczuk-Merta A. (red.), Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2009, s. 25-26.

Zgodnie z zaleceniami „Europejskiego Systemu Rachunków Narodowych i Regionalnych” jako kryterium kwalifikowania gospodarstw domowych do poszczególnych podsektorów przyjmuje się wyłączne lub główne (przeważające) źródło dochodów gospodarstwa domowego. W związku z tym wyróżnia się sektor:

- osób fizycznych, w tym podsektory pracujący najemnie, otrzymujących emerytury i renty, utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodów i pozostałych;
- pracodawców i pracujących na własny rachunek, w tym w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie i poza gospodarstwami indywidualnymi w rolnictwie²⁴⁶.

Analiza danych GUS odnośnie kształtowania się dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych w latach 2005 -2012 wykazała, że ich udział w dochodach do dyspozycji brutto w gospodarce narodowej na przestrzeni analizowanych lat ostatecznie zmalał (wykres 3.5). W 2012 roku wyniósł on 63,3% wobec 67,3% w 2005 roku. Zaznaczyć jednak należy, że trend spadkowy obserwowany w latach 2005-2008 został przerwany w roku 2009, w którym wystąpił wzrost badanego wskaźnika do 65,6%. Następnie ponownie do roku 2012 odnotowano tendencje spadkową i 2012 roku wskaźnik ten wyniósł 63,3%.

Wykres 3.5 Udział dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych w dochodach do dyspozycji brutto w gospodarce narodowej w Polsce w latach 2005-2012 (w %).

Źródło: opracowani własne na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 168.; Mały Rocznik Statystyczny 2012....., s. 171.; Mały Rocznik Statystyczny 2011....., s. 167.; Mały Rocznik Statystyczny 2010....., s. 164.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 163.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 156.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 161.; Mały Rocznik Statystyczny 2006....., s. 163.

Kształtowanie się dochodów do dyspozycji w sektorze gospodarstw domowych w Polsce według podsektorów w latach 2005-2012 przedstawia tabela 3.12 .

W 2012 roku nominalne dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych ogółem wyniosły 973558,00 mln zł , a w przeliczeniu na 1 osobę 25547,00 zł . W pierwszym przypadku wzrosły one realnie w porównaniu z rokiem 2005 o 21,9%, a z rokiem 2009 o 1,9%. W drugim przypadku natomiast wzrosły one realnie w porównaniu z rokiem 2005 o 22,0%, a z rokiem 2009 o 4,5%. Widać zatem, że przyrost dochodu do dyspozycji

²⁴⁶ Mały Rocznik Statystyczny 2013, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013, s. 170.

brutto w sektorze gospodarstw domowych w pierwszej połowie badanego okresu był zdecydowanie większy aniżeli w drugiej połowie. Podczas gdy dynamika w latach 2005-2007 realnie rosła, w kolejnych latach malała, osiągając w 2012 roku poziom zbliżony do 2005 roku.

Tabela 3.12 Dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych w Polsce według podsektorów w latach 2005-2012.

Sektor gospodarstw domowych		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ogółem		A	644785,00	693007,00	742374,00	803360,00	860625,00	886248,00	934354,00
		B	798874,68	850119,51	888466,89	922700,97	955046,20	958557,86	968925,10
		C	102,7	107,5	107,1	108,2	107,1	103,0	105,4
		D	100,6	106,4	104,5	103,9	103,5	100,4	101,1
podsektor pracodawców i pracujących na własny rachunek	w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie	A	32344	35575	39999	40830	42103	44762	48234
		B	40074	43640	47870	46895	46722	48414	50019
		C	123,9	110,0	112,4	102,1	103,1	106,3	107,8
		D	100,3	108,9	109,7	98,0	99,6	103,6	103,3
		E	5,0	5,1	5,4	5,1	4,9	5,1	5,2
	poza gospodarstwami indywidualnymi w rolnictwie	A	192663,00	201407,00	217108,00	228597,00	246127,00	251663,00	267295,00
		B	238705,29	247068,24	259833,01	262555,61	273130,18	272196,44	277184,92
		C	103,4	104,5	107,8	105,3	107,7	102,2	106,2
		D	101,3	103,5	105,2	101,0	104,0	99,7	101,8
		E	29,9	29,1	29,2	28,5	28,6	28,4	28,6
podsektor osób fizycznych	pracujących najemnie	A	280030,00	302639,00	328568,00	365105,00	389984,00	400134,00	421500,00
		B	346951,12	371250,68	393227,39	419342,19	432770,07	432781,33	437095,50
		C	99,4	108,1	108,6	111,1	106,8	102,6	105,3
		D	97,3	107,0	105,9	106,6	103,2	100,0	101,0
		E	43,4	43,7	44,3	45,4	45,3	45,1	44,9
	otrzymujących emerytury i rentę	A	127380,00	133315,00	136191,00	146070,00	158056,00	164120,00	170617,00
		B	157821,07	163539,01	162992,23	167769,03	175396,70	177510,71	176929,83
		C	100,9	104,7	106,9	107,3	108,2	103,8	104,0
		D	98,8	103,6	99,7	102,9	104,5	101,2	99,7
		E	19,8	19,2	18,3	18,2	18,4	18,5	18,3
	utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodów	A	16962,00	17828,00	18205,00	20184,00	21557,00	22564,00	23563,00
		B	21015,55	21869,81	21787,59	23182,38	23922,07	24405,02	24434,83
		C	102,1	105,1	107,3	110,9	106,8	104,7	104,4
		D	100,0	104,1	99,6	106,4	103,2	102,0	100,1
		E	2,6	2,6	2,5	2,5	2,5	2,5	2,5
	pozostałych	A	2145,00	2242,00	2303,00	2574,00	2798,00	3005,00	3145,00
		B	2657,61	2750,29	2756,21	2956,37	3104,98	3250,18	3261,37
		C	102,53	104,52	102,72	111,77	108,70	107,40	104,66
		D	100,42	103,49	100,22	107,26	105,03	104,68	100,34
		E	0,33	0,32	0,31	0,32	0,33	0,34	0,34

Oznaczenia:

A – nominalne dochody do dyspozycji brutto (w mln zł)

B – – realne dochody do dyspozycji brutto (w zł) w cenach z roku 2012 (w mln zł)

C – dynamika nominalna (rok poprzedni=100)

D - dynamika realna w cenach z 2012 r. (rok poprzedni=100)

E- relacja do średniej krajowej (Polska =100)

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 171.; Mały Rocznik Statystyczny 2012....., s. 174.; Mały Rocznik Statystyczny 2011....., s. 170.; Mały Rocznik Statystyczny 2010....., s. 174.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 166.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 161.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 166.

Rozpatrując natomiast kształtowanie się dochodów do dyspozycji brutto w poszczególnych podsektorach gospodarstw domowych, widać, że w ich udział w dochodach do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych ogółem na przestrzeni lat 2005-2012 uległ niewielkim zmianom. W podsektorze pracodawców i pracujących na własny rachunek:

- w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie udział kształtował się na poziomie od 4,9% (min.- 2009 r.) do 5,4% (max.-2007 r.). W badanym okresie po roku 2007, w którym udział od 2005 roku (5,1%) wzrósł do 5,4%, wystąpił spadek do 4,9% w roku 2009, po czym ponowny wzrost do 5,1% w 2012 roku.;
- poza gospodarstwami indywidualnymi w rolnictwie udział wyniósł min. 28,4% (2010 r.) i max. 29,9% (2005 r.). W całym analizowanym okresie odnotowano generalnie tendencję spadkową udziału, która odwróciła się pod koniec badanego okresu. W 2012 roku udział ukształtował się na poziomie 28,8%.

W podsektorze osób fizycznych największe zmiany wystąpiły w gospodarstwach pracujących najemnie oraz otrzymujących emeryturę i rentę. W gospodarstwach pracujących najemnie w latach 2005-2008 występował wzrost udziału z 43,4% (2005 r.) do 45,4% (2008 r.), a w latach 2009-2012 spadek z 45,3% do 44,9% (2012 r.). Z kolei w gospodarstwach otrzymujących rentę i emeryturę udział oscylował w granicach 18,2-19,8%. Udział w 2012 roku wyniósł 18,3% i był niższy o 1,5 punktu procentowego w porównaniu z 2005 rokiem. W odniesieniu do utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodów i pozostałych gospodarstw w tym podsektorze odnotowano minimalne zmiany na poziomie odpowiednio 2,5-2,6% i 0,31-0,33%.

Jak wynika z analizy tabeli 3.12 w poszczególnych podsektorach sektora gospodarstw domowych dynamika wzrostu dochodów do dyspozycji brutto w latach 2005-2012 była zróżnicowana. Realne średniookresowe tempo zmian dochodów do dyspozycji brutto w latach 2005-2012 w sektorze gospodarstw domowych wyniosło 2,9%. W podsektorze pracodawców i pracujących na własny rachunek w gospodarstwach i poza gospodarstwami indywidualnymi w rolnictwie realne średniookresowe tempo zmian osiągnęło odpowiednio wartości 2,7% i 2,2%. W podsektorze osób fizycznych pracujących najemnie, otrzymujących emeryturę i rentę, utrzymujących się z niezarobkowych źródeł dochodów i pozostałych analizowany wskaźnik wyniósł natomiast odpowiednio 3,3%,; 1,7%; 2,0% i 2,8%. Badając indeksy dynamikę zmian w stosunku do roku poprzedniego stwierdzić można, że ostatnie 3-4 lata badanego okresu przyniosły zdecydowane pogorszenie realnej dynamiki zmian dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowym ogółem i jego poszczególnych podsektorach. Osiągane w tych latach realne tempo zmian nie przekraczało bowiem wartości średniorocznej.

Z kolei analiza terytorialnego zróżnicowania wysokości dochodów do dyspozycji brutto w przeliczeniu na osobę wskazuje, że w latach 2005-2012 sytuacja nie uległa

większym zmianom (tabela 3.13). W okresie tym najwyższą lokatę pod względem w relacji do średniej krajowej niezmiennie zajmowało woj. mazowieckie (relacja do średniej krajowej wahała się od 120,8% do 132,6%), a ostatnią woj. podkarpackie (relacja do średniej krajowej wahała się od 73,9% do 79,2%) i lubelskie (relacja do średniej krajowej wahała się od 79,9% do 86,9%).

Tabela 3.13 Dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych na osobę w Polsce w ujęciu terytorialnym w latach 2005-2012.

Sektor gospodarstw domowych		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ogółem	A	16896,00	17946,00	19180,00	20787,00	22021,00	23009,00	24253,00	25547,00
	B	20933,78	22014,56	22954,46	23874,96	24436,98	24886,33	25150,36	25547,00
	C	103,6	106,2	106,9	108,4	105,9	104,5	105,4	105,3
	D	101,5	105,2	104,3	104,0	102,4	101,8	101,1	101,6
Dolnośląskie	A	17290,00	18416,00	19625,00	21381,00	22512,00	23709,00	24719,00	26251,00
	B	21421,94	22591,11	23487,03	24557,20	24981,84	25643,44	25633,60	26251,00
	C	104,4	106,5	106,6	108,9	105,3	105,3	104,3	106,2
	D	102,2	105,5	104,0	104,6	101,7	102,6	100,0	102,4
	E	102,3	102,6	102,3	102,9	102,2	103,0	101,9	102,8
Kujawsko-pomorskie	A	15881,00	16785,00	17940,00	19422,00	19842,00	20615,00	21172,00	22863,00
	B	19676,22	20590,35	21470,44	22307,18	22018,91	22297,00	21955,36	22863,00
	C	102,9	105,7	106,9	108,3	102,2	103,9	102,7	108,0
	D	100,7	104,6	104,3	103,9	98,7	101,3	98,5	104,1
	E	94,0	93,5	93,5	93,4	90,1	89,6	87,3	89,5
Lubelskie	A	13597,00	14428,00	15614,00	16938,00	17586,00	18586,00	19689,00	22194,00
	B	16846,39	17698,99	18686,70	19454,18	19515,40	20102,45	20417,49	22194
	C	102,6	106,1	108,2	108,5	103,8	105,7	105,9	112,7
	D	100,5	105,1	105,6	104,1	100,3	103,0	101,6	108,7
	E	80,5	80,4	81,4	81,5	79,9	80,8	81,2	86,9
Lubuskie	A	15468,00	16418,00	17685,00	18733,00	19237,00	20388,00	21233,00	23342,00
	B	19164,52	20140,15	21165,26	21515,83	21347,54	22051,48	22018,62	23342,00
	C	104,2	106,1	107,7	105,9	102,7	106,0	104,1	109,9
	D	102,0	105,1	105,1	101,7	99,2	103,3	99,9	106,0
	E	91,5	91,5	92,2	90,1	87,4	88,6	87,5	91,4
Łódzkie	A	17158,00	18415,00	19600,00	21085,00	21700,00	22997,00	23943,00	25941,00
	B	21258,39	22589,89	23457,11	24217,23	24080,76	24873,35	24828,89	25941,00
	C	105,0	107,3	106,4	107,6	102,9	106,0	104,1	108,3
	D	102,8	106,3	103,8	103,2	99,4	103,3	99,8	104,5
	E	101,6	102,6	102,2	101,4	98,5	99,9	98,7	101,5
Małopolskie	A	15128,00	16105,00	17055,00	18554,00	19946,00	20744,00	21935,00	24116,00
	B	18743,27	19756,19	20411,28	21310,24	22134,32	22436,52	22746,60	24116,00
	C	104,1	106,5	105,9	108,8	107,5	104,0	105,7	109,9
	D	101,9	105,4	103,3	104,4	103,9	101,4	101,4	106,0
	E	89,5	89,7	88,9	89,3	90,6	90,2	90,4	94,4
Mazowieckie	A	21560,00	22879,00	24484,00	26536,00	28980,00	30503,00	32632,00	30854,00
	B	26712,37	28065,93	29302,24	30477,98	32159,46	32991,77	33839,38	30854,00
	C	102,9	106,1	107,0	108,4	109,2	105,3	107,0	94,6
	D	100,8	105,1	104,4	104,0	105,5	102,6	102,6	91,2
	E	127,6	127,5	127,7	127,7	131,6	132,6	134,5	120,8
Opolskie	A	14139,00	15001,00	16501,00	17883,00	19311,00	20027,00	21028,00	22967,00
	B	17517,92	18401,90	19748,26	20539,56	21429,66	21661,02	21806,04	22967,00
	C	104,2	106,1	110,0	108,4	108,0	103,7	105,0	109,2
	D	102,1	105,0	107,3	104,0	104,3	101,1	100,7	105,3
	E	83,7	83,6	86,0	86,0	87,7	87,0	86,7	89,9

Podkarpackie	A	12912,00	13788,00	14762,00	15972,00	16551,00	17039,00	17912,00	20222,00
	B	15997,69	16913,90	17667,04	18344,68	18366,85	18429,23	18574,74	20222,00
	C	104,3	106,8	107,1	108,2	103,6	102,9	105,1	112,9
	D	102,2	105,7	104,5	103,8	100,1	100,3	100,8	108,9
	E	76,4	76,8	77,0	76,8	75,2	74,1	73,9	79,2
Podlaskie	A	14305,00	15251,00	16215,00	17411,00	18453,00	18972,00	19979,00	21466,00
	B	17723,59	18708,57	19405,97	19997,44	20477,52	20519,94	20718,22	21466,00
	C	102,2	106,6	106,3	107,4	106,0	102,8	105,3	107,4
	D	100,1	105,6	103,7	103,0	102,4	100,2	101,0	103,6
	E	84,7	85,0	84,5	83,8	83,8	82,5	82,4	84,0
Pomorskie	A	16026,00	17170,00	18598,00	20088,00	21658,00	22145,00	23246,00	25068,00
	B	19855,87	21062,63	22257,93	23072,12	24034,15	23951,83	24106,10	25068,00
	C	103,3	107,1	108,3	108,0	107,8	102,2	105,0	107,8
	D	101,2	106,1	105,7	103,7	104,2	99,7	100,6	104,0
	E	94,9	95,7	97,0	96,6	98,4	96,2	95,8	98,1
Śląskie	A	19085,00	20155,00	21595,00	23480,00	25163,00	26248,00	27638,00	28693,00
	B	23645,90	24724,37	25844,71	26968,01	27923,69	28389,60	28660,61	28693,00
	C	104,7	105,6	107,1	108,7	107,2	104,3	105,3	103,8
	D	102,5	104,6	104,5	104,3	103,5	101,7	101,0	100,1
	E	113,0	112,3	112,6	113,0	114,3	114,1	114,0	112,3
Świętokrzyskie	A	14635,00	15726,00	16871,00	18312,00	18752,00	19664,00	20646,00	22589,00
	B	18132,45	19291,26	20191,07	21032,29	20809,33	21268,41	21409,90	22589,00
	C	102,9	107,5	107,3	108,5	102,4	104,9	105,0	109,4
	D	100,7	106,4	104,7	104,2	98,9	102,2	100,7	105,5
	E	86,6	87,6	88,0	88,1	85,2	85,5	85,1	88,4
Warmińsko-mazurskie	A	14361,00	15206,00	16081,00	17407,00	18056,00	19004,00	20206,00	22115,00
	B	17792,97	18653,37	19245,60	19992,85	20036,97	20554,56	20953,62	22115,00
	C	103,8	105,9	105,8	108,2	103,7	105,3	106,3	109,4
	D	101,6	104,8	103,2	103,9	100,2	102,6	101,9	105,5
	E	85,0	84,7	83,8	83,7	82,0	82,6	83,3	86,6
Wielkopolskie	A	17827,00	18746,00	19822,00	21481,00	22873,00	23723,00	25297,00	26773,00
	B	22087,27	22995,93	23722,80	24672,05	25382,45	25658,58	26232,99	26773,00
	C	102,5	105,2	105,7	108,4	106,5	103,7	106,6	105,8
	D	100,4	104,1	103,2	104,0	102,9	101,1	102,2	102,1
	E	105,5	104,5	103,3	103,3	103,9	103,1	104,3	104,8
Zachodnio-pomorskie	A	16946,00	17958,00	19030,00	20780,00	21402,00	22266,00	23017,00	24808,00
	B	20995,73	22029,28	22774,94	23866,92	23750,06	24082,71	23868,63	24808,00
	C	103,6	106,0	106,0	109,2	103,0	104,0	103,4	107,8
	D	101,4	104,9	103,4	104,8	99,5	101,4	99,1	103,9
	E	100,3	100,1	99,2	100,0	97,2	96,8	94,9	97,1

cd. tabeli 3.13.

Oznaczenia:

A – nominalne dochody do dyspozycji brutto (w zł)

B – – realne dochody do dyspozycji brutto (w zł) w cenach z roku 2012 (w zł)

C – dynamika nominalna (rok poprzedni=100)

D - dynamika realna w cenach z 2012 r. (rok poprzedni=100)

E- relacja do średniej krajowej (Polska =100)

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie danych GUS za lata 2005-2012, Bank Danych Regionalnych, http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks (dostęp dnia 11.12.2014 r.).

Biorąc pod uwagę średnioroczne tempo zmian dochodu do dyspozycji brutto na osobę w sektorze gospodarstw domowych ogółem, które w latach 2005-2012 wyniosło 2,8%, powiedzieć można, że praktycznie we wszystkich województwach średnioroczne tempo zmian w badanym okresie przekroczyło lub osiągnęło poziom równy średniorocznemu tempu zmian ogółem. Do województw tych należą: dolnośląskie (3,4%), lubelskie (4,0%), lubuskie

(2,9%), łódzkie (2,9%), małopolskie (3,7%), opolskie (3,9%), podlaskie (2,8%), pomorskie (3,4%), śląskie (2,8%), świętokrzyskie (3,2%), warmińsko-mazurskie (3,1%), wielkopolskie (2,8%). Wyjątek stanowiły województwa mazowieckie i zachodniopomorskie, gdzie średnioroczne tempo zmian w latach 2005-2012 wyniosło odpowiednio 2,1% i 2,4%.

W 11 z 16 województw (dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, małopolskie, mazowieckie, podkarpackie, podlaskie, pomorskie, śląskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie) pierwsze niekorzystne zmiany w zakresie dynamiki zmian dochodu do dyspozycji brutto na osobę w badanym okresie przyniósł już rok 2007. Odnotowane w tym roku realne spadki w stosunku do roku 2006 wyniosły od 0,1 punktu procentowego w woj. śląskim do 2,9 punktu procentowego w woj. podlaskim. W pozostałych województwach w badanym okresie pierwsze spowolnienie dynamiki wzrostu dochodów do dyspozycji brutto na osobę w gospodarstwach domowych dostrzec można było w roku 2008. Realny spadek w roku 2008 w stosunku do wskaźników dynamiki z roku poprzedniego wyniósł od 0,6 punktu procentowego w woj. łódzkim do 3,8 punktu procentowego w woj. lubuskim.

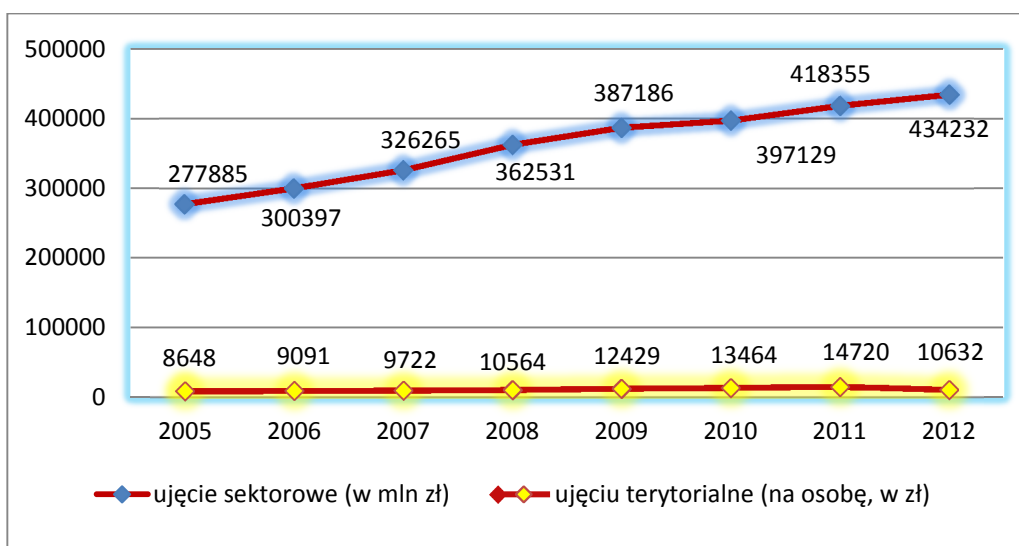
W roku 2009 realna dynamika wzrostu r/r znacząco obniżyła się w ponad połowie województw (z wyjątkiem woj. mazowieckiego, opolskiego i pomorskiego, gdzie utrzymała się tendencja wzrostowa - tempo wzrostu r/r oscylowało na poziomie 0,3-1,5%). W województwach: kujawsko-pomorskim, lubuskim, łódzkim, świętokrzyskim i zachodniopomorskim odnotowano nawet ujemną dynamikę zmian, która wyniosła od – 0,5% (woj. zachodniopomorskie) do 1,3% (woj. kujawsko-pomorskie). W 2010 roku poprawę sytuacji odnotowano w kilku województwach (dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, lubelskie, lubuskie, łódzkie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie i pomorskim). Tempo wzrostu r/r w tym czasie wzrosło i wahało się w przedziale od 1,3% (woj. kujawsko-pomorskie) do 3,3% (woj. lubuskie i łódzkie). W pozostałych województwach utrzymała się dalsza tendencja spadkowa analizowanego zjawiska.

Dla większości województw (wyjątek to woj. opolskie, podkarpackie, podlaskie, wielkopolskie, w których realna dynamika wzrostu utrzymała się i w stosunku do roku 2010 i wyniosła do 0,7% do 2,2%) rok 2011 był kolejnym rokiem niekorzystnych tendencji w zakresie dynamiki zmian realnych dochodów do dyspozycji brutto. Ujemna dynamika zmian wystąpiła w województwach: kujawsko-pomorskim, lubuskim, łódzkim i zachodniopomorskim (wyniosło od -0,1% do -1,5%). W pozostałych województwach aczkolwiek dynamika wzrostu obniżyła się w stosunku do roku poprzedniego, to i tak była dodatnia. I wyniosła od 0,1 do 2,6%. Na koniec przyjętego okresu badawczego tj. w 2012 roku w poszczególnych województwach (w woj. mazowieckim, śląskim i wielkopolskim tempo zmian w stosunku do roku poprzedniego pogorszyło się i wyniosło od -8,8% do + 2,1%) realne tempo zmian dochodów do dyspozycji brutto zauważalnie poprawiło się. W stosunku

do roku poprzedniego (2011) i wyniosło od 2,8% w woj. dolnośląskim do 8,9% w woj. podkarpackim.

Analiza danych zawartych w tabeli 3.12 i 3.13 wykazała, że w latach 2005-2012 corocznie powiększała się różnica pomiędzy podsektorami gospodarstw domowych uzyskującymi najwyższe i najniższe dochody do dyspozycji brutto. Podobnie wyglądała także sytuacja w odniesieniu do skrajnych dochodów do dyspozycji brutto na osobę w sektorze gospodarstw domowych w ujęciu terytorialnym (wykres 3.6). Aczkolwiek po 2005 przez dwa kolejne lata (2006-2007) obserwować można było korzystne tempo zmian zmniejszenia się różnicy pomiędzy województwami o najwyższym i najniższym poziomie dochodu do dyspozycji brutto na osobę, tendencja ta została zatrzymana już w roku 2008 i utrzymała do 2011 roku. W latach 2008-2011 coroczne tempo zmian było coraz większe. Dopiero na koniec okresu badawczego, tj. w 2012 roku sytuacja wyraźnie poprawiła się.

Wykres 3.6 Dystans pomiędzy gospodarstwami domowymi o najwyższym i najniższym poziomie dochodów do dyspozycji brutto w ujęciu sektorowym i terytorialnym w latach 2005-2012.

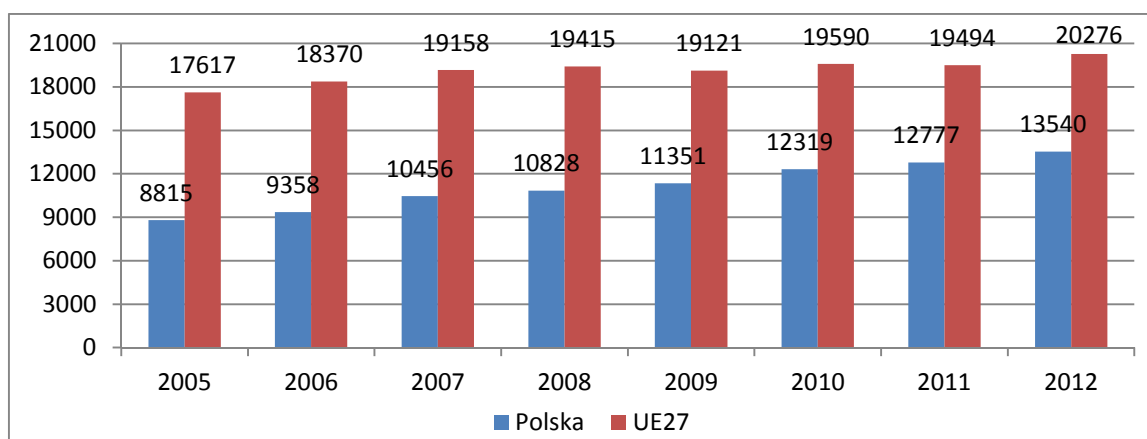
Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 171.; Mały Rocznik Statystyczny 2012....., s. 174.; Mały Rocznik Statystyczny 2011....., s. 170.; Mały Rocznik Statystyczny 2010....., s. 174.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 166.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 161.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 166.; Bank Danych Regionalnych GUS za lata 2005-2012, http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks (dostęp dnia 11.12.2014 r.).

W 2012 roku różnica wyniosła 10632 zł i była o 27,8% mniejsza w stosunku do roku 2011, o 21,1% mniejsza w stosunku do roku 2010, o 14,5% mniejsza w stosunku do roku 2009, większa o 0,6% w stosunku do roku 2008, większa o 9,4% w stosunku do roku 2007, o 16,9% większa w stosunku do roku 2006 i o 22,9% większa w stosunku do roku 2005. W przypadku gospodarstwa domowych o skrajnych dochodach do dyspozycji brutto w ujęciu sektorowym, dystans pomiędzy nimi corocznie powiększał się w latach 2005-2008, w latach 2009-2010 widocznie zmalał, a w latach 2011-2012 z powrotem nieznacznie wzrósł. W 2012

roku wyniósł 434232 mln zł i był o 3,9% większy w stosunku do roku 2011, o 9,3% większy w stosunku do roku 2010, o 12,1% większy w stosunku do roku 2009, o 19,7% większy w stosunku do roku 2008, o 33,1% w stosunku do roku 2007, o 44,5% większy w stosunku do roku 2006 i o 56,3% w stosunku do roku 2005.

Jeżeli przeanalizujemy poziom realnych dochodów do dyspozycji brutto per capita w Polsce na tle UE-27 w latach 2005-2012 (wykres 3.7), to różnica w tym zakresie aczkolwiek zmniejsza się, to i tak pozostaje wysoka. W 2012 według danych Eurostatu realne dochody do dyspozycji brutto gospodarstw domowych w przeliczeniu na jedną osobę wyniosły 13540 euro i były niższe o 33,2% od średniej unijnej. Różnica w tym zakresie w pozostałych latach badanego okresu wyniosła: rok 2011 – 34,5% (Polska- 12777 euro, UE27-19494 euro), rok 2010 – 37,1% (Polska- 12319 euro, UE27-19590 euro), rok 2009 – 40,6% (Polska- 11351 euro, UE27-19121 euro), rok 2008 – 44,2% (Polska- 10828 euro, UE27-19415 euro), rok 2007 – 45,4% (Polska- 10456 euro, UE27-19158 euro), rok 2005 – 50,0% (Polska- 8815 euro, UE27-17617 euro).

Wykres 3.7 Realne dochody do dyspozycji brutto gospodarstw domowych w przeliczeniu 1 mieszkańca w Polsce na tle UE27 w latach 2005-2012 (w euro).

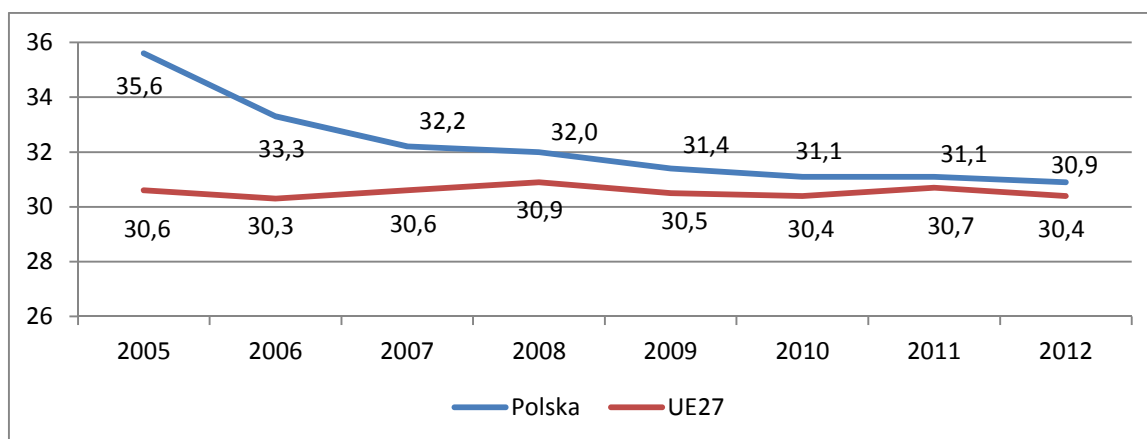

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu, *Real adjusted gross disposable income of households per capita*, dokument elektroniczny na http://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node_code=tec00113 (dostęp dnia 05.01.2015r.)

Powyższe rozważania jednoznacznie wykazują, że dysproporcje dochodowe pomiędzy gospodarstwami domowymi w Polsce są wyraźnie dostrzegalne, a proces zmniejszania się owych dysproporcji został w badanym okresie wyhamowany. Według danych Eurostatu sytuacja w tym zakresie ulegała jednak stopniowej, ale wolnej poprawie, o czym świadczy kształtowanie się na przestrzeni lat 2005-2012 wskaźnika Giniego²⁴⁷ (wykres 3.8).

²⁴⁷ Współczynnik Giniego jest powszechnie stosowaną miarą rozkładu nierówności dochodowych. Przyjmuje on wartości od 0 do 1, ale wiele instytucji wyraża swoje obliczenia także w skali od 0 do 100. Interpretacja wyników w każdym przypadku jest taka sama. Wartości zera oznacza pełną równomierność rozkładu dochodów, a wartość 1 (100) oznacza, że wszystkie gospodarstwa z wyjątkiem jednego nie posiadają żądanych

Wykres 3.8 Wskaźnik Giniego w Polsce na tle UE 27 w latach 2005-2012.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostat, *Gini coefficient of equivalised disposable income*, dokument elektroniczny na <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190> (dostęp dnia 19.12.2014 r.).

Analizując poziom wskaźnika Giniego w Polsce na tle UE-27 w latach 2005-2012 powiedzieć można, że Polska w tym względzie plasuje się powyżej średniej unijnej. Przypisać jednak należy, że w badanym okresie nierówności dochodowe w Polsce mierzone wskaźnikiem Giniego zmniejszyły się, a jego poziom przybliżył się do średniej unijnej. Podczas gdy w roku 2005 różnica w tym zakresie pomiędzy Polską i UE-27 wyniosła 5 punktów procentowych (Polska-35,6, UE27 -30,6), to w roku 2012 różnica ta wyniosła już tylko 0,5 punktu procentowego (Polska-30,9, UE27 -30,4). Aczkolwiek fakt ten niewątpliwie uznać należy za pozytywny, to jednak obserwowane w latach 2009-2012 spowolnione tempo obniżania się poziomu wskaźnika Giniego w Polsce, może znacznie wydłużyć proces wyrównywania się dysproporcji dochodowych.

3.4.2 Dochody rozporządzalne gospodarstw domowych

W praktyce najczęściej wykorzystywanym miernikiem porównywalności dochodów gospodarstw domowych jest przeliczenie dochodu na 1 osobę. Kategorią natomiast, która najlepiej przedstawia bieżącą sytuację dochodową gospodarstw domowych jest dochód rozporządzalny. Jego poziom wyznacza sumy jakie może przeznaczyć na zaspokojenie określonych potrzeb, zarówno całe gospodarstwo domowe, jak i jego poszczególni członkowie²⁴⁸. Takie podejście wykorzystuje GUS w ramach prezentowania wyników badań dotyczących budżetów gospodarstw domowych.

dochodów. W ogólnym ujęciu powiedzieć zatem można, że wartości współczynnika Giniego zbliżające się do 100 świadczą o dużej nierównomierności rozkładu dochodów w gospodarce danego kraju.

²⁴⁸ K. Kuśmierczyk, *Dochodowe - cenowe uwarunkowania konsumpcji* ..., op.cit., s. 25.

W latach 2005-2012 obserwować można było istotne zmiany w sytuacji dochodowej gospodarstw domowych. Posługując się kategorią dochodu rozporządzalnego stwierdzić można, że tempo wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych na 1 osobę w Polsce w drugiej połowie badanego okresu wyraźnie zwolniło. Tendencję tą obserwować można w przekroju sektorowym i terytorialnym (tabela 3.14 i 3.15).

W 2012 roku w gospodarstwach domowych ogółem przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę kształtował się na poziomie 1278,43 zł i był realnie wyższy o 0,5% w stosunku do roku 2011, niższy o 0,9% w stosunku do roku 2010, wyższy o 3,4% w stosunku do roku 2009, wyższy o 6,5% w stosunku do roku 2008, wyższy o 15,0% w stosunku do roku 2007, wyższy o 24,9% w stosunku do roku 2006 i wyższy o 35,5% w stosunku do roku 2005. Oznacza, to że coroczne przyrosty przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych były coraz mniejsze. Podczas gdy średni coroczny wzrost w latach 2005 – 2012 w ujęciu realnym wyniósł 4,1%, w ujęciu nominalnym wyniósł 7,2%, czyli był 1,8 raza większy.

W latach 2005 – 2012 najwyższy przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny osiągały gospodarstwa pracujących na własny rachunek i emerytów (tabela 3.15). W 2012 roku w gospodarstwach tych nominalny dochód rozporządzalny wyniósł odpowiednio 1536,68 zł i 1371,62 zł. Był on odpowiednio o 1,2 raza i 1,1 raza większy od średniej krajowej. W roku 2005 był odpowiednio większy o 1,3 raza i 1,2 raza. Analizując pozostałe lata badanego okresu stwierdzić można, że w przypadku gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek od 2005 do 2012 roku, notowano systematyczne coroczne zmniejszaniem się różnicy pomiędzy dochodami rozporządzalnymi tej grupy gospodarstw, a średnią krajową. W odniesieniu do gospodarstw domowych emerytów natomiast zmniejszenie się dystansu uzyskiwanego dochodu rozporządzalnego w relacji do średniej krajowej obserwować można było w pierwszych kilku latach badanego okresu (lata 2005-2008), a w następnych latach odnotowano natomiast wzrost dystansu.

Najmniejszy przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w latach 2005 – 2012 uzyskiwały gospodarstwa domowe rencistów i rolników. W 2012 roku wyniósł on odpowiednio 994,14 zł i 1091,55 zł. Był tym samym odpowiednio mniejszy o 22,2% i 14,5% od średniej krajowej. Na koniec badanego okresu dystans w relacji do przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych ogółem, dochodów rozporządzalnych uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe rencistów zmniejszył się (spadek o 3,9 punktu procentowego – z 81,7% w 2005 roku do 77,8% w 2012 roku), a w gospodarstwach rolników zwiększył się (wzrost o 5,9 punktu procentowego – z 79,6% w 2005 roku do 85,4% w 2012 roku). W gospodarstwach domowych pracowników w tym

samym czasie odnotowano zaś przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne reaktywnie zbliżone do średniej krajowej.

Tabela 3.14 Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach na 1 osobę w gospodarstwach domowych w Polsce i dynamika jego zmian według grup społeczno-ekonomicznych w latach 2005-2012.

Gospodarstwa domowe		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ogółem	A	761,46	834,68	928,87	1045,52	1114,49	1192,82	1226,95	1278,43
	B	943,43	1023,91	1111,66	1200,83	1236,76	1290,14	1272,35	1278,43
	C	103,5	109,6	111,3	112,6	106,6	107,0	102,9	104,2
	D	101,4	108,5	108,6	108,0	103,0	104,3	98,6	100,5
Pracowników	A	770,00	829,18	915,17	1049,84	1123,30	1189,22	1243,84	1289,16
	B	954,01	1017,16	1095,27	1205,80	1246,54	1286,25	1289,86	1289,16
	C	123,9	107,7	110,4	114,7	107,0	105,9	104,6	103,6
	D	121,9	106,6	107,7	110,1	103,4	103,2	100,3	99,9
	E	101,1	99,3	98,5	100,4	100,8	99,7	101,4	100,8
Rolników	A	606,17	689,75	646,76	687,4	884,01	1024,53	983,88	1091,55
	B	751,03	846,12	774,04	789,46	981,00	1108,12	1020,28	1091,55
	C	104,2	113,8	93,8	106,3	128,6	115,9	96,0	110,9
	D	102,0	112,7	91,5	102,0	124,3	113,0	92,1	107,0
	E	79,6	82,6	69,6	65,7	79,3	85,9	80,2	85,4
Pracujących na własny rachunek	A	977,1	1102,63	1251,07	1338,81	1398,47	1465,38	1497,43	1536,68
	B	1210,61	1352,61	1497,27	1537,69	1551,90	1584,94	1552,835	1536,68
	C	104,5	112,8	113,5	107,0	104,5	104,8	102,2	102,6
	D	102,3	111,7	110,7	102,7	100,9	102,1	98,0	99,0
	E	128,3	132,1	134,7	128,1	125,5	122,9	122,0	120,2
Emerytów	A	883,81	943,8	999,05	1098,87	1180,65	1244,77	1297,96	1371,62
	B	1095,02	1157,77	1195,65	1262,11	1310,18	1346,33	1345,98	1371,62
	C	101,7	106,8	105,9	110,0	107,4	105,4	104,3	105,7
	D	99,6	105,7	103,3	105,6	103,8	102,8	100,0	101,9
	E	116,1	113,1	107,6	105,1	105,9	104,4	105,8	107,3
Rencistów	A	621,75	684,95	754,52	802,4	870,55	925,63	968,98	994,13
	B	770,33	840,24	903,00	921,58	966,06	1001,15	1004,83	994,13
	C	98,7	110,2	110,2	106,3	108,5	106,3	104,7	102,6
	D	96,6	109,1	107,5	102,1	104,8	103,6	100,4	98,9
	E	81,7	82,1	81,2	76,7	78,1	77,6	79,0	77,8

Oznaczenia:

A – nominalne dochody rozporządzalne na osobę (w zł)

B – – realne dochody rozporządzalne na osobę w cenach z roku 2012 (w zł)

C – dynamika nominalna (rok poprzedni=100)

D - dynamika realna w cenach z 2012 r. (rok poprzedni=100)

E- relacja do średniej krajowej (Polska =100)

Źródło: opracowanie własne na podstawie Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013, s. 76.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012, s. 83.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2011, s. 80.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010, s. 72.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009, s. 76.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008, s. 62.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2007, s. 50.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r., GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2006, s. 51.

**Tabela 3.15 Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę
w gospodarstwach domowych Polsce według województw w latach 2005-2012.**

Województwo		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	A	761,46	834,68	928,87	1045,52	1114,49	1192,82	1226,95	1278,43
	B	943,43	1023,91	1111,66	1200,83	1236,76	1290,14	1272,35	1278,43
	C	103,5	109,6	111,3	112,6	106,6	107,0	102,9	104,2
	D	101,4	108,5	108,6	108,0	103,0	104,3	98,6	100,5
Dolnośląskie	A	777,94	852,98	950,96	1118,57	1174,26	1239,17	1282,93	1367,00
	B	963,85	1046,36	1138,10	1284,74	1303,09	1340,28	1330,40	1367,00
	C	103,9	109,6	111,5	117,6	105,0	105,5	103,5	106,6
	D	101,8	108,6	108,8	112,9	101,4	102,9	99,3	102,8
	E	102,2	102,2	102,4	107,0	105,4	103,9	104,6	106,9
Kujawsko-pomorskie	A	664,02	771,08	897,88	949,9	1014,99	1158,49	1108,94	1133,97
	B	822,71	945,89	1074,58	1091,06	1126,35	1253,01	1149,97	1133,97
	C	101,7	116,1	116,4	105,8	106,8	114,1	95,7	102,3
	D	99,6	115,0	113,6	101,5	103,2	111,2	91,8	98,6
	E	87,2	92,4	96,7	90,9	91,1	97,1	90,4	88,7
Lubelskie	A	672,37	725,1	791,61	880,62	908,99	978,49	1025,8	1056,45
	B	833,05	889,49	947,39	1011,44	1008,72	1058,33	1063,755	1056,45
	C	99,3	107,8	109,2	111,2	103,2	107,6	104,8	103,0
	D	97,3	106,8	106,5	106,8	99,7	104,9	100,5	99,3
	E	88,3	86,9	85,2	84,2	81,6	82,0	83,6	82,6
Lubuskie	A	691,25	842,29	914,3	1058,86	1103,32	1153,86	1189,89	1231,16
	B	856,44	1033,25	1094,23	1216,16	1224,37	1248,00	1233,92	1231,16
	C	105,6	121,9	108,5	115,8	104,2	104,6	103,1	103,5
	D	103,5	120,6	105,9	111,1	100,7	101,9	98,9	99,8
	E	90,8	100,9	98,4	101,3	99,0	96,7	97,0	96,3
Łódzkie	A	768,97	836,9	910,99	1013,4	1115,1	1178,73	1203,19	1268,42
	B	952,74	1026,63	1090,27	1163,90	1237,44	1274,90	1247,71	1268,42
	C	105,3	108,8	108,9	111,2	110,0	105,7	102,1	105,4
	D	103,1	107,8	106,2	106,8	106,3	103,0	97,9	101,7
	E	101,0	100,3	98,1	96,9	100,1	98,8	98,1	99,2
Małopolskie	A	732,27	765,1	864,37	1000,74	1041,73	1107,54	1156,79	1189,84
	B	907,27	938,56	1034,47	1149,40	1156,02	1197,91	1199,59	1189,84
	C	102,0	104,5	113,0	115,8	104,1	106,3	104,4	102,9
	D	99,9	103,4	110,2	111,1	100,6	103,6	100,1	99,2
	E	96,2	91,7	93,1	95,7	93,5	92,9	94,3	93,1
Mazowieckie	A	937,97	1048,8	1207,15	1336,46	1438,73	1601,97	1622,96	1710,01
	B	1162,12	1286,57	1444,71	1534,99	1596,58	1732,68	1683,01	1710,01
	C	99,8	111,8	115,1	110,7	107,7	111,3	101,3	105,4
	D	97,7	110,7	112,3	106,2	104,0	108,5	97,1	101,6
	E	123,2	125,7	130,0	127,8	129,1	134,3	132,3	133,8
Opolskie	A	794,3	794,9	915,7	1080,08	1082,27	1115,73	1181,9	1294,26
	B	984,12	975,11	1095,90	1240,53	1201,01	1206,76	1225,63	1294,26
	C	106,7	100,1	115,2	118,0	100,2	103,1	105,9	109,5
	D	104,5	99,1	112,4	113,2	96,8	100,5	101,6	105,6
	E	104,3	95,2	98,6	103,3	97,1	93,5	96,3	101,2
Podkarpackie	A	619,02	646,76	700,67	791,27	834,59	907,28	937,85	958,12
	B	766,95	793,39	838,56	908,81	926,15	981,31	972,55	958,12
	C	105,7	104,5	108,3	112,9	105,5	108,7	103,4	102,2
	D	103,6	103,4	105,7	108,4	101,9	106,0	99,1	98,5
	E	81,3	77,5	75,4	75,7	74,9	76,1	76,4	74,9
Podlaskie	A	724,68	816,1	883,99	935,48	1018,77	1103,2	1224,92	1242,39
	B	897,86	1001,12	1057,95	1074,45	1130,54	1193,21	1270,24	1242,39

	C	112,4	112,6	108,3	105,8	108,9	108,3	111,0	101,4
	D	110,1	111,5	105,7	101,6	105,2	105,5	106,5	97,8
	E	95,2	97,8	95,2	89,5	91,4	92,5	99,8	97,2
Pomorskie	A	801,08	910,51	1030,16	1102,19	1164,5	1243,12	1286,94	1350,56
	B	992,52	1116,93	1232,89	1265,92	1292,26	1344,55	1334,56	1350,56
	C	105,5	113,7	113,1	107,0	105,7	106,8	103,5	104,9
	D	103,3	112,5	110,4	102,7	102,1	104,0	99,3	101,2
	E	105,2	109,1	110,9	105,4	104,5	104,2	104,9	105,6
Śląskie	A	792,82	847,92	919,27	1041,08	1114,05	1168,42	1215,44	1278,87
	B	982,29	1040,15	1100,17	1195,73	1236,28	1263,75	1260,41	1278,87
	C	106,0	106,9	108,4	113,3	107,0	104,9	104,0	105,2
	D	103,8	105,9	105,8	108,7	103,4	102,2	99,7	101,5
	E	104,1	101,6	99,0	99,6	100,0	98,0	99,1	100,0
Świętokrzyskie	A	621,01	698,44	775,57	878,18	937,89	1026,36	1062,78	1119,76
	B	769,42	856,78	928,20	1008,64	1040,79	1110,10	1102,10	1119,76
	C	100,9	112,5	111,0	113,2	106,8	109,4	103,5	105,4
	D	98,8	111,4	108,3	108,7	103,2	106,7	99,3	101,6
	E	81,6	83,7	83,5	84,0	84,2	86,0	86,6	87,6
Warmińsko-mazurskie	A	701,26	746,49	835,35	979,06	1084,28	1103,39	1096,87	1109,95
	B	868,85	915,73	999,74	1124,50	1203,24	1193,42	1137,45	1109,95
	C	106,6	106,4	111,9	117,2	110,7	101,8	99,4	101,2
	D	104,4	105,4	109,2	112,5	107,0	99,2	95,3	97,6
	E	92,1	89,4	89,9	93,6	97,3	92,5	89,4	86,8
Wielkopolskie	A	738,61	814,16	889,52	1018,51	1097,33	1125,74	1135,02	1153,43
	B	915,12	998,74	1064,57	1169,81	1217,72	1217,59	1177,02	1153,43
	C	105,4	110,2	109,3	114,5	107,7	102,6	100,8	101,6
	D	103,2	109,1	106,6	109,9	104,1	100,0	96,7	98,0
	E	97,0	97,5	95,8	97,4	98,5	94,4	92,5	90,2
Zachodnio-pomorskie	A	762,54	834,75	903,57	1048,91	1139,67	1186,91	1231,1	1263,56
	B	944,77	1024,00	1081,38	1204,73	1264,71	1283,75	1276,65	1263,56
	C	102,8	109,5	108,2	116,1	108,7	104,1	103,7	102,6
	D	100,6	108,4	105,6	111,4	105,0	101,5	99,4	99,0
	E	100,1	100,0	97,3	100,3	102,3	99,5	100,3	98,8

cd tabeli 3.15

Oznaczenia:

A – nominalne dochody rozporządzalne na osobę (w zł)

B – – realne dochody rozporządzalne na osobę w cenach z roku 2012 (w zł)

C – dynamika nominalna (rok poprzedni=100)

D - dynamika realna w cenach z 2012 r. (rok poprzedni=100)

E- relacja do średniej krajowej (Polska =100)

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 329.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 342.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 329.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 317.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 314.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 439.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 461, Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 463; Rocznik Statystyczny Województw 2005, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2005, s. 459.

Generalnie stwierdzić można, że w każdej grupie gospodarstw domowych w drugiej połowie badanego okresu wystąpiły niekorzystne tendencje w dynamice zmian przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego. Wyjątek stanowią gospodarstwa domowe rolników, gdzie w 2009 roku wskaźnik dynamiki zmian wyniósł 124,3% (rok poprzedni=100). W roku 2012 (rok poprzedni=100) wskaźnik realnej dynamiki zmian wyniósł odpowiednio w gospodarstwach domowych:

- pracowników - 99,9% i był najniższym wskaźnikiem zmian odnotowanym w badanym okresie. W stosunku do najwyższego wskaźnika dynamiki zmian (rok 2005) był natomiast o 22 punkty procentowe mniejszy;
- rolników – 107,0% i był tym samym mniejszy o 17,6 punktu procentowego od najwyższego (rok 2007) i o 15,5 punktu procentowego większy od najwyższego wskaźnika zmian (rok 2009) w badanym okresie;
- pracujących na własny rachunek – 99,0% wobec najwyższego wskaźnika zmian, który w badanym okresie wyniósł 111,7% (rok 2006) i najniższego, który wyniósł 98,0% (rok 2011);
- emerytów – 101,9% i był o 2,3 punktu procentowego większy od najniższego wskaźnika zmian (rok 2005) i o 3,8 punktu procentowego mniejszy od najwyższego wskaźnika zmian (rok 2006), które wystąpił w analizowanym okresie;
- rencistów – 98,9% wobec wartości skrajnych wskaźników dynamiki zmian zanotowanych w badanych okresie - 96,6% i 109,1%.

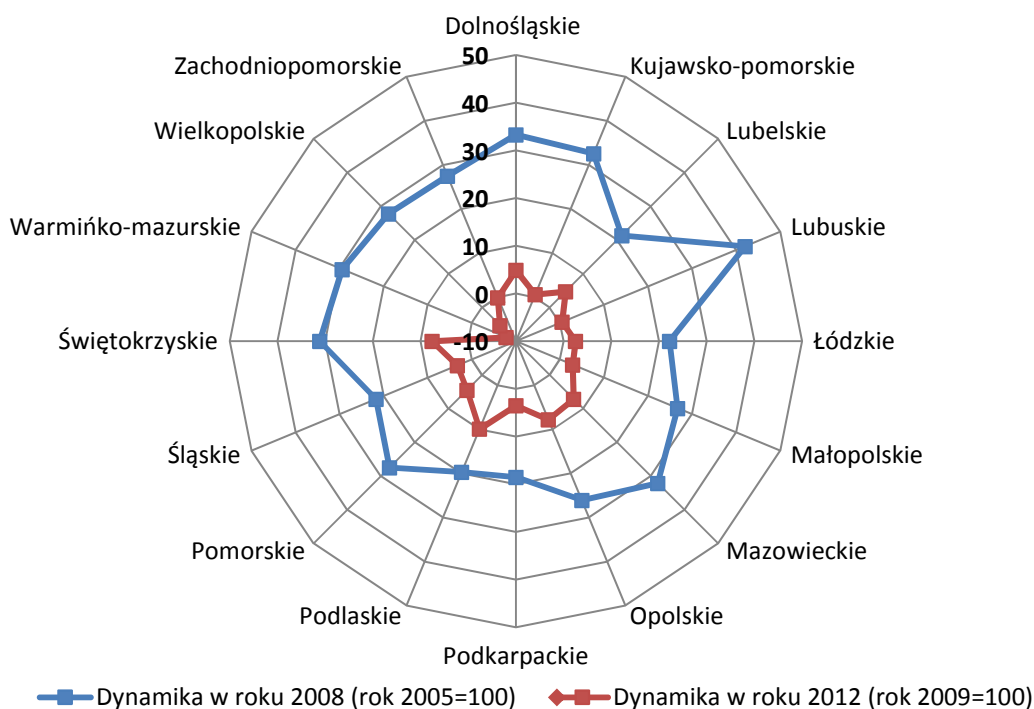
Analiza przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w gospodarstwach domowych w Polsce według województw w latach 2005-2012 (tabela 3.15) wykazała, że w ośmiu województwach (kujawsko-pomorskie, lubelskie, małopolskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie i wielkopolskie) przeciętne miesięczne dochody rozporządzalne w przeliczeniu na 1 osobę kształtowały się poniżej poziomu średniej krajowej. W najgorszej sytuacji znajdowały się gospodarstwa domowe pochodzące z województwa podkarpackiego, w których przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę w ujęciu nominalnym w 2012 roku wyniósł 958, 12 zł, co stanowiło zaledwie 74,9% średniej krajowej wobec 81,3% w 2005 roku.

Poziom powyżej przeciętnej krajowej wystąpił natomiast w województwie dolnośląskim, mazowieckim i pomorskim. Na tle tych województw zdecydowanie wyróżnia się województwo mazowieckie, w którym poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w ujęciu nominalnym w 2012 roku wyniósł 1710,01 zł, co stanowiło 133,8% średniej krajowej wobec 123,2% w 2005 roku. W województwach dolnośląskim i pomorskim poziom przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w badanym okresie nie przekroczył 110,9% średniej krajowej. W pozostałych województwach w poszczególnych latach analizowanego okresu odnotowano zarówno nieznaczny wzrost, jak i obniżenie się relacji poziomu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę do średniej krajowej. Ogólnie powiedzieć można, że w pierwszej połowie (2005-2008) badanego okresu relacja rok do roku ta ulegała poprawie, a w drugiej połowie (lata 2009-2012) obserwować można było tendencje jej pogarszania się.

W powyższym kontekście warto zaznaczyć, że na koniec badanego okresu w roku 2012 w porównaniu z rokiem 2005, w ponad połowie województw (lubelskie, łódzkie, małopolskie, opolskie, podkarpackie, śląskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, zachodniopomorskie) obniżyła się relacja uzyskanego w tych województwach przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego do średniej krajowej. Spadki wyniosły od 1,3 (woj. zachodniopomorskie) do 6,8 (woj. wielkopolskie) punktu procentowego. W tym samym czasie w pozostałych województwach relacja ta wzrosła od 0,4 (woj. pomorskie) do 10,6 punktu procentowego (woj. mazowieckie).

Generalnie, w pierwszej połowie (lata 2005-2008) badanego okresu tendencje zmian w poziomie przeciętnych miesięcznych dochodów rozporządzalnych na osobę w gospodarstwach domowych zamieszkujących poszczególnych województwa były zatem zdecydowanie korzystniejsze aniżeli te trendy, które były obserwowane w drugiej połowie (lata 2009-2012).

Wykres 3.9 Porównanie dynamiki wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzanego na osobę w gospodarstwach domowych według województw w latach 2005-2008 i 2009-2012 (w %).

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 329.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 342.; Rocznik Statystyczny Województw 2011, GUS....., s. 329.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 317.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 314.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 439.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 461, Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 463; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 459.

Z analizy dynamiki zmian przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę w ujęciu terytorialnym w latach 2005-2012 wynika, że nieprzerwaną tendencję wzrostową obserwować można była praktycznie we wszystkich województwach tylko w

latach 2005-2008 badanego okresu. Wyjątek stanowiły województwa: mazowieckie, podlaskie i pomorskie, w których tendencja wzrostowa została przerwana odpowiednio w roku 2007, 2008 i 2012 i 2007. Natomiast w latach 2009-2012 dynamika wzrostu została spowolniona. W przypadku realnej dynamiki zmian w kilku województwach była ona nawet ujemna. Podczas gdy realna dynamika wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego w 2008 roku w stosunku do 2005 roku wyniosła od 18,5% w woj. podkarpackim do 42,0% woj. lubelskim, to w 2012 roku w stosunku do 2009 roku wyniosła od (-)7,8% w woj. warmińsko-mazurskim do 9,9% woj. podlaskim (wykres 3.9).

Przeprowadzone analizy kształtowania się dochodów w gospodarstwach domowych pozwalają stwierdzić, że w latach 2005-2012 utrzymało się istotne zróżnicowanie, zarówno w ujęciu sektorowym, jak i terytorialnym. Aczkolwiek nierówności dochodowe pomiędzy gospodarstwami domowymi ostatecznie nie pogłębiły się istotnie, to druga połowa badanego okresu była mniej korzystna dla dynamiki wzrostu dochodów. W efekcie proces zmniejszania się różnic dochodowych pomiędzy gospodarstwami domowymi w Polsce został wyhamowany.

3.5 Wnioski

Analizując sytuację gospodarczą Polski w latach 2005- 2012 stwierdzić można, że pierwsze trzy lata badanego okresu są okresem dobrej prosperity dla krajowej gospodarki. W kolejnych latach analizowanego okresu sytuacja gospodarcza w Polsce nie była już tak korzystna. Już pod koniec 2008 roku, a więc w momencie rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie, w polskiej gospodarce obserwować można było niekorzystne tendencje ekonomiczne. Jako, że stan gospodarki jest ważnym stymulatorem rozwoju konsumpcji, zmienne obrazujące sytuację gospodarczą w kraju takie jak: kształtowanie się tempa wzrostu gospodarczego, inflacji, sytuacji na rynku pracy, dochodów czy ufności konsumenckiej uznać można jednocześnie za czynniki wpływające na zmiany w konsumpcji gospodarstw domowych.

Według NBP sytuacja obserwowana w polskiej gospodarce od końca 2008 roku wynikała przede wszystkim z wyraźnego pogorszenia się perspektyw rozwoju gospodarki światowej od II połowy 2008 roku. Jednocześnie w tym czasie rozpoczęła się także recesja w Unii Europejskiej. Wszystko to sprawiło, że zaczęła rosnąć niepewność dotycząca rozwoju polskiej gospodarki, która przełożyła się na obniżenie większości miar aktywności

gospodarczej. Zasadniczą przyczyną tego był globalny kryzys finansowy, który następnie przekształcił się w kryzys gospodarczy na świecie.²⁴⁹

Aczkolwiek w latach 2005-2012 wartość wytworzonego PKB w Polsce rokrocznie wzrastała (wzrost z 983,3 mln zł 2005 r. do 1596,4 mln zł w 2012 r.), to jednak przyrosty względne od 2008 r. i w kolejnych latach badanego okresu były coraz mniejsze. W tym czasie wyhamowała także realna dynamika wzrostu PKB w Polsce, która pomimo tego i tak na tle zmian dynamiki PKB UE27 prezentowała się całkiem przyzwoicie. Jak stwierdziło Ministerstwo Gospodarki, „...przyczyną relatywnie lepszej sytuacji naszego kraju w tym przypadku był stosunkowo wysoki popyt wewnętrzny oraz paradoksalnie, niezbyt wysoki udział handlu zagranicznego w PKB Polski”²⁵⁰. Pomimo tego w dalszym ciągu występuje istotna różnica w poziomie rozwoju ekonomicznego Polski i przodujących gospodarczo krajów unijnych, w których także w badanym okresie wystąpiły turbulencje gospodarcze²⁵¹. Należy jednak podkreślić, że w efekcie niepewności co do dalszego kierunku rozwoju sytuacji gospodarczej na świecie, spowalnianie wzrostu PKB odnotowano także w państwach takich jak np. Niemcy czy Francja, zaliczanych do głównych gospodarek UE²⁵².

W latach 2005-2012 obserwować można było także roczną poprawę sytuacji Polski na tle średniej UE27 w przypadku sytuacji na rynku pracy i sytuacji dochodowej gospodarstw domowych. Pomimo tego różnice i tak była dostrzegalne na korzyść średniej unijnej. I tak współczynnik aktywności zawodowej ludności w Polsce kształtował się poniżej średniej unijnej (różnica w 2005, 2008 i 2012 r. wyniosła odpowiednio 5,3; 7,0; i 5,1 pkt. proc.). Podobnie wyglądała sytuacja w odniesieniu do współczynnika zatrudnienia (różnica w 2005, 2008 i 2012 r. wyniosła odpowiednio 10,7; 6,6; i 4,5 pkt. proc.). Nieco lepiej wyglądała sytuacja w przypadku stopu bezrobocia, która w drugiej połowie badanego okresu zbliżyła się do średniej unijnej (różnica w 2005, 2008 i 2012 r. wyniosła odpowiednio 8,8; 0,1; i 0,4 pkt. proc.). Aczkolwiek zmniejszyły się również dysproporcje dochodowe pomiędzy gospodarstwami domowymi Polski i średnią unijną (biorąc pod uwagę współczynnik Giniego różnica w 2005, 2008 i 2012 r. wyniosła odpowiednio 5,0; 1,1 i 0,5 pkt.), spowolnienie

²⁴⁹ Polska wobec światowego kryzysu gospodarczego, NBP, Warszawa 2009, s. 19., dokument elektroniczny na http://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2009/polska_wobec_swiatowego_kryzysu_gospodarczego_2009.pdf (dostęp dnia 15.01.2015 r.).

²⁵⁰ <http://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/C14A5DE8-7236-4770-A72D-44D7A0454F93/56987/RoG090824.pdf> (dostęp dnia 21.01.2015)

²⁵¹ Polska 2009. Raport o stanie gospodarki, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2009, s. 7-8.; dokument elektroniczny na <http://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/C14A5DE8-7236-4770-A72D-44D7A0454F93/56987/RoG090824.pdf> (dostęp dnia 21.01.2015)

²⁵² Sytuacja makroekonomiczna w Polsce w 2012 roku, GUS, Warszawa 2013, s. 12-13.; dokument elektroniczny na [file:///C:/Users/Anula/Downloads/oz_sytu_makroek_w_pl_w_2012_na_tle_proce_w_gospo_swiat_%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Anula/Downloads/oz_sytu_makroek_w_pl_w_2012_na_tle_proce_w_gospo_swiat_%20(1).pdf) (dostęp dnia 25.01.2015 r.).

dynamiki wzrostu wskaźnika Giniego w Polsce w latach 2009-2012, może wydłużyć w przyszłości proces wyrównywania się dysproporcji dochodowych.

Gorzej wyglądała sytuacja Polski na tle UE27 w przypadku kształtowania się cen towarów i usług konsumpcyjnych. W ogólnym ujęciu w całym badanym okresie poziom wskaźnika inflacji w Polsce kształtował się nieco powyżej przeciętnego poziomu inflacji w UE27 (różnica w roku 2005, 2008 i 2012 r. wyniosła odpowiednio 0,1; 0,5 i 1,1 pkt.).

Charakterystyczną cechą zmian w zakresie tempa wzrostu gospodarczego, inflacji, sytuacji na rynku pracy i sytuacji dochodowej gospodarstw domowych w Polsce jest ich przestrzenne zróżnicowanie.

W latach 2005-2012 co roku najwyższą wartość PKB notowano w woj. mazowieckim i śląskim (województwa te niezmiennie w największym stopniu brały udział w tworzeniu PKB), a najniższą w woj. opolskim. Udziały poszczególnych województw w generowaniu produktu krajowego brutto w latach 2005-2012 wahały się od 2,1-2,3% w woj. opolskim do 21,4-21,9% w woj. mazowieckim. Wyraźne wyhamowanie tempa poprawy tej sytuacji w latach 2010-2012 wydłużyć jednak może proces niwelowania dysproporcji w tym aspekcie.

Na podstawie analizy kształtowania się w latach 2005-2012 wskaźników aktywności zawodowej ludności i zatrudniania w ujęciu terytorialnym można stwierdzić, że występujące i tak już znaczne różnice w tych obszarach pomiędzy województwami obserwowane w latach 2009-2012 oraz znaczne spowolnienie dynamiki pozytywnych zmian w tych obszarach, przełożyło się na koniec okresu badawczego na pogłębienie się różnic pomiędzy województwami. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku kształtowania się płacy. W odniesieniu natomiast do stopy bezrobocia w badanym okresie najniższe stopy bezrobocia wystąpiły na obszarach z dużymi aglomeracjami miejskimi, czyli np. w województwach wielkopolskim, mazowieckim, śląskim i małopolskim. Po przeciwnej stronie znalazły się zaś województwa takie jak warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie, podkarpackie oraz kujawsko-pomorskie, w których odnotowano najwyższe bezrobocie. Należy jednak zaznaczyć, że na koniec okresu badawczego na rynku pracy zdecydowanie pogorszyła się sytuacja najlepiej usytuowanych województw – mazowieckiego i śląskiego oraz większości województw najuboższych.

Jak podkreśla Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej skala i tempo zmian na rynku pracy w układzie wojewódzkim w dużej mierze, nawet w warunkach spowolnienia gospodarczego, uzależnione jest od specyfiki danego terenu. Wiąże się z tym np. geograficznie usytuowanie województwa, stopień urbanizacji, stopień rozwoju infrastruktury

wpływający m.in. na poziom rozwoju gospodarczego czy stopień rozwoju kapitału ludzkiego²⁵³.

Według NBP skutki niekorzystnych tendencji w tempie wzrostu gospodarczego i sytuacji na rynku pracy po 2008 roku bardzo odczuły gospodarstwa domowe, których sytuacja dochodowa pogorszyła się. Ograniczenie dochodów gospodarstw domowych związane mogło również być m.in. ze spowolnieniem akcji kredytowej dla gospodarstw domowych, a także z utrzymywaniem się w tym czasie niekorzystnych nastrojów konsumenckich²⁵⁴. Nastroje konsumentów rozpytywane w perspektywie bieżącej, jak i przyszłej po 2008 roku ewidentnie pogorszyły się. Tendencja ta utrzymała się w zasadzie do końca okresu badawczego. Na coraz mniejsze zaufanie konsumentów przedłożyły się zwłaszcza gorsze oceny sytuacji ekonomicznej kraju i własnej sytuacji finansowej, zarówno bieżącej, jak i przyszłej.

O ile w pierwszej połowie badanego okresu w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych i w układzie wojewódzkim obserwować można było nieprzerwaną tendencję wzrostową dynamiki dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych, o tyle w latach kolejnych aż do końca okresu badawczego obserwowano już niekorzystne tendencje w tym zakresie. Dynamika wzrostu dochodów została nie tylko wyhamowana, ale na koniec była także ujemna. W jednych gospodarstwach proces ten rozpoczął się nieco wcześniej i a w innych nieco później. W układzie wojewódzkim w takich woj. jak mazowieckie, podlaskie i pomorskie, tendencja wzrostowa została spowolniona już 2007 roku, a w pozostałych rok lub dwa lata później. Z kolei w układzie grup społeczno-ekonomicznych wyhamowanie dynamiki najpóźniej, bo od 2010 r. nastąpiło w gospodarstwach rolników, gdzie jeszcze w 2009 r. w stosunku w 2008 r. wskaźnik dynamiki wzrósł. W pozostałych grupach proces ten wystąpił od 2009 r.

W latach 2005 – 2012 w najlepszej sytuacji dochodowej były gospodarstwa pracujących na własny rachunek i emerytów, a w najgorszej rencistów i rolników. W ujęciu terytorialnym najlepiej wiodło się gospodarstwom domowym zamieszkującym woj. mazowieckie, a najgorzej gospodarstwom z woj. podkarpackiego. Po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego w 2008 r. w tym aspekcie nie wystąpiły większe zmiany. Zaznaczyć należy, że aczkolwiek występujące w tym czasie dysproporcje dochodowe pomiędzy gospodarstwami domowymi z poszczególnych województw ostatecznie nie pogłębiły się

²⁵³ Rynek pracy w Polsce w 2012 roku, op.cit., s. 8-9.; dokument elektroniczny na: <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sytuacja-na-rynku-pracy/rynek-pracy-w-polsce---rok-2012/> (dostęp dnia 02.04.2015 r.).

²⁵⁴ Sytuacja makroekonomiczna w Polsce w 2012 roku, op.cit., s. 84.; dokument elektroniczny na file:///C:/Users/Anula/Downloads/oz_syty_makroek_w_pl_w_2012_na_tle_proce_w_gospo_swiat_%20(1).pdf (dostęp dnia 25.01.2015 r.).

istotnie, to jednak proces zmniejszania tych dysproporcji w latach 2009-2012 został wyhamowany.

Sytuacji dochodowej gospodarstw domowych nie sprzyjała inflacja w Polsce, która rosnąc, aczkolwiek nieznacznie, ograniczała siłę nabywczą pieniądza. Widoczna tendencja spadkowa poziomu cen w roku 2005 i 2006 załamała się już w 2007, kiedy wskaźnik cen towarów i usług konsumpcyjnych ukształtował się na poziomie 102,5 i był wyższy o 1,4 punktu procentowego w stosunku do roku poprzedniego. W kolejnych latach wskaźnik cen przyjmował już tylko wartości wyższe osiągając w roku 2012 poziom 104,7.

W drugiej połowie badanego okresu najbardziej rosły ceny transportu, użytkowania mieszkania i nośników energii oraz żywności i napojów bezalkoholowych. W dalszej kolejności wzrosły cen napojów alkoholowych i tytoniu, usług zdrowotnych, edukacyjnych oraz restauracji i hoteli. Najślabiej rosły natomiast ceny w obszarze rekreacji i kultury, wyposażenia i prowadzenia gospodarstwa domowego oraz innych nie wymienionych towarów i usług konsumpcyjnych. Ceny odzieży i obuwia oraz łączności na koniec okresu badawczego natomiast spadły.

W poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstwa domowych najszybciej rosły ceny w gospodarstwach emerytów i rencistów, potem w gospodarstwach pracowników i rolników, a najwolniej w gospodarstwach pracujących na własny rachunek.

Różnice w zakresie cen pomiędzy poszczególnymi województwami nie były istotne, a ich zmiany były porównywalne. W latach 2005-2012 w każdym województwie obserwować można było naprzemienną tendencję spadku i wzrostu wskaźników cen. Na koniec badanego okresu największy wzrost cen wystąpił w województwach gorzej usytuowanych. W województwach bardziej rozwiniętych gospodarczo wzrost cen był tylko nieznacznie mniejszy.

Według NBP ogólny wzrost cen towarów i usług konsumpcyjnych w Polsce obserwowany po 2008 roku (w relacji do lat wcześniejszych 2005- 2007) związany mógł być ze stanem koniunktury gospodarczej w kraju i za granicą, jak również szeregu czynników o charakterze podażowym. Przede wszystkim mogło to być spowodowane wzrostem cen użytkowania mieszkania i nośników energii oraz żywności zarówno na rynku krajowym, jaki światowym. Z kolei spadek cen niektórych towarów i usług konsumpcyjnych związany mógł być z czynnikami zewnętrznymi takimi jak np. spadek cen surowców na rynkach światowych²⁵⁵.

²⁵⁵Raport o inflacji listopad 2012, Narodowy Bank Polski, Rada Polityki Pieniężnej, Warszawa 2012, s. 5-6, 16-17, 25.; dokument elektroniczny na https://www.nbp.pl/polityka_pieniezna/dokumenty/raport_o_inflacji/raport_listopad_2012.pdf (dostęp dnia 28.01.2015).; Raport o inflacji listopad 2011, Narodowy Bank Polski, Rada Polityki Pieniężnej, Warszawa 2011, s. 5-6, 16-18, 25.; dokument elektroniczny na https://www.nbp.pl/polityka_pieniezna/dokumenty/raport_o_inflacji/raport_listopad_2011.pdf (dostęp dnia 28.01.2015 r.).

W ogólnym ujęciu sytuacja gospodarcza w Polsce po 2008 roku aż do końca okresu badawczego tj. 2012 roku nie była zatem korzystna dla rozwoju konsumpcji w gospodarstwach domowych. Negatywne trendy ekonomiczne z pewnością nie pozostały bez wpływu na zachodzące w tym okresie przemiany w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych.

PRZEMIANY W KONSUMPCJI GOSPODARSTW DOMOWYCH

Zaspokojenie potrzeb ludzkich nierozzerwalnie związane jest z ponoszeniem wydatków. Wydatki konsumpcyjne są odzwierciedleniem zachowania konsumentów, a w omawianym przypadku zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Jako, że poziom i struktura konsumpcji, jest skutkiem podejmowanych przez konsumentów decyzji zakupowych, powiedzieć można, że wydatki konsumpcyjne traktować można jednocześnie jako rynkowy wymiar zachowania konsumentów.

W swoich opracowaniach podobne ujęcie wydatków konsumpcyjnych przedstawia T. Zalega, który stwierdza, że „...wydatki ludności są swego rodzaju fotografią zachowań konsumpcyjnych”, które pokazują „...ukierunkowanie na zakup określonych grup towarów”. Obrazuje to „...przywiązanie gospodarstw domowych do pewnych wzorców spożycia, które kształtują się w długim okresie czasu” . Wraz ze zmianą wydatków ludności, zmienia się zatem sposób myślenia i podejmowana decyzji zakupowych przez konsumenta, co świadczy o zmienia warunków zaspokojenia potrzeb²⁵⁶.

W tym kontekście globalny kryzys gospodarczy, który rozpoczął się pod koniec 2008 roku, nie pozostał bez wpływu na konsumpcję polskich gospodarstw domowych. Problem jaki pojawił się w tej sytuacji jest następujący: jakie zmiany nastąpiły w konsumpcji polskich gospodarstw domowych w okresie globalnego kryzysu gospodarczego?

Mając na uwadze powyższy problem w niniejszym rozdziale przedstawiono kształtowanie się poziomu i struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na poziomie krajowym, wojewódzkim i w ujęciu poszczególnych grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych. Ponadto z wykorzystaniem analizy skupień dokonano grupowania województw o podobnej strukturze wydatków konsumpcyjnych, co pozwoliło na wskazanie w których województwach w badanym okresie nastąpiły największe i najmniejsze zmiany w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych oraz w których województwach struktury wydatków były do siebie najbardziej podobne, a także w których grupach województw gospodarstwa domowe zaspokajają swoje potrzeby na najwyższym i najniższym poziomie.

²⁵⁶ Patrz: T. Zalega. Konsumpcja, Determinanty, ... op. cit., s. 15-20.

4.1 Wydatki gospodarstw domowych

4.1.1 Wydatki gospodarstw na poziomie krajowym

Na podstawie analizy wyników badań budżetów gospodarstw domowych prezentowanych corocznie przez GUS stwierdzić można, że ostatni globalny kryzys gospodarczy w końcu okresu badawczego ograniczył wydatki na konsumpcję w polskich gospodarstwach domowych. W ogólnym ujęciu konsumpcja gospodarstw domowych w Polsce, początkowo słabo reagowała na zmiany warunków w kryzysowym otoczeniu, jednak wraz z wydłużeniem się czasu trwania globalnego kryzysu gospodarczego, stawała się coraz bardziej wrażliwa na niekorzystne trendy ekonomiczne. Świadczy o tym kształtowanie się wydatków i ich dynamiki w polskich gospodarstwach domowych (tabela 4.1).

Tabela 4.1 Poziom i dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków w polskich gospodarstwach domowych na 1 osobę w latach w 2005 – 2012 .

Rok	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Ujęcie nominalne								
Wydatki ogółem (w zł)	690,30	744,81	809,95	904,27	956,68	991,44	1015,12	1044,64
Dynamika wydatków ogółem (w%)	100,6	107,9	108,7	111,6	105,8	104,3	102,2	102,9
Wydatki konsumpcyjne (w zł)	661,00	712,56	775,58	865,32	913,86	945,80	972,00	1000,00
Dynamika wydatków konsumpcyjnych (w%)	99,3	107,8	108,8	111,6	105,6	103,5	102,8	102,9
Ujęcie realne								
Wydatki ogółem w cenach z roku 2012	855,27	913,67	969,34	1038,60	1061,64	1072,33	1052,68	1044,64
Dynamika wydatków ogółem (w%)	99,4	106,8	106,1	107,1	102,2	101,0	98,2	99,2
Wydatki konsumpcyjne W cenach roku 2012	818,96	874,11	928,21	993,87	1014,12	1022,97	1007,96	1000,00
Dynamika wydatków konsumpcyjnych (w%)	97,2	106,7	106,2	107,1	102,0	100,9	98,5	99,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Budżety gospodarstw domowych 2012 r.....*, s. 203.; *Mały Rocznik Statystyczny 2012.....*, s. 195.; *Mały Rocznik Statystyczny 2011.....*, s. 193.; *Mały Rocznik Statystyczny 2009.....*, s. 189.; *Mały Rocznik Statystyczny 2008.....*, s. 192.; *Mały Rocznik Statystyczny 2007.....*, s. 194.; *Mały Rocznik Statystyczny 2006.....*, s. 190.

Poziom przeciętnych miesięcznych wydatków ogółem i wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych na osobę w roku 2012 wyniósł odpowiednio 1044,64 zł i 1000 zł. W ujęciu realnym poziom ten był odpowiednio:

- niższy o 0,8% i o 0,8% w stosunku do roku 2011;
- niższy o 2,6% i o 2,2% w stosunku do roku 2010;
- niższy o 1,6% i o 1,4% w stosunku do roku 2009;

- wyższy o 0,6% i o 0,7% w stosunku do roku 2008;
- wyższy o 7,8% i o 7,7% w stosunku do roku 2007;
- wyższy o 14,3% i 14,4% o w stosunku do roku 2006;
- wyższy o 22,1% i 22,1 % w stosunku do roku 2005.

Z analizy tabeli 4.1 wynika, że chociaż w badanym okresie (2005-2012) generalnie przeciętne miesięczne wydatki na 1 osobę w gospodarstwach domowych wykazywały tendencję wzrostową (z wyłączeniem roku 2012), to jednak wraz rozpoczęciem się globalnego kryzysu gospodarczego zauważyć można słabnięcie owej tendencji, zarówno w ujęciu nominalnym, jak i realnym. Podczas gdy jeszcze w roku 2008 nominalne wydatki konsumpcyjne na 1 osobę wzrosły o 11,6% w stosunku do roku 2007, to już w roku 2009 wydatki te wzrosły tylko o 5,8% w stosunku do roku 2008. W kolejnych latach dynamika wzrostu była coraz mniejsza i w roku 2012 indeks dynamiki r/r wyniósł zaledwie 102,9%.

W badanym okresie, po kilku latach (2005 – 2010) realnego wzrostu przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych na 1 osobę, rok 2012 po roku 2011, był drugim z kolei rokiem realnego spadku wydatków gospodarstw domowych. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na 1 osobę.

4.1.2 Wydatki gospodarstw według grup społeczno-ekonomicznych

W poszczególnych grupach społeczno – ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce, zmiany zachodzące w otoczeniu w konsekwencji globalnego kryzysu gospodarczego odczuwane były w różnym stopniu. Świadczy o tym m.in. poziom ponoszonych przez poszczególne grupy gospodarstw domowych wydatków konsumpcyjnych. Ujęcie nominalne i realne przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych w polskich gospodarstwach domowych według grup społeczno –ekonomicznych w latach 2005 – 2012 przedstawia odpowiednio tabela 4.2 i 4.3.

Z analizy tabeli 4.2 i 4.3 wynika, że pomimo corocznego wzrostu wydatków we wszystkich grupach gospodarstw domowych w latach 2005 – 2012, ich dynamika wzrostu stopniowo ulegała osłabieniu. Największe kwoty wydatkowały gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek, najmniejsze natomiast gospodarstwa domowe rencistów.

W badanym okresie obserwować można było dwa przedziały czasowe o odmiennych tendencjach w kształtowaniu się dynamiki wydatków konsumpcyjnych. Pierwszy to lata 2005 -2008, a drugi to lata 2009-2012. Przyjęty podział wynika z faktu, że od roku 2009 obserwować można było wyraźne osłabienie dynamiki wydatków konsumpcyjnych w polskich gospodarstwach domowych. Jak wynika z analizy danych GUS, to również czas, w

którym zanotowano największe spadki tempa wzrostu PKB w przeważającej części krajów na świecie.

Tabela 4.2 Przeciętne miesięczne nominalne wydatki na 1 osobę w grupach społeczno -ekonomicznych polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012.

		Rok	Grupy społeczno ekonomiczne gospodarstw domowych				
			Pracowników	Rolników	Pracujących na własny rachunek	Emerytów	Rencistów
Poziomo wydatków (w zł)	Ogółem	2005	684,00	534,00	870,00	812,00	605,00
		2006	732,02	573,76	955,26	853,53	659,70
		2007	791,02	614,96	1093,81	894,96	709,06
		2008	887,03	693,57	1193,00	981,77	771,03
		2009	941,53	712,00	1208,08	1045,86	839,26
		2010	976,05	757,25	1206,91	1085,42	866,03
		2011	1032,00	790,00	1257,00	1159,00	926,00
		2012	1006,00	736,00	1222,00	1125,00	896,00
	Konsumpcyjnych	2005	660,00	508,00	835,00	762,00	577,00
		2006	705,34	533,68	911,48	800,13	629,62
		2007	762,82	588,88	1051,33	839,42	676,22
		2008	853,81	662,98	1142,72	922,62	736,08
		2009	905,50	684,59	1152,60	976,63	793,94
		2010	939,51	721,81	1154,98	1016,55	820,02
		2011	968,00	709,00	1169,00	1058,00	898,00
		2012	994,00	757,00	1210,00	1088,00	926,00
Dynamika (poprzedni rok = 100%)	Ogółem	2005	97,1	105,3	101,7	96,9	97,7
		2006	107,0	107,4	109,8	105,1	109,0
		2007	108,0	107,2	114,5	104,8	107,5
		2008	112,1	112,8	109,0	109,7	108,7
		2009	106,1	102,6	101,3	106,5	108,8
		2010	103,6	106,3	99,9	103,8	103,2
		2011	105,7	104,3	104,1	106,8	106,9
		2012	97,5	93,16	97,2	97,1	96,7
	Konsumpcyjnych	2005	95,2	103,0	101,4	96,8	97,6
		2006	106,9	105,1	97,5	105,0	109,1
		2007	108,1	110,3	115,3	104,9	107,4
		2008	111,9	112,6	108,7	109,9	108,8
		2009	106,1	103,3	100,8	105,8	107,8
		2010	103,7	105,4	100,2	104,1	103,3
		2011	103,0	98,2	101,2	104,1	109,5
		2012	102,7	106,8	103,5	102,8	103,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 195.; Mały Rocznik Statystyczny 2011....., s. 193.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 189.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 192.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 194.; Mały Rocznik Statystyczny 2006....., s. 190.

W latach 2005-2008 utrzymywała się rosnąca dynamika wzrostu nominalnych wydatków konsumpcyjnych praktycznie we wszystkich grupach gospodarstw domowych w Polsce. W roku 2008 spadek dynamiki wzrostu wystąpił jedynie w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek. W stosunku do roku 2007 indeks dynamiki był 6,6 punktu procentowego mniejszy. Pomimo, że w roku 2008 rozpoczął się globalny kryzys gospodarczy w latach 2007-2008, wydatki konsumpcyjne nadal wykazywały dynamikę wzrostową. Wskaźniki dynamiki w roku 2008 w stosunku do roku 2005 w gospodarstwach

domowych: pracujących na własny rachunek były większe o 36,9%; rolników 30,5%; pracowników 29,4%; rencistów 27,6% i emerytów 21,1%.

Analiza realnych wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych w latach 2005 – 2008, wskazuje na słabszą dynamikę wzrostu konsumpcji w tym okresie, aniżeli wynikało by to z analizy nominalnych wydatków konsumpcyjnych. Realne przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na 1 osobę w roku 2008 w stosunku do roku 2005 w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek wzrosły o 26,9%; rolników o 21,0%; pracowników o 19,9%; rencistów o 12,2% i emerytów o 18,3%.

Tabela 4.3 Przeciętne miesięczne realne wydatki na 1 osobę polskich gospodarstw domowych według grup społeczno – ekonomicznych w latach 2005-2012.

		Rok	Grupy społeczno ekonomiczne gospodarstw domowych				
			Pracowników	Rolników	Pracujących na własny rachunek	Emerytów	Rencistów
Poziomo wydatków (w cenach z roku 2012)	Ogółem	2005	847,46	661,61	1077,91	1006,05	749,58
		2006	897,98	703,84	1171,83	1047,03	809,26
		2007	946,69	735,98	1309,06	1071,08	848,60
		2008	1018,80	796,60	1370,22	1127,61	885,57
		2009	1044,83	790,12	1340,62	1160,60	931,34
		2010	1055,69	819,03	1305,38	1173,98	936,69
		2011	1070,18	819,23	1303,51	1201,88	960,26
		2012	1006,00	736,00	1222,00	1125,00	896,00
	Konsumpcyjnych	2005	817,73	629,40	1034,55	944,10	714,89
		2006	865,25	654,67	1118,12	981,53	772,36
		2007	912,94	704,77	1258,22	1004,61	809,29
		2008	980,65	761,47	1312,47	1059,68	845,43
		2009	1004,84	759,70	1279,05	1083,78	881,05
		2010	1016,17	780,70	1249,22	1099,49	886,93
		2011	1003,82	735,23	1212,25	1097,15	931,23
		2012	994,00	757,00	1210,00	1088,00	926,00
Dynamika (poprzedni rok = 100%)	Ogółem	2005	93,3	103,2	99,7	94,9	95,7
		2006	106,0	106,4	108,7	104,1	108,0
		2007	105,4	104,6	111,7	102,3	104,9
		2008	107,6	108,2	104,7	105,3	104,4
		2009	102,6	99,2	97,8	102,9	105,2
		2010	101,0	103,7	97,4	101,2	100,6
		2011	101,4	100,0	99,9	102,4	102,5
		2012	94,0	89,8	93,8	93,6	93,3
	Konsumpcyjnych	2005	92,0	101,6	98,0	115,9	94,3
		2006	105,8	104,0	108,1	104,0	108,0
		2007	105,5	107,7	112,5	102,4	104,8
		2008	107,4	108,1	104,3	105,5	104,5
		2009	102,5	99,8	97,5	102,3	104,2
		2010	101,1	102,8	97,7	101,5	100,7
		2011	98,8	94,2	97,0	99,8	105,0
		2012	99,0	103,0	99,8	99,2	99,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 195.; Mały Rocznik Statystyczny 2011....., s. 193.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 189.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 192.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 194.; Mały Rocznik Statystyczny 2006....., s. 190.

W latach 2009 – 2012 obserwować można było już osłabienie się zarówno nominalnej, jak i realnej dynamiki wzrostu wydatków konsumpcyjnych we wszystkich grupach gospodarstwa domowych. Analiza w ujęciu nominalnym wskazuje, że w roku 2009 w stosunku do roku 2008 dynamika wzrostu zmniejszyła się o 7,9 punktu procentowego w grupie pracujących na własny rachunek, o 9,3 punktu procentowego w grupie rolników, o 5,8 punktu procentowego w grupie pracowników, o 3,2 punktu procentowego w grupie emerytów i o 0,1 punktu procentowego w grupie rencistów. Realne spadki w tym zakresie wyniosły natomiast: 6,7 punktu procentowego w grupie pracujących na własny rachunek, o 9,1 punktu procentowego w grupie rolników, 5,0 punktu procentowego w grupie pracowników, o 2,4 punktu procentowego w grupie emerytów i 0,8 punktu procentowego w grupie rencistów. Największy spadek wydatków konsumpcyjnych w roku 2009 nastąpił zatem w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek, a najmniejszy w gospodarstwach rencistów.

Rok 2010 to kolejny rok spadku realnej dynamiki wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, z wyjątkiem grupy rolników i pracujących na własny rachunek. W grupach tych konsumpcja w roku 2010 w stosunku do 2009 roku wzrosła odpowiednio o 2,99% i 0,22%. W roku 2011 wystąpiły dwie tendencje w dynamice konsumpcji polskich gospodarstw domowych. W stosunku do roku 2010, w roku 2011:

- nastąpiła poprawa realnej dynamiki wydatków konsumpcyjnych w grupie gospodarstw domowych rencistów, która wynosiła 4,32 punktu procentowego;
- nastąpił spadek realnej dynamiki wydatków konsumpcyjnych w grupie gospodarstw domowych pracowników, rolników, pracujących na własny rachunek i emerytów. Wyniósł on odpowiednio: 2,35; 8,58; 0,63 i 1,66 punktu procentowego.

W roku 2012 we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce, wskaźnik dynamiki wydatków w stosunku do roku 2011 osiągnął wartości poniżej 100%. W ujęciu realnym dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków ogółem na 1 osobę wyniosła:

- 97,5% w gospodarstwach domowych pracowników;
- 93,2% w gospodarstwach domowych rolników;
- 97,2% w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek;
- 97,1% w gospodarstwach domowych emerytów;
- 96,7% w gospodarstwach domowych rencistów.

Obserwowany w roku 2012 spadek realnych wydatków ogółem w stosunku do roku 2011 w poszczególnych grupach polskich gospodarstw domowych na 1 osobę, znalazł swoje odzwierciedlenie w dynamice realnych wydatków konsumpcyjnych. Aczkolwiek w roku 2012 można było zaobserwować nieznaczną poprawę w dynamice realnej konsumpcji w gospodarstwach domowych pracowników, rolników i pracujących na własny rachunek, to

jednak i tak poziom realnych przeciętnych miesięcznych wydatków na 1 osobę w poszczególnych grupach gospodarstw domowych z wyłączeniem gospodarstw rolników, był niższy aniżeli w roku 2011. Podobnie sytuacja prezentowała się w roku 2011, kiedy w porównaniu z rokiem 2010, realne wydatki konsumpcyjne także zostały ograniczone w poszczególnych grupach gospodarstw domowych. Wyjątkiem były gospodarstwa rencistów, w których wydatki te nieznacznie wzrosły. Taki stan rzecz w roku 2012 wynikać może stąd, że grupy gospodarstw domowych, w których wydatki ogółem skurczyły się, znaczną ich część przeznaczyły na konsumpcję w celu utrzymania jak najdłużej możliwie najwyższego, satysfakcjonującego ich poziomu konsumpcji.

W latach 2009 – 2012 nastąpiło wyhamowanie dynamiki wzrostu wydatków konsumpcyjnych w poszczególnych grupach gospodarstw domowych. Realne wskaźniki dynamiki w roku 2012 w stosunku do roku 2008, kiedy nie obserwowano jeszcze tak niekorzystnych zmian w dynamice wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w grupie:

- pracowników zmniejszyły się o 8,42 pkt. procentowego;
- rolników zmniejszyły się o 5,09 pkt. procentowego;
- pracujących na własny rachunek zmniejszyły się o 4,5 punktu procentowego; .
- emerytów zmniejszyły się o 6,31 pkt. procentowego;
- rencistów zmniejszyły się o 5,02 pkt. procentowego.

W efekcie globalnego kryzysu gospodarczego najbardziej wyhamowała zatem dynamika wzrostu wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych pracowników i emerytów. Najmniej wrażliwa na globalny kryzys gospodarczy była natomiast dynamika konsumpcji w gospodarstwach pracujących na własny rachunek.

4.1.3. Wydatki gospodarstw domowych w ujęciu terytorialnym

Wyraźne zróżnicowanie wydatków gospodarstw domowych można obserwować nie tylko w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych, ale również w poszczególnych województwach. Poziom przeciętnych miesięcznych wydatków gospodarstw domowych na 1 osobę według województw w latach 2005-2012 przedstawiają tabele 4.4 (w ujęciu nominalnym). i 4.5 (w ujęciu realnym).

W latach 2005-2012 obserwować można było spowolnienie dynamiki wzrostu, a nawet spadek dynamiki wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych we wszystkich województwach. Spadkowy trend uwidocznił się już w roku 2009. Spadek dynamiki wydatków konsumpcyjnych w roku 2009 w stosunku do roku 2008 wystąpił w województwach: lubelskim (spadek o 1,66%), lubuskim (spadek o 3,24%), opolskim (spadek o 3,7 %) i podlaskim (spadek o 1,68%). W pozostałych województwach zanotowano

nieznaczny wzrost dynamiki wydatków konsumpcyjnych. W 2010 roku liczba województw, w których wystąpił spadek dynamiki przeciętnych miesięcznych realnych wydatków konsumpcyjnych na 1 osobę wzrosła. W grupie tej znalazły się takie województwa jak: dolnośląskie, lubelskie, opolskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodnio-pomorskie. Spadek dynamiki w roku 2010 w stosunku do roku 2009 wyniósł od 0,09% w województwie wielkopolskim do 2,86% w województwie lubelskim.

Tabela 4.4 Nominalne przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na 1 osobę i ich dynamika w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005 – 2012 według województw.

Województwo	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Wydatki konsumpcyjne ogółem (w zł)							
Dolnośląskie	673,3	729,7	820,5	918,4	969,1	974,2	1009,9	1084,0
Kujawsko-pomorskie	578,2	646,7	707,1	767,7	839,8	886,7	886,9	903,1
Lubelskie	594,9	637,8	664,7	765,8	779,4	776,8	809,8	868,2
Lubuskie	683,3	742,3	783,1	889,9	891,2	927,9	934,5	956,4
Łódzkie	699,9	733,1	801,5	878,8	947,7	981,8	988,1	1031,4
Małopolskie	648,9	677,9	746,8	854,7	865,1	911,8	954,4	957,8
Mazowieckie	784,1	864,5	968,3	1097,4	1179,6	1236,9	1254,5	1290,0
Opolskie	731,4	719,5	806,3	958,1	954,9	964,2	990,7	1014,6
Podkarpackie	591,0	593,2	627,5	705,5	744,7	778,8	806,5	905,1
Podlaskie	616,8	672,3	699,0	769,5	783,0	814,6	867,0	894,3
Pomorskie	670,0	754,9	827,3	884,9	940,3	955,9	1016,2	1025,1
Śląskie	675,2	725,0	774,3	848,4	913,5	957,2	990,7	1051,0
Świętokrzyskie	555,9	584,8	656,5	721,5	763,6	801,9	817,0	845,3
Warmińsko-mazurskie	583,4	623,1	682,0	773,3	830,4	833,3	836,4	844,6
Wielkopolskie	639,6	678,2	726,3	809,1	846,0	867,3	881,5	897,3
Zachodniopomorskie	643,2	724,8	766,4	837,0	904,6	915,6	933,3	992,1
Ogółem	661,0	712,6	775,6	865,3	913,9	945,8	972,0	1000,0
Województwo	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Dynamika wydatków (poprzedni rok = 100%)							
Dolnośląskie	101,5	108,4	112,4	111,9	105,5	100,5	103,7	107,3
Kujawsko-pomorskie	97,0	111,8	109,3	108,6	109,4	105,6	100,0	101,8
Lubelskie	97,3	107,2	104,2	115,2	101,8	99,7	104,3	107,2
Lubuskie	103,9	108,6	105,5	113,6	100,2	104,1	100,7	102,4
Łódzkie	102,9	104,7	109,3	109,7	107,8	103,6	100,6	104,4
Małopolskie	99,1	104,5	110,2	114,4	101,2	105,4	104,7	100,4
Mazowieckie	94,9	110,3	112,0	113,3	107,5	104,9	101,4	102,8
Opolskie	106,1	98,4	112,1	118,8	99,7	101,0	102,7	102,4
Podkarpackie	103,4	100,4	105,8	112,4	105,6	104,6	103,6	112,2
Podlaskie	104,5	109,0	104,0	110,1	101,8	104,0	106,4	103,2
Pomorskie	96,1	112,7	109,6	107,0	106,3	101,7	106,3	100,9
Śląskie	101,3	107,4	106,8	109,6	107,7	104,8	103,5	106,1
Świętokrzyskie	100,0	105,2	112,3	109,9	105,8	105,0	101,9	103,5
Warmińsko-mazurskie	102,4	106,8	109,5	113,4	107,4	100,4	100,4	101,0
Wielkopolskie	101,0	106,1	107,1	111,4	104,6	102,5	101,6	101,8
Zachodniopomorskie	95,3	112,7	105,7	109,2	108,1	101,2	101,9	106,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-371.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 4.5 Realne przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na 1 osobę i ich dynamika w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005 – 2012 według województw.

Województwo	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Wydatki konsumpcyjne ogółem (w zł, w cenach z roku 2012)							
Dolnośląskie	834,2	895,2	981,9	1054,8	1075,4	1053,7	1047,3	1084,0
Kujawsko-pomorskie	716,4	793,3	846,2	881,7	931,9	959,1	919,7	903,1
Lubelskie	737,1	782,4	795,5	879,6	864,9	840,2	839,8	868,2
Lubuskie	846,6	910,6	937,3	1022,1	989,0	1003,7	969,1	956,4
Łódzkie	867,2	899,3	959,2	1009,4	1051,7	1061,9	1024,6	1031,4
Małopolskie	803,9	831,6	893,8	981,6	960,1	986,2	989,7	957,8
Mazowieckie	971,5	1060,5	1158,8	1260,4	1309,1	1337,9	1300,9	1290,0
Opolskie	906,2	882,6	964,9	1100,5	1059,7	1042,9	1027,3	1014,6
Podkarpackie	732,2	727,6	751,0	810,3	826,4	842,3	836,4	905,1
Podlaskie	764,2	824,7	836,6	883,8	868,9	881,1	899,0	894,3
Pomorskie	830,1	926,1	990,1	1016,3	1043,5	1033,9	1053,8	1025,1
Śląskie	836,6	889,4	926,7	974,4	1013,8	1035,3	1027,4	1051,0
Świętokrzyskie	688,7	717,4	785,7	828,7	847,4	867,3	847,3	845,3
Warmińsko-mazurskie	722,8	764,3	816,2	888,2	921,5	901,3	867,4	844,6
Wielkopolskie	792,4	832,0	869,2	929,3	938,8	938,0	914,1	897,3
Zachodniopomorskie	796,9	889,1	917,2	961,3	1003,9	990,3	967,8	992,1
Ogółem	819,0	874,1	928,2	993,9	1014,1	1023,0	1008,0	1000,0
Województwo	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Dynamika wydatków (poprzedni rok = 100%)							
Dolnośląskie	97,9	107,3	109,7	107,4	102,0	98,0	99,4	103,5
Kujawsko-pomorskie	97,9	110,7	106,7	104,2	105,7	102,9	95,9	98,2
Lubelskie	97,9	106,1	101,7	110,6	98,3	97,1	100,0	103,4
Lubuskie	97,9	107,6	102,9	109,1	96,8	101,5	96,6	98,7
Łódzkie	97,9	103,7	106,7	105,2	104,2	101,0	96,5	100,7
Małopolskie	97,9	103,5	107,5	109,8	97,8	102,7	100,4	96,8
Mazowieckie	97,9	109,2	109,3	108,8	103,9	102,2	97,2	99,2
Opolskie	97,9	97,4	109,3	114,1	96,3	98,4	98,5	98,8
Podkarpackie	97,9	99,4	103,2	107,9	102,0	101,9	99,3	108,2
Podlaskie	97,9	107,9	101,4	105,6	98,3	101,4	102,0	99,5
Pomorskie	97,9	111,6	106,9	102,7	102,7	99,1	101,9	97,3
Śląskie	97,9	106,3	104,2	105,2	104,0	102,1	99,2	102,3
Świętokrzyskie	97,9	104,2	109,5	105,5	102,3	102,4	97,7	99,8
Warmińsko-mazurskie	97,9	105,8	106,8	108,8	103,8	97,8	96,2	97,4
Wielkopolskie	97,9	105,0	104,5	106,9	101,0	99,9	97,5	98,2
Zachodniopomorskie	97,9	111,6	103,2	104,8	104,4	98,7	97,7	102,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-371.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Dynamika wydatków konsumpcyjnych znacznie pogorszyła się w roku 2011. W roku 2011 w stosunku do roku 2010 spadek dynamiki przeciętnych miesięcznych realnych wydatków konsumpcyjnych na 1 osobę w gospodarstwie domowym wyniósł od 0,05% w województwie lubelskim do 3,8% w województwie warmińsko-mazurskim. Nieznaczny wzrost dynamiki wydatków konsumpcyjnych zanotowano natomiast w województwach:

podlaskim (2,03%), pomorskim (1,92%) i małopolskim (0,36%). Aczkolwiek w roku 2012 w stosunku do roku 2011, dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych w niektórych województwach wzrosła (8,22% w woj. podkarpackim; 3,5% w woj. świętokrzyskim; 3,39% w woj. lubelskim; 2,51% w woj. zachodnio-pomorskim; 2,3% w woj. śląskim; 0,66% w woj. łódzkim), to jednak w przeważającej części województw dalej utrzymywał się trend spadkowy dynamiki wydatków konsumpcyjnych – od 0,23% w województwie świętokrzyskim do 3,22% w województwie małopolskim.

Z analizy tabeli 4.4 i 4.5 wynika, że w latach 2005 – 2012 największe kwoty na konsumpcję wydatkowały gospodarstwa domowe z województwa mazowieckiego, a najniższe z województw podkarpackiego, świętokrzyskiego i lubelskiego. Wydatki powyżej przeciętnej krajowej ponosiły gospodarstwa domowe z województw: mazowieckiego (lata 2005-2012), dolnośląskiego (lata 2005-2012), opolskiego (rok 2005 i 2008), pomorskiego (rok 2006, 2007 i 2011), łódzkiego (2005) i śląskiego (rok 2012). W pozostałych przypadkach w poszczególnych województwach wydatkowano natomiast kwoty poniżej przeciętnej krajowej.

Tabela 4.6 Relacja realnych przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych do średniej krajowej w latach 2005-2012 (w%).

Województwo	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Relacja przeciętnych miesięcznych realnych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych do średniej krajowej (w%)							
Dolnośląskie	101,9	102,4	105,8	106,1	106,0	103,0	103,9	108,4
Kujawsko-pomorskie	87,5	90,8	91,2	88,7	91,9	93,8	91,3	90,3
Lubelskie	90,0	89,5	85,7	88,5	85,3	82,1	83,3	86,8
Lubuskie	103,4	104,2	101,0	102,8	97,5	98,1	96,1	95,6
Łódzkie	105,9	102,9	103,3	101,6	103,7	103,8	101,7	103,1
Małopolskie	98,2	95,1	96,3	98,8	94,7	96,4	98,2	95,8
Mazowieckie	118,6	121,3	124,8	126,8	129,1	130,8	129,1	129,0
Opolskie	110,7	101,0	104,0	110,7	104,5	102,0	101,9	101,5
Podkarpackie	89,4	83,2	80,9	81,5	81,5	82,3	83,0	90,5
Podlaskie	93,3	94,4	90,1	88,9	85,7	86,1	89,2	89,4
Pomorskie	101,4	105,9	106,7	102,3	102,9	101,1	104,6	102,5
Śląskie	102,2	101,8	99,8	98,0	100,0	101,2	101,9	105,1
Świętokrzyskie	84,1	82,1	84,6	83,4	83,6	84,8	84,1	84,5
Warmińsko-mazurskie	88,3	87,4	87,9	89,4	90,9	88,1	86,1	84,5
Wielkopolskie	96,8	95,2	93,6	93,5	92,6	91,7	90,7	89,7
Zachodnio-pomorskie	97,3	101,7	98,8	96,7	99,0	96,8	96,0	99,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-371.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.

Biorąc pod uwagę relację realnych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych do średniej krajowej w latach 2005- 2012 (tabela 4.6) powiedzieć można, że wraz z rozpoczęciem się globalnego kryzysu gospodarczego, relacja ta w poszczególnych latach w mniejszym lub większym stopniu ulegała pogorszeniu we wszystkich województwach. Na koniec badanego okresu, w roku 2012 relacja ta pogorszyła się w województwach: kujawsko-pomorskim, lubelskim, małopolskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim. W pozostałych województwach w roku 2012 sytuacja uległa natomiast poprawie. Różnica pomiędzy gospodarstwami domowymi z województw o najwyższych i najniższych realnych wydatkach konsumpcyjnych wyniosła: w roku 2005 – 29,1%; w roku 2006 – 32,4%; w roku 2007 – 35,2%; w roku 2008 – 35,7%; w roku 2009 – 36,9%; w roku 2010 – 37,1%; w roku 2011 – 35,7% i w roku 2012 – 29,8%.

Tabela 4.7. Lokata województwa według przeciętnych miesięcznych realnych wydatków konsumpcyjnych na 1 osobę w gospodarstwach domowych w latach 2005-2012 (w zł).

Województwo	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dolnośląskie	5	5	3	3	3	3	3	2
Kujawsko-pomorskie	15	12	11	13	11	10	10	11
Lubelskie	12	13	14	14	13	15	15	14
Lubuskie	4	3	6	4	8	7	8	9
Łódzkie	3	4	5	6	4	2	6	4
Małopolskie	8	10	9	7	9	9	7	8
Mazowieckie	1	1	1	1	1	1	1	1
Opolskie	2	8	4	2	2	4	5	6
Podkarpackie	13	13	16	16	16	16	16	10
Podlaskie	11	11	12	12	14	13	12	13
Pomorskie	7	2	2	5	5	6	2	5
Śląskie	5	6	7	8	6	5	4	3
Świętokrzyskie	16	16	15	15	15	14	14	15
Warmińsko-mazurskie	14	14	13	11	12	12	13	16
Wielkopolskie	10	9	10	10	10	11	11	12
Zachodnio-pomorskie	9	7	8	9	7	8	9	7

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.;Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-371.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.;Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.

Zróźnicowanie wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych oraz niejednakowa dynamika ich wzrostu w poszczególnych województwach spowodowały, że różnice pomiędzy województwami w latach 2005-2012 uległy przeobrażeniu. Świadczą o tym zmiany zachodzące w lokatach województw w zakresie wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, które prezentuje tabela 4.7.

Z analizy tabeli 4.7 wynika, że w badanym okresie swoją pozycję utrzymało województwo mazowieckie, zajmując pozycję pierwszą i województwo podkarpackie, zajmując w latach 2007 – 2012 pozycję ostatnią. Swoją lokatę utrzymało praktycznie również województwo dolnośląskie, które w 2012 roku poprawiło swój wynik przechodząc z lokaty 3 w latach 2007 – 2011 na lokatę 2 w roku 2012. Zwrócić należy uwagę na znaczącą poprawę wydatków konsumpcyjnych w województwie podkarpackim, które w roku 2012 poprawiło swoją lokatę w tym zakresie (z 16 pozycji w latach 2007-2011 na 10 pozycję w roku 2012) oraz województwie śląskim (z pozycji 8 w roku 2008 na pozycję 3 w 2012 r.). Poprawę w tym zakresie w roku 2012 odnotowano także w województwach: lubelskim (z pozycji 15 w roku 2010 i 2011 na pozycję 14 w 2012 r.) łódzkim (z pozycji 6 w roku 2011 na pozycję 4 w 2012 r.), i zachodnio – pomorskim (z pozycji 9 w roku 2011 na pozycję 7 w 2012 r.). W końcu analizowanego okresu - w roku 2012 sytuacja pogorszyła się natomiast w województwach: lubuskim (z pozycji 3 w 2006 r. na pozycję 9 w 2012 r.), małopolskim (pozycji 8 w 2011 na pozycję 9 w 2012 r.), opolskim (z pozycji 2 w roku 2008 na pozycję 6 w roku 2012), podlaskim (z pozycji 12 w roku 2008 i 2011 na pozycję 14 w 2012 r.), pomorskim (z pozycji 2 w roku 2006, 2007 i 2011 na pozycję 5 w roku 2012), świętokrzyskim (z pozycji 14 w roku 2010 i 2011 na pozycję 15 w roku 2012) i wielkopolskim (z pozycji 9 w roku 9 na pozycję 12 w roku 2012). Najmniejsze przeobrażenia lub ich brak w lokatach województw zaszły zatem w województwach o najwyższych i najniższych poziomach wydatków konsumpcyjnych.

4.2 Struktura wydatków gospodarstw domowych

4.2.1 Struktura wydatków na poziomie krajowym

Jak zaznacza T. Zalega analizując tylko kwoty wydatkowane na poszczególne cele konsumpcyjne nie w pełni można ukazać wzór konsumpcji gospodarstwa domowego. Obok analizy kwot przeznaczanych przez gospodarstwa domowe na poszczególne cele konsumpcyjne, niezbędnym jest przeprowadzenie analizy wskaźników struktury wydatków konsumpcyjnych²⁵⁷.

Strukturę wydatków polskich gospodarstw domowych na poziomie kraju w latach 2005 –2012 przedstawia tabela 4.8. Ujęcie graficzne prezentuje natomiast wykres 4.1.

Analiza wskaźników struktury wydatków polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (tabela 4.8) pokazuje, że w okresie tym zaszły istotne zmiany w strukturze

²⁵⁷ T. Zalega, Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach, Wydanie I, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008, s. 209.

wydatków. W latach 2005 – 2006 udział poszczególnych grup wydatków w wydatkach ogółem był niemal identyczny.

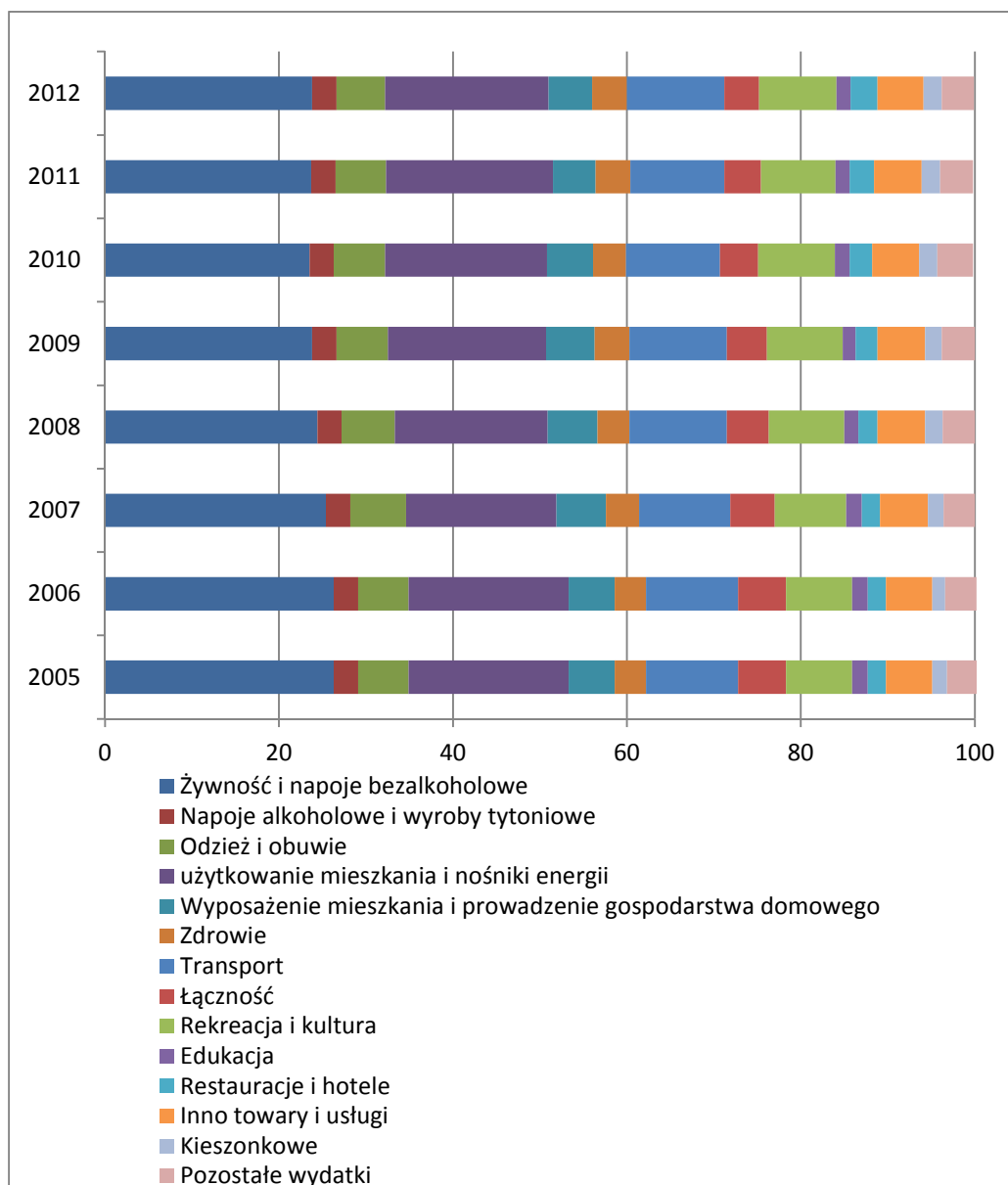
Od roku 2007 obserwować można było już natomiast postępujący proces przemian. Zmalał zwłaszcza udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, które stanowią największy procentowy udział w wydatkach gospodarstw domowych ogółem. W roku 2005 udział ten wynosił 28,1 % wobec 25,1% w roku 2012. Spadł również udział wydatków na odzież i obuwie z 6,4% w roku 2007 do 5,6 % w roku 2012. Zmniejszył się także udział wydatków na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, który w roku 2012 był mniejszy o 2,7 punktu procentowego w stosunku do roku 2007 i 2008, kiedy udział ten osiągnął największe wartości.

Tabela 4.8 Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	28,1	27,1	26,6	25,6	25,1	24,8	25,0	25,1
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,7	2,7	2,7	2,6	2,7	2,7	2,7	2,7
Odzież i obuwie	5,1	5,4	5,7	5,5	5,2	5,3	5,1	5,0
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,6	19,7	18,4	18,9	19,7	20,2	20,7	20,3
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,0	5,1	5,5	5,5	5,4	5,2	4,8	4,8
Zdrowie	5,0	4,9	4,9	4,8	5,0	4,8	5,0	5,0
Transport	8,9	8,8	9,3	10,1	9,7	9,6	9,6	9,8
Łączność	5,3	5,2	5,0	4,8	4,5	4,4	4,2	4,0
Rekreacja i kultura	6,8	7,1	7,7	7,9	8,0	8,0	8,1	8,2
Edukacja	1,3	1,4	1,4	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2
Restauracje i hotele	1,9	1,9	1,9	2,0	2,2	2,3	2,4	2,8
Inno towary i usługi	5,0	5,0	5,3	5,2	5,3	5,2	5,2	5,2
Kieszonkowe	1,0	1,4	1,4	1,6	1,5	1,6	1,7	1,6
Pozostałe wydatki	4,3	4,3	4,2	4,3	4,5	4,6	4,3	4,3
OGÓŁEM	100	100	100	100	100	100	100	100
w tym wydatki konsumpcyjne	95,7	95,6	95,7	95,7	95,5	95,4	95,7	95,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Budżety gospodarstw domowych 2012 r.....*, s. 92.; *Budżety gospodarstw domowych 2011r.....*, s.91.; *Budżety gospodarstw domowych 2010 r.....*, s. 96.; *Budżety gospodarstw domowych 2009 r.....*, s. 86.; *Budżety gospodarstw domowych 2008 r.....*, s. 90.; *Budżety gospodarstw domowych 2007 r.....*, s. 74.; *Budżety gospodarstw domowych 2006 r.....*, s. 60.; *Budżety gospodarstw domowych 2005 r.....*, s. 62.

Wykres 4.1 Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005-2012.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s.92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.

Ponadto obserwować można zmniejszenie się udziału wydatków na łączność i edukację. Udział wydatków na łączność w roku 2012 wyniósł 4,0% i był niższy o 1,3 punktu procentowego w stosunku do roku 2005. Udział wydatków na edukację, które zajmują ostatnie miejsce w strukturze wydatków gospodarstw domowych ogółem w roku 2012 zmniejszył się natomiast o 0,2 punktu procentowego w stosunku do lat 2006 – 2007, kiedy udział ten osiągnął najwyższą wartość i wyniósł 1,4%. Gospodarstwa domowe w ostatnich kilku latach przeznaczali także mniej pieniędzy na transport. Udział transportu w wydatkach

gospodarstw domowych ogółem w badanym okresie osiągnął wartość najwyższą wynoszącą 10,1% w roku 2008. Do roku 2008 udział transportu wzrastał, po czym w kolejnych latach nieznacznie obniżał się osiągając w roku 2012 wartość 9,8%.

W pozostałych grupach wydatków wystąpił wzrost ich udziału w wydatkach gospodarstw domowych ogółem. Są to wydatki związane z:

- użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii, których udział w roku 2011 i 2012 wyniósł odpowiednio 20,7% i 20,3% wobec najniższej wartości w analizowanym okresie, która wynosiła 18,4% w roku 2008;.
- zdrowiem, których udział w roku 2012 wyniósł 5,0% i był wyższy 0,2 punktu procentowego od najniższej wartości udziału wydatków na zdrowie w latach 2008 – 2010;
- rekreacją i kulturą, których udział od roku 2005 stale wykazywał tendencję wzrostową. W roku 2012 udział wydatków na rekreację i kulturę wyniósł 8,2% wobec 6,8% w roku 2005.
- restauracjami i hotelami, których udział w roku 2012 był wyższy o 0,9 punktu procentowego w stosunku do roku 2005, w których wyniósł 1,9%.
- kieszonkowymi, których udział w wydatkach gospodarstw ogółem, podobnie jak w przypadku udziału wydatków na rekreację i kulturę, w każdym roku badanego okresu z wyłączeniem roku 2012 (w roku 2012 udział wydatków w stosunku do roku 2011 obniżył się o 0,1 punktu procentowego), wzrastał. Koszty związane z kieszonkowymi pochłonęły w roku 2011 1,7% ogółu wydatków gospodarstw domowych, co w stosunku do roku 2005 oznacza wzrost o 0,7 punktu procentowego.

4.2.2 Struktura wydatków według grup społeczno-ekonomicznych

Obliczone struktury wydatków w poszczególnych grupach społeczno-ekonomicznych polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (tabele 3A-7A oraz wykresy 1A-5A) wykazują, że:

- najwyższy udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach ogółem odnotowano w gospodarstwach domowych rolników, a najniższy w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek. W roku 2012 wyniósł on odpowiednio 31,5% i 21,5%;
- udział wydatków na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe jest stosunkowo podobny. W roku 2012 wyniósł on 2,5% w gospodarstwach domowych rolników emerytów do 2,8% w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek.;
- w roku 2012 koszty związane zakupem odzieży i obuwi pochłaniały od 2,8% ogółu wydatków w gospodarstwach domowych rencistów do 6,3% w gospodarstwach

domowych pracujących na własny rachunek. Dla porównania koszty te w roku 2007 (najwyższe wartości w analizowanym okresie) stanowiły od 3,6% ogółu wydatków w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów do 7,4% w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek;

- koszty związane z użytkowaniem mieszkania i nośnikami energii pochłaniały od 3,9% ogółu wydatków w gospodarstwach domowych rencistów do 5,1% w gospodarstwach pracujących na własny rachunek;
- wydatki związane z wyposażeniem mieszkania i prowadzeniem gospodarstwa domowego największy udział w wydatkach ogółem miały w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (5,0% w roku 2012), a najmniejszy w gospodarstwach domowych rencistów (3,9% w roku 2012);
- w przypadku wydatków na opiekę zdrowotną najwyższy udział w wydatkach ogółem miały gospodarstwa domowe emerytów – 8,2% w roku 2012, a najniższy miały gospodarstwa domowe rolników i pracujących na własny rachunek – 3,9% w roku 2012. Różnica w tym przypadku wynosiła 4,3 punktu procentowego;
- najwyższy wskaźnik udziału wydatków na transport na koniec analizowanego okresu był w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek - 11,7% w roku 2012, a najniższy w gospodarstwach domowych rencistów 4,3% w roku 2012;
- wydatki związane z łącznością największy udział w wydatkach ogółem stanowiły w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek, a najmniejszy w gospodarstwach emerytów. Udział ten odpowiednio wyniósł 4,4% i 3,9%;
- w odniesieniu do udziału wydatków na rekreację i kulturę w wydatkach ogółem, największy udział wystąpił w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek (9,9% w 2010 roku), a mniejszy w gospodarstwach rolników (5,5% w roku 2012). Różnica w tym w przypadku wynosiła 4,4 punktu procentowego;
- udział wydatków na edukację wahał się w roku 2012 od 0,2% w gospodarstwach domowych rolników do 1,7% w gospodarstwach pracujących na własny rachunek;
- wydatki na restauracje i hotele największy udział w wydatkach ogółem miały w gospodarstwach pracujących na własny rachunek – 3,9% w roku 2012, a najmniejszy w gospodarstwach domowych rolników – 1,2% w roku 2012;
- udział wydatków na kieszonkowe wyniósł w roku 2012 od 0,9% w gospodarstwach rencistów do 2,1% w gospodarstwach pracowników.

W latach 2005 – 2012 zmiany zachodzące w strukturze wydatków widoczne były we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych polskich gospodarstwa domowych. W poszczególnych grupach społeczno –ekonomicznych gospodarstw domowych najbardziej zróżnicowany w badanym okresie był udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe

oraz na transport, a najmniej udział wydatków na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe oraz na łączność.

4.2.3 Struktura wydatków w ujęciu terytorialnym

Analiza wskaźników struktury wydatków gospodarstw domowych w poszczególnych województwach pokazała, że zmiany jakie zaszły w strukturze wydatków w latach 2005 – 2012 przebiegały w różnych kierunkach i z niejednorodną siłą. Podczas gdy udział jednych wydatków zmalał, innych wzrósł. Spadł zwłaszcza udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe. Największy spadek wystąpił w gospodarstwach domowych z woj. mazowieckiego. W większości województw zauważalnie wzrósł natomiast udział wydatków na restauracje i hotele, na rekreację i kulturę oraz na użytkowanie mieszkania.

Analizując strukturę wydatków polskich gospodarstw domowych według województw w latach 2005-2012 (tabele 8A-23A) stwierdzić można, że:

- 1) Najniższy udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe odnotowano w gospodarstwach domowych z województwa świętokrzyskiego, a najwyższy w województwa mazowieckim. W województwie świętokrzyskim w 2012 roku udział ten wyniósł 29,91% i był niższy o 2,8 punktu procentowego od udziału w roku 2005. W województwie mazowieckim w roku 2012 udział kosztów związanych z żywnością i napojami bezalkoholowymi w wydatkach ogółem wyniósł natomiast 21,49% i był niższy o 4,43 punktu procentowego od udziału w roku 2005. Różnica udziału wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w wydatkach gospodarstw domowych z województw: świętokrzyskiego i mazowieckiego w roku 2005 wyniosła 6,79 punktu procentowego, a w 2012 roku - 8,49 punktu procentowego.
- 2) Największy udział wydatków na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe wystąpił w gospodarstwach z województwa opolskiego (3,12% w roku 2012 wobec 2,99% w roku 2005), a najmniej w gospodarstwach domowych w województwie podkarpackim (2,45% w roku 2012 wobec 2,09% w roku 2005). Różnica a w tym zakresie wyniosła w 2005 roku –0,9 punktu procentowego, a w roku 2012 – 0,67 punktu procentowego).
- 3) Wydatki związane z odzieżą i obuwem w roku 2012 stanowiły od 4,10% ogółu wydatków gospodarstw domowych w województwie dolnośląskim do 5,33% w województwie świętokrzyskim. W 2005 roku natomiast udział wydatków tych stanowił od 4,43% w woj. opolskim do 5,75% w województwie lubelskim.
- 4) W przypadku wydatków na wyposażeniu mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego różnica pomiędzy województwem o najwyższym i najniższym udziale kosztów w tym zakresie wynosiła 1,12 punktu procentowego w roku 2005 (od 4.05 w

- woj. lubuskim do 5,31% w woj. warmińsko - mazurskim) i 1,67 punktu procentowego w 2012 (od 4,05 w woj. wielkopolskim do 5,72% w woj. lubelskim).
- 5) W 2012 roku udział wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii najwyższy był w województwie śląskim – 23,34%, a najniższy w województwie opolskim – 17,45%. W roku 2005 koszty te stanowiły od 17,65% w woj. opolskim do 21,63% w woj. śląskim. Różnica pomiędzy województwem o najwyższym i najniższym udziałem wydatków w tym przypadku wyniosła 5,89 punktu procentowego w roku 2012 i 3,98 punktu procentowego w roku 2005.
- 6) W roku 2012 koszty związane ze zdrowiem najwięcej wydatków gospodarstw domowych pochłaniały w województwie mazowieckim (5,43%), najmniej w woj. zachodnio-pomorskim (4,11%). Dla porównania w roku 2005 udział wydatków na zdrowie wyniósł od 4,37% w woj. zachodnio-pomorskim i kujawsko-pomorskim do 5,63% w woj. lubelskim. Różnica w tej sytuacji pomiędzy województwami o najniższym a najwyższym udziałem wydatków na zdrowie wyniosła 1,32 punktu procentowego w roku 2012 i 1,26 punktu procentowego w roku 2005.
- 7) Wskaźnik udziału wydatków na transport w roku 2012 najwyższy był w gospodarstwach domowych w woj. opolskim i wyniósł 10,55%, a najniższy w woj. świętokrzyskim – 6,11%. Na początku badanego okresu, w roku 2005 koszty związane z transportem stanowiły od 8,38 w woj. świętokrzyskim do 10,98% w woj. mazowieckim. Różnica pomiędzy województwem o najniższym udziale wydatków na transportem w wydatkach gospodarstw domowych a najwyższym w tym przypadku powiększyła się (2,6 punktu procentowego w roku 2005 wobec 4,44 punktu procentowego w roku 2012).
- 8) Na początku badanego okresu – w roku 2005 najwyższy wskaźnik udziału wydatków na łączność wystąpił w woj. podlaskim – 4,87%, a najwyższy w woj. warmińsko-mazurskim – 5,71% (różnica wyniosła 0,84 punktu procentowego). Na koniec badanego okresu, w 2012 roku najwyższy udział wydatków na łączność zanotowano w woj. warmińsko mazurskim – 4,54%, a najniższy – 3,79% w woj. mazowieckim (różnica wyniosła 0,75 punktu procentowego).
- 9) Koszty związane z rekreacją i kulturą w roku 2005 najwięcej ogółu wydatków pochłaniały w gospodarstwach domowych z woj. mazowieckim – 8,19%, a najmniej w woj. świętokrzyskim – 5,19%. W roku 2012 natomiast udział wydatków na rekreację i kulturę najwięcej, bo 9,47% wyniósł w woj. mazowieckim, a najmniej – 5,60% w woj. świętokrzyskim. Różnica pomiędzy województwem o największym i najmniejszym udziale wydatków na rekreację i kulturę wyniosła 3,03% punktu procentowego w roku 2005 i 3,87 punktu procentowego w roku 2012.

- 10) W analizowanym okresie w poszczególnych województwach z wyłączeniem woj. mazowieckiego (gdzie utrzymała się tendencja wzrostowa) obserwować można było załamanie się tendencji wzrostowej udziału wydatków na edukację.
- 11) W przypadku wydatków ponoszonych na edukację, największy ich udział w roku 2005 był w woj. mazowieckim – 1,92%, a najmniejszy w woj. kujawsko – pomorskim – 0,85%. W roku 2012 największy udział tej grupy wydatków zanotowano w gospodarstwach domowych z woj. mazowieckiem (1,97%), najmniejszy w woj. świętokrzyskim (0,75%). Różnice pomiędzy maksymalnym a minimalnym udziałem wydatków na edukację w ogóle wydatków gospodarstw domowych nie jest tak znaczna. W roku 2005 wyniosła ona 1,07 punktu procentowego, a w roku 2012- 1,22%.
- 12) Widoczna w poszczególnych województwach od 2005 roku tendencja wzrostowa udziału wydatków na restauracje i hotele w ogóle wydatków gospodarstw domowych w latach 2010 – 2011 uległa wyhamowaniu. Wyjątek stanowiły gospodarstwa domowe z województw: mazowieckiego, łódzkiego, zachodnio-pomorskiego i dolnośląskiego, w których utrzymała się tendencja wzrostowa udziału tej grupy wydatków. Udział wydatków na restauracje i hotel w 2005 roku największy był w gospodarstwach domowych w woj. łódzkim – 2,76%, a najmniejszy w woj. podlaskim – 0,96%. W roku 2012 udział ten wyniósł od 1,80% w woj. lubelskim i warmińsko-mazurskim do 3,73% w woj. mazowieckim. Różnica pomiędzy wartością maksymalną a minimalną wyniosła w tym przypadku 1,80 punktu procentowego w roku 2005 i 1,93 punktu procentowego w roku 2012.
- 13) Od roku 2005 po kilku kolejnych latach wzrostu udziału kosztów związanych z kieszonkowymi we wszystkich województwach tendencja ta uległa okresowemu załamaniu. W niektórych województwach tak jak np. w woj. pomorskim tendencja spadkowa udziału wydatków na kieszonkowe utrzymała się praktycznie aż do roku 2012. Różnica pomiędzy województwem o największym i najmniejszym udziale wydatków na kieszonkowe w ogóle wydatków gospodarstw domowych wyniosła 1,82 punktu procentowego w roku 2005 (od 0,26% w woj. świętokrzyskim do 2,08 w woj. opolskim) i 4,42 punktu procentowego w roku (od 0,64 % w woj. warmińsko-mazurskim i do 5,06% w woj. opolskim).

Budżety gospodarstw domowych w największym stopniu obciążone są wydatkami na żywność i napoje bezalkoholowe oraz na użytkowanie mieszkania i nośniki energii. Koszty te zaliczane są do tzw. wydatków niezbędnych (wydatków sztywnych), które w największym

stopniu ograniczają zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych²⁵⁸. Kształtowanie się łącznego udziału wydatków niezbędnych w ogóle wydatków polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012 przedstawia tabela 4.9.

Tabela 4.9. Udział wydatków niezbędnych w ogóle wydatków polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (w %).

Wyszczególnienie	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Średnia krajowa	47,7	46,8	45,0	44,5	44,8	45,0	45,7	45,4
Według grup społeczno- ekonomicznych								
Gosp. dom. pracowników	44,7	44,7	42,7	42,0	42,0	42,1	42,9	42,6
Gosp. dom. rolników	52,7	51,5	49,7	48,4	50,3	50,0	51,0	49,6
Gosp. dom. pracujących na własny rachunek	40,2	39,5	36,2	36,8	38,7	38,3	39,8	39,9
Gosp. dom. emerytów	52,1	51,8	50,7	51,2	51,0	51,8	51,9	51,8
Gosp. dom. rencistów	56,6	56,1	55,0	55,5	55,4	55,9	57,3	56,2
Według województw								
Dolnośląskie	46,9	46,8	45,4	41,6	42,1	44,7	44,2	45,1
Kujawsko-pomorskie	51,3	48,6	47,6	46,1	46,1	46,1	47,6	48,5
Lubelskie	46,4	46,4	45,2	43,8	44,4	44,8	46,7	45,8
Lubuskie	47,2	48,4	46,5	45,6	44,9	45,5	46,9	47,6
Łódzkie	46,1	43,5	43,3	43,7	43,3	43,2	44,1	43,5
Małopolskie	48,0	49,2	45,9	45,3	46,6	46,6	47,3	48,1
Mazowieckie	44,9	43,4	40,6	40,0	40,3	39,8	40,4	40,0
Opolskie	43,8	45,3	43,6	40,6	41,7	41,6	42,5	41,8
Podkarpackie	49,1	47,6	46,5	45,5	46,1	45,3	46,5	48,3
Podlaskie	50,6	49,1	46,5	47,0	46,8	48,5	48,4	46,9
Pomorskie	48,0	45,5	42,4	42,4	43,8	44,2	44,6	44,3
Śląskie	49,4	48,6	47,7	46,7	47,1	46,8	47,9	47,8
Świętokrzyskie	52,6	52,8	51,3	50,0	51,4	52,3	53,2	52,4
Warmińsko-mazurskie	51,7	51,9	50,0	48,3	46,2	49,8	49,9	49,2
Wielkopolskie	47,7	47,1	45,5	46,6	47,0	47,5	47,4	46,7
Zachodnio-pomorskie	48,4	46,9	45,7	46,5	46,7	46,9	47,7	46,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s.92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.

Średni udział wydatków niezbędnych w wydatkach ogółem w Polsce w latach 2005-2008 wykazywał tendencję malejącą. Z 47,7% w roku 2005 spadł do 44,5% w roku 2008. W kolejnych latach zanotowano natomiast wzrost udziału wydatków sztywnych. W 2012

²⁵⁸ L. Pisikiewicz, Poziom i struktura konsumpcji gospodarstw domowych w regionach [w:]Konsumpcja a rozwój społeczno - gospodarczy regionów Polsce, A. Kusińska (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011, s. 92.

wyniósł on średnio w kraju 45,4% i był tym samym wyższy o 0,6 punktu procentowego w stosunku do roku 2009. W gospodarstwach domowych pracowników, rolników i pracujących na własny rachunek udział ten był niższy od średniej krajowej, natomiast w gospodarstwach domowych emerytów i rencistów był wyższy od średniej krajowej. Najwyższy wskaźnik wystąpił w gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek, a najniższy w gospodarstwach rencistów. W 2012 wskaźnik ten wyniósł odpowiednio 39,9% i 56,2%.

Biorąc pod uwagę udział wydatków niezbędnych w ogóle wydatków polskich gospodarstw domowych według województw można zauważyć, że w latach 2005 – 2012 w znacznej części województw udział ten był jednoznacznie wyższy od średniej krajowej. Województwami tymi są: kujawsko-pomorskie, małopolskie, podkarpackie, podlaskie, śląskie, świętokrzyskie, warmińsko – mazurskie, wielkopolskie i zachodnio-pomorskie. Najwyższe wskaźniki w badanym okresie zanotowano w woj. świętokrzyskim i warmińsko mazurskim. W 2012 roku wyniosły one odpowiednio 52,4% i 49,2%. Były tym samym wyższe odpowiednio o 7 i 3,8 punktu procentowego od średniej krajowej. Pozwala to wyciągnąć wniosek, że w województwach tych potrzeby gospodarstw domowych limitowane są w największym stopniu.

W najlepszej sytuacji znalazły się gospodarstwa domowe z woj. mazowieckiego, w którym wskaźniki udziału wydatków niezbędnych w analizowanym okresie osiągnęły wartości najniższe. W 2012 wskaźnik ten osiągnął wartość 40% i był niższy o 5,4 punktu procentowego od średniej krajowej. W roku 2005 różnica ta była mniejsza i wyniosła 3 punktu procentowe. Niższy udział wydatków sztywnych od średniej krajowej zanotowano również w woj. opolskim. W pozostałych województwach udział wydatków niezbędnych w wydatkach ogółem przyjmował wartości raz niższe, a raz wyższe od średniej krajowej. Wahał się w przedziale od 42,1% do 48%.

W badanym okresie największa różnica pomiędzy województwami (mazowieckim i świętokrzyskim) o najniższym i najwyższym udziale wydatków niezbędnych w budżecie gospodarstw domowych wyniosła 12,4 punktu procentowego w 2012 roku. Dla porównania w roku 2005 różnica pomiędzy tymi samymi województwami była mniejsza i wynosiła 7,7 punktu procentowego. W momencie rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie tj. w 2008 roku różnica ta z kolei wyniosła 10,0 punktów procentowych. Różnica ta na przestrzeni badanych lat wyraźnie zatem wzrosła.

Niniejszy fakt ten oraz obserwowany po latach 2008 - 2009 wzrost udziału wydatków niezbędnych w ogóle wydatków gospodarstw domowych w przeważającej części województw oznacza wzrost ograniczenia możliwości zaspokojenia potrzeb przez poszczególnych członków polskich gospodarstw domowych.

4.3 Województwa o podobnej strukturze wydatków konsumpcyjnych

Określenie grup województw o podobnej strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na podstawie analizy samych wskaźników struktury, jest zadaniem trudnym. Pomocnym narzędziem w tym przypadku może być analiza skupień, którą wykorzystano w niniejszej dysertacji. Ideą analizy skupień jest utworzenie grup obiektów, których elementy pod względem wybranych cech będą do siebie są jak najbardziej podobne i jednocześnie maksymalnie różne niż w pozostałych grupach²⁵⁹. W odniesieniu do analizy struktury konsumpcji gospodarstw domowych w ujęciu terytorialnym celem merytorycznym analizy skupień jest identyfikacja grup województw charakteryzujących się podobną strukturą wydatków oraz wskazanie w których województwach struktura wydatków na przestrzeni badanych lat uległa zmianom i w jakim stopniu, a także do których struktur wydatków konsumpcyjnych w innych województwach upodobniła się. Na podstawie tego z kolei możliwe jest przeprowadzenie analizy zaspokojenia potrzeb w wyodrębnionych grupach gospodarstw domowych.

4.3.1. Metoda grupowania

Do przeprowadzenia analizy skupień w rozprawie wykorzystano metodę Warda. Aczkolwiek nie jest to jedyna metoda, jaką wykorzystać można do grupowania obiektów, należy podkreślić, że w środowisku badawczym jest ona uznawana za bardzo efektywną²⁶⁰. Polecana jest zwłaszcza ze względu na kryterium odtwarzania rzeczywistej struktury danych. Zapewnia ona podobieństwo obiektów wewnątrz skupień i zróżnicowanie między skupieniami²⁶¹.

Metoda Warda należy do hierarchicznych metod grupowania. W tym przypadku nie jest wymagane wcześniejsze określenie liczby skupień, jak to jest w niehierarchicznych metodach grupowania. W początkowym etapie procedury, gdy każdy obiekt traktowany jest jako pojedyncze skupienie, odległości pomiędzy obiektami określa się przy pomocy wybranej miary odległości. W niniejszym badaniu do określenia dystansu pomiędzy obserwowanym obiektami zastosowano odległość euklidesową. W kolejnych etapach następuje łączenie się obiektów w podobne grupy, czego końcowym wynikiem jest otrzymanie jednego skupienia zawierającego wszystkie obserwowane obiekty. Klasyczną ilustracją grupowania obiektów w tym przypadku jest drzewko połączeń tzw. dendrogram. Liczba gałęzi w dendrogramie

²⁵⁹ T. Marek, *Analiza skupień w badaniach empirycznych. Metody SAHN*, PWN, Warszawa 1989, s. 23-24.

²⁶⁰ Ward J.H., *Hierarchical grouping to optimize an objective function*, "Journal of the American Statistical Association", 1963, no. 58 (301), pp. 236-244.

²⁶¹ G. Migut, *Zastosowanie technik analizy skupień i drzew decyzyjnych do segmentacji rynku*, Statsoft Polska, Warszawa 2009 s. 76-77.

obrazuje liczbę skupień, która wraz z odległościami wiązania pomiędzy skupieniami wskazuje na różnice i podobieństwa pomiędzy badanymi obiektami. W tym kontekście warto zaznaczyć, że w zależności od rozpatrywanej odległości między obiektami, wyróżnić można mniejszą lub większą liczbę skupień. W tego typu procedurach brak jest oczywistego kryterium ustalenia liczby skupień, co rodzić może problemy ostatecznego podziału dendrogramu. Podział na ostateczne skupienia dokonywany jest zazwyczaj poprzez odcięcie najdłuższych gałęzi drzewa, czyli w miejscu gdzie odległości między łączonymi grupami są największe²⁶². Sposób ten wykorzystał także autor rozprawy.

Badaniu poddano 16 województw Polski scharakteryzowanych przez 13 zmiennych diagnostycznych (cech), opisujących strukturę wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych. Do zmiennych tych zaliczono takie grupy wydatków jak wydatki na: żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe, odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, zdrowie, transport, łączność, rekreacja i kultura, edukacja, restauracje i hotele, kieszonkowe oraz inne towary i usługi konsumpcyjne. Źródłem danych wykorzystanych w badaniu są dane statystyczne GUS z lat 2005, 2009 i 2012. Dokonując wyboru wskazanych lat autor rozprawy kierował się przede wszystkim tym, że:

- 1) Rok 2005 i 2012 są latami skrajnymi w przyjętym w rozprawie okresie badawczym 2005 – 2012. Rok 2005 jest pierwszym pełnym rokiem członkostwa Polski w Unii Europejskiej. Ponadto w roku tym, jak również w roku 2006 i 2007 nie obserwowano jeszcze kryzysu gospodarczego na świecie, a tym samym i jego konsekwencji w Polsce. W roku 2012 natomiast konsekwencje te były już w pełni widoczne.
- 2) Rok 2009, jest rokiem w którym Polska jako jedyny kraj UE, nie zanotowała spadku tempa wzrostu gospodarczego mierzonego wartością PKB. Analizując wskaźniki ekonomiczne powiedzieć można także, że jest to pierwszy pełny rok w Polsce, kiedy obserwować można skutki oddziaływania globalnego kryzysu gospodarczego.

W analizie skupień, tak jak i całej analizie wielowymiarowej ważną kwestią jest ujednolicenie poziomu zmienności cech diagnostycznych. Wynika to stąd, że zmienne o dużych wartościach wywierają większy wpływ na odległości między obiektami niż zmienne o mniejszych wartościach. Takie działanie powoduje, że wszystkie zmienne stają się tak samo ważne. W badaniu jako metodę transformacji zmiennych zastosowano standaryzację. W wyniku tego średnia każdej zmiennej jest równa zero, a odchylenie standardowe równe jest jeden.

²⁶² J. Kolonko, Analiza dyskryminacyjna i jej zastosowania w ekonomii, PWN, Warszawa 1980, s. 8-9.

4.3.2 Wyniki analizy skupień

Analizę skupień w rozprawie przeprowadzono na dwa sposoby, co pozwoliło na uzyskanie pełniejszego obrazu klasyfikacji badanych obiektów. W pierwszym podejściu skonstruowano trzy zbiory obiektów klasyfikacji w postaci zbioru województw dla każdego badanego podokresu (2005, 2009, 2012), które porównano ze sobą pod względem zmian zachodzących w skupieniach województw. W każdym okresie badawczym zbiór liczy 16 obiektów. W związku z tym dla każdego badanego okresu zbiór ma postać:

- w roku 2005 $\Omega = \{k_1^{05}, k_2^{05}, \dots, k_{16}^{05}\}$, gdzie k_j^{05} oznacza strukturę wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w danym województwie z roku 2005;
- w roku 2009 $\Omega = \{k_1^{09}, k_2^{09}, \dots, k_{16}^{09}\}$, gdzie k_j^{09} oznacza strukturę wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w danym województwie z roku 2009;
- w roku 2012 $\Omega = \{k_1^{12}, k_2^{12}, \dots, k_{16}^{12}\}$, gdzie k_j^{12} oznacza strukturę wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w danym województwie z roku 2012.

W drugim podejściu skonstruowano natomiast jeden zbiór obiektów klasyfikacji w postaci połączonych zbiorów województw z roku 2005, 2009 i 2012. Ponieważ ostateczny zbiór badanych obiektów liczył w tym przypadku 48, to uwzględniając zamieszczoną wcześniej interpretację oznaczeń k_j^{05} , k_j^{09} i k_j^{12} , formalnie można go zapisać w postaci $\Omega = \{k_1^{05}, k_2^{05}, \dots, k_{16}^{05}\} \cup \{k_1^{09}, k_2^{09}, \dots, k_{16}^{09}\} \cup \{k_1^{12}, k_2^{12}, \dots, k_{16}^{12}\}$.

W przeprowadzonym badaniu autora dysertacji interesowały przede wszystkim zmiany w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w pojedynczych województwach Polski, jakie miały miejsce na przestrzeni 8 lat, tj. od roku 2005 do roku 2012. Poszukiwane były odpowiedzi na następujące pytania:

- Jakie zmiany zaszły w skupieniach województw opisanych przez strukturę wydatków konsumpcyjnych w roku 2009 i 2012 w stosunku do roku 2005?
- Czy w roku 2005 struktura wydatków konsumpcyjnych w danym województwie jest podobna do tej z roku 2009 i 2012?
- Jak duży jest stopień podobieństwa?
- Czy struktura wydatków konsumpcyjnych w danym województwie uległa zmianie i w roku 2009 i 2012 jest podobna do struktury wydatków konsumpcyjnych charakterystycznej dla innego województwa?

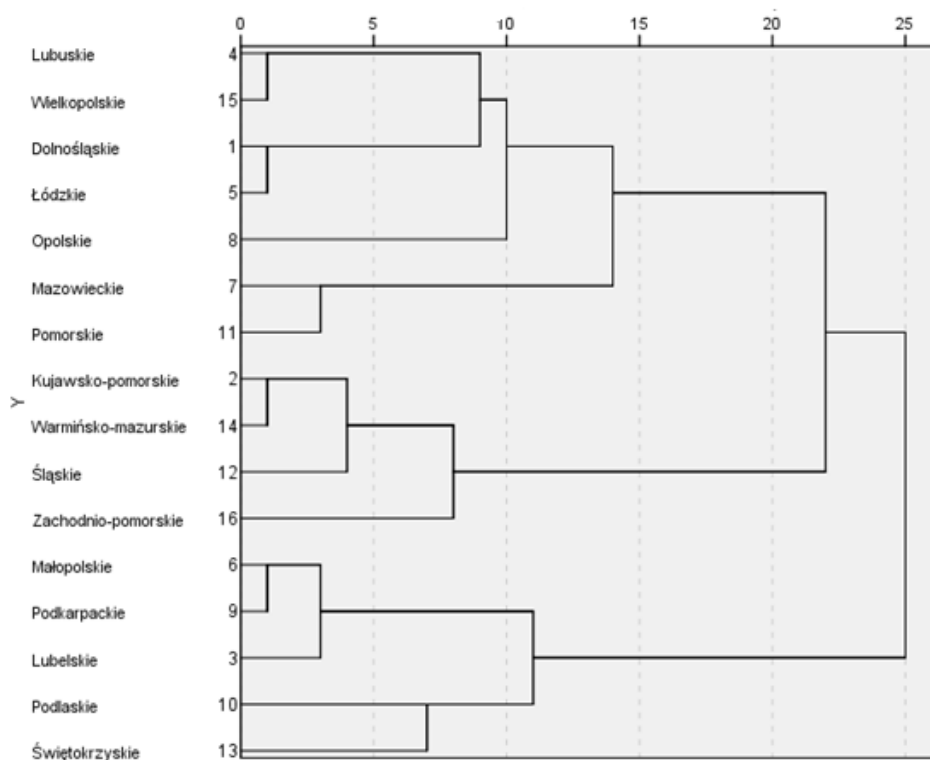
Wynikiem przeprowadzenia grupowania województw Polski, w pierwszym podejściu są dendrogramy przedstawiające skupienia zbioru województw dla każdego badanego roku oddzielnie. tj. 2005 (rysunek 4.1), 2009 (rysunek 4.2) i 2012 (rysunek 4.3). Na podstawie analizy odległości aglomeracyjnych pomiędzy badanymi obiektami, w pierwszym podejściu w każdym badanym okresie wyróżniono trzy grupy województw A, B i C o zbliżonej strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. W celu określania okresu

badawczego, do każdego wyodrębnionego skupienia dodano oznaczenia: 05 dla roku 2005, 09 dla roku 2009 i 12 dla roku 2012. Otrzymane wyniki grupowania dla każdego badanego okresu zaprezentowano także w postaci macierzy odległości (tabela 4.9, tabela 4.10 i tabela 4.11).

Z wykresu rysunku 4.1 odczytać można, że w roku 2005 skupienia utworzyły województwa:

- skupienie A₀₅ – lubuskie, wielkopolskie, dolnośląskie, łódzkie, opolskie, mazowieckie i pomorskie;
- skupienie B₀₅ – kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie, śląskie i zachodnio-pomorskie;
- skupienie C₀₅ – małopolskie, podkarpackie, lubelskie, podlaskie i świętokrzyskie.

Rysunek 4.1. Skupienia województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w roku 2005.

Źródło: obliczenia programu SPSS na podstawie danych GUS

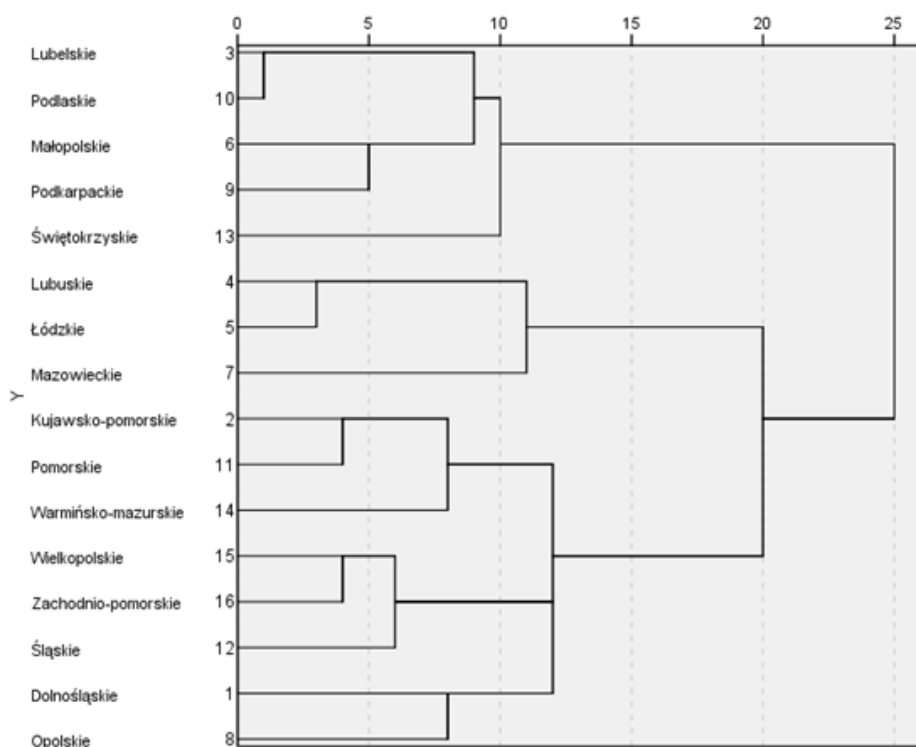
Z analizy tabeli 4.10 przedstawiającej macierz odległości województw według struktury wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w roku 2005 wynika, że najbardziej podobne struktury wydatków konsumpcyjnych miały gospodarstwa domowe z woj. wielkopolskiego i lubuskiego (odległość 2,569), podkarpackiego i małopolskiego (odległość 2,716), wielkopolskiego i małopolskiego (odległość 2,787), warmińsko-mazurskiego i kujawsko-pomorskiego (2,843). Najbardziej różniły się w tym zakresie natomiast gospodarstwa domowe z woj. opolskiego i świętokrzyskiego (odległość 7,710),

świętokrzyskiego i mazowieckiego (odległość 7,536), warmińsko-mazurskiego i opolskiego (odległość 7,320), mazowieckiego i kujawsko-pomorskiego (odległość 7,159) oraz świętokrzyskiego i mazowieckiego (odległość 7,068).

Z rysunku 4.2 odczytać z kolei można, że w roku 2009 skupienia reprezentowane były przez województwa:

- skupienie A₀₉ – lubelskie, podlaskie, małopolskie, podkarpackie i świętokrzyskie;
- skupienie B₀₉ – lubuskie, łódzkie i mazowieckie;
- skupienie C₀₉ – kujawsko – pomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, zachodnio-pomorskie, śląskie, dolnośląskie i opolskie.

Rysunek 4.2 Skupienia województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2009 roku.

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Analizując macierz odległości według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w roku 2009 (tabela 4.11) zauważyć można, że najbardziej podobne pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych w tym okresie były tylko gospodarstwa domowe z woj. podlaskiego i lubelskiego (odległość 1,953). Najbardziej różniły się w tym obszarze zaś gospodarstwa domowe z woj. świętokrzyskiego i mazowieckiego (odległość 8,787), świętokrzyskiego i opolskiego (odległość 8,125), oraz zachodnio-pomorskiego i mazowieckiego (odległość 8,044).

**Tabela 4.10 Macierz odległości euklidesowych województw według struktury wydatków
gospodarstw domowych na konsumpcję w 2005 roku.**

Obserwacja	Użyto - Odległość euklidesowa															
	1:Dolno- śląskie	2:Kujawsko- pomorskie	3:Lubel- skie	4:Lubu- skie	5:Łódz- kie	6:Małopol- -skie	7:Mazo- wieckie	8:Opol- skie	9:Podkar- packie	10:Podla- skie	11:Pomr- orskie	12:Ślą- skie	13:Święto- krzyskie	14:Warmińsko- mazurskie	15:Wielko- polskie	16:Zachodnio- pomorskie
1:Dolnośląskie	,000	5,111	5,941	4,362	2,756	3,717	4,964	5,078	5,953	5,686	4,009	3,649	6,611	5,688	3,836	4,387
2:Kujawsko- pomorskie	5,111	,000	6,024	5,691	5,731	4,915	7,159	6,415	5,631	4,259	4,490	3,040	6,035	2,843	4,456	4,515
3:Lubelskie	5,941	6,024	,000	5,183	5,148	3,467	6,071	5,076	3,020	4,539	4,193	6,033	5,140	5,939	4,594	6,366
4:Lubuskie	4,362	5,691	5,183	,000	3,779	3,910	6,139	5,270	5,366	5,427	4,788	4,116	7,068	6,531	2,569	5,654
5:Łódzkie	2,756	5,731	5,148	3,779	,000	3,436	4,872	4,470	5,733	5,412	3,660	4,288	6,133	6,201	3,786	4,788
6:Małopolskie	3,717	4,915	3,467	3,910	3,436	,000	5,423	4,223	2,716	4,375	3,446	3,872	4,710	5,067	2,787	4,555
7:Mazowieckie	4,964	7,159	6,071	6,139	4,872	5,423	,000	6,709	6,814	6,248	3,429	6,091	7,536	6,172	5,036	5,657
8:Opolskie	5,078	6,415	5,076	5,270	4,470	4,223	6,709	,000	5,552	7,080	5,110	5,875	7,710	7,320	4,455	5,582
9:Podkarpackie	5,953	5,631	3,020	5,366	5,733	2,716	6,814	5,552	,000	4,731	4,691	5,483	4,140	5,454	4,281	6,000
10:Podlaskie	5,686	4,259	4,539	5,427	5,412	4,375	6,248	7,080	4,731	,000	4,147	4,331	4,608	4,061	4,901	5,668
11:Pomorskie	4,009	4,490	4,193	4,788	3,660	3,446	3,429	5,110	4,691	4,147	,000	3,825	5,214	3,913	3,446	4,348
12:Śląskie	3,649	3,040	6,033	4,116	4,288	3,872	6,091	5,875	5,483	4,331	3,825	,000	6,041	3,944	3,201	4,640
13:Świętokrzyskie	6,611	6,035	5,140	7,068	6,133	4,710	7,536	7,710	4,140	4,608	5,214	6,041	,000	5,048	6,227	6,493
14:Warmińsko- mazurskie	5,688	2,843	5,939	6,531	6,201	5,067	6,172	7,320	5,454	4,061	3,913	3,944	5,048	,000	4,764	4,325
15:Wielkopolskie	3,836	4,456	4,594	2,569	3,786	2,787	5,036	4,455	4,281	4,901	3,446	3,201	6,227	4,764	,000	4,129
16:Zachodnio- pomorskie	4,387	4,515	6,366	5,654	4,788	4,555	5,657	5,582	6,000	5,668	4,348	4,640	6,493	4,325	4,129	,000

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

**Tabela 4.11 Macierz odległości euklidesowych województw według struktury wydatków
gospodarstw domowych na konsumpcji w 2009 roku.**

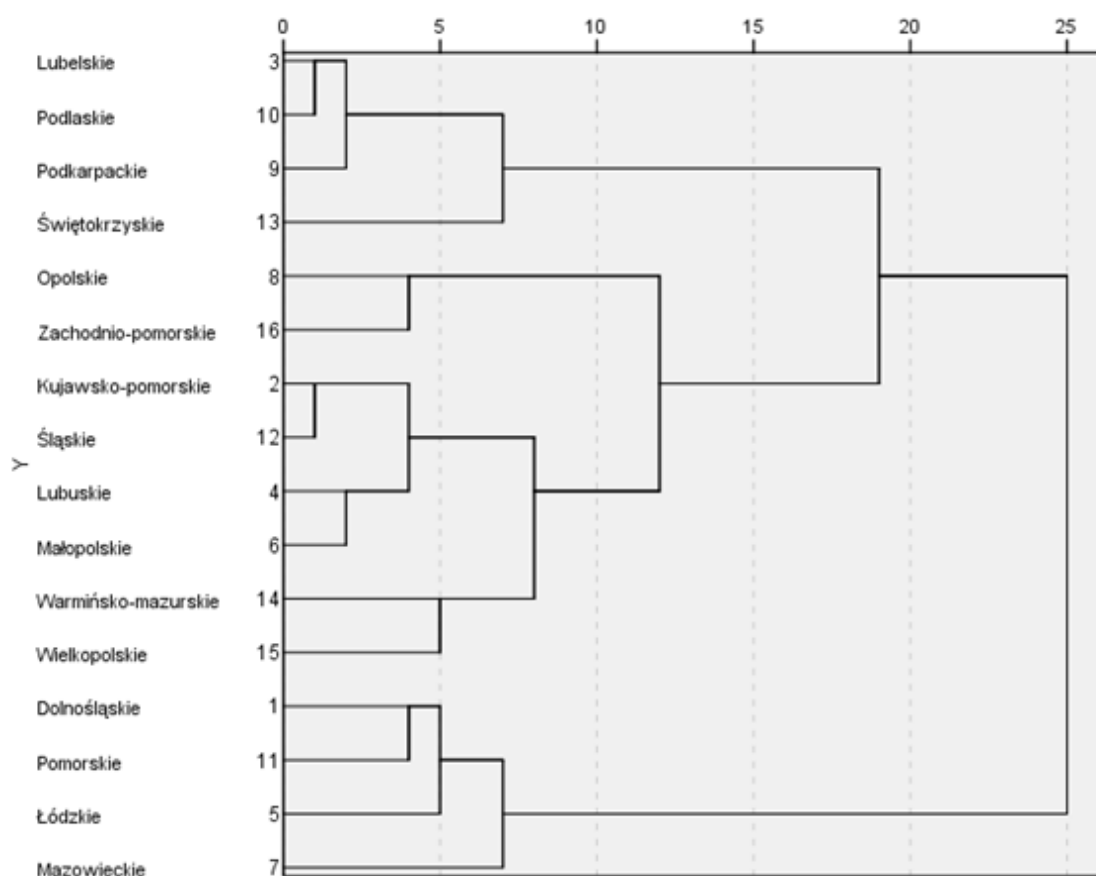
Obserwacja	Użyto - Odległość euklidesowa															
	1:Dolnośląskie	2:Kujawsko-pomorskie	3:Lubelskie	4:Lubuskie	5:Łódzkie	6:Małopolskie	7:Mazowieckie	8:Opolskie	9:Podkarpackie	10:Podlaskie	11:Pomorskie	12:Śląskie	13:Świętokrzyskie	14:Warmińsko-mazurskie	15:Wielkopolskie	16:Zachodniopomorskie
1:Dolnośląskie	,000	4,844	5,174	5,218	3,422	3,655	5,474	4,683	5,644	5,783	4,242	4,628	7,514	5,510	4,211	4,377
2:Kujawsko-pomorskie	4,844	,000	3,647	3,881	4,169	3,458	5,853	4,377	3,832	3,849	3,069	4,046	4,567	4,243	3,462	4,505
3:Lubelskie	5,174	3,647	,000	4,805	5,039	3,788	5,814	6,341	3,365	1,953	3,816	6,123	4,602	4,356	4,158	5,973
4:Lubuskie	5,218	3,881	4,805	,000	2,828	3,861	5,628	5,429	5,200	5,212	4,802	5,801	6,001	4,459	4,337	4,329
5:Łódzkie	3,422	4,169	5,039	2,828	,000	3,448	4,227	4,735	5,485	5,565	4,729	5,245	7,051	5,201	4,030	4,479
6:Małopolskie	3,655	3,458	3,788	3,861	3,448	,000	6,008	5,472	3,513	4,059	3,952	4,172	4,696	4,517	3,275	3,797
7:Mazowieckie	5,474	5,853	5,814	5,628	4,227	6,008	,000	7,082	7,281	6,839	5,475	7,796	8,787	7,467	6,958	8,044
8:Opolskie	4,683	4,377	6,341	5,429	4,735	5,472	7,082	,000	5,700	6,753	4,661	5,554	8,125	5,926	4,617	5,000
9:Podkarpackie	5,644	3,832	3,365	5,200	5,485	3,513	7,281	5,700	,000	3,714	4,692	6,332	5,014	5,588	4,560	5,776
10:Podlaskie	5,783	3,849	1,953	5,212	5,565	4,059	6,839	6,753	3,714	,000	4,846	5,852	3,939	4,452	4,277	5,973
11:Pomorskie	4,242	3,069	3,816	4,802	4,729	3,952	5,475	4,661	4,692	4,846	,000	5,203	6,003	4,205	4,303	5,218
12:Śląskie	4,628	4,046	6,123	5,801	5,245	4,172	7,796	5,554	6,332	5,852	5,203	,000	5,468	5,268	3,811	3,435
13:Świętokrzyskie	7,514	4,567	4,602	6,001	7,051	4,696	8,787	8,125	5,014	3,939	6,003	5,468	,000	5,319	5,178	6,117
14:Warmińsko-mazurskie	5,510	4,243	4,356	4,459	5,201	4,517	7,467	5,926	5,588	4,452	4,205	5,268	5,319	,000	3,760	4,220
15:Wielkopolskie	4,211	3,462	4,158	4,337	4,030	3,275	6,958	4,617	4,560	4,277	4,303	3,811	5,178	3,760	,000	3,003
16:Zachodniopomorskie	4,377	4,505	5,973	4,329	4,479	3,797	8,044	5,000	5,776	5,973	5,218	3,435	6,117	4,220	3,003	,000

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Analiza Rysunek 4.3 wskazuje natomiast, że w roku 2012 skupienia reprezentowane były przez województwa:

- skupienie A₁₂ – lubelskie, podlaskie, podkarpackie i świętokrzyskie;
- skupienie B₁₂ – opolskie, zachodnio-pomorskie, kujawsko-pomorskie, śląskie, lubuskie, małopolskie, warmińsko-mazurskie i wielkopolskie;
- skupienie C₁₂ – dolnośląskie, pomorskie, łódzkie i mazowieckie.

Rysunek 4.3 Skupienia województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2012 roku.

Źródło: obliczenia w programie SPSS

Z analizy macierzy odległości województw według struktury wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w roku 2012 (tabela 4.12) wynika natomiast, że najbardziej podobne do siebie pod względem struktury wydatków konsumpcyjnych były gospodarstwa domowe z woj. podlaskiego i lubelskiego (odległość 2,302), śląskiego i kujawsko-pomorskiego (odległość 2,561) oraz podkarpackiego i kujawsko-pomorskiego (odległość 2,594). Największe różnice w tym zakresie wystąpiły w gospodarstwach domowych z woj. mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego (odległość 8,704) oraz mazowieckiego i wielkopolskiego (odległość 8,034).

**Tabela 4.12 Macierz odległości euklidesowych województw według struktury wydatków
gospodarstw domowych na konsumpcję w 2012 roku.**

Obserwacja	Użyto - Odległość euklidesowa															
	1:Dolnośląskie	2:Kujawsko-pomorskie	3:Lubelskie	4:Lubuskie	5:Łódzkie	6:Małopolskie	7:Mazowieckie	8:Opolskie	9:Podkarpackie	10:Podlaskie	11:Pomorskie	12:Śląskie	13:Świętokrzyskie	14:Warmińsko-mazurskie	15:Wielkopolskie	16:Zachodniopomorskie
1:Dolnośląskie	,000	4,642	5,928	3,722	4,101	3,724	5,270	5,226	5,581	5,396	3,538	4,414	6,863	5,866	5,385	4,971
2:Kujawsko-pomorskie	4,642	,000	4,215	3,080	4,863	2,734	7,537	4,641	2,594	4,193	4,341	2,561	4,653	4,367	3,228	3,300
3:Lubelskie	5,928	4,215	,000	5,893	4,813	4,700	6,606	5,993	2,923	2,302	4,305	5,180	4,961	4,692	5,310	5,748
4:Lubuskie	3,722	3,080	5,893	,000	5,225	2,808	7,780	4,432	4,267	4,941	4,610	3,595	5,535	4,769	4,153	3,729
5:Łódzkie	4,101	4,863	4,813	5,225	,000	3,858	4,409	4,922	4,562	5,130	3,781	5,628	6,398	6,610	5,211	4,752
6:Małopolskie	3,724	2,734	4,700	2,808	3,858	,000	6,599	5,061	3,181	3,947	3,843	2,974	3,966	4,288	3,809	3,731
7:Mazowieckie	5,270	7,537	6,606	7,780	4,409	6,599	,000	6,752	7,482	7,232	4,286	7,458	9,251	8,704	8,034	7,224
8:Opolskie	5,226	4,641	5,993	4,432	4,922	5,061	6,752	,000	5,284	6,221	4,580	5,749	7,942	7,054	4,717	3,729
9:Podkarpackie	5,581	2,594	2,923	4,267	4,562	3,181	7,482	5,284	,000	2,803	4,754	4,461	3,550	4,393	3,950	4,341
10:Podlaskie	5,396	4,193	2,302	4,941	5,130	3,947	7,232	6,221	2,803	,000	4,546	4,879	4,041	3,509	5,099	5,944
11:Pomorskie	3,538	4,341	4,305	4,610	3,781	3,843	4,286	4,580	4,754	4,546	,000	4,303	6,570	5,290	5,066	5,160
12:Śląskie	4,414	2,561	5,180	3,595	5,628	2,974	7,458	5,749	4,461	4,879	4,303	,000	5,391	4,221	4,189	4,390
13:Świętokrzyskie	6,863	4,653	4,961	5,535	6,398	3,966	9,251	7,942	3,550	4,041	6,570	5,391	,000	4,538	5,925	6,252
14:Warmińsko-mazurskie	5,866	4,367	4,692	4,769	6,610	4,288	8,704	7,054	4,393	3,509	5,290	4,221	4,538	,000	4,281	6,067
15:Wielkopolskie	5,385	3,228	5,310	4,153	5,211	3,809	8,034	4,717	3,950	5,099	5,066	4,189	5,925	4,281	,000	3,891
16:Zachodniopomorskie	4,971	3,300	5,748	3,729	4,752	3,731	7,224	3,729	4,341	5,944	5,160	4,390	6,252	6,067	3,891	,000

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Rezultatem grupowania województw w drugim podejściu jest dendrogram prezentujący połączone zbiory województw z 2005, 2009 i 2012 roku (rysunek 4.4). Liczba badanych obiektów w tym przypadku wyniosła 48. Na podstawie analizy dendrogramu wyodrębniono cztery skupienia, w których wyróżniono dodatkowo po dwie podgrupy. Zestawienie wyników grupowania przedstawia tabela 4.13.

Tabela 4.13 Wyniki grupowania województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2005, 2009 i 2012 roku.

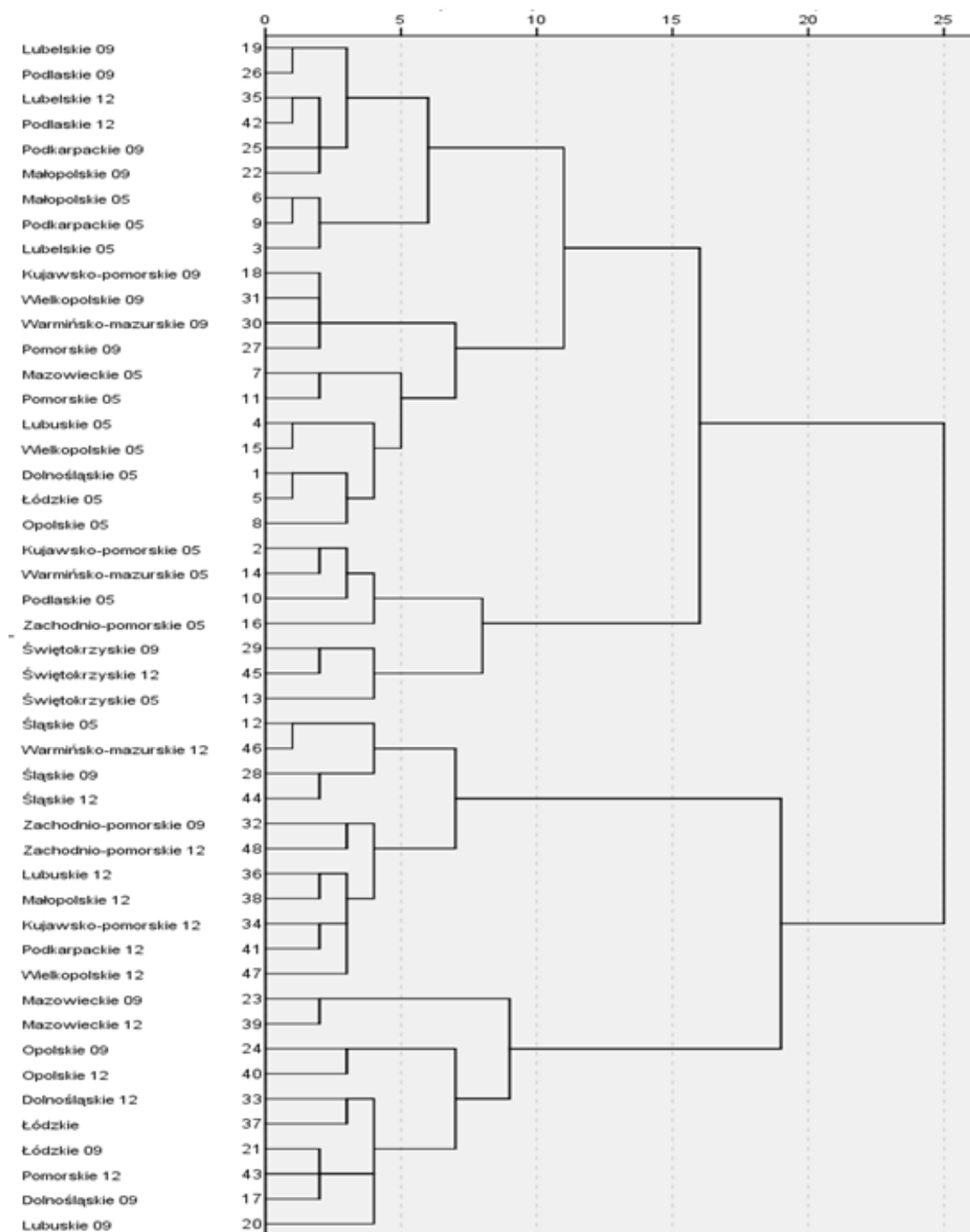
SKUPIENIA							
A		B		C		D	
A 1	Lubelskie 09 Lubelskie 12 Małopolskie 05 Małopolskie 09 Podlaskie 09 Podlaskie 12 Podkarpackie 05 Podkarpackie 09	B 1	Podlaskie 05 Kujawsko- pomorskie 05 Warmińsko- mazurskie 05 Zachodnio- pomorskie 05	C 1	Śląskie 05 Śląskie 09 Śląskie 12 Warmińsko- mazurskie 12	D 1	Mazowieckie 09 Mazowieckie 12
A 2	Dolnośląskie 05 Lubuskie 05 Lubelskie 05 Łódzkie 05 Kujawsko- pomorskie 09 Mazowieckie 05 Opolskie 05 Pomorskie 05 Pomorskie 09 Warmińsko- mazurskie 09 Wielkopolskie 05 Wielkopolskie 09	B 2	Świętokrzyskie 05 Świętokrzyskie 09 Świętokrzyskie 12	C 2	Lubuskie 12 Kujawsko- pomorskie 12 Małopolskie 12 Podkarpackie 12 Wielkopolskie 12 Zachodnio- pomorskie 09 Zachodnio- pomorskie 12	D 2	Dolnośląskie 09 Dolnośląskie 12 Lubuskie 09 Łódzkie 09 Łódzkie 12 Opolskie 09 Opolskie 12 Pomorskie 12

Źródło: opracowanie własne na podstawie obliczeń w programie SPSS

Wyniki klasyfikacji zaprezentowane w tabeli 4.13 i na rysunku 4.4 pokazują, że na przestrzeni badanych okresów tj. od roku 2005 do roku 2012, najmniejsze zmiany w strukturze wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję wystąpiły w województwie świętokrzyskim. Na drzewie hierarchicznym są to obiekty, które sklasyfikowano w trójkę: świętokrzyskie 12 - świętokrzyskie 09- świętokrzyskie 05. Województwa, w których struktura wydatków uległa większym zmianom, (zwłaszcza od roku 2005 do 2009), to obiekty, które na drzewie hierarchicznym sklasyfikowane zostały w pary. Są to: śląskie 09 – śląskie 12, zachodnio-pomorskie 09 – zachodnio –pomorskie 12, mazowieckie 09 – mazowieckie 12, opolskie 09 – opolskie 12, łódzkie 09 – łódzkie 12. Największe zmiany w strukturze wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję zanotowano natomiast w województwach dolnośląskim, kujawsko- pomorskim, lubelskim, lubuskim, małopolskim podkarpackim, podlaskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim. Na podstawie wyników

analizy tej wysunąć można wniosek, że być może w badanym okresie (2005-2012) stopień zmian w konsumpcji gospodarstw domowych pochodzących z poszczególnych województw, nie był uzależniony od poziomu rozwoju gospodarczego województwa, a tym samym od dochodów, którymi dysponują w tych województwach gospodarstwa domowe.

Rysunek 4.4 Dendrogram połączonych województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2005, 2009 i 2012 roku.

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Uzyskane wyniki analizy skupień zarówno w pierwszym, jak i w drugim podejściu wykazują, że w badanych okresach w poszczególnych województwach w strukturze wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych zaszły zmiany. Podczas gdy w jednych województwach struktura wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję upodobniła się do innych, to w drugich zmieniła na tyle, że różnice pod tym względem powiększyły się. Świadczy o tym m.in. wzrost odległości aglomeracyjnych pomiędzy województwami w roku 2009 i 2012 w porównaniu z rokiem 2005, wskazujący na pogłębienie się różnic w strukturze wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję pomiędzy województwami Polski.

Rozkład struktury wydatków konsumpcyjnych w województwach tworzących poszczególne skupienia pozwala wnioskować, że w najlepszej sytuacji pod względem możliwości zaspokojenia swoich potrzeb konsumpcyjnych w roku 2005 były województwa należące do skupienia A₀₅, w roku 2009 województwa należące do skupienia B₀₉, a w roku 2012 województwa należące do skupienia C₁₂. Województwa tworzące wskazane skupienia, charakteryzuje przeważnie niższy udział wydatków na żywność i użytkowanie mieszkania oraz często wyższy udział wydatków na transport, rekreację i kulturę oraz hotele i restauracje. W mniejszym stopniu swoje potrzeby konsumpcyjne zaspokajały gospodarstwa domowe ze skupienia B₀₅ w roku 2005, ze skupienia C₀₉ w roku 2009 i ze skupienia B₁₂ w roku 2012. W najgorszej sytuacji w zakresie poziomu zaspokajania swoich potrzeb były gospodarstwa domowe zamieszkujące województwa ze skupienia C₀₅ w roku 2005, skupienia A₀₉ w roku 2009 i skupienia A₁₂ w roku 2012. Województwa te charakteryzuje przeważnie wyższy udział wydatków na żywność i użytkowanie mieszkania oraz niższy udział wydatków na transport, rekreację i kulturę oraz hotele i restauracje.

W tym kontekście należy podkreślić, że dystans pomiędzy skrajnymi województwami, w których gospodarstwa domowe wydają na konsumpcje najwięcej i najmniej w roku 2009 i 2012 był większy aniżeli w 2005 roku. Wydłużyć to może w przyszłości proces wyrównania nierówności w możliwościach zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych wśród gospodarstw domowych zamieszkujących poszczególne województwa.

Prezentowany stan rzeczy wynika zwłaszcza z poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w danym województwie. Jako, że poszczególne województwa różnią się między sobą posiadanymi zasobami, gospodarstwa domowe je zamieszkujące mają zróżnicowane możliwości zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych. Z jednej strony występują zatem województwa, w których gospodarstwa mają korzystniejszą strukturę dochodów, co przekłada się na korzystniejszą strukturę wydatków, a tym samym i lepsze warunki do zaspokojenia potrzeb. Z drugiej natomiast strony występują województwa, w których ze względu na niski potencjał rozwojowy, gospodarstwa domowe dysponując ograniczonymi środkami, mogą pozwolić sobie na zaspokojenie potrzeb jedynie na niskim poziomie. Sprzyja

to pogłębieniu się różnic strukturalnych między województwami, a tym samym prowadzi do zwiększania dysproporcji w konsumpcji gospodarstw domowych²⁶³.

4.4 Wnioski

Analiza przemian konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005-2012 wykazała, że realne wydatki konsumpcyjne gospodarstw na koniec okresu badawczego zostały ograniczone. O ile jeszcze do roku 2010 ich poziom wzrastał, to już w 2011 i 2012 roku był wyraźnie niższy. Wyhamowanie realnej dynamiki wzrostu wydatków konsumpcyjnych było zauważalne natomiast wcześniej, bo już w 2009 roku. W 2011 i 2012 dynamika ta była już ujemna.

Zmiany w konsumpcji gospodarstw domowych były wyraźnie zróżnicowane w ujęciu grup społeczno-ekonomicznych i według województw.

W układzie grup społeczno-ekonomicznych największe nominalne kwoty na konsumpcję wydatkowały gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek, potem pracowników i emerytów, a najmniejsze natomiast gospodarstwa domowe rolników i rencistów. W badanym okresie pierwszy i największy realny spadek dynamiki najwcześniej pojawił się w gospodarstwach pracujących na własny rachunek (2009 r.), a najpóźniej w gospodarstwach rencistów (2012 r.). Ostatecznie jednak dynamika wydatków konsumpcyjnych w 2012 roku w porównaniu do roku 2008, kiedy obserwowano już pierwsze niekorzystne tendencje w tym zakresie, najmniej wyhamowała w gospodarstwach pracujących na własny rachunek, a najbardziej w gospodarstwach pracowników. W gospodarstwach rolników i rencistów zmiana ta była zbliżona i nieznacznie wyższa od tej która nastąpiła w gospodarstwach pracujących na własny rachunek.

W przekroju województw natomiast poczynając od 2009 aż do końca okresu badawczego tj. 2012 r. obserwować można było wzrost liczby województw, w których nastąpił spadek dynamiki wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Na koniec okresu badawczego tj. 2012 r. w porównaniu do 2008 r. w poszczególnych województwach, zarówno w tych lepiej, jak i gorzej uposażonych, obserwowano spadek i wzrost dynamiki wydatków. Bez znaczenia w tym kontekście wydaje się być zatem dochód, którym dysponowały gospodarstwa domowe zamieszkujące dane województwa. Generalnie jednak najmniejsze przeobrażenia w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych obserwowano w województwach, gdzie gospodarstwa wydają na konsumpcję najwięcej i najmniej, a więc w tzw. skrajnych województwach.

²⁶³ Por. U. Grzega, Dochód i konsumpcja gospodarstw domowych w Polsce I Unii Europejskiej w latach 2004-2012, Handel Wewnętrzny, (4)357/ 2015, s. 124.

Na przestrzeni badanych lat, w strukturze wydatków konsumpcyjnych zauważalne zmiany w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych odnotowano już w latach 2007-2008 (lata 2005-2006 to okres mało widocznych zmian w strukturze wydatków). Od tego momentu zauważyć można było zwłaszcza malejący udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, które stanowią największy procentowy udział w wydatkach gospodarstw domowych ogółem. Spadał również udział wydatków na odzież i obuwie oraz wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego. Ponadto obserwować można było zmniejszenie się udziału wydatków na łączność i edukację. Gospodarstwa domowe przeznaczały także mniej pieniędzy na transport i edukację, rekreację i kulturę. Należy jednak przy tym zauważyć że na koniec okresu badawczego tj. w 2011 i 2012 roku, kiedy wystąpił realny spadek poziomu dochodów gospodarstw domowych, nastąpił nieznaczny wzrost udziału wydatków na żywność i napoje alkoholowe, użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz transport, rekreację i kulturę. W pozostałych grupach wydatków tj. wydatkach na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, zdrowie, rekreację i kulturę, restauracje i hotele oraz kieszonkowe wystąpił natomiast spadek ich udziału w wydatkach gospodarstw domowych ogółem.

Biorąc pod uwagę udział wydatków sztywnych (wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz na użytkowanie mieszkania i nośniki energii) w wydatkach ogółem gospodarstw domowych, to należy podkreślić że generalnie od 2009 r. aż do końca okresu badawczego obserwowano wzrost ich udziału. Tendencja ta wystąpiła we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstwach domowych oraz w przeważającej części województw zamieszkiwanych przez te gospodarstwa. Należy przy tym zaznaczyć, że wzrost udziału wydatków sztywnych obserwowano zwłaszcza w gospodarstwach domowych zamieszkujących województwa charakteryzujące się gorszą sytuacją gospodarczą. W województwach lepiej usytuowanych pod tym względem, na koniec okresu odnotowano natomiast brak lub tylko nieznaczny wzrost udziału wydatków sztywnych w wydatkach ogółem gospodarstw domowych.

Konkludując na przestrzeni badanych lat najmniejsze zmiany w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych nastąpiły w woj. świętokrzyskim. Województwa, w których struktura wydatków uległa większym zmianom to woj. śląskie, zachodniopomorskie, mazowieckie, opolskie, i łódzkie. Największe zmiany w strukturze wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję zanotowano natomiast w województwach dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubelskie, lubuskim, małopolskim podkarpackim, podlaskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim i wielkopolskim. Oznaczać to może, że struktura wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych zamieszkujących tereny o słabszym stopniu rozwoju gospodarczego są bardziej podatne na zawirowania gospodarcze w kraju obserwowane w warunkach kryzysu gospodarczego na świecie. Natomiast struktura

wydatków gospodarstw domowych pochodzących z województw lepiej sytuowanych gospodarczo jest mniej wrażliwa na niekorzystne tendencje w sytuacji gospodarczej kraju.

W związku z powyższym stwierdzić można, że w najlepszej sytuacji pod względem zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych są województwa charakteryzujące się przeważnie niższym udziałem wydatków na żywność i użytkowanie mieszkania oraz często wyższym udziałem wydatków na transport, rekreację i kulturę oraz hotele i restauracje. W najgorszej sytuacji w zakresie poziomu zaspokajania swoich potrzeb są natomiast województwa charakteryzujące się przeważnie wyższym udziałem wydatków na żywność i użytkowanie mieszkania oraz niższym udziałem wydatków na transport, rekreację i kulturę oraz hotele i restauracje.

Podobne tendencje w konsumpcji gospodarstw domowych na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku obserwować można było w kilku grupach województw. Pierwszą stanowiły województwa odznaczające się lepszą sytuacją gospodarczą oraz posiadające korzystniejsze struktury wydatków (woj. dolnośląskie, pomorskie, łódzkie i mazowieckie). W strukturach tych dominuje przeważnie niższy udział wydatków na żywność i użytkowanie mieszkania oraz często wyższy udział wydatków na transport, rekreację i kulturę oraz hotele i restauracje. W drugiej grupie znalazły się województwa o nieco gorszej pozycji jeżeli chodzi o poziom rozwoju gospodarczego (woj. opolskie, zachodnio-pomorskie, kujawsko-pomorskie, śląskie, lubuskie, małopolskie, warmińsko-mazurskie i wielkopolskie). Gospodarstwa domowe zamieszkujące te województwa posiadały nieco mniej korzystne struktury wydatków konsumpcyjnych. W trzeciej grupie znalazły się natomiast województwa odznaczające się relatywnie najniższym poziomie rozwoju gospodarczego (woj. lubelskie, podlaskie, podkarpackie i świętokrzyskie). W strukturze wydatków gospodarstw domowych zamieszkujących tą grupę województw dominuje przeważnie wyższy udział wydatków na żywność i użytkowanie mieszkania oraz niższy udział wydatków na transport, rekreację i kulturę oraz hotele i restauracje. Oznacza to, że gospodarstwa domowe należące do pierwszej grupy województw mają stosunkowo najlepsze możliwości zaspokojenia potrzeb, z drugiej grupy nieco gorsze możliwości, a w trzeciej grupie sytuacja pod tym względem jest najtrudniejsza. W tym względzie stwierdzić można, że porównując grupy województw o podobnych tendencjach w konsumpcji w roku 2008 i 2012, poprawie uległa struktura wydatków w woj. małopolskim (przejście z trzeciej grupy województw w 2008 r. do drugiej w 2012 r.), dolnośląskim i pomorskim (przejście z drugiej grupy województw w 2008 r. do pierwszej w 2012 r.). Mniej korzystna struktura wydatków stała się natomiast w woj. lubuskim (przejście z pierwszej grupy woj. w 2008 r. do drugiej w 2012 r.).

Rozdział 5
**WERYFIKACJA ZACHOWAŃ KONSUMPCYJNYCH
W GOSPODARSTWACH DOMOWYCH**

Zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych są efektem oddziaływania splotu czynników o różnym charakterze. Dochód aczkolwiek jest ważnym czynnikiem, to wśród wielu uwarunkowań, coraz większe znaczenie dla zachowań konsumpcyjnych przypisuje się sytuacji gospodarczej w kraju oraz postawom konsumenckim. Jak już wcześniej zaznaczono w wyniku dekonjunktury gospodarczej zmniejsza się tempo wzrostu gospodarczego w kraju, które prowadząc do wzrostu bezrobocia, ogranicza dochody gospodarstw domowych. Tym samym możliwości zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych stają się bardziej limitowane. Ponadto w takich warunkach niepewność konsumentów co do przyszłych wydarzeń ekonomicznych i związane z tym poczucie lęku, sprawia, że ich postawy stają się bardziej pesymistyczne. W efekcie subiektywna ocena zarówno wydarzeń bieżących, jak i przyszłych ulega pogorszeniu. Pomimo, że w teorii ekonomii podkreśla się, że w warunkach trudności dochodowych, konsumenci starają się jak najdłużej utrzymać swój dotychczasowy poziom konsumpcji korzystając w tym celu z oszczędności lub zaciągając kredyty, pewna część konsumentów decyduje odnośnie konsumpcji, nawet w warunkach dekonjunktury gospodarczej może podejmować niezależnie od dochodów. W tej sytuacji przyrosty konsumpcji mogą być nawet znacznie większe od przyrostu uzyskiwanych dochodów w danym okresie.

W tym kontekście w niniejszym rozdziale badaniu poddano związek zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych z postawami konsumentów opisanymi przez wskaźniki zaufanie konsumenckiego i ich składowe oraz sytuacją gospodarczą w Polsce opisaną przez zmienne: poziom i tempo zmian PKB, wskaźniki cen produktów i usług konsumpcyjnych, stopa bezrobocia i tempo jej zmian oraz poziom i tempo zmian dochodów. Przeprowadzono także analizę skłonności gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania. Dokonano również analizy ocen zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych w ujęciu subiektywnym i obiektywnym z wykorzystaniem kategorii minimum egzystencji, z równoczesnym wskazaniem możliwości przeprowadzenia oceny w ujęciu obiektywnym także z wykorzystaniem innych kategorii

5.1. Wydatki konsumpcyjne polskich gospodarstw domowych a ich uwarunkowania w kontekście sytuacji gospodarczej kraju

5.1.1. Metodologia badania

Badaniu z wykorzystaniem analizy korelacji, poddany został związek pomiędzy zmianami w konsumpcji gospodarstw domowych (mierzony zmianami poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych) i jej wybranymi czynnikami ekonomicznymi w kontekście sytuacji gospodarczej w Polsce, takimi jak: tempo wzrostu gospodarczego, sytuacja na rynku pracy, zmiany cen produktów i usług konsumpcyjnych oraz dochody gospodarstw domowych. W badaniu wykorzystano dane GUS w przekroju wojewódzkim (badanie dotyczyło 16 województw) dla lat 2005-2012 z podziałem wyników analizy korelacji na lata przed kryzysem gospodarczym na świecie tj. lata 2005-2007 i lata po rozpoczęciu się i trwaniu kryzysu gospodarczego tj. lata 2008 -2012.

Zastosowanie analizy korelacji umożliwiło uzyskanie odpowiedzi na następujące pytania:

- Czy dwie zmienne są ze sobą skorelowane, czy też pozostają od siebie niezależne?
- Jeżeli zmienne są skorelowane, to czy związek ma charakter liniowy czy nieliniowy?
- Jaki jest kierunek (dodatni czy ujemny) i skala zależności pomiędzy zmiennymi (słaba czy silna), pod warunkiem, że uzyskaliśmy twierdzącą odpowiedź na pierwsze pytanie²⁶⁴. W przypadku zależności nieliniowych określenie jednego generalnego kierunku zależności zmiennych może nie mieć sensu²⁶⁵.

Analizę korelacji przeprowadzić można przy wykorzystaniu różnych współczynników. W literaturze przedmiotu opisywanych jest wiele współczynników korelacji m.in. najczęściej stosowane są współczynnik korelacji Pearsona (r_{xy}) i współczynnik korelacji Spearmana (r_s). Zastosowanie każdego z nich wymaga spełniania określonych założeń.

Współczynnik korelacji Pearsona należy do metod parametrycznych i jest miernikiem prostoliniowego związku zmiennych. Przy wykorzystaniu tego współczynnika zakłada się, że badane zmienne mają charakter ilościowy, ich związek ma charakter liniowy, a rozkład jest zbliżony do normalnego. Spełnianie ostatniego warunku jest ważne, zwłaszcza jeżeli zamiarem badacza jest testowanie istotności współczynnika korelacji Pearsona.

W przypadku stosowania współczynnika korelacji Spearmana, który uznawany jest za nieparametryczny odpowiednik współczynnika korelacji Pearsona, nie jest wymagane spełnienie założeń co do liniowego charakteru związku dwóch cech, ani też co do normalnego rozkładu badanych zmiennych. Dlatego, też jeżeli nie są spełnione te założenia

²⁶⁴ W. Starzyńska, Statystyka praktyczna, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s.285.

²⁶⁵ J. Jóźwik, J. Podgórk, Statystyka od podstaw, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012, s. 347.

przy wnioskowaniu o współczynniku korelacji Pearsona, do badania skorelowania dwóch zmiennych mierzalnych często wykorzystuje się współczynnik korelacji Spearmana. Uznaje się to za działanie uzasadnione²⁶⁶. Niezbędnym jest natomiast spełnianie wymagania, aby badane zmienne miały co najmniej charakter porządkowy. Wtedy konieczne jest porangowanie badanych zmiennych, czyli nadanie wariantom cech rang tzn. umownych wartości, którymi są numery miejsc zajmowanych przez obserwacje w uporządkowanym ciągu. Badanie zależności między cechami z wykorzystaniem współczynnika korelacji Spearmana polega wtedy na badaniu korelacji rang cech²⁶⁷. Zaletą w tej sytuacji jest fakt, że korelacja rang w przeciwieństwie do korelacji Pearsona nie jest wrażliwa na obserwacje odstające. Obserwacje takie zniekształcają bowiem wynik korelacji liniowej Pearsona. Współczynnik korelacji Spearmana obliczany jednak dla dwuwymiarowego szeregu cech mierzalnych jest jednak zawsze mniejszy od współczynnika korelacji liniowej Pearsona²⁶⁸. W tej sytuacji warto podkreślić, że dla zmiennych mierzonych na skali silniejszej niż porządkowa, zaleca się wykorzystać współczynnik korelacji Pearsona²⁶⁹.

Przy obliczaniu korelacji liniowej Pearsona, podobnie jak i w odniesieniu do korelacji Spearmana w literaturze przedmiotu można znaleźć stwierdzenie, że nie jest ważne określenie, która zmienna jest przyczyną (zmienna niezależna), a która skutkiem (zmienna zależna). Pojawiają się również głosy mówiące, że z uwagi jednak na to, że oba współczynniki są symetryczne, należy wskazać zmienną zależną i zmienną niezależną w badaniu²⁷⁰. Należy to uczynić zwłaszcza w sytuacji, jeżeli chcemy zinterpretować współczynnik determinacji (jest to współczynnik korelacji Pearsona podniesiony do kwadratu, nazywany dalej R^2), który pozwala określić jaka część zmienności zmiennej zależnej jest wyjaśniona kształtowaniem się zmiennej zależnej, należy zwrócić uwagę na to, która zmienna jest przyczyną, a która skutkiem. Innymi słowy mówiąc, powiązanie cech powinno być logicznie uzasadnione. Działanie to jest potrzebne również, jeżeli badacz zamierza interpretować współczynnik indeterminacji (obliczany jako $1 - R^2$). Informuje on o tym, jaka część zmiennej zależnej nie jest wyjaśniona przez zmienną niezależną. Należy być jednak świadomym, że może to być spowodowane czynnikami nieujętych w badaniu lub czynnikami losowymi²⁷¹.

Zarówno współczynnik korelacji Pearsona, jak i Spearmana przyjmuje wartości z przedziału $[-1, 1]$. Interpretacja obu współczynników jest podobna, jeżeli obserwuje się

²⁶⁶ J. Podgórski, Statystyka, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010, s. 346.

²⁶⁷ J. Józwik, J. Podgórski, op. cit., s. 351-352.

²⁶⁸ M. Sobczyk, Statystyka opisowa, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 118.

²⁶⁹ Ibidem, s. 117.

²⁷⁰ A. Bielecka, Statystyka dla menadżerów. Teoria i praktyka, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 275.

²⁷¹ M. Sobczyk, op. cit., s. 105

zależność liniową zmiennych²⁷². W ogólnym ujęciu powiedzieć można, że jeżeli związek badanych zmiennych jest liniowy, to znak obu współczynników informuje o kierunku związku, a wartość bezwzględna współczynników o ich sile. Im bardziej wartość współczynników oddalona jest od zera tym większa siła związku między zmiennymi. Należy jednak zaznaczyć, że w sytuacji gdy do obliczenia siły i kierunku korelacji zmiennych mierzonych skalą ilorazową wykorzystywany jest współczynnik korelacji Spearmana, to jego wartość na ogół nie pokrywa się z wartością współczynnika korelacji Pearsona i pomiar siły korelacji jest mniej dokładny²⁷³. Niemniej jednak, jak już zaznaczono, gdy badane zmienne nie mają rozkładu normalnego, co jest ważne szczególnie w przypadku testowania istotności współczynnika korelacji Pearsona, w analizie korelacji liniowej wykorzystuje się powszechnie współczynnik Spearmana.

Tabela 5.1. Interpretacja współczynników korelacji Pearsona i Spearmana.

Porównania	Współczynnik korelacji Pearsona	Współczynnik korelacji Spearmana
Kierunek	Dodatni znak współczynnika świadczy o pozytywnej korelacji zmiennych ($0 < r_{xy} < 1$). Powiedzieć wtedy można, że wraz ze wzrostem wartości jednej zmiennej rosną wartości drugiej zmiennej i odwrotnie – wraz ze spadkiem wartości jednej zmiennej spada wartość drugiej zmiennej. Natomiast ujemny znak mówi o negatywnej korelacji zmiennych ($-1 < r_{xy} < 0$). Mówi się wtedy, że wraz ze wzrostem wartości jednej zmiennej maleje wartość drugiej zmiennej i odwrotnie- wraz ze spadkiem wartości jednej zmiennej rośnie wartość drugiej zmiennej. W przypadku zaś gdy $r = 0$ oznacza, że zmienne są niezależne i brak pomiędzy nimi związku liniowego.	Jeżeli związek badanych cech jest liniowy, to wartość współczynnika: - $r_s = 0$ oznacza, że rangi są liniowo nieskorelowane (brak współzależności cech); - $r_s = 1$, oznacza, że występuje pełna zgodność uporządkowanych rang. Dla cech mierzalnych jest to dodatni liniowy związek funkcyjny, a dla cech niemierzalnych pełna dodatnia korelacja zmiennych.; - $r_s = -1$, oznacza pełną przeciwność uporządkowanych rang. Dla cech mierzalnych oznacza ujemny związek funkcyjny, a dla cech niemierzalnych doskonałą korelację o ujemnym kierunku.
Siła	Do interpretacji siły związku badanych cech w literaturze przedmiotu znaleźć można kilka skali. Jedną z nich, którą można wykorzystać w przypadku zastosowania współczynnika korelacji Pearsona i Spearmana jest następująca skala: $r_{xy} (r_s) = 0$ – zmienne nie są skorelowane $0 < r_{xy} (r_s) < 0,1$ – korelacja nikła $0,1 \leq r_{xy} (r_s) < 0,3$ – korelacja słaba $0,3 \leq r_{xy} (r_s) < 0,5$ – korelacja przeciętna (umiarkowana), ale wyraźna $0,5 \leq r_{xy} (r_s) < 0,7$ – korelacja wysoka $0,7 \leq r_{xy} (r_s) < 0,9$ – korelacja bardzo wysoka $0,9 \leq r_{xy} (r_s) < 1$ – korelacja prawie pełna $r_{xy} (r_s) = 1$ – korelacja pełna	

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Sobczyk, *Statystyka opisowa*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2010, s. 105 i 118.; G. Wierzchowska, J. Wierzbński, *Statystyka: od teorii do praktyki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2011, s. 301.

²⁷² J. Józwik, J. Podgórski, op. cit., s. 347 i 352.

²⁷³ A. Bielecka, op. cit., s. 275.

W przypadku gdy zależność analizowanych cech jest nieliniowa, to gdy zostanie zastosowany współczynnik korelacji Spearmana, możemy interpretować raczej siłę związku zmiennych, a nie kierunek związku²⁷⁴. Wykorzystanie natomiast w tej sytuacji korelacji współczynnika Pearsona, z racji, że bada on zależność liniową zmiennych, uznać można za pozbawione sensu.

Bardziej szczegółową interpretację wartości obu współczynników, która zostanie wykorzystana w dysertacji, przedstawia tabela 5.1.

W badaniu przyjęto 18 zmiennych (tabela 5.2) wśród których 5 to zmienne niezależne, którymi są wybrane uwarunkowania konsumpcji i 13 to zmienne zależne, którymi są wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych przeznaczane na różne cele. Wyboru zmiennych dokonano w oparciu o studia literaturowe.

Tabela 5.2 Wykaz zmiennych przyjętych w analizie korelacji.

Zmienne niezależne	Zmienne zależne
PKB Wskaźnik cen dóbr i usług konsumpcyjnych Stopa bezrobocia Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 os. w gospodarstwie domowym	Przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne ogółem na 1 os. w gospodarstwie domowym, w tym: wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe, wydatki na napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe, wydatki na odzież i obuwie, wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, wydatki na wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego, wydatki na zdrowie, wydatki na transport, wydatki na łączność, wydatki na rekreację i kulturę, wydatki na edukację, wydatki na restauracje i hotele, wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne

Źródło: opracowania własne.

Biorąc pod uwagę fakt, że za oficjalną datę wybuchu kryzysu na świecie przyjmuje się 15 września 2008 roku (kiedy jeden z największych i najstarszych banków na świecie, Lehman Brothers w USA ogłosił upadłość), badane zmienne poddano analizie korelacji za okres 2008-2012. Ponadto dodatkowo w celu zbadania, czy obserwowane w tym czasie tendencje zmian pomiędzy badanymi zmiennymi różnią się od tych przed oficjalną datą wybuchu globalnego kryzysu, zmienne poddano także analizie korelacji za okres 2005-2007. Analizie korelacji poddano nie tylko poziom badanych zmiennych, ale także ich tempo zmian.

Badanie związków korelacyjnych pomiędzy zmiennymi rozpoczęto od sprawdzenia, czy rozkład rozpatrywanych zmiennych zbliżony jest do normalnego. W tym celu wykorzystano jeden z kilku testów akcentowanych w literaturze przedmiotu - test Shapiro-Wilka, który uznaje się obecnie za najmocniejszy i najczęściej stosowany. Wyniki testu uzyskane w programie SPSS potwierdzają, że tylko niektóre badane zmienne posiadają rozkład zbliżony do normalnego.

²⁷⁴ J. Jóźwik, J. Podgórk, op. cit., s. 347.

W tej sytuacji pomimo, że analizę korelacji oparto na interpretacji współczynnika Pearsona, nie można potwierdzić jego istotności statystycznej. Dlatego jako uzupełnienie analizy korelacji, badanie współzależności zmiennych przeprowadzono także z wykorzystaniem współczynnika korelacji Spearmana, gdzie do stwierdzenia jego istotności statystycznej nie jest wymagane spełnianie założenia o normalności rozkładu zmiennych. W tym kontekście należy zaznaczyć, że przeprowadzona przez autora dysertacji analiza korelacji z wykorzystaniem współczynnika Pearsona i Spearmana dała generalnie względnie zbliżone wyniki, aczkolwiek w przypadku niektórych związków badanych zmiennych różnice są bardziej widoczne. W ogólnym ujęciu stwierdzić także można, że wartość otrzymanych w analizie współczynników Pearsona jest generalnie większa aniżeli współczynników Spearmana, aczkolwiek występują także nieliczne sytuacje odwrotne.

Przeanalizowano także wykresy rozrzutu zmiennych, z których wynika, że w ogólnym ujęciu związki zmiennych zależnych i niezależnych, mają charakter liniowy. Najbardziej jest to widoczne w przypadku związku poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych z takimi zmiennymi niezależnymi jak: dochody gospodarstw domowych, wynagrodzenie w gospodarce narodowej i PKB. Słabszy, ale nadal wyraźny związek liniowy można dostrzec w przypadku wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych i zmiennej niezależnej stopa bezrobocia. W odniesieniu natomiast do związku zmiany cen dóbr i usług konsumpcyjnych oraz zmian wydatków konsumpcyjnych i poszczególnych ich kategorii, analiza wykresu rozrzutu pozwala stwierdzić, że występuje słaba zależność liniowa lub brak zależności, zarówno liniowej, jak i nieliniowej. W tej sytuacji świadczą o tym wartości współczynników Pearsona i Spearmana zbliżone bardzo do zera.

5.1.2. PKB a wydatki konsumpcyjne

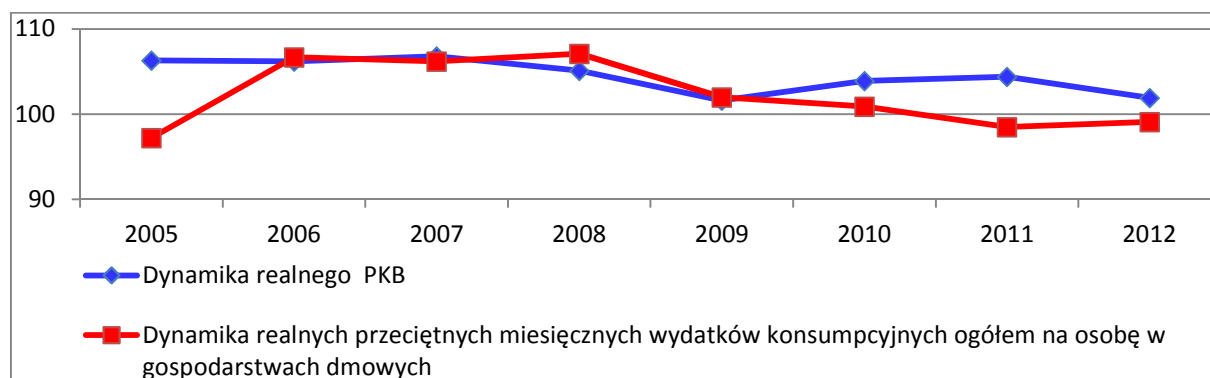
W analizowanym okresie kryzysu gospodarczego na świecie tendencje zmian realnej wartości PKB i realnych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce były w słabym stopniu zharmonizowane. Stwierdzenie to potwierdzają wyniki analizy korelacji (tabela 24A). Obliczony dla okresu kryzysowego tj. lat 2008-2012 współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r=0,245$. Jest to dodatnia słaba korelacja i oznacza, że w tym okresie tylko w nielicznych przypadkach wraz ze wzrostem (spadkiem) realnego PKB rosły (spadały) realne wydatki konsumpcyjne w gospodarstwach domowych. Gdyby badane zmienne miały dwuwymiarowy rozkład normalny, ich związek byłby istotny statystycznie na poziomie $\alpha < 0,05$. Przed kryzysem na świecie tj. w latach 2005-2007 obliczona wartość współczynnika korelacji Pearsona dla badanych zmiennych wyniosła $r=0,629$ i gdyby obie badane cechy miały rozkład normalny, związek byłbyby statystycznie istotny na poziomie $\alpha < 0,01$. Oznacza

to dodatnie i wysokie skorelowanie zmiennych. W tej sytuacji powiedzieć można, że przed kryzysem częściej występowała sytuacja, w której wzrostowi wartości realnego PKB towarzyszył wzrost realnych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych.

Jeżeli potwierdzona zostałaby istotność statystyczna związku zmiennych, na podstawie współczynnika determinacji R^2 , który dla lat 2005-2007 wyniósł $R^2=0,06$ i dla lat 2008-2012 wyniósł $R^2=0,395$, powiedzieć można, że: zmiany realnej wartości PKB wyjaśniałyby tylko 6% zmienności realnych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych w latach 2008-2012 i aż 39,5% w latach 2005-2007. Oznacza, to że 94% zmienności wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w latach 2008-2012 wyjaśniana była przez inne czynniki wobec 60,5% w latach 2005-2007.

Jak wynika z analizy korelacji w latach 2008-2012 tempo zmian realnego PKB i tempo zmian realnych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych były dodatnio, aczkolwiek słabo ze sobą skorelowane. Współczynnik korelacji Pearsona wyniósł $r=0,286$ i byłby istotny statystycznie ($\alpha<0,01$), gdyby zostało spełnione założenie o normalności rozkładu zmiennych. Dla porównania współczynnik korelacji Spearmana natomiast wyniósł $r_s=0,203$ i jest statystycznie istotny na poziomie $\alpha < 0,05$. W tej sytuacji z przypuszczać można, że w latach 2008-2012 istniał istotny statystycznie słaby dodatni związek pomiędzy tempem zmian PKB i tempem zmian wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych. Uzupełniłem tego stwierdzenia jest analiza danych zaprezentowanych na wykresie 5.1.

**Wykres 5.1 Dynamika realnych wydatków konsumpcyjnych
w gospodarstwach domowych na tle dynamiki realnego PKB w Polsce
w latach 2005-2012 (w %).**

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s. 203.; Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 195.; Mały Rocznik Statystyczny 2011..., s. 193.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 189.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 192.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 194.; Mały Rocznik Statystyczny 2006....., s. 190.

Z wykresu 5.1 wynika, że o ile przed rokiem 2009 tendencje zmian zmiennych były wyraźnie podobne do siebie, to już po roku 2009 obserwować można wzrost stopnia niepodobieństwa tych tendencji, których pogorszenie nastąpiło w roku 2011, po czym w roku 2012 miało miejsce zbliżenie analizowanych trendów. W ogólnym ujęciu powiedzieć zatem

można, że dynamika realnego PKB i dynamika realnych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych w Polsce były bardziej zharmonizowane ze sobą przed kryzysem aniżeli w badanym okresie kryzysowym na świecie.

Analizując związek realnego poziomu PKB i poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych (wyrażonych w zł) w latach 2008-2012 (tabela 24A) stwierdzić można, że: wystąpił dodatni, aczkolwiek słaby związek pomiędzy PKB oraz wydatkami na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego ($r=0,203$ i $p>0,05$), zdrowie ($r=0,253$ i $p<0,05$), transport ($r=0,315$ i $p<0,01$), rekreację i kulturę ($r=0,202$ i $p<0,05$), edukację ($r=0,293$ i $p<0,01$), restauracje i hotele ($r=0,269$ i $p<0,01$). Z uwagi na brak normalności rozkładu badanych zmiennych nie można jednak potwierdzić istotności statystycznej związków. Wyniki analizy korelacji uzyskane z wykorzystaniem współczynnika Spearmana różnią od tych z zastosowaniem współczynnika Pearsona i wskazują na brak związku pomiędzy tymi zmiennymi ($p<0,05$) z wyjątkiem zmiennych PKB i wydatki na transport, gdzie istnieje słaba dodatnia współzależność istotna statystycznie ($r_s=0,231$ i $p<0,05$).

Wyniki badania korelacji Pearsona i Spearmana jednoznacznie potwierdzają natomiast brak związku korelacyjnego pomiędzy poziomem PKB i poziomem wydatków: na żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz inne towary i usługi konsumpcyjne ($p<0,05$). Na podstawie wyników korelacji Spearmana powiedzieć można, że otrzymane w tej sytuacji wyniki są istotne statystycznie. Potwierdza to niejako otrzymane w tym przypadku wyniki korelacji Pearsona.

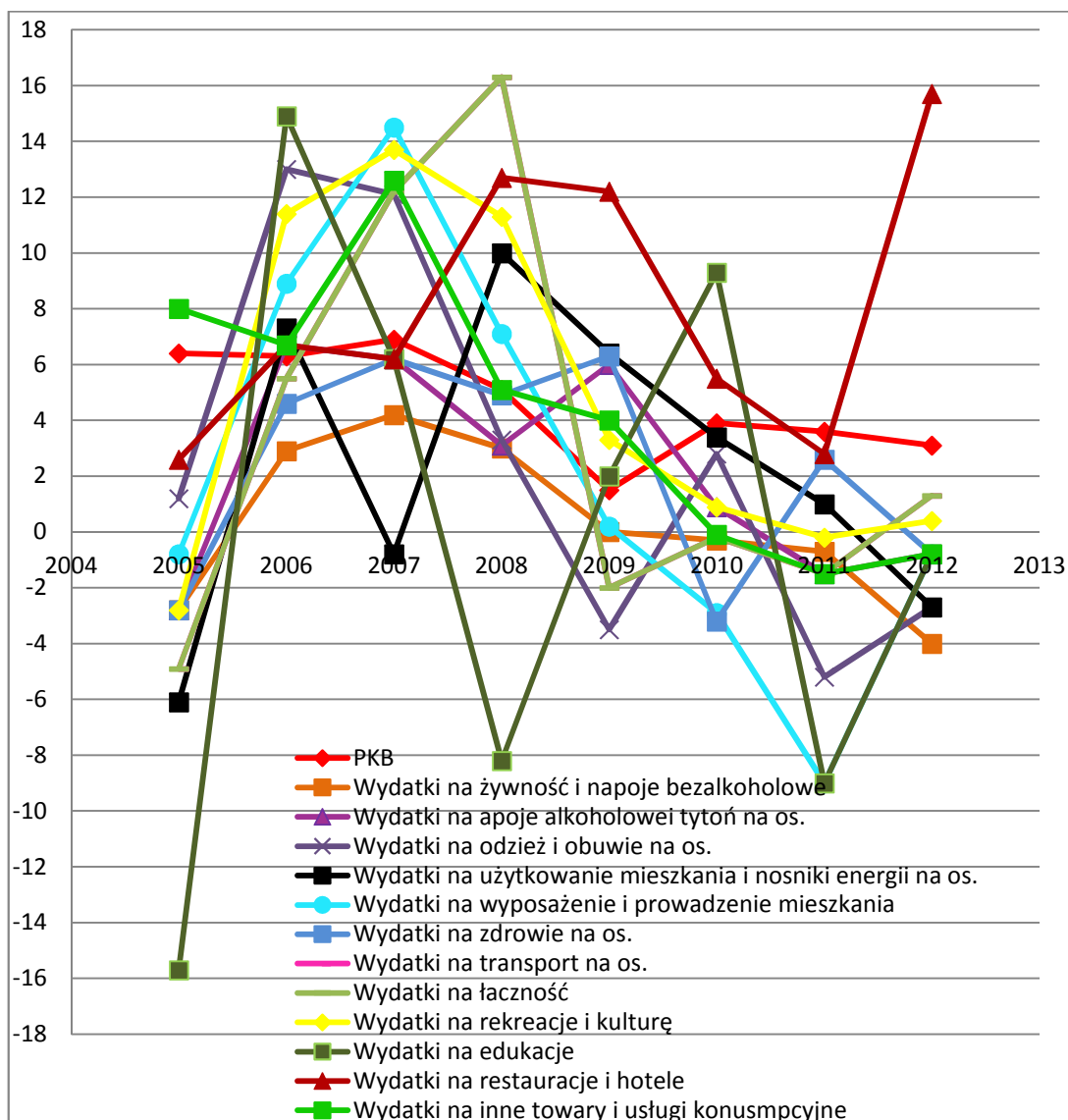
W okresie przedkryzysowym w Polsce tj. w latach 2005-2007 na podstawie analizy korelacji z wykorzystaniem współczynnika Pearsona (tabela 74A), stwierdzić można występowanie:

- bardzo wysokiej dodatniej korelacji ($0,7 \leq r < 0,9$) pomiędzy poziomem PKB i wydatkami na łączność;
- wysokiej dodatniej korelacji ($0,5 \leq r < 0,7$) poziomu PKB i poziomu wydatków na odzież i obuwie, edukację, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, zdrowie, rekreację i kulturę, inne towary i usługi konsumpcyjne;
- umiarkowanego, ale wyraźnego związku ($0,3 \leq r < 0,5$) pomiędzy poziomem PKB i poziomem wydatków na: żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i tytoń; wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport oraz restauracje i hotele.

Podobne, wyniki badania korelacji powyższych zmiennych w latach 2005-2007, praktycznie we wszystkich przypadkach otrzymano z zastosowaniem współczynnika Spearmana. Wyjątek stanowi jedynie związek poziomu PKB i poziomu wydatków na zdrowie, gdzie wartość współczynnika korelacji Spearmana ($r_s=0,199$) oraz poziom

istotności ($p>0,05$) wskazują na jego brak. Z uwagi na to, test korelacji Spearmana jest słabszy od Pearsona uzyskane wyniki wskazują na słabszą siłę związków poszczególnych zmiennych, których wyniki są jednak istotne statystycznie ($p<0,01$). W przypadku wyników korelacji Pearsona, w związku z brakiem dwuwymiarowego rozkładu normalnego badanych cech, nie można potwierdzić istotności statystycznej związków.

Wykres 5.2 Zmiany poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w gospodarstwach domowych na tle zmian PKB w Polsce w latach 2005-2012 (w%).

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s. 92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.; Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 195.; Mały Rocznik Statystyczny 2011....., s. 193.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 189.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 192.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 194.; Mały Rocznik Statystyczny 2006....., s. 190.

W latach 2008-2012 wyniki analizy korelacji Pearsona wskazują ponadto, że pomiędzy realnym tempem zmian PKB i realnym tempem zmian poszczególnych kategorii

wydatków konsumpcyjnych obserwowano generalnie nikle i słabe związki z nielicznymi wyjątkami (tabela 25A). Do wyjątków tych należą: współzależność tempa zmian PKB oraz wydatków na żywność i napoje alkoholowe ($r=0,189$ i $p<0,05$), transport ($r=0,319$ i $p<0,01$), łączność ($r=0,221$ i $p<0,05$) oraz rekreację i kulturę ($r=0,382$ i $p<0,01$). Ten stan rzeczy potwierdzają zbliżone wyniki istotnej statystycznie analizy korelacji z zastosowaniem współczynnika korelacji Spearmana z wyłączeniem związku PKB oraz wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, który jak wynika z analizy korelacji Spearmana, nie istnieje ($r_s=0,091$ i $p>0,05$). Otrzymane w tej sytuacji wyniki korelacji Pearsona praktycznie tożsame z wynikami korelacji Spearmana, teoretycznie uznać można zatem za istotne statystyczne z wyłączeniem związku PKB oraz wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe.

W odniesieniu do współzależności tempa zmian PKB i tempa zmian wydatków przeznaczanych na poszczególne cele konsumpcyjne w gospodarstwach domowych Polsce w latach 2005-2007 (tabela 25A), czyli w okresie przed kryzysem gospodarczym na świecie, wyniki analizy korelacji Pearsona i Spearmana także świadczą, że zależności te są nikłe i słabe. Test Spearmana dodatkowo potwierdza, że nie są one istotne statystycznie. Jedynym przypadkiem istotnie statystycznego dodatniego, ale słabego związku, jest związek tempa zmian PKB i tempa zmian wydatków na odzież i obuwie ($r_s=0,296$ i $p<0,05$).

Jeżeli przeanalizować by kształtowanie się zmian wydatków konsumpcyjnych na tle zmian PKB w latach 2005-2012 (wykres 5.2), to zauważyć można że zmiany wydatków generalnie wykazują zdecydowanie większe tempo aniżeli tempo zmian PKB. Wraz z rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie widać, że tempo zmian PKB w Polsce wyraźnie uległo spowolnieniu. Jako, że analiza korelacji Pearsona wykazała istnienie dodatniego, ale słabego związku zmian tempa PKB ze zmianami tempa wydatków na łączność oraz żywność i napoje alkoholowe, a także umiarkowanego dodatniego związku z wydatkami na transport oraz rekreację i kulturę, można powiedzieć, że w latach 2008-2012:

- tendencje zmian PKB wykazywały słabe podobieństwo ze zmianami wydatków na łączność oraz żywność i napoje alkoholowe;
- tendencje zmian PKB wykazywały umiarkowane, ale wyraźne podobieństwo ze zmianami wydatków na transport oraz rekreację i kulturę.

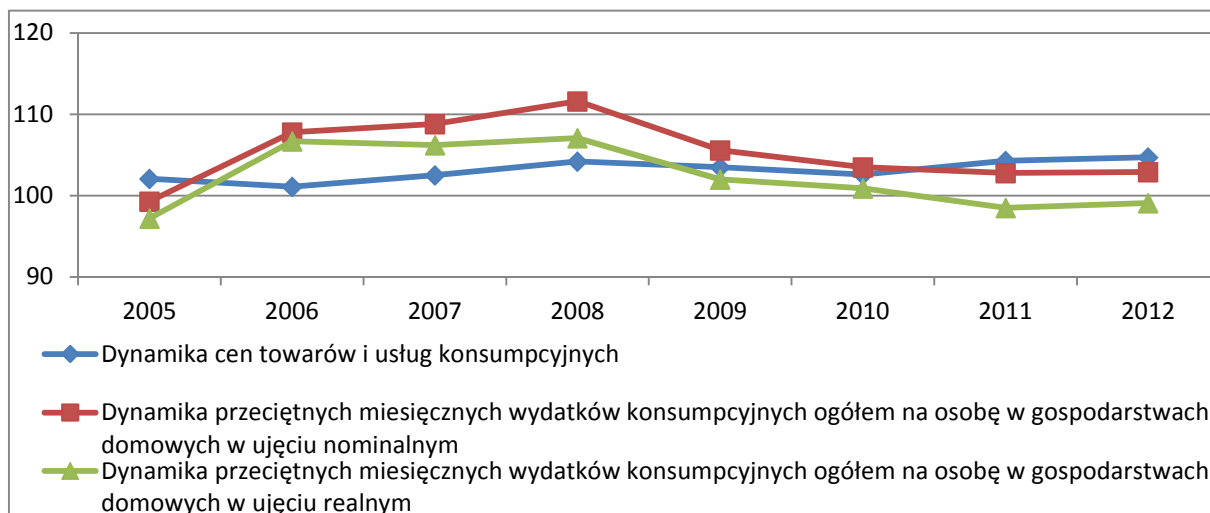
5.1.3 Zmiany cen produktów i usług konsumpcyjnych a wydatki konsumpcyjne gospodarstw

W teorii ekonomii zmiany cen nabywanych dóbr i usług są ważnym egzogenicznym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Na wydatki gospodarstw domowych wpływają nie tylko ceny bieżące, lecz także ich dynamiczne zmiany będące wynikiem prowadzonej przez państwo polityki cenowo-

dochodowej²⁷⁵. Na ogół wzrostowi cen towarzyszy spadek zakupów, czyli wydatki konsumpcyjne maleją. Natomiast spadkowi cen towarzyszy wzrost zakupów, tym samym wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych rosną. Wynika to z faktu, że wzrost cen powoduje spadek realnej wartości dochodów konsumentów i odwrotnie. Aczkolwiek przyjmuje się, że na zmiany cen mniej wrażliwe są wydatki konsumpcyjne gospodarstw wysoko zamożnych, a bardziej wrażliwe są wydatki konsumpcyjne gospodarstw nisko zamożnych, to należy pamiętać, że na rynku obserwować można także występowanie paradoksów, takich jak wspomniane już wcześniej, paradoks Giffena czy Veblena. O ile w przypadku gospodarstw dysponujących niższymi dochodami to cena przede wszystkim decyduje o koszyku nabywanych dóbr i usług, to w przypadku gospodarstw uzyskujących wyższe dochody cena ta jest ważna, ale nie najważniejsza. Przywiązywanie uwagi do ceny w odniesieniu do gospodarstw wysoko zamożnych ujawnia się przede wszystkim w dążeniu do nabywania koszyka dóbr i usług o określonej jakości po jak najniższych cenach²⁷⁶.

W powyższym kontekście należy zatem przyjąć, że ceny przekładają się na poziom i strukturę wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, tym że siła relacji tej może być diametralnie różna w przyjmowanych okresach badawczych. Kształtowanie się dynamiki wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych na tle zmian cen dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce w latach 2005-2012 przedstawia wykres 5.3.

Wykres 5.3 Dynamika wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych na tle dynamiki cen dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce w latach 2005-2012 (rok poprzedni =100%).

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Budżety gospodarstw domowych 2012 r.*..., s. 203.; *Ceny w gospodarce narodowej w 2012 r.*..., s. 37.; *Ceny w gospodarce narodowej w 2008 r.*..., s. 69.; *Mały Rocznik Statystyczny 2012*..., s. 195.; *Mały Rocznik Statystyczny 2011*..., s. 193.; *Mały Rocznik Statystyczny 2009*..., s. 189.; *Mały Rocznik Statystyczny 2008*..., s. 192.; *Mały Rocznik Statystyczny 2007*..., s. 194.; *Mały Rocznik Statystyczny 2006*..., s. 190.

²⁷⁵ U. Grzega, Czynniki ekonomiczne determinujące zachowania konsumentów [w:] Konsument i jego zachowania ..., op. cit. s. 115.

²⁷⁶ U. Grzega, Cena jako determinanta poziomu życia. Zmiany cen dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce i UE w latach 2004-2014, *Studia i Prace WNEiZ US*, nr 43/2, 2016, s. 74-75.

Z wykresu 5.3 wynika, że przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie tj. od 2005 roku, wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych zarówno w ujęciu nominalnym, jaki realnym rosły szybciej aniżeli ceny dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce. Natomiast po roku 2008, czyli już po rozpoczęciu się globalnego kryzysu gospodarczego, obserwować można zmianę tej tendencji. O ile w latach 2009-2010 tempo wzrostu cen było nieznacznie mniejsze od tempa wzrostu nominalnych wydatków konsumpcyjnych, o tyle w latach 2011-2012 tempo wzrostu cen było nieznacznie większe od tempa wzrostu wydatków konsumpcyjnych. W odniesieniu natomiast do tempa zmian realnych wydatków konsumpcyjnych ogółem zauważyć można, że było ono mniejsze od nominalnych wydatków konsumpcyjnych. Obok innych czynników, tempo zmian inflacji mogło przyczynić się więc w pewnym stopniu do ograniczenia wydatków konsumpcyjnych ogółem gospodarstw domowych, których realne tempo zmian było zauważalnie bardziej niekorzystne w porównaniu z nominalnym. W tym kontekście badaniu z wykorzystaniem analizy korelacji został poddany związek tempa zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych z tempem zmian cen dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce w okresie przedkryzysowym tj. w latach 2005-2007 i kryzysowym tj. w latach 2008-2012 (tabela 26A).

Jak wynika z analizy korelacji w badanym okresie kryzysowym na świecie tj. w latach 2008-2012, tempo zmian cen produktów dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce było dodatnio w sposób słaby skorelowane ze tempem zmian wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych. Współczynnik Pearsona wyniósł $r=0,289$ i byłby istotny statystycznie ($p<0,01$) gdyby badane zmienne miały dwuwymiarowy rozkład normalny. Aczkolwiek w tej sytuacji wartość współczynnika Spearmana ($r_s=0,268$) jest nieco mniejszy od współczynnika Pearsona, to pokazuje, że relacja tempa zmian cen dóbr i usług konsumpcyjnych z tempa zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych jest istotna statystycznie ($p<0,01$). Oznacza to, że rosnącemu tempu zmian cen dóbr i usług konsumpcyjnych towarzyszył w słabym stopniu wzrost tempa zmian wydatków gospodarstw domowych i odwrotnie (tabela 26A).

Przed globalnym kryzysem tj. w latach 2005-2007, na podstawie wartości współczynnika korelacji Pearsona wynoszącego $r=0,058$, można powiedzieć, że związek pomiędzy tempem zmian cen dóbr i usług konsumpcyjnych a tempem zmian wydatków konsumpcyjnych ogółem gospodarstw domowych praktycznie nie istniał w tym czasie w Polsce. Współczynnik Spearmana wyniósł natomiast $r_s=0,004$, a jego poziom istotności ($p=0,490$) potwierdza, że brak związku pomiędzy zmiennymi nie jest istotny statystycznie. Gdyby badane zmienne miały rozkład normalny takie same stwierdzenie wysunąć można także w przypadku otrzymanej wartości współczynnika Pearsona (tabela 26A). Równie dobrze taki stan rzeczy uznać można w tej sytuacji za dzieło przypadku.

Na podstawie wartości współczynników korelacji powiedzieć można także stwierdzić, że po rozpoczęciu się kryzysu globalnego na świecie, w latach 2008-2012 w Polsce, związki tempa zmian cen dóbr i usług konsumpcyjnych oraz znacznej części tempa zmian kategorii wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych były bardzo słabe i w bardzo nikły sposób skorelowane ze sobą (tabela 26A). Do wydatków tych należą wydatki na napoje alkoholowe i tytoń ($r=0,128$), odzież i obuwanie ($r=-0,073$), użytkowanie mieszkania i nośniki energii ($r=0,034$), wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego ($r=0,047$), łączność ($r=0,136$), edukacja ($r=-0,032$), restauracje i hotele ($r=0,008$) oraz inne towary i usługi konsumpcyjne ($r=0,189$). Podobne wyniki otrzymano w analizie korelacji Spearmana, gdzie poziom istotności ($p>0,05$), wskazuje na brak istotności statystycznej badanych relacji związków. W tej sytuacji gdyby badane zmienne miały rozkład normalny analogiczny wniosek można sformułować w analizie korelacji Pearsona.

W okresie kryzysowym o istnieniu widocznego związku można mówić jedynie w przypadku zmian inflacji i takich kategorii wydatków jak wydatki na zdrowie, transport oraz rekreację i kulturę. Współczynnik r w tej sytuacji wyniósł odpowiednio: 0,338; 0,247 i 0,293. Wartości współczynnika Spearmana były zbliżone do Pearsona, a poziom istotności ($p<0,01$) wskazywał na istotność statystyczną obserwowanych związków zmiennych (tabela 26A). Gdyby zmienne te miały rozkład normalny wyniki analizy korelacji Pearsona także można byłoby uznać za istotne statystycznie ($p<0,01$). Oznacza to, że wraz ze rosnącym tempem zmian cen, w umiarkowanym stopniu rosło tempo zmian wydatków na zdrowie i odwrotnie - oraz w słabym stopniu rosło tempo zmian wydatków na transport, rekreację i kulturę i odwrotnie.

Z kolei w okresie przedkryzysowym w Polsce tj. w latach 2005-2007 najmocniejszy związek obserwowano pomiędzy tempem zmian cen i tempem zmian wydatków na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego. Zmienne te były ujemnie i wysoko skorelowane ($r=-0,536$; $r_s=-0,506$). Wraz ze wzrostem tempa zmian cen, malało więc tempo zmian wydatków na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego i odwrotnie (tabela 26A).

Związki o umiarkowanej sile wystąpiły natomiast w przypadku tempa zmian inflacji oraz wydatków na rekreację i kulturę ($r=0,330$; $r_s=0,340$), a także wydatków na restauracje i hotele ($r=-0,320$; $r_s=-0,307$). Wraz ze wzrostem tempa zmian inflacji, rosło zatem tempo zmian wydatków na rekreację i kulturę i odwrotnie. Natomiast wzrostowi tempa zmian inflacji towarzyszyło malejące tempo zmian wydatków na restauracje i hotele i odwrotnie. Jako, że wyniki korelacji Pearsona i Spearmana oraz poziom istotności są zbieżne, a korelacja Spearmana potwierdza istotność statystyczną badanych w tej sytuacji związków, można przypuszczać, że wyniki korelacji Pearsona są istotne statystycznie, pomimo braku posiadania przez zmienne dwuwymiarowego rozkładu normalnego (tabela 26A).

W odniesieniu do relacji pomiędzy tempem zmian inflacji i tempem zmian pozostałych rodzajów wydatków gospodarstw domowych obserwowano zaś bardzo nikłe i bardzo słabe zależności liniowe. Wyniki analiz korelacji Persona i Spearmana są porównywalne i wskazują na brak istotności statystycznej związków pomiędzy tymi zmiennymi (tabela 26A). O ile brak istotności statystycznej wyników w analizie Spearmana jest możliwy do potwierdzenia, o tyle w analizie Persona byłby możliwy, jeżeli zmienne posiadałyby dwuwymiarowy rozkład normalny. Przy bardzo niskich wartościach współczynników korelacji zbliżonych mocno do zera, należy zauważyć, że w praktyce związki te w tym czasie mogły nie istnieć.

Badając związek zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych i zmian cen w Polsce, stwierdzić można, że w okresie kryzysowym tj. w latach 2008-2012, zmianom cen nie towarzyszyły aż tak bardzo głębokie zmiany wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Niemniej jednak zauważyć można, że o ile w okresie przedkryzysowym tj. w latach 2005-2007, nie stwierdzono praktycznie zależności pomiędzy zmianami cen i zmianami wydatków konsumpcyjnych, o tyle w okresie kryzysowym taka zależność, aczkolwiek słaba wystąpiła. Może to wskazywać na fakt, że wraz z rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie zmiany wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych stały się bardziej wrażliwe na zmiany cen w Polsce. Zmiany cen, nie odegrały jednak prawdopodobnie znaczącej roli w kształtowaniu się wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie.

W powyższym kontekście należy mieć na uwadze, że wzrost cen dóbr i usług konsumpcyjnych, nawet niewielki, zmusza konsumentów, jeżeli chcą oni utrzymać dotychczasowy poziom konsumpcji, do ponoszenia dodatkowych wydatków. Dynamiczny wzrost cen powoduje bowiem, że wartość realna siły nabywczej konsumenta zmniejsza się przy słabo rosnącym dochodzie.

Korzystniejsza dla konsumenta jest oczywiście sytuacja, kiedy tempo wzrostu cen jest niewielkie i wykazuje tendencję spadkową. Wtedy rośnie siła nabywcza konsumenta i wydawać może on więcej, a wydatki realne zbliżone są bardziej do nominalnych. Sytuację taką obserwować można było w Polsce kilka lat przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie tj. w latach 2005-2007.

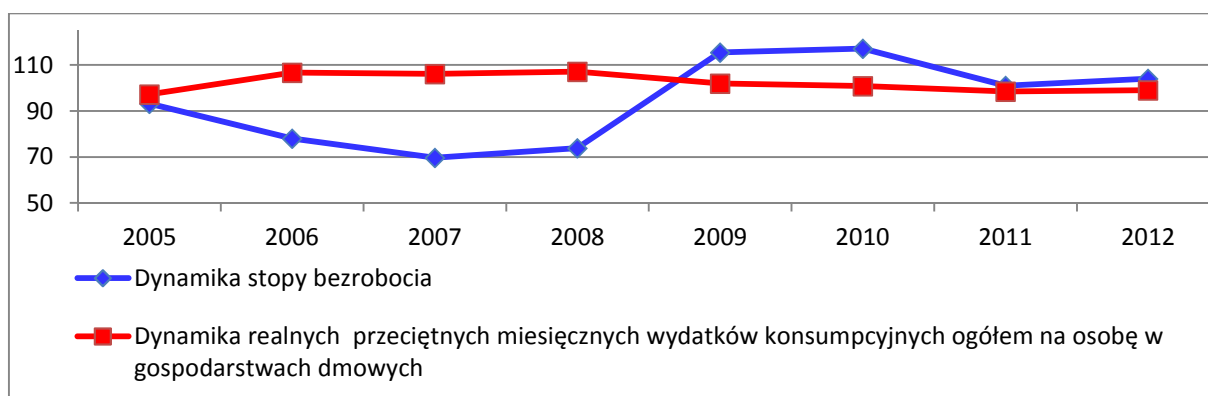
5.1.4 Bezrobocie a wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych

Jak wynika z przeprowadzonych dotąd rozważań wraz z rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie tj. od 2008 roku w Polsce nastąpiło zauważalne pogorszenie sytuacji na rynku pracy. Widocznym tego przejawem jest m.in. wzrost stopy bezrobocia i

oraz spadek tempa wzrostu przeciętnego wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej. Stopa bezrobocia należy do jednych z podstawowych wielkości charakteryzujących sytuację na rynku pracy.

Analiza realnej dynamiki wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na tle realnej dynamiki stopy bezrobocia w Polsce w latach 2005-2012 (wykres 5.4) pokazuje, że przed rokiem 2008 w przypadku realnej dynamiki wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na tle realnej dynamiki spadku stopy bezrobocia obserwowano znacznie bardziej pozytywne tendencje aniżeli po roku 2008. Podczas gdy w latach 2005-2007 wydatki konsumpcyjne konsumentów wyraźnie rosły a bezrobocie spadało, to w latach 2008-2012 relacja tendencji tych nie była już tak optymistyczna. Nastąpiło nie tylko zbliżenie poziomu dynamiki, ale także kierunki zmian zmiennych stały się bardziej podobne do siebie.

Wykres 5.4. Dynamika realnych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na tle dynamiki stopy bezrobocia w Polsce w latach 2005-2012 (w %).

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s. 203.; Mały Rocznik Statystyczny 2013....., s. 163.; Mały Rocznik Statystyczny 2012....., s. 195.; Mały Rocznik Statystyczny 2011....., s. 193.; Mały Rocznik Statystyczny 2010....., s. 155.; Mały Rocznik Statystyczny 2009....., s. 189.; Mały Rocznik Statystyczny 2008....., s. 153 i 192.; Mały Rocznik Statystyczny 2007....., s. 194.; Mały Rocznik Statystyczny 2006....., s. 190.; Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 334.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 338.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 324.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 312.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 310.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 434.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 452, Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 458.

W kontekście analizy wykresu 5.4 warto zastanowić się nad tym, czy istnieje związek pomiędzy wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych, a stopą bezrobocia? A jeżeli tak, to jak silny jest ten związek?

Z przeprowadzonej analizy korelacji Persona wynika, że zmiany wydatków konsumpcyjnych wykazują istnienie związku ze zmianami stopy bezrobocia w Polsce. Potwierdzają to również istotne statystycznie zbliżone wyniki analizy korelacji Spearmana (tabela 27A i 28A).

W latach 2008-2012 obserwować można ujemną umiarkowaną zależność pomiędzy stopą bezrobocia i realnym poziomem wydatków konsumpcyjnych w polskich gospodarstwach domowych. Podczas gdy dla w latach 2008-2012 współczynnik korelacji

Pearsona wyniósł $r=-0,396$ a, w latach 2005-2007 wyniósł $r=-0,439$. Gdyby badane zmienne miały w tej sytuacji rozkład zbliżony do normalnego związku te byłyby istotne statystycznie ($p<0,01$). Porównywalny, aczkolwiek słabszy wynik istotny statystycznie ($p<0,01$) pokazuje współczynnik korelacji Spearmana, gdzie dla lat 2008-2012 wyniósł $r_s=-0,313$, a dla lat 2005-2007 wyniósł $r_s=-0,432$ (tabela 27A). Oznacza to, że w obu okresach tj. w latach 2005-2007 i 2008-2012, wraz ze wzrostem stopy bezrobocia, gospodarstwa domowe ograniczały wydatki konsumpcyjne, przy czym po rozpoczęciu kryzysu na świecie w Polsce zależność to była nieznacznie słabsza, aniżeli przed tym wydarzeniem.

Ujemna zależność występuje także pomiędzy tempem zmian stopy bezrobocia i tempem zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce. Zarówno w latach 2005-2007, jaki i 2008-2012 odnotowano występowanie wysokiej korelacji pomiędzy tymi zmiennymi (tabela 28A). Współczynnik korelacji dla okresów tych wyniósł odpowiednio $r=-0,632$ ($p<0,01$) i $r=-0,530$ ($p<0,01$). Istotny statystycznie ($p<0,01$) wynik analizy korelacji Spearmana również wskazał na istnienie zarówno przed kryzysem, jak i po rozpoczęciu się kryzysu na świecie, ujemnego wysokiego związku pomiędzy tymi zmiennymi. Analiza współczynnika korelacji Spearmana pokazuje jednak, że pomiędzy zmiennymi w latach 2005-2007 istniała wysoka ujemna ($r_s=-0,586$), a w latach 2008-2012 ujemna umiarkowana, ale wyraźna zależność korelacyjna ($r_s=-0,382$).

Jak wynika z analizy korelacji Pearsona, nie w każdym przypadku poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych, można mówić o istnieniu związku ze stopą bezrobocia w Polsce, zarówno przed kryzysem, jak i po rozpoczęciu się kryzysu na świecie.

W okresie kryzysowym tj. w latach 2008-2012 analiza korelacji Pearsona wykazała istnienie ujemnych, przeważnie słabych ($0,1\leq r<0,3$) i umiarkowanych ($0,3\leq r<0,5$), ale wyraźnych zależności pomiędzy stopą bezrobocia i poszczególnymi rodzajami wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w Polsce. Zbliżone wyniki istotne statystycznie na poziomie istotności $p<0,01$ uzyskano w analizie korelacji Spearmana (tabela 27A). W tym kontekście należy zaznaczyć, że gdyby zmienne miały dwuwymiarowe rozkłady normalne wyniki korelacji Pearsona byłyby także istotne statystycznie na poziomie $p<0,01$. Jedynym wyjątkiem gdzie zaobserwowano znaczne rozbieżności w wartościach współczynników korelacji Pearsona i Spearmana to zależność stopy bezrobocia i wydatków na odzież i obuwie ($r=-0,198$ i $r_s=-0,446$).

Jak wskazuje wartość współczynnika korelacji Pearsona, najsilniejszy ujemny związek w badanym okresie kryzysowym wystąpił pomiędzy stopą bezrobocia i wydatkami na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego ($r=-0,566$). Umiarkowany, ale wyraźny związek korelacyjny obserwowano pomiędzy stopą bezrobocia i wydatkami na łączność ($r=-0,486$), transport ($r=-0,432$), edukację ($r=-0,368$), rekreację i kulturę ($r=-0,363$) oraz na inne

towary i usługi konsumpcyjne ($r=-0,356$). Natomiast słaby związek wystąpił pomiędzy stopą bezrobocia i wydatkami na zdrowie ($r=-0,270$), żywność i napoje alkoholowe ($r=-0,232$) oraz napoje alkoholowe i tytoń ($r=-0,221$). Oznacza to, że poziom stopy bezrobocia był:

- w silnym stopniu niezharmonizowany z poziomem wydatków na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, a tendencje zmian zmiennych w wysokim stopniu niepodobne do siebie;
- w umiarkowanym stopniu niezharmonizowany z poziomem wydatków na łączność, transport, edukację, rekreację i kulturę oraz na inne towary i usługi konsumpcyjne, a tendencje zmian zmiennych w umiarkowanym stopniu niepodobne do siebie;
- w słabym stopniu niezharmonizowany z poziomem wydatków na zdrowie, żywność i napoje alkoholowe oraz napoje alkoholowe i tytoń, a tendencje zmian zmiennych w słabym stopniu niepodobne do siebie.

Przed kryzysem tj. w latach 2005-2007 analiza korelacji wykazała natomiast bardzo niskie i słabe istnienie zależności pomiędzy stopą bezrobocia i wydatkami na: napoje alkoholowe i tytoń, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz restauracje i hotele (tabela 76A). Jeżeli zmienne miałyby rozkład normalny, związki te byłyby nie istotne statystycznie ($p>0,01$). Względnie zbieżne z tymi wynikami są wyniki analizy korelacji Spearmana, które potwierdzają, że badane związki są nieistotne statycznie. W przypadku zależności stopy bezrobocia i pozostałych kategorii wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych wyniki analizy korelacji Pearsona i Spearmana są porównywalne. W przypadku Spearmana można potwierdzić istotność statyczną istniejących związków na poziomie $p<0,01$. Taki poziom istotności statystycznej wyników korelacji Pearsona pokazują także obliczenia w programie SPSS, aczkolwiek z uwagi na brak normalnego dwuwymiarowego rozkładu zmiennych nie można potwierdzić tej istotności statystycznej. Na podstawie podobnych wyników analizy korelacji Spearmana, można natomiast przyjąć, że związki te są prawdopodobnie istotne statystycznie.

I tak w latach 2005-2007 najsilniejszy ujemny związek korelacyjny stopa bezrobocia miała z wydatkami na odzież i obuwie ($r=-0,668$). oraz wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego ($r=-0,541$). Oznacza, że tendencje zmian zmiennych były w wysokim stopniu ze sobą niezharmonizowane. Spadkowi stopy bezrobocia towarzyszył wzrost wydatków na odzież i obuwie oraz wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego i odwrotnie. W stopniu umiarkowanym, ale wyraźnym ($0,3\leq r<0,5$) były ze sobą ujemnie skorelowane: stopa bezrobocia i wydatki na: żywność i napoje bezalkoholowe, zdrowie, transport, rekreację i kulturę, edukację oraz inne towary i usługi konsumpcyjne (tabela 27A).

W latach 2005-2007 i 2008-2012 w związku ze sobą pozostawały również tempo zmian stopy bezrobocia i tempo zmian większości badanych kategorii wydatków

konsumpcyjnych (tabela 28A). W latach 2005-2007 ze zmianami tempa stopy bezrobocia w Polsce najbardziej związane ujemnie były zmiany tempa wydatków na żywność i napoje alkoholowe, a w dalszej kolejności wydatki na odzież i obuwie, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego oraz inne towary i usługi konsumpcyjne ($0,5 \leq r < 0,7$). Pomiedzy tempem zmian stopy bezrobocia i tempem zmian wydatków na napoje alkoholowe i tytoń, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz edukację obserwowano zaś zależność umiarkowaną ($0,3 \leq r < 0,5$). W przypadku natomiast tempa zmian stopy bezrobocia i tempa zmian wydatków gospodarstw domowych na restauracje i hotele obserwowano nikłą dodatnią zależność ($r > 0,1$). Jeżeli badane zmienne miałyby rozkład normalny to wskazane zależności byłyby istotne statystycznie ($p < 0,01$), z wyjątkiem ostatniego rozpatrywanego przypadku, który byłby nieistotny statystycznie ($p > 0,05$). Wskazuje na to istotność statystyczna wyników analizy korelacji Spearmana, w której jednak otrzymane wartości współczynnika korelacji są słabsze. Co interesujące dodatni silny związek odnotowano w przypadku tempa zmian stopy bezrobocia i wydatków na łączność ($r = 0,563$). O ile zatem, w tym ostatnim przypadku wraz z rosnącym tempem stopy bezrobocia, rosło tempo zmian wydatków na łączność i odwrotnie, w pozostałych przypadkach wzrostowi tempa stopy bezrobocia towarzyszył spadek tempa zmian pozostałych kategorii wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych i odwrotnie.

W latach 2008-2012 najbardziej na zmiany tempa stopy bezrobocia reagowały wydatki gospodarstw domowych na transport ($r = -0,482$). W stopniu słabszym, ale nadal umiarkowanym ze zmianami tempa stopy bezrobocia związane były wydatki na żywność i napoje alkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, rekreację i kulturę oraz inne towary i usługi konsumpcyjne ($0,3 \leq r < 0,5$). Słaby związek wystąpił zaś w przypadku tempa zmian stopy bezrobocia i wydatków na odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność ($0,1 \leq r < 0,3$). Praktyczny brak związku odnotowano pomiędzy tempem zmian stopy bezrobocia i wydatków na napoje alkoholowe i tytoń ($r = 0,054$), zdrowie ($r = 0,097$) oraz restauracje i hotele ($r = 0,037$). Wartości współczynników korelacji Persony są w tym przypadku porównywalne z wartościami współczynników korelacji Spearmana. Gdyby zmienne miały rozkład normalny, związki te w stopniu silnym, umiarkowanym i słabym byłyby istotne statystycznie na poziomie $p < 0,01$. Wyjątek stanowiłby związek tempa zmian stopy bezrobocia i wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, który byłby istotny statystycznie na poziomie $p < 0,05$. Natomiast związki mające wartość współczynnika korelacji Persony bardzo zbliżone do 0, byłyby nieistotne statystycznie ($p < 0,05$). Istotność statystyczna wyników korelacji Persony i Spearmana wskazana przez program SPSS jest w tej sytuacji zbieżna. Także istotność statystyczna poszczególnych związków wskazana przez program SPSS w korelacji Pearsona i Spearmana jest zbieżna, aczkolwiek w tym pierwszym ze względu na brak rozkładu normalnego badanych zmiennych, nie można jej potwierdzić.

Na podstawie przeprowadzonej analizy korelacji powiedzieć można, że rosnące bezrobocie w Polsce w warunkach kryzysu gospodarczego na świecie, nie pozostało bez wpływu na zmiany wydatków konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych. Zdawać sobie należy w tej sytuacji sprawę, że stopa bezrobocia podobnie jak tempo zmian PKB wywiera pośredni wpływ na wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych.

5.1.5 Dochody a wydatki konsumpcyjne gospodarstw

Zgodnie z teorią konsumpcji, dochody uznaje się za najważniejszy czynnik wpływający na wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych. W związku z tym zależność pomiędzy tymi dwoma zmiennymi jest jedną z ważniejszych zależności znajdujących wyraz w zachowaniu konsumentów. Przyjmuje się, że gospodarstwa domowe osiągają wyższe wskaźniki konsumpcji, gdy poziom dochodu rozporządzalnego jest wyższy. Należy jednak pamiętać, że zależność ta opiera się na perspektywach kształtowania się dochodów w długim okresie²⁷⁷.

Przeprowadzona analiza korelacji (tabela 29A), wykazała, że zarówno w latach 2005-2007, jak i 2008-2012 zmiany wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, spośród ujętych w badaniu uwarunkowań ekonomicznych, najsilniej związane były ze zmianami dochodów gospodarstw domowych ($0,9 \leq r_{xy} < 1$).

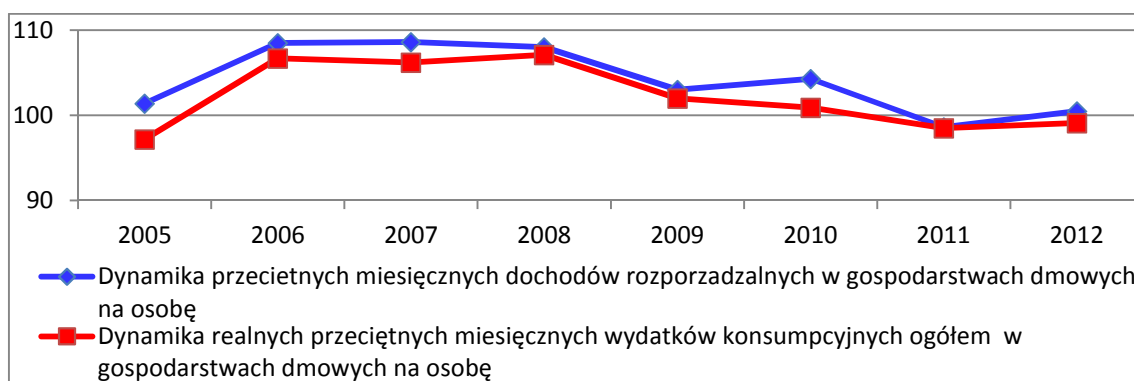
Dynamikę zmian wydatków konsumpcyjnych ogółem na tle dynamiki dochodów w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2005-2012 przedstawia wykres 5.5. Z analizy wykresu wynika, że w całym badanym okresie dynamika dochodów było wyższa od dynamiki wydatków konsumpcyjnych, chociaż począwszy od roku 2008 w odniesieniu do obu zmiennych spadała. W okresie przed kryzysem tj. w latach 2005-2007, rosła i dochodów i dynamika wydatków konsumpcyjnych. Sytuację taką obserwować można było jeszcze w roku 2008. Natomiast już w roku 2009 spadała i dynamika dochodów i dynamika wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. W kolejnych dwóch latach tj. 2010-2011 pomimo wzrostu dynamiki dochodów, dalej zmniejszała się dynamika wydatków konsumpcyjnych. Minimalna poprawa nastąpiła w roku 2012, kiedy wraz z niewielkim wzrostem dynamiki dochodu, nieznacznie wzrosła także dynamika wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych.

Z obserwowanymi na wykresie 5.5 tendencjami uzupełniają się wyniki analizy zależności poziomu wydatków konsumpcyjnych poziomu dochodów gospodarstw domowych (tabela 30A). Wartość współczynnika korelacji Persony pokazuje, że w obu badanych podokresach (2005-2007 i 2008-2012) istnieje prawie pełna dodatnia liniowa korelacja

²⁷⁷ A. Olejniczuk – Merta, Konsumpcja w Polsce [w:] Konsumpcja w innowacyjnej gospodarce, A. Olejniczuk – Merta (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2016, s.69.

między tymi zmiennymi ($(0,9 \leq r_{xy} < 1)$) istotna statystycznie ($\alpha < 0,01$). Podobnie wskazuje także wartość współczynnika korelacji Spearmana, z tym, że dla lat 2005-2007 jest to prawie pełna dodatnia zależność ($r_s = 0,910$), a dla lat 2008-2012 jest to bardzo wysoka zależność korelacyjna ($r_s = 0,873$) istotna statystycznie ($\alpha < 0,01$). Oznacza to, że rosnącemu poziomowi dochodów gospodarstw domowych towarzyszył rosnący poziom wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych, a spadkowi poziomu dochodów, spadek poziomu wydatków. O ile w latach 2005-2007 dochody rozporządzone gospodarstw domowych wyjaśniały 93,8% zmienności wydatków konsumpcyjnych, to w latach 2008-2012 było to 92%.

**Wykres 5.5 Dynamika realnych wydatków konsumpcyjnych
na tle zmian realnych dochodów gospodarstw domowych
w latach 2005-2012 (w %).**

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s. 76 i 92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s. 80 i 91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 80 i 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 72 i 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 76 i 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 62 i 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 50 i 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 51 i 62.

W badanych okresach istotna statystycznie ($\alpha < 0,01$) dodatnia, bardzo wysoka ($0,7 \leq |r_s| < 0,9$) zależność liniowa wystąpiła także pomiędzy tempem zmian realnych dochodów rozporządzalnych i tempem zmian wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych (tabela 82A). Wskazują na to wartości współczynnika korelacji Spearmana, które wyniosły $r_s = 0,847$ dla 2005-2007 i $r_s = 0,836$ dla lat 2008-2012. Współczynniki korelacji Pearsona wyniosły natomiast odpowiednio $r_{xy} = 0,810$ i $r_{xy} = 0,799$. Oznacza to, że wraz rosnącym tempem zmian realnych dochodów rozporządzalnych rosło tempo zmian wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych i odwrotnie.

Biorąc pod uwagę poszczególne kategorie wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, wartość współczynników korelacji Pearsona pokazuje, że z poziomem realnym dochodów rozporządzalnych gospodarstw domowych (tabela 81A) bardzo wysoką ($0,7 \leq |r_{xy}| < 0,9$) dodatnią zależność w latach 2008-2012 wykazywał poziom realnych wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, rekreację i kulturę, edukację, restauracje i hotele oraz inne towary i usługi konsumpcyjne. Umiarkowany, ale wyraźny ($0,5 \leq |r_{xy}| < 0,7$) dodatni

związek obserwować w tym okresie można było także w przypadku poziomu realnych dochodów gospodarstw domowych i pozostałych rodzajów realnych wydatków z wyłączeniem wydatków na odzież i obuwie, gdzie związek z dochodami był zauważalnie słabszy ($r_{xy}=0,328$).

Porównywalne wyniki uzyskano z analizy związku dochodów rozporządzalnych i poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych, z wykorzystaniem współczynnika korelacji Spearmana. Otrzymane wyniki są istotne statystycznie na poziomie $\alpha < 0,01$. Największe różnice przy zastosowaniu w tym przypadku współczynnika Pearsona i Spearmana dotyczyły analizy siły związku poziomu realnych dochodów rozporządzalnych w gospodarstwach domowych z poziomem realnych wydatków na:

- napoje alkoholowe i tytoń ($r_s = 0,821$ wobec $r_{xy} = 0,664$),
- odzież i obuwie ($r_s = 0,507$ wobec $r_{xy} = 0,328$),
- użytkowanie mieszkania i nośniki energii ($r_s = 0,728$ wobec $r_{xy} = 0,680$),
- transport ($r_s = 0,510$ wobec $r_{xy} = 0,665$),
- edukację ($r_s = 0,608$ wobec $r_{xy} = 0,738$).

Analizując współzależność poziomu realnych dochodów rozporządzalnych i poziomu wydatków przeznaczanych na poszczególne cele konsumpcyjne w gospodarstwach domowych w latach 2005-2007 i 2008-2012, zauważyć można, że kierunek zależności korelacyjnych w obu okresach jest taki sam, wyższa jest natomiast tylko siła związku zmiennych (tabela 29A). Wyższą bezwzględną wartość współczynnika korelacji zarówno Pearsona, jak i Spearmana, w okresie 2005-2007 w porównaniu z latami 2008-2012 obserwować można prawie we wszystkich związkach korelacyjnych dochodów i poszczególnych rodzajów wydatków gospodarstwa domowych, z wyłączeniem współzależności dochodów i wydatków na zdrowie oraz restauracje i hotele (wartość współczynników korelacji w tym przypadku była nieznacznie mniejsza). Otrzymane wartości współczynników korelacji Pearsona i Spearmana wskazują w tym miejscu na występowanie przeważnie bardzo wysokiej ($0,7 \leq |r_{xy}| < 0,9$; $0,7 \leq |r_s| < 0,9$) dodatniej zależności pomiędzy zmiennymi. Jedynie w odniesieniu do związku dochodów i wydatków na zdrowie oraz restauracje i hotele wystąpiła korelacja wysoka ($0,7 \leq |r_{xy}| < 0,9$; $0,7 \leq |r_s| < 0,9$). Istotność statystyczną (na poziomie $\alpha < 0,01$) korelacji Pearsona potwierdzić można tylko w przypadku związku dochodów i wydatków gospodarstw domowych na żywność i napoje bezalkoholowe, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport, rekreacje i kulturę, restauracje i hotele. Wykorzystując natomiast wartość korelacji Spearmana, powiedzieć można, że związki korelacyjne dochodów i pozostałych niewymienionych kategorii wydatków ujętych w badaniu, są również istotne statystycznie (na poziomie $\alpha < 0,01$).

W latach 2008-2012 podobne tendencje zmian obserwować można było także w przypadku tempa zmian dochodów i tempa zmian poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych (tabela 30A). Uzyskane w analizie wartości współczynników korelacji Pearsona i Spearmana były zbliżone, przy czym w tej sytuacji istotność statystyczną na poziomie $\alpha < 0,01$ badanych związków zmiennych, potwierdzić można tylko w drugim przypadku. Jedynie w odniesieniu do tempa zmian dochodów i tempa zmian wydatków na restauracje i hotele oraz edukację, są to związki istotne statystycznie na poziomie $\alpha < 0,05$. Nieistotny statystycznie jest natomiast związek tempa zmian dochodów i tempa zmian wydatków na zdrowie w gospodarstwach domowych. Z tempem zmian dochodów dodatkowo:

- bardzo wysoko korelowała dynamika wydatków na łączność ($|r_{xy}| = 0,746$; $|r_s| = 0,726$);
- wysoką i przeciętną korelację miała dynamika wydatków na odzież i obuwie ($|r_{xy}| = 0,552$; $|r_s| = 0,470$), rekreację i kulturę ($|r_{xy}| = 0,548$; $|r_s| = 0,526$), żywność i napoje bezalkoholowe ($|r_{xy}| = 0,538$; $|r_s| = 0,494$), użytkowanie mieszkania i nośniki energii ($|r_{xy}| = 0,509$; $|r_s| = 0,533$), wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego ($|r_{xy}| = 0,497$; $|r_s| = 0,492$), transport ($|r_{xy}| = 0,482$; $|r_s| = 0,373$), inne towary i usługi konsumpcyjne ($|r_{xy}| = 0,489$; $|r_s| = 0,463$);
- słabą korelację wykazała natomiast dynamika wydatków na restauracje i hotele ($|r| = 0,236$; $|r_s| = 0,231$) oraz edukację ($|r_{xy}| = 0,205$; $|r_s| = 0,185$). W tej sytuacji należy mieć na uwadze, że niskie wartości współczynników korelacji świadczyć mogą o zależności nieliniowej.

Pomimo, że tendencje dynamiki dochodów i dynamiki poszczególnych kategorii dochodów w latach 2008-2012 były podobne do siebie, to jednak zauważyć można, że w latach 2005-2007 tendencje te były bardziej do siebie podobne. Świadczą o tym uzyskane w analizie korelacji wartości współczynników Pearsona i Spearmana. Dotyczy to w szczególności obserwowanych tendencji zmian tempa dochodów i tempa wydatków na: żywność i napoje bezalkoholowe napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, zdrowie, edukację oraz inne towary i usługi konsumpcyjne. Inaczej wyglądała sytuacja w przypadku zależności tendencji w tempie zmian dochodów oraz tempie zmian wydatków na transport, łączność oraz rekreację i kulturę. Tutaj obserwowane tendencje zmian tych zmiennych były w latach 2008-2012 bardziej podobne do siebie niż w latach 2005-2007. W przypadku dynamiki dochodów i wydatków na restauracje i hotele, zarówno w okresie 2005-2007, jak i 2008-2012, były one ze sobą słabo skorelowane, a zatem ich tendencje zmian mało do siebie podobne (tabela 30A).

5.2 Skłonność do konsumpcji i oszczędzania

Gospodarstwa domowe rozdysponowując swój dochód, muszą podjąć decyzję jaką jego część przeznaczyć na konsumpcję, a jaką na oszczędności. Dochód w tym kontekście jest więc sumą wydatków przeznaczonych na konsumpcję i oszczędności. Jeżeli przy rosnącym dochodzie, większa część pieniędzy będzie przeznaczona na konsumpcję, to mniej będzie przeznaczonych na oszczędzanie. Ekonomisci mówią wtedy o skłonności do konsumpcji i oszczędzania. W tym miejscu należy przypomnieć, że zgodnie z teorią dochodu absolutnego J.M. Keynesa powszechnie przyjmuje się, że wraz ze wzrostem dochodów, skłonność do konsumpcji maleje, a rośnie skłonność do oszczędzania.

J.M. Keynes co już zostało nadmienione w pierwszym rozdziale niniejszej pracy, jako pierwszy rozróżnił przeciętną i krańcową skłonność do konsumpcji. Przeciętna skłonność do konsumpcji (z pol. PSK i z ang. ACP) jest stosunkiem wydatków przeznaczonych na konsumpcję do całego dochodu osiągniętego w danym okresie czasu, najczęściej w ciągu roku. Natomiast krańcowa skłonność do konsumpcji (z pol. KSK i z ang. MCP) określa przyrost wydatków konsumpcyjnych do przyrostu całego dochodu w danym okresie czasu. Analogicznie przyjąć więc można, że przeciętna skłonność do oszczędzania (z pol. PSO i z ang. ASP) jest stosunkiem wydatków przeznaczonych na oszczędzanie do całego dochodu osiągniętego w danym okresie czasu, a krańcowa skłonność do oszczędzania (z pol. KSO i z ang. MSP) jest stosunkiem przyrostu oszczędzania do przyrostu całego dochodu w danym okresie czasu. Zależność ta występuje w okresach długich, a w okresach krótkich poziom skłonności do konsumpcji i oszczędzania utrzymuje się zazwyczaj na stałym poziomie²⁷⁸.

W analizie skłonności do konsumpcji i oszczędzania wykorzystano dane GUS dla Polski w układzie wojewódzkim za lata 2005-2012 obejmujące przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne i przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny gospodarstw domowych w przeliczeniu na 1 os. w ujęciu realnym.

5.2.1. Przeciętna skłonność do konsumpcji i oszczędzania

Skłonność do konsumpcji i oszczędzania ewoluuje wraz ze zmianami zachodzącymi w dochodach i wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Kształtowanie się przeciętnej skłonności polskich konsumentów do konsumpcji i oszczędzania w latach 2005-2012 przedstawia tabela 5.3.

²⁷⁸ Cz. Bywalec, Konsumpcja a rozwój społeczny ..., op. cit., s. 118-119.

**Tabela 5.3 Przeciętną skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji
i oszczędzania w Polsce według województw w latach 2005-2012.**

Rok		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	PSK	0,936	0,929	0,932	0,915	0,890	0,815	0,815	0,782
	PSO	0,064	0,071	0,068	0,085	0,110	0,185	0,185	0,218
woj. dolnośląskie	PSK	0,865	0,855	0,863	0,821	0,809	0,786	0,787	0,793
	PSO	0,135	0,145	0,137	0,179	0,191	0,214	0,213	0,207
woj. kujawsko-pomorskie	PSK	0,871	0,839	0,787	0,808	0,827	0,765	0,800	0,796
	PSO	0,129	0,161	0,213	0,192	0,173	0,235	0,200	0,204
woj. lubelskie	PSK	0,885	0,880	0,840	0,870	0,857	0,794	0,789	0,822
	PSO	0,115	0,120	0,160	0,130	0,143	0,206	0,211	0,178
woj. lubuskie	PSK	0,989	0,881	0,857	0,840	0,808	0,804	0,785	0,777
	PSO	0,011	0,119	0,143	0,160	0,192	0,196	0,215	0,223
woj. łódzkie	PSK	0,910	0,876	0,880	0,867	0,850	0,833	0,821	0,813
	PSO	0,090	0,124	0,120	0,133	0,150	0,167	0,179	0,187
woj. małopolskie	PSK	0,886	0,886	0,864	0,854	0,831	0,823	0,822	0,805
	PSO	0,114	0,114	0,136	0,146	0,169	0,177	0,178	0,195
woj. mazowieckie	PSK	0,836	0,824	0,802	0,821	0,820	0,772	0,773	0,754
	PSO	0,164	0,176	0,198	0,179	0,180	0,228	0,227	0,246
woj. opolskie	PSK	0,921	0,905	0,880	0,887	0,882	0,864	0,838	0,784
	PSO	0,079	0,095	0,120	0,113	0,118	0,136	0,162	0,216
woj. podkarpackie	PSK	0,906	0,917	0,896	0,889	0,892	0,858	0,860	0,840
	PSO	0,094	0,083	0,104	0,111	0,108	0,142	0,140	0,160
woj. podlaskie	PSK	0,851	0,824	0,791	0,823	0,769	0,738	0,708	0,720
	PSO	0,149	0,176	0,209	0,177	0,231	0,262	0,292	0,280
woj. pomorskie	PSK	0,836	0,829	0,803	0,803	0,807	0,769	0,790	0,759
	PSO	0,164	0,171	0,197	0,197	0,193	0,231	0,210	0,241
woj. śląskie	PSK	0,852	0,855	0,842	0,815	0,820	0,819	0,815	0,822
	PSO	0,148	0,145	0,158	0,185	0,180	0,181	0,185	0,178
woj. świętokrzyskie	PSK	0,895	0,837	0,846	0,822	0,814	0,781	0,769	0,755
	PSO	0,105	0,163	0,154	0,178	0,186	0,219	0,231	0,245
woj. warmińsko-mazurskie	PSK	0,793	0,783	0,786	0,737	0,704	0,727	0,745	0,762
	PSO	0,207	0,217	0,214	0,263	0,296	0,273	0,255	0,238
woj. wielkopolskie	PSK	0,866	0,833	0,816	0,794	0,771	0,770	0,777	0,778
	PSO	0,134	0,167	0,184	0,206	0,229	0,230	0,223	0,222
woj. zachodnio-pomorskie	PSK	0,843	0,868	0,848	0,798	0,794	0,771	0,758	0,785
	PSO	0,157	0,132	0,152	0,202	0,206	0,229	0,242	0,215

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 329 i 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 342 i 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 329-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 317-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 314-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 339-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-44 i 461.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 463 i 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 459 i 463-464.

\

Z analizy tabeli 5.3 wynika, że w Polsce w badanym okresie zaznacza się spadkowa tendencja przeciętnej skłonności do konsumpcji i wzrostowa tendencja przeciętnej skłonności do oszczędzania. O ile w latach 2005-2007 wartość obu wskaźników wykazywała słabe tempo zmian to w latach 2008-2012 tempo zmian zauważalnie wzrosło. W roku 2012 przeciętna skłonność Polaków do konsumpcji wyniosła 78,2% i była mniejsza o 15,4 punktu procentowego w porównaniu z rokiem 2005 i o 13,3 punktu procentowego w porównaniu z rokiem 2008, w którym rozpoczął się kryzys gospodarczy na świecie. Krańcowa skłonność do oszczędzania w polskich gospodarstwach domowych w 2012 roku wyniosła natomiast 21,8% i była o 15,4 punktu procentowego większa w porównaniu z rokiem 2005 i o 13,3 punktu procentowego większa w stosunku do 2008 roku.

W połowie województw Polski w latach 2005-2012 obserwować można było analogiczną tendencję zmian przeciętnej skłonności konsumpcji i oszczędzania, jak na poziomie krajowym. Do województw tych zaliczamy: lubuskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie, opolskie, podkarpackie, pomorskie i świętokrzyskie. W pozostałych województwach pomimo, że w latach 2005-2007 występowała tendencja spadkowa PSK i wzrostową PSO, to w latach 2008-2012 obserwować można było przeplatanie się nieznacznego wzrostu i spadku analizowanych wskaźników. I tak największe zmiany w przeciętnej skłonności do konsumpcji i oszczędzania obserwowano w:

- woj. lubuskim, gdzie w roku 2012 najbardziej zmalała PSK i zarazem najbardziej wzrosła PSO, bo aż o 21,2 punktu procentowego w stosunku do roku 2005 i o 6 punktów procentowych w stosunku do 2008 roku;
- woj. warmińsko-mazurskim, gdzie 2012 najmniej wzrosła PSK i najmniej tym samym wzrosło PSO, bo tylko o 3,1 punktu procentowego w porównaniu z rokiem 2005 i o 2 punkty procentowe w stosunku do roku 2008.

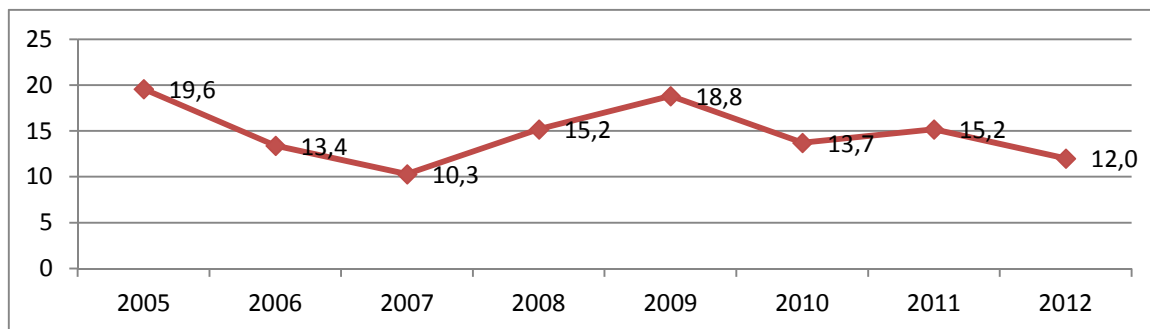
W poszczególnych latach okresu badawczego w znacznej części województw przeciętna skłonność do konsumpcji była niższa od średniej krajowej, a tym samym przeciętna skłonność do oszczędzania była wyższa do średniej krajowej. Wyjątki, gdzie odnotowano wskaźniki wyższe od średniej krajowej wystąpiły w:

- 2005 roku województwie lubuskim (PSK wyniosła 98,9% wobec średniej krajowej wynoszącej 93,6%),
- 2010 roku województwie łódzkim (PSK wyniosła 83,3% wobec średniej krajowej wynoszącej 81,5%),
- 2011 roku województwach łódzkim, małopolskim i podkarpackim (PSK w województwach tych wyniosła odpowiednio 82,1%; 82,2% i 86,0% wobec średniej krajowej wynoszącej 81,5%),

- 2012 roku województwach łódzkim, małopolskim podkarpackim, śląskim i zachodnio-pomorskim (PSK w województwach tych wyniosła odpowiednio 81,3%; 80,5%; 84,0% i 78,5% wobec średniej krajowej wynoszącej 78,2%).

W kontekście tym zauważyć można, że na koniec okresu badawczego wzrosła liczba województw w Polsce, w których przeciętna skłonność do konsumpcji była wyższa od średniej krajowej. Jednocześnie stwierdzić można, że na koniec okresu badawczego wzrosła także liczba województw, w których średnia skłonność do konsumpcji wahała się w przedziale 70-80%. Trend wzrostowy w tym zakresie w Polsce obserwować można było od 2007, kiedy pojawiły się już pierwsze przesłanki kryzysu gospodarczego na świecie. Tendencja ta najbardziej widoczna była w takich województwach jak: podlaskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodnio-pomorskie. Jedynymi przypadkami, gdzie w badanym okresie PSK nie spadła poniżej 80% były województwa: łódzkie, małopolskie, podkarpackie i śląskie. Co interesujące poziom skłonności do konsumpcji i oszczędzania w poszczególnych województwach na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku był znacznie bardziej do siebie zbliżony aniżeli na początku okresu badawczego tj. w 2005, ale nie aż tak jak w 2007 roku, aczkolwiek był porównywalny. Świadczą o tym różnice pomiędzy skrajnymi wartościami wskaźników PSK i PSO województw w Polsce obserwowane w latach 2005-2012 (wykres 5.6).

Wykres 5.6 Kształtowanie się różnic pomiędzy skrajnymi wartościami wskaźników skłonności do konsumpcji i oszczędzania województw w Polsce w latach 2005-2012 (w punktach procentowych).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013.....s. 329 i 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 342 i 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 329-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 317-319.;Rocznik Statystyczny Województw 2009.....s. 314-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 339-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-44 i 461.;Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 463 i 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 459 i 463-464.

Z wykresu 5.6 wynika, że w latach 2005-2007 różnice w przeciętnej skłonności do konsumpcji i oszczędzania pomiędzy województwami w Polsce wykazywały tendencję spadkową (spadek z 19,6 do 10,3 pkt. procentowego). W kolejnych latach tendencja ta została wyhamowana. W 2008 roku a potem i w 2009 roku nastąpił znaczny wzrost zróżnicowania w tym zakresie (różnica pomiędzy skrajnymi wartościami PSK i PSO w województwach

wyniosła 15,2 pkt. procentowego w 2008 r. i 18,8 pkt. procentowego w 2009 r.). W kolejnych latach nastąpiło zbliżenie pomiędzy województwami w poziomie przeciętnej skłonności do konsumpcji i oszczędzania, jednak na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku, było ono mniejsze w porównaniu z 2007 rokiem, kiedy skłonność do konsumpcji i oszczędzania była najbardziej wyrównana wśród gospodarstw domowych zamieszkujących poszczególne województwa.

Biorąc pod uwagę zmiany dochodu rozporządzalnego gospodarstw domowych w Polsce przedstawione w podrozdziale 4.4. niniejszej pracy stwierdzić można, że w latach 2005-2012 wraz ze wzrostem dochodu, przeciętna skłonność do konsumpcji gospodarstw domowych malała, ale nie w przypadku wszystkich województw. Zauważyć jednak należy, że wraz z wyhamowaniem wzrostu dochodu po 2008 roku, coraz szybciej następował spadek skłonności gospodarstw domowych do konsumpcji, a tym samym wzrostu skłonności do oszczędzania (wykres 5.7).

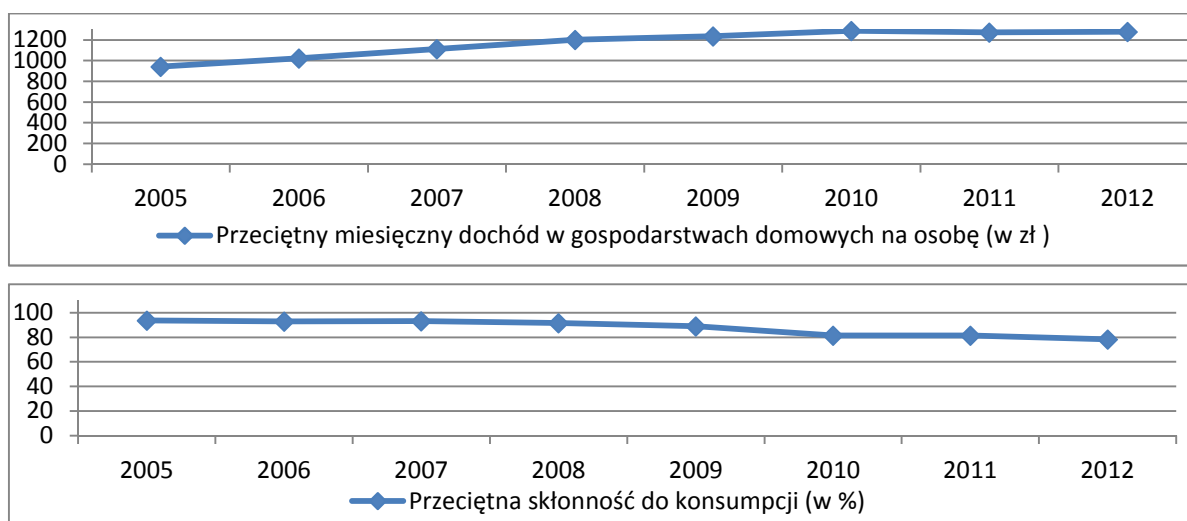
W następnych latach, aż do końca okresu badawczego tj. 2012 roku, wraz z pogarszającą się sytuacją dochodową gospodarstw domowych, ich przeciętna skłonność do konsumpcji dalej spadała i rosła tym samym tendencja do oszczędzania (wykres 5.7). Oznacza to, że w tym czasie gospodarstwa domowe chętniej oszczędzały, aniżeli konsumowały. Tendencja ta utrzymała się praktycznie we wszystkich województwach Polski do 2011 roku (tabela 5.3), z wyjątkiem województwa:

- śląskiego, w którym po nieznacznym wzroście PSK w 2009 (82% wobec 81% w 2008 r.), ten sam poziom utrzymał się do roku 2012;
- warmińsko-mazurskiego, w którym nieznaczny wzrost PSK wystąpił już w roku 2011, a potem u 2012 roku (PSK wyniosła odpowiednio w tych latach 74% i 76% wobec 73% w roku 2010.)

W 2012 roku do województw tych dołączyły województwa: kujawsko-pomorskie, lubelskie, podlaskie i zachodnio-pomorskie. Wzrost PSK był jednak niewielki i wahał się w przedziale 1-3 punktów procentowych w stosunku do roku poprzedniego tj. w 2011 roku.

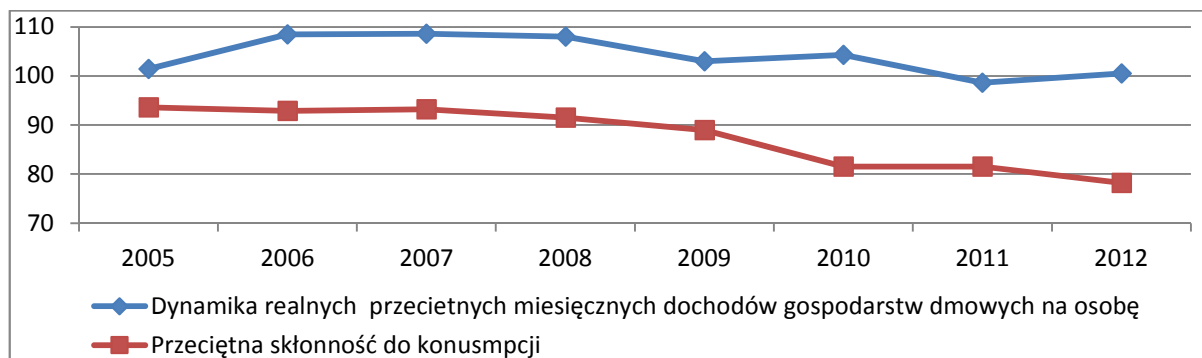
Zestawiając ze sobą indeksu dynamiki dochodów gospodarstw domowych i przeciętną skłonność do konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005-2012 (wykres 5.8) stwierdzić można, że o ile przed 2008 rokiem wraz ze wzrostem dynamiki dochodu zmiany w skłonności do konsumpcji zachodziły wolniej, to po 2008 roku wraz z spowolnieniem dynamiki wzrostu dochodu, zmiany w skłonności do konsumpcji zachodziły szybciej. Świadczy to o tym, że po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie szybciej zachodziły zmiany w rozdysponowaniu dochodu pomiędzy konsumpcją i oszczędnością. Gospodarstwa domowe szybciej i w większym stopniu decydowały się przeznaczać pieniądze na oszczędności, aniżeli na konsumpcję.

Wykres 5.7 Realny dochód gospodarstw domowych a skłonność do konsumpcji w Polsce w latach 2005-2012.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 329 i 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 342 i 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 329-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 317-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 314-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 339-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-44 i 461.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 463 i 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 459 i 463-464.

Wykres 5.8 Przeciętna skłonność do konsumpcji a realna dynamika dochodów rozporządzanych w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2005-2012 (w %).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 329 i 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 342 i 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 329-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 317-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 314-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 339-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-44 i 461.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 463 i 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 459 i 463-464.

Większość gospodarstw domowych woli utrzymać swoją konsumpcję na względnie stałym poziomie z roku na rok. Istnieją oczywiście wyjątki, niemniej jednak ludzie zazwyczaj unikają dużej amplitudy wahań swojej konsumpcji²⁷⁹. Biorąc pod uwagę czas rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie, wyciągnąć można wniosek, że w okresie dekonunktury

²⁷⁹ R. E. Hall, J. B. Taylor, Makroekonomia, op. cit., s. 264.

skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji nie zmienia się już tak łagodnie jak w przypadku dobrego okresu prosperity gospodarki. Jak wynika z wykresu 5.8. w latach 2005-2007, a nawet jeszcze w 2008 roku skłonność do konsumpcji gospodarstw domowych zmieniała się o wiele łagodniej niż dochód, co zgodne jest z teorią dochodu względnego J. S. Duesenberry'ego. W następnych latach tendencja uległa zmianie. Po roku 2008 aż do 2012 roku zarówno dochód, jak i skłonność do konsumpcji podlegały większym wahaniom. W okresie tym konsumpcja nie była już stabilna. Oznacza to, że w okresach dekonunktury konsumpcja nie zawsze charakteryzuje się mniejszą zmiennością aniżeli dochód. Wrażliwość konsumpcji na zmianę dochodu w tym okresie rośnie.

Jak wynika z hipotezy dochodu względnego jeżeli, zmiany dochodu i stanu posiadania gospodarstw domowych przebiegają w identycznym tempie, nie ma żadnych racjonalnych powodów, aby gospodarstwa domowe zmieniały proporcje, w jakich przeznaczają rozporządzalny dochód na bieżącą konsumpcję i oszczędności.

Jako, że zmiany dochodów i wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w latach 2005-2012 były zróżnicowane i przebiegały w różnym tempie, co wynika z analiz przeprowadzonych w rozdziale trzecim niniejszej dysertacji, gospodarstwa domowe w różnych proporcjach przeznaczają dochód rozporządzalny na konsumpcję i oszczędności. Zmiany tych proporcji przed rokiem 2008 zachodziły jednak wolniej, natomiast po roku 2008, czyli już po rozpoczęciu się globalnego kryzysu gospodarczego na świecie, zmiany proporcji w rozdysponowaniu dochodu pomiędzy konsumpcję i oszczędności zachodziły szybciej. Świadczyć, to może o tym, że po roku 2008, poszczególne gospodarstwa domowe w odpowiedzi na relatywną zmianę pozycji dochodowej każdego z nich, porównując swoją konsumpcję z konsumpcją innych gospodarstw domowych, zwłaszcza z tymi z którymi korespondują na gruncie zawodowym i zmianie towarzyskim oraz dążąc do uzyskania podobnego poziomu konsumpcji w przyszłości, więcej oszczędzały, aniżeli wydawały na bieżącą konsumpcję. W tym czasie w większości przypadków gospodarstwa domowe nie realizowały także ujemnych oszczędności. Wnioskować można więc, że w warunkach dekonunktury decyzje gospodarstw domowych odnośnie konsumpcji i oszczędzania różnią się od założeń hipotezy dochodu względnego.

W warunkach dekonunktury rośnie wrażliwość konsumpcji na zmiany dochodu. Zauważyć można, że w okresie dobrej koniunktury zmiany skłonności do konsumpcji są odwrotne do zmian dochodu, natomiast w okresie dekonunktury spadkowi dynamiki dochodów towarzyszy generalnie spadek skłonności do konsumpcji. Zauważyć jednak należy, że pod koniec okresu badawczego tj. na przełomie lat 2011-2012, gdy dochód spadał w niektórych województwach przeciętna skłonność do konsumpcji wzrosła, ale tylko nieznacznie. Sytuacja taka nie jest zatem zgodna z założeniami hipotezy dochodu J. M. Keynesa, który przyjął, że wraz ze wzrostem dochodu spada skłonność do konsumpcji. W

warunkach dekonunktury nie wszystkie gospodarstwa postępują zgodnie z założeniami owej hipotezy.

Wysunąć można także wniosek, że o ile w okresie stabilnej sytuacji gospodarczej relacja pomiędzy względnie stałą konsumpcją a dochodem nie ulega bardzo widocznym zmianom w miarę zmian dochodu, a zmiany jej następują powoli, o tyle w czasie dekonunktury zmiany relacji tej są bardziej wyraźne i następują szybciej. Jak podkreśla w swojej hipotezie dochodu permanentnego M. Friedman, w warunkach wzrostu gospodarki relacja pomiędzy konsumpcją i dochodami w gospodarstwach domowych, zależy także od innych aniżeli dochód determinant²⁸⁰. W warunkach dekonunktury z uwagi na obserwowane sytuacje, w których gospodarstwa domowe decyzje odnośnie konsumpcji częściej podejmują niezależnie od dochodu, relacja ta może być w jeszcze większym stopniu uzależniona od innych determinant aniżeli tylko wielkość i charakter zmian dochodu bieżącego.

Zgodnie z teorią dochodu permanentnego Friedmana, na dochód bieżący składa się dochód permanentny, czyli oczekiwany średni poziom dochodu z majątku (oczekiwanych zarobków) i aktywów oraz dochód przejściowy czyli czasowe krótkotrwałe odchylenia od średniego dochodu. Jeżeli zmienia się dochód gospodarstwa domowego, musi ono zdecydować czy zmiana ma charakter trwały czy przejściowy. I tak jeżeli uzna, że zmiana ma charakter trwały zmianie ulega wówczas dochód permanentny, a jeżeli uzna, że zmiana ma charakter tymczasowy, zmianie ulega dochód przejściowy. Na podstawie tej decyzji gospodarstwa domowe w określony sposób zmieniają swoją konsumpcję i oszczędności²⁸¹. W tym kontekście należy zauważyć, że zgodnie z teorią dochodu stałego, przyjmuje się, że jeżeli zmiany mają charakter stały, to reakcją na wzrost dochodu jest większy poziom konsumpcji. Jeżeli natomiast zmiany w dochodach mają charakter przejściowy, to gospodarstwa domowe dążą do zaoszczędzenia części dochodu, aby zabezpieczyć poziom dotychczasowej konsumpcji w długim okresie²⁸².

W tym miejscu celem prowadzenia dalszych rozważań istotne jest przeprowadzenie analizy krańcowej skłonności gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania.

5.2.2. Krańcowa skłonność do konsumpcji i oszczędzania

Zgodnie z teorią konsumpcji, jeżeli gospodarstwo domowe zobaczy, że jego oczekiwane dochody z pracy rosną, nastąpi dopasowanie w postaci wzrostu konsumpcji. Należałoby z tego wnioskować, że w sytuacji gdy sytuacja dochodowa gospodarstwa domowego ulega pogorszeniu, powinno nastąpić dopasowanie w postaci spadku konsumpcji.

²⁸⁰ T. Zalega, Mechanizm zachowania się konsumenta na rynku w ujęciu makroekonomicznych koncepcji konsumpcji, *Studia i Materiały – Wydział Zarządzania UW*, 2/2007, s. 91.

²⁸¹ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty, ..., op. cit., s. 204.

²⁸² A. Olejniczuk – Merta, Konsumpcja w Polsce, op. cit., Warszawa 2016, s.69-70.

Nasuwa się zatem pytanie jak rzeczywiście zmienia się konsumpcja wraz ze zmianą dochodu?

Jak podkreślają R. E. Hall i J. B. Taylor prowadzone od wielu lat na University of Michigan badania wykazują, że konsumpcja gospodarstw domowych jest nadmiernie wrażliwa na przejściowe zmiany dochody rozporządzalnego²⁸³. To jak bardzo zmieni się w tej sytuacji konsumpcja uzależnione jest od tego, czy zmiana dochodu oceniana jest przez konsumentów jako trwała, czy jako przejściowa. Z przyjętego przez J. S. Dusenberr`ego założenia o nieodwracalności konsumpcji wynika że w czasie spadku dochodu gospodarstwa domowe dążą do utrzymania dotychczasowego poziomu konsumpcji, wykorzystując oszczędności i przeznaczając je na bieżącą konsumpcję. Takie zachowanie konsumentów występuje jednak wtedy, gdy spadek dochodów postrzegany jest jako tymczasowy, co w teorii konsumpcji określa się jako efekt rygla.²⁸⁴ Na tej podstawie wnioskować można, że w sytuacji gdy zmiana dochodu postrzegana jest jako przejściowa, wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych są mniej wrażliwe na zmiany dochodu, aniżeli w sytuacji gdy zmiana dochodu jest postrzegana przez konsumentów jako trwała. Wrażliwość zmiany wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na zmianę dochodu rośnie zatem wraz prawdopodobieństwem, że zmiana dochodu będzie miała charakter trwały.

W tym kontekście dla przedstawienia reakcji zmian wydatków konsumpcyjnych na zmiany dochodu rozporządzalnego w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005-2012, niezbędne jest przeprowadzenie analizy zmian krańcowej skłonności do konsumpcji. Zmiany KSK przedstawia tabela 5.4.

W ogólnym ujęciu krańcowa skłonność do konsumpcji gospodarstw domowych w Polsce w latach 2008-2012 była ujemna ($KSK = -1,273$). Oznacza to, że w tym okresie konsumpcja została ograniczona, a gospodarstwa domowe decyzje odnośnie zmian konsumpcji podejmowały niezależnie od zmian dochodu. Jednocześnie należy zaznaczyć, że przyrost dochodu gospodarstwa domowe w całości przeznaczały na oszczędności. W ujęciu wojewódzkim sytuacja taka wystąpiła w przypadku gospodarstw domowych zamieszkujących województwa: lubuskie, lubuskim, małopolskim, opolskim, podkarpackim i warmińsko – mazurskim. Przy czym był on najbardziej widoczny w gospodarstwach domowych pochodzących z województwa lubuskiego ($KSK = -4,380$), a najmniej z województwa podkarpackiego ($KSK = -0,059$). W pozostałych, województwach z wyjątkiem województwa śląskiego i małopolskiego, krańcowa skłonność do konsumpcji bliska była zeru, co wskazywać może na to, że zmiany dochodu ocenione zostały jako przejściowe. Z kolei wysoka skłonność do konsumpcji odnotowana w tym czasie w województwie śląskim ($KSK = 0,921$) wskazywać może na to, że zmiany dochodu zostały ocenione jako trwałe. Z

²⁸³ R. E. Hall, J. B. Taylor, *Makroekonomia*, op. cit., s. 274.

²⁸⁴ T. Zalega, *Konsumpcja. Determinanty...*, op. cit., s. 189.

kolei wysoka krańcowa skłonność do konsumpcji w województwie małopolskim ($KSK=1,951$) i ujemna skłonności do oszczędzania ($KSO=-0,951$), pozwala stwierdzić, że decyzje odnośnie konsumpcji i oszczędzania były w tym przypadku także podejmowane niezależnie od zmian dochodu. Gospodarstwa domowe realizowały tzw. negatywne oszczędności, a więc nie oszczędzały, ale swoje oszczędności przeznaczały na bieżącą konsumpcję. Wystąpił więc efekt rygla. Generalnie zatem gospodarstwa domowe w Polsce w latach 2008-2012 chętniej przeznaczały pieniądze na oszczędzanie aniżeli na konsumpcję, ale

W latach 2005-2007 krańcowa skłonność do konsumpcji i oszczędzania w gospodarstwach domowych w Polsce była dosyć wyrównana, przy czym obserwowano większą krańcową skłonność do konsumpcji ($KSK=0,593$ i $KSO=0,407$). W okresie tym najniższe poziomy KSK wystąpiły w gospodarstwach domowych zamieszkujących województwa: lubelskie, lubuskie, opolskie i wielkopolskie. W województwach tych konsumenci przeznaczali na konsumpcję mniej lub nieznacznie ponad 30% przyrostu dochodu. Jednocześnie w województwach tych gospodarstwa domowe skłonne były najbardziej do oszczędzania. Najbardziej skłonni do konsumpcji byli natomiast mieszkańcy województwa dolnośląskiego, kujawsko-pomorskiego, mazowieckiego i zachodniopomorskiego. W tych przypadkach konsumenci przeznaczali na konsumpcję nieco ponad lub nieznacznie poniżej 50% przyrostu uzyskiwanych dochodów. Tym samym krańcowa skłonność do konsumpcji i oszczędzania była w tych województwach stosunkowo porównywalna. Co interesujące w województwach zaliczanych do najmniej zamożnych, takich jak województwo podlaskie, lubelskie, podkarpackie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie, nie wystąpiły najwyższe poziomy krańcowej skłonności do konsumpcji. Za to w województwach, w których gospodarstwa domowe uzyskują wyższe dochody takich jak np. województwo mazowieckie, dolnośląskie czy pomorskie wystąpiła wyższa krańcowa skłonność do konsumpcji. Zgodnie z teorią konsumpcji gospodarstwa domowe uzyskujące wyższe dochody mają niższą krańcową skłonność do konsumpcji, a uzyskujące niższe dochody mają wyższą krańcową skłonność do konsumpcji. W latach 2005-2007 prawidłowość ta więc nie sprawdziła się we wszystkich analizowanych przypadkach.

Analizując zmiany KSK r/r w latach 2005-2012 w gospodarstwach domowych zamieszkujących poszczególne województwa Polski stwierdzić można, że w pierwszych 3-4 latach zdecydowanie rzadziej niżeli w kolejnych latach, obserwowano sytuacje w których skłonność do konsumpcji przyjmowałaby wartości spoza przedziału $<0,1>$ i dodatkowo ujemne. Świadczy to o tym, że na początku badanego okresu decyzje gospodarstw domowych odnośnie konsumpcji i oszczędzania częściej podejmowane były w powiązaniu ze zmianami

**Tabela 5.4 Krańcowa skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania
w Polsce według województw w latach 2005-2012.**

Lata		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2007/ 2005	2012/ 2008
		r/r									
Polska	KSK	3,563	0,851	0,959	0,709	0,039	-0,917	0,808	-6,167	0,593	-1,273
	KSO	-2,563	0,149	0,041	0,291	0,961	1,917	0,192	7,167	0,407	2,273
woj. dolnośląskie	KSK	-48,000	0,732	0,953	0,497	-0,187	-0,131	0,657	1,003	0,46	0,355
	KSO	49,000	0,268	0,047	0,503	1,187	1,131	0,343	-0,003	0,54	0,645
woj. kujawsko- pomorskie	KSK	5,194	0,624	0,411	2,152	-0,660	0,114	0,382	1,044	0,484	0,499
	KSO	-4,194	0,376	0,589	-1,152	1,660	0,886	0,618	-0,044	0,516	0,501
woj. lubelskie	KSK	1,587	0,803	0,226	1,316	-0,822	-0,098	-4,509	-3,986	0,328	-0,255
	KSO	-0,587	0,197	0,774	-0,316	1,822	1,098	5,509	4,986	0,672	1,255
woj. lubuskie	KSK	0,503	0,362	0,438	0,695	0,293	0,102	2,454	4,667	0,252	-4,38
	KSO	0,497	0,638	0,562	0,305	0,707	0,898	-1,454	-3,667	0,748	5,38
woj. łódzkie	KSK	0,224	0,434	0,940	0,682	-0,867	0,064	1,371	0,329	0,436	0,211
	KSO	0,776	0,566	0,060	0,318	1,867	0,936	-0,371	0,671	0,564	0,789
woj. małopolskie	KSK	49,000	0,885	0,649	0,765	0,201	0,167	-0,353	2,837	0,371	-0,589
	KSO	-48,000	0,115	0,351	0,235	0,799	0,833	1,353	-1,837	0,629	1,589
woj. mazowieckie	KSK	2,717	0,715	0,622	1,127	-0,504	0,098	0,742	-0,407	0,502	0,168
	KSO	-1,717	0,285	0,378	-0,127	1,504	0,902	0,258	1,407	0,498	0,832
woj. opolskie	KSK	1,107	2,622	0,681	0,937	0,258	-0,135	-0,830	-0,185	0,229	-1,597
	KSO	-0,107	-1,622	0,319	0,063	0,742	1,135	1,830	1,185	0,771	2,597
woj. podkarpackie	KSK	-1,072	1,235	0,518	0,812	-0,248	0,108	0,678	2,159	0,395	-0,059
	KSO	2,072	-0,235	0,482	0,188	1,248	0,892	0,322	-1,159	0,605	1,059
woj. podlaskie	KSK	0,216	0,585	0,209	2,861	0,268	0,070	0,232	0,169	0,41	0,063
	KSO	0,784	0,415	0,791	-1,861	0,732	0,930	0,768	0,831	0,59	0,937
woj. pomorskie	KSK	-1,609	0,771	0,552	0,794	-0,267	-0,053	-1,990	-1,794	0,585	0,104
	KSO	2,609	0,229	0,448	0,206	1,267	1,053	2,990	2,794	0,415	0,896
woj. śląskie	KSK	-0,185	0,912	0,622	0,499	-0,483	0,144	2,324	1,276	0,422	0,921
	KSO	1,185	0,088	0,378	0,501	1,483	0,856	-1,324	-0,276	0,578	0,079
woj. świętokrzyski e	KSK	1,576	0,328	0,957	0,535	-0,264	0,116	2,513	-0,113	0,406	0,149
	KSO	-0,576	0,672	0,043	0,465	1,264	0,884	-1,513	1,113	0,594	0,851
woj. warmińsko- mazurskie	KSK	0,057	0,887	0,618	0,577	-0,828	-0,186	0,605	0,829	0,379	-1,145
	KSO	0,943	0,113	0,382	0,423	1,828	1,186	0,395	0,171	0,621	2,145
woj. wielkopolskie	KSK	0,589	0,474	0,564	0,571	-0,132	-0,007	0,589	0,712	0,302	1,951
	KSO	0,411	0,526	0,436	0,429	1,132	1,007	0,411	0,288	0,698	-0,951
woj. zachodnio- pomorskie	KSK	-4,803	1,711	0,340	0,358	-0,652	-0,094	3,169	-1,855	0,463	0,521
	KSO	5,803	-0,711	0,660	0,642	1,652	1,094	-2,169	2,855	0,537	0,479

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 329 i 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 342 i 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 329-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 317-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 314-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 339-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-44 i 461.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 463 i 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 459 i 463-464.

w wielu przypadkach podejmowane decyzje były niezależnie od zmian dochodu, które postrzegane były bardziej jako przejściowe.

dochodu. Natomiast po roku 2008 liczba przypadków, w których gospodarstwa domowe decyzje związane z konsumpcją i oszczędzaniem podejmowały niezależnie od dochodu, było coraz więcej. Spowolnienie gospodarcze odnotowane w Polsce w drugiej połowie badanego okresu, mogło osłabić zatem znaczenie dochodu jako czynnika determinującego zachowania konsumpcyjne polskich gospodarstw domowych.

Zgodnie z teorią konsumpcji w miarę wzrostu dochodu krańcowa skłonność do konsumpcji zmniejsza się. Pomimo odnotowanego w całym badanym okresie tj. w latach 2005-2012 wzrostu dochodu, aczkolwiek spowolnionego w drugiej połowie, nie obserwowano stałego zmniejszania się KSK. W drugiej połowie badanego okresu krańcowa skłonność do konsumpcji polskich gospodarstw domowych podlegała wyraźnym wahaniom. Podczas gdy w jednym roku jej poziom był bliski jedności lub zauważalnie ją przekraczał, w drugim roku jej poziom był bliski zera, przyjmując nawet wartości ujemne, znacznie poniżej zera. Oznacza to, że gospodarstwa domowe jednym razem konsumowały znacznie więcej aniżeli wynosił wzrost dochodu, a innym ograniczały konsumpcję niezależnie od zmiany dochodu.

W ujęciu terytorialnym w drugiej połowie okresu badawczego, tendencja ta widoczna była praktycznie we wszystkich województwach, z wyjątkiem województwa lubelskiego, opolskiego, pomorskiego i podlaskiego. W trzech pierwszych województwach już po 2008 roku w największym stopniu wystąpił proces dekonsumpcji niezależny od zmian dochodu, który trwał do końca okresu badanego tj. 2012 roku. W województwie podlaskim po 2008 roku, aż do 2012 natomiast zupełnie nie odnotowano wartości KSK poniżej zera, chociaż wartości te były bliskie zera. W innych województwach sytuacja w tym zakresie była bardziej zróżnicowana. Jedną grupę utworzyły województwa, w których wraz z rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie początkowo obserwowano dekonsumpcję, potem zaś proces ten zatrzymał się. Drugą grupę natomiast obejmowały województwa, w których wraz z rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie początkowo nie odnotowano dekonsumpcji, a dopiero wystąpiła ona po 2-3 latach. Trzecią zaś województwa, w których w pierwszym roku globalnego kryzysu gospodarczego wystąpiło ograniczenie konsumpcji, potem nastąpił jej wzrost, a na koniec z powrotem jej ograniczenie. I czwartą województwa, w których po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie, wystąpiło jednokrotne ograniczenie konsumpcji dopiero pod koniec drugiej połowy badanego okresu, po czym w kolejnym roku wystąpił zaraz znaczny wzrost KSK. Do pierwszej grupy zaliczone zostały gospodarstwa domowe zamieszkujące województwa: dolnośląskie, łódzkie, podkarpackie, śląskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodnio-pomorskiego. Drugą grupę utworzyły gospodarstwa domowe z województw: lubuskiego i małopolskiego. Trzecią

gospodarstwa domowe pochodzące z województw: kujawsko-pomorskiego i mazowieckiego. I czwartą gospodarstwa domowe z terenu województwa świętokrzyskiego i zachodnio-pomorskiego.

Konkludując można powiedzieć, że gospodarstwa domowe ze wszystkich województw w 2008 roku, w którym dowiedziały się o rozpoczęciu kryzysu gospodarczego na świecie, decyzje odnośnie konsumpcji podejmowały jeszcze nadal w oparciu o zmiany dochodu, tak jak miało to miejsce w 2006 i 2007 roku. Jedynie w czterech województwach tj. kujawsko-pomorskim, lubelskim, mazowieckim i podlaskim poziom KSK był wyższy od jedności. Gospodarstwa te wydawały zatem więcej na konsumpcję aniżeli wynosił przyrost ich dochodu. Dopiero w 2009 roku w większości województw (12 na 16 województw), gospodarstwa domowe decyzje o ograniczeniu konsumpcji podejmowały niezależnie od wzrostu dochodu ($KSK < 0$). Wyjątek stanowiły gospodarstwa domowe pochodzące z województw: lubuskiego, małopolskiego, opolskiego i podlaskiego, w których na konsumpcję przeznaczano 20-26,8% przyrostu dochodu. W 2010 roku już tylko gospodarstwa domowe z 7 na 16 województw (woj. dolnośląskie, lubelskie, opolskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodnio-pomorskie), decyzje odnośnie konsumpcji podejmowały niezależnie od dochodu. W 2011 odsetek takich województw zmniejszył się i wyniósł 33,3% (obejmował woj. lubelskie, małopolskie, opolskie, pomorskie). W 2012 roku odsetek ten natomiast wzrósł i wyniósł 50% (obejmował woj. lubelskie, mazowieckie, opolskie, pomorskie, świętokrzyskie i zachodnio-pomorskie).

Podobnie jak w przypadku konsumpcji, polskie gospodarstwa domowe ze wszystkim województw decyzje odnośnie oszczędzania w 2006 i 2007 podejmowały zależnie od dochodu. W 2005 roku ilość przypadków gdzie, poziom KSO przemawiał za tym, że decyzje dotyczące oszczędności podejmowane były w powiązaniu ze zmianami dochodu, była znaczna. W 2008 roku decyzje te podejmowane były natomiast jeszcze w zależności od dochodu. Wyjątek stanowiły województwa: kujawsko-pomorskie, lubelskie, mazowieckie i podlaskie, gdzie realizowano tzw. negatywne oszczędności. Poziom KSO w województwach wahał się w przedziale od -0,127 w woj. mazowieckim do -1,861 w woj. podlaskim. W 2009 roku w 12 na 16 województw (75%) poziom KSK był wyższy od jedności. Oznacza to, że gospodarstwa domowe nie tylko w całości oszczędzały każdy przyrost dochodu, ale również fundusze pochodzące z ograniczenia konsumpcji. Wyjątek to woj. lubuskie, małopolskie, opolskie i podlaskie, w których na oszczędności przeznaczano 70-80% przyrostu dochodów. W 2010 roku liczba województw w których przeznaczono blisko 90% przyrostu dochodu wzrosła, a odsetek ich wyniósł 50%. Do grupy województw z 2009 roku z wyłączeniem woj. opolskiego, dołączyły jeszcze województwa takie jak: kujawsko-pomorskie, łódzkie, mazowieckie, podkarpackie, śląskie i świętokrzyskie. W pozostałych województwach poziom KSK nieznacznie był większy od jedności, co świadczy o podejmowaniu decyzji bez

uwzględniania zmian dochodu. W 2011 roku odsetek województw w których oszczędzano niezależnie od dochodu był nieco wyższy w porównaniu z rokiem 2010 i wyniósł 56,2%. W tym przypadku jednak niektóre województwa (woj. lubuskie, łódzkie, śląskie, świętokrzyskie i zachodnio-pomorskie) realizowały tzw. negatywne oszczędności ($KSK < 0$), a inne województwa (woj. lubelskie, małopolskie, opolskie i pomorskie) oszczędzały cały przyrost dochodu i jeszcze tą część dochodu pochodząca z ograniczenia konsumpcji ($KSO > 1$). W 2012 roku odsetek takich województw jeszcze wzrósł i wyniósł 75%. W woj. dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubuskim, małopolskim, podkarpackim i śląskim realizowano ujemne oszczędności. W województwach lubelskim, mazowieckim, opolskim, pomorskim, świętokrzyskim i zachodnio-pomorskim na oszczędności przeznaczono natomiast cały przyrost dochodu i jeszcze fundusze pozostałe po ograniczeniu konsumpcji. W pozostałych czterech województwach tj. podlaskie, łódzkie, wielkopolskie i warmińsko-mazurskie na oszczędności przeznaczono odpowiednio 83,1% ; 67,1%; 28,8% i 17,1% przyrostu dochodu.

Przeprowadzone powyżej rozważania odnośnie skłonności polskich gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania, pozwalają wyciągnąć wniosek, że w warunkach globalnego kryzysu gospodarczego, a spowolnienia gospodarczego w Polsce, zmiany w konsumpcji polskich gospodarstw domowych częściej były niezależne od zmian ich dochodu, przy czym proces ten dostrzegalny był później aniżeli moment rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie. Gospodarstwa domowe już rok po rozpoczęciu kryzysu na świecie znacznie chętniej oszczędzały aniżeli konsumowały. Stan ten utrzymał do końca okresu badawczego tj. 2012 roku. Jednocześnie należy zaznaczyć, że krańcowa skłonność do konsumpcji i oszczędzania polskich gospodarstw domowych zamieszkujących poszczególne województwa, po rozpoczęciu się globalnego kryzysu gospodarczego podlegała znacznym wahaniom. Oznacza to, że konsumpcja gospodarstw domowych w warunkach dekonunktury jest bardziej wrażliwa na przejściowe zmiany dochodu.

Należy także zaznaczyć, że po 2008 roku poziom krańcowej skłonności do konsumpcji i oszczędzania pomiędzy gospodarstwami domowymi zamieszkującymi poszczególne województwa uległ wyraźnemu zróżnicowaniu. Co ważne, również wraz z wyhamowaniem dynamiki wzrostu dochodu po 2008 roku aż do 2012 roku szybciej następował spadek przeciętnej skłonności do konsumpcji i tym samym szybciej wzrastała przeciętna skłonność do oszczędzania. Szybciej zachodziły zatem zmiany w rozdysponowaniu dochodu pomiędzy konsumpcję i oszczędności.

5.3 Wydatki konsumpcyjne a postawy konsumenckie

Według psychologicznej teorii konsumpcji G. Katony, na wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych oprócz zmian dochodów i cen, wpływają także informacje o stanie

koniunktury gospodarczej w kraju, postrzeganie tej sytuacji przez konsumenta oraz jego optymistyczne lub pesymistyczne oczekiwania co do własnych warunków ekonomicznych²⁸⁵. Postawy przyjmowane przez konsumentów względem tych elementów pozostawać jednak mogą pod wpływem mediów i bieżących wydarzeń. Dlatego m.in. ważniejszym wydarzeniom ekonomicznym w kraju towarzyszy optymistyczne lub pesymistyczne nastawienie, które znajduje m.in. swoje odzwierciedlenie w zmianach zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Jako, że te same bodźce nie wywołują u każdego konsumenta tych samych postaw, to w okresie recesji gospodarczej u jednych konsumentów w radykalny sposób zmienić się może poziom i struktura wydatków konsumpcyjnych, a w innych zmiany te mogą być widoczne, ale nie radykalnie. G. Katony uwzględniając wśród bodźców wpływających na zachowanie konsumentów – ich nawyki, postawy i oczekiwania oraz motyw postępowania, doszedł do wniosku, że decyzje gospodarstw domowych dotyczące wydatków konsumpcyjnych z jednej strony cechuje zatem konserwatyzm, a z drugiej rozważa. Związane jest to zwłaszcza z decyzjami dotyczącymi ważniejszych wydatków konsumpcyjnych, które wymagają przemyśleń oraz oceny bieżącej i przyszłej sytuacji materialnej gospodarstwa domowego²⁸⁶.

5.3.1 Kształtowanie się ufności konsumenckiej

W ekonomii mówiąc o ufności konsumenckiej, często używa się określeń: zaufanie konsumentów, nastroje konsumenckie, optymizm konsumencki czy też postawa konsumencka. Dotyczy to zwłaszcza instytucji badawczych, które prowadzą badania nad kształtowaniem się zaufania konsumenckiego. Do pomiaru zaufania konsumenckiego powszechnie używa się indeksu zaufania konsumentów²⁸⁷. Aczkolwiek wiele instytucji stara się tworzyć własne wskaźniki w tym obszarze, to i tak ich istota pozostaje ta sama²⁸⁸.

²⁸⁵ G. Antonides, Oczekiwania ekonomiczne ..., op. cit., s. 106.

²⁸⁶ T. Zalega, Konsumpcja. Determinanty..., op. cit., s. 221-222.

²⁸⁷ Badanie wykonane z użyciem indeksu zaufania konsumentów przeprowadzone może być w perspektywie bieżącej oraz perspektywie dwunastu najbliższych miesięcy. Mówimy wtedy bieżącym wskaźniku ufności konsumenckiej lub wyprzedzającym wskaźniku ufności konsumenckiej. Oba wskaźniki ufności konsumenckiej mogą przyjmować wartości od -100 do + 100. Wartości powyżej zera sygnalizują optymistyczne nastawienie konsumentów i przewagę liczebną konsumentów nastawionych optymistycznie nad konsumentami nastawionymi pesymistycznie. Natomiast wartości poniżej zera świadczą o nastawieniu negatywnym konsumentów i obrazują przewagę liczebną konsumentów nastawionych pesymistycznie nad konsumentami nastawionymi optymistycznie.; Patrz: Koniunktura konsumencka Listopad 2012. Informacja sygnałna, Warszawa: GUS, 2012. s. 1.; dokument elektroniczny dostępny na stronie http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/KON_koniunktura_konsum_11m_2012.pdf (dostęp dnia 16.02.2016).

²⁸⁸ Twórcą wskaźnika zaufania konsumentów jest G. Katon, który jego konstrukcję oparł na pięciu pozycjach kwestionariusza ankiety przeprowadzanej wśród licznej grupy konsumentów. Przykładowe pytania zadawane w kwestionariuszu to:

- Jak twoim zdaniem zmieniła się sytuacja ekonomiczna kraju w ciągu ostatnich 12 miesięcy?
- Jak twoim zdaniem zmieni się ogólna sytuacja ekonomiczna kraju w ciągu najbliższych 12 miesięcy?

Obecnie wskaźnik ten wykorzystywany jest w wielu krajach do analizy postaw (nastrojów) konsumentów i jest ważnym elementem w przewidywaniu popytu konsumentów oraz często był wykorzystywany także do wyjaśniania zmian wydatków na różne kategorie dóbr.²⁸⁹

W Polsce przykładem takiego wskaźnika jest wskaźnik bieżący (BWUK) i wyprzedzający (WWUK) ufności konsumentów publikowany przez GUS. Pierwszy z nich opisuje obecne tendencje w konsumpcji indywidualnej i jest średnią ocen zmian sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, zmian ogólnej sytuacji ekonomicznej w kraju oraz obecnego dokonywania ważnych zakupów. Drugi z nich natomiast opisuje oczekiwane tendencje konsumpcji indywidualnej i jest średnią ocen zmian sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, ogólnej sytuacji ekonomicznej kraju, trendów poziomu bezrobocia i oszczędzania pieniędzy w ciągu najbliższych 12 miesięcy²⁹⁰.

Nastroje konsumentów w latach 2005-2012 ulegały wyraźnym zmianom. Kryzys gospodarczy na świecie, który rozpoczął się w 2008 roku, wzbudził wśród konsumentów większą czujność, co zaowocowało pogorszeniem się nastrojów konsumentów. Uwidocznia to się zarówno w kształtowaniu się w badanym okresie bieżącego (wykres 5.9), jak i wyprzedzającego (wykres 5.10) wskaźnika ufności konsumentów oraz ich składowych.

Na niższe wartości wskaźnika BWUK od 2008 wpłynęły gorsze niż przed rokiem 2008 oceny dotyczące sytuacji ekonomicznej kraju, zarówno bieżącej jak i przeszłej. Gospodarstwa domowe gorzej oceniały także swoją sytuację materialną oraz warunki dokonywania ważnych zakupów. O ile w 2010 roku wartości wskaźnika BWUK i jego składowych w porównaniu z 2009 rokiem poprawiły się, to już w następnych latach, aż do końca okresu badawczego tj. 2012 roku, utrzymywała się tendencja spadkowa. W 2012 bieżący wskaźnik ufności konsumentów ukształtował się na poziomie -29,50 i był niższy o 12,9 p. proc w porównaniu z rokiem 2008, kiedy rozpoczął się globalny kryzys na świecie. Jednocześnie był wyższy o 10,5 p. proc. w porównaniu do roku 2009, kiedy odnotowano najniższy jego poziom w całym badanym okresie badawczym (wykres 5.9).

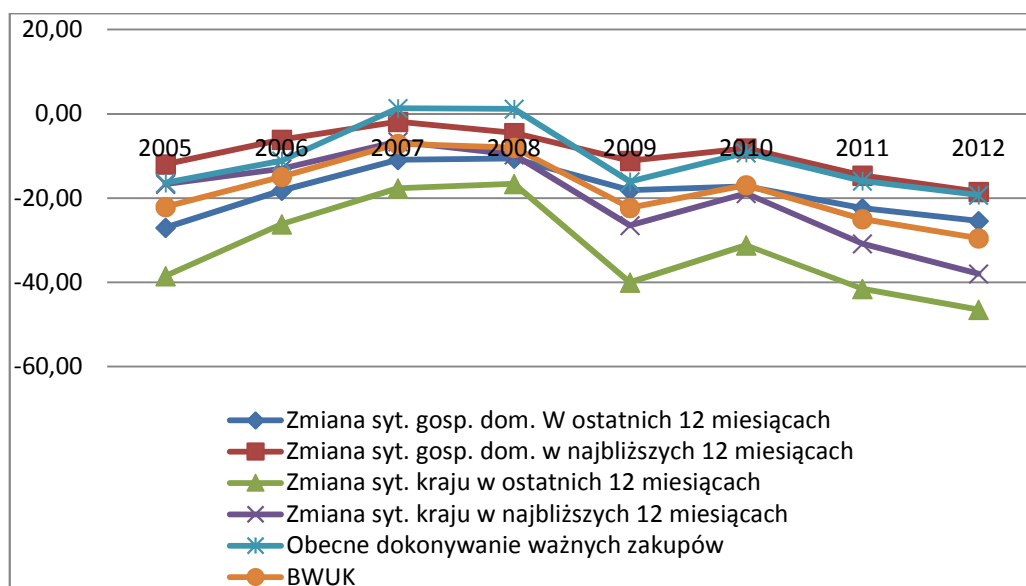
-
- Jak oceniasz sytuację finansową w Twoim gospodarstwie domowym w porównaniu z sytuacją sprzed 12 miesięcy?
 - Jak twoim zdaniem zmieni się sytuacja finansowa w Twoim gospodarstwie domowym w ciągu najbliższych 12 miesięcy?
 - Czy teraz Twoim zdaniem jest dobry okres na zakup produktów trwałych (dóbr materialnych) ?

Patrz: G. Antonides, Oczekiwania ekonomiczne i zachowania inwestycyjne [w:] Psychologia ekonomiczna, T. Tyszka (red.) Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004, s. 107.

²⁸⁹ G. Antonides, Oczekiwania ekonomiczne ..., op. cit., s. 108.

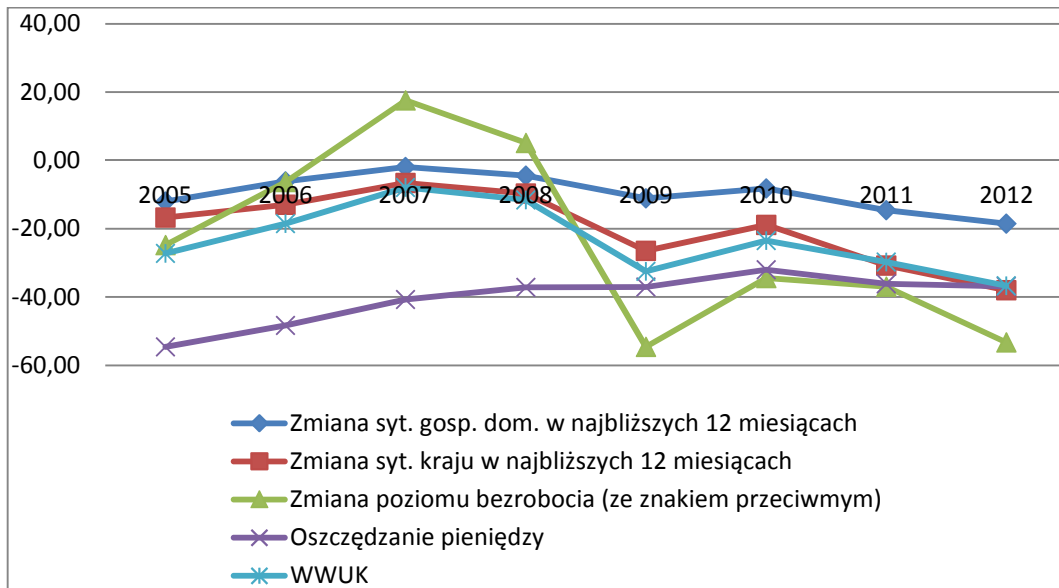
²⁹⁰ Koniunktura konsumentów, Informacja sygnałowa, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych i Warunków, Warszawa, grudzień 2012, dokument elektroniczny dostępny na stronie http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/KON_koniunktura_konsum_12m_2012.pdf (dostęp dnia 16.02.2016)

Wykres 5.9 Bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej i jego składowe w latach 2005-2012.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Koniunktura konsumencka Maj 2016, Informacja sygnałna, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych i Warunków, Warszawa 2016, s. 2, dokument elektroniczny na <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/koniunktura/koniunktura/koniunktura-konsumentencka-maj-2016-r-1,39.html> [dostęp dnia 12.02.2016].

Wykres 5.10 Wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej i jego składowe w latach 2005-2012.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Koniunktura konsumencka Maj 2016, Informacja, s. 4.

W kształtowaniu się wartości wskaźnika WWUK po 2008 roku zauważyć można podobną tendencję jak w przypadku wskaźnika BWUK. Biorąc pod uwagę wartości składowych Wyprzedzającego Wskaźnika Ufności konsumenckiej, powiedzieć można, że niższy jego poziom w Polsce w kolejnych latach po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie w największym stopniu uwarunkowany był przewidywanymi zmianami

bezrobocia, a w mniejszym stopniu oceną przyszłej sytuacji ekonomicznej kraju. Pod koniec badanego okresu gorsze nastroje konsumentów tylko nieznacznie ujawniły się natomiast w ocenie perspektyw na oszczędzanie pieniędzy. W latach 2005-2010 sytuacja w tym zakresie ulegała stałej poprawie. W 2012 roku (-36,90) w stosunku do 2008 roku (-37,20) odnotowano tylko nieznaczne pogorszenie się możliwości oszczędzania w perspektywie najbliższych 12 miesięcy (wykres 5.10).

W toku analizy wskaźników ufności konsumenckiej stwierdzić zatem można, że o ile w latach 2005-2008 zaufanie polskich konsumentów ulegało poprawie, o tyle w latach 2008-2012 zaufanie ulegało wyraźnemu pogorszeniu. Jak można zauważyć, zmiany zaufania konsumentów we wskazanych okresach korespondowały z pozytywnymi zmianami zachodzącymi w tempie PKB, kształtowania się cen towarów i usług konsumpcyjnych, sytuacji na rynku pracy i sytuacji dochodowej konsumentów.

5.3.2. Związek wydatków konsumpcyjnych z zaufaniem konsumentów

Przyjmuje się, że zadowoleni i optymistycznie nastawieni konsumenci wykazują większą skłonność do zakupów, co przekłada się na wzrost popytu. Należy przy tym pamiętać, że to właśnie siła nabywcza i skłonność do konsumpcji stanowią ważną siłę napędową gospodarki. Rosnące zaufanie konsumentów z reguły prowadzić powinno do wzrostu wydatków konsumpcyjnych. Konsument mający poczucie bezpieczeństwa wynikające z przewidywalności zdarzeń, jest bowiem bardziej skłonny do ryzyka. Nie analizuje dokładnie każdej swojej decyzji, jak to jest na przykład w okresie kryzysu gospodarczego. W warunkach kryzysu, konsumenci w swoich decyzjach stają się bardziej ostrożni. Ryzyko i niepewność, jakie potęguje kryzys, czyni zachowania konsumentów bardziej racjonalnymi i trudniejszymi do przewidzenia.

Uwzględniając sytuację gospodarczą Polski w latach 2008-2012, w toku powyższych rozważań nasuwa się pytanie - czy w okresie dekonunktury gospodarczej w Polsce istnieje związek pomiędzy zmianami wydatków konsumpcyjnych a nastrojami polskich konsumentów? Jeśli tak, jaki kierunek i jaką siłę ma ta zależność? W celu uzyskania odpowiedzi na tak postawione pytanie przeprowadzono analizę korelacji Pearsona w teście jednostronnym, której założenia przedstawiono w podrozdziale 5.1. Analizie poddana została zależność pomiędzy ogólnymi wydatkami konsumpcyjnymi i ich poszczególnymi kategoriami w gospodarstwach domowych w ujęciu wojewódzkim a wartościami bieżącego i wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej oraz ich składowymi na poziomie krajowym. Analiza wykresów rozrzutu pozwoliła stwierdzić, że pomiędzy zmiennymi istnieje zależność liniowa. Przeprowadzony test Shapiro-Wilka wykazał jednak, że nie wszystkie zmienne biorące udział w badaniu mają rozkład normalny. W związku z tym obok

analizy korelacji Persona, jako uzupełnienie przeprowadzono także analizę korelacji z wykorzystaniem współczynnika Spearmana. Z uwagi na to, że uzyskane wyniki korelacji były zbliżone, a poziom istotności obliczony przez program SPSS praktycznie tożsamy w obu przypadkach, jako podstawę rozważań przyjęto wyniki analizy korelacji Pearsona. Aczkolwiek wartość współczynników korelacji Spearmana była porównywalna z wartością współczynników korelacji Spearmana, to jednak w większości były to wartości nieznacznie niższe. W badaniu wykorzystano roczne dane GUS dla Polski w układzie wojewódzkim za lata 2005-2012. Wyodrębniono dwa podokresy, dla których przeprowadzono oddzielną analizę korelacji. Pierwszy to lata 2005-2007 nazwany okresem przedkryzysowym, gdzie liczba obserwacji n wyniosła 48. Drugi to lata 2008-2012 nazwany okresem kryzysowym, gdzie liczba obserwacji n wyniosła 80.

Przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie w Polsce w latach 2005-2007 tendencje zmian wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych i wskaźników ufności konsumenckiej (BWUK i WWUK) były do siebie podobne i w wysokim stopniu zharmonizowane (wartość współczynników Persona wyniosła odpowiednio $r_{xy}=0,608$ i $r_{xy}=0,593$). Podobnie wyglądała także sytuacja w odniesieniu do współzależności wydatków konsumpcyjnych ogółem i zmiennych będących składowymi wskaźników ufności konsumenckiej takich jak ocena gospodarstw domowych własnej sytuacji finansowej w ostatnich i najbliższych 12 miesiącach, sytuacji ekonomicznej kraju w ostatnich i najbliższych 12 miesiącach, warunków dokonywania zakupów oraz zmian bezrobocia z wyjątkiem warunków oszczędzania. Badane w tym kontekście związki były dodatnio i wysoko skorelowane. Jedynie w przypadku współzależności oczekiwań co do możliwości oszczędzania pieniędzy i wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych wystąpiła słaba korelacja ujemna (tabela 31A).

W następnych latach już po rozpoczęciu się globalnego kryzysu gospodarczego tj. w latach 2008-2012 tendencje zmian wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych i wskaźników ufności konsumenckiej (BWUK i WWUK) nadal były do siebie podobne i w wysokim stopniu zharmonizowane. Wartość współczynników korelacji Persona była jednak nieznacznie wyższa (wartość współczynników Persona wyniosła odpowiednio $r_{xy}=0,689$ i $r_{xy}=0,660$) aniżeli dla okresu 2005-2007. Spadkowi zaufania konsumentów towarzyszył spadek tempa ich wydatków konsumpcyjnych. W odniesieniu do wszystkich składowych bieżącego i wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej z wyłączeniem warunków oszczędzania, sytuacja w badanym okresie wyglądała analogicznie. Analizowane zmienne były dodatnio i wysoko zharmonizowane. Jedynie w przypadku współzależności wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych i warunków oszczędzania obserwowano ujemną i słabą korelację. Oznacza to, że zmniejszającemu się tempu wzrostu wydatków konsumpcyjnych towarzyszył wzrost oszczędności i odwrotnie. Gdyby

wykorzystane w analizie korelacji Pearsona zmienne miały rozkład normalny występujące zależności byłyby istotne statystycznie ($p < 0,01$). Porównywalne wartości korelacji współczynników Spearmana wskazują z kolei, że analizowane związki są istotne statystycznie ($p < 0,01$). W tej sytuacji uznać można, że z wysokim prawdopodobieństwem obserwowane zależności są istotne statystycznie ($p < 0,01$) (tabela 32A).

Badając związek pomiędzy poszczególnymi kategoriami wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych a wskaźnikami BWUK i WWUK stwierdzić można, że zarówno w latach 2005-2007, jaki i 2008-2012 tendencje zmian tych zmiennych były przeważnie do siebie podobne, ale siła zależności była już widocznie zróżnicowana. W niektórych przypadkach siła związku była na tyle niska, że można stwierdzić nawet brak związku pomiędzy badanymi zmiennymi (tabela 31A i 32A). I tak jak wcześniej należy zaznaczyć, że gdyby analizowane zmienne miały rozkład normalny zależności byłyby istotne statystycznie ($p < 0,05$), na co wskazują porównywalne wyniki korelacji Spearmana ($p < 0,05$). W latach 2008-2012 (tabela 32A):

- spadkowi wartości bieżącego i wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej w wysokim stopniu towarzyszył spadek tempa wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz rekreację i kulturę ($p < 0,01$);
- spadkowi wartości bieżącego i wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej w umiarkowanym, ale wyraźnym stopniu towarzyszył spadek tempa wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, alkohol i tytoń, odzież i obuwie, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe ($p < 0,01$);
- spadkowi wartości bieżącego i wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej w słabym stopniu towarzyszył spadek tempa wydatków na edukację ($p < 0,05$);
- pomiędzy wskaźnikami BWUK i WWUK a wydatkami na zdrowie oraz rekreację i kulturę odnotowano niską korelację, a w zasadzie można nawet powiedzieć jej brak (współczynniki korelacji Pearsona bardzo zbliżone do zera i $p < 0,05$).

W latach 2005-2007 wyniki analizy korelacji Pearsona pomiędzy poszczególnymi kategoriami wydatków oraz wskaźnikami BWUK i WWUK aczkolwiek różniły się od wyników dla lat 2008-2012, jednak nie były one aż tak znaczne jeżeli przeanalizować by wartość współczynników Pearsona. W wysokim stopniu dodatnio zharmonizowane były tendencje zmian ufności konsumenckiej oraz tendencje zmian dynamiki wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, a także inne towary i usługi konsumpcyjne. Także w wysokim stopniu, ale ujemnie skorelowane były zmienne ufność konsumentka i wydatki na łączność. W stopniu umiarkowanym, ale wyraźnym podobne były do siebie tendencje zmian oczekiwań konsumenckich mierzonych bieżącym i wyprzedzającym wskaźnikiem ufności

konsumenckiej oraz tempa zmian wydatków na: napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz edukację (tabela 32A). Jeżeli wszystkie badane zmienne miałyby rozkład normalny, wskazane związki byłyby istotne statystycznie ($p < 0,01$). Istotnie statycznie porównywalne wyniki korelacji Spearmana uznać można za potwierdzenie opisanego stanu. Oznacza to, że prawie wszystkie kategorie wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych rosły wraz ze wzrostem zaufania konsumenckiego i odwrotnie. Tylko wraz ze wzrostem zaufania konsumentów malało tempo wydatków na łączność i odwrotnie.

Zaznaczyć jednak należy występowanie wyraźnej różnicy w wynikach analizy korelacji zmiennych ufność konsumencka z wydatkami na: użytkownika mieszkania i nośniki energii oraz zdrowie w Polsce w badanym okresie przed i po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie. W ostatnich trzech latach przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie w Polsce odnotowano bardzo słaby związek pomiędzy ufnością konsumencką a wydatkami na użytkownika mieszkania i nośniki energii. Natomiast w badanym okresie po rozpoczęciu się kryzysu, o czym już wspomniano, zmienne były w wysokim stopniu zharmonizowane. W przypadku zmiennych ufność konsumencka i wydatki na zdrowie, w latach 2005-2007 wystąpiła pomiędzy nimi dodatnia umiarkowana korelacja, a w latach 2008-2012 wystąpił natomiast jej brak.

Rozpatrując związek pomiędzy poszczególnymi kategoriami wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych a składowymi wskaźnikami BBWUK i WWUK w Polsce w ogólnym ujęciu zauważyć można, że ze zmianami składowych obu wskaźników ufności konsumenckiej:

- w najsilniejszym stopniu przed kryzysem tj. w latach 2005-2007 powiązane były wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, łączność oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. Nikły związek, a w zasadzie nawet jego brak wykazywało natomiast tempo wydatków na użytkownika mieszkania i nośniki energii oraz restauracje i hotele;
- w najsilniejszym stopniu w kilku kolejnych po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie tj. w latach 2008-2012 powiązane były wydatki na użytkownika mieszkania i nośniki energii, łączność oraz rekreację i kulturę. Brak związku wykazywało natomiast tempo zmian wydatków na zdrowie oraz restauracje i hotele.

Dla pełniejszego przedstawienia relacji pomiędzy poszczególnymi kategoriami wydatków gospodarstw domowych a składowymi wskaźnikami BBUK i WWUK niezbędnym jest jednak przeanalizowanie każdej współzależności lub jej braku oddzielnie (tabela 31A i 32 A).

Zmienna ocena sytuacji finansowej gospodarstwa domowego w perspektywie ostatnich i najbliższych 12 miesięcy w latach 2005-2007 była pozytywnie skorelowana praktycznie ze wszystkimi kategoriami wydatków konsumpcyjnych. Wyjątek stanowiły wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, restauracje i hotele oraz łączność. Pomiędzy dwoma pierwszymi kategoriami wydatków a sytuacją finansową gospodarstwa domowego obserwowano bardzo słaby związek, który byłby nieistotny statystycznie gdyby zmienne w tym przypadku miały rozkład normalny. Fakt ten potwierdza istotność wyników korelacji Spearmana. Natomiast pomiędzy wydatkami na łączność i sytuacją finansową gospodarstwa domowego wystąpiła współzależność ujemna. Z kolei w latach 2008-2012 zmiany tendencji oceny sytuacji finansowej gospodarstwa domowego w okresie ostatnich i najbliższych 12 miesięcy były dodatnio zharmonizowane także prawie ze wszystkimi badanymi kategoriami wydatków konsumpcyjnych. Tylko w przypadku wydatków na zdrowie oraz restauracje i hotele wystąpił brak współzależności z oceną sytuacji finansowej gospodarstwa domowego.

Zarówno dla lat 2005-2007, jak i 2008-2012 analogiczne związki można wyciągnąć z analizy korelacji Spearmana, której większość przedstawionych powyżej współzależności jest istotna statystycznie ($p < 0,01$) z wyłączeniem wskazanych w analizie korelacji Pearsona wyjątków ($p > 0,05$).

Wyniki analizy korelacji Pearsona oceny sytuacji finansowej gospodarstw domowych w ostatnich 12 miesiącach z wydatkami przeznaczanymi na wyodrębnione w badaniu cele konsumpcyjne nie wyróżniają się niczym szczególnym w zestawieniu z wynikami korelacji uzyskanymi dla zmiennej ocena sytuacji finansowej gospodarstw domowych w najbliższych 12 miesiącach. Dotyczy to zarówno wyników dla okresu 2005-2007, jak i 2008-2012. Wartość współczynników korelacji Pearsona w odniesieniu do tych zmiennych jest zbliżona. W latach 2005-2007 nieznacznie wyższe wartości wystąpiły w przypadku związku poszczególnych rodzajów wydatków konsumpcyjnych ze zmienną sytuacja finansowa gospodarstwa domowego w ciągu ostatnich 12 miesięcy, a w latach 2008-2012 ze zmienną sytuacja finansowa gospodarstwa domowego w ciągu najbliższych 12 miesięcy.

W tym kontekście na podstawie wyników korelacji Pearsona można stwierdzić, że w latach 2005-2007 wraz z coraz lepszą (gorszą) oceną własnej sytuacji finansowej przez gospodarstwa domowe z perspektywy ostatnich i najbliższych 12 miesięcy:

- wysoce rosła (spadała) dynamika wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe,
- wysoce spadała (rosła) dynamika wydatków na łączność,

- umiarkowanie, ale wyraźnie rosła (spadała) dynamika wydatków na napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz edukację.

Ich wartość świadczy o tym że w latach 2008-2012 wraz z pogorszeniem się (poprawą) oceny własnej sytuacji finansowej przez gospodarstwa domowe zarówno w ostatnich, jaki i w najbliższych 12 miesiącach:

- mocno spadała (rosła) dynamika wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz rekreację i kulturę;
- umiarkowanie, ale wyraźnie spadała (rosła) dynamika wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, zdrowie, transport oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe;
- słabo spadała (rosła) dynamika wydatków na edukację.

Wyniki korelacji Pearsona poszczególnych kategorii wydatków i zmiennych ocena sytuacji ekonomicznej kraju w ostatnich i najbliższych 12 miesiącach w odniesieniu do rozpatrywanych powyżej związków wydatków na dane dobra ze zmiennymi obecna i przyszła sytuacja finansowa gospodarstwa, były zbliżone. Wartość współczynników korelacji Pearsona była porównywalna, ale nieznacznie wyższa w odniesieniu do zmiennej sytuacja ekonomiczna kraju w ostatnich 12 miesiącach, zarówno w latach 2005-2007, jaki w 2008-2012. Pozytywna współzależność oceny sytuacji ekonomicznej kraju i większości kategorii wydatków konsumpcyjnych obserwowana w latach 2005-2005 i 2008-2012 świadczy o tym, że generalnie wraz z pogorszeniem się (poprawą) oceny sytuacji ekonomicznej kraju, spadała (rosła) dynamika owych wydatków. Aczkolwiek wystąpiły również wyjątki. W latach 2005-2007 były to: ujemna korelacja pomiędzy wydatkami na łączność a oceną sytuacji ekonomicznej w kraju w ostatnich i najbliższych 12 miesiącach ($p < 0,05$ na co wskazują wyniki korelacji Pearsona i Spearmana) oraz słaby związek oceny sytuacji ekonomicznej w kraju w ostatnich i najbliższych 12 miesiącach z wydatkami na użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz na restauracje i hotele ($p > 0,05$ na co wskazują wyniki korelacji Pearsona i Spearmana). W latach 2008-2012 był to natomiast bark związku pomiędzy ceną sytuacji ekonomicznej kraju w ostatnich i najbliższych 12 miesiącach z wydatkami na zdrowie oraz restauracje i hotele ($p < 0,05$ na co wskazują wyniki korelacji Pearsona i Spearmana).

W latach 2005-2007 zmiany tendencji oceny sytuacji ekonomicznej kraju (oceniane w perspektywie ostatnich i najbliższych 12 miesięcy) były mocno podobne do zmian dynamiki wydatków na żywność i napoje alkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. Mocny związek, ale ujemny wystąpił także w przypadku wydatków na łączność, co oznacza że w tym przypadku wraz z pogorszeniem się (poprawą) oceny sytuacji ekonomicznej kraju mocno rosła (spadała)

dynamika wydatków na łączność. W umiarkowanym stopniu były zaś podobne tendencje zmiany dynamiki wydatków na napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz edukację.

Z kolei w latach 2008-2012 zmiany tendencji oceny sytuacji ekonomicznej kraju były mocno podobne do zmian dynamiki wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz rekreację i kulturę. Również podobne były do siebie, ale w stopniu słabszym, bo umiarkowanym, tendencje zmian oceny sytuacji ekonomicznej kraju i wydatków na: żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport oraz inne towary i usług konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. W słabym stopniu skorelowane były natomiast tendencje zmian oceny sytuacji ekonomicznej kraju i wydatków na edukację.

Zarówno w trzech ostatnich latach przed, jak i w kolejnych 5 latach już w trakcie trwania kryzysu gospodarczego na świecie, w Polsce obserwowano generalnie pozytywną korelację pomiędzy poszczególnymi kategoriami wydatków i oceną dokonywania możliwości ważnych dla konsumentów zakupów. Oznacza to, że wraz lepszą (gorszą) oceną polskich gospodarstw domowych możliwości dokonywania przez nich ważnych zakupów, rosła (maląła) dynamika ich wydatków przeznaczanych na wyszczególnione w badaniu cele konsumpcyjne. Należy przy tym zauważyć, że w latach 2005-2007 coraz lepszej ocenie możliwości dokonywania zakupów przez gospodarstwa domowe towarzyszył wzrost dynamiki danych rodzajów wydatków konsumpcyjnych, a w latach 2008-2012 wraz z pogarszaniem się oceny możliwości dokonywania zakupów spadała dynamika owych wydatków.

W latach 2005-2007 na rosnącą poprawę oceny dokonywania ważnych zakupów pozytywnie i w silnym stopniu reagowały wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe oraz wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego. Słabiej, bo w stopniu umiarkowanym, ale wyraźnym pozytywnie reagowały wydatki na napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. Umiarkowanie, ale negatywnie reagowały zaś wydatki na łączność. W stopniu słabym, towarzyszył natomiast wzrost dynamiki wydatków na edukację. Obserwowano także praktycznie brak relacji z wydatkami na użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz słabą ujemną relację z wydatkami na restauracje i hotele ($p > 0,05$ zarówno w przypadku korelacji Persony, jak i korelacji Spearmana).

Gorszej ocenie możliwości dokonywania zakupów w latach 2008-2012, aniżeli w latach 2005-2007 towarzyszyła spadająca dynamika wzrostu poszczególnych kategorii wydatków z wyjątkiem wydatków na zdrowie oraz restauracje i hotele. W przypadku wskazanych kategorii wydatków nie wystąpiła w zasadzie współzależność z oceną możliwości dokonywania zakupów przez konsumentów. W największym stopniu, bo w

wysokim do tendencji zmian oceny dokonywana zakupów były podobne tendencje zmian wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz rekreację i kulturę. Umiarkowanie, ale wyraźnie były zharmonizowane tendencje zmian wydatków na żywność i napoje alkoholowe, napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. Słabo zharmonizowane były zaś tendencje zmian dynamiki wydatków na edukację.

Analizując związki zmiennej ocena zmian poziomu bezrobocia z poszczególnymi kategoriami wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych należy zauważyć, że tak jak w przypadku innych analizowanych składowych bieżącego i wyprzedzającego wskaźnika ufności konsumenckiej w latach 2005-2007 wystąpiły analogiczne relacje. Tendencje zmian wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe były wysoce podobne do tendencji ocen zmian poziomu bezrobocia. Natomiast tendencje zmian wydatków na łączność były w wysoki stopniu nie podobne do ocen zmian poziomu bezrobocia. Z kolei poprawie (pogorszeniu) oceny zmian poziomu bezrobocia towarzyszył umiarkowany, ale wyraźny wzrost (spadek) dynamiki wydatków na napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz edukację. Bardzo słabe związki zaś wystąpiły pomiędzy oceną zmiany poziomu bezrobocia i wydatkami na użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz restauracje i hotele.

W latach 2008-2012 tendencje w relacjach pomiędzy zmienną ocena zmian poziomu bezrobocia i badanymi kategoriami wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych były stosunkowo podobne z tendencjami w analizowanych już wcześniej w tym okresie współzależnościami pomiędzy zmiennymi będącymi składowymi obu wskaźników ufności konsumenckiej i poszczególnymi kategoriami wydatków konsumpcyjnych. I tak wystąpił brak związku pomiędzy oceną zmian poziomu bezrobocia i wydatków na zdrowie oraz restauracje i hotele. Natomiast wraz z pogorszeniem się (poprawą) oceny zmian poziomu bezrobocia przez konsumentów:

- wysoce (spadła) rosła dynamika wydatków na rekreację i kulturę;
- umiarkowanie, ale wyraźnie rosła (spadała) dynamika wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport, łączność oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, a tym kieszonkowe;
- słabo zaś rosła (spadła) dynamika wydatków na napoje alkoholowe i tytoń.

Odmienne wyniki korelacji od pozostałych obserwować można w przypadku relacji pomiędzy zmiennymi: ocena możliwości oszczędzania pieniędzy i dynamiki zmian poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych. O ile w

trzech ostatnich latach przed kryzysem tj. w latach 2005-2007 wyniki analizy korelacji tych zmiennych były porównywalne w tym okresie z wynikami analizy korelacji badanych już związków pomiędzy poszczególnymi rodzajami wydatków konsumpcyjnych i składowymi wskaźnikami BWUK i WWUK, o tyle w latach 2008-2012 wyniki w obu przypadkach widocznie różniły się.

W latach 2005-2007 pomiędzy oceną konsumentów możliwości oszczędzania przez nich pieniędzy a wydatkami przeznaczanymi na ujęte w badaniu cele konsumpcyjne, generalnie wystąpiła zależność dodatnia. Wraz ze lepszymi oczekiwaniami konsumentów co do oszczędzania pieniędzy rosły ich wydatki konsumpcyjne. Nie dotyczyło to jednak wszystkich kategorii wydatków konsumpcyjnych. Wysoce pozytywny związek wystąpił pomiędzy postawą konsumentów co do oszczędzania pieniędzy a wydatkami na żywność i napoje bezalkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. Także wysoką siłą zależności, ale o kierunku ujemnym obserwowano w przypadku związku wydatków na łączność i oceny możliwości oszczędzania pieniędzy. Oznacza to, że czym bardziej pozytywnie (negatywnie) konsumenci byli nastawieni do oszczędzania pieniędzy tym bardziej spadała (rosła) dynamika wydatków na łączność. Wraz z lepszym (gorszym) nastawieniem konsumentów do oszczędzania pieniędzy umiarkowanie, ale wyraźnie rosła (spadała) dynamika wydatków na napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz edukację. Natomiast w przypadku nastawienia konsumentów do oszczędzania pieniędzy i wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz restauracje i hotele obserwowano bardzo słabą i niewyraźną korelację, ale nieistotną statystycznie ($p > 0,05$).

W latach 2008-2012 w przypadku większości badanych kategorii wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych i nastawienia ich do oszczędzania wystąpiła ujemna współzależność tzn. wraz gorszym (lepszym) nastawieniem do oszczędzania, dynamika tych wydatków rosła (spadała). Siła związków nie była jednak wysoka. Umiarkowana istotna ($p < 0,05$) współzależność wystąpiła tylko pomiędzy nastawieniem do oszczędzania a wydatkami na zdrowie. Słaba istotna ($p < 0,05$) zależność natomiast wystąpiła pomiędzy nastawieniem do oszczędzania oraz wydatkami na żywność i napoje bezalkoholowe, transport, a także edukację. W odniesieniu do pozostałych badanych kategorii wydatków konsumpcyjnych i nastawienia konsumentów do oszczędzania wystąpił praktycznie brak współzależności, które były nieistotne statystycznie ($p > 0,05$).

Reasumując powyższe rozważania należy stwierdzić, że pomiędzy wydatkami konsumpcyjnymi gospodarstw domowych a ich ufnością konsumentką istnieje pozytywny i dość silny związek. W warunkach dobrej prosperity gospodarki, wraz z bardziej pozytywnym nastawieniem konsumentów w stosunku do przewidywań co do obecnej i przyszłej sytuacji ekonomicznej kraju oraz obecnej i przyszłej własnej sytuacji finansowej, bieżących

możliwości dokonywania ważnych zakupów, a także oszczędzania pieniędzy i zmian poziomu bezrobocia w kraju, rosną wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych. Taką sytuację w Polsce obserwować można było w ostatnich trzech latach przed rokiem 2008, a więc przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie. Po roku 2008, sytuacja uległa zmianie. Pogarszającym się nastrojom polskich konsumentów towarzyszył dość silny spadek dynamiki ich wydatków konsumpcyjnych. Jeżeli by wziąć pod uwagę uwzględnione w badaniu składowe obu syntetycznych wskaźników ufności konsumenckiej (BWUK i WWUK) i ich związek z daną kategorią wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych, zauważyć można występowanie względnych podobieństw w sile tych zależności lub praktyczny brak związku. Dotyczy to zarówno analizowanych trzech lat przed rozpoczęciem się kryzysu na świecie tj. 2005-2007, jak i 5 kolejnych badanych lat po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie, tj. okresu 2008-2012. Wyjątek o którym należy wspomnieć, to zależność pomiędzy nastawieniem konsumentów do oszczędzania pieniędzy i wydatkami przeznaczanymi na dane dobra, która w latach 2008-2012 była ujemna i słaba. W okresie tym różniła się zatem wyraźnie od pozostałych wyników korelacji pomiędzy zmiennymi zależnymi i niezależnymi.

5.4 Ocena zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych gospodarstw domowych

Podstawowym celem działalności gospodarstwa domowego i jego członków w sferze konsumpcji jest zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych. Z prawidłowości w sferze konsumpcji wynika, że w pierwszej kolejności zaspokajane są potrzeby podstawowe wynikające z fizjologii człowieka, czyli np. potrzeby związane z koniecznością zdobywania żywności, odzieży, wypoczynku, posiadania mieszkania i poczucia bezpieczeństwa. W drugiej kolejności zaspokajane są zaś potrzeby wyższego rzędu, a więc np. potrzeby kulturowe, rekreacji czy społeczne.

Analizowana wcześniej sytuacja dochodowa gospodarstw domowych wskazuje, że ze względu na zróżnicowanie dochodów, nie wszyscy konsumenci są w stanie zaspokoić w równym stopniu swoje potrzeby konsumpcyjne. Wraz ze zmianą wysokości uzyskiwanych dochodów, zmienia się zakres zaspokajanych potrzeb. Gospodarstwa domowe dysponujące większymi dochodami są w stanie lepiej zaspokajać swoje potrzeby. Wyższe dochody powodują, że rosną potrzeby konsumentów wyższego rzędu. Z kolei ograniczenia pojawiające się w dochodach sprawiają, że gospodarstwa domowego odkładają w czasie lub zupełnie rezygnują z zaspokojenia potrzeb wyższego rzędu na rzecz zaspokojenia najpierw potrzeb elementarnych.

5.4.1. Podejścia w ocenie zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych

Jak już zaznaczono wcześniej, w wielu przypadkach gospodarstwo domowe dysponuje zbyt małymi środkami pieniężnymi na zaspokojenie potrzeb, nawet tych uznawanych za niezbędne. Zaspokojenie potrzeb w tym kontekście zdefiniować można w kategoriach ilościowych i wartościowych, co jest podejściem absolutnym do zaspokojenia potrzeb. Wtedy jednak problem zaspokojenia potrzeb nie jest odnoszony do potrzeb innych członków społeczeństwa. W innym podejściu – względnym (relatywnym) kwestia ta zostaje rozwiązana, gdyż ma miejsce odniesienia poziomu zaspokojenia potrzeb jednych członków społeczeństwa do innych. Problemem w tym przypadku jest rozpiętość w poziomie zaspokojenia potrzeb pomiędzy poszczególnymi członkami społeczeństwa. Nie mniej jednak w podejściu absolutnym do pomiaru zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych zawsze występuje pewien poziom relatywizmu²⁹¹.

Zarówno w podejściu absolutnym, jak i względnym ocena zaspokojenia potrzeb może być dokonana w sposób obiektywny i subiektywny. W przypadku ujęcia obiektywnego, ocena poziomu zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych zależy zawsze od opinii i decyzji podejmowanych przez ekspertów i decydentów. Ustalany jest wtedy koszyk potrzeb podstawowych i wyznaczany minimalny poziom ich zaspokojenia na podstawie przyjętej granicy. W ujęciu subiektywnym badanie opiera się natomiast na dokonywaniu wartościowania przez gospodarstwa domowe postrzegania ich własnej sytuacji dochodowej. Udzielają one wtedy odpowiedzi na pytania np. odnośnie poziomu ich dochodu, który uznali by są bardzo dobry, wystarczający lub ledwo wystarczający do zaspokojenia ich potrzeb lub określenia minimalnego dochodu, który jest niezbędny do zaspokojenia potrzeb podstawowych²⁹².

W układzie wojewódzkim ocena stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych może być przeprowadzona zarówno w sposób obiektywny, jak i subiektywny, co w praktyce uwidacznia się m.in. w badaniach prowadzonych przez GUS. W ujęciu subiektywnym, tak jak wcześniej wspomniano, podstawą analiz są odpowiedzi gospodarstw domowych na pytania odnośnie postrzegania ich sytuacji dochodowej. W ujęciu obiektywnym wykorzystywane mogą być natomiast m.in. takie kategorie jak: minimum egzystencji, próg interwencji socjalnej, relatywna granica wydatków czy minimum socjalne.

Minimum egzystencji i minimum socjalne są normatywnymi modelami zaspokojenia potrzeb bytowo-konsumpcyjnych na niskim poziomie. Zbudowane są na podstawie norm odpowiadających danym grupom potrzeb i mają postać koszyków określonych ilościowo i

²⁹¹ T. Panek, Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru [w:] Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy, BWS, t. 57, GUS, Warszawa 2008, s. 101-103.

²⁹² T. Panek, Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011, s. 37-41.

wartościowo. Koszyki ilościowe przy uwzględnieniu struktury wiekowej członków gospodarstwa domowego, tworzą zalecane przez ekspertów lub naukę normy zużycia grup dóbr i usług. Natomiast koszyki określone wartościowo równe są kosztowi nabycia danych ilości dóbr i usług, określając w tym aspekcie kwotę konieczną do utrzymania się gospodarstwa domowego na poziomie minimum egzystencji lub socjalnego²⁹³. Należy przy tym pamiętać, że pomimo wspólnej podstawy o której wspomniano, obie kategorie - minimum egzystencji i minimum socjalnego, mają odmienne założenia i uwzględniają w sobie różne grupy potrzeb.

Minimum egzystencji wyznacza dolną granicę zaspokojenia podstawowych potrzeb biologicznych człowieka poniżej, której występuje zagrożenie jego rozwoju psychofizycznego i życia. Jeżeli zatem dochody gospodarstwa domowego nie wystarczają na zapewnienie jego członkom poziomu konsumpcji, nawet na tym najniższym dopuszczalnym poziomie minimum egzystencji, zagrożona jest trwałość życia członków takiego gospodarstwa. W tym rozumieniu koszyk minimum egzystencji zawiera w sobie te potrzeby, których zaspokojenie nie może być odłożone w czasie. W składzie koszyka przeważają zatem w większości wydatki na żywność, leki i środki higieny osobistej, drobne naprawy posiadanej odzieży i obuwia oraz niezbędne uzupełnienie bielizny i obuwia, utrzymanie i eksploatację mieszkania, niewielki zasób wyposażenia w bieliznę pościelową i sprzęt, głównie do gotowania i jedzenia czy książki i artykuły szkolne związane z realizacją obowiązku szkolnego²⁹⁴.

Minimum socjalne natomiast wyznacza górną granicę, zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych na niskim poziomie. W tym przypadku chodzi o utrzymanie takiego poziomu wydatków na konsumpcję, które zapewniają minimalnie godziwy poziom życia dla członków gospodarstwa domowego. Ma to umożliwić utrzymanie wystarczającej reprodukcji sił witalnych na każdym etapie biologicznego rozwoju człowieka, posiadania potomstwa i wychowania potomstwa oraz utrzymania więzi ze społeczeństwem²⁹⁵. Jeżeli więc gospodarstwo domowe ponosi wydatki na konsumpcję powyżej granicy minimum socjalnego, to uznać można, że poziom jego życia jest wyższy aniżeli minimalny wyznaczony tą granicą. Tym samym potrzeby gospodarstwa domowego są zaspokajane na poziomie wyższym aniżeli poziom standardu minimum socjalnego.

²⁹³ P. Kurowski, Koszyki minimum socjalnego i minimum egzystencji – dotychczasowe podejście, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2002, s. 1., dokument elektroniczny na: https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/08/rola_funk_min_soc_egz.pdf (data dostępu 10.03.2016r.)

²⁹⁴ M. Dziubińska-Michalewicz, Minimum egzystencji a minimum socjalne. Informacja nr 781, Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz. Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, Warszawa 2001 s. 1-3.; dokument elektroniczny na: http://biurose.sejm.gov.pl/teksty_pdf_01/i-781.pdf (data dostępu 13.03.2016 r.)

²⁹⁵ A. Kozera, J. Stanisławska, F. Wysocki, Klasyfikacja gospodarstw domowych ze względu na stopień zaspokojenia ich potrzeb mierzony kategorią minimum socjalnego, *Marketing i Rynek*, nr 11/2013, s. 33.

Koszyk minimum socjalnego obejmuje nie tylko potrzeby elementarne, do których ogranicza się minimum egzystencji, ale obejmuje również niektóre potrzeby wyższego rzędu, aczkolwiek zaspokajane na niskim poziomie. Obejmuje on trzy grupy potrzeb: bytowo-egzystencjalne (wyżywienie, mieszkanie, odzież, higiena i ochrona zdrowia oraz transport i łączność), oświatowo-kulturalne (wychowanie, edukacja, kultura) i rekreacyjno-wypoczynkowe (wypoczynek, sport, turystyka)²⁹⁶. W tym przypadku należy zaznaczyć, że zawartość koszyka minimum socjalnego jest zmienna w czasie i wraz ze wzrostem zamożności społeczeństwa jego zawartość rozszerza się, w szczególności zaś zakres potrzeb podstawowych. Aktualny poziom życia gospodarstw domowych jest zatem czynnikiem modyfikującym zawartość koszyka minimum socjalnego²⁹⁷.

Próg interwencji socjalnej jako kategoria, którą wykorzystać można w ocenie stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych, związana jest z określeniem kwoty dochodów, która zgodnie z obowiązującą ustawą o pomocy społecznej, uprawnia do ubiegania się o przyznanie świadczenia pieniężnego z pomocy społecznej. W tym kontekście gospodarstwo domowe zaspokaja potrzeby na nieco wyższym jak skrajnym poziomie, ale i jednocześnie jego uzyskiwane dochody są na poziomie, który uprawnia do skorzystania ze świadczeń pomocy społecznej.

Z kolei granica relatywna jako kategoria, którą zastosować można w ocenie stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych, związana jest z określeniem 50% kwoty średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych. Gospodarstwa domowe, które wydają mniej aniżeli wyznaczona kwota, zaspokajają swoje potrzeby na poziomie poniżej przeciętnej odpowiadającej ogółowi gospodarstw domowych. Natomiast gospodarstwa domowe, których wydatki stanowią ponad 50% ustalonej kwoty, realizują model konsumpcji na poziomie ponadprzeciętnym charakterystycznym dla ogółu gospodarstw domowych w danym okresie czasu²⁹⁸.

W przeprowadzonej przez autora analizie dotyczącej zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych zastosowano podejście subiektywne i obiektywne. Wykorzystane w analizie dane pochodzą z opracowań GUSu dla lat 2005-2012 oraz z raportów Diagnozy Społecznej dla lat 2005-2013.

²⁹⁶ M. Raczkowska, Minimum socjalne i minimum egzystencji - wzorce warunków bytu ludności żyjącej w sferze ubóstwa, Zeszyty Naukowe SGGW - Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 58/2006, s. 64-66.

²⁹⁷ T. Panek, Ubóstwo i nierówności [w:] Statystyka opisowa. Wybrane zagadnienia, T. Panek (red.), SGH, Warszawa 2004, s. 37.

²⁹⁸ Ubóstwo w Polsce w latach 2010 i 2014, GUS: Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Urząd Statystyczny w Łodzi, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2015, s. 7.

5.4.2. Zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych w ujęciu subiektywnym

Subiektywna ocena stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych związana jest z postrzeganiem własnej sytuacji materialnej. Im sytuacja materialna gospodarstwa domowego jest lepsza, tym lepiej jest ono w stanie zaspokoić swoje potrzeby.

Jak już wcześniej zaznaczono, w momencie rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie tj. pod koniec 2008 roku i w kolejnych latach, aż do końca okresu badawczego tj. 2012 roku dynamika wzrostu dochodów gospodarstw domowych uległa spowolnieniu. W tym kontekście teoretycznie można przyjąć, że gospodarstwa domowe ogólnie były w stanie w mniejszym stopniu zaspakajać swoje potrzeby. Należy jednak w tym przypadku mieć na uwadze, że odczucia poszczególnych gospodarstw domowych w tym zakresie będą zróżnicowane. Subiektywną ocenę własnej sytuacji materialnej przez polskie gospodarstwa domowe w latach 2005-2012 przedstawia wykres 5.11.

Analiza sytuacji materialnej gospodarstw domowych na przestrzeni lat 2005-2012 wykazuje zmianę na rzecz tendencji pozytywnych (wykres 5.11). Należy jednak zauważyć, że dynamika pozytywnych zmian w tym obszarze po 2008 roku została zauważalnie wyhamowana (tabela 5.5) i utrzymała się do końca okresu badawczego.

Tabela 5.5 Dynamika subiektywnych ocen własnej sytuacji materialnej polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (w %).

Ocena	Lata									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2008	2012
	rok poprzedni=100								rok 2005=100	rok 2008=100
bardzo dobra	130,0	123,1	125,0	100,0	115,0	117,4	81,9	90,9	153,8	100,0
dobra	111,1	120,0	111,9	110,1	103,4	105,1	93,4	97,1	147,8	98,5
przeciętna	102,7	103,2	102,7	100,0	99,1	98,0	101,2	101,4	106,0	99,8
raczej zła	93,5	89,4	86,9	95,2	97,8	98,5	106,9	100,7	73,9	103,6
zła	87,3	77,4	82,3	83,5	98,5	95,4	107,9	97,0	53,2	98,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r.,..., s. 227.; Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych w latach 2000-2011. Zróżnicowanie..., s. 142.

Podczas gdy w 2012 roku odsetek gospodarstw domowych oceniających bardzo dobrze swoją sytuację materialną wyniósł tyle samo co w 2008 roku, to w 2008 roku odsetek ten w stosunku do roku 2005 wzrósł aż ponad 1,5 krotnie. W 2012 roku w stosunku do 2008 roku zmniejszył się o 1,5% odsetek gospodarstw domowych oceniających swoją sytuację jako dobrą. Ten sam odsetek w 2008 roku w stosunku do 2005 roku wzrósł prawie 1,5 krotnie.

Nieznacznie, bo o 0,2% zmniejszył się w 2012 roku w stosunku do 2008 roku odsetek gospodarstw domowych oceniających swoją sytuację materialną jako przeciętną. Z kolei w 2008 roku w stosunku do roku 2005 odsetek ten wzrósł o 6%. W przypadku gospodarstw domowych oceniających swoją sytuację jako złą i raczej złą, ich odsetek w 2012 roku w

stosunku do 2008 roku odpowiednio zmalał o 1,5% i wzrósł o 3,6%. W 2008 roku w stosunku do 2005 roku odsetek ten natomiast odpowiednio zmalał o 46,8% i 26,1%..

Wykres 5.11 Subiektywna ocena własnej sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce w latach 200-2012 (w %).

Źródło: opracowanie własne na podstawie, *Budżety gospodarstw domowych 2012 r.....*, s. 227.; *Sytuacja społeczno-ekonomiczna gospodarstw domowych w latach 2000-2011. Zróżnicowanie miasto-wieś*, GUS. Departament Badań Społecznych i Warunków życia, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012, s. 142.

Powyższa analiza dynamiki subiektywnych ocen własnej sytuacji materialnej przez polskie gospodarstwa domowe w latach 2005- 2012 pozwala stwierdzić, że oceny te po 2008 roku aż do końca okresu badawczego nie ulegały już tak szybkiej poprawie jak w ostatnich trzech latach przed 2008 rokiem. Oznaczać to może, że w związku z ograniczeniami finansowymi, po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie, polscy konsumenci gorzej radzili sobie w zaspokojeniu swoich potrzeb.

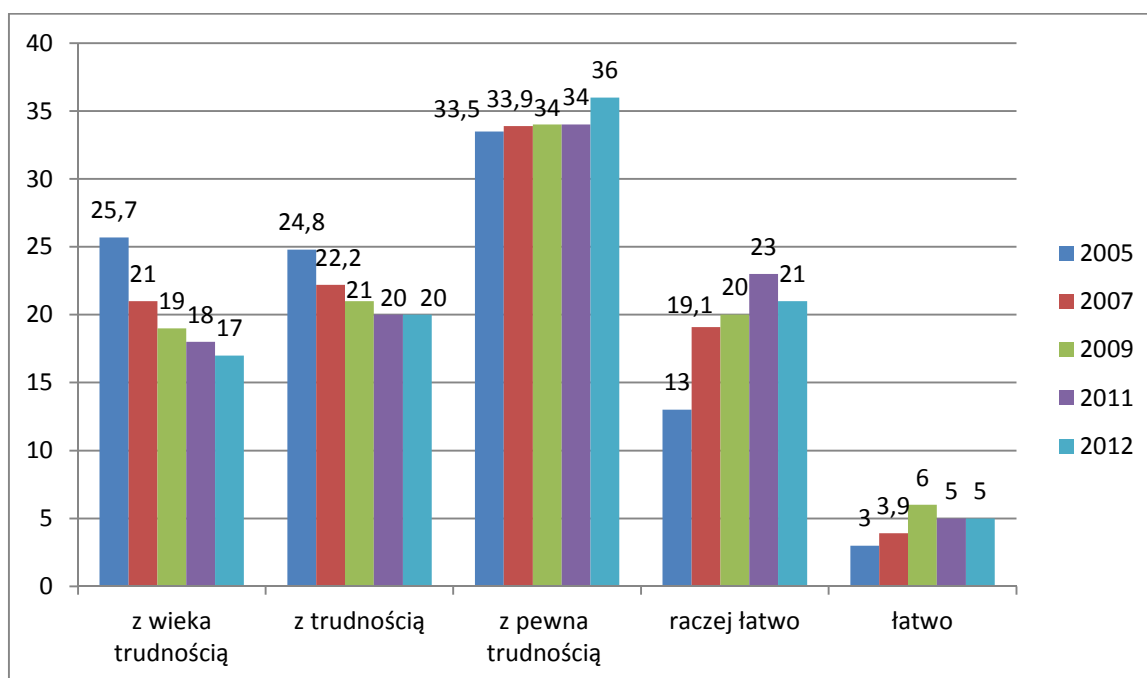
Gospodarstwa domowe w latach 2005-2012 przy uzyskiwanych dochodach najczęściej „koniec z końcem” wiązały z pewną trudnością (wykres 5.12). Na koniec okresu badawczego tak twierdziło 36% gospodarstw domowych, czyli o 2 pkt. proc. mniej w stosunku do 2011 roku, 2 pkt. proc w stosunku do 2009 roku, 2,1 pkt. proc. w stosunku do 2007 roku i o 2,5 pkt. proc. w stosunku do 2005 roku.

Z trudnością przy uzyskiwanych dochodach radziło sobie na koniec okresu badawczego 20% badanych gospodarstw domowych. W latach 2005-2012 odsetek takich gospodarstw domowych co prawda zmniejszył, ale po rozpoczęciu kryzysu gospodarczego na świecie tempo tych zmian w Polsce zmniejszyło się. W 2009 roku, czyli zaraz po rozpoczęciu się kryzysu odsetek gospodarstw domowych radzących sobie z trudnościami wyniósł 21%,

czyli niewiele mniej bo tylko o 1 pkt. proc. w stosunku 2011 i 2012 roku. W stosunku do roku 2005 i 2007 odsetek ten był natomiast już mniejszy odpowiednio o 3,8 pkt. proc. i 1,2 pkt. proc.

„Koniec z końcem” z wielką trudnością na koniec okresu badawczego wiązało 17% gospodarstw domowych. Od 2009 roku do końca okresu badawczego odsetek ten spadał tylko 1 pkt. proc., czyli nieznaczaco. Podczas gdy w 2011 roku 18% badanych gospodarstw domowych deklarowało, że wielką trudnością radziło sobie przy uzyskiwanych dochodach, w 2009 roku było to 19%. Przed 2009 rokiem spadek ten był bardziej zauważalny. W 2007 roku odsetek tak twierdzących gospodarstw domowych wyniósł 21%, a w 2005 roku 25,7%. W 2009 roku w stosunku do roku 2007 zmniejszył się zatem o 4 pkt. procentowe, a w roku 2007 w stosunku do roku 2005 o 4,7 pkt. procentowego.

Wykres 5.12 Radzenie sobie gospodarstw domowych przy uzyskiwanych dochodach w latach 2005-2012 (w %).

*Danym za rok 2012 przypisano dane pochodzące z przełomu lutego/marca 2013 roku, które były najbliższe końcowi przyjętego w rozprawie okresu badawczego. Dane pochodzą z Raportu „Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2014, s. 61.; *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2012, s. 51.; *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2010, s. 47.; *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2008, s. 48.; *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2006, s. 46.

Znacznie mniej gospodarstw domowych deklarowało, że przy uzyskiwanych dochodach radziło sobie raczej łatwo i łatwo. W 2005 i 2007 roku tak twierdziło w sumie odpowiednio 16% i 23% ankietowanych gospodarstw domowych. Różnica w tym przypadku

wyniosła więc 7 pkt. proc. W 2009 odsetek ten wyniósł 26% i był taki sam jak na koniec okresu badawczego. Różnica w tej sytuacji w stosunku do roku 2007 wyniosła już zatem tylko 3 pkt. proc. Jeszcze w 2011 roku raczej łatwo i łatwo przy aktualnych dochodach radziło sobie w sumie 28% gospodarstw domowych. Na koniec okresu badawczego odsetek ten zmniejszył się więc o 2 pkt. proc.

W kontekście powyższej analizy stwierdzić można, że w 2009 roku, czyli zaraz po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie i w następnych kilku latach aż do końca okresu badawczego, gospodarstwom domowym generalnie trudniej było radzić sobie przy uzyskiwanych dochodach. Postępujące w tym obszarze pozytywne zmiany pomimo, że po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie nie zostały zatarte zupełnie, to tempo ich zmian zostało ewidentnie wyhamowane. W tej sytuacji zaspokojenie potrzeb konsumpcyjnych przez gospodarstwa domowe, wymagało od nich bardziej racjonalnego gospodarowania dysponowanymi dochodami.

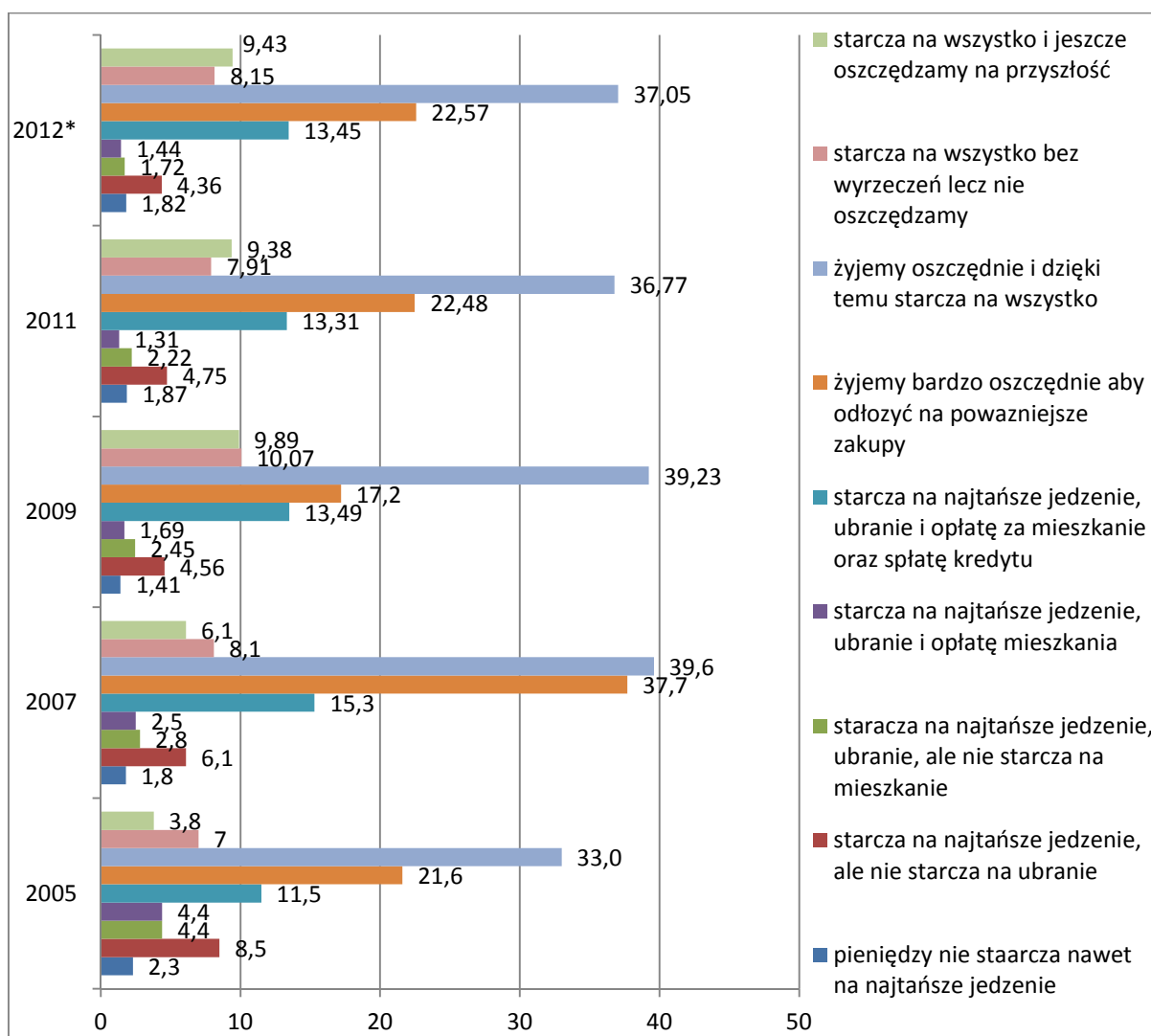
Oceniając sposób gospodarowania środkami pieniężnymi w latach 2005-2012 (wykres 5.13) gospodarstwa domowe twierdziły najczęściej, że żyją oszczędnie i dzięki temu starcza im na wszystko. Podczas gdy w latach 2005-2009 obserwowano wzrost odsetka deklarujących tak gospodarstw domowych, to od 2009 roku do końca okresu badawczego odsetek ten uległ zmniejszeniu z 39,23% do 37,05%. Spadek ten był jednak nie tak znaczny i wyniósł 2,2 pkt. proc.

W dalszej kolejności gospodarstwa domowe deklarowały, że żyją bardzo oszczędnie, aby odłożyć na poważniejsze zakupy. Poczynając od roku 2009, w którym odsetek gospodarstw domowych tak gospodarujących dochodami wniósł 17,2%, na koniec okresu badawczego odsetek ten wzrósł do 22,57%, czyli był większy o ponad 5 pkt. proc.

Od 2009 roku do końca okresu badawczego na porównywalnym poziomie wynoszącym blisko 13,5% utrzymał się odsetek gospodarstw domowych, w których pieniędzy starczyło na najtańsze jedzenie, ubranie, opłatę za mieszkanie i spłatę kredytu. W 2009 roku tak gospodarujących dochodami gospodarstw domowych (13,49%) w stosunku do 2005 (11,5%) i 2007 (15,3%) roku, było odpowiednio mniej o 1,99 pkt. proc. i więcej o 1,81 pkt. proc.

Na przestrzeni badanych lat przybyło gospodarstw domowych, w których nie tylko starczyło na wszystko, ale które były jeszcze w stanie zaoszczędzić na przyszłość. Podczas gdy w latach 2005-2009 odsetek takich gospodarstw domowych wzrósł z 3,80% do 9,89%, w kolejnych latach odnotowano nieznaczny spadek i na koniec okresu badawczego odsetek ten wyniósł 9,43%. Jednocześnie także odsetek gospodarstw domowych, którym starczyło na wszystko bez wyrzeczeń, ale nie oszczędzały, najpierw wzrósł z 7,0% w 2005 roku do 10,07% w 2009 roku, a potem na koniec okresu badawczego spadł do 8,15%.

**Wykres 5.13 Gospodarowanie dochodami przez gospodarstwa domowe
w latach 2005-2012 (w%).**

* Danym za rok 2012 przypisano dane pochodzące z przełomu lutego/marca 2013 roku, które były najbliższe końcowi przyjętego przez autora okresu badawczego. Dane pochodzą z Raportu „Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość.....*, s. 62.; *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość.....*, s. 52.; *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość.....*, s. 48.; *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość.....*, s. 49.; *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość.....*, s. 47.

Względnie porównywalny odsetek wystąpił w przypadku gospodarstw domowych, które deklarowały, że starcza na najtańsze jedzenie, ubranie i opłatę za mieszkanie oraz tych, które deklarowały, że starcza na najtańsze jedzenie i ubranie, ale nie starcza na opłatę za mieszkanie. W pierwszym przypadku odnotowano spadek odsetka tych gospodarstw domowych z 4,4% w 2005 roku do 1,44% na koniec 2012 roku. W drugim przypadku również odnotowano spadek z 4,4% w 2005 roku do 1,72% na koniec 2012 roku.

Wśród badanych gospodarstw domowych znalazły się również i takie, które deklarowały, że pieniędzy nie starcza nawet na najtańsze jedzenie lub pieniędzy starcza na

najtańsze jedzenie, ale nie starcza na ubranie. W pierwszym przypadku odsetek gospodarstw domowych był nieco mniejszy aniżeli w drugim przypadku.

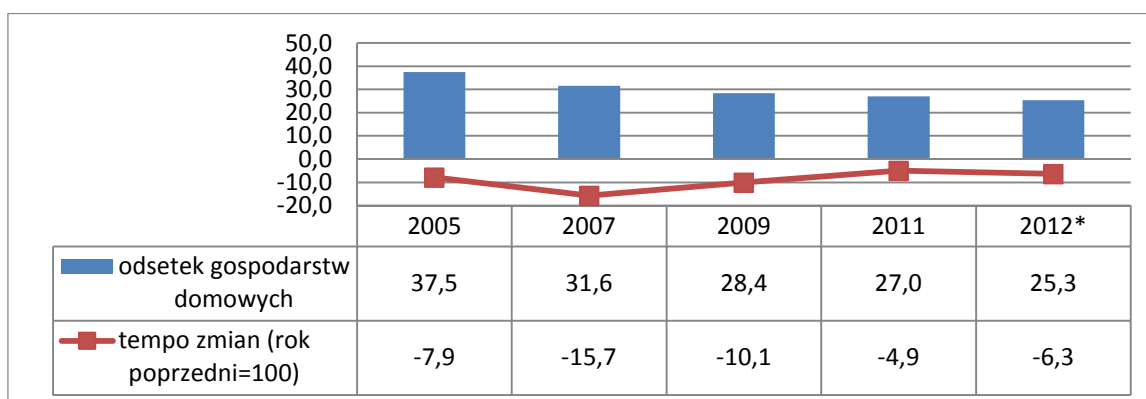
Odsetek gospodarstw domowych twierdzących, że nie starczyło im nawet na najtańsze jedzenie początkowo spadł z 2,3% w 2005 roku do 1,41% w 2009 roku. Następnie w kolejnych latach nieznacznie wzrósł i na koniec okresu badawczego w 2012 roku wyniósł 1,82%. W stosunku do 2009 roku, czyli zaraz po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie odsetek ten był wyższy zatem o 0,41 pkt. proc. i niższy o 0,48% w stosunku do 2005 roku. Natomiast odsetek gospodarstw domowych, którym starczyło na najtańsze jedzenie, ale nie starczyło na ubranie najpierw spadł z 8,5% w 2005 roku do 4,56% w 2009 roku. Następnie nieco wzrósł do 4,75% w 2011 roku i na sam koniec okresu badawczego znowu spadł, ale niewiele bo o 0,39 pkt. proc. W całym okresie badawczym różnica między odsetkiem gospodarstw tak deklarujących w 2005 i 2012 roku wyniosła zatem ponad 7 pkt. proc.

Zarówno w odniesieniu do gospodarstw domowych twierdzących, że pieniędzy nie starcza nawet na najtańsze jedzenie, jak i tych gospodarstw, gdzie pieniędzy starcza na najtańsze jedzenie, ale nie starcza na ubranie, zaważyć należy, że podczas gdy w latach 2005-2008 odsetek gospodarstw domowych spadał, od 2009 roku aż do końca okresu badawczego utrzymał się na względnie stałym poziomie. Trend spadkowy zatem wyhamował. Oznaczać to może, że w analizowanym okresie po rozpoczęciu się globalnego kryzysu gospodarczego, części tych gospodarstwach domowych zdecydowanie trudniej było zaspokoić nawet ich najbardziej podstawowe i bieżące potrzeby konsumpcyjne.

Analizując sposób gospodarowania dochodami przez gospodarstwa domowe, nasuwa się przede wszystkim wniosek, że po 2009 roku aż do końca okresu badawczego, odsetek gospodarstw domowych deklarujących dysponowanie środkami pieniężnymi w określony sposób, nie zmieniał się znacząco w przeciwieństwie do lat 2005-2009. Dynamika sposobu gospodarowania dochodami przez gospodarstwa domowe w pierwszej połowie okresu badawczego była jednak większa aniżeli w drugiej połowie.

Aczkolwiek odsetek gospodarstw domowych deklarujących, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb ze stałych dochodów w latach 2005-2012 zmniejszał się, to tempo zmian poczynając od roku 2009 aż do końca okresu badawczego było zauważalnie wolniejsze (wykres 5.14). Gospodarstwa domowe trudniej radziły sobie zatem zaspokojeniem bieżących potrzeb ze stałych dochodów po 2009 roku aniżeli cztery lata objęte badaniem przed tym okresem tj. w latach 2005-2008.

Wykres 5.14 Odsetek gospodarstw domowych deklarujących, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb w latach 2005-2012 (w %).

* Danym za rok 2012 przypisano dane pochodzące z przełomu lutego/marca 2013 roku, które były najbliższe końcowi przyjętego przez autora okresu badawczego. Dane pochodzą z Raportu „Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość.....*, s. 66.; *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość.....*, s. 57.; *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość.....*, s. 51.; *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość.....*, s. 50.; *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość.....*, s. 48.

Trudności w zaspokojeniu bieżących potrzeb ujawniają zróżnicowane reakcje gospodarstw domowych na pojawiające się problemy. Raport „Diagnoza społeczna” wskazuje, że najczęściej gospodarstwa domowe ograniczają swoje potrzeby (wykres 5.15).

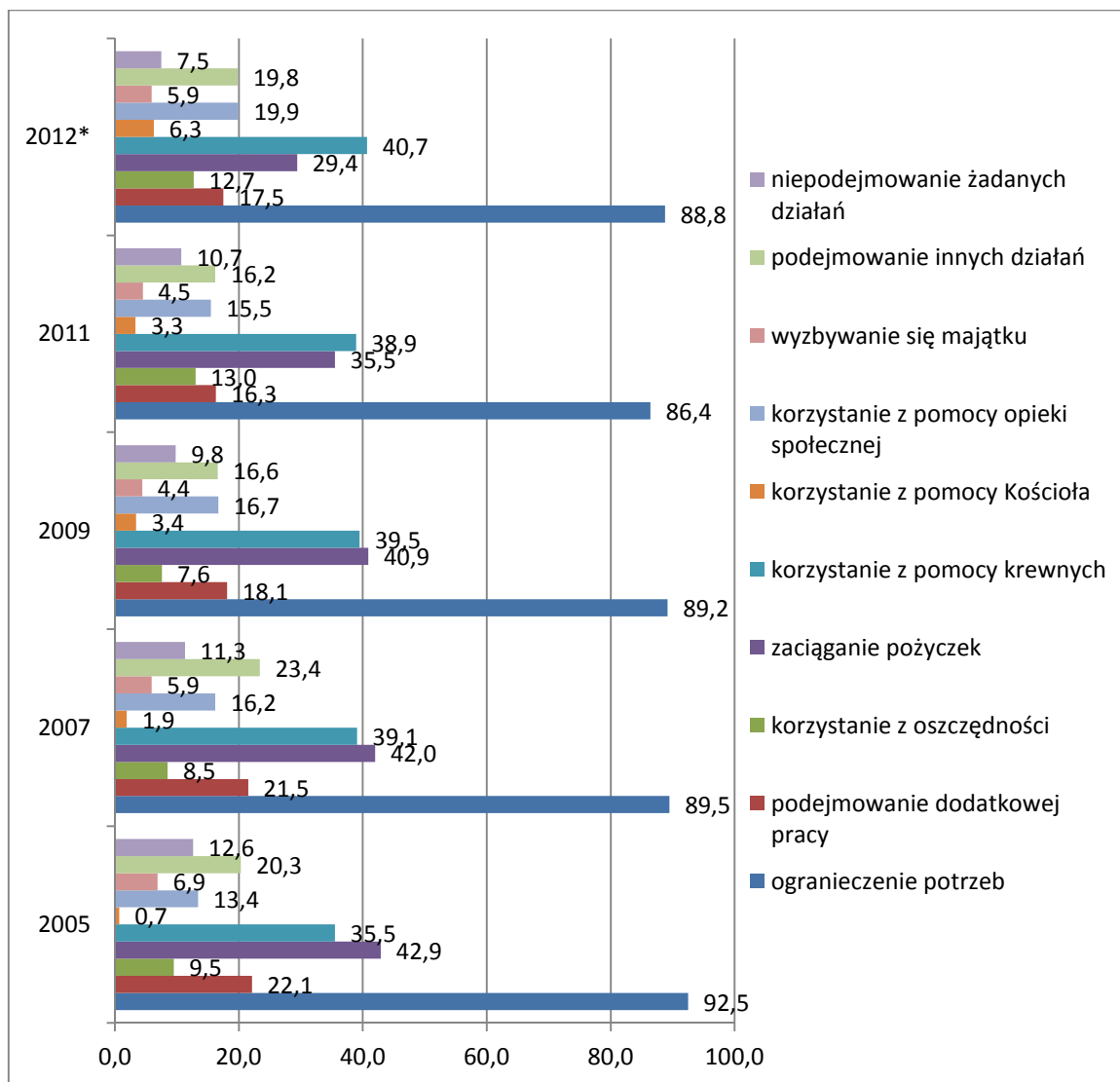
W latach 2005-2012 generalnie coraz mniej gospodarstw domowych ograniczało swoje bieżące potrzeby w odpowiedzi na trudności finansowe w zaspokojeniu bieżących potrzeb. Niemniej jednak zauważyć należy, że pomimo tendencji spadkowej od 2005 roku odsetek tych gospodarstw domowych na koniec okresu badawczego tj. 2012 roku wyniósł 88,8% i był wyższy o 1,4 pkt. proc. w stosunku do 2011 roku, w którym odnotowano najmniejszy odsetek tak twierdzących gospodarstw domowych w całym okresie badawczym.

Spadł również odsetek gospodarstw domowych podejmujących dodatkową pracę, korzystających z oszczędności i zaciągających pożyczki. Na koniec okresu badawczego odsetek tak deklarujących gospodarstw domowych wyniósł odpowiednio 17,5% (22,1% w 2005 r.), 12,7% (9,5% w 2005 r.) i 29,4% (42,9% w 2005 r.). Szczególnie znacząco na koniec okresu badawczego spadł odsetek gospodarstw domowych, które w warunkach niewystarczających stałych dochodów, w celu zaspokojenia bieżących potrzeb, zaciągały pożyczki. O ile w tym ostatnim przypadku do końca okresu badawczego utrzymała się ciągła tendencja spadkowa, o tyle w dwóch pozostałych przypadkach na koniec okresu badawczego tendencja ta uległa załamaniu i odsetek gospodarstw domowych na koniec 2012 roku był wyższy o:

- 0,8 pkt. proc. w stosunku do najniższej wartości odnotowanej w całym okresie badawczym tj. w 2011 roku w odniesieniu do gospodarstw domowych podejmujących dodatkową pracę,

- 5,1 pkt. proc. w stosunku do najniższej wartości odnotowanej w całym okresie badawczym tj. w 2010 roku w odniesieniu do gospodarstw domowych korzystających z oszczędności.

Wykres 5.15 Reakcja gospodarstw domowych na finansowe trudności w zaspokojeniu bieżących potrzeb w latach 2005-2012 (w%).

*Danym za rok 2012 przypisano dane pochodzące z przełomu lutego/marca 2013 roku, które były najbliższe końcowi przyjętego przez autora okresu badawczego. Dane pochodzą z Raportu „Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków”.

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość.....*, s. 66.; *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość.....*, s. 57.; *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość.....*, s. 51.; *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość.....*, s. 51.; *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość.....*, s. 48.

Wzrósł także odsetek gospodarstw domowych, które w sytuacji niewystarczających stałych dochodów, aby zaspokoić potrzeby bieżące, korzystały z pomocy zewnętrznej takiej jak np.: pomoc krewnych, Kościoła czy opieka społeczna. W szczególności gospodarstwa korzystały z pomocy krewnych. W tym przypadku odnotowano wzrost 35,5% w 2005 roku do 39,5% w 2009 roku i dalej do 40,7% w końcu okresu badawczego tj. 2012 roku. W mniejszym stopniu gospodarstwa domowe korzystały z pomocy społecznej. Tutaj nastąpił

wzrost z 13,4% w 2005 roku do 16,7% w 2009 roku i dalej 19,9% w 2012 roku. Najmniej gospodarstw domowych korzystało z pomocy Kościoła, gdzie odnotowano wzrost z 0,7% w 2005 roku do 3,4% w 2009 roku i dalej do 6,3% w 2012 roku.

Niewiele badanych gospodarstw domowych w warunkach trudności finansowych, aby zaspokoić swoje potrzeby bieżące, wyzbywało się majątku. W tej kwestii najpierw nastąpił spadek z 6,9% gospodarstw w 2005 do 4,5% w 2011 roku, a następnie na sam koniec okresu badawczego tj. 2012 roku, wzrost do 5,9%.

Na przestrzeni badanych lat tj. 2005-2012, obok wymienionych działań gospodarstwa domowe w sytuacji niemożliwości zaspokojenia bieżących potrzeb z powodu niewystarczających środków finansowych, podejmowały także inne działania, o których nie wspomniano. W 2005 roku tak deklarowało 20,3% gospodarstw, w 2007 roku już 23,4%, w kolejnych latach tj. 2009 i 2011 roku odpowiednio 16,6% i 16,2%. Z kolei na koniec okresu badawczego tj. 2012 roku odsetek ten wzrósł do 19,7%.

Gospodarstwa domowe decydowały się także nie podejmować żadnych działań w obliczu trudności finansowych, aby zaspokoić bieżące potrzeby. Generalnie odsetek tych gospodarstw spadł z 12,6% w 2005 roku do 7,5 % na koniec okresu badawczego tj. 2012 roku, aczkolwiek w 2011 roku wzrósł do 10,7% w stosunku do 9,8% odnotowanego w 2009 roku.

Resumując stwierdzić można, że zauważalna poprawa ocen gospodarstw domowych względem ich własnej sytuacji materialnej w latach 2005-2007, w kolejnych latach aż do końca okresu badawczego, nie postępowała już tak dynamicznie. Gospodarstwa domowe zarówno cztery lata przed 2009 rokiem, jak i w kolejnych latach aż do 2012 roku najczęściej deklarowały, że przy uzyskiwanych dochodach radziły sobie z pewnością trudnością, z trudnością lub z wielką trudnością. Natomiast zdecydowanie rzadziej radziły sobie raczej łatwo lub łatwo. Deklaracje gospodarstw domowych po 2009 roku zmieniały się już jednak zauważalnie wolniej. Aczkolwiek odsetek gospodarstw domowych gospodarujących dochodami w określony sposób, w kilku latach po 2009 roku aż do końca okresu badawczego nie zmienił się znacząco w porównaniu do kilku ostatnich lat przed rokiem 2009, poczynając od roku 2005, to jednak zmiany te już po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie postępowały wolniej. I chociaż w latach 2005-2012 coraz mniej gospodarstw domowych twierdziło, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie ich bieżących potrzeb, to po 2009 roku, dynamika spadku odsetka tych gospodarstw była zdecydowanie mniej korzystna.

W tym kontekście powiedzieć można, że kolejne lata po 2009 roku aż do końca okresu badawczego, były dla polskich gospodarstw domowych generalnie okresem wolniejszych, aczkolwiek dalej postępujących pozytywnych tendencji w aspekcie zmiany subiektywnych ocen ich sytuacji materialnej, sposobu gospodarowania dochodami oraz możliwości zaspokojenia bieżących potrzeb z aktualnych dochodów. Nie zmienia to jednak faktu, że w

tym okresie przybyło gospodarstw domowych, które aby odłożyć na poważniejsze zakupy, musiały oszczędzać oraz, że na koniec okresu badawczego wzrósł i spadł odpowiednio, aczkolwiek nieznacznie odsetek gospodarstw domowych, które przy uzyskiwanych dochodach „koniec z końcem” wiązały z pewnymi trudnościami oraz odsetek gospodarstw radzących sobie łatwo lub raczej łatwo.

5.4.3. Zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych w ujęciu obiektywnym

Jak wcześniej zaznaczono analiza zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych w ujęciu obiektywnym przeprowadzona może być z zastosowaniem kilku kategorii. W niniejszym podrozdziale omówiono wyniki analizy z wykorzystaniem kategorii minimum egzystencji, co wynikało z faktu, że w wyniku dekonunktury gospodarczej w Polsce, w największym stopniu trudności w zaspokojeniu potrzeb odczuły przede wszystkim gospodarstwa domowe najniżej uposażone. Jako rozszerzenie i wzbogacenie niniejszej analizy na poziomie wojewódzkim potraktowano analizę przeprowadzoną w oparciu o kategorie próg interwencji socjalnej i relatywna granica ubóstwa, której szczegółowe wyniki zamieszczono w aneksie tekstowym (tekst 3A).

Warto zauważyć, że kategorie o których wspomniano powyżej wykorzystywane są przez GUS w badaniach dotyczących ubóstwa ekonomicznego w Polsce. Jako, że ubóstwo z ekonomicznego punktu widzenia utożsamiane jest z sytuacją, w której gospodarstwo domowe nie dysponuje wystarczającymi środkami pozwalającymi na zaspokojenie jego potrzeb²⁹⁹, wykorzystanie kategorii o których wspomniano w analizie zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych jest podejściem uzasadnionym. Należy jednak pamiętać, że owe kategorie dotyczą zaspokojenia potrzeb bytowo-konsumpcyjnych na niskim poziomie. Posiadając jednak informacje o odsetku gospodarstw domowych zaspakajających swoje potrzeby na danym poziomie, można konkludować, jaki procent z nich zaspokaja swoje potrzeby powyżej tego poziomu. I tak zastosowane w analizie zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych kategorie, tj.:

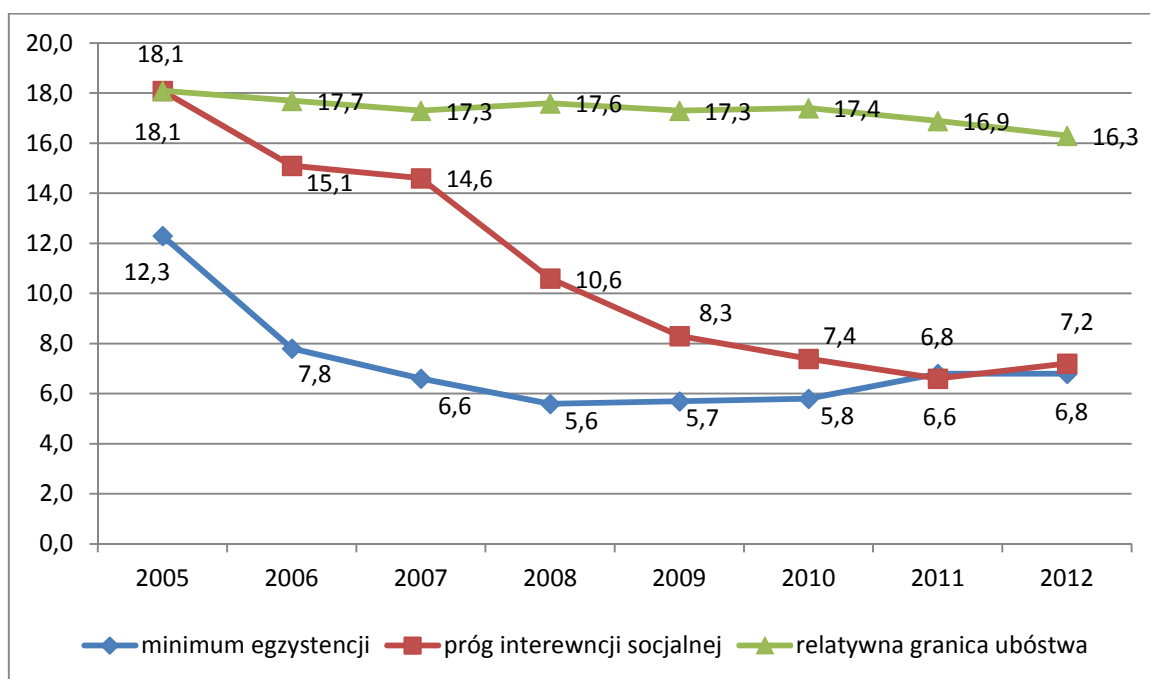
- minimum egzystencji, pozwoliło zidentyfikować odsetek gospodarstw domowych zaspokajających swoje potrzeby poniżej poziomu koniecznego do biologicznego przetrwania;
- progu interwencji socjalnej, umożliwiło określenie odsetka gospodarstw zaspokajających swoje potrzeby powyżej granicy biologicznej egzystencji i które jednocześnie w celu pełniejszego zaspokojenia tych potrzeb są uprawnione do skorzystania ze świadczeń pomocy społecznej;

²⁹⁹ T. Panek, Ubóstwo i nierówności [w:] Statystyka społeczna, T. Panek (red.), PWE, Warszawa 2007, s. 259.

- relatywnej granicy ubóstwa, pokazało odsetek gospodarstw domowych, których poziom wydatków na konsumpcję, a tym samym poziom zaspokojenia potrzeb jest niższy niż poziom średnich wydatków ogółu gospodarstw domowych.

Analiza takich kategorii jak minimum egzystencji, próg interwencji socjalnej i relatywna granica ubóstwa w latach 2005-2012 wskazują, że gospodarstwa domowe w Polsce generalnie w tym okresie coraz lepiej radziły sobie z zaspokojeniem potrzeb konsumpcyjnych (wykres 5.14). Nie mniej jednak zaznaczyć należy, że od 2008 tempo postępujących zmian zwolniło, zwłaszcza w odniesieniu do gospodarstw domowych wydających poniżej granicy minimum egzystencji i progu interwencji socjalnej. Na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku nastąpił nawet mały wzrost odsetka tych gospodarstw domowych.

Wykres 5.14 Odsetek gospodarstw domowych o wydatkach poniżej minimum egzystencji, progu interwencji socjalnej i relatywnej granicy ubóstwa w Polsce w latach 2005-2012 (w %).

Źródło: opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).

W 2012 roku odsetek gospodarstw wydających na potrzeby poniżej granicy minimum egzystencji i progu interwencji socjalnej wyniósł odpowiednio 6,8% i 7,2%. Odsetek tych gospodarstw był odpowiednio większy o 1,2 pkt. proc. i mniejszy o 3,4 pkt. proc. w stosunku do 2008 roku oraz odpowiednio mniejszy o 5,5 pkt. proc. i 10,8 pkt. proc. w stosunku do 2005 roku. Oznacza to, że w 2005 roku prawie co 6 gospodarstwo domowe w Polsce wydawało na swoje potrzeby mniej aniżeli najniższy dopuszczalny próg zaspokojenia potrzeb oraz co 8 gospodarstwo domowe w Polsce mogło skorzystać z pomocy społecznej, aby lepiej zaspokajać swoje potrzeby. W momencie rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie tj. 2008 roku, potrzeby poniżej tych granic zaspokajało odpowiednio co prawie 18

i co 9 gospodarstw domowe. W 2012 roku zaś było to odpowiednio, co 15 i co 14 gospodarstwo domowe.

W przypadku gospodarstw domowych wydających na zaspokojenia potrzeb poniżej 50% wydatków ogółu gospodarstw domowych pomimo utrzymywania się od 2008 roku względnie podobnego odsetka tych gospodarstw domowych, na koniec okresu badawczego ich odsetek zmalał i wyniósł 16,3%. Był niższy o 1,3 pkt. proc. w stosunku do 2008 roku, kiedy rozpoczął się kryzys gospodarczy na świecie i o 1,8 pkt. proc. niższy w stosunku do 2005 roku. Oznacza to, że w 2005 roku prawie co 6 gospodarstw domowe wydawało na zaspokojenie potrzeb mniej aniżeli przeciętnie wydawały ogólnie gospodarstwa domowe. W 2008 (prawie co 6 gospodarstwo domowe) i 2012 (co 6 gospodarstwo domowe) sytuacja wyglądała bardzo podobnie.

W układzie terytorialnym możliwości finansowe, a tym samym i odsetek gospodarstw domowych wydających na swoje potrzeby w latach 2005-2012 poniżej przyjętych linii był wyraźnie zróżnicowany. W najgorszej sytuacji na przestrzeni lat 2005-2012 znajdowały się gospodarstwa domowe, które na zaspokojenie potrzeb wydawały mniej aniżeli minimum egzystencji. Gospodarstwa te nie zaspokajały w związku z tym nawet potrzeb będących koniecznym warunkiem biologicznego przetrwania.

O ile w latach 2005-2007 praktycznie we wszystkich województwach Polski obserwować można było postępującą tendencję spadkową odsetka gospodarstw domowych zaspokajających swoje potrzeby poniżej minimum egzystencji, to po 2008 roku w znacznej większości województw obserwować można już było naprzemienny wzrost i spadek odsetka tych gospodarstw. Fakt ten na koniec okresu badawczego nie spowodował jednak aż tak bardzo radykalnych zmian w rankingu województw pod względem odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej minimum egzystencji w porównaniu z lokatami poszczególnych województw zajmowanymi na przestrzeni badanych lat (tabela 5.6). Niemniej zmiany te były zauważalne.

Na przestrzeni badanych lat najgorsza sytuacja w tym zakresie była przede wszystkim w województwach takich jak: warmińsko-mazurskie i świętokrzyskie, a w dalszej kolejności w województwie lubelskim i podlaskim. Nieco lepiej sytuacja wyglądała w województwie pomorskim i kujawsko-pomorskim oraz podkarpackim i wielkopolskim. O wiele lepiej radziły sobie gospodarstwa domowe zamieszkujące województwa: łódzkie, małopolskie i dolnośląskie. Na tym tle zdecydowanie najlepiej wypadały w pierwszej kolejności natomiast gospodarstwa domowe zamieszkujące województwo opolskie, dalej lubuskie, mazowieckie i śląskie. Lokaty poszczególnych gospodarstw domowych, aczkolwiek ulegały zmianom w kolejnych latach, to nie były to zmiany radykalne (tabela 33A).

Tabela 5.6 Odsetek gospodarstw domowych o wydatkach poniżej minimum egzystencji w Polsce według województw w latach 2005-2012 (w%).

Wyszczególnienie	Rok							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	12,3	7,8	6,6	5,6	5,7	5,8	6,8	6,8
Dolnośląskie	13,4	8,2	5,4	5,3	5,7	5,3	4,7	4,6
Kujawsko-pomorskie	13,2	8,9	7,9	7,5	6,9	6,8	7,4	8,3
Lubelskie	14,2	9,8	10,5	8,3	8,4	9,4	11,0	8,5
Lubuskie	8,8	5,1	4,4	3,8	4,7	3,9	3,1	4,9
Łódzkie	10,0	6,8	5,9	4,6	3,3	3,9	5,5	5,7
Małopolskie	11,3	6,9	5,6	4,6	4,7	4,8	4,8	6,2
Mazowieckie	9,8	5,7	4,7	3,4	3,9	4,3	4,7	4,7
Opolskie	8,4	6,5	3,7	1,8	2,9	3,6	4,6	4,7
Podkarpackie	14,9	10,4	8,4	5,3	5,7	5,7	7,1	7,0
Podlaskie	13,6	10,1	10,1	8,4	9,2	9,1	11,2	10,7
Pomorskie	14,9	8,2	7,4	6,3	7,0	7,1	9,2	9,8
Śląskie	9,9	6,5	4,8	4,6	4,7	4,5	4,8	4,5
Świętokrzyskie	16,2	12,2	11,0	11,3	10,6	9,5	10,1	10,5
Warmińsko-mazurskie	18,8	13,3	10,6	9,4	7,9	9,9	11,4	13,5
Wielkopolskie	13,0	8,3	6,9	5,4	5,9	6,6	9,3	8,5
Zachodniopomorskie	13,1	5,0	5,8	5,7	5,9	5,3	7,5	5,7
Różnica pomiędzy wartościami skrajnymi w danym roku (w pkt. proc.)	10,4	8,3	7,3	9,5	7,7	6,3	8,3	9,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).

Różnica w kolejnych latach badanego okresu pomiędzy skrajnymi województwami, w których wystąpił maksymalny i minimalny odsetek gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby poniżej minimum egzystencji wyniosła (tabela 5.6):

- 10, 4 pkt. proc. w 2005 roku (max 18% w woj. warmińsko-mazurskim i min 8,4% w woj. opolskim);
- 8,3 pkt. proc. w 2006 roku (max 13,3% w woj. warmińsko-mazurskim i min 5,0% w woj. zachodniopomorskim);
- 7,3 pkt. proc. w 2007 roku (max 11,0% w woj. świętokrzyskim i min 3,7% w woj. opolskim);
- 9,5 pkt. proc. w 2008 roku (max 11,3% w woj. świętokrzyskim i min 1,8% w woj. opolskim);
- 7,7 pkt. proc. w 2009 roku (max 10,6% w woj. świętokrzyskim i min 2,9% w woj. opolskim);

- 6,3 pkt. proc. w 2010 roku (max 9,9% w woj. warmińsko-mazurskim i min 3,6% w woj. opolskim);
- 8,3 pkt. proc. w 2011 roku (max 11,4% w woj. warmińsko-mazurskim i min 3,1% w woj. lubuskim);
- 9,0 pkt. proc. w 2012 roku (max 13,5% w woj. warmińsko-mazurskim i min 4,5% w woj. śląskim).

Jeżeli przeanalizować powyższą różnicę pomiędzy skrajnymi województwami, to zauważyć można, że w latach 2005-2007 zmniejszała się (spadek z 10,4 pkt. proc. do 7,3 pkt. proc.). Od roku 2009 dystans raz malał, raz wzrastał i ostatecznie na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku (9 pkt. proc.) był zaledwie o 0,5 pkt. proc. niższy w porównaniu do roku 2008, kiedy rozpoczął się kryzys gospodarczy na świecie oraz o 1,4 pkt. proc. niższy w stosunku do początku okresu badawczego tj. 2005 roku.

Z przeprowadzonej analizy porównawczej stopnia zaspokojenia potrzeb w układzie wojewódzkim w Polsce wynika, że jest on zróżnicowany. Powodem tego z ekonomicznego punktu widzenia jest przede wszystkim poziom osiąganych dochodów przez gospodarstwa domowe w poszczególnych województwach i związane z tym możliwości wydatkowania środków na zaspokojenie potrzeb. Pamiętać jednak należy, że dochód i wydatki nie są w tym przypadku jedynymi czynnikami różnicującymi poziom zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych. Występują także jeszcze i inne czynniki o charakterze poza dochodowym, które w wielowymiarowej analizie stopnia zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych znajdują zastosowanie.

Zasadniczym wnioskiem, jakie można przedstawić w tym miejscu jest stwierdzenie, że najgorzej z zaspokojeniem potrzeb w analizowanym okresie badawczym radziły sobie gospodarstwa domowe pochodzące z województw o najniższym poziomie dochodów, a tym samym i najniższym poziomie wydatków na zaspokojenie potrzeb. Odsetek takich gospodarstw najwyższy jest przede wszystkim w województwach na wschodzie kraju, tzn. w województwach takich jak: świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie, lubelski, podlaskie i podkarpackie. Potwierdza to przedstawione w rozdziale 4 niniejszej pracy wyniki analizy skupień.

Aczkolwiek kształtowanie się w latach 2005-2012 odsetka gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby poniżej minimum egzystencji, progu interwencji socjalnej i relatywnej granicy ubóstwa, wskazuje, że gospodarstwa domowe generalnie coraz lepiej radziły sobie z zaspokojeniem potrzeb bytowo-konsumpcyjnych na niskim poziomie. Dodatnia dynamika zmian w tym zakresie po roku 2008 aż do końca okresu badawczego tj. 2012 r. wyraźnie wyhamowała, a przyrosty r/r były coraz słabsze. Także zwiększony, aczkolwiek nieznacznie rozstęp pomiędzy skrajnymi województwami w tym zakresie obserwowany na koniec okresu badawczego, pozwala stwierdzić, że ostatecznie gospodarstwa domowe

odczuły wzrost trudności w zaspokojeniu potrzeb. Pozycje zajmowane przez województwa w tym względzie w poszczególnych latach okresu badawczego, aczkolwiek ulegały nieznacznym zmianom, najczęściej o jedno, dwa lub trzy oczka do góry lub w dół, ostatecznie nie powodowały zmian w rankingu województw, w których odnotowano najwyższe i najniższe odsetki gospodarstw domowych wydających poniżej przyjętych w analizie progów. W tym aspekcie warto zauważyć, że wraz z ustaleniem wyższego progu możliwości materialnych gospodarstw domowych do zaspokojenia potrzeb, zauważalnie rośnie odsetek gospodarstw domowych, które zaspokajają potrzeby poniżej tego progu. Oznacza to, że relatywnie mniej gospodarstw domowych jest w stanie zaspokajać swoje potrzeby na coraz to wyższym poziomie. W tym kontekście należy zaznaczyć, że na koniec okresu badawczego niestety przybyło gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby na poziomie minimum egzystencji i progu interwencji socjalnej.

5.5 Wnioski

W przyjętym okresie badawczym tj. w latach 2005-2012 zachowania konsumpcyjne polskich gospodarstw domowych w większym lub mniejszym stopniu pozostawały w związku z obserwowanymi w tym czasie zmianami czynników takimi jak: poziom i tempo PKB, sytuacja na rynku pracy, ceny dóbr i usług konsumpcyjnych, sytuacja dochodowa gospodarstw domowych i ufność konsumentów.

Zmiany wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych spośród wskazanych czynników najbardziej, bo w bardzo wysokim stopniu związane były ze zmianami sytuacji dochodowej gospodarstw domowych. Zasadnicze znaczenie tej zależności podkreślane jest przez teorię konsumpcji, w której przyjmuje się ogólnie, że wraz ze wzrostem dochodów rosną wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych i odwrotnie. W całym badanym okresie dynamika dochodów była wyższa od dynamiki wydatków konsumpcyjnych, chociaż począwszy od roku 2008 w odniesieniu do dochodów i wydatków spadała.

Jak wynika z analizy korelacji tendencje dynamiki wydatków konsumpcyjnych były dodatnio i bardzo silnie zharmonizowane z tendencjami dynamiki dochodów gospodarstw domowych. Dotyczy to zarówno analizowanego okresu przedkryzysowego tj. lat 2005-2007 jak i kryzysowego tj. lat 2008-2012. W latach 2005-2007, rosnącej dynamice dochodów towarzyszyła rosnąca dynamika wydatków konsumpcyjnych, a w latach 2008-2012 spadającej dynamice dochodów towarzyszyła z reguły spadająca dynamika wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych, aczkolwiek w pewnym momencie obserwować można było także i wzrost dynamiki i owych wydatków. Oznacza to, że w latach

2008-2012 zmiany wydatków nie podążały zawsze za zmianami dochodów gospodarstw domowych.

Obserwowane zależności dynamiki dochodów i większości kategorii wydatków konsumpcyjnych w analizowanych latach przedkryzysowych są tylko nieznacznie silniejsze aniżeli w latach kryzysowych. Wyjątek stanowi współzależność zmian dochodów z wydatkami na zdrowie oraz restauracje i hotele, gdzie siła związku w okresie kryzysowym była nieco mniejsza aniżeli w okresie przedkryzysowym. Nie były to znaczące różnice. Niemniej jednak tendencje zmian dochodów i wydatków konsumpcyjnych w latach 2005-2007 były bardziej do siebie podobne niż w latach 2008-2012.

W okresie kryzysowym tj. w latach 2008-2012 dynamika dochodów była bardzo wysoko skorelowana z dynamiką wydatków na łączność, w wysokim stopniu związana z dynamiką wydatków na odzież i obuwie, rekreację i kulturę, żywność i napoje bezalkoholowe, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, w umiarkowanym stopniu zaś z wydatkami na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. W dodatnim słabym stopniu dynamika dochodów była zharmonizowana natomiast z dynamiką wydatków na restauracje i hotele oraz edukację.

Dynamika wydatków gospodarstw domowych zarówno w analizowanym okresie przed, jaki i po kryzysie ujemnie w wysokim stopniu związana była z dynamiką stopy bezrobocia. W latach 2008-2012 wraz ze wzrostem stopy bezrobocia gospodarstwa domowe w wysokim stopniu ograniczały wydatki konsumpcyjne. Oznacza to, że w ponad połowie przypadków taka tendencja wystąpiła. Podobnie sytuacja wyglądała w przypadku relacji pomiędzy dynamiką wydatków konsumpcyjnych i dynamiką przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w gospodarce, z tym, że kierunek zależności był dodatni. Kształtowanie się wydatków konsumpcyjnych w zależności od sytuacji na rynku pracy, bardziej związane jest jednak z poziomem wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej aniżeli z samą tylko stopą bezrobocia. Wynika stąd, że tempo zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych zarówno przed, jaki po rozpoczęciu spowolnienia gospodarczego w Polsce silnie zareagowały na kształtowanie się sytuacji na rynku opisanej przez zmiany stopy bezrobocia i przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej.

W okresie kryzysowym tj. w latach 2008-2012 analiza korelacji Persona wykazała istnienie ujemnych, przeważnie i umiarkowanych, ale wyraźnych zależności pomiędzy stopą bezrobocia i poszczególnymi rodzajami wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych

w Polsce. Najbardziej na tempo zmian stopy bezrobocia ujemnie reagowały wydatki na transport, wydatki na żywność i napoje alkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego oraz rekreację i kulturę. Słabo związane były natomiast tempa zmian wydatków na odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz łączność. Pomiędzy tempem zmian stopy bezrobocia a tempem zmian wydatków na napoje alkoholowe i tytoń, zdrowie, oraz restauracje i hotele wystąpił natomiast praktyczny rak związku.

Wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych zarówno w ujęciu nominalnym, jaki realnym rosły szybciej aniżeli ceny. Natomiast po roku 2008, czyli już po rozpoczęciu się globalnego kryzysu gospodarczego, tendencja ta uległa zmianie. Najpierw tempo wzrostu cen było nieznacznie mniejsze od tempa wzrostu nominalnych wydatków konsumpcyjnych, a potem tempo wzrostu cen było nieznacznie większe od tempa wzrostu nominalnych wydatków konsumpcyjnych. W ogólnym ujęciu jednak po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie zmianom cen nie towarzyszyły aż tak bardzo głębokie zmiany wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych.

Tempo zmiany wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w latach 2008-2012 ogólnie było słabo związane z zmianą cen, a w trzech ostatnich latach przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie generalnie relacji tej praktycznie nie obserwowano. Niemniej w przypadku związku zmiany cen i niektórych kategorii wydatków odnotowano występowanie pewnych zależności. W okresie kryzysowym takich sytuacji odnotowano więcej, niż w okresie przedkryzysowym. Tym samym przypuszczać można, że zmiany wydatków polskich gospodarstw domowych w okresie dekonjunktury są nieco bardziej wrażliwe na zmiany cen. Wzrost cen obserwowany w Polsce po 2008 roku zmniejszył bowiem realną siłę nabywczą konsumentów.

W analizowanym okresie kryzysowym wraz ze zmianami cen ujemnie i silnie związana była dynamika wydatków na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego. Ujemnie i umiarkowanie zaś była zharmonizowana dynamika wydatków na rekreację i kulturę oraz na restauracje i hotele. W okresie kryzysowym natomiast ze zmianami cen dodatkowo i umiarkowanie związana była dynamika wydatków na zdrowie oraz w słabym stopniu wydatków na transport oraz rekreację i kulturę. W odniesieniu do zależności pomiędzy zmianami ceny i tempem zmian pozostałych kategoriami wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, zarówno w okresie przedkryzysowym, jaki i kryzysowym zależności te były bardzo słabe i nikłe, co sugeruje, że w rzeczywistości związki te nie istnieją.

W toku przeprowadzonej analizy stwierdzić można również występowanie słabego dodatniego związku poziomu wydatków konsumpcyjnych z poziomem PKB w okresie kryzysowym i dodatniego, ale silnego związku w okresie przedkryzysowym. W tym kontekście tendencje zmian realnego PKB i zmian realnych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych w Polsce były bardziej zharmonizowane ze sobą przed kryzysem aniżeli w badanym okresie kryzysowym. W całym badanym okresie natomiast tempo zmian ogółu wydatków gospodarstw domowych słabo było związane z tempem zmian PKB.

W Polsce w trzech ostatnich latach przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie wzrostowi PKB towarzyszył bardzo silny wzrost wydatków na łączność, silny wzrost wydatków na odzież i obuwie, edukację, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, zdrowie, rekreację i kulturę, inne towary i usługi konsumpcyjne oraz umiarkowany wzrost wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i tytoń; wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport oraz restauracje i hotele. Natomiast w kolejnych pięciu latach już po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego pomiędzy poziomem PKB a wydatkami na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, zdrowie, transport (rekreację i kulturę, edukację oraz restauracje i hotele) obserwowano słaby dodatni związek. Pomiedzy poziomem PKB i poziomem wydatków: na żywność i napoje bezalkoholowe, napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz inne towary i usługi konsumpcyjne wystąpił zaś brak zależności.

Tempo zmian wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych było słabo związane z tempem zmian PKB zarówno w analizowanym okresie przed, jaki i po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie. Odnosząc się zaś do poszczególnych kategorii wydatków również stwierdzić można, że relacje łączące je z tempem zmian PKB były przeważnie słabe i nikłe. Ponadto tempo zmian poszczególnych kategorii wydatków gospodarstw domowych było zdecydowanie większe aniżeli tempo zmian PKB.

W całym badanym okresie dynamika wydatków konsumpcyjnych była generalnie dodatnio i silnie zharmonizowana ze zmianami zaufania konsumentów, z tym że w kolejnych pięciu latach po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie związki te były nieco mocniejsze. W latach 2005-2007 wzrostowi zaufania konsumentów towarzyszyła rosnąca dynamika wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, a w latach 2008-2012 spadkowi zaufania towarzyszyła spadająca dynamika wydatków gospodarstw domowych. Pozytywne nastawienie polskich konsumentów sprzyjało zatem wzrostowi ich wydatków przed rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie, a negatywne nastawienie

sprzyjało ograniczeniu ich wydatków po rozpoczęciu się globalnego kryzysu gospodarczego. Podobnie sytuacja przedstawiała się w przypadku współzależności zmian wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych i poszczególnych składowych wskaźników ufności konsumenckiej z wyjątkiem składowej ocena możliwości oszczędzania. W tym przypadku obserwowano ujemny i słaby związek, co oznacza, że gorszej ocenie możliwości oszczędzania w słabym stopniu towarzyszyło rosnące tempo wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych i odwrotnie.

W kolejnych pięciu latach po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie (lata 2008-2012) spadającemu zaufaniu konsumentów towarzyszyła silnie spadająca dynamika wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz rekreację i kulturę oraz w umiarkowanym stopniu spadająca dynamika wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, alkohol i tytoń, odzież i obuwie, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, transport oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. Spadek dynamiki wydatków na edukację słabo reagował na pogorszenie się nastrojów konsumenckich. Nastroje konsumentów nie korelowały natomiast w zasadzie z dynamiką wydatków na zdrowie oraz rekreację i kulturę.

W trzech ostatnich latach poprzedzających rozpoczęcie się globalnego kryzysu gospodarczego (lata 2005-2007) poprawiającym się nastrojom konsumenckim towarzyszyła w silnym stopniu rosnąca dynamika wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, a także inne towary i usługi konsumpcyjne oraz spadające tempo wydatków na łączność. W stopniu umiarkowanym, ale wyraźnym towarzyszyła rosnąca dynamika wydatków na: napoje alkoholowe i tytoń, odzież i obuwie, zdrowie, transport, rekreację i kulturę oraz edukację.

W przypadku związku badanych poszczególnych składowych syntetycznych wskaźników ufności konsumenckiej i poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w analizowanym okresie przed kryzysem gospodarczym lepszym oceny poszczególnych składowych syntetycznych wskaźników ufności konsumenckiej towarzyszył silny wzrost dynamiki wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe, wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego, łączność oraz inne towary i usługi konsumpcyjne, w tym kieszonkowe. Najslabiej zaś tworząc nikły związek, a w zasadzie nawet jego brak wykazywało natomiast tempo wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz restauracje i hotele. Natomiast w badanym okresie po rozpoczęciu się kryzysu pogarszającym się nastrojom konsumentów towarzyszyła pogarszająca się dynamika wydatków na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, łączność oraz rekreację i kulturę.

Brak związku wykazywała natomiast dynamika wydatków na zdrowie oraz restauracje i hotele.

W całym przyjętym okresie badawczym polskie gospodarstwa domowe w ogólnym ujęciu wykazywały mniejszą przeciętną skłonność do konsumpcji, a tym samym większą skłonność do oszczędzania. W trzech ostatnich latach przed rokiem 2008 tempo owych zmian było jednak słabsze aniżeli w pięciu kolejnych latach po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie, kiedy tempo mian widocznie wzrosło. Zbliżone tendencje w tym zakresie wystąpiły w połowie województw Polski (woj. lubuskie, łódzkie, małopolskie, mazowieckie, opolskie, podkarpackie, pomorskie i świętokrzyskie.), wśród których znalazły się województwa najlepiej i najgorzej sytuowane gospodarczo. W pozostałych województwach obserwowano natomiast jedynie podobną tendencję w latach 2005-2007 oraz naprzemienny wzrost i spadek PSK i PSO w latach 2008-2012.

W latach 2005-2012 gospodarstwa domowe zamieszkujące poszczególne województwa Polski przeważnie wykazywały mniejszą przeciętną skłonność do konsumpcji i większą skłonność do oszczędzania aniżeli średnia krajowa. Na koniec okresu badawczego wzrosła jednak liczba województw w Polsce, w których przeciętna skłonność do konsumpcji była wyższa od średniej krajowej. Jednocześnie na koniec okresu badawczego wzrosła także liczba województw, w których średnia skłonność do konsumpcji stanowiła 70-80% średniej krajowej. Tym samym w końcu okresu badawczego nastąpiło zbliżenie do siebie tendencji w przeciętnej skłonności do konsumpcji gospodarstw domowych w Polsce.

Aczkolwiek wraz ze wzrostem dochodu przeciętna skłonność do konsumpcji w gospodarstwach domowych ogólnie malała, to w niektórych województwach (woj. dolnośląskie, lubelskie, podlaskie, śląskie, warmińsko-mazurskie, wielkopolskie i zachodniopomorskie) na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku nastąpił jej nieznaczny wzrost. Co ważne wraz z rozpoczęciem się kryzysu gospodarczego na świecie w latach 2008-2012 spadek przeciętnej skłonności do konsumpcji w Polsce następował szybciej aniżeli w latach 2005-2007. Oznacza to, że w tym okresie szybciej zachodziły zmiany w rozdysponowaniu dochodu pomiędzy konsumpcją i oszczędnością, a polskie gospodarstwa domowe chętniej oszczędzały aniżeli konsumowały. Praktycznie do końca okresu badawczego tendencja ta objęła znaczną większość województw Polski.

W związku z powyższym wyciągnąć można wniosek, że w okresie dekonjunktury skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji nie zmienia się już tak łagodnie jak w przypadku dobrego okresu prosperity gospodarki. Nie charakteryzuje się zatem mniejszą

zmiennością aniżeli dochód. Wrażliwość konsumpcji na zmianę dochodu w okresie dekonunktury zatem rośnie.

O ile w okresie dobrej koniunktury zmiany skłonności do konsumpcji są odwrotne do zmian dochodu, o tyle w okresie dekonunktury spadkowi dynamiki dochodów towarzyszył spadek skłonności do konsumpcji. Pod koniec okresu badawczego tj. na przełomie lat 2011-2012, gdy dochód spadał w niektórych województwach przeciętna skłonność do konsumpcji wzrosła, ale tylko nieznacznie. W warunkach dekonunktury nie wszystkie gospodarstwa postępują zatem zgodnie z założeniami hipotezy dochodu J. M. Keynesa, który przyjął, że wraz ze wzrostem dochodu spada skłonność do konsumpcji.

Jako, że po 2008 roku gospodarstwa domowe w wielu przypadkach decyzje odnośnie konsumpcji podejmowały niezależnie od zmian dochodu, stwierdzić można, że w warunkach dekonunktury relacja pomiędzy konsumpcją i dochodami w gospodarstwach domowych, zależy jeszcze bardziej od innych niż tylko dochód determinant. Znaczenie dochodu jako czynnika konsumpcji w tej sytuacji zatem zmniejszyło się.

Po 2008 roku generalnie gospodarstwa domowe w Polsce wykazywały skłonność do ograniczenia konsumpcji, o czym świadczy ujemna krańcowa skłonność do konsumpcji. Przyrost dochodów w tej sytuacji przeznaczany był w całości na oszczędności, a decyzje donośnie konsumpcji podejmowane były niezależnie od dochodu. W niektórych województwach zbliżające się natomiast wartości KSK do zera świadczą o tym, że obserwowane zmiany dochodu gospodarstwa te oceniły jako przejściowe, w związku z czym ich wydatki konsumpcyjne mogły być mniej wrażliwe na zmiany dochodów.

Analiza subiektywnych ocen sytuacji materialnej przez gospodarstwa domowe na przestrzeni lat 2005-2012 wykazała, że w obszarze tym z roku na rok następowała poprawa. O ile jednak tempo zmian tych ocen w latach 2005-2007 postępowało szybciej, o tyle w latach 2008-2012 tempo to uległo spowolnieniu. Oznaczać to może, że poczucie finansowego bezpieczeństwa gospodarstw domowych zostało naruszone, w efekcie czego ich oceny stały się bardziej racjonalne.

Aczkolwiek w latach 2008-2012 sposób gospodarowania środkami pieniężnymi w polskich gospodarstwach domowych nie uległ znaczącym zmianom jeżeli pod uwagę weźmiemy tendencje z lata 2005-2007, to jednak tendencje tych zmian były mniej korzystne i ewidentnie zachodziły wolniej. Po rozpoczęciu się kryzysu gospodarczego na świecie w Polsce nie tylko wzrósł odsetek gospodarstw domowych deklarujących, że żyją oszczędnie, aby odłożyć na poważniejsze zakupy, ale na względnie stałym poziomie utrzymywał się także odsetek gospodarstw domowych, które twierdziły, że pieniędzy starczyło im tylko na

najtańsze jedzenie, ubranie, opłatę za mieszkanie i spłatę kredytu oraz tych gospodarstw, które deklarowały, że nie starczyło im nawet na najtańsze jedzenie, a także tych gospodarstw w których starczyło na najtańsze jedzenie, ale nie starczyło na ubranie. Jednocześnie zmniejszył się odsetek gospodarstw, w których starczyło na wszystko, ale które były jeszcze w stanie zaoszczędzić na przyszłość oraz odsetek gospodarstw, w których starczyło na wszystko bez wyrzeczeń bez oszczędzania. Ponadto na koniec okresu badawczego zmniejszył się również odsetek gospodarstw, które deklarowały, że starcza na najtańsze jedzenie, ubranie i opłatę za mieszkanie oraz tych, które deklarowały, że starcza na najtańsze jedzenie i ubranie, ale nie starcza na opłatę za mieszkanie.

Pozwala to wnioskować, że w warunkach dekonunktury obserwowanej w Polsce po 2008 roku, gospodarstwa domowe nie radziły sobie z zaspokojeniem potrzeb już tak dobrze jak to miało miejsce w trzech ostatnich latach przed 2008 rokiem. Potrzeby te było zaspokajać im trudniej. Najczęściej gospodarstwa przy uzyskiwanych dochodach radziły sobie z pewnością trudnością, z trudnością lub z wielką trudnością. Natomiast zdecydowanie rzadziej radziły sobie raczej łatwo lub łatwo. Pomimo generalnego spadku odsetka gospodarstw domowych, które w odpowiedzi na trudności finansowe ograniczały zaspokojenie swoich bieżących potrzeby, na koniec okresu badawczego tendencja ta uległa załamaniu. Ostatecznie wzrósł także odsetek gospodarstw domowych, które w celu zaspokojenia swoich bieżących potrzeby, podejmowały dodatkową pracę oraz korzystały z oszczędności i zewnętrznych źródeł jak np. pomoc krewnych czy opieki społecznej, ale spadł odsetek gospodarstw zaciągających na ten cel pożyczki.

ZAKOŃCZENIE I WNIOSKI

Przeprowadzona analiza teoretyczna i empiryczna, poparta wnioskowaniem dedukcyjnym umożliwiła realizację celu głównego i celów szczegółowych w niniejszej rozprawie. Głównym celem rozprawy była identyfikacja tendencji w konsumpcji polskich gospodarstw domowych (rozumianych jako zmiany w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych) w kontekście dekonunktury w Polsce, a kryzysu gospodarczego na świecie w latach 2008-2012. Celami szczegółowe były następujące:

- identyfikacja i charakterystyka uwarunkowań konsumpcji polskich gospodarstw domowych w kontekście sytuacji gospodarczej w kraju;
- identyfikacja i charakterystyka zmian w poziomie i strukturze konsumpcji gospodarstw domowych w przekroju terytorialnym i w ujęciu grup społeczno-ekonomicznych oraz ocena zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych;
- identyfikacja kierunku i siły związku zmian w konsumpcji gospodarstw domowych z sytuacją gospodarczą w kraju i postawami konsumenckimi.

Analiza tendencji w konsumpcji gospodarstw domowych oraz ich uwarunkowań w kontekście dekonunktury gospodarczej w Polsce w latach 2008-2012, a także występujących pomiędzy nimi zależności korelacyjnych pozwoliła na pozytywną weryfikację hipotezy głównej w rozprawie. Zgodnie z wynikami analizy należy uznać, że ***pomimo uniknięcia przez Polskę kryzysu gospodarczego w latach 2008-2012, w konsumpcji polskich gospodarstw domowych zamieszkujących poszczególne województwa, nastąpiły zmiany związane nie tylko ze zmianami dochodu wyjaśnianymi przez teorię konsumpcji.*** Jednocześnie pozytywna weryfikacja hipotezy głównej była możliwa dzięki pozytywnej weryfikacji hipotez szczegółowych.

Prowadzone w rozprawie rozważania umożliwiły pozytywną weryfikację pierwszej hipotezy szczegółowej w dysertacji, która brzmiała: *zmiany w konsumpcji gospodarstw domowych w latach 2008-2012 mogą wskazywać na tendencję ograniczenia wydatków z jednoczesnym wzrostem udziału w strukturze wydatków sztywnych i wzrostu tym samym trudności w zaspokajaniu potrzeb konsumpcyjnych, zwłaszcza w gospodarstwach domowych zamieszkujących województwa gorzej sytuowane gospodarczo i uzyskujące w związku z tym mniejsze dochody.* Jak wynika z przeprowadzonych badań na koniec okresu badawczego obserwować można było ograniczenie wydatków konsumpcyjnych, których dynamika wzrostu została wyraźnie wyhamowana już po 2008 roku. Tendencje taką obserwować można było we wszystkich województwach Polski, przy czym w jednych województwach zmiany ten widoczne były wcześniej, a w innych później. Aczkolwiek zmiany te najszybciej zachodziły w województwach skrajnych, gdzie na konsumpcję gospodarstwa domowe wydają najwięcej i najmniej, to największe zmiany w wydatkach konsumpcyjnych na

przestrzeni badanych lat obserwowano przede wszystkim w województwach słabiej rozwiniętych gospodarczo. W województwach tych w latach 2008-2012 odnotowano także większy wzrost udziału wydatków sżywnych aniżeli w województwach lepiej sytuowanych gospodarczo, w których zmiany w konsumpcji gospodarstw domowych były nie tylko mniejsze, ale również wzrost udziału wydatków sżywnych był znacznie mniejszy, a nawet w niektórych przypadkach praktycznie niezauważalny. W związku z tym gospodarstwa domowe zamieszkujące województwa o słabszym poziomie rozwoju w warunkach dekonunktury w Polsce w latach 2008-2012 w największym stopniu odczuwały trudności w zaspokojeniu potrzeb konsumpcyjnych. W tym kontekście stwierdzić nawet można, że w warunkach dekonunktury w Polsce (2008-2012) stopień rozwoju gospodarczego województwa znacząco mógł zdeterminować odczuwane przez gospodarstwa domowe trudności w zaspokojeniu potrzeb.

Wśród czynników kształtujących zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych obok dochodu, niebagatelne znaczenie można przypisać także sytuacji gospodarczej w kraju. W warunkach pogarszającej się koniunktury w kraju pojawiają się negatywne tendencje m.in. takie jak: spadek tempa wzrostu gospodarczego, pogorszenie się sytuacji na rynku pracy czy pogorszenie nastrojów konsumenckich. Jak podkreśla Cz. Bywalec, trudno jest jednak jednoznacznie określić związek zmian konsumpcji i sytuacji gospodarczej w kraju. Zachowania konsumpcyjne poszczególnych gospodarstw domowych mogą być diametralnie różne w takich samych okolicznościach. Przyczyn takiej sytuacji należy szukać w splocie różnych czynników, wśród których zaznacza się rosnąca rola czynników psychologicznych. Jednymi z nich są analizowane w rozprawie postawy konsumentów poprzez pryzmat ich zaufania, którego spadek wiązać należy w warunkach dekonunktury gospodarczej przede wszystkim z rosnącą niepewnością konsumentów co do przyszłej sytuacji ekonomicznej kraju czy własnej sytuacji ekonomicznej w przyszłości.

Jak wynika z analizy przeprowadzonej w rozprawie, zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych w warunkach dekonunktury w Polsce obok dochodu wynikały także m.in. ze splotu takich czynników jak: tempo wzrostu gospodarczego, sytuacja na rynku pracy, ceny produktów i usług konsumpcyjnych czy poziom ufności konsumenckiej. Oczywiście należy mieć w tej sytuacji na uwadze, że nie są to jedyne czynniki poza dochodowe, z którymi mogły być związane obserwowane w tym okresie tendencje w konsumpcji polskich gospodarstw domowych. Dokonując wyboru analizowanych czynników kształtujących konsumpcję gospodarstw domowych kierowano się przede wszystkim tym, aby odzwierciedlały one jednocześnie w analizowanym okresie sytuację gospodarczą Polski.

Z przeprowadzonej w niniejszej rozprawie analizy wynika również, że zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych rozumiane jako wydatki ponoszone na cele

konsumpcyjne, których tempo wzrostu zostało wyhamowane w warunkach dekonunktury w Polsce, a kryzysu gospodarczego na świecie (w latach 2008-2012), związane były

w:

- bardzo silnym stopniu ze spadkiem tempa zmian dochodów gospodarstw domowych,
- wysokim stopniu z niekorzystną sytuacją na rynku pracy,
- słabym stopniu ze spadkiem tempa zmian PKB,
- w słabym stopniu z rosnącymi po 2008 wskaźnikami cen produktów i usług konsumpcyjnych (w kontekście porównania z badanym okresem przedkryzysowym 2005-2007),
- silnym stopniu z pogorszeniem się ufności konsumenckiej.

Pozwoliło to tym samym na pozytywną weryfikację drugiej hipotezy szczegółowej w rozprawie, która brzmiała: *zmiany w konsumpcji polskich gospodarstw domowych w okresie dekonunktury mogą wynikać ze splotu innych aniżeli tylko dochodów czynników i mogą wskazywać na istnienie związku z sytuacją gospodarczą w kraju oraz zmianami postaw konsumenckich.*

Uzyskane w toku analizy wyniki pozwoliły także na pozytywną weryfikację trzeciej hipotezy szczegółowej, która brzmiała: *w okresie dekonunktury w Polsce w latach 2008-2012 jedno gospodarstwo domowe w odpowiedzi na wyhamowanie dynamiki wzrostu ich dochodów mogły ograniczać wydatki konsumpcyjne, wykazując przy tym wrażliwość na zmiany dochodu a inne gospodarstwa niezależnie od zmian dochodu mogły utrzymywać konsumpcję na dotychczasowym poziomie, korzystając w tym celu z oszczędności*

Gospodarstwa domowe w latach 2008-2012 generalnie wykazywały rosnącą skłonność do oszczędzania i malejącą skłonność do konsumpcji, a swoje decyzje nierzadko podejmowały niezależnie od dochodu. Nie dotyczyło to jednak wszystkich gospodarstw domowych zamieszkujących poszczególne województwa Polski. Zmiany wydatków gospodarstw domowych w niektórych województwach podlegały mniejszym wahaniom niż zmiany samego dochodu, a w innych wahania te były porównywalne lub większe niż zmiany dochodu, co wskazuje tym samym na większą wrażliwość zmiany wydatków na zmiany dochodu. Oznacza to, że w sytuacji pogorszającej się koniunktury gospodarczej niektóre gospodarstwa domowe zmniejszały wydatki konsumpcyjne, wykazując przy tym nadwrażliwość na zmiany dochodu, a inne gospodarstwa niezależnie od zmian dochodu starały się utrzymać konsumpcję na dotychczasowym poziomie, korzystając w tym celu z oszczędności. W tym drugim przypadku rosła w związku z tym rola czynników poza dochodowych.

Celem uporządkowania prowadzonych w dysertacji rozważań zasadnicze wnioski sformułowano w postaci punktów. Z przeprowadzonej analizy teoretycznej i empirycznej w dysertacji wypływają następujące wnioski:

1. Obserwowanemu w Polsce w latach 2008-2012 pogorszeniu się koniunktury gospodarczej, towarzyszyło wyhamowanie dynamiki wzrostu wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych, które związane było nie tylko ze zmianami dochodów.
2. Wraz z obniżaniem się aktywności ekonomicznej polskiej gospodarki, dynamika wzrostu dochodów gospodarstw domowych, uległa nie tylko wyhamowaniu, ale na koniec okresu badawczego tj. 2012 roku była ujemna. W najlepszej sytuacji w tym kontekście tak jak przed rokiem 2008 pozostawały gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek i emerytów, a w najgorszej rencistów i rolników. W ujęciu terytorialnym w najlepszej sytuacji były to natomiast gospodarstwa domowe zamieszkujące woj. mazowieckie, a najgorszej woj. podkarpackie. Relatywne zmiany pozycji gospodarstw domowych w tym zakresie były niewielkie.
3. W warunkach dekonunktury gospodarczej tendencje obserwowane w wydatkach konsumpcyjnych gospodarstw domowych wykazują tylko częściową zgodność z prawem Engla. Aczkolwiek od 2008 przez pierwsze 3 lata wraz ze wzrostem dochodów rósł ogólny poziom wydatków na dobra i usługi konsumpcyjne, to na koniec okresu badawczego tendencja ta uległa załamaniu. Od 2008 roku wraz ze wzrostem dochodów malał nie tylko udział wydatków na żywność, ale również udział wydatków na odzież i obuwie, wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego. łącznie i edukację, a także na transport i edukację, rekreację i kulturę. Wraz ze wzrostem dochodów pomimo zmniejszania się udziału wydatków na żywność, wcale nie zwiększał się jednak udział wydatków na artykuły nieżywnościowe, co zakłada prawo Engla. Należy jednak przy tym zauważyć że na koniec okresu badawczego tj. w 2011 i 2012 roku, kiedy wystąpił realny spadek poziomu dochodów gospodarstw domowych, nastąpił nieznaczny wzrost udziału wydatków na żywność i napoje alkoholowe, użytkowanie mieszkania i nośniki energii oraz transport, rekreację i kulturę. W pozostałych grupach wydatków tj. wydatkach na użytkowanie mieszkania i nośniki energii, zdrowie, rekreację i kulturę, restauracje i hotele oraz kieszonkowe wystąpił natomiast spadek ich udziału w wydatkach gospodarstw domowych ogółem. Przyjąć zatem należy, że w warunkach dekonunktury nie zawsze wraz ze wzrostem dochodów wzrasta udział wydatków na poszczególne artykuły nieżywnościowe, a wraz ze spadkiem ten udział spada. Niektóre artykuły nieżywnościowe wykazują bowiem większą wrażliwość na zmiany dochodów w warunkach dekonunktury aniżeli inne.
4. W warunkach dekonunktury gospodarczej konsumpcja nie zawsze rośnie wraz ze wzrostem dochodów, a jej zmiany nie zawsze są łagodniejsze od zmiany dochodów.

Zmienność konsumpcji w warunkach dekonunktury może być zatem większa od zmienności dochodów.

5. W badanym okresie kryzysowym w latach 2008 -2012 część gospodarstw domowych decyzje odnośnie konsumpcji podejmowała niezależnie od zmian dochodu, o czym świadczą ujemne wartości KSK oraz wartości większe od 1. Oznacza to, że nawet jeżeli nastąpił wzrost lub spadek dochodu gospodarstwa zwiększały lub ograniczały konsumpcję nie biorąc pod uwagę charakteru zmiany dochodu. W warunkach dekonunktury hipoteza dochodu absolutnego J. M. Keynesa nie sprowadza się zatem w przypadku niektórych gospodarstw domowych. Dotyczy to zarówno gospodarstw domowych dysponujących niższymi, jak i wyższymi dochodami.
6. W warunkach dekonunktury nie zawsze wraz ze wzrostem dochodu spada skłonność do konsumpcji i rośnie skłonność do oszczędzania gospodarstw domowych. Obserwować bowiem można sytuacje, że pomimo wzrostu dochodu, rośnie skłonność do konsumpcji, a spada skłonność do oszczędzania i odwrotnie.
7. W latach 2008-2012 aczkolwiek nastąpiły pewne zmiany w pozycji niektórych województw pod względem tendencji w konsumpcji gospodarstw domowych, to nie były to radykalne zmiany. W najmniejszym stopniu dotyczyły one województw skrajnych, w których gospodarstwa domowe wydają na konsumpcję najwięcej i najmniej. W pozostałych województwach, gdzie obserwowano bardziej widoczne pogłębienie się różnic w tempie zmian dochodów i stanu posiadania gospodarstw domowych, zmiany w pozycji województw były nieco większe. W warunkach dekonunktury w województwach o średnim poziomie rozwoju gospodarczego, w większym stopniu i szybciej zmieniają się zatem proporcje w rozdysponowaniu dochodów na konsumpcję i oszczędności aniżeli w okresie dobrego prosperity gospodarki.
8. Struktura wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych zamieszkujących województwa lepiej sytuowane finansowo jest mniej wrażliwa, a struktura wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych o gorszej pozycji materialnej jest bardziej wrażliwa na zawirowania gospodarcze w kraju. W związku z tym w pierwszym przypadku zmiany w strukturze wydatków zachodzą wolniej, a w drugim przypadku zachodzą szybciej w okresie dekonunktury gospodarczej. Należy także podkreślić, że w latach 2008-2012 w gospodarstwach domowych zamieszkujących województwa o lepszej sytuacji ekonomicznej odnotowano mniejsze zmiany w spożyciu żywności aniżeli w gospodarstwach domowych pochodzących z terenów o gorszej sytuacji ekonomicznej.
9. Wraz ze spowolnieniem gospodarczym w Polsce najbardziej wzrost cen zaznaczał się generalnie w przypadku dóbr i usług zaspokajających podstawowe potrzeby

konsumentów, a w mniejszym stopniu w przypadku dóbr i usług zaspokajających potrzeby wyższego rzędu. Mogło to wpłynąć na obserwowany od 2008 roku wzrost odsetka gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby poniżej egzystencjalnej granicy biologicznego przetrwania.

10. Wraz z gorszymi perspektywami rozwoju polskiej gospodarki po 2008 roku wzrosła niepewność konsumentów co do przyszłych zdarzeń ekonomicznych, która ujawniła się pogarszającymi się ocenami konsumentów przyszłej sytuacji ekonomicznej kraju oraz własnej sytuacji ekonomicznej, co przełożyło się na spadek ufności konsumenckiej, czemu towarzyszyło ograniczenie wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych.

Konkludując należy uznać, że w warunkach dekonunktury tendencje w konsumpcji gospodarstw domowych nie są jednolite. Podczas gdy w jednych gospodarstwach zmiany w konsumpcji podążają za zmianą dochodów i konsumpcja zmienia się łagodniej, w innych gospodarstwach zmiany w konsumpcji zachodzą niezależnie od dochodów, a jej zmiany nie są mniejsze od zmian dochodów. Tym samym w jednych gospodarstwach domowych wrażliwość konsumpcji na zmiany dochodów jest większa, a w innych większa.

Generalnie należy jednak przyjąć, że w warunkach dekonunktury gospodarczej nieco rośnie wrażliwość konsumpcji na przejściowe zmiany dochodu w gospodarstwach domowych, aczkolwiek nie dotyczy to wszystkich gospodarstw domowych. Aczkolwiek częściej tendencję taką obserwuje się w gospodarstwach domowych dysponujących niższymi dochodami, aniżeli w gospodarstwach o najwyższym poziomie dochodów, to w warunkach dekonunktury tendencja ta może ulec odwróceniu. Przyczyn tego upatrywać należy przede wszystkim we wzroście niepewności konsumentów co do przyszłych zdarzeń ekonomicznych. Przekłada się nie tylko na wzrost lęku konsumentów o przyszłość, ale przyczynia się także do tego, że zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych stają bardziej przemyślane.

W toku przeprowadzonych rozważań, należy stwierdzić, że w warunkach dekonunktury gospodarczej, prawidłowości rozwoju konsumpcji w gospodarstwach domowych częściej ulegają osłabieniu i następuje zmniejszenie intensywności ich działania. Założenia owych prawidłowości nie do końca pokrywają się z analizowaną w warunkach dekonunktury gospodarczej rzeczywistością. Podczas gdy zachowania konsumpcyjne niektórych gospodarstw domowych są zgodne z założeniami owych prawidłowości, to innych gospodarstw pokrywają tylko w pewnych aspektach.

SPIS ZAWARTOŚCI ANEKSU

Tabela 1A. Wskaźniki wybranych cen towarów i usług konsumpcyjnych według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2005-2012.

Tabela 3A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych pracowników w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 4A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych rolników w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 5A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 6A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych emerytów w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 7A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych rencistów w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 8A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. dolnośląskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 9A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. kujawsko-pomorskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 10A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. lubelskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 11A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. lubuskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 12A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. łódzkim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 13A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. małopolskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 14A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. mazowieckim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 15A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. opolskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 16A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. podkarpackim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 17A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. podlaskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 18A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. pomorskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 19A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. śląskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 20A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. świętokrzyskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 21A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych

w woj. warmińsko-mazurskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 22A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. wielkopolskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 23A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. zachodniopolskim w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 24A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych poziom PKB i poziom przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Tabela 25A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych tempo zmian PKB i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Tabela 26A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych stopa inflacji i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Tabela 27A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych stopa bezrobocia i przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Tabela 28A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych tempo zmian stopy bezrobocia i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Tabela 29A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę i przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Tabela 30A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych tempo zmian przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Tabela 31A. Wyniki analizy korelacji Persona pomiędzy dynamiką przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych a Bieżącym i Wyprzedzającym Wskaźnikiem Ufności Konsumenckiej oraz ich składowymi w Polsce w latach 2005-2007.

Tabela 32A. Wyniki analizy korelacji Persona pomiędzy dynamiką przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych a Bieżącym i Wyprzedzającym Wskaźnikiem Ufności Konsumenckiej oraz ich składowymi w Polsce w latach 2008-2012.

Tabela 33A. Lokaty województw wg odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej granicy minimum egzystencji w Polsce w latach 2005-2012.

Tekst 1A. Poziom i dynamika zmian PKB per capita.

Tekst 2A. Poziom i dynamika zmian przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w gospodarce.

Tekst 3A. Zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych w ujęciu obiektywnym z zastosowaniem kategorii próg interwencji socjalnej i relatywna granica ubóstwa (przekrój terytorialny).

ANEKS

Tabela 1A. Wskaźniki wybranych cen towarów i usług konsumpcyjnych według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2005-2012.

Towary i usługi konsumpcyjne	Gospodarstwa domowe pracowników									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Rok poprzedni =100								2005= =100	2010= =100
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,1	100,5	104,8	106,1	104,1	102,7	105,3	104,3	131,1	109,8
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,3	101,5	103,0	106,0	109,1	105,0	103,5	103,7	136,2	107,3
Odzież i obuwie	94,6	93,0	92,6	93,2	92,6	96,1	98,5	95,8	67,3	94,4
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	103,6	104,6	104,1	108,8	108,4	103,9	106,1	105,7	149,7	112,1
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	101,3	100,1	101,1	102,1	102,0	101,2	102,2	102,3	111,5	104,6
Zdrowie	102,5	101,4	102,2	103,6	103,5	103,1	104,5	103,3	123,7	107,9
Transport	104,8	100,6	102,0	103,1	97,6	105,9	107,8	107,0	126,2	115,3
Łączność	99,8	99,3	100,1	99,2	99,6	98,7	99,0	100,6	96,5	99,6
Rekreacja i kultura	100,4	99,2	99,9	99,3	101,9	99,4	100,5	101,1	101,3	101,6
Edukacja	103,1	101,5	101,6	103,6	103,5	102,7	103,5	104,3	122,6	108,0
Restauracje i hotele	103,4	101,8	103,5	106,1	105,1	103,2	104,3	103,0	130,3	107,4
Inno towary i usługi	100,7	100,1	100,9	101,4	102,6	102,2	103,4	102,3	113,7	105,8
Towary i usługi konsumpcyjne	Gospodarstwa domowe rolników									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Rok poprzedni =100								2005= =100	2010= =100
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,0	100,0	104,8	106,7	104,4	102,2	106,7	104,4	132,9	111,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,4	101,6	103,4	106,4	109,1	105,2	103,6	104,0	138,2	107,7
Odzież i obuwie	94,7	92,9	92,4	93,1	92,5	96,1	98,4	95,8	67,0	94,3
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	104,4	103,6	104,2	110,6	108,7	103,0	106,9	105,8	151,2	113,1
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	101,2	99,9	100,8	101,8	101,9	101,0	102,0	102,2	109,9	104,2
Zdrowie	102,6	101,4	102,2	103,5	103,3	103,0	104,5	103,4	123,1	108,1
Transport	105,6	100,9	101,6	103,5	96,2	108,5	107,5	107,4	127,9	115,5
Łączność	99,9	99,6	99,9	99,4	99,5	98,4	99,2	100,9	96,9	101,1
Rekreacja i kultura	99,8	96,8	98,6	99,4	101,5	99,6	100,6	100,8	99,3	101,4
Edukacja	103,5	101,4	101,1	102,7	102,5	102,2	102,3	102,3	115,4	104,7
Restauracje i hotele	103,6	101,5	103,3	105,7	105,0	103,1	104,1	103,1	128,7	107,3
Inno towary i usługi	100,0	100,0	101,0	101,0	102,3	101,9	103,4	102,1	112,3	105,6
Towary i usługi konsumpcyjne	Gospodarstwa domowe pracujących na własny rachunek									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Rok poprzedni =100								2005= =100	2010= =100
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,1	100,6	104,8	105,9	103,9	102,8	105,0	104,5	130,8	109,7
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	101,8	101,2	102,3	105,1	108,3	104,1	102,7	103,3	130,1	106,1
Odzież i obuwie	93,0	93,0	92,7	93,1	92,6	96,2	98,4	95,7	67,5	94,2

Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	105,3	105,3	104,2	109,0	107,9	103,7	106,3	105,9	150,6	112,6
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	101,3	100,2	101,3	102,1	102,0	101,2	102,3	102,2	111,9	104,6
Zdrowie	102,4	101,4	102,3	103,8	103,8	103,2	104,6	103,5	124,8	108,3
Transport	103,8	99,9	102,1	101,8	97,4	106,2	107,7	106,6	123,3	114,8
Łączność	99,9	99,1	100,1	99,1	99,6	98,5	99,0	100,7	96,1	99,7
Rekreacja i kultura	100,4	99,2	100,0	100,3	102,8	100,1	100,8	101,5	104,7	102,3
Edukacja	103,0	101,6	101,7	103,9	103,7	102,9	104,2	104,6	124,8	109,0
Restauracje i hotele	103,1	101,7	103,4	105,9	105,0	103,2	104,1	102,9	129,2	107,1
Inno towary i usługi	100,7	100,1	101,1	101,5	102,5	102,2	103,3	102,2	113,4	104,6
Towary i usługi konsumpcyjne	Gospodarstwa domowe emerytów									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Rok poprzedni =100								2005= =100	2010= =100
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,2	100,7	104,9	106,0	104,1	103,0	105,7	104,3	132,3	110,2
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	104,4	102,5	104,9	108,9	111,5	107,7	105,6	105,9	157,4	111,8
Odzież i obuwie	94,4	93,1	92,6	93,2	92,8	96,5	98,9	96,1	68,3	95,0
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	103,7	104,9	104,1	109,4	109,1	103,9	106,4	106,0	152,9	112,8
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	101,3	100,2	101,0	102,1	102,2	101,4	102,1	102,4	112,1	104,6
Zdrowie	102,6	101,3	102,0	103,1	102,7	102,7	104,5	103,1	121,1	107,7
Transport	105,4	100,5	102,8	103,8	98,3	106,4	107,5	107,5	129,5	115,6
Łączność	99,9	99,7	100,0	99,6	99,7	98,8	99,6	101,3	98,7	100,9
Rekreacja i kultura	101,1	99,7	101,2	100,3	102,5	100,9	100,6	100,8	106,0	101,4
Edukacja	103,3	101,3	101,2	102,8	102,9	102,2	101,9	102,6	115,9	104,5
Restauracje i hotele	105,4	102,2	104,0	106,9	105,8	103,7	104,4	103,3	132,4	107,8
Inno towary i usługi	100,7	100,1	101,0	101,5	102,5	101,9	103,2	102,0	112,8	105,3
Towary i usługi konsumpcyjne	Gospodarstwa domowe rencistów									
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012		
	Rok poprzedni =100								2005= =100	2010= =100
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,1	100,7	105,0	106,0	104,2	102,8	105,9	104,1	132,3	110,2
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	105,5	103,0	106,1	110,3	112,7	108,9	106,5	106,7	168,2	113,6
Odzież i obuwie	94,4	92,9	92,4	92,9	92,6	96,4	98,7	95,7	67,2	94,5
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	103,7	104,8	103,9	109,5	109,1	103,9	106,5	108,0	152,5	112,9
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	101,4	100,3	100,9	102,2	102,2	101,3	102,0	102,6	112,0	104,7
Zdrowie	102,7	101,3	102,0	103,0	102,7	102,7	104,4	103,1	120,8	107,8
Transport	105,7	101,2	102,4	104,0	98,6	106,3	108,9	107,5	132,1	117,1
Łączność	99,9	99,8	100,0	99,7	99,7	98,8	99,5	101,2	98,7	100,7
Rekreacja i kultura	101,3	100,2	100,8	100,5	102,4	100,0	100,3	100,4	104,6	100,7
Edukacja	103,6	101,3	101,2	102,8	103,2	102,1	102,8	102,6	117,2	105,5

Restauracje i hotele	105,3	102,4	104,3	107,1	105,9	103,9	104,7	103,6	136,4	108,5
Inno towary i usługi	100,6	100,3	100,8	101,6	103,2	102,0	102,8	102,2	113,5	105,1

cd. tabeli 1A

Źródło: opracowanie własne na podstawie GUS, Ceny w gospodarce narodowej w 2012 r., Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013, s. 69-79.; Ceny w gospodarce narodowej w 2008 r., Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009, s. 79-89.

Tabela 2A. Wskaźniki wybranych cen towarów i usług konsumpcyjnych według grup województw w Polsce w latach 2005-2012.

Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo dolnośląskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,2	100,5	105,4	107,0	104,5	102,9	105,5	104,7
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,5	102,1	103,6	107,0	108,5	105,2	103,4	104,0
Odzież i obuwie	95,8	94,6	94,6	94,7	94,2	96,9	99,2	94,0
Mieszkanie	103,4	104,0	103,3	107,7	107,8	103,7	105,8	105,5
Zdrowie	103,0	101,4	102,6	103,5	103,7	103,1	104,8	103,0
Transport	105,3	99,7	102,2	103,3	98,3	105,4	108,5	107,0
Rekreacja i kultura	100,8	100,3	99,7	98,7	102,5	100,7	101,5	996
Edukacja	102,9	100,1	103,4	106,9	103,8	99,6	104,2	105,0
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo kujawsko-pomorskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,4	100,7	105,2	106,3	103,9	103,1	106,1	104,9
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	103,2	102,3	103,8	107,2	109,9	105,4	104,6	105,1
Odzież i obuwie	91,1	90,1	89,5	89,9	89,4	92,4	96,6	96,1
Mieszkanie	103,1	103,8	103,1	108,3	107,3	103,4	106,0	104,4
Zdrowie	102,7	100,9	102,2	1035	103,3	102,9	104,3	103,4
Transport	105,5	101,1	102,4	103,0	97,4	106,4	107,5	107,8
Rekreacja i kultura	100,4	98,4	99,1	98,1	101,7	99,2	99,9	100,1
Edukacja	103,7	101,8	101,5	103,2	103,1	102,6	102,7	103,9
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo lubelskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,0	99,8	104,6	106,0	104,4	102,0	105,6	104,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,4	101,3	102,8	105,6	109,4	105,8	103,5	104,3
Odzież i obuwie	95,1	94,6	93,8	94,3	95,2	98,4	99,9	971
Mieszkanie	103,2	103,7	103,8	107,0	106,3	102,4	105,2	104,6
Zdrowie	102,5	101,2	101,7	103,2	102,7	102,5	104,1	103,4
Transport	105,4	101,1	100,6	104,1	96,5	106,3	106,7	107,6
Rekreacja i kultura	99,8	98,7	99,7	99,3	102,4	93,4	98,0	101,9
Edukacja	102,5	100,1	101,5	103,3	103,1	102,3	103,4	103,0
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo lubuskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,0	99,8	105,0	106,0	103,9	102,6	104,7	104,5
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,8	101,4	103,7	105,1	108,8	105,6	103,9	104,3
Odzież i obuwie	93,0	93,6	93,8	92,2	93,3	96,9	99,0	98,2
Mieszkanie	104,3	104,7	103,8	107,3	106,7	103,6	105,0	104,8
Zdrowie	102,5	101,2	101,9	103,0	104,0	103,1	105,0	103,7
Transport	103,9	100,9	102,7	102,9	97,1	107,5	110,5	106,9
Rekreacja i kultura	101,2	99,7	101,1	100,3	101,8	101,8	101,0	101,7
Edukacja	102,5	102,5	102,2	103,9	103,5	101,7	103,6	107,4
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo łódzkie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							

Żywność i napoje bezalkoholowe	102,4	100,8	105,1	105,8	104,2	103,1	105,8	104,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	103,0	101,9	103,7	106,5	110,1	105,8	104,3	103,7
Odzież i obuwie	93,7	93,1	90,8	92,8	93,9	97,4	98,8	95,7
Mieszkanie	103,2	103,7	104,3	107,6	107,7	103,8	106,0	105,7
Zdrowie	102,3	101,5	102,8	103,5	102,2	102,6	104,1	102,8
Transport	103,1	101,2	102,2	103,3	97,1	107,5	107,9	107,3
Rekreacja i kultura	100,6	100,0	100,7	98,9	100,8	97,8	100,0	101,5
Edukacja	102,4	102,1	101,2	103,3	103,4	103,7	103,7	103,5
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo małopolskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	101,7	100,4	104,5	106,2	104,1	102,9	106,0	103,8
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,3	101,9	103,3	106,4	109,1	104,8	103,2	104,1
Odzież i obuwie	94,9	91,8	92,1	91,4	90,7	95,4	99,2	97,8
Mieszkanie	103,8	104,6	103,8	108,3	107,7	103,4	105,1	105,2
Zdrowie	102,3	101,6	102,7	103,4	102,5	102,3	104,5	102,9
Transport	106,1	100,1	102,3	103,6	97,9	106,2	108,0	105,8
Rekreacja i kultura	100,4	99,3	100,4	99,9	102,3	101,2	99,6	101,3
Edukacja	102,9	100,7	100,9	103,8	105,0	101,9	102,3	103,3
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo mazowieckie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,6	100,6	104,3	105,7	103,7	102,9	104,7	104,1
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,7	101,3	102,7	106,3	109,4	104,9	104,3	104,3
Odzież i obuwie	97,2	95,4	94,6	94,1	92,9	98,2	98,6	95,7
Mieszkanie	102,7	103,8	103,3	106,8	107,1	102,2	105,1	105,6
Zdrowie	102,1	100,8	101,6	103,5	103,3	103,0	104,1	103,1
Transport	103,7	101,4	101,9	103,3	98,1	105,2	106,3	106,2
Rekreacja i kultura	101,5	99,2	100,2	100,9	103,3	100,9	100,7	100,8
Edukacja	104,1	102,1	100,8	103,0	104,6	101,6	104,6	105,3
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo opolskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,3	100,7	104,3	105,7	103,6	102,6	106,4	104,6
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	103,4	102,6	104,0	107,0	110,2	105,9	103,9	104,1
Odzież i obuwie	93,1	91,7	99,7	86,9	91,0	95,3	98,6	94,5
Mieszkanie	103,8	104,2	104,0	109,2	108,0	103,2	105,0	104,7
Zdrowie	103,2	101,8	102,4	104,2	103,5	103,0	104,8	102,4
Transport	105,1	100,7	103,5	102,4	97,4	106,6	107,0	108,8
Rekreacja i kultura	99,9	99,8	99,0	100,0	101,8	101,0	100,5	101,2
Edukacja	103,3	102,5	102,2	103,6	104,8	102,2	102,4	103,5
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo podkarpackie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,0	99,9	105,1	105,7	104,5	102,8	106,2	104,1
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	103,0	101,9	103,4	106,9	109,0	105,2	102,0	104,3
Odzież i obuwie	97,3	95,2	96,4	97,7	97,4	100,7	101,8	98,3
Mieszkanie	103,7	105,3	103,6	107,5	107,8	103,6	106,0	105,4
Zdrowie	102,8	101,5	101,9	103,0	103,3	101,9	105,1	103,3
Transport	104,3	100,8	101,3	103,2	97,5	107,5	108,3	107,0

Rekreacja i kultura	100,5	98,9	99,3	100,2	102,8	101,6	101,0	102,0
Edukacja	103,6	104,2	102,3	104,2	103,1	102,5	103,3	105,2
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo podlaskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	101,9	100,2	105,2	106,4	104,9	101,5	105,8	104,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,7	101,1	103,3	105,6	109,0	104,5	103,0	103,1
Odzież i obuwie	96,3	95,7	93,0	94,9	95,2	98,2	99,8	97,6
Mieszkanie	103,3	103,1	102,5	107,1	105,2	103,3	105,7	104,7
Zdrowie	102,5	101,3	102,3	104,1	103,8	102,5	104,0	103,5
Transport	105,7	101,4	101,7	102,7	97,1	105,3	107,0	106,9
Rekreacja i kultura	99,8	99,8	100,4	100,0	101,6	100,6	100,5	101,4
Edukacja	101,3	102,0	100,8	103,0	102,4	101,8	104,3	105,3
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo pomorskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,2	100,8	105,7	106,3	103,5	103,5	105,5	104,6
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,3	101,0	103,3	105,9	108,5	106,0	103,5	103,1
Odzież i obuwie	90,7	88,9	89,1	89,9	83,9	90,7	93,6	92,6
Mieszkanie	103,2	103,1	103,6	107,6	105,2	103,6	105,9	105,0
Zdrowie	102,3	101,3	101,7	103,2	103,6	103,6	104,5	102,8
Transport	103,2	100,8	101,4	102,7	98,0	106,3	107,9	106,2
Rekreacja i kultura	99,9	99,0	99,2	98,7	102,1	99,7	100,2	100,8
Edukacja	104,0	102,9	101,8	103,3	103,2	101,4	103,4	103,5
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo śląskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	101,7	100,8	104,4	104,7	103,7	102,6	105,1	104,2
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,5	102,1	103,0	106,2	109,0	104,8	103,2	103,0
Odzież i obuwie	92,9	92,1	92,2	94,9	91,7	92,4	96,5	92,0
Mieszkanie	102,2	103,3	102,9	107,6	108,5	103,2	104,6	104,7
Zdrowie	103,0	101,0	101,9	103,5	102,1	102,8	104,6	103,5
Transport	106,1	99,7	102,6	102,7	97,9	106,3	108,2	107,3
Rekreacja i kultura	100,3	99,1	99,8	99,6	101,5	100,1	99,3	101,0
Edukacja	103,9	101,6	101,4	102,3	102,9	102,6	102,7	103,4
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo świętokrzyskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,3	100,2	105,0	106,1	105,3	102,8	104,6	104,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	103,2	101,6	104,0	107,6	110,7	106,3	104,2	104,4
Odzież i obuwie	93,5	92,4	92,6	94,0	94,7	95,4	97,5	97,0
Mieszkanie	104,1	104,0	103,4	108,4	106,7	103,2	107,1	105,5
Zdrowie	102,8	101,9	102,2	103,6	103,0	103,2	105,3	103,1
Transport	106,0	102,5	102,5	102,0	97,0	105,0	106,9	107,8
Rekreacja i kultura	101,6	100,1	100,5	101,7	103,5	100,0	101,0	100,5
Edukacja	101,1	100,6	101,2	101,3	101,8	101,7	101,4	102,9
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo warmińsko-mazurskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	102,2	100,2	105,3	107,1	104,3	103,2	106,4	105,0
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	101,8	101,3	103,0	106,9	109,0	105,2	103,8	105,0

tytoniowe								
Odzież i obuwie	94,6	91,1	88,0	89,9	916	95,6	98,7	97,3
Mieszkanie	103,5	102,8	103,2	106,7	106,4	104,1	105,6	105,1
Zdrowie	103,0	101,0	102,7	103,5	103,0	102,8	104,0	103,4
Transport	104,5	101,5	102,3	102,9	96,7	107,0	107,4	108,3
Rekreacja i kultura	101,3	99,8	100,8	99,7	101,5	101,7	100,7	101,1
Edukacja	100,2	101,0	102,0	103,3	107,0	103,4	104,6	104,3
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo wielkopolskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	101,6	100,6	104,5	106,8	103,8	102,0	105,5	104,0
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	103,2	101,6	103,4	107,1	109,7	106,2	104,3	104,5
Odzież i obuwie	94,4	92,8	93,3	94,2	93,2	96,5	99,5	98,1
Mieszkanie	103,3	103,3	103,3	108,4	107,3	103,4	105,5	105,4
Zdrowie	102,1	101,4	102,1	102,7	103,5	103,0	104,4	103,3
Transport	106,6	99,7	102,6	102,8	97,2	107,3	110,1	108,4
Rekreacja i kultura	100,3	98,7	100,2	99,7	102,6	101,4	100,8	101,2
Edukacja	103,0	100,8	102,2	103,3	101,1	104,8	104,3	103,1
Towary i usługi konsumpcyjne	Województwo zachodniopomorskie							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Rok poprzedni =100							
Żywność i napoje bezalkoholowe	101,3	100,4	104,8	105,8	103,8	102,6	104,7	104,2
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	102,8	101,7	103,6	106,8	110,1	105,0	104,2	104,5
Odzież i obuwie	94,1	92,3	93,6	94,7	95,4	97,7	99,6	96,2
Mieszkanie	102,9	104,0	103,2	107,2	107,3	103,8	105,8	105,4
Zdrowie	102,6	101,0	101,4	102,7	102,5	102,3	104,5	103,0
Transport	104,2	100,5	102,7	103,8	97,9	106,0	108,5	107,5
Rekreacja i kultura	100,8	99,8	100,2	99,7	102,5	100,5	101,0	100,4
Edukacja	102,8	100,6	100,9	104,4	103,9	102,2	101,9	102,6

cd. tabeli 2A

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 579.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s.585.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 569.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 533.;Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 549.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 667.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 643.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 625.

Tabela 3A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych pracowników w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	26,3	26,3	25,4	24,4	23,8	23,5	23,7	23,8
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8
Odzież i obuwie	5,8	5,8	6,4	6,1	5,9	5,9	5,8	5,6
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	18,3	18,4	17,3	17,6	18,2	18,6	19,2	18,8
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,3	5,3	5,7	5,7	5,6	5,3	4,9	5,0
Zdrowie	3,6	3,6	3,8	3,7	4	3,9	4	4
Transport	10,6	10,6	10,5	11,2	11,2	10,8	10,8	11,2
Łączność	5,5	5,5	5,1	4,8	4,6	4,4	4,2	4
Rekreacja i kultura	7,6	7,6	8,2	8,7	8,7	8,8	8,6	8,9
Edukacja	1,8	1,8	1,8	1,6	1,5	1,7	1,6	1,6
Restauracje i hotele	2,1	2,1	2,1	2,2	2,5	2,6	2,9	3,1
Inno towary i usługi	5,3	5,3	5,5	5,5	5,5	5,4	5,5	5,3
Kieszonkowe	1,4	1,3	1,8	2	1,9	2,1	2,1	2,1
Pozostałe wydatki	3,6	3,6	3,6	3,7	3,8	4,2	3,9	3,8
OGÓŁEM	100	100	100	100	100	100	100	100
w tym wydatki konsumpcyjne	96,4	96,4	96,4	96,3	96,2	95,8	96,1	96,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s.92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.

Tabela 4A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych rolników w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	36,1	35,2	34,8	32,7	33,2	31,5	33	31,8
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,6	2,7	2,8	2,5	2,5	2,4	2,5	2,5
Odzież i obuwie	5,3	5,7	6	5,6	5,9	5,2	5,2	5,1
użytkowanie mieszkania i nośniki energii	16,6	16,3	14,9	15,7	17,1	18,5	18	17,8
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,5	5,5	5,9	5,6	5,7	5,4	5,3	4,9
Zdrowie	3,7	3,6	3,5	3,6	4	3,7	3,7	3,9
Transport	10	11,3	10,5	11,1	9,3	11,5	10,4	11,2
Łączność	4,6	4,6	4,8	4,7	4,6	4,3	4,5	4,1
Rekreacja i kultura	4,3	4,5	4,7	5,3	5,6	5,1	5,7	5,5
Edukacja	1	1,1	1,2	1,1	0,7	0,7	0,9	0,7
Restauracje i hotele	0,7	0,6	0,8	1,2	0,8	0,8	0,7	1,2
Inno towary i usługi	4,1	4,3	4,5	4,7	4,9	4,2	4,3	4,8
Kieszonkowe	1,9	1,3	1,4	1,6	1,8	1,9	2,1	2
Pozostałe wydatki	3,6	3,3	4,2	4,6	3,9	4,8	3,7	4,5
OGÓŁEM	100	100	100	100	100	100	100	100
w tym wydatki konsumpcyjne	96,4	96,7	95,8	95,4	96,1	95,2	96,3	95,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s.92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.

Tabela 5A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych pracujących na własny rachunek w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	23,6	22,6	21	20,3	20,7	21	21,2	21,5
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,7	2,4	2,4	2,3	2,4	2,6	2,6	2,6
Odzież i obuwie	6,7	7,1	7,4	6,9	6,2	6,8	6,1	6,3
użytkowanie mieszkania i nośniki energii	16,6	16,9	15,2	16,5	18	17,3	18,6	18,4
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,2	5,3	6	6	5,8	5,3	5,2	5,1
Zdrowie	3,4	3,5	3,5	3,7	4	3,9	4,1	3,9
Transport	11,3	10,8	13,5	14	12,1	11,4	11,8	11,7
Łączność	6,5	5,9	5,5	5	4,9	4,8	4,5	4,4
Rekreacja i kultura	9,5	9,7	10,3	9,8	10	10,4	9,9	9,9
Edukacja	1,8	1,8	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,7
Restauracje i hotele	2,7	2,7	2,8	3,1	2,9	3,6	3,3	3,9
Inno towary i usługi	5,2	5,6	5,6	5,5	5,4	5,7	5,1	5,3
Kieszonkowe	0,8	1,1	1,2	1,1	1,3	1,3	1,7	1,5
Pozostałe wydatki	4	4,6	3,9	4,2	4,7	4,3	4,3	3,8
OGÓŁEM	100	100	100	100	100	100	100	100
w tym wydatki konsumpcyjne	96,0	95,4	96,1	95,8	95,3	95,7	95,7	96,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s.92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.

Tabela 6A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych emerytów w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	29,5	28,9	29	28,4	27,8	27,7	27,4	27,7
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,4	2,3	2,3	2,3	2,5	2,5	2,5	2,5
Odzież i obuwie	3,3	3,5	3,6	3,4	3,2	3,1	3,2	2,9
użytkowanie mieszkania i nośniki energii	22,6	22,9	21,7	22,8	23,2	24,1	24,5	24,1
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,6	4,7	5,2	4,8	5	4,8	4,7	4,4
Zdrowie	8,6	8,3	8,5	8,2	8,2	7,8	8,1	8,2
Transport	5,8	5,5	5,5	6,1	5,9	6,2	6,2	6,3
Łączność	4,9	4,7	4,7	4,5	4,3	4,2	4	3,9
Rekreacja i kultura	5,6	5,8	6	6,1	6,1	5,9	6,1	6,4
Edukacja	0,4	0,4	0,4	0,2	0,3	0,3	0,2	0,2
Restauracje i hotele	1	1,1	1,1	1	1,2	1,2	1,3	1,5
Inno towary i usługi	4,7	4,8	4,9	5,3	5,1	4,9	4,8	4,9
Kieszonkowe	0,4	0,8	0,8	0,9	0,9	1	1,1	1
Pozostałe wydatki	6,2	6,3	6,3	6	6,3	6,3	5,9	6
OGÓŁEM	100	100	100	100	100	100	100	100
w tym wydatki konsumpcyjne	93,8	93,7	93,7	94,0	93,7	93,7	94,1	94,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s.92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.

Tabela 7A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych rencistów w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	33,2	31,8	31,4	31,4	30,2	30,3	30,5	30
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,7	2,7	2,8	2,7	2,7	2,8	2,7	2,7
Odzież i obuwie	3,2	3,4	3,6	3,4	2,9	3,1	2,8	2,8
użytkowanie mieszkania i nośniki energii	23,4	24,3	23,6	24,1	25,2	25,6	26,8	26,2
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,3	4,2	4,8	5	4,5	4,6	4	3,9
Zdrowie	7,7	7,4	7,6	8	8	7,5	7,6	7,5
Transport	4,5	4,2	4,2	4,4	4,3	4,2	4,4	4,3
Łączność	5	5	4,9	4,8	4,6	4,5	4,3	4,2
Rekreacja i kultura	4,7	5,2	5	5,4	5,3	5,3	5,2	6
Edukacja	0,4	0,5	0,5	0,3	0,4	0,3	0,2	0,3
Restauracje i hotele	1,3	1,2	1,3	1,2	1,3	1,3	1,4	1,8
Inne towary i usługi	4,2	4,6	4,8	4,1	4,3	4,4	4,3	4,4
Kieszonkowe	0,8	0,9	1	0,8	0,9	0,8	1,2	0,9
Pozostałe wydatki	4,6	4,6	4,5	4,4	5,4	5,3	4,6	5
OGÓŁEM	100	100	100	100	100	100	100	100
w tym wydatki konsumpcyjne	95,4	95,4	95,5	95,6	94,6	94,7	95,4	95,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Budżety gospodarstw domowych 2012 r....., s.92.; Budżety gospodarstw domowych 2011 r....., s.91.; Budżety gospodarstw domowych 2010 r....., s. 96.; Budżety gospodarstw domowych 2009 r....., s. 86.; Budżety gospodarstw domowych 2008 r....., s. 90.; Budżety gospodarstw domowych 2007 r....., s. 74.; Budżety gospodarstw domowych 2006 r....., s. 60.; Budżety gospodarstw domowych 2005 r....., s. 62.

**Tabela 8A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. dolnośląskim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	27,4	26,7	25,7	24,0	23,6	24,7	24,4	24,6
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,9	2,9	2,9	2,7	2,8	2,9	3,3	2,9
Odzież i obuwie	4,5	4,9	5,2	4,9	4,6	4,8	4,5	4,1
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,5	20,2	19,7	17,5	18,5	20,0	19,8	20,5
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,7	5,1	5,9	5,6	5,5	4,9	4,6	4,7
Zdrowie	5,4	5,3	5,4	5,4	5,1	5,2	5,2	5,4
Transport	9,3	8,0	8,5	10,8	10,3	8,9	9,5	10,0
Łączność	5,5	5,3	5,2	5,0	4,8	4,6	4,2	4,0
Rekreacja i kultura	7,6	7,4	8,0	8,2	8,6	8,4	8,1	8,3
Edukacja	1,3	1,3	1,4	1,2	1,2	1,2	1,4	1,3
Restauracje i hotele	2,5	2,6	2,1	2,2	2,6	2,9	2,9	3,5
Inne towary i usługi	4,7	5,3	5,3	4,8	5,1	5,2	5,1	5,5
Kieszonkowe	0,9	1,1	1,3	3,5	3,0	1,9	2,6	1,2
Pozostałe wydatki	3,8	4,0	3,6	4,1	4,4	4,4	4,5	4,2
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	96,2	96,1	96,5	95,9	95,7	95,6	95,5	95,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 9A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych

w woj. kujawsko-pomorskim w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	30,7	28,7	27,8	27,0	26,3	25,5	26,6	26,8
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	3,1	3,1	3,1	3,0	2,9	3,0	3,0	2,7
Odzież i obuwie	4,9	5,7	5,3	5,6	5,5	6,1	4,9	4,6
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	20,5	19,9	19,8	19,2	19,8	20,6	21,0	21,7
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,1	5,2	5,6	5,9	5,4	4,8	4,8	4,6
Zdrowie	4,4	4,3	4,2	4,0	4,6	4,2	4,6	4,6
Transport	8,1	8,5	8,8	9,7	9,8	10,4	9,2	9,1
Łączność	5,4	5,2	5,1	4,8	4,2	4,2	4,1	3,9
Rekreacja i kultura	6,7	6,9	7,7	7,9	7,8	7,8	8,2	7,7
Edukacja	0,9	0,8	1,1	1,2	1,2	1,2	0,9	1,0
Restauracje i hotele	1,3	1,4	1,3	1,3	1,9	2,0	1,8	2,0
Inne towary i usługi	4,3	4,7	5,0	4,9	5,3	5,4	5,2	4,9
Kieszonkowe	0,7	1,4	1,4	1,7	1,3	0,9	2,0	2,4
Pozostałe wydatki	4,1	4,1	2,6	3,8	4,1	4,0	3,9	4,1
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	96,0	95,9	96,0	96,2	95,9	96,0	96,1	95,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 10A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych

w woj. lubelskim w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	28,5	27,5	27,6	26,0	26,4	26,6	27,2	26,9
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,6	2,5	2,5	2,4	2,4	2,4	2,2	2,4
Odzież i obuwie	5,8	5,6	6,2	5,8	5,7	5,7	5,5	5,2
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	17,9	18,9	17,6	17,8	18,1	18,3	19,4	18,8
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,1	5,5	6,0	5,8	5,9	5,4	5,3	5,7
Zdrowie	5,6	5,4	5,1	5,1	5,0	4,6	5,0	4,8
Transport	9,9	9,5	8,9	11,1	10,5	10,2	9,6	10,4
Łączność	4,9	4,7	5,0	4,7	4,7	4,7	4,5	4,0
Rekreacja i kultura	5,9	6,0	6,7	6,8	6,9	7,0	7,4	7,5
Edukacja	1,0	1,3	1,1	0,9	1,2	1,1	1,0	1,1
Restauracje i hotele	1,3	1,5	1,4	1,9	1,6	2,1	1,8	1,8
Inno towary i usługi	5,2	4,7	5,2	5,2	5,2	4,9	4,9	5,1
Kieszonkowe	0,8	0,9	1,0	1,0	0,9	1,2	0,9	1,0
Pozostałe wydatki	5,5	6,0	5,8	5,5	5,8	5,9	4,8	5,4
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	94,5	94,1	94,3	94,5	94,3	94,1	94,5	94,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 11A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych

w woj. lubuskim w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	27,3	26,8	27,5	25,7	26,1	25,3	26,3	27,3
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,7	2,9	2,8	2,7	3,1	3,5	3,2	3,1
Odzież i obuwie	4,8	4,8	5,4	5,8	5,9	5,6	4,8	4,3
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,9	21,6	19,0	19,9	18,8	20,2	20,6	20,2
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,2	5,5	5,2	6,2	5,0	4,9	5,2	4,3
Zdrowie	4,8	4,9	4,6	4,4	5,3	4,4	4,8	5,0
Transport	10,5	8,1	8,7	8,6	7,9	7,5	8,6	8,4
Łączność	5,1	5,1	5,3	4,7	4,5	4,5	4,1	4,0
Rekreacja i kultura	6,5	7,1	7,4	7,5	7,4	8,5	8,0	8,1
Edukacja	1,1	1,2	1,4	0,9	1,2	1,1	0,8	0,8
Restauracje i hotele	1,9	1,9	1,8	1,8	2,4	2,4	2,4	2,7
Inne towary i usługi	5,4	5,1	5,5	5,5	5,5	6,2	5,7	5,0
Kieszonkowe	1,1	1,2	1,3	1,5	2,1	1,6	1,3	1,8
Pozostałe wydatki	4,8	3,8	4,1	4,8	5,0	4,6	4,2	5,0
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	95,2	96,2	95,9	95,2	95,0	95,4	95,8	95,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 12A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych

w woj. łódzkim w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	26,6	25,3	25,4	25,0	24,4	23,7	24,3	24,0
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	3,0	2,8	3,0	2,8	2,9	2,7	2,8	2,6
Odzież i obuwie	4,8	5,3	5,5	5,3	5,1	5,3	5,4	5,3
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,5	18,2	17,9	18,7	18,9	19,5	19,9	19,5
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,9	4,3	5,2	4,8	4,9	4,9	4,6	4,1
Zdrowie	5,2	5,5	5,2	5,2	5,5	5,1	5,2	5,3
Transport	9,8	10,1	10,1	10,5	9,3	9,7	9,7	10,6
Łączność	4,9	4,9	4,8	4,6	4,6	4,3	4,1	3,9
Rekreacja i kultura	7,0	7,4	7,9	7,7	8,2	8,0	7,6	8,3
Edukacja	1,4	1,5	1,3	1,3	1,3	1,5	1,1	1,1
Restauracje i hotele	2,8	2,6	2,5	2,6	2,6	2,7	2,7	3,0
Inno towary i usługi	5,1	5,6	5,5	5,5	5,5	5,4	5,2	5,6
Kieszonkowe	0,8	1,2	1,2	1,2	1,9	2,2	2,1	1,8
Pozostałe wydatki	4,9	5,3	4,6	4,7	5,0	5,2	5,2	4,8
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	95,6	94,7	95,5	95,3	95,0	94,8	94,8	95,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 13A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. małopolskim w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	28,6	28,6	27,5	25,9	26,5	26,3	25,9	26,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,5	2,4	2,4	2,3	2,3	2,2	2,2	2,8
Odzież i obuwie	5,2	5,4	5,7	5,3	5,1	5,4	4,9	5,0
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,4	20,5	18,5	19,3	20,1	20,4	21,4	21,7
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,9	4,9	5,0	5,4	5,4	4,9	4,6	4,5
Zdrowie	5,4	4,9	5,1	4,9	5,2	4,6	4,8	5,2
Transport	9,2	8,9	9,2	9,9	8,8	10,0	10,6	8,9
Łączność	5,1	4,9	4,9	4,8	4,5	4,5	4,2	4,0
Rekreacja i kultura	6,4	6,5	7,8	7,8	7,6	7,3	7,7	7,5
Edukacja	1,2	1,4	1,3	1,2	1,1	1,3	1,0	1,0
Restauracje i hotele	2,1	1,8	1,8	1,7	2,3	2,6	2,4	2,9
Inno towary i usługi	4,9	4,7	5,1	5,3	5,2	4,9	4,8	4,9
Kieszonkowe	1,6	1,6	2,0	2,4	2,1	1,9	2,4	1,8
Pozostałe wydatki	3,6	3,5	3,8	3,9	3,9	4,0	3,3	3,4
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	96,4	96,5	96,2	96,1	96,1	96,0	96,7	96,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 14A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. mazowieckim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	25,9	24,8	23,5	22,4	21,7	21,0	21,6	21,5
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,7	2,6	2,6	2,5	2,7	2,7	2,7	2,8
Odzież i obuwie	5,5	5,8	6,1	6,1	5,7	5,8	5,8	5,3
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,0	18,6	17,1	17,6	18,5	18,7	18,9	18,5
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,2	5,4	5,8	5,4	5,7	5,4	5,2	5,1
Zdrowie	5,1	5,3	5,5	5,4	5,7	5,5	5,7	5,4
Transport	9,2	9,4	10,6	11,6	11,5	10,9	10,3	11,0
Łączność	5,7	5,5	5,2	4,8	4,4	4,2	4,1	3,8
Rekreacja i kultura	8,2	8,6	8,7	9,4	9,1	9,5	9,4	9,5
Edukacja	1,9	2,0	1,9	1,7	1,6	1,8	1,9	2,0
Restauracje i hotele	1,8	2,0	2,3	2,5	2,7	3,1	3,7	3,7
Inne towary i usługi	5,4	5,3	5,9	5,5	5,6	5,6	5,5	5,7
Kieszonkowe	0,5	0,8	0,8	0,8	0,7	0,9	1,0	1,0
Pozostałe wydatki	4,1	4,1	4,2	4,3	4,4	4,8	4,1	4,7
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	96,0	95,9	95,8	95,7	95,7	95,2	95,9	95,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 15A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. opolskim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	26,2	26,9	26,0	23,4	23,4	24,4	24,5	24,4
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	3,0	2,8	2,8	3,0	3,5	3,5	3,3	3,1
Odzież i obuwie	4,4	4,5	4,8	5,0	4,7	5,1	4,4	4,8
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	17,7	18,4	17,6	17,2	18,3	17,2	18,0	17,5
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,3	5,4	5,3	5,4	4,8	4,9	4,8	4,7
Zdrowie	5,2	5,0	5,2	5,2	4,8	4,3	4,7	4,5
Transport	10,6	9,8	10,4	10,9	11,1	10,7	8,9	9,4
Łączność	5,1	4,8	4,7	4,2	4,2	4,0	3,7	3,9
Rekreacja i kultura	6,4	6,8	7,6	8,3	8,2	8,4	8,3	8,8
Edukacja	1,0	1,0	0,8	1,1	0,8	1,2	1,1	0,9
Restauracje i hotele	1,9	1,5	1,8	2,5	1,9	2,2	2,0	2,7
Inne towary i usługi	5,3	5,4	4,9	5,3	5,3	5,7	6,1	5,4
Kieszonkowe	2,1	2,1	3,3	2,9	3,0	2,8	4,6	5,1
Pozostałe wydatki	6,0	5,6	4,7	5,7	6,0	5,7	5,5	5,1
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	94,1	94,4	95,3	94,3	94,0	94,4	94,5	94,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 16A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. podkarpackim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	30,5	29,4	29,8	28,6	28,2	27,8	27,9	28,8
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,1	2,1	2,2	2,0	2,1	2,2	2,3	2,5
Odzież i obuwie	5,5	5,2	6,2	5,7	5,2	5,4	4,9	5,1
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	18,6	18,2	16,8	16,9	17,9	17,5	18,7	19,6
Wypożyczenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,0	5,3	6,0	5,4	5,5	5,6	5,0	4,7
Zdrowie	5,4	5,5	5,1	5,2	5,0	5,1	4,8	4,9
Transport	8,4	9,5	9,4	10,2	10,4	10,5	11,3	9,2
Łączność	5,0	4,7	4,6	4,4	4,2	3,9	3,9	3,9
Rekreacja i kultura	5,8	5,9	6,3	6,5	6,5	6,7	6,7	7,0
Edukacja	1,0	1,1	0,9	1,1	1,0	1,0	1,2	1,0
Restauracje i hotele	1,5	1,6	1,0	1,3	1,7	1,5	2,1	1,9
Inno towary i usługi	5,0	4,6	5,0	5,5	5,2	5,3	5,4	4,9
Kieszonkowe	1,5	2,1	2,0	2,0	2,2	2,5	1,6	2,1
Pozostałe wydatki	7,9	5,0	4,9	5,3	5,0	5,0	4,3	4,4
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	95,2	95,0	95,1	94,7	95,0	95,0	95,7	95,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 17A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. podlaskim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	30,5	30,1	29,9	28,7	28,5	28,8	28,3	28,3
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,8	2,8	2,7	2,4	2,4	2,7	2,6	2,5
Odzież i obuwie	5,5	5,6	5,6	5,7	5,6	5,0	5,1	5,0
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	20,0	19,0	16,7	18,3	18,2	19,7	20,2	18,6
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,8	5,2	5,5	6,1	5,6	6,2	5,5	5,6
Zdrowie	5,0	4,9	4,8	4,8	5,0	4,8	5,0	5,3
Transport	8,0	8,6	9,3	9,8	9,7	9,3	9,7	9,7
Łączność	4,9	5,0	5,1	4,8	4,7	4,5	4,5	4,1
Rekreacja i kultura	6,0	6,0	6,4	6,9	7,3	6,4	7,1	7,3
Edukacja	1,5	1,7	1,6	1,1	1,2	1,3	1,3	0,9
Restauracje i hotele	1,0	0,8	1,4	1,4	1,2	2,1	1,4	2,0
Inno towary i usługi	4,5	4,9	5,3	5,3	5,0	4,7	4,8	4,9
Kieszonkowe	0,4	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,8
Pozostałe wydatki	5,1	5,1	5,2	5,3	4,9	4,2	4,0	5,1
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	94,9	94,9	94,8	95,8	95,1	95,8	96,0	95,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 18A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. pomorskim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	28,1	26,4	25,7	25,6	24,5	24,2	24,1	24,5
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,8	2,8	2,7	3,8	2,9	2,9	2,9	3,1
Odzież i obuwie	5,2	6,0	6,2	5,7	5,4	5,3	5,3	5,0
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,9	19,1	16,7	16,8	19,3	20,0	20,6	19,8
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,3	5,7	6,0	6,1	6,2	5,8	5,2	5,2
Zdrowie	5,1	4,5	4,4	4,5	4,7	4,6	4,7	5,1
Transport	8,3	9,0	10,3	10,0	10,5	9,6	10,1	10,4
Łączność	5,3	5,1	4,9	4,6	4,5	4,2	4,1	3,9
Rekreacja i kultura	7,2	8,0	8,8	8,4	8,1	9,2	9,0	8,5
Edukacja	1,4	1,7	1,7	1,3	0,9	1,2	1,2	1,4
Restauracje i hotele	1,6	1,6	1,8	2,1	2,2	2,0	2,1	2,5
Inno towary i usługi	5,3	5,3	5,5	5,9	5,4	5,3	5,4	5,2
Kieszonkowe	0,6	0,9	1,2	1,9	1,7	1,2	1,1	1,2
Pozostałe wydatki	3,9	3,8	4,2	4,4	3,8	4,3	4,2	4,1
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	96,1	96,2	95,8	96,5	96,2	95,7	95,8	96,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 19A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. śląskim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	27,8	26,7	26,8	25,7	25,0	24,8	24,9	24,5
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,8	2,7	2,8	2,7	2,9	2,8	2,8	2,8
Odzież i obuwie	4,6	4,8	5,3	5,2	4,7	4,8	4,7	4,5
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	21,6	21,9	20,9	21,0	22,1	22,0	23,0	23,3
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,8	4,9	5,5	5,6	5,1	5,0	4,7	5,0
Zdrowie	4,7	4,4	4,5	4,3	4,4	4,4	4,7	4,8
Transport	8,5	8,0	7,8	8,6	8,2	8,8	8,6	9,0
Łączność	5,4	5,2	5,0	4,7	4,6	4,3	4,2	4,0
Rekreacja i kultura	6,7	7,3	7,4	8,0	8,4	8,3	8,3	8,3
Edukacja	1,2	1,2	1,2	1,0	1,2	1,1	1,0	1,0
Restauracje i hotele	1,6	2,1	1,9	1,9	2,1	1,9	2,2	2,4
Inno towary i usługi	4,6	4,8	4,9	4,8	4,9	4,9	4,5	4,5
Kieszonkowe	1,0	1,4	1,4	1,9	1,9	2,0	1,8	1,4
Pozostałe wydatki	4,7	4,4	4,5	4,5	4,8	4,9	4,7	4,6
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,3	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	95,3	95,6	95,5	95,5	95,5	95,2	95,3	95,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 20A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. świętokrzyskim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	32,7	32,7	31,5	29,9	29,5	28,9	29,5	29,9
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,3	2,3	2,3	2,2	2,5	2,3	2,3	2,4
Odzież i obuwie	5,4	5,7	5,9	5,4	5,8	5,6	5,2	5,3
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,9	20,1	19,8	20,1	21,9	23,4	23,7	22,5
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,2	4,3	5,1	5,6	5,7	5,5	4,9	5,0
Zdrowie	5,6	5,3	5,5	5,0	4,8	4,8	5,5	5,2
Transport	6,2	6,2	8,1	9,6	8,0	8,4	7,5	8,4
Łączność	4,9	5,0	4,8	4,6	4,4	4,4	4,2	4,1
Rekreacja i kultura	5,2	4,9	4,9	6,1	6,1	5,6	5,7	5,6
Edukacja	1,3	1,4	1,5	1,3	1,1	0,9	0,9	0,8
Restauracje i hotele	2,3	2,1	1,4	1,4	1,5	1,3	1,5	2,2
Inne towary i usługi	4,8	4,9	5,0	5,0	4,9	5,1	5,1	5,0
Kieszonkowe	0,3	0,6	0,3	0,4	0,3	0,3	0,5	0,3
Pozostałe wydatki	4,1	4,5	3,8	3,4	3,6	3,5	4,3	3,4
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	95,9	95,6	96,2	96,6	96,4	96,4	96,3	96,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

**Tabela 21A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych
w woj. warmińsko-mazurskim w latach 2005-2012 (w %).**

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	31,0	30,1	29,9	28,2	27,2	27,7	27,0	28,1
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,8	2,8	2,5	2,9	3,1	2,9	2,6	2,8
Odzież i obuwie	5,4	6,5	6,3	5,8	5,7	5,7	5,6	4,8
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	20,7	21,8	20,2	20,1	19,1	22,2	22,9	21,1
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,3	4,8	5,9	5,7	5,3	5,9	5,5	5,2
Zdrowie	4,5	4,2	4,4	4,1	4,6	4,4	4,3	5,0
Transport	7,0	7,2	7,4	8,1	8,9	7,9	7,5	9,5
Łączność	5,7	5,3	5,1	5,2	5,1	5,0	4,6	4,5
Rekreacja i kultura	6,3	6,1	7,0	7,1	7,6	7,2	7,2	7,4
Edukacja	1,2	1,3	0,9	1,4	0,8	0,8	1,1	1,0
Restauracje i hotele	1,4	1,6	1,7	1,6	2,0	1,5	1,8	1,8
Inno towary i usługi	4,6	4,7	4,5	5,1	5,3	4,7	5,2	4,5
Kieszonkowe	0,4	0,4	0,3	0,4	0,7	0,5	0,7	0,6
Pozostałe wydatki	3,7	3,3	4,0	4,3	4,8	3,8	3,9	3,7
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	96,4	96,7	96,0	95,7	95,2	96,2	96,1	96,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 22A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. wielkopolskim w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	28,0	27,2	27,5	27,2	26,5	25,6	26,0	26,2
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	2,6	2,6	2,7	2,8	2,8	2,6	2,6	2,8
Odzież i obuwie	5,0	5,6	5,7	5,1	4,8	4,9	4,8	4,8
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	19,7	19,8	17,8	19,4	20,5	21,9	21,5	20,5
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	4,7	4,6	4,9	4,7	5,0	4,5	3,9	4,1
Zdrowie	4,6	4,6	4,6	4,5	4,8	4,4	4,7	4,6
Transport	10,0	9,2	10,8	10,2	9,5	9,5	10,0	10,1
Łączność	5,5	5,4	5,3	5,0	4,8	4,7	4,4	4,3
Rekreacja i kultura	6,5	6,8	6,8	7,5	7,3	7,2	7,4	7,4
Edukacja	1,2	1,4	1,5	1,3	1,1	1,3	1,1	1,0
Restauracje i hotele	1,8	2,0	1,8	1,7	1,6	1,9	1,7	2,3
Inno towary i usługi	5,2	5,4	5,3	5,0	5,3	4,9	4,8	4,6
Kieszonkowe	1,3	1,4	1,9	2,0	2,2	2,7	3,6	4,1
Pozostałe wydatki	4,0	3,9	3,6	3,6	3,8	3,8	3,5	3,4
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	96,0	96,1	96,4	96,4	96,2	96,2	96,5	96,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 23A. Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w woj. zachodniopolskim w latach 2005-2012 (w %).

WYDATKI	ROK							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Żywność i napoje bezalkoholowe	29,6	27,2	27,1	26,8	26,2	26,3	26,3	25,7
Napoje alkoholowe i wyroby tytoniowe	3,2	3,2	3,1	3,1	3,0	3,0	2,9	2,7
Odzież i obuwie	5,1	5,1	5,9	5,4	5,0	4,6	5,1	4,9
Użytkowanie mieszkania i nośniki energii	18,8	19,2	18,6	19,7	20,5	20,7	21,4	20,6
Wyposażenie mieszkania i prowadzenie gospodarstwa domowego	5,0	5,1	5,5	5,0	4,8	5,1	4,5	4,2
Zdrowie	4,4	4,2	4,6	4,0	4,6	4,4	4,2	4,1
Transport	6,9	7,9	7,5	7,7	7,6	7,1	8,0	8,6
Łączność	5,7	5,3	5,2	5,0	4,8	4,7	4,5	4,0
Rekreacja i kultura	6,8	6,9	7,3	7,8	7,8	7,8	7,6	8,3
Edukacja	1,3	1,0	1,2	1,1	1,0	0,9	0,9	1,0
Restauracje i hotele	2,4	2,6	2,3	2,2	2,2	2,2	2,5	3,3
Inno towary i usługi	4,9	5,6	5,4	5,0	5,2	5,1	4,8	5,3
Kieszonkowe	1,6	2,5	2,2	3,0	3,5	3,0	3,5	3,3
Pozostałe wydatki	4,3	4,4	4,1	4,2	3,8	5,1	4,0	4,1
OGÓŁEM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym wydatki konsumpcyjne	95,7	95,6	95,9	95,8	96,2	94,9	96,0	95,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 344-345.; Rocznik Statystyczny Województw 2011....., s. 330-331.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 318-319.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 316-317.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 340-341.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 440-441.; Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 468-647.; Rocznik Statystyczny Województw 2005....., s. 463-464.

Tabela 24A. Wyniki analizy korelacji Personą i Spearmana dla zmiennych poziom PKB i poziom przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Lata	2005-2007		2008-2012	
Liczba obserwacji N	N=48		N=80	
Zmienne	Poziom PKB			
	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s
Wydatki konsumpcyjne ogółem	,629**	,416**	,245**	,149
Istotność	,000	,002	0,015	,095
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	,418**	,109	,047	-,060
Istotność	,002	,230	,341	,298
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	,377**	,288**	,079	,099
Istotność	,004	,008	,243	,191
Wydatki na odzież i obuwie	,568**	,381**	,096	,107
Istotność	,000	,004	,199	,173
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	,622**	,478**	,123	,155
Istotność	,000	,000	,138	,085
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego	,494**	,288*	,203*	,068
Istotność	,000	,023	,035	,273
Wydatki na zdrowie	,540**	,199	,253*	,078
Istotność	,000	,087	,012	,246
Wydatki na transport	,490**	,316*	,315**	,231*
Istotność	,000	,014	,002	,020
Wydatki na łączność	,705**	,468**	,063	,040
Istotność	,000	,000	,289	,364
Wydatki na rekreację i kulturę	,655**	,516**	,202*	,137
Istotność	,000	,000	,036	,113
Wydatki na edukację	,666**	,371**	,293**	,122
Istotność	,000	,005	,004	,140
Wydatki na restauracje i hotele	,464**	,442**	,269**	,156
Istotność	,000	,001	,008	,084
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	,558**	,341**	,175	,018
Istotność	,000	,009	,061	,435

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05.

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 25A. Wyniki analizy korelacji Persona i Spearmana dla zmiennych tempo zmian PKB i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Lata	2005-2007		2008-2012	
Liczba obserwacji N	N=48		N=80	
Zmienne	PKB			
	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s
Wydatki konsumpcyjne ogółem	,142	,184	,286**	,203*
Istotność	,168	,105	,005	,035
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	,067	,190	,189*	,091
Istotność	,324	,097	,047	,210
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	,066	,090	-,039	-,043
Istotność	,328	,271	,367	,352
Wydatki na odzież i obuwie	,225	,296*	,145	,123
Istotność	,062	,020	,100	,138
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	,064	,051	,117	,105
Istotność	,334	,365	,151	,176
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego	,084	,139	,130	,057
Istotność	,284	,173	,125	,308
Wydatki na zdrowie	,149	,180	-,038	-,001
Istotność	,156	,111	,369	,498
Wydatki na transport	,141	,224	,319**	,282**
Istotność	,169	,063	,002	,006
Wydatki na łączność	-,107	-,049	,221*	,199*
Istotność	,236	,372	,025	,038
Wydatki na rekreację i kulturę	-,135	,069	,382**	,311**
Istotność	,180	,322	,000	,003
Wydatki na edukację	,158	,210	,053	-,024
Istotność	,141	,076	,322	,417
Wydatki na restauracje i hotele	-,137	-,071	,075	,016
Istotność	,176	,316	,255	,443
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	,121	,152	,145	,071
Istotność	,206	,152	,099	,266

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 26A. Wyniki analizy korelacji Personna i Spearmana dla zmiennych stopa inflacji i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Lata	2005-2007		2008-2012	
Liczba obserwacji N	N=48		N=80	
Zmienne	Stopa inflacji		Stopa inflacji	
	Współczynnik Personna r	Współczynnik Spearmana r_s	Współczynnik Personna r	Współczynnik Spearmana r_s
Wydatki konsumpcyjne ogółem	-,158	,004	,289**	,268**
Istotność	,142	,490	,007	,009
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	,097	,011	,339**	,308**
Istotność	,256	,470	,001	,003
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	,184	.,169	,128	,092
Istotność	,106	,115	,130	,208
Wydatki na odzież i obuwie	,027	,086	-,073	-,051
Istotność	,428	,281	,259	,325
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	,142	,010	,034	,043
Istotność	,168	,472	,381	,352
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego	-,536**	-,506**	,047	-,017
Istotność	,000	,002	,338	,440
Wydatki na zdrowie	,111	,163	,338**	,295**
Istotność	,227	,134	,001	,004
Wydatki na transport	,143	,212	,247**	,261**
Istotność	,166	,074	,008	,005
Wydatki na łączność	,125	,165	,136	,115
Istotność	,200	,131	,115	,154
Wydatki na rekreację i kulturę	,330**	,340**	,293**	,279**
Istotność	,003	,002	,004	,007
Wydatki na edukację	,117	,198	-,032	-,098
Istotność	,214	,088	,387	,193
Wydatki na restauracje i hotele	-,320**	-,307**	,008	,015
Istotność	,013	,017	,472	,449
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	-,052	-,172	,179	,146
Istotność	,362	,121	,067	,098

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 27A. Wyniki analizy korelacji Personna i Spearmana dla zmiennych stopa bezrobocia i przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Lata	2005-2007		2008-2012	
Liczba obserwacji N	N=48		N=80	
Zmienne	Stopa bezrobocia			
	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s
Wydatki konsumpcyjne ogółem	-,439**	-,432**	-,396**	-,313**
Istotność	,001	,001	,000	,002
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	-,497**	-,548**	-,232**	-,272**
Istotność	,000	,000	,005	,007
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	-,186	-,235	-,221*	-,227*
Istotność	,103	,054	,025	,022
Wydatki na odzież i obuwie	-,668**	-,775**	-,198*	-,446**
Istotność	,000	,000	,039	,000
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	-,186	-,178	-,110	-,063
Istotność	,103	,113	,165	,288
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego	-,541**	-,586**	-,566**	-,519**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na zdrowie	-,355**	-,353**	-,270**	-,281**
Istotność	,007	,007	,008	,006
Wydatki na transport	-,467**	-,425**	-,432**	-,371**
Istotność	,000	,001	,000	,000
Wydatki na łączność	-,220	-,227	-,486**	-,540**
Istotność	,066	,061	,000	,000
Wydatki na rekreację i kulturę	-,370**	-,368**	-,363**	-,286**
Istotność	,005	,005	,000	,005
Wydatki na edukację	-,344**	-,393**	-,368**	-,410**
Istotność	,008	,003	,000	,000
Wydatki na restauracje i hotele	,051	,012	-,122	-,065
Istotność	,366	,467	,141	,283
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	-,444**	-,411**	-,356**	-,287**
Istotność	,001	,002	,001	,005

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 28A. Wyniki analizy korelacji Persony i Spearmana dla zmiennych tempo zmian stopy bezrobocia i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Lata	2005-2007		2008-2012	
Liczba obserwacji N	N=48		N=80	
Zmienne	Tempo zmian stopa bezrobocia			
	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s
Wydatki konsumpcyjne ogółem	-,632**	-,586**	-,530**	-,382**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	-,574**	-,579**	-,433**	-,374**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	-,457**	-,438**	-,054	-,042
Istotność	,001	,001	,283	,356
Wydatki na odzież i obuwie	-,566**	-,550**	-,279**	-,192*
Istotność	,000	,000	,000	,004
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	-,237	-,222	-,223*	-,195*
Istotność	,052	,064	,023	,041
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego	-,517**	-,512**	-,400**	-,252**
Istotność	,000	,000	,000	,008
Wydatki na zdrowie	-,492**	-,441**	-,097	-,108
Istotność	,000	,001	,197	,169
Wydatki na transport	-,391**	-,373**	-,482**	-,464**
Istotność	,003	,005	,000	,000
Wydatki na łączność	,563**	,560**	-,297**	-,171**
Istotność	,000	,000	,004	,009
Wydatki na rekreację i kulturę	-,394**	-,598**	-,418**	-,311**
Istotność	,003	,000	,000	,003
Wydatki na edukację	-,398**	-,377**	,026	,081
Istotność	,003	,004	,408	,237
Wydatki na restauracje i hotele	,098	,084	-,037	-,062
Istotność	,190	,286	,373	,292
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	-,523**	-,555**	-,333**	-,252*
Istotność	,000	,000	,001	,012

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 29A. Wyniki analizy korelacji Persony i Spearmana dla zmiennych przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na osobę i przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Lata	2005-2007		2008-2012	
Liczba obserwacji N	N=48		N=80	
Zmienne	Przeciętne dochody rozporządzalne na osobę w gospodarstwach domowych			
	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s
Wydatki konsumpcyjne ogółem	,938**	,910**	920**	,873**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	,859**	,831**	,734**	,718**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	,771**	,809**	,664**	,821**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na odzież i obuwie	,867**	,779**	,328**	,507**
Istotność	,000	,000	,001	,000
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	,766**	,770**	,660**	,728**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego	,864**	,846**	,677**	,511**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na zdrowie	,697**	,555**	,678**	,669**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na transport	,721**	,709**	,665**	,510**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na łączność	,900**	,868**	,622**	,659**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na rekreację i kulturę	,904**	,883**	,804**	,803**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na edukację	,823**	,695**	,738**	,608**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na restauracje i hotele	,578**	,571**	,772**	,780**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	,896**	,847**	,753**	,706**
Istotność	,000	,000	,000	,000

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 30A. Wyniki analizy korelacji Personą i Spearmana dla zmiennych tempo zmian przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na osobę i tempo zmian przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych w Polsce.

Lata	2005-2007		2008-2012	
Liczba obserwacji N	N=48		N=80	
Zmienne	Przeciętny dochód rozporządzalny na osobę w gospodarstwach domowych			
	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s	Współczynnik Persona r	Współczynnik Spearmana r _s
Wydatki konsumpcyjne ogółem	,810**	,847**	,783**	,757**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	,537**	,579**	,538**	,494**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	,618**	,605**	,379**	,435**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na odzież i obuwie	,513**	,546**	,552**	,470**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	,582**	,573**	,509**	,553**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa domowego	,543**	,559**	,497**	,492**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na zdrowie	,551**	,538**	,166	,183
Istotność	,000	,000	,070	,052
Wydatki na transport	,487**	370**	,482**	,487**
Istotność	,005	,000	,000	,000
Wydatki na łączność	-,112	-,141	,746**	,726**
Istotność	,225	,170	,000	,000
Wydatki na rekreację i kulturę	,496**	,657**	,548**	,526**
Istotność	,000	,000	,000	,000
Wydatki na edukację	,500**	,482**	,205*	,207*
Istotność	,000	,000	,034	,033
Wydatki na restauracje i hotele	,248*	242*	,236*	,231*
Istotność	,045	,047	,018	,019
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	,574**	,648**	,489**	,463**
Istotność	,000	,000	,000	,000

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 31A. Wyniki analizy korelacji Pearsona pomiędzy dynamiką przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych a Bieżącym i Wyprzedzającym Wskaźnikiem Ufności Konsumenckiej oraz ich składowymi w Polsce w latach 2005-2007.

Wyszczególnienie		BWUK	WWUK	Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w ostatnich 12 miesiącach	Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w najbliższych 12 miesiącach	Sytuacja ekonomiczna kraju w ostatnich 12 miesiącach	Sytuacja ekonomiczna kraju w najbliższych 12 miesiącach	Dokonywanie ważnych zakupów	Zmiana bezrobocia	Oszczędzanie
Wydatki konsumpcyjne ogółem	Korelacja Pearsona	,608**	,593**	,639**	,654**	,657**	,548**	,509**	,586**	,595**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	Korelacja Pearsona	,555**	,549**	,566**	,571**	,572**	,528**	,508**	,545**	,549**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	Korelacja Pearsona	,412**	,404**	,428**	,436**	,437**	,380**	,358**	,400**	,405**
	Istotność (jednostronna)	0,002	0,002	0,001	0,001	0,001	0,004	0,006	0,002	0,002
Wydatki na odzież i obuwie	Korelacja Pearsona	,460**	,449**	,485**	,497**	,499**	,413**	,382**	,443**	,450**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,001	0,000	0,000	0,000	0,002	0,004	0,001	0,001
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	Korelacja Pearsona	0,148	0,126	0,200	0,228	0,233	0,229	0,009	0,114	0,128
	Istotność (jednostronna)	0,157	0,197	0,087	0,060	0,055	0,061	0,476	0,219	0,194
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie	Korelacja Pearsona	,568**	,563**	,577**	,580**	,581**	,545**	,528**	,560**	,563**
	Istotność	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000

gospodarstwa	(jednostronna)									
Wydatki na zdrowie	Korelacja Pearsona	,442**	,439**	,447**	,449**	,449**	,428**	,416**	,437**	,439**
	Istotność (jednostronna)	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,002	0,001	0,001
Wydatki na transport	Korelacja Pearsona	,485**	,484**	,488**	,488**	,488**	,475**	,465**	,482**	,484**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Wydatki na łączność	Korelacja Pearsona	-,539**	-,526**	-,566**	-,580**	-0,585	-0,582	-,451**	-,519**	-,527**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000
Wydatki na rekreacje i kulturę	Korelacja Pearsona	,383**	,381**	,385**	,386**	,386**	,373**	,365**	,380**	,381**
	Istotność (jednostronna)	0,004	0,004	0,003	0,003	0,003	0,004	0,005	0,004	0,004
Wydatki na edukacje	Korelacja Pearsona	,375**	,359**	,410**	,429**	,432**	,311*	,272*	,351**	,361**
	Istotność (jednostronna)	0,004	0,006	0,002	0,001	0,001	0,016	0,031	0,007	0,006
Wydatki na restauracje i hotele	Korelacja Pearsona	-0,148	-0,147	-0,148	-0,147	-0,147	-0,146	-0,144	-0,147	-0,148
	Istotność (jednostronna)	0,158	0,159	0,158	0,159	0,159	0,161	0,165	0,159	0,159
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	Korelacja Pearsona	,525**	,512**	,551**	,564**	,573**	,567**	,440**	,506**	,513**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000

cd. tabeli 83A

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS

Tabela 32A. Wyniki analizy korelacji Persona pomiędzy dynamiką przeciętnych miesięcznych wydatków konsumpcyjnych na osobę w gospodarstwach domowych a Bieżącym i Wyprzedzającym Wskaźnikiem Ufności Konsumenckiej oraz ich składowymi w Polsce w latach 2008-2012.

Wyszczególnienie		BWUK	WWUK	Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w ostatnich 12 miesiącach	Sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych w najbliższych 12 miesiącach	Sytuacja ekonomiczna kraju w ostatnich 12 miesiącach	Sytuacja ekonomiczna kraju w najbliższych 12 miesiącach	Dokonywanie ważnych zakupów	Zmiana bezrobocia	Oszczędzanie
Wydatki konsumpcyjne ogółem	Korelacja Pearsona	,689**	,660**	,681**	,629**	,693**	,655**	,696**	,645**	-,228*
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,021
Wydatki na żywność i napoje bezalkoholowe	Korelacja Pearsona	,449**	,438**	,453**	,386**	,473**	,415**	,472**	,449**	-,210*
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,031
Wydatki na napoje alkoholowe i tytoń	Korelacja Pearsona	,363**	,323**	,384**	,362**	,359**	,353**	,342**	,282**	-0,043
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,002	0,000	0,000	0,001	0,001	0,001	0,006	0,354
Wydatki na odzież i obuwie	Korelacja Pearsona	,483**	,443**	,478**	,472**	,479**	,479**	,471**	,382**	0,079
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,187
Wydatki na użytkowanie mieszkania i nośniki energii	Korelacja Pearsona	,560**	,507**	,592**	,581**	,567**	,533**	,515**	,432**	0,004
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,486
Wydatki na wyposażenie i prowadzenie gospodarstwa	Korelacja Pearsona	,479**	,457**	,484**	,436**	,490**	,455**	,486**	,444**	-0,029
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,374

Wydatki na zdrowie	Korelacja Pearsona	-0,002	-0,033	0,074	-0,009	-0,005	-0,022	-0,017	0,001	-,465**
	Istotność (jednostronna)	0,495	0,385	0,258	0,468	0,482	0,423	0,439	0,498	0,000
Wydatki na transport	Korelacja Pearsona	,388**	,421**	,385**	,263**	,436**	,337**	,449**	,483**	-,267**
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,001	0,000	0,000	0,008
Wydatki na łączność	Korelacja Pearsona	,584**	,525**	,611**	,570**	,577**	,571**	,562**	,467**	-0,086
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,225
Wydatki na rekreację i kulturę	Korelacja Pearsona	,516**	,509**	,521**	,552**	,580**	,537**	,535**	,521**	-,211*
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,030
Wydatki na edukację	Korelacja Pearsona	,206*	,191*	,189*	,222*	,195*	,219*	,191*	0,140	,211*
	Istotność (jednostronna)	0,034	0,045	0,047	0,024	0,042	0,026	0,045	0,108	0,030
Wydatki na restauracje i hotele	Korelacja Pearsona	0,056	0,050	0,063	0,039	0,063	0,045	0,063	0,059	-0,094
	Istotność (jednostronna)	0,312	0,331	0,290	0,366	0,290	0,347	0,291	0,303	0,204
Wydatki na inne towary i usługi konsumpcyjne	Korelacja Pearsona	,425**	,393**	,447**	,402**	,426**	,408**	,417**	,371**	-0,047
	Istotność (jednostronna)	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,351

cd. tabeli 84A

** Istotność statystyczna na poziomie 0,01

* Istotność statystyczna na poziomie 0,05

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie danych GUS.

Tabela 33A. Lokaty województw wg odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej granicy minimum egzystencji w Polsce w latach 2005-2012.

Wyszczególnienie	Rok							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dolnośląskie	10	8,5	5	7,5	7,5	7,5	3,5	2
Kujawsko-pomorskie	9	11	11	12	11	11	9	10
Lubelskie	12	12	14	13	14	14	14	11,5
Lubuskie	2	2	2	3	5	2,5	1	5
Łódzkie	5	6	8	5	2	2,5	7	6,5
Małopolskie	6	7	6	5	5	6	5,5	8
Mazowieckie	3	3	3	2	3	4	3,5	3,5
Opolskie	1	4,5	1	1	1	1	2	3,5
Podkarpackie	13,5	14	12	7,5	7,5	9	8	9
Podlaskie	11	13	13	14	15	13	15	15
Pomorskie	13,5	8,5	10	11	12	12	11	13
Śląskie	4	4,5	4	5	5	5	5,5	1
Świętokrzyskie	15	15	16	16	16	15	13	14
Warmińsko-mazurskie	16	16	15	15	13	16	16	16
Wielkopolskie	7	10	9	9	9,5	10	12	11,5
Zachodniopomorskie	8	1	7	10	9,5	7,5	10	6,5

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).

Tekst 1A. Poziom i dynamika zmian PKB per capita.

Jak już zaznaczono wcześniej PKB per capita jest często wykorzystywany do pomiaru poziomu życia. Jako, że poziom życia jest pochodną konsumpcji w gospodarstwach domowych, PKB per capita może tym samym stanowić obraz wydatków ponoszonych na konsumpcję przez te gospodarstwa. Należy przy tym zauważyć, że pomiędzy poziomem i dynamiką PKB per capita pomiędzy poszczególnymi województwami występują zauważalne różnice.

Na koniec badanego okresu, tj. w 2012 roku przeciętny poziom PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca Polski wyniósł 41.9 tys. złotych (tabela 1AT1). Realnie jego wartość (w cenach stałych z roku 2012) była wyższa o 3,0% w porównaniu z rokiem 2011, o 6,8% w stosunku do roku 2010, o 10,9% w stosunku do roku 2009, o 12,5% w zestawieniu z rokiem 2008, o 18,3% w porównaniu z rokiem 2007, o 26,5% w stosunku do roku 2006 i o 34,4% w stosunku do roku 2005. W ujęciu nominalnym wartość ta była natomiast wyższa w stosunku do 2011 roku – o 5,7%, do 2010 roku – o 13,0%, do 2009 roku – o 19,1%, do 2008 roku – o 5,3%, do 2007 – o 35,8%, do 2006 roku – o 50,8% i do 2005 roku – o 62,7%.

W ujęciu terytorialnym najwyższą wartość PKB per capita w latach 2005 - 2012 notowano w woj. mazowieckim a najniższą w woj. lubelskim (rok 2005, 2006 i 2009) i podkarpackim (lata 2007 –2008 i 2010-2012). Pod względem wysokości PKB per capita w przeliczeniu na 1 mieszkańca wysokie lokaty w badanym okresie zajmowało także woj. dolnośląskie, wielkopolskie i śląskie. Na końcu obok woj. lubelskiego i podkarpackiego uplasowały się również województwa: podlaskie, warmińsko-mazurskie i świętokrzyskie.

W 2012 roku w woj. mazowieckim PKB per capita wyniósł 66755 zł i był o 127,6% wyższy w stosunku do najniższej wartości w tym roku. W roku 2011 najwyższy poziom PKB per capita wyniósł 64790 zł i był o 141,7% wyższy od najniższej wartości. W 2010 produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca województwa mazowieckiego wyniósł 60359 zł i był wyższy o 141,7% od najniższego PKB per capita w woj. podkarpackim. W 2009 najwyższy PKB per capita w ujęciu wojewódzkim wyniósł 55383 zł i był o 132,2% wyższy od najniższego poziomu PKB per capita. W 2008 roku największa wartość produktu krajowego brutto na 1 mieszkańca według województw wyniosła 52770 zł i była wyższa o 128,4% od wartości najniższej. W 2007 roku maksymalny poziom PKB per capita wyniósł 49415 zł i był o 137,2% wyższy od poziomu minimalnego. W 2006 roku najwyższa wartość PKB per capita osiągnęła poziom 44381 zł i była wyższa o 136,3% od wartości najniższej, natomiast w 2005 roku – 40817 zł i była wyższa o 132,0% od wartości najniższej. Wynika z tego, że od 2005 do 2008 roku zróżnicowanie w poziomie PKB per capita pomiędzy województwami zmniejszyło się, od 2009 do 2011 roku zwiększyło się, po czym ponownie w 2012 roku zmalało.

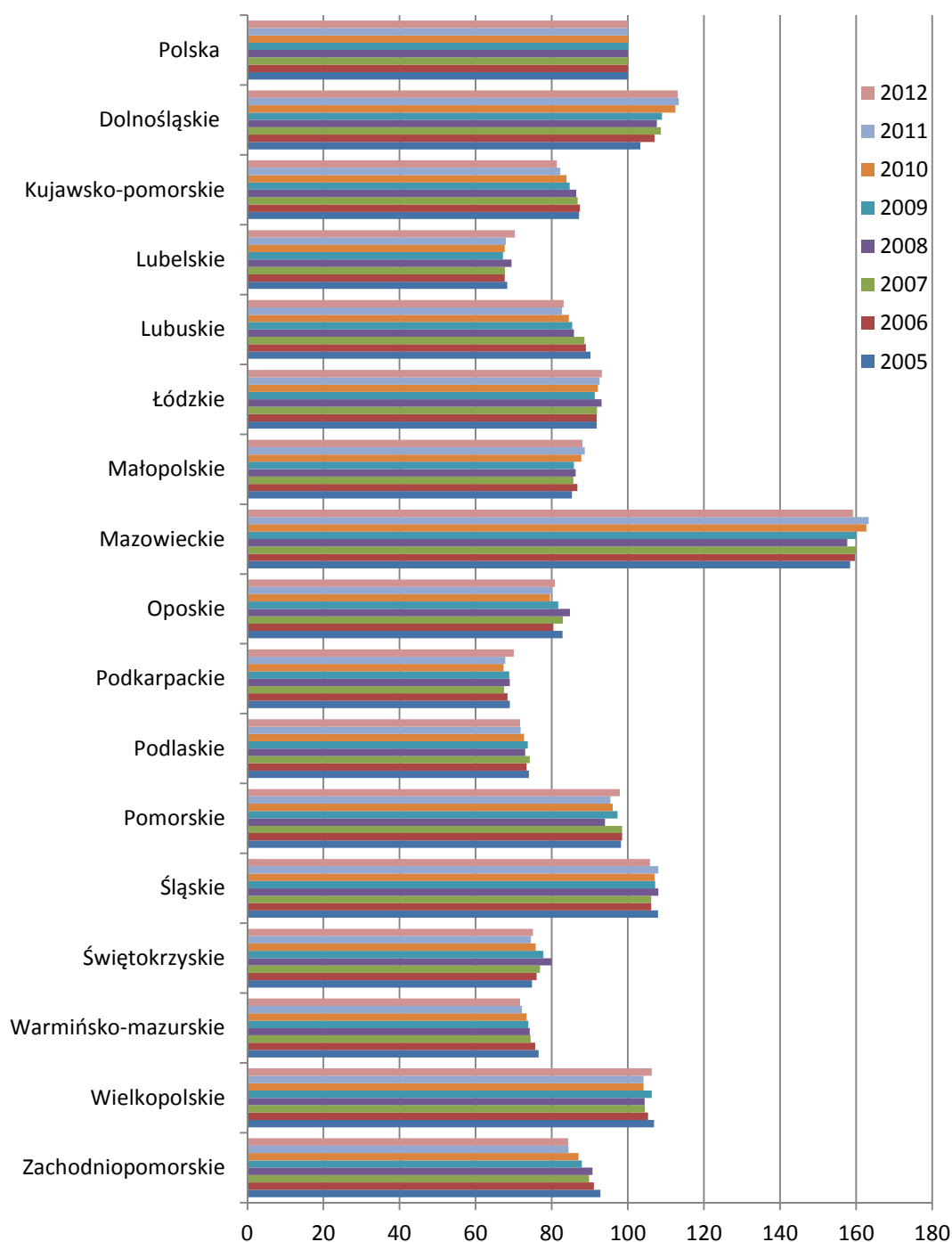
Odnosząc się do średniej krajowej, można stwierdzić, że w latach 2005-2012 produkt krajowy brutto w przeliczeniu na 1 mieszkańca kształtował się powyżej przeciętnej krajowej w czterech województwach (wykres 1TA1). Pierwsze miejsce zajęło woj. mazowieckie, w którym PKB per capita kształtował się na poziomie ok. 160% średniej krajowej (od 158,4% do 163,3%). W tym przypadku

Tabela 1AT1. PKB per capita w Polsce według województw w latach 2005-2012 (w zł).

Województwo		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
		a - w cenach bieżących				b- w cenach stałych z roku 2012			
Polska	a	25767	27799	30873	33462	35210	37096	39685	41934
	b	31192	33155	35439	37256	37803	39278	40677	41934
Dolnośląskie	a	26620	29739	33567	35989	38395	41750	44961	47440
	b	32225	35468	38531	40069	41223	44206	46085	47440
Kujawsko-pomorskie	a	22474	24301	26801	28926	29834	31107	32598	34095
	b	27206	28983	30765	32205	32031	32937	33413	34095
Lubelskie	a	17591	18779	20913	23219	23851	25079	26919	29479
	b	21295	22397	24006	25851	25608	26554	27592	29479
Lubuskie	a	23241	24733	27350	28709	30058	31348	32795	34862
	b	28134	29498	31395	31964	32272	33192	33615	34862
Łódzkie	a	23666	25521	28371	31140	32182	33180	35750	39080
	b	28649	30438	32567	34670	34552	35132	36644	39080
Małopolskie	a	21989	24111	26456	28878	30220	31501	34107	36981
	b	26619	28756	30369	32152	32446	33354	34960	36981
Mazowieckie	a	40817	44381	49415	52770	55383	60359	64790	66755
	b	49411	52931	56723	58753	59462	63910	66410	66755
Opolskie	a	21347	22347	25609	28379	28761	29498	31771	33888
	b	25842	26652	29396	31596	30879	31233	32565	33888
Podkarpackie	a	17789	19024	20829	23101	24131	24973	26801	29333
	b	21534	22689	23909	25720	25908	26442	27471	29333
Podlaskie	a	19075	20396	22896	24434	25951	26985	28485	30055
	b	23091	24325	26282	27204	27862	28572	29197	30055
Pomorskie	a	25308	27373	30396	31754	34267	35597	37522	41045
	b	30636	32647	34891	35354	36791	37691	38460	41045
Śląskie	a	27792	29497	32761	36126	37781	39677	42630	44372
	b	33643	35180	37606	40222	40564	42011	43696	44372
Świętokrzyskie	a	19274	21130	23741	26763	27335	28134	29552	31459
	b	23332	25201	27252	29797	29348	29789	30291	31459
Warmińsko-mazurskie	a	19709	21005	22961	24814	25970	27228	28836	30065
	b	23859	25052	26357	27627	27883	28830	29557	30065
Wielkopolskie	a	27553	29279	32266	34934	37424	38829	41285	44567
	b	33354	34920	37038	38895	40180	41113	42317	44567
Zachodnio-pomorskie	a	23924	25324	27708	30357	30939	32268	33485	35334
	b	28961	30203	31806	33799	33218	34166	34322	35334

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2012 r....., s. 60-61.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2011 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2010 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2008 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2007 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2006 r....., s. 52.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2005 r....., s. 48.

Wykres 1AT1. PKB per capita według województw w relacji do średniej krajowej w latach 2005-2012 (Polska=100).

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2012 r....., s. 60-61.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2011 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2010 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2008 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2007 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2006 r....., s. 52.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2005 r....., s. 48.

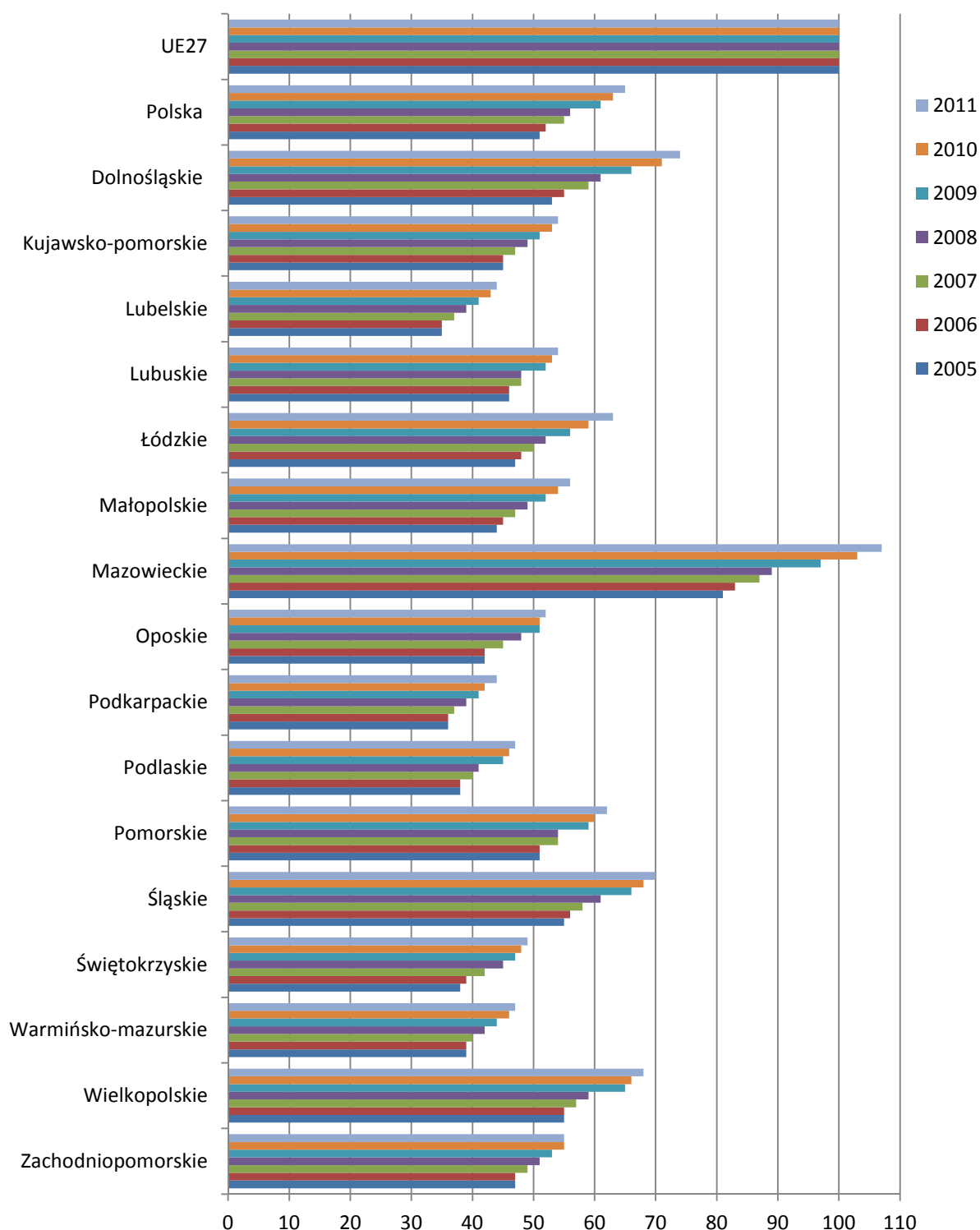
należy zauważyć, że w latach 2005 -2007 tendencję wzrostową w tym zakresie (wzrost z 158,4% do 160,1%), w roku 2008 spadek o 2,4 punktu procentowego w stosunku do roku 2007, w latach 2009 - 2011 wzrost z 160,1% do 163,3%, a następnie w 2012 ponowny spadek do 159,2%. W dalszej kolejności było woj. dolnośląskie, w którym w 2012 roku PKB per capita stanowił 113,1% i był o odpowiednio o 9,8 i 4,1 punktu procentowego wyższy w stosunku do roku 2005 i 2009. W województwie tym spadek zanotowano badanego wskaźnika wystąpił tylko w roku 2008. W pozostałych latach badanego okresu zanotowano tendencję wzrostową. Dalej uplasowały się województwa: śląskie i wielkopolskie. W woj. śląskim w latach 2005-2012 produkt krajowy brutto per capita stanowił kształtował się na poziomie od 105,8% do 108,0% średniej krajowej. W województwie tym w 2012 roku PKB na 1 mieszkańca wyniósł 105,8% przeciętnego poziomu PKB per capita w Polsce i był najniższy w całym badanym okresie. W 2005 roku wystąpił spadek z 107,9% do 106,1% w 2006 i 2007 roku. W 2008 roku wzrost o 1,9 punktu procentowego w stosunku do roku 2007. W roku 2008 i 2009 badany wskaźnik wyniósł odpowiednio 107,2% i 107,0%, w 2011 roku – 108,0%. W woj. wielkopolskim natomiast PKB per capita w latach 2005-2012 stanowił od 104,1% do 106,9% średniej krajowej. Od 2005 do 2008 roku obserwować w tym przypadku można było tendencję spadkową (spadek z 106,9% do 104,4%). Następnie w 2009 roku wzrost do poziomu 106,3%, w latach 2010-2011 spadek do 104,1% i w 2012 roku wzrost do 106,3%.

W pozostałych województwach produkt krajowy brutto per capita kształtował się na poziomie poniżej przeciętnej krajowej. W najlepszej sytuacji było woj. pomorskie, a w najgorszej podkarpackie i lubelskie. W grupie tych województw poziom PKB per capita w 2012 roku wynosił od 70,0% do 97,9% średniej krajowej, w 2011 roku – od 67,8% do 95,4%, w 2010 roku – od 67,3% do 96,0%, w 2009 roku – od 67,2% do 97,3%, w 2008 roku – od 69,0% do 97,3%, w 2007 – od 67,5% do 94,0%, w 2006 roku – od 67,6% do 98,5% i w 2005 roku – od 68,3% do 98,2%.

Zestawiając poziom produktu krajowego brutto w przeliczeniu na 1 mieszkańca w poszczególnych województwach Polski w relacji do średniej UE-27, sytuacja prezentuje się jeszcze gorzej aniżeli w przypadku porównania do średniej Polski (wykres 1TA2). Aczkolwiek z roku na rok obserwować można poprawę tej relacji, to tylko woj. mazowieckie dopiero w 2010 roku przekroczyło średnią dla UE-27 o 3% i w 2011 roku o 7%. Wartość PKB per capita na poziomie powyżej 70% średniej UE odnotowano także 2010 i 2011 roku w woj. dolnośląskim i w 2011 roku w woj. śląskim. W pozostałych województwach wartość PKB per capita w latach 2005-2011 nie przekroczyła 70% średniej UE. W tym kontekście warto zaznaczyć, że w 2011 roku, aż w 5 województwach Polski (lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie) zanotowano wartość PKB per capita poniżej 50% średniej UE. Taki stan rzeczy niewątpliwie świadczy, że wciąż poziom życia gospodarstw domowych w tych województwach jest bardzo niski. Tym samym niski jest także stopień zaspokojenia potrzeb i związany z nim poziom wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Widoczny na przełomie lat 2008-2009 skok wzrostu wartości PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca w relacji do średniej UE w poszczególnych województwach, w kolejnych latach badanego okresu został jednak wyhamowany. Spowodowało to m.in. spowolnianie procesu poprawy poziomu życia

gospodarstw domowych, a tym samym wolniej rósł także stopień zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych i związane z tym wydatki konsumpcyjne.

Wykres 1AT2. PKB per capita dla Polski i województw w relacji do średniej UE 27 w latach 2005-2011 (UE27=100).

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie danych Eurostat.

**Tabela 1AT2. Dynamika PKB per capita w Polsce według województw
w latach 2005-2012 (w %).**

Województwo		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
		a - w cenach bieżących				b- w cenach stałych z roku 2012			
Polska	a	106,6	107,9	111,1	108,4	105,2	105,4	107,0	105,7
	b	106,4	106,3	106,9	105,1	101,5	103,9	103,6	103,1
Dolnośląskie	a	108,1	111,7	112,9	107,2	106,7	108,7	107,7	105,5
	b	107,9	110,1	108,6	104,0	102,9	107,2	104,3	102,9
Kujawsko-pomorskie	a	103,9	108,1	110,3	107,9	103,1	104,3	104,8	104,6
	b	103,7	106,5	106,1	104,7	99,5	102,8	101,4	102,0
Lubelskie	a	104,9	106,8	111,4	111,0	102,7	105,1	107,3	109,5
	b	104,6	105,2	107,2	107,7	99,1	103,7	103,9	106,8
Lubuskie	a	107,4	106,4	110,6	105,0	104,7	104,3	104,6	106,3
	b	107,2	104,8	106,4	101,8	101,0	102,9	101,3	103,7
Łódzkie	a	106,2	107,8	111,2	109,8	103,3	103,1	107,7	109,3
	b	106,0	106,2	107,0	106,5	99,7	101,7	104,3	106,6
Małopolskie	a	106,4	109,7	109,7	109,2	104,6	104,2	108,3	108,4
	b	106,2	108,0	105,6	105,9	100,9	102,8	104,8	105,8
Mazowieckie	a	111,4	108,7	111,3	106,8	105,0	109,0	107,3	103,0
	b	111,2	107,1	107,2	103,6	101,2	107,5	103,9	100,5
Opolskie	a	102,7	104,7	114,6	110,8	101,3	102,6	107,7	106,7
	b	102,5	103,1	110,3	107,5	97,7	101,1	104,3	104,1
Podkarpackie	a	105,3	106,9	109,5	110,9	104,5	103,5	107,3	109,4
	b	105,1	105,4	105,4	107,6	100,7	102,1	103,9	106,8
Podlaskie	a	105,6	106,9	112,3	106,7	106,2	104,0	105,6	105,5
	b	105,4	105,3	108,0	103,5	102,4	102,5	102,2	102,9
Pomorskie	a	107,2	108,2	111,0	104,5	107,9	103,9	105,4	109,4
	b	107,0	106,6	106,9	101,3	104,1	102,4	102,0	106,7
Śląskie	a	102,3	106,1	111,1	110,3	104,6	105,0	107,4	104,1
	b	102,1	104,6	106,9	107,0	100,8	103,6	104,0	101,5
Świętokrzyskie	a	103,0	109,6	112,4	112,7	102,1	102,9	105,0	106,5
	b	102,8	108,0	108,1	109,3	98,5	101,5	101,7	103,9
Warmińsko-mazurskie	a	105,0	106,6	109,3	108,1	104,7	104,8	105,9	104,3
	b	104,8	105,0	105,2	104,8	100,9	103,4	102,5	101,7
Wielkopolskie	a	106,0	106,3	110,2	108,3	107,1	103,8	106,3	107,9
	b	105,8	104,7	106,1	105,0	103,3	102,3	102,9	105,3
Zachodnio-pomorskie	a	106,4	105,9	109,4	109,6	101,9	104,3	103,8	105,5
	b	106,2	104,3	105,3	106,3	98,3	102,9	100,5	102,9

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2012 r....., s. 60-61.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2011 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2010 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2008 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2007 r....., s. 58-59.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2006 r....., s. 52.; Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2005 r....., s. 48.

Analizując dynamikę PKB per capita w Polsce według województw stwierdzić można, że badanym okresie, z wyjątkiem roku 2009 (spadek rzędu 0,3-2,3% wystąpił w woj. kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, opolskim, świętokrzyskim i zachodniopomorskim), we wszystkich województwach zanotowano realny wzrost PKB per capita (tabela 1AT2). Na podstawie analizy

wskaźników dynamiki produktu krajowego brutto per capita w poszczególnych województwach w latach 2005-2012 stwierdzić można, że w ujęciu terytorialnym:

- w roku 2012 w stosunku do roku 2011 realny wzrost wyniósł od 0,5% w woj. mazowieckim do 6,8% w woj. lubelskim i podkarpackim;
- w roku 2011 w stosunku do roku 2010 realny wzrost wyniósł od 1,3% w woj. lubuskim do 4,8% w woj. małopolskim;
- w roku 2010 w stosunku do roku 2009 realny wzrost wyniósł od 1,1% w woj. opolskim do 7,2% w woj. dolnośląskim;
- w roku 2009 w stosunku do roku 2008 realna zmiana wyniosła od -2,3% w woj. opolskim do +4,1% w woj. pomorskim;
- w roku 2008 w stosunku do roku 2007 realny wzrost wyniósł od 1,3% w woj. pomorskim do 9,3% w woj. świętokrzyskim;
- w roku 2007 w stosunku do roku 2006 realny wzrost wyniósł od 5,2% w woj. warmińsko-mazurskim do 10,3% w woj. opolskim;
- w roku 2006 w stosunku do roku 2005 realny wzrost wyniósł od 3,1% w woj. opolskim do 10,1% w woj. dolnośląskim;
- w roku 2005 w stosunku do roku 2004 realny wzrost wyniósł od 2,1% w woj. śląskim do 11,2% w woj. mazowieckim.

Dynamika PKB per capita w poszczególnych województwach była wyraźnie zróżnicowana. O ile w latach 2005-2007 obserwowano korzystne zmiany w dynamice PKB per capita, o tyle już po 2008 obserwowano załamanie się tej tendencji. W województwach takich jak: dolnośląskie, kujawsko-pomorskie, małopolskie i podkarpackie spowolnienie realnej dynamiki wzrostu PKB zaobserwować można było już w 2007 roku. W roku 2008 realny wzrost PKB rzędu 0,1-2,4% zanotowano w województwach lubelskim, małopolskim, podkarpackim, śląskim, świętokrzyskim i zachodniopomorskim. Jak wcześniej już zaznaczono, w roku 2009 w 6 województwach: kujawsko-pomorskim, lubelskim, łódzkim, opolskim, świętokrzyskim i zachodniopomorskim wystąpił spadek PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca wynoszący od 0,3% do 2,3%. W roku 2010 praktycznie we wszystkich województwach (z wyjątkiem woj. pomorskiego – spadek o 1,7% i wielkopolskiego – spadek o 1,0%) zaobserwować można było poprawę sytuacji. W roku 2011 ponownie wyraźnie wzrosła liczba województw, w których odnotowano spowolnienie dynamiki wzrostu PKB per capita. Wyjątek stanowiły województwa: lubelskie, łódzkie, małopolskie, opolskie, podlaskie, śląskie, świętokrzyskie, i wielkopolskie, w których realny wzrost wyniósł od 1,7% do 4,3%. W roku 2012 sytuacja nie nieznacznie poprawiła się. Spowalnianie realnego wzrostu PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca wystąpiło w 5 województwach: dolnośląskim, mazowieckim, opolskim, śląskim i warmińsko-mazurskim. W pozostałych województwach realny wzrost wyniósł od 2,0% w woj. kujawsko - pomorskim do 6,8% w woj. lubelskim i podkarpackim.

Z analizy tej wynika, że w województwach o wyższym poziomie PKB per capita gospodarstwom domowym żyje się lepiej aniżeli w województwach o najniższych poziomach PKB per capita, a tym samym w tym pierwszym przypadku w większym stopniu zaspokajane są potrzeby

konsumpcyjne. W związku z występującą tendencją zmian PKB per capita w latach 2005-2007 gospodarstwa domowe ze wszystkich województw miały lepsze możliwości zaspokojenia swoich potrzeb, a po 2008 roku sytuacja ta uległa pogorszeniu.

Tekst 2A. Poziom i dynamika zmian przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w gospodarce.

Płaca jest podstawowym źródłem dochodu gospodarstw domowych, a tym samym zasadniczym czynnikiem zaspokojenia potrzeb. W praktyce najczęściej wykorzystywanym wskaźnikiem do opisu wynagrodzeń jest przeciętne wynagrodzenia brutto w gospodarce narodowej (tabela 2AT1).

Tabela 2AT1. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto i jego dynamika w Polsce według województw w latach 2005-2012.

Województwo		Lata							
		2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	A	2360,62	2475,88	2672,58	2942,17	3101,74	3224,13	3403,51	3530,47
	B	103,8	104,9	107,9	110,1	105,4	103,9	105,6	103,7
	C	101,7	103,8	105,3	105,6	101,9	101,3	101,2	100,1
Dolnośląskie	A	2329,93	2455,97	2667,37	2923,58	3085,58	3211,80	3374,45	3503,59
	B	105,0	105,4	108,6	109,6	105,5	104,1	105,1	103,8
	C	102,8	104,4	106,0	105,2	102,0	101,5	100,7	100,1
Kujawsko-pomorskie	A	2046,09	2147,05	2297,36	2527,93	2657,00	2759,68	2906,32	3032,09
	B	102,9	104,9	107,0	110,0	105,1	103,9	105,3	104,3
	C	100,8	103,9	104,4	105,6	101,6	101,2	101,0	100,6
Lubelskie	A	2076,81	2173,08	2341,59	2603,71	2727,67	2922,60	3066,32	3203,67
	B	103,8	104,6	107,8	111,2	104,8	107,1	104,9	104,5
	C	101,7	103,6	105,1	106,7	101,2	104,4	100,6	100,8
Lubuskie	A	2032,99	2111,25	2276,83	2498,00	2640,41	2755,38	2903,70	3034,01
	B	103,3	103,8	107,8	109,7	105,7	104,4	105,4	104,5
	C	101,2	102,8	105,2	105,3	102,1	101,7	101,0	100,8
Łódzkie	A	2052,90	2143,06	2298,75	2555,73	2711,89	2877,62	3053,22	3194,30
	B	104,2	104,4	107,3	111,2	106,1	106,1	106,1	104,6
	C	102,1	103,4	104,6	106,7	102,5	103,4	101,7	100,9
Małopolskie	A	2177,02	2302,05	2490,08	2712,31	2861,77	2973,79	3134,06	3260,87
	B	103,8	105,7	108,2	108,9	105,5	103,9	105,4	104,0
	C	101,6	104,7	105,5	104,5	101,9	101,3	101,0	100,3
Mazowieckie	A	3027,00	3166,02	3418,86	3771,71	3915,46	4031,95	4243,41	4375,97
	B	104,0	104,6	108,0	110,3	103,8	103,0	105,2	103,1
	C	101,9	103,6	105,4	105,9	100,3	100,4	100,9	99,4
Opolskie	A	2126,53	2225,47	2423,56	2667,92	2793,82	2946,59	3048,82	3172,23
	B	102,8	104,7	108,9	110,1	104,7	105,5	103,5	104,0
	C	100,7	103,6	106,2	105,6	101,2	102,8	99,2	100,3
Podkarpackie	A	2001,53	2088,85	2259,70	2489,98	2617,50	2753,12	2887,87	3024,50
	B	103,1	104,4	108,2	110,2	105,1	105,2	104,9	104,7
	C	101,0	103,3	105,5	105,7	101,6	102,5	100,6	101,0
Podlaskie	A	2085,12	2186,74	2373,76	2610,21	2721,99	2854,02	3002,37	3143,64
	B	103,0	104,9	108,6	110,0	104,3	104,9	105,2	104,7
	C	100,8	103,8	105,9	105,5	100,8	102,2	100,9	101,0
Pomorskie	A	2350,25	2472,38	2667,61	2928,24	3067,70	3138,25	3314,53	3455,09
	B	105,3	105,2	107,9	109,8	104,8	102,3	105,6	104,2
	C	103,2	104,2	105,3	105,3	101,2	99,7	101,3	100,5
Śląskie	A	2433,95	2560,33	2735,28	3020,68	3185,54	3306,69	3553,67	3629,57
	B	103,8	105,2	106,8	110,4	105,5	103,8	107,5	102,1
	C	101,7	104,2	104,2	106,0	101,9	101,2	103,0	98,5
Świętokrzyskie	A	2042,43	2118,00	2289,82	2548,80	2681,61	2793,23	2941,38	3070,29
	B	102,6	103,7	108,1	111,3	105,2	104,2	105,3	104,4
	C	100,4	102,7	105,5	106,8	101,7	101,5	101,0	100,7
Warmińsko-mazurskie	A	2015,99	2118,29	2273,83	2474,26	2605,95	2722,00	2863,29	2996,24
	B	102,5	105,1	107,3	108,8	105,3	104,5	105,2	104,6
	C	100,4	104,0	104,7	104,4	101,8	101,8	100,9	100,9

Wielkopolskie	A	2150,38	2262,75	2459,41	2693,11	2805,30	2947,27	3101,33	3218,67
	B	107,2	105,2	108,7	109,5	104,2	105,1	105,2	103,8
	C	105,0	104,2	106,0	105,1	100,6	102,4	100,9	100,1
Zachodnio-pomorskie	A	2141,09	2225,27	2393,93	2630,07	2771,48	2885,51	3040,79	3179,33
	B	102,1	103,9	107,6	109,9	105,4	104,1	105,4	104,6
	C	100,0	102,9	105,0	105,4	101,8	101,5	101,0	100,8

cd. tabeli 2AT1

Oznaczenia w tabeli

A - wynagrodzenie nominalne netto (w zł)

B – dynamika nominalna (rok poprzedni=100%)

C - dynamika realna w cenach z 2012 r. (rok poprzedni=100%)

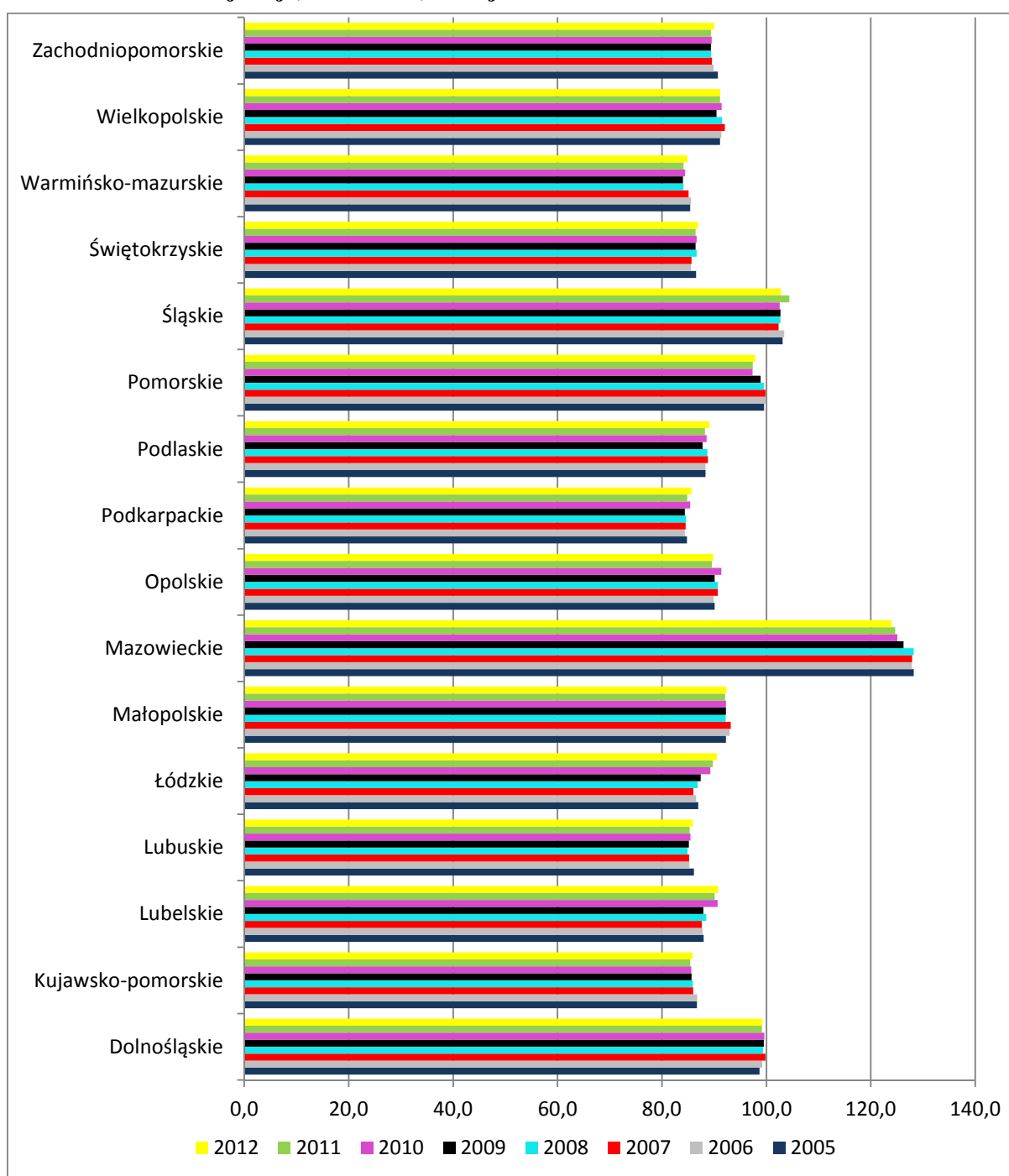
Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 334.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 338.; Rocznik Statystyczny Województw 2011..... s. 324.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 312.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 310.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 434.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 452, Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 458.

W latach 2005-2012 przeciętne nominalne wynagrodzenie brutto w Polsce wzrosło z 2360,62 zł do 3530,47 zł, czyli o 49,6%. Pomimo, że w analizowanym okresie następował stały wzrost wynagrodzenia, jego dynamika wzrostu była zróżnicowana. Podczas gdy w latach 2005-2008 obserwować można było dodatnią dynamikę wzrostu przeciętnego wynagrodzenia brutto, to w latach 2009-2012 odnotowano już jej wyraźne spowolnienie. Realny wzrost w 2012 w stosunku do roku 2011 wyniósł tylko niecałe 0,1% i było najniższy w badanym okresie. Aczkolwiek w latach 2009-2011 realny wzrost przeciętnego wynagrodzenia wahał się w przedziale 1,2-1,9%, to i tak był wyraźnie niższy niż w latach 2007-2008 (wzrost na poziomie 5,3-5,6%). Ostatecznie rosnąca dynamika wzrostu wynagrodzenia w Polsce w drugiej połowie badanego okresu została zatem spowolniona, a z powodu podwyższonej inflacji w tym czasie, siła nabywcza przeciętnej płacy w latach 2009- 2012 obniżyła się w porównaniu z latami 2005-2008.

W przekroju terytorialnym na poziomie województw w Polsce widać wyraźne zróżnicowanie w zakresie przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto. W latach 2005-2012 najwyższe płace występowały w woj. mazowieckim, a najniższe w woj. warmińsko-mazurskim, podkarpackim, kujawsko-pomorskim i lubuskim. Jednocześnie zaznaczyć należy, że w woj. mazowieckim płace były wyraźnie wyższe niż w pozostałych województwach. W 2012 roku pomiędzy województwem mazowieckim, a drugim w kolejności pod względem wysokości przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto województwem śląskim różnica 20,6% wobec 24,4% w 2005 roku. Z kolei różnica pomiędzy województwem mazowieckim a województwem o najniższym poziomie przeciętnego wynagrodzenia brutto w 2012 roku wyniosła 46,0% wobec 51,2% w 2005 roku.

Jak wynika z wykresu 2AT1. na koniec okresu badawczego (2012 r.) w siedmiu województwach wynagrodzenia zbliżyły się do średniej krajowej (woj. lubelskie, łódzkie, małopolskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie, wielkopolskie), przy czym najbardziej w województwach łódzkim (wzrost relacji z 87,0% w 2005 r. do 90,5% w 2012 r.), lubelskim (wzrost

Wykres 2AT1 Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej (Polska=100) w województwach w latach 2005-2012.

Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznik Statystyczny Województw 2013....., s. 334.; Rocznik Statystyczny Województw 2012....., s. 338.; Rocznik Statystyczny Województw 2011..... s. 324.; Rocznik Statystyczny Województw 2010....., s. 312.; Rocznik Statystyczny Województw 2009....., s. 310.; Rocznik Statystyczny Województw 2008....., s. 434.; Rocznik Statystyczny Województw 2007....., s. 452, Rocznik Statystyczny Województw 2006....., s. 458.

**Tabela 2AT2. Średnie roczne wynagrodzenie i jego dynamika
w Polsce na tle wybranych krajów członkowskich OECD w latach 2005-2012.**

Kraj	Lata							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	W dolarach USD według kursu walutowego							
Polska	11995	12088	12332	12961	13017	13730	13707	13540
Czechy	14136	14759	15215	15232	15195	15631	15887	15791
Estonia	12628	13677	15803	15964	15496	15515	14908	15268
Słowacja	13020	13450	14274	14404	14889	15540	15406	15251
Węgry	13820	14100	13900	14137	13601	13484	13470	12863
Dynamika (rok poprzedni=100)								
Polska	100,5	100,8	102,0	105,1	100,4	105,5	99,8	98,8
Czechy	103,2	104,4	103,1	100,1	99,8	102,9	101,6	99,4
Estonia	106,9	108,3	115,5	101,0	97,1	100,1	96,1	102,4
Słowacja	98,5	103,3	106,1	100,9	103,4	104,4	99,1	99,0
Węgry	102,9	102,0	98,6	101,7	96,2	99,1	99,9	95,5

Źródło: opracowanie i obliczenia własne na podstawie danych OECD, [http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=AV AN WAGE#](http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=AV_AN_WAGE#) (dostęp dnia 22.10.2014 r.).

relacji z 88,0% w 2005 r. do 90,7% w 2012 r.) i podkarpackim (wzrost relacji z 84,8% w 2005 r. do 85,7% w 2012 r.). W pozostałych województwach odnotowano spadek przeciętnego niesiecznego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej. Największy spadek wystąpił w woj. mazowieckim (spadek z 128,2% w 2005 roku do 123,9% w 2012 roku - o 4,3 punktu procentowego). W województwach o najniższym poziomie płac spadek wyniósł od 0,2 (woj. lubuskie) do 0,8 punktu procentowego (woj. kujawsko-pomorskie). W kontekście tym zaznaczyć należy, że w woj. podkarpackim, należącym do grupy województw o najniższych wynagrodzeniach, odnotowano wzrost na poziomie 0,9 punktu procentowego (wzrost z 84,8% w 2005 r do 85,7% w 2012 r.).

Powyższa analiza poziomu przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto i jego dynamiki w Polsce w latach 2005 -2012 wskazuje na pogorszenie się na koniec okresu badawczego sytuacji najlepiej usytuowanych województw – mazowieckiego i śląskiego oraz większości województw najuboższych. W pozostałych województwach obserwować można było natomiast niewielką poprawę. Jak podaje OECD przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywać można m.in. we wzrastającym współczynniku aktywności zawodowej, na który istotny wpływ wywierają nowe regulacje przyznawania wcześniejszych emerytur oraz wchodzenie na rynek pracy osób z wyżu demograficznego lat 80-tych, a także zamrożenie wynagrodzeń podmiotach sektora finansów publicznych. Ponadto nie można także wykluczyć wpływu rosnącej stopy bezrobocia³⁰⁰ w latach 2009-2012.

Analizując poziom przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w Polsce na tle wynagrodzeń krajów UE-27 stwierdzić można, że wynagrodzenia w Polsce należą do najniższych wśród państw

³⁰⁰Oceny i rekomendacje OECD dla Polski,

<http://www.mg.gov.pl/files/upload/15753/Oceny%20i%20rekomendacje%20OECD%20dla%20Polski.pdf> (dostęp dnia 20.10.2014 r.).

członkowskich (tabela 2AT2.). Dane EUROSTAT w tym zakresie pochodzące z 2010 roku pokazują, że w 2010 roku przeciętne miesięczne wynagrodzenie w Polsce stanowiło 34,7% (UE27 -2317 euro, Polska – 804 euro) wobec 30,2% w roku 2006 (UE27-2222 euro, Polska – 672 euro). Pomimo zauważalnej nieznacznej poprawy, poziom przeciętnego wynagrodzenia w Polsce i tak pozostawał bardzo zbliżony do wynagrodzeń krajów naszego regionu, tj. Czech (2010 r. – 907 euro), Węgier (2010 r. – 760 euro), Estonii (2010 r. – 819 euro) i Słowacji (2010 r. – 777 euro)³⁰¹.

Powyższe rozważania potwierdzają również dane OECD, według których roczne średnie wynagrodzenie w Polsce w 2012 wyniosło 13540 tys. dolarów USA (według kursu walutowego) i należało do najniższych wynagrodzeń wśród krajów członkowskich OECD.

Jak wynika z danych OECD (tabela 2AT2), było zbliżone do wynagrodzeń krajów naszego regionu (Czechy -15791 tys. dolarów USA w 2012 r., Węgry – 12863 tys. dolarów USA w 2012 r., Estonii – 15268 tys. dolarów USA w 2012 r. , Słowacja – 15251 tys. dolarów USA w 2012 r.). Dynamika wynagrodzenia w Polsce na tle krajów regionu należących do UE wyglądała w latach 2005-2012 stosunkowo dobrze. Zauważyć w tym przypadku należy, że w drugiej połowie badanego okresu (lata 2009-2012) dynamika w Polsce i analizowanych krajach została wyhamowana, a w niektórych przypadkach osiągnęła także wartości ujemne. Pozwala to wyciągnąć wniosek, że kryzys gospodarczy na świecie na pozostał bez wpływu na wynagrodzenia w Polsce, a tym samym i dochody gospodarstw domowych.

³⁰¹ dane Eurostat

Tekst 3A. Zaspokojenie potrzeb gospodarstw domowych w ujęciu obiektywnym z zastosowaniem kategorii próg interwencji socjalnej i relatywna granica ubóstwa (przekrój terytorialny).

Gospodarstw domowych w Polsce ogółem i w poszczególnych województwach, które zaspokajały swoje potrzeby powyżej skrajnego poziomu i jednocześnie były uprawnione do skorzystania z pomocy społecznej w latach 2005-2012, było ewidentnie więcej aniżeli gospodarstw domowych zaspokajających swoje potrzeby poniżej minimum egzystencji w tym samym okresie. W tym przypadku od początku aż praktycznie do końca okresu badawczego utrzymał się trend spadkowy. Odsetek gospodarstw wydających poniżej progu interwencji socjalnej w Polsce ogółem spadł z 18,1% w 2005 roku do 6,6% w 2011 roku, po czym wzrósł do 7,2% w 2012 roku. W znacznej większości województw utrzymała się podobna tendencja (spadek od 2005 r. do 2011 r. i wzrost w 2012 r.), z pewnymi wyjątkami w przypadku, których odsetek gospodarstw w 2012 roku, albo był niższy (woj. lubelskie i wielkopolskie) albo pozostał na niezmiennym poziomie w porównaniu z 2011 rokiem (woj. dolnośląskie i śląskie) (tabela 3AT1).

Tabela 3AT1. Odsetek gospodarstw domowych o wydatkach poniżej progu interwencji socjalnej w Polsce według województw w latach 2005-2012 (w %).

Wyszczególnienie	Rok							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	18,1	15,1	14,6	10,6	8,3	7,4	6,6	7,2
Dolnośląskie	18,7	16,1	12,6	10,5	8,2	6,8	5,1	5,1
Kujawsko-pomorskie	21,3	18,7	17,1	14,9	9,0	8,0	6,9	8,4
Lubelskie	20,4	19,0	20,3	15,3	12,6	11,8	10,3	9,0
Lubuskie	14,6	10,6	9,6	7,0	6,2	4,8	2,8	5,0
Łódzkie	15,1	13,4	13,2	7,5	5,2	5,2	5,1	5,7
Małopolskie	17,4	15,7	14,0	9,2	7,7	6,4	5,4	6,6
Mazowieckie	14,8	11,2	11,1	7,0	5,7	5,3	4,4	4,6
Opolskie	12,0	11,1	9,3	6,8	5,0	4,6	4,2	4,8
Podkarpackie	22,6	19,9	19,0	12,3	10,6	6,9	6,8	8,6
Podlaskie	19,4	16,5	19,5	14,4	12,7	11,3	10,3	10,7
Pomorskie	20,4	14,4	14,9	10,9	9,9	9,8	9,9	10,6
Śląskie	14,2	12,2	11,7	9,5	6,6	5,8	4,8	4,8
Świętokrzyskie	24,0	21,8	22,0	18,0	13,7	11,9	9,2	12,2
Warmińsko-mazurskie	25,1	21,3	20,1	14,7	10,1	11,6	10,5	13,8
Wielkopolskie	19,9	17,1	16,1	10,6	8,8	8,2	9,2	8,5
Zachodniopomorskie	19,0	11,7	13,5	11,7	7,7	7,5	7,3	6,4
Różnica pomiędzy wartościami skrajnymi w danym roku	13,1	11,2	12,7	11,2	8,7	7,3	7,7	9,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).

Odsetek gospodarstw domowych wydających na potrzeby poniżej progu interwencji socjalnej na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku w stosunku do 2008 roku najbardziej zmalał w województwie kujawsko-pomorskim, (o 6,5 pkt proc.) W dalszej kolejności w województwach: lubelskim (o 6,3 pkt. proc.), świętokrzyskim (o 5,8 pkt. proc.), dolnośląskim (o 5,4 pkt. proc.) zachodniopomorskim (o 5,3 pkt. proc.), śląskim (o 4,7 pkt. proc.), podkarpackim i podlaskim (o 3,7 pkt. proc.), małopolskim (o 2,6 pkt. proc.), mazowieckim (o 2,4 pkt. proc.), wielkopolskim (o 2,1 pkt. proc.), lubuskim i opolskim (o 2 pkt. proc.), łódzkim (o 1,8 pkt. proc.), warmińsko-mazurskim (o 0,9 pkt. proc.) oraz najmniej w pomorskim (o 0,3 pkt. proc.).

Na przestrzeni badanych lat największy odsetek gospodarstw domowych osiągających dochody poniżej progu interwencji obserwowano zazwyczaj w woj. świętokrzyskim (w latach 2006-2011), aczkolwiek wystąpił on także w warmińsko-mazurskim (w 2005 i 2012 r.). Najmniej takich przypadków wystąpiło natomiast w woj. opolskim (w 2005 r. i w latach 2007-2010), ale i w woj. lubuskim (w 2006 i 2011 r.) oraz mazowieckim (2012 r.).

Rozpatrując dystans pomiędzy skrajnymi województwami, w których wystąpił najwyższy i najniższy odsetek gospodarstw domowych uprawnionych do skorzystania ze świadczeń pomocy społecznej stwierdzić można, że generalnie na przestrzeni badanych lat uległ on zmniejszaniu z 13,1 pkt. proc w 2005 roku do 11,2 pkt. proc. w 2008 roku i następnie do 9,2 pkt. proc. w 2012 roku. Zaznaczyć jednak należy, że w tej sytuacji nie obserwowano ciągłej tendencji spadkowej. Pomimo spadku dystansu z 13,1 pkt. proc. w 2005 do 11,2 pkt. proc. w 2006 roku, już w 2007 roku nastąpiło zwiększenie różnicy do 12,7 pkt. proc. Dalej obserwowano spadek, aż do roku 2010, kiedy analizowany dystans wyniósł 7,3 pkt. proc. Następnie ponownie nastąpił wzrost do 7,7 pkt. proc. w 2011 roku i 9,2 pkt. proc w 2012 roku.

W latach 2005 -2012 lokaty województw według odsetka gospodarstw domowych uprawnionych do skorzystania ze świadczeń pomocy społecznej (tabela 3AT2) były porównywalne z lokatami województwo według odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej granicy minimum egzystencji. Nie mniej nastąpiły pewne przesunięcia w pozycjach zajmowanych przez niektóre województwa. Niezmiennie najgorsza sytuacja w tym aspekcie kształtowała się w przypadku gospodarstw domowych pochodzących z terenu województw: warmińsko-mazurskiego i świętokrzyskiego, a w dalszej kolejności z województw: lubelskiego i podlaskiego. W ogólnym ujęciu najlepiej sytuacja wyglądała natomiast w województwie: opolskim, lubuskim, mazowieckimi i śląskim. Nieco gorsze lokaty w przypadku odsetka gospodarstw wydających na potrzeby poniżej progu interwencji socjalnej w porównaniu z pozycją zajmowaną w rankingu według odsetka gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby poniżej granicy biologicznego przeżycia odnotowano w przypadku województw: dolnośląskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego W to miejsce pod tym względem nieznacznie wyższe lokaty wystąpiły w województwach: lubelskim, małopolskim, podkarpackim, pomorskim i świętokrzyskim.

Na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku w porównaniu z rokiem 2008, w którym rozpoczął się kryzys gospodarczy na świecie poprawiły się lokaty takich województw jak: dolnośląskiego (z 7 na 5 miejsce), kujawsko-pomorskiego (z 14 na 9 miejsce), lubelskiego (z 15 na 12

miejsce), łódzkiego (z 4 na 6 miejsce), małopolskiego (z 5 na 8 miejsce), mazowieckiego (z 2/3 na 1 miejsce), śląskiego (z 6 na 2/3 miejsce) i zachodniopomorskiego (z 10 na 7 miejsce). Pogorszyły się natomiast lokaty województw: lubuskiego (z 2/3 na 4 miejsce), opolskiego (z 1 na 2 miejsce), podlaskiego (z 12 na 14 miejsce), pomorskiego (z 9 na 13 miejsce), świętokrzyskiego (16 na 15 miejsce), warmińsko-mazurskiego (z 13 na 16 miejsce), wielkopolskiego (z 8 na 10 miejsce). Pozycja zajmowana przez województwo podkarpackie pozostała zaś bez zmian (utrzymane 11 miejsce).

Tabela 3AT2. Lokaty województw wg odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej progu interwencji socjalnej w Polsce w latach 2005-2012.

Wyszczególnienie	Rok							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Dolnośląskie	7,0	9	5	7	8	7	5,5	5
Kujawsko-pomorskie	13,0	12	11	14	10	10	9	9
Lubelskie	11,5	1	15	15	14	15	14,5	12
Lubuskie	3	1	2	2,5	4	2	1	4
Łódzkie	5	6	6	4	2	3	5,5	6
Małopolskie	6	8	8	5	6,5	6	7,0	8
Mazowieckie	4	3	3	2,5	3	4	3	1
Opolskie	1	2	1	1	1	1	2	2,5
Podkarpackie	14	14	12	11	13	8	8	11
Podlaskie	9	10	13	12	15	13	14,5	14
Pomorskie	11,5	7	9	9	11	12	13	13
Śląskie	2	5	4	6	5	5	4	2,5
Świętokrzyskie	15	16	16	16	16	16	11,5	15
Warmińsko-mazurskie	16	15	14	13	12	14	16	16,0
Wielkopolskie	7	10	9	9	9,5	10	12	11,5
Zachodniopomorskie	8	1	7	10	9,5	7,5	10	6,5

Źródło: obliczenia w programie SPSS na podstawie Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).

Odnosząc się do gospodarstw domowych wydających na zaspokojenie potrzeb poniżej przeciętnego poziomu wydatków ogółu gospodarstw domowych w Polsce (tabela 3AT3) , stwierdzić można, że odsetek tych gospodarstw w latach 2005-2012 nie zmniejszył się już tak znacząco, jak to było w przypadku odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej minimum egzystencji i uzyskujących dochody poniżej progu interwencji socjalnej. Podczas gdy w całym okresie badawczym spadek gospodarstw domowych w tych dwóch ostatnich przypadkach wyniósł odpowiednio 5,5 pkt. proc. i 10,9 pkt. proc, to w odniesieniu do odsetka gospodarstw domowych realizujących model konsumpcji poniżej przeciętnych wydatków, spadek wyniósł zaledwie 1,9 pkt. proc. Może to oznaczać, że w ogólnym ujęciu zmiany w poprawie sytuacji gospodarstw domowych zdolnych do zaspokojenia potrzeb na wyższym poziomie, ale wciąż w niskim stopniu, postępują wolniej aniżeli zmiany w poprawie sytuacji gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby na znacznie niższym stopniu w porównaniu do tych pierwszych gospodarstw.

Tabela 3AT3. Odsetek gospodarstw domowych o wydatkach poniżej relatywnej granicy ubóstwa w Polsce według województw w latach 2005-2012 (w %).

Wyszczególnienie	Rok							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Polska	18,1	17,7	17,3	17,6	17,3	17,4	16,9	16,3
Dolnośląskie	19,1	19,1	15,0	17,2	17,0	16,0	13,7	12,2
Kujawsko-pomorskie	21,9	21,5	20,1	22,9	18,4	18,1	18,4	19,6
Lubelskie	20,7	22,7	24,4	23,7	26,0	27,3	23,3	22,9
Lubuskie	14 ,7	14,2	12,5	11,8	13,8	15,9	13,4	13,3
Łódzkie	14,7	16,1	15,2	14,1	13,4	12,5	13,2	13,4
Małopolskie	17,4	17,6	17,0	15,9	17,5	16,0	15,0	15,6
Mazowieckie	14,6	13,0	13,5	11,8	12,4	11,7	12,4	11,5
Opolskie	11,6	12,9	11,2	11,1	11,9	13,8	10,2	9,9
Podkarpackie	22,0	21,9	21,8	20,4	21,4	19,8	21,6	20,7
Podlaskie	19,8	19,4	23,9	23,1	23,3	25,0	24,2	23,0
Pomorskie	20,8	16,9	17,3	18,2	17,6	20,1	19,5	20,3
Śląskie	14,6	14,9	13,5	17,0	14,2	14,0	12,3	11,3
Świętokrzyskie	23,4	25,0	25,1	27,1	25,7	26,6	26,3	24,3
Warmińsko-mazurskie	25,3	24,8	24,4	24,5	20,5	25,6	24,6	24,7
Wielkopolskie	19,5	19,8	19,2	18,4	19,1	18,5	21,3	19,7
Zachodniopomorskie	18,9	13,5	14,9	16,4	15,6	17,8	17,9	14,8
Różnica pomiędzy wartościami skrajnymi w danym roku	13,7	12,1	13,9	16,0	14,1	15,6	16,1	14,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).

Z kolei spadek w roku 2012 w stosunku do 2008 roku wyniósł w odniesieniu gospodarstw domowych wydających poniżej relatywnej granicy wydatków na zaspokojenia potrzeb 1,3 pkt. proc. wobec wzrostu o 1,2 pkt. proc. odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej minimum egzystencji i spadku o 3,4 pkt. proc. odsetka gospodarstw domowych wydających poniżej granicy interwencji socjalnej. W tym przypadku widać natomiast, że od momentu rozpoczęcia się kryzysu gospodarczego na świecie, obserwowane w Polsce zmiany względem końca okresu badawczego są bardziej porównywalne i zbliżone do siebie aniżeli w sytuacji gdy pod uwagę weźmiemy także zmiany widoczne na początku analizowanego okresu. Może to oznaczać, że okres kryzysu gospodarczego na świecie tj. lata 2008-2012, przyczynił się w Polsce do spowolnienia postępujących zmian w poprawie sytuacji gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby na niskim poziomie zbliżając tempo tych zmian go bardziej do obserwowanego tempa zmian poprawy sytuacji gospodarstw domowych zdolnych do zaspokajania potrzeb w większym stopniu. Tym samym może to znacznie wydłużyć proces poprawy sytuacji gospodarstw domowych zaspokajających potrzeby poniżej minimum egzystencji i jednocześnie także tych uprawnionych do skorzystania ze świadczeń z pomocy społecznej.

Na koniec okresu badawczego tj. w 2012 roku, gospodarstwa domowe wydające na potrzeby poniżej przeciętnego poziomu ogółu wydatków gospodarstw domowych w Polsce, stanowiły 16,3%, podczas gdy w 2005 i 2008 roku było to odpowiednio 18,1% i 17,6%. W ujęciu terytorialnym najmniej takich gospodarstw domowych na przestrzeni całego okresu badawczego tradycyjnie było woj. opolskim (tabela 3AT4). Wysokie pozycje w tym zakresie zaraz za województwem opolskim, zajmowało także woj. mazowieckie i śląskie. W dalszej kolejności były województwa: lubuskie i łódzkie oraz zachodniopomorskie, dolnośląskie i małopolskie. Dalej uplasowały się województwa: pomorskie, wielkopolskie i kujawsko-pomorskie. Kolejne miejsca zajęły województwa: podkarpackie i podlaskie i lubelskie. Końcowe miejsca, gdzie odnotowano największe odsetki gospodarstw domowych wydających poniżej relatywnej granicy wydatków, zajęły natomiast województwa: świętokrzyskie i warmińsko – mazurskie. Lokaty gospodarstw domowych z tym zakresie nie uległy większym zmianom w poszczególnych latach okresu badawczego. Także odsetek gospodarstw domowych w tym zakresie na koniec okresu badawczego w większości województw nie różnił się znacząco od tego z początku okresu badawczego tj. 2005 roku i od tego w 2008 roku, kiedy rozpoczął się globalny kryzys gospodarczy. W tym kontekście w 2012 roku odsetek gospodarstw domowych wydających poniżej przeciętnego poziomu wydatków ogółu gospodarstw domowych w Polsce w stosunku do odsetka gospodarstw odnotowanych w 2005 i 2008 roku w poszczególnych województwach (tabela 3AT2) wzrósł (+) lub spadł (-) odpowiednio o:

- woj. dolnośląskie: -7,1 pkt. proc. i -5,0 pkt. proc.,
- woj. kujawsko-pomorskie: – 2,3 pkt. proc. i - 3,3 pkt. proc.,
- woj. lubelskie: +2,2 pkt. proc. i – 0,8 pkt. proc.,
- woj. lubuskie: -1,4 pkt. proc. i +1,5 pkt. proc.,
- woj. łódzkie: -1,3 pkt. proc. i -0,7 pkt. proc.,
- woj. małopolskie: -1,8 pkt. proc. i -0,3 pkt. proc.,
- woj. mazowieckie: -3,1 pkt. proc. i -0,3 pkt. proc.,
- woj. opolskie: -1,7 pkt. proc. i -1,2 pkt. proc.,
- woj. podkarpackie: -1,3 pkt. proc. i +0,3 pkt. proc.,
- woj. podlaskie: +3,2 pkt. proc. i -0,1 pkt. proc.,
- woj. pomorskie: -0,5 pkt. proc. i +2,1 pkt. proc.,
- woj. śląskie: -3,3 pkt. proc. i -5,7 pkt. proc.,
- woj. świętokrzyskie: +0,9 pkt. proc. i -2,8 pkt. proc.,
- woj. warmińsko-mazurskie: -0,6 pkt. proc. i +0,2 pkt. proc.,
- woj. wielkopolskie: +0,2 pkt. proc. i +1,3 pkt. proc.,
- woj. zachodniopomorskie: -4,1 pkt. proc. i -1,6 pkt. proc.

Dystans pomiędzy skrajnymi województwami, w których wystąpił najwyższy i najniższy odsetek gospodarstw domowych wydających na zaspokojenie potrzeb poniżej relatywnej granicy w przyjętym okresie badawczym był zauważalnie wyższy aniżeli ten obserwowany w województwach, w których odnotowano maksymalny i minimalny odsetek gospodarstw domowych wydających poniżej

minimum egzystencji lub poniżej minimum ustawowego. W 2012 r. dystans ten wyniósł 14,8 pkt. proc. i był wyższy o 1,1 pkt. proc. w porównaniu z rokiem 2005 i niższy o 2,2 pkt. proc. Oznacza, to że różnice pomiędzy gospodarstwami domowymi zamieszkującymi poszczególne województwa, które wydają na potrzeby poniżej średniej wydatków ogółu gospodarstw domowych w latach 2005-2007, uległy tylko nieznacznemu pogłębieniu. Po 2008 roku skala tego zjawiska była większa. Niemniej należy zaznaczyć, że obserwowany w tej sytuacji od 2008 aż do 2012 roku dystans pomiędzy skrajnymi województwami był większy (od 14,1 do 16,1 pkt. proc. proc.) aniżeli ten w latach 2005-2007 (od 12,1 pkt. proc. do 13,9 pkt. proc.). Tak jak wcześniej najniższe odsetki gospodarstw domowych wydających poniżej relatywnej granicy wydatków w poszczególnych latach badanego okresu odnotowano w województwie opolskim, tylko w 2010 r. taka sytuacja wystąpiła w województwie mazowieckim. Natomiast najwyższe odsetki gospodarstw w województwach: świętokrzyskim (w lata 2006-2008 i 2011 r.) i warmińsko –mazurskim (w 2005 r. 2012 r.) oraz jednorazowo w badanym okresie w woj. lubelskim (w 2010 r.).

BIBLIOGRAFIA

1. Adamkiewicz-Drwiło H.A, Jędrzejewska K., *Mikroekonomia. Gospodarka rynkowa i zachowania konsumenta*, Wydanie III, Ośrodek Doradztwa i Doskonalenia Kadr Sp. z o.o., Gdańsk 2002.
2. Aldridge A., *Konsumpcja*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2006.
3. Antonides C., *Oczekiwania ekonomiczne i zachowania inwestycyjne* [w:] Psychologia ekonomiczna, T. Tyszka (red.), Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Spot 2004.
4. Artus P., Virad M-P., *Wielki kryzys globalizacji*, Instytut Wydawniczy Książka i Prasa, Warszawa 2008.
5. Average annual wages, OECD,
http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=AV_AN_WAGE# (dostęp dnia 22.10.2014 r.).
6. *Badanie ekonomiczne ludności w latach 2010-2012*, GUS, Warszawa 2014.
7. *Badanie ekonomiczne ludności w latach 2008-2011*, GUS, Warszawa 2012.
8. *Badanie ekonomiczne ludności w latach 2003-2007*, GUS, Warszawa 2009.
9. Balcerowicz L., *Przedmowa do wydania polskiego* [w:] *Zrozumieć kryzys finansowy*, J. B. Taylor, Wydanie I, Wydawnictwo Naukowe PWN., Warszawa 2010.
10. Baudrikard J., *Spółeczeństwo konsumpcyjne. Jego mity i struktury*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2005.
11. Bauman Z., *Konsumowanie życia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wydanie I, Kraków 2009.
12. Bauman Z., *Praca. Konsumpcjonizm i nowi ubodzy*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2006.
13. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Makroekonomia*, PWE Warszawa 2007.
14. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Mikroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007.
15. Bielecka A., *Statystyka dla menadżerów. Teoria i praktyka*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2011.
16. BIS, *89th Annual Report*, Bank for International Settlements, Global financial markets: between uneasy calm and turbulence, Basel 2016, June 26.; dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2016e2.htm> (dostęp dnia 09.08.2016).
17. BIS, *79th Annual Report*, Bank for International Settlements, Basel 2009, June 29.; dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/arpdf/ar2009e1.pdf>, dostęp dnia 09.08.2012 r.
18. Bocian A.F., *Ekonomia. Globalizacja a etyka* [w:] *Ekonomia- Polityka- Etyka*, A.F. Bocian (red.) t. III, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2012.
19. Bocian A.F., *Procesy globalizacji a kryzys światowy* [w:] *Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009*, J. Kaliński, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
20. Bombol M., *Potrzeby konsumenta* [w:] *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, M. Janoś – Kresło, B. Mróz (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
21. Bon J., Pras B., *Rozdział ról nabywcy, płacącego i konsumenta* [w:] *Zachowanie konsumenta. Koncepcje i badania europejskie*, M. Lambkin, G. Foxall, F. van Raaij, B. Heilbrunn (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
22. Boon S.D., Holmes J.G., *The dynamics of Interpersonal Trust: Resolving Uncertainty in the Face of Risk* [in:] *Cooperation and Prosocial Behavior*, Hinde R.A., Groebel J., (red.), Cambridge University Press, Cambridge 1994.
23. Bootle R., *The Trouble with markets. Saving capitalism from itself*, Nicholas Brealey Publishing, London 2009.
24. Borowski J., *Korporacje transnarodowe wobec kryzysu hipotecznego* [w:] *Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009*, J. Kalioski, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
25. *Budżety gospodarstw domowych 2012 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013.

26. *Budżety gospodarstw domowych 2011 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012.
27. *Budżety gospodarstw domowych 2010 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2011.
28. *Budżety gospodarstw domowych 2009 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010.
29. *Budżety gospodarstw domowych 2008 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009.
30. *Budżety gospodarstw domowych 2007 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008.
31. *Budżety gospodarstw domowych 2006 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2007.
32. *Budżety gospodarstw domowych 2005 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2006.
33. Burda M., Wyplosz Ch., *Makroekonomia*. Podręcznik europejski, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1995.
34. Burgiel A., *Potrzeby i zachowania konsumpcyjne oraz ich determinanty – podstawowe pojęcia* [w:] *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, E. Kieźel (red.),)PWE, Warszawa 2011.
35. Burgiel A., *Prawidłowości zachowania konsumentów* [w:] *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, E. Kieźel (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011.
36. Byłok F., *Konsumpcja, konsument i społeczeństwo konsumpcyjne we współczesnym świecie*, „Śląsk” Sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe, Katowice 2013.
37. Bywalec Cz., *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
38. Bywalec Cz., *Konsument i konsumpcja w teorii i praktyce gospodarowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
39. Bywalec Cz., Rudnicki L., *Konsumpcja*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2002.
40. Cecchetti S.G., Kohler M., Upper Ch., *Financial Crises and Economic Activity*, August 2009, dokument elektroniczny na <http://www.bis.org/publ/othp05.pdf>, dnia 06.09.2012 r.
41. *Ceny w gospodarce narodowej w 2012 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013.
42. *Ceny w gospodarce narodowej w 2008 r.*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009.
43. Ciborowski R., *Uwarunkowania kryzysów gospodarczych w austriackiej szkole ekonomii* [w:] *Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009*, J. Kalioski, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
44. Dasgupta P., *Trust as a commodity* [in:] *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Gambetta D. G. (red.), Basil Blackwell, New York 1988.
45. Daszkowska M., Senyszyn J., *Elementy teorii konsumpcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1994.
46. Dąbrowska A., Byłok F., Janoś-Kresło M., Kielczewski D., Ozimek I., *Kompetencje konsumentów. Innowacyjne zachowania. Zrównoważona konsumpcja*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2015.
47. Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Słaby T., Witek J., *Niedobory konsumpcji w polskich gospodarstwach domowych*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2013.
48. Dąbrowska A., *Przemiany w strukturze konsumpcji i ich uwarunkowania* [w:] *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, M. Janoś-Kresło, B. Mróz (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
49. *Dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych na osobę*, Bank Danych Regionalnych, GUS, http://stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks (dostęp dnia 11.12.2014).

50. Duda S., Kuśpit J., Mamcarz H., Pakuła A., Żukowska H., Żukowski M., *Zarys Ekonomii*, Wydawnictwo UMCS, Łódź 2003.
51. Dzik S.B., T. Tyszka T., *Czy zachowania ludzi są racjonalne?* [w:] Psychologia ekonomiczna, T. Tyszka (red.), Gdańskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Wydanie I, Gdańsk 2004.
52. Dziubińska-Michalewicz M., *Minimum egzystencji a minimum socjalne. Informacja nr 781*, Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz. Wydział Analiz Ekonomicznych i Społecznych, Warszawa 2001 s. 1-3.; dokument elektroniczny na: http://biurosejmu.sejm.gov.pl/teksty_pdf_01/i-781.pdf (data dostępu 13.03.2016 r.).
53. Falkowski A., Tyszka T., *Psychologia zachowań konsumenckich*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2001.
54. Foxall G.R., Goldsmith R.E., *Psychologia konsumenta dla menadżera marketingu*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 1998.
55. Frieske K.W., Poławski P., *Opieka i kontrola. Instytucje wobec problemów społecznych*, Biblioteka Pracownika Socjalnego, Katowice 1999.
56. Garbarski L., *Zachowania nabywców*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 1998.
57. Gardocka- Jałowicz A., *Zmiany w konsumpcji a kreowanie innowacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2015.
58. Gajewski S., *Zachowanie się konsumenta a współczesny marketing*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994.
59. *GDP per capita in PPS*, Eurostat,, dokument elektroniczny na <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tec00114&language=en> (dostęp dnia 20.08. 2014 r.).
60. Gierszewska G., Wawrzyniak B., *Globalizacja. Wyzwania dla zarządzania strategicznego*, Poltext, Warszawa 2001.
61. *Gini coefficient of equivalised disposable income*, Eurostat, dokument elektroniczny na <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&language=en&pcode=tessi190> (dostęp dnia 19.12.2014 r.).
62. Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1997.
63. Goryszewski Ł., *Style konsumpcji polskiej klasy wyższej*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków 2014.
64. Grabowiecki J., *Stagnacja gospodarcza i reformy strukturalne w Japonii* [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009, J. Kaliński, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
65. Grzega U., *Cena jako determinanta poziomu życia. Zmiany cen dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce i UE w latach 2004-2014*, Studia i Prace WNEiZ US, nr 43/2, 2016, s. 73-83.
66. Grzega U., *Dochód i konsumpcja gospodarstw domowych w Polsce I Unii Europejskiej w latach 2004-2012*, Handel Wewnętrzny, (4)357/ 2015, s. 124-134.
67. Grzega U., *Dostęp do internetu w gospodarstwach domowych a unowocześnienie konsumpcji w Polsce i UE*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Ekonomiczne problemy Usług. Wirtualizacja gospodarki – spojrzenie interdyscyplinarne, nr 117/2015, s. 359-367.
68. Grzega U., *Unowocześnienie konsumpcji gospodarstw domowych* [w:] Zachowania konsumentów. Procesy unowocześnienia konsumpcji, E. Kieźel, S. Smyczek (red.), Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015.
69. Grzega U., *Stopień zaspokojenia potrzeb informacyjnych polskich gospodarstw domowych*, Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy, nr 32/2013, s. 61-72.
70. Grzega U., *Poziom życia w Polsce i Unii Europejskiej w warunkach kryzysu gospodarczego*, Przegląd Zachodniopomorski. Rozprawy i Studia, Tom XXVIII (LVIII), Zeszyt 3 Vol. 2, 2013, s. 123-142.
71. Grzega U., *Poziom życia ludności w Polsce – determinanty i zróżnicowania. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Warszawa 2012.
72. Grzega U., *Oznaki kryzysu gospodarczego w świetle wskaźników makroekonomicznych* [w:] Zachowania polskich konsumentów w warunkach kryzysu gospodarczego, E. Kieźel, S. Smyczka (red.), Wydanie 1, Warszawa 2011.

73. Grzega U., *Zmiany i trendy w konsumpcji gospodarstw domowych jako uwarunkowania działania małych przedsiębiorstw w Polsce*, Uniwersytet Szczeciński. Zeszyty Naukowe nr 638. Ekonomiczne Problemy Usług nr 63. Uwarunkowania rynkowe rozwoju mikro, małych i średnich przedsiębiorstw - mikrofirma 2011. Tworzenie i zarządzanie, Szczecin 2011, s. 75-83.
74. Grzega U., Czynniki ekonomiczne determinujące zachowania konsumentów [w:] *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, E. Kieźel (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
75. Grzega U., Wpływ wybranych makrouwarunkowań i czynników ekonomicznych na zachowania konsumentów [w:] *Działania ekonomiczne podmiotów rynkowych –materiały konferencyjne*, D. Kopycińska (red.), Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2007, s. 129-139.
76. Hall R.E., Taylor J.B., *Makroekonomia*, Wydanie 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
77. *HCIP- inflation rate. Annual average rate of change (%)*, Eurostat, dokument elektroniczny na http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00118&p_lugin=1 (dostęp dnia 10.12.2014).
78. Jabłońska A., *Fluktuacje gospodarcze i kryzysy [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii*, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007.
79. Jachnis A., *Psychologia konsumenta. Psychologiczne i socjologiczne uwarunkowania zachowania konsumenta.*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz-Warszawa 2007.
80. M. Janoś-Kresło M., *Cechy konsumentów i gospodarstw domowych jako podmiotów konsumpcji [w:] Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, M. Janoś-Kresło, B. Mróz (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
81. Janoś-Kresło M., *Konsumpcja jako proces zaspokojenia potrzeb [w:] Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, M. Janoś-Kresło, B. Mróz (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
82. Józwik, J., Podgórkowski J., *Statystyka od podstaw*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.
83. Kaczmarczyk S., *Zastosowanie badań marketingowych. Zarządzanie marketingowe i otoczenie przedsiębiorstwa*, PWE, Warszawa 2007.
84. Keynes J.M., *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, WN PWN, Warszawa 2007.
85. Kiełczewski D., *Zasada zrównoważonego rozwoju w zachowaniach konsumenckich*, „Handel Wewnętrzny”. 2012, maj-czerwiec, s. 49-56.
86. Kiełczewski D., *Konsumpcja a perspektywy zrównoważonego rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2008.
87. Kieźel E., *Istota, znaczenie i funkcje konsumpcji w gospodarce rynkowej [w:] Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, E. Kieźel (red.), PWE, Warszawa 2011.
88. Kolonko J., *Analiza dyskryminacyjna i jej zastosowania w ekonomii*, PWN, Warszawa 1980.
89. *Konsument i jego wybory rynkowe*, E. Kieźel (red.), Akademia Ekonomiczna, Katowice 2002.
90. Kotler Ph., *Marketing. Analiza, Planowanie, wdrożenie, kontrola*, Wydawnictwo Felberg, Warszawa 1999.
91. *Koniunktura konsumencka Maj 2016, Informacja sygnałna*, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych i Warunków, Warszawa 2016, dokument elektroniczny na <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/koniunktura/koniunktura/koniunktura-konsumentencka-maj-2016-r-1,39.html> [dostęp dnia 12.02.2016].
92. *Koniunktura konsumencka, Informacja sygnałna*, Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Społecznych i Warunków, Warszawa, grudzień 2012, dokument elektroniczny dostępny na http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/KON_koniunktura_konsum_12m_2012.pdf (dostęp dnia 16.02.2016)
93. *Koniunktura konsumencka Listopad 2012. Informacja sygnałna*, Warszawa: GUS, 2012, dokument elektroniczny dostępny na http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/KON_koniunktura_konsum_11m_2012.pdf (dostęp dnia 16.02.2016).

94. Kozera A., Stanisławska J., Wysocki F., *Klasyfikacja gospodarstw domowych ze względu na stopień zaspokojenia ich potrzeb mierzony kategorią minimum socjalnego*, Marketing i Rynek, nr 11/2013.
95. Kramer J., *Zachowania podmiotów rynkowych*, PWE, Warszawa 1999.
96. Kramer J., *Konsumpcja w gospodarce rynkowej*, PWE, Warszawa 1997.
97. Krugman P., Wells R., *Makroekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
98. Krugman P., Wells R., *Mikroekonomia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
99. Książnopolski M., *Kryzys gospodarczy końca pierwszej dekady XXI wieku – szanse i zagrożenia dla polityki społecznej* [w:] Polityka społeczna w kryzysie, M. Książnopolski, B. Rysz-Kowalczyk, C. Żołędowski (red.), Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
100. Kundera E., *Państwo w ujęciu doktryny liberalnej* [w:] Państwo i rynek. Obszary zawodności, U. Kalina-Prasznic (red.), Wydawnictwo Gaskor Sp.z.o.o., Wrocław 2011.
101. Kurowski P., *Koszki minimum socjalnego i minimum egzystencji – dotychczasowe podejście*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2002, dokument elektroniczny na: https://www.ipiss.com.pl/wp-content/uploads/downloads/2012/08/rola_funk_min_soc_egz.pdf (data dostępu 10.03.2016r.).
102. Kusińska A., *Konsumpcja a rozwój społeczno- gospodarczy regionów w Polsce*, PWE, Warszawa 2011.
103. Kuśmierczyk K., Dochodowe - cenowe uwarunkowania konsumpcji w gospodarstwach domowych [w:] Konsumpcja w Polsce. Raport Roczny, Kusińska A., Olejniczuk-Merta A. (red.), Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2009, s. 25-26.
104. Kwapiszewska M., Kwapiszewski J., *Polityka społeczna, praca socjalna i wolontariat*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Stanisława Staszica w Pile, Piła 2012.
105. Kwiatkowski E., *Podstawowe kategorie i czynniki wzrostu gospodarczego* [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN. Warszawa 2007.
106. Lambkin M., Foxall G., Raaij F., B. Heilbrunn B., *Zachowanie konsumenta. Koncepcje i badania europejskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
107. Loreau D., *Sztuka prostoty*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa.2011.
108. Maciejewski G., *Ryzyko w decyzjach nabywczych konsumentów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2010.
109. Maksimczuk M., *Makroekonomiczna teoria cykli koniunkturalnych* [w:] Teoria ekonomii. Makroekonomia, K. Meredyk (red.), t. II, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok rok 2009.
110. Małkiewicz A., *Kryzys. Polityczne, ekologiczne ekonomiczne uwarunkowania*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
111. *Mały Rocznik Statystyczny 2013*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013.
112. *Mały Rocznik Statystyczny 2011*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2011.
113. *Mały Rocznik Statystyczny 2009*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009.
114. *Mały Rocznik Statystyczny 2008*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008.
115. *Mały Rocznik Statystyczny 2007*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2007.
116. *Mały Rocznik Statystyczny 2006*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2006.
117. Mankiw N.G., Taylor M.P., *Mikroekonomia*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2009.
118. Marchewka – Bartkowiak K., *Inflacja w Polsce, Analizy*, Nr 15 (59)/ 2011, Biuro Analiz Statystycznych, dokument elektroniczny na [http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/B62DE054A6B2D0CFC12578EA003E68BD/\\$File/Analiza_%20BAS_2011_59.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/wydbas.nsf/0/B62DE054A6B2D0CFC12578EA003E68BD/$File/Analiza_%20BAS_2011_59.pdf) (dostęp dnia 14.12.2014).
119. Marek T. , *Analiza skupień w badaniach empirycznych. Metody SAHN*, PWN, Warszawa 1989.
120. Mazurek – Łopacińska K., *Zachowania nabywców i ich konsekwencje marketingowe*, PWE, Warszawa 2003.
121. Mazurek – Łopacińska K., *Zachowania nabywców jako podstawa strategii marketingowej*, Wydawnictwo Akademii ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Warszawa 1997.
122. Mendelson L., *Teoria historii kryzysów i cykli ekonomicznych*, PWN, t.1, Warszawa 1959.

123. Michalski R., *Polityka gospodarcza Polski w okresie zaburzeń finansowych i przemian strukturalnych w gospodarce europejskiej i światowej*, Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula. Rola środowiska w przepływach międzygałęziowych, nr 3 (49)/ 2016 s. 14-32.
124. Michalski R., *Polska polityka pieniężna w 2015 roku- czekanie na Godota*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Raport o stanie finansowym państwa 2014-2015. Raport o stanie majątku gospodarstw domowych w Polsce 2014-2015. Ekonomia XII, nr 5 (50) / 2016 , s. 49-58.
125. Michalski R., *Polska polityka pieniężna w roku 2014 - déjà vue*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Raport o stanie finansowym państwa 2014-2015. Ekonomia VIII, nr 43 (5)/ 2015 , s. 45-56.
126. Michalski R., Sawicki J., Błaszczuk D.J., Prandecki K., *W stronę zrównoważonego rozwoju*, Akademia Finansów i Biznesu Vistula, Warszawa 2015.
127. Michalski R., *Przyszłość finansowo-gospodarcza, i polityczna Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Ekonomia VI, nr 36/2014, s. 55-70.
128. Michalski R., *Polska polityka pieniężna w roku 2013 - niemoc wobec spowolnienia*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Raport o stanie finansowym państwa 2013-2014. Ekonomia VII, nr 37/2014, s. 43-52.
129. Michalski R., *Polska polityka pieniężna w latach 2012-2013 - więcej restrykcyjności niż akomodacji*, Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula. Ekonomia IV, nr 33/2013 . s. 38-47.
130. Migut G., *Zastosowanie technik analizy skupień I drzew decyzyjnych do segmentacji rynku*, Statsoft Polska, Warszawa 2009.
131. Milewski R., *Racjonalność gospodarowania i rachunek ekonomiczny* [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
132. Misala J., *Globalne kryzysy gospodarcze i procesy dostosowawcze w gospodarce światowej – współczesne implikacje dla Polski*, [w:] Współczesny kryzys gospodarczy. Przyczyny. Przebieg. Skutki, J. L. Bednarczyk, S. I. Bukowski, J. Misala (red.), Wydanie I, Warszawa 2009.
133. Misiąg W., *Budżetowe skutki kryzysu światowego systemu finansowego*, E-finance. Finansowy kwartalnik internetowy, nr 9 / 2009; dokument elektroniczny na : <http://www.e-finance.com/artykuly/125.pdf> , dostęp dnia 20.08.2014 r.
134. Mróz B., *Konsument w globalnej gospodarce. Trzy perspektywy*, Oficyna Wydawnicza Szkoła Główna Handlowa, w Warszawie, Warszawa 2013.
135. Mróz B., *Procesy globalizacji konsumpcji. Eurokonsumenci* [w:] *Konsument i konsumpcja we współczesnej gospodarce*, M. Janoś-Kresło, B. Mróz (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2006.
136. Nicosia F.M., *Customer decision processes, Marketing and Advertising Implications*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ 1996.
137. O'Shaughnessy J., *Dlaczego ludzie kupują*, PWE, Warszawa 1994.
138. Obrębski T., *Dochód narodowy i wzrost gospodarczy* [w:] Makro- i mikroekonomia. Podstawowe problemy, S. Marciniak (red.) Wydawnictwo Naukowe PWN, Wydanie II, Warszawa 1999.
139. Oceny i rekomendacje OECD dla Polski, OECD, dokument elektroniczny na <http://www.mg.gov.pl/files/upload/15753/Oceny%20i%20rekomendacje%20OECD%20dla%20Polski.pdf> (dostęp dnia 20.10.2014 r.).
140. Olejniczuk – Merta A, *Konsumpcja w Polsce* [w:] *Konsumpcja w innowacyjnej gospodarce*, A. Olejniczuk – Merta (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2016, s. 63-108.
141. Panek T., *Ubóstwo, wykluczenie społeczne i nierówności*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
142. Panek T., *Ubóstwo i nierówności: dylematy pomiaru* [w:] *Statystyka społeczna – dokonania, szanse, perspektywy*, BWS, t. 57, GUS, Warszawa 2008.
143. Panek T., *Ubóstwo i nierówności* [w:] *Statystyka społeczna*, T. Panek (red.), PWE, Warszawa 2007.
144. Panek T., *Ubóstwo i nierówności* [w:] *Statystyka opisowa. Wybrane zagadnienia*, T. Panek (red.), SGH, Warszawa 2004.
145. Paszkowski J., *Rynek pracy. Bezrobocie* [w:] *Teoria ekonomii. Makroekonomia*, t. II, K. Meredyk (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2000.

146. Pisikiewicz L., Poziom i struktura konsumpcji gospodarstw domowych w regionach [w:] Konsumpcja a rozwój społeczno - gospodarczy regionów Polsce, A. Kusińska (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2011.
147. Podgórski J., Statystyka, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
148. Podlasiak Z., *Společno-ekonomiczne funkcje współczesnego państwa*, [w:] Elementarne zagadnienia ekonomii, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
149. *Polska 2009. Raport o stanie gospodarki*, Ministerstwo Gospodarki, Warszawa 2009, dokument elektroniczny na <http://www.mg.gov.pl/NR/rdonlyres/C14A5DE8-7236-4770-A72D-44D7A0454F93/56987/RoG090824.pdf> (dostęp dnia 21.01.2015).
150. *Polska wobec światowego kryzysu gospodarczego*, NBP, Warszawa 2009, dokument elektroniczny na http://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2009/polska_wobec_swiatowego_kryzysu_gospodarczego_2009.pdf (dostęp dnia 15.01.2015 r.).
151. Poskrobko B., s. Cykle i trendy [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009, J. Kaliski, M. Zalesko (red.) , Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
152. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2012 r.*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2014.
153. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2011 r.*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2013.
154. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2010 r.*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2012.
155. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2008 r.*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2010.
156. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2007 r.*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2009.
157. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2006 r.*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2008.
158. *Produkt Krajowy Brutto. Rachunki regionalne w 2005 r.*, Urząd Statystyczny w Katowicach, Katowice 2007.
159. *Racjonalność konsumpcji i zachowania konsumentów*, E. Kieźel (red.), Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2004.
160. Raczkowska M., *Minimum socjalne i minimum egzystencji - wzorce warunków bytu ludności żyjącej w sferze ubóstwa*, Zeszyty Naukowe SGGW - Ekonomia i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, nr 58/2006.
161. Real GDP growth rate, Eurostat, dokument elektroniczny na <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1> (dostęp dnia 20.08. 2014 r.).
162. *Real adjusted gross disposable income of households per capita*, Eurostat, dokument elektroniczny na http://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node_code=tec00113 (dostęp dnia 05.01.2014 r.).
163. Rise C., *Understanding Customers*, Butterworth/Heinemann, Oxford 1993.
164. *Rocznik Statystyczny Województw 2013*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2013.
165. *Rocznik Statystyczny Województw 2012*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2012.
166. *Rocznik Statystyczny Województw 2011*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2011.
167. *Rocznik Statystyczny Województw 2010*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2010.
168. *Rocznik Statystyczny Województw 2009*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2009.
169. *Rocznik Statystyczny Województw 2008*, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2008.

170. Rocznik Statystyczny Województw 2007, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2007.
171. Rocznik Statystyczny Województw 2006, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2006.
172. Rocznik Statystyczny Województw 2005, GUS, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2005.
173. Rosa G., Perenc J. (red.), *Zachowania nabywców*, Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2011.
174. Raczek A., *Podstawowe kategorie i problemy wzrostu gospodarczego* [w:] *Ekonomia. Elementarne zagadnienia*, R. Milewski (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
175. Raport o inflacji listopad 2012, Narodowy Bank Polski, Rada Polityki Pieniężnej, Warszawa 2012, dokument elektroniczny na https://www.nbp.pl/polityka_pieniezna/dokumenty/raport_o_inflacji/raport_listopad_2012.pdf (dostęp dnia 28.01.2015).
176. Raport o inflacji listopad 2011, Narodowy Bank Polski, Rada Polityki Pieniężnej, Warszawa 2011, dokument elektroniczny na https://www.nbp.pl/polityka_pieniezna/dokumenty/raport_o_inflacji/raport_listopad_2011.pdf (dostęp dnia 28.01.2015).
177. Roubini N., Mihm S., *Ekonomia kryzysu*, Oficyna a Wolters Kluwers business, Warszawa 2011.
178. Rudnicki L., *Zachowania konsumentów na rynku*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2012.
179. Rudnicki L., *Determinanty zachowania konsumentów na rynku*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Sączu, Nowy Sącz 2009.
180. Rudnicki L., *Zachowania rynkowe nabywców. Mechanizmy i uwarunkowania*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków 2004.
181. Rutkowski W., *Współczesne państwo dobrobytu. Ekspansja, kryzys, spory*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.
182. *Rynek pracy w Polsce w 2012 roku*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament Rynku Pracy, Warszawa 2013, dokument elektroniczny na: <http://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/raporty-sprawozdania/rynek-pracy/sytuacja-na-rynku-pracy/rynek-pracy-w-polsce---rok-2012/> (dostęp dnia 10.09.2014 r).
183. *Rynkowe zachowania konsumentów*, Kieźel E. (red.), AE, Katowice 1999.
184. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia I*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
185. Schiffman L.G., Kanuk L.L., *Consumer Behavior*, Prentice – Hall International, New Jersey 1995.
186. Smyczek S., Sowa J., *Konsument na rynku. Zachowania. Modele. Aplikacje*, Difin, Warszawa 2005.
187. Sobczyk M., *Statystyka opisowa*, Wydawnictwo C. H. Beck, Warszawa 2010.
188. Solomon M., Bamossy G., Askegaard S., *Consumer Behaviour. A European Perspective*, Prentice – Hall Europe, Paris 1999.
189. Skawioska E., Sobiech-Grabka K.G., Nawrot K.A., *Makroekonomia. Teoretyczne i praktyczne aspekty gospodarki rynkowej*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
190. Skrzypczyński P., *Metody spektralne w analizie cyklu koniunkturalnego gospodarki polskiej* [w:] *Materiały i Studia*, Zeszyt nr 252, Narodowy Bank Polski, Warszawa 2010, dokument elektroniczny na http://www.nbp.pl/publikacje/materialy_i_studia/ms252.pdf (dostęp dnia 15.03.2013).
191. Sowa I., *Czynniki demograficzne determinujące zachowania konsumentów* [w:] *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
192. Smyczek S., *Podział i charakterystyka modeli konsumentów* [w:] *Konsument i jego zachowania na rynku europejskim*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2010.
- Starzyńska W., *Statystyka praktyczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
193. Stasiuk S., Maison D., *Psychologia konsumenta*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2014.

194. Supińska J., *Style i instrumenty polityki społecznej* [w:] Polityka społeczna, G. Firli-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
195. Sytuacja makroekonomiczna w Polsce w 2012 roku, GUS, Warszawa 2013, dokument elektroniczny na [file:///C:/Users/Anula/Downloads/oz_sytu_makroek_w_pl_w_2012_na_tle_proce_w_gospo_s_wiat_%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Anula/Downloads/oz_sytu_makroek_w_pl_w_2012_na_tle_proce_w_gospo_s_wiat_%20(1).pdf) (dostęp dnia 25.01.2015).
196. Szepieniec – Puchalska D., Makroekonomiczne uwarunkowania i mierniki konsumpcji [w:] Raporty. Konsumpcja w Polsce w 2011, A. Olejniczek-Merta (red.), Instytut Badań Rynku, Konsumpcji i Koniunktur, Warszawa 2012.
197. Sztompka P., Zaufanie. Fundament społeczeństwa, Wyd. Znak, Kraków 2007.
198. Światowy G., *Zachowania konsumenckie*, PWE, Warszawa 2006.
199. Touraine A., *Po kryzysie*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2013.
200. *Ubóstwo w Polsce w latach 2103 i 2014*, GUS: Departament Badan Społecznych i Warunków Życia, Urząd Statystyczny w Łodzi, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2015.
201. *Unemployment and activity*, Eurostat, dokument elektroniczny na <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database> (dostęp dnia 12.09.2014 r.).
202. Ward J.H., Hierarchical grouping to optimize an objective function, "Journal of the American Statistical Association", 1963, no. 58 (301).
203. Watroba W., *Społeczeństwo konsumpcyjne w dobie globalizacji*, AE, Wrocław 2006.
204. Wieczorkowska G., Wierzbński J., *Statystyka: od teorii do praktyki*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2011.
205. Wilkin J., *Sfera publiczna i sfera prywatna: co je dzieli i łączy? Ujęcie instytucjonalne*, „Optimum. Studium Ekonomiczne”, nr 4/2008.
206. *World Economic Situation and Prospects 2012*, United Nations.; dokument elektroniczny na stronie http://www.un.org/en/development/desa/policy/wesp/wesp_current/2012wesp.pdf (dostęp dnia 09.08.2012 r.).
207. Woś J., Rochacka J., Kasperek –Hoppe M., *Zachowania konsumentów – teoria i praktyka*, Wydawnictwo akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2004.
208. Woś J. (red.), *Zachowania konsumenckie – teoria i praktyka*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań 2003.
209. Wnorowski H., *Kryzys zadłużeniowy* [w:] Od wielkiego kryzysu gospodarczego do wielkiego kryzysu finansowego. Perturbacje w gospodarce światowej w latach 1929-2009, J. Kaliński, M. Zalesko (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 2009.
210. *Wskaźnik zagrożenia ubóstwem wg granic ubóstwa*, Banku Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).
211. *Wskaźnik zagrożenia ubóstwem poniżej minimum egzystencji wg województw*, Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).
212. *Wskaźnik zagrożenia ubóstwem poniżej progu interwencji socjalnej wg województw*, Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).
213. *Wskaźnik zagrożenia ubóstwem poniżej relatywnej granicy ubóstwa wg województw*, Bank Danych Lokalnych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/tablica> (dostęp dnia 20.05.2016 r.).
214. Zalega T., *Konsumpcja, Determinanty, Teorie, Modele*, PWE, Warszawa 2012.
215. Zalega T., *Wpływ kryzysu na postawy i zachowania gospodarstw domowych wysokobudżetowych* [w:] Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Modernizacja dla spójności społeczno-ekonomicznej, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011.
216. Zalega T., *Mikroekonomia współczesna*, Wydanie I, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2011.
217. Zalega T., *Konsumpcja w gospodarstwach domowych o niepewnych dochodach*, Wydanie I, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2008.
218. Zalega T., *Konsumpcja - podstawy teoretyczne*, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Zarządzania Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2007.

219. Zalega T., *Mechanizm zachowania się konsumenta na rynku w ujęciu makroekonomicznych koncepcji konsumpcji*, Studia i Materiały – Wydział Zarządzania UW, nr 2/2007.
220. Zaleskiewicz T., *Percepcja działań ekonomicznych [w:] Psychologia ekonomiczna*, T. Tyszką (red.), Gdańskie Towarzystwo Ekonomiczne, Gdańsk 2004.
221. Żakowski J., *Trzeba rzucić kości. Ekonomista prof. Robert H. Wade o pułapkach neoliberalizmu i ryzykownych dalekosiężnych inwestycjach, które opłacać może tylko państwo*. „Polityka”, 2013, nr 27.
222. *Diagnoza społeczna 2013. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2014.
223. *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2012.
224. *Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2010.
225. *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2008.
226. *Diagnoza społeczna 2005. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Drukarnia Braci Grodzkich Sp. J., Warszawa 2006.

SPIS RYSUNKÓW

- Rysunek 1.1 Grupy konsumentów
- Rysunek 1.2 Powiązania zachowania konsumentów z gospodarką narodową
- Rysunek 1.3 Konsument jako uczestnik życia gospodarczego
- Rysunek 1.4 Czynniki kształtujące zachowanie konsumentów
- Rysunek 1.5. Klasyfikacja zachowań konsumenckich
- Rysunek 1.6 Model zmian zachowań konsumentów w przypadku kryzysu gospodarczego
- Rysunek 1.7 Trendy w zachowaniu konsumentów
- Rysunek 2.1 Przebieg cyklu koniunkturalnego
- Rysunek 2.2 Trójfazowa periodyzacja cyklu koniunkturalnego
- Rysunek 2.3 Podłączenie systemu finansowego do realnej gospodarki
- Rysunek 4.1 Skupienia województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2005 roku.
- Rysunek 4.2 Skupienia województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2009 roku.
- Rysunek 4.3 Skupienia województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2012 roku.
- Rysunek 4.4 Dendrogram połączonych województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2005, 2009 i 2012 roku.

SPIS TABEL

- Tabela 1.1 Wybrana definicje zachowania konsumenta
- Tabela 1.2 Charakterystyka wybranych prawidłowości zachowania konsumentów
- Tabela 1.3 Grupy czynników kształtujących zachowania konsumentów
- Tabela 1.4 Istota popularnych modeli zachowania konsumentów
- Tabela 2.1 Źródła ostatniego kryzysu gospodarczego
- Tabela 2.2 Kryteria i mierniki racjonalności zachowań konsumenta w ujęciu makroekonomicznym
- Tabela 3.1 PKB i jego dynamika w Polsce w latach 2005-2012
- Tabela 3.2. Dynamika realnego wzrostu PKB w latach 2005-2012 w Polsce na tle UE-27
- Tabela 3.4 Dynamika PKB w Polsce według województw w latach 2005-2012 (w %)
- Tabela 3.5 Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych w Polsce w latach 2005-2012
- Tabela 3.6 Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych według grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych w Polsce w latach 2005-2012.
- Tabela 3.7 Wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych według województw w Polsce w latach 2005-2012.
- Tabela 3.8 Średniookresowe tempo zmian cen wybranych towarów i usług konsumpcyjnych według województw w Polsce w latach 2005-2012.

Tabela 3.9 Bezrobocie rejestrowane i jego dynamika w Polsce w latach 2005-2012 (w%)

Tabela 3.10 Ludność aktywna i bierna zawodowo w Polsce (15 lat i więcej) w latach 2005-2012

Tabela 3.11 Terytorialne zróżnicowanie wskaźnika aktywności zawodowej, zatrudniania i stopy bezrobocia w Polsce w latach 2005-2012 (w%)

Tabela 3.12 Dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych w Polsce według podsektorów w latach 2005-2012.

Tabela 3.13 Dochody do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych na osobę w Polsce w ujęciu terytorialnym w latach 2005-2012

Tabela 3.14 Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach na 1 osobę w gospodarstwach domowych Polsce według grup społeczno-ekonomicznych w latach 2005-2012

Tabela 3.15 Przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach na 1 osobę w gospodarstwach domowych Polsce według województw w latach 2005-2012.

Tabela 4.1 Poziom i dynamika przeciętnych miesięcznych wydatków w polskich gospodarstwach domowych na 1 osobę w latach w 2005 – 2012 .

Tabela 4.2 Przeciętne miesięczne nominalne wydatki na 1 osobę w grupach społeczno - ekonomicznych polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012.

Tabela 4.3 Przeciętne miesięczne realne wydatki na 1 osobę polskich gospodarstw domowych według grup społeczno – ekonomicznych w latach 2005-2012.

Tabela 4.4 Przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na 1 osobę i ich dynamika w gospodarstwie domowym w latach 2005 – 2012 według województw (ujęcie nominalne).

Tabela 4.5 Przeciętne miesięczne wydatki konsumpcyjne na 1 osobę i ich dynamika w gospodarstwie domowym w latach 2005 – 2012 według województw (ujęcie realne).

Tabela 4.6 Relacja przeciętnych miesięcznych realnych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych do średniej krajowej w latach 2005-2012 (w%).

Tabela 4.7 Lokata województwa według przeciętnych miesięcznych realnych wydatków konsumpcyjnych na 1 osobę w gospodarstwach domowych w latach 2005-2012 (w zł).

Tabela 4.8 Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 4.9 Udział wydatków niezbędnych w ogóle wydatków polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (w %).

Tabela 4.10 Macierz odległości euklidesowych województw według struktury wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w 2005 r.

Tabela 4.11 Macierz odległości euklidesowych województw według struktury wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w 2009 roku.

Tabela 4.12 Macierz odległości euklidesowych województw według struktury wydatków gospodarstw domowych na konsumpcję w 2012 roku.

Tabela 4.13 Wyniki grupowania województw Polski według struktury wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w 2005, 2009 i 2012 roku.

Tabela 5.1 Interpretacja współczynników korelacji Pearsona i Spearmana.

Tabela 5.2 Wykaz zmiennych przyjętych w analizie korelacji.

Tabela 5.3 Przeciętną skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania w Polsce według województw w latach 2005-2012.

Tabela 5.4 Krańcowa skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania w Polsce według województw w latach 2005-2012.

Tabela 5.5 Dynamika subiektywnych ocen własnej sytuacji materialnej polskich gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (w%).

Tabela 5.6 Odsetek gospodarstw domowych o wydatkach poniżej minimum egzystencji w Polsce według województw w latach 2005-2012 (w%).

SPIS WYKRESÓW

Wykres 3.1 Udział województw w tworzeniu PKB w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 3.2 Zharmonizowany wskaźnik cen konsumpcyjnych HICP w Polsce na tle średniej UE27 w latach 2005-2012 (w%)

Wykres 3.3 Bezrobotni zarejestrowani, oferty pracy i uprawnieni do zasiłku w Polsce w latach 2005-2012 (w tys.)

Wykres 3.4 Współczynnik aktywności zawodowej, zatrudniania i stopy bezrobocia w Polsce na tle UE-27 w latach 2005-2012 (w%)

Wykres 3.5 Udział dochodów do dyspozycji brutto w sektorze gospodarstw domowych w dochodach do dyspozycji brutto w gospodarce narodowej w Polsce w latach 2005-2012 (w%)

Wykres 3.6 Dystans pomiędzy gospodarstwami domowymi o najwyższym i najniższym poziomie dochodów do dyspozycji brutto w ujęciu sektorowym i terytorialnym w latach 2005-2012

Wykres 3.7 Wskaźnik Giniego w Polsce na tle UE 27 w latach 2005-2012

Wykres 3.8 Realne dochody do dyspozycji brutto gospodarstw domowych w przeliczeniu 1 mieszana w Polsce na tle UE27 w latach 2005-2012 (w euro)

Wykres 3.9 Porównanie dynamiki wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzanego na osobę w gospodarstwach domowych według województw w latach 2005-2008 i 2009-2012 (w %).

Wykres 4.1 Struktura wydatków w polskich gospodarstwach domowych w latach 2005-2012.

Wykres 5.1 Zmiany realnych wydatków konsumpcyjnych w gospodarstwach domowych na tle zmian realnego PKB w Polsce w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.2 Zmiany poszczególnych kategorii wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych w gospodarstwach domowych na tle zmian PKB w Polsce w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.3 Dynamika wydatków konsumpcyjnych ogółem w gospodarstwach domowych na tle zmian cen dóbr i usług konsumpcyjnych w Polsce w latach 2005-2012 (rok poprzedni =100%).

Wykres 5.4. Zmiany realnych wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych na tle dynamiki stopy bezrobocia w Polsce w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.5 Zmiany realnych wydatków konsumpcyjnych na tle zmian realnych dochodów gospodarstw domowych w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.6 Kształtowanie się różnic pomiędzy skrajnymi wartościami wskaźników skłonności do konsumpcji i oszczędzania województw w Polsce w latach 2005-2012 (w punktach procentowych).

Wykres 5.7 Dochód gospodarstw domowych a skłonność do konsumpcji w Polsce w latach 2005-2012 (w zł).

Wykres 5.8 Przeciętna skłonność do konsumpcji a realna dynamika dochodów rozporządzanych w gospodarstwach domowych w Polsce w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.9 Porównanie dynamiki wzrostu przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzanego na osobę w gospodarstwach domowych według województw w latach 2005-2008 i 2009-2012 (w %).

Wykres 5.9 Bieżący wskaźnik ufności konsumenckiej i jego składowe w latach 2005-2012

Wykres 5.10 Wyprzedzający wskaźnik ufności konsumenckiej i jego składowe w latach 2005-2012.

Wykres 5.11 Subiektywna ocena własnej sytuacji materialnej gospodarstw domowych w Polsce w latach 200-2012 (w %).

Wykres 5.12 Radzenie sobie gospodarstw domowych przy uzyskiwanych dochodach w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.13 Gospodarowanie dochodami przez gospodarstwa domowe w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.14 Odsetek gospodarstw domowych deklarujących, że ich stałe dochody nie pozwalają na zaspokojenie bieżących potrzeb w latach 2005-2012 (w%).

Wykres 5.15 Reakcja gospodarstw domowych na finansowe trudności w zaspokojeniu bieżących potrzeb w latach 2005-2012 (w%).

Streszczenie rozprawy doktorskiej
„ZACHOWANIA POLSKICH KONSUMENTÓW
W WARUNKACH GLOBALNEGO KRYZYSU GOSPODARCZEGO”

Zachowania konsumentów stanowią integralną część każdej gospodarki oraz są jednym z głównych czynników determinujących jej wzrost. Aktywny udział zachowań konsumpcyjnych w procesach rozwoju gospodarczego i społecznego, sprawia, że zmiany zachodzące w tym obszarze poddawane są w praktyce ciągłej analizie. Szczególnego znaczenia dla zachowań konsumpcyjnych gospodarstw w Polsce nabrał rozpoczęty pod koniec 2008 r. kryzys gospodarczy na świecie.

W latach 2008-2012 w Polsce nie obserwowano kryzysu, tak jak w wielu innych krajach na świecie, a jedynie spowolnienie gospodarcze, które nie pozostało obojętne na zachowania konsumpcyjne gospodarstw domowych. W tym kontekście, warto przytoczyć myśl Alberta Einsteina, który stwierdził, że *ludzie nie zmieniają się wtedy, gdy im się mówi, że powinni, ale wtedy, gdy kontekst w jakim się znaleźli zmusza ich do tego*. Takim kontekstem dla polskich gospodarstw domowych stał się ostatni kryzys gospodarczy na świecie, a spowolnienie gospodarcze w Polsce.

W związku z tym w przedłożonej pracy doktorskiej poszukiwano przede wszystkim odpowiedzi na pytania - jakie tendencje wystąpiły w zachowaniach konsumpcyjnych polskich gospodarstw domowych w warunkach dekonstrukcji gospodarczej w Polsce, a kryzysu gospodarczego na świecie; jakie był w tym okresie związek zachowań konsumpcyjnych gospodarstw domowych z sytuacją gospodarczą w kraju i postawami konsumentów zwłaszcza wobec owej sytuacji gospodarczej i własnej sytuacji dochodowej w tym okresie, a także możliwości oszczędzania czy dokonywania ważnych zakupów oraz czy trudniej w takich warunkach było gospodarstwom domowym zaspokajać swoje potrzeby?

Jak twierdził Albert Einsteina - *stawianie nowych pytań, ukazywanie nowych możliwości, rozpatrywanie starych problemów z nowego punktu widzenia wymaga twórczej wyobraźni, oznacza prawdziwy postęp w nauce*. Uwzględniając to stwierdzenie, w przedłożonej rozprawie doktorskiej w części empirycznej zbadano uwarunkowania konsumpcji polskich gospodarstw domowych w kontekście sytuacji gospodarczej w kraju; tendencje w konsumpcji gospodarstw domowych w latach 2008-2012, rozumianych jako wydatki konsumpcyjne gospodarstw domowych ponoszone na poszczególne cele, aby zaspokoić potrzeby konsumpcyjne; związek zmian w konsumpcji polskich gospodarstw domowych z sytuacją gospodarczą w kraju i ich postawami konsumentów, a także skłonność gospodarstw domowych do konsumpcji i oszczędzania oraz dokonano o ceny zaspokojenia potrzeb gospodarstw domowych. Na tej podstawie została podjęta próba weryfikacji hipotezy pracy, że pomimo uniknięcia przez Polskę kryzysu gospodarczego w latach 2008-2012, w konsumpcji polskich gospodarstw domowych zamieszkujących poszczególne województwa, nastąpiły zmiany związane nie tylko ze zmianami dochodu wyjaśnianymi przez teorię konsumpcji.

The summary of doctoral dissertation
"BEHAVIOR OF POLISH CONSUMERS
IN CONDITIONS OF THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS "

Consumer behavior is an integral part of every economy and is one of the key determinants of growth. The active participation of consumer behavior in economic and social development processes makes that changes in this area are in a constant research. Particular condition for consumer behavior in Poland was economic crisis in the world, which started at the end of 2008 year .

In 2008-2012 there was no crisis in Poland, as in many other countries in the world, but only economic slowdown, which was not indifferent to consumption in Polish households..As Albert Einstein said - *people do not change when they are told they should, but when they find themselves in a context which forces them to do so*. Such a context for changes in Polish consumer behavior, has become the global economic crisis and in consequence economic slowdown in Poland.

In the submitted thesis, I was looking for answers to the following questions: what tendencies occurred in Polish consumer behavior during the economic downturn in the country in the years 2008-2012; what was the relationship between consumer behavior and the economic situation in the country and consumer attitudes, especially in relation to this economic situation and their income situation during that period, as well as the possibility of saving or making important purchases.

As was stated by Albert Einstein - *putting new questions, showing new opportunities, examining old problems from a new point of view, requires creative imagination, it means real progress in learning*. Referring to this statement, in the empirical part of the doctoral thesis, there were examined: the determinants of Polish consumer behavior in the context of the economic situation in the country; trends in household consumption in the period of 2008-2012 (consumption is defined in this case as a households`s consumption expenditure for individual purposes to meet consumer needs); the relationship between consumer behavior with the economic situation in the country and consumer attitudes. On this basis, there was attempted a verification of the main hypothesis in thesis, which says that, although Poland avoided the economic crisis in the years 2008-2012, in the consumption of households from particular regions in Poland, changes have occurred not only connected with changes of income explained by the theory of consumption.